

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 20

Sayı: 1

Haziran 2018

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Volume: 20

Issue: 1

June 2018

ISSN 1305-7766

e-ISSN 2587-2451

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 20   Sayı: 1   Haziran 2018

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science

Volume: 20   Issue: 1   June 2018

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt:20 Sayı:1 Haziran2018

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science
Volume:20 Issue:1 June 2018

Dergi Sahibi / Owner

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal
Bilimler Enstitüsü Adına
Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN

Editör / Editor-in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Ebru Zümrüt BOYACIOĞLU

**Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board
Başkan / Chairman**

Dr. Öğr. Üyesi Levent DOĞAN

Üyeler / Members

Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK
Doç. Dr. Adil OĞUZHAN
Doç. Ahmet Hamdi ZAFER
Dr. Öğr. Üyesi Ebru Zümrüt BOYACIOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü Öner DİNÇ

Dizgi Mizanpaj/ Page Layout

Müge ATAKAN

Kapak Dizayn / Cover Design

Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN

İletişim Adresi/Address

T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Balkan Yerleşkesi - Edirne / TÜRKİYE
Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01
e-mail: trakyasobedergi@gmail.com

Baskı / Publishing

Trakya Üniversitesi Matbaası-Edirne Teknik Bilimler MYO-
Sarayıçeri Yerleşkesi/EDİRNE

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.
Trakya University Journal of Social Science is International Peer-Reviewed Journal.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Tarandığı İndeksler:

- TÜBİTAK-ULAKBİM TR Dizin, Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı,
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Veri Tabanı,
- İdeal Online,
- Araştırmaz,
- İSAM- İslam Araştırmaları Merkezi,
- SOBİAD- Sosyal Bilimler Atıf Dizini,
- TEİ-Türk Eğitim İndeksi,
- EBSCO,
- Academic Research Index-Researchbib,
- Academic Keys,
- Science Library Index
- Scientific Indexing Service
- Directory Of Research Journals Indexing

Trakya University Journal of Social Science is Indexed by:

- TUBITAK/ULAKBIM TR Index, Social and Humanities Database Index,
- General Directorate of State Archives of the Prime Ministry of Turkish Republic,
- İdeal Online,
- Araştırmaz,
- ISAM- Center For Islamic Studies,
- SOBİAD- Social Sciences Citation Index,
- TEİ- Index of Turkish Education,
- EBSCO,
- Academic Research Index-Researchbib,
- Academic Keys,
- Science Library Index
- Scientific Indexing Service
- Directory Of Research Journals Indexing

Uluslararası Danışma Kurulu/International Advisory Board
(Unvan ve soyisim alfabetik sırasına göre verilmiştir.)

Prof. Ali AKARCA
University of Chicago Illinois

Prof. Robert MELVILLE
City University London

Prof.Dr. Işıl AKGÜL
Marmara Üniversitesi

Prof. Elliot Y. NEAMAN
University of San Francisco

Prof.Dr. Ülker AKKUTAY
Gazi Üniversitesi

Prof.Dr. Nadir ÖCAL
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof.Dr. İlker ALP
Trakya Üniversitesi

Prof.Dr. Mustafa ÖNER
Ege Üniversitesi

Prof.Dr. Mehmet ALPARGU
Sakarya Üniversitesi

Prof.Dr. Necdet ÖZÇAKAR
İstanbul Üniversitesi

Prof.Dr. Sudi APAK
Esenyurt Üniversitesi

Prof.Dr. Süleyman ÖZDEMİR
Bandırma Üniversitesi

Prof. Ezendu ARIWA
University of Bedfordshire

Prof.Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN
Beykent Üniversitesi

Prof. Peter BALDWIN
University of California

Prof.Dr. Nevzat ÖZKAN
Erciyes Üniversitesi

Prof.Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Barry RIDER
Cambridge University

Prof.Dr. Şahamet BÜLBÜL
Marmara Üniversitesi

Prof.Dr. Burak SALTOĞLU
Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. Rıdvan CANIM
Trakya Üniversitesi

Prof.Dr. Bedriye SARAÇOĞLU
Gazi Üniversitesi

Prof. King-kok CHEUNG
University of California

Prof.Dr. Ovidiu STOICA
*“Alexandra Ioan Cuza” University
of Iaşi*

Prof Dr Kerima FİLAN
Sarejevo University

Prof.Dr. Belma TUĞRUL
Hacettepe Üniversitesi

Prof.Dr. Ayhan GENÇLER
Trakya Üniversitesi

Prof. Tunay I. TUNCA
University of Maryland

Prof. Dr. Dragi GJORGIEV
Üsküp St. Kiril and Metodiy Üniversitesi

Prof.Dr. Sibel TURAN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN
Ege Üniversitesi

Prof.Dr. Münevver TURANLI
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Ebru GÜNLÜ
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Vahit TÜRK
İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof.Dr. Ahmet GÜNŞEN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU
Trakya Üniversitesi

Prof.Dr. Selahattin GÜRİŞ
Marmara Üniversitesi

Prof.Dr. Maria Stella VETTORI
University of South Africa

Prof. Dr. Nimetullah HAFIZ
University of Prishtina

Prof.Dr. Aslı YÜKSEL MERMÖD
Marmara Üniversitesi

Prof. Foo-Nin HO
San Francisco State University

Assoc.Prof. Hülya K. K. ERASLAN
Rice University

Prof. Dr. Fadil HOCA
Uluslararası Vizyon Üniversitesi

Doç. Dr. Tuncer BÜLBÜL
Trakya Üniversitesi

Prof. Philip T. HOFFMAN
California Institute of Technology

Prof. Assoc.Dr. Afrim HOTI
University "Hasan Prishtina"

Prof.Dr. Dinçay KÖKSAL
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Assoc.Prof. Dr. Salih OKUMUŞ
University of Prishtina

Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN
İstanbul Arel Üniversitesi

Doç. Ahmet Hamdi ZAFER
Trakya Üniversitesi

Prof. Li Way LEE
Wayne State University

Asst. Prof.Dr. Berkay ÖZCAN
*London School of Economics and
Political Science*

Bu Sayının Hakemleri / Reviewers Of The Issue
(Unvan ve isim alfabetik sırasına göre verilmiştir.)

Prof. Dr. Abdulvahit ÇAKIR
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Burak GÜMÜŞ
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Dilek ALTAŞ
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Ersan ÖZ
Pamukkale Üniversitesi

Prof. Dr. Filiz Nurhan ÖLMEZ
Ahi Evran Üniversitesi

Prof. Assoc. Dr. Jordan DACI
Tirana Business University

Prof. Dr. Mehtap ÖZDEĞER
İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Nejla GÜNAY
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof. Dr. Yaşar ŞENLER
Namık Kemal Üniversitesi

Doç. Dr. Ayhan GÖKDENİZ
Balıkesir Üniversitesi

Doç. Dr. Beste TIKNAZ MODİRİ
İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Burak MİL
İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ÖZEN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Barış ÖZDAL
Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Cevdet AVCIKURT
Balıkesir Üniversitesi

Prof. Ass. Dr. Dukagjin LEKA
Gjilan University

Prof. Dr. Filiz BALTA PELTEKOĞLU
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Hatice Gönül UÇELE
İstanbul Aydın Üniversitesi

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ
Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa TURAN
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Sema ETİKAN
Ahi Evran Üniversitesi

Prof. Dr. Uğur ALPAGUT
Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Yüksel BAYKARA ACAR
Kocaeli Üniversitesi (Emekli)

Doç. Ahmet Hamdi ZAFER
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Binali TUNÇ
Mersin Üniversitesi

Doç. Dr. Duygu UÇGUN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Doç. Dr. Emine DİNGEÇ
Dumlupınar Üniversitesi

Doç. Dr. Emre ÜNAL
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Doç. Dr. Erbay ARIKBOĞA
Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Gökhan AYZALAR
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doç. Dr. Hakan YILMAZ
Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Hamdi EMEÇ
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin ÇEKEN
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doç. Dr. M. Engin SANAL
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Ömer Faruk SÖNMEZ
Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Doç. Dr. Özlem ATALIK
Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Sabri SİDEKLİ
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doç. Dr. Selda ÇAĞLAR
Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Şenol ALPAT
Dokuz Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Şevki KÖMÜR
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doç. Şirin Akbulut DEMİRCİ
Uludağ Üniversitesi

Doç. Dr. Duygu UÇGUN
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Doç. Dr. Tanyel ÖZELÇİ ECERAL
Gazi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdulvahap AKINCI
Kocaeli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU
Dokuz Eylül Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Sertan BEŞER
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Anıl MÜHÜR DAROĞLU
Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Bülent AKYAY
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ebru Z. BOYACIOĞLU
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hakan Sabri ÇELİK YAY
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Latif PINAR
Karabük Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nevin ÜZEREM ALTUĞ
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Niyazi ADIGÜZEL
Kırklareli Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Nurkhodzha AKBULAEV
Azerbaijan State University

Dr. Öğr. Üyesi Serap YOLCU YAVUZ
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sumru KALELİ
Trakya Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Vahdet ÇALIŞKAN
Trakya Üniversitesi

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- Ayfer ŞAHİN* (1-13)
Sınıf ve Türkçe Öğretmeni Adaylarının Drama Yöntemini Kullanmaya Yönelik Algılarının ve Öz Yeterlik Düzeylerinin Belirlenmesi
The Perceptions And Self-Efficacy Levels Of Prospective Primary School And Turkish Language Teachers In Terms Of Using Drama As A Teaching Method
- Nalan ERGÜN* (15-29)
Airport Security Process Problems And Airport Users:A Survey From The Perspective Of Airport Security Personnel At Three Airports In Turkey
Havaalanı Güvenlik Süreçlerindeki Problemler ve Havaalanı Kullanıcıları: Havaalanı Güvenlik Görevlisi Perspektifinden Türkiye'deki Üç Havaalanında Bir Araştırma
- Erol TARKUM* (31-43)
Türk Müziği ve Batı Müziğinin Yapısal Özellikleri ve Çokseslilik Açısından İncelenmesi
Analysing Turkish Music And Western Music In Terms Of Structural Characteristics And Polyphony
- Zerrin TAN* (45-54)
Barok Dönem Müziği ve Barok Dönemde Obua
Baroque Period Music And The Oboe In Barok Period
- Enes ERYILMAZ* (55-80)
Major Interpretations of Platonic Justice
Başlıca Platoncu Adalet Yorumları
- Fatih ŞAHİN, Hakan SAKARYA* (81-98)
Silahlı Kuvvetlerde Sosyal Hizmetin Tarihi, Gelişimi ve İşlevleri
History, Development And Function Of The Social Work In The Military
- Hamit ERDAL, Selçuk KORUCUK* (99-112)
İmalat İşletmelerinde Yeni Ürün Geliştirme Kriterleri: Karadeniz Bölgesi Örneği
New Product Development Criteria In Manufacturing Enterprises: Case Of Karadeniz Region
- Toğrul İSMAYIL, Uğur TATLI* (113-127)
Uluslararası İlişkilere Rusya'nın Gözüyle Bakmak
Russia's Perspective On International Relations
- Ömer Lütfi TAŞÇIOĞLU* (129-146)
Fransa'nın Cumhuriyet Döneminde İzlediği Politikalar ve Bu Politikaların Türkiye İle İlişkilerine Etkileri
Politics Of France In The Period Of Turkish Republic And Effects Of These Politics On Turkish-French Relations

- Selda TUNÇ SUBAŞI* (147-164)
Marx'ta İdeoloji Eleştirisi ve Kavramın Farklılaşan Görünümleri
The Critique Of Ideology In Marx And Various Aspects Of The Concept
- Ümran GÜNEŞ* (165-186)
Türkiye'de İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Ulusal İnsan Hakları Kurumları: Kamu Denetçiliği Kurumu ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu
National Human Rights Institutions For The Protection Of Human Rights In Turkey: Ombudsman Institution And Human Rights And Equality Institution In Turkey
- Dilek TÜFEKÇİ CAN, Mehmet BAŞTÜRK* (187-212)
Qualitative Research: The Pre-Service Efl Teachers' Opinions On Teaching Practicum
Nitel Bir Araştırma: İngilizce Öğretmen Adaylarının Öğretmenlik Uygulaması Hakkındaki Görüşleri
- Nuhi OSMANİ, Afrim HOTİ* (213-232)
Extradition – Eu, Kosovo And Albania Regulatory Framework
Suçluların İadesi: Avrupa Birliği, Kosova ve Arnavutluk Çerçevesi
- Engin HEPAKSAZ* (233-251)
Vergi Mükellefi - Mali Müşavir İlişkilerinde Yetki -Sorumluluk Sorunsalı (Genel Sorunlar ve Bazı Yargı Kararları Işığında Değerlendirmeler)
The Problematic Of Authorization - Liability In The Relationships Between Taxpayer And Financial Adviser (Evaluations In The Light Of General Problems And Some Judicial Decisions)
- Gamze SABANCI UZUN* (253-266)
An Object Relations Perspective On Ian Mcewan's Atonement: Briony's Creative Apperception In Light Of Attachment Theory Genre, And Narrative Form
Ian Mcewan'in Atonement Adlı Romanına Nesne Kuramı Açısından Bakış: Briony'nin Bağlanma Teorisi Açısından Yaratıcılığı, Yazını ve Sesi
- Mehmet SARIOĞLAN* (267-283)
Yaygın Gastronomi Eğitiminde Arz ve Talep Etkileşiminin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma
A Study Related To Evaluate The Interaction Between Supply And Demand Within Informal Gastronomy Education
- Burak KARAAĞAÇ* (285-298)
Arkeolojik Çağlarda Anadolu'da Müzik
Music In Anatolia In Archaeological Times

Çürbüz OCAK, Gülçin KARAKUŞ, İJLAL OCAK (299-317)
Öğretmen Adaylarının Tartışma Becerileri İle İletişim Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
Investigating The Relationship Between Discussion And Communication Skills Of Pre-Service Teachers

Berhan ÇOBAN, Esin FİRUZAN, Adil OĞUZHAN (319-337)
Farklı Varyanslık ve Yapısal Kırılmalar Altında Ekonomik Büyüme İle Turizm İlişkisinin İncelenmesi
Investigating The Relationship Between Economic Growth And Tourism Under Structural Breaks And Heteroscedastic Error

Fatih GÜNAY (339-359)
Arif'in Nüsha-İ Âlem Mesnevisinde Âlem-İnsan İlişkisi
Universe-Human Relationship In Arif's Nusha-İ Alem

Kaya GÖKTEPE (361-382)
Osmanlı Döneminde Tekirdağ'da Yapılan Hayvancılığın İstanbul'un İaşesi İle Sanayii ve Ticari Faaliyetlerdeki Rolü
The Role Of Stockbreeding In Tekirdağ During The Ottoman Period On Provision, Industry And Commercial Activity Of Istanbul

Sultan SÖKMEN, Zeynep BALKANAL (383-400)
Bitlis'te Geleneksel Ayakkabıcılık: "Harik" ve Son Usta Haydar Yılmaz
Traditional Shoe-Making In Bitlis: "Harik" And The Last Master Haydar Yılmaz

Hüseyin ÇEKEN, Gülay ÖZDEMİR YILMAZ, Nur ERTÜRK (401-414)
Arap Ülkelerinden Gelen Turistlerin Etkilerine Yönelik Yerel Halkın Algısı: Sapanca Örneği
Perception Of Local People Towards The Influences Of Tourists From Arab Countries: Sapanca Sample

Reyhan ARSLAN AYAZLAR, Miray KILIÇALP (415-430)
Kırsal Turizmde İşletmelerin Rolü: Cumalıkızlık Örneği
The Role Of Tourism Establishments In Rural Tourism: A Sample Of Cumalıkızık

Tolga ERDEM (431-446)
Uluslararası İlişkilerde Yeni Perspektif: Astropolitğe Giriş
New Perspective In International Relations: Introduction To Astropolitics

Mehmet Fatih YORDAM, Tuncer BÜLBÜL (447-470)
Öğretmenlerin Özyeterlilik Algılarının Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazırbulunuşlukları İle İlişkisi
The Relationship Between Teachers Self-Efficacy Sense And Their Level Of Readiness For Online Learning

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri (471-481)
Publication Principles of Trakya University Journal of Social Science

**SINIF VE TÜRKÇE ÖĞRETMENİ ADAYLARININ DRAMA
YÖNTEMİNİ KULLANMAYA YÖNELİK ALGILARININ VE ÖZ
YETERLİK DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ**

*THE PERCEPTIONS AND SELF-EFFICACY LEVELS OF PROSPECTIVE
PRIMARY SCHOOL AND TURKISH LANGUAGE TEACHERS IN TERMS OF
USING DRAMA AS A TEACHING METHOD*

Ayfer ŞAHİN*

*Geliş Tarihi: 22.11.2016
(Received)*

*Kabul Tarihi: 14.12.2017
(Accepted)*

ÖZ: Öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor becerilerini en üst seviyeye çıkarmak, onları hayata her yönüyle hazırlamak günümüz eğitim programlarında sürekli vurgulanmaktadır. Bu yönüyle sınıf içerisinde öğrencilerin öğrenmenin merkezinde olmaları ve süreçte aktif olarak yer almaları önemli görülmektedir. Öğrencilerin derslerde aktif olmalarını sağlayacak en önemli yöntemlerden birisi de dramadır. Drama; “doğaçlama, rol oynama vb. tiyatro ya da drama tekniklerinden yararlanılarak, bir grup çalışması içinde, bireylerin bir yaşantıyı, bir olayı, bir fikri, kimi zaman da soyut bir kavramı ya da davranışı, eski bilişsel örüntülerin yeniden düzenlenmesi yoluyla ve gözlem, deneyim, yaşantıların gözden geçirildiği ‘oyunsu’ süreçlerde anlamlandırılması, canlandırılması”dır. Bu çalışmada Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi’nin Sınıf Eğitimi ve Türkçe Eğitimi 4. sınıflarında okuyan ve drama içerikli dersi almış öğretmen adaylarının drama yöntemine ilişkin öz yeterlik düzeylerinin, yöntemle ilgili algılarının ve almış oldukları drama eğitimi ile ilgili düşüncelerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Ayrıca cinsiyet ve öğrenim gördükleri bölümlere göre yeterlilik düzeylerinin farklılaşp farklılaşmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma tarama modelinde gerçekleştirilmiş, var olan durum olduğu gibi ortaya konulmasının amaçlandığı betimsel bir çalışma olup; veriler, 46 soruluk beşli likert tipindeki bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Verilerin analizinde frekans, yüzde, aritmetik ortalama, standart sapma ve t-testi kullanılmıştır. Karşılaştırmalarda anlamlılık düzeyi .05 düzeyinde test edilmiştir. Araştırmanın sonucunda; öğretmen adaylarının drama yöntemini kullanabilme yeterliliklerinin ve yönteme karşı algılarının orta düzeyde olduğu bulunmuştur. Ayrıca çalışma grubundaki öğretmen adaylarının cinsiyet ve öğrenim gördükleri bölümlere göre; algı, öz yeterlilik ve üniversitede almış oldukları eğitimle ilgili puanlarının anlamlı düzeyde farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Drama yöntemi, sınıf öğretmeni adayı, Türkçe öğretmeni adayı, algı, öz yeterlik.

* Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü, ayfersahin1@gmail.com

ABSTRACT: Today's education programs constantly emphasize goals such as optimizing students' cognitive, affective and psychomotor skills, and aim to prepare them for life. In this sense, student-centered activities and active participation are of great importance. Drama is one of the most effective ways to encourage students' active participation. "Drama is the art of portraying and making sense of an experience, event, idea or even sometimes an abstract notion or behavior by making use of drama techniques like improvisation, acting etc. This process also occurs through reorganizing cognitive patterns in the past, and through "play-like" processes in which previous experiences and life events are revised". The current study aims to reveal the self-efficacy levels and perceptions of prospective fourth grade Turkish language and classroom teachers having taken drama courses and studied at the Primary School and Turkish Teaching Departments of Ahi Evran University. The study also examined whether the self-efficacy levels of students from these departments differentiate in terms of departmental focus and gender. The study is descriptive, meaning that it aims to reveal the current situation in total and makes use of a screening model. The data of the study was gathered using a five-point Likert scale including 46 questions. During the data analysis processes, the researcher made use of frequency, percent, arithmetic average, standard deviation and t-tests. The level of significance of the comparisons was .05. The study findings suggest that the drama related perceptions and self efficacy skills of prospective teachers were moderate. Additionally, among the participant teachers there was found to be no significant correlation between teachers' scores and their gender, departments, perceptions, self-efficacy levels and drama courses they currently take.

Key Words: *Drama method, prospective classroom teacher, prospective Turkish teacher, perception, self efficacy*

1.GİRİŞ

Sürekli değişen ve gelişen çağımıza uyum sağlayabilecek bireylerin yetiştirilmesinde, drama ile öğretimin kuşkusuz önemli bir katkısı vardır. Çünkü drama, bireylere farklı durumlara nasıl uyum sağlayabileceğini en yalın şekilde ve empati kurularak öğreten yöntemlerden biridir. Drama; "bir sözcüğü, bir kavramı, bir davranışı, bir cümleyi, bir fikri, bir yaşantıyı ya da bir olayı doğaçlama, rol oynama v.b. tiyatro ya da drama tekniklerinden yararlanılarak bir grup çalışması içinde bireylerin, bir yaşantıyı, bir olayı, bir fikri, kimi zaman bir soyut kavramı ya da bir davranışı, eski bilişsel örüntülerin yardımıyla yeniden yapılandırmaya yönelik 'oyunsu' süreçlerde anlamlandırılması, canlandırılması süreci"dir (San, 2002). Drama, çocukların doğal ortamlarındaki oyunlarında ortaya çıkan; "katılımcıların sanatsal duyarlılığını, kendisi, başka insanlar ve dünya hakkındaki bilincini artıran ve hayal gücünü geliştiren bir öğrenme aracı"dır (Pinciotti, 1993).

Eğitimde dramanın amacı; "çocukların yaratıcılığını desteklemek, yaratıcı olmanın hayatın her alanı için geçerli olduğunu vurgulamak, çocukların kendini

rahat ifade edebilecekleri ortamı ve olanakları yaratmak, güven duygusunun geliştirilmesini sağlayarak karar verme alışkanlığını desteklemek, daha özgür olmalarını sağlamak, eleştirel düşünme yetisinin geliştirilmesine katkıda bulunmak, empati becerisini geliştirerek başkalarını anlamanın yollarını açmak, düzgün ve doğru konuşma becerisini geliştirmek”tir (MEB, 2012: 8-9). Drama ile çocuklara çok boyutlu yaşantılar sunulur. Bu yaşantılar ile çocuklar gerçek hayata hazırlanırlar, yaşantıları sorgularlar, en önemlisi de doğrudan denemeler yaparak öğrenirler. Etkinlikleri gerçekleştirirken aynı zamanda da bir oyun ortamında olduklarından eğlenirler (Önder, 2006; Güney, 2009).

Bireylerin yaşamları için gerekli olan bilgi ve becerilerin kazanmasını sağlayacak olan eğitimin ilk başladığı yer ilköğretimler eğitim sisteminin temel yapı taşı oluşturmaktadır (Coşkun, 2013) İlköğretimde drama ile öğrenciler; “dil ve düşüncede gelişme, güven duygusunu kazanma, benlik kavramlarında pekişme, kendini gerçekleştirme, empati kurma, yardımseverlik ve iş birliği ruhunu geliştirebilme gibi bilişsel ve duyuşsal özellikler kazanırlar” (Karakaya, 2007: 7). Drama çalışmalarına katılan bireyler, drama sürecinde durumları, olayları, ilişkileri keşfederek öğrenmektedirler. “Katılımcılar gerçek dünyadaki bilgi ve deneyimlerini dramada hayali bir dünya yaratmak için kullanmakta ve dramada tasarladıkları durumları ve rolleri tanımlarken olayları ve ilişkileri incelemeyi; gözleyerek, doğaçlama ifade ederek, eleştirerek, yaratıcı çözümler üreterek çevresine düşüncelerini iletmeyi” öğrenmektedirler (O’Neil ve Lambert, 1991; Fulford, Hutchings, Ross, Schmitz, 2001).

Eğitimde drama yöntemini kullanmanın önemli katkılarından biri de öğrencilerin dil ve iletişim becerilerini geliştirmektir. Yaratıcı drama, oyuna benzeyen gerçeğe yakın ortamlarıyla, iletişim ve dil becerilerinin gelişimi için önemli bir araçtır (Baldwin ve Hendy, 1996). Öğretmenlerin dili edinimini desteklemede kullanabilecekleri etkili yöntemlerdendir. Yaratıcı drama çocuklara konuşma, dinleme ve sözlü-sözsüz iletişim kurma gibi alanlarda dili her yönüyle kullanabilme fırsatı sağlayabilmektedir (Toye ve Prendville, 2003). Derslerde yapılacak yaratıcı drama uygulamalarıyla öğrencilerin dil ve iletişim becerilerini geliştirecek şekilde düşünmeleri, konuşmaları, tartışmaları sağlanır (Ataman, 2009; Çoban, 2007, Karakaya, 2007; Toye ve Prendville, 2003; Baldwin ve Hendy, 1996; Adıgüzel, 1993; Ömeroğlu, 1990)

Yaratıcı drama; öğrenciyi merkeze alan, öğrencinin yaparak yaşayarak, aktif olarak ve aynı zamanda da eğlenerek öğrenmelerine fırsatlar sunan yöntemlerin başında gelmektedir. Ayrıca öğrencinin sözlü ve sözsüz iletişim becerilerini ön plana çıkararak sosyalleşmelerine de imkân sağlamaktadır. Yaratıcı dramanın, hem ortaokullardaki hem de ilkokullardaki Türkçe derslerinin temel öğrenme alanları olan okuma, yazma, dinleme, konuşma, alanlarının hepsine hitap ettiği söylenebilir.

Ülkemizde dramanın etkililiği ve yararları dikkate alınarak öğretmen adaylarının drama yöntemiyle ilgili yeterliliklerini ve bilgi düzeylerini artırmak amacıyla YÖK tarafından 1998-1999 öğretim yılından itibaren, eğitim fakültelerine bağlı pek çok bölümlerle birlikte sınıf öğretmenliği programına “İlköğretimde Drama“ Türkçe öğretmenliği programına da “Tiyatro ve Drama Uygulamaları” adı altında dersler konulmuştur.

Eğitim ve öğretimde arzulanan hedeflere ulaşmada dramanın önemli bir işlevi söz konusudur. Ancak bunun için öğrencilere drama uygulayan öğretmenin, yöntemin gerektirdiği davranışlara sahip olması gerekir. Bu nedenle öğretmenlerin aldığı drama eğitimi amaca ulaştırarak şekilde fonksiyonel olmalıdır. Bu araştırmada Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nin Sınıf Eğitimi ve Türkçe Eğitimi 4. sınıflarında okuyan ve drama içerikli dersi almış öğretmen adaylarının drama yöntemine ilişkin algılarının, öz yeterlik düzeylerinin ve üniversitelerinde almış oldukları eğitimle ilgili görüşlerinin ortaya konulması ve cinsiyet ile öğrenim görülen bölüm değişkenleri açısından puan ortalamalarının farklılaşp farklılaşmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu genel amaç çerçevesinde aşağıdaki alt problemlerin cevapları aranmıştır.

- Sınıf ve Eğitimi öğretmen adaylarının drama yöntemi ile ilgili algı düzeyleri nasıldır?
- Sınıf ve Türkçe Eğitimi öğretmen adaylarının drama yöntemini kullanmaya yönelik öz yeterlik düzeyleri nasıldır?
- Sınıf ve Türkçe Eğitimi öğretmen adaylarının drama yöntemi ile ilgili üniversitelerinde almış oldukları eğitimle ilgili görüşleri nasıldır?
- Öğretmen adaylarının drama yöntemiyle ilgili öz yeterlik, algı ve aldıkları eğitimle ilgili görüşleri bölümlerine göre farklılaşmakta mıdır?
- Öğretmen adaylarının drama yöntemiyle ilgili öz yeterlik, algı ve aldıkları eğitimle ilgili görüşleri cinsiyetlerine göre farklılaşmakta mıdır?

2. YÖNTEM

Araştırma tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Var olan durumun olduğu gibi betimlenmesi amaçlandığından bu model tercih edilmiştir. Var olan durumun olduğu gibi ortaya konulmasının amaçlandığı betimsel bir çalışmadır. Araştırma nicel olarak yapılandırılmıştır. “Tarama modeli, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Tarama modelinde, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak için evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup örnek ya da örneklem üzerinde tarama yapılmaktadır” (Karasar, 2011: 77-79). Tarama araştırmasının en önemli avantajı, “oldukça çok bireyden oluşan örneklemde elde

edilen birçok bilgiyi bize sunmasıdır” (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirci, 2008).

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırma evreni; Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencileridir. Örneklemi ise 2015-2016 öğretim yılında Ahi Evran Üniversitesi Türkçe ve Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Ana Bilim Dalı 4. sınıflarına devam eden, drama ile ilgili dersi almış öğrencilerinden oluşturulmuştur. Örneklem grubu oluşturulurken amaçsal örnekleme tekniklerinden benzeşik örnekleme tercih edilmiştir. Bu örnekleme tekniği, evrenden araştırmanın problemi ile ilgili olarak benzeşik alt grupların seçilerek çalışmanın gerçekleştirilmesini tanımlar (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirci, 2008).

Tablo 1: Örneklem Grubundaki Öğretmen Adaylarının Bölümlerine ve Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

Bölüm	Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Türkçe Eğitimi	Kız	33	76,7
	Erkek	10	23,3
	Toplam	43	35,2
Sınıf Eğitimi	Kız	58	73,4
	Erkek	21	26,6
	Toplam	79	64,8
Genel Toplam		122	100,0

Örneklem gurubundaki öğretmen adaylarının %35,2’si Türkçe Öğretmenliği ana bilim dalı %64,8’i ise Sınıf Öğretmenliği ana bilim dalı öğrencileridir. Türkçe Eğitiminde öğrenim gören öğretmen adaylarının %23,3’ü erkek ve % 76,7’si kadındır. Sınıf Öğretmenliği öğretmen adaylarının ise %73,4’ü kadın ve %26,6’sı erkektir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veriler, 46 soruluk beşli likert tipindeki bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Anket soruları dört bölümde yapılandırılmıştır: İlk bölümde katılımcıların demografik özellikleri, ikinci bölümde çalışmaya katılan öğretmen adaylarının drama yöntemi ile ilgili algı düzeyleri, üçüncü bölümde öz yeterlilik düzeyleri ve son bölümde ise öğrenim gördükleri üniversitede aldıkları drama eğitimi ile ilgili düşüncelerine yönelik maddeler yer almaktadır. Anket, literatür taraması sonrasında, uzman görüşleri de alınarak taslak olarak 60 madde olarak hazırlandıktan sonra çalışmanın gerçekleştirildiği eğitim fakültesinin üçüncü

sınıflarına devam eden 150 öğrencisine uygulanmıştır. Anlaşılmayan sorular görülüp yeniden gözden geçirilerek 46 maddeye indirgenen ankete son şekli verilmiştir. Sonrasında yapılan ön denemede anketin Cronbach Alfa katsayısı 0,91 olarak hesaplanmıştır.

2.3. Verilerin Analizi

Araştırma için geliştirilen anketler uygulanıp toplandıktan sonra veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Verilerin istatistiksel analizinde SPSS 15 paket programından yararlanılmıştır. Öğretmen adaylarının drama yöntemi ile ilgili algı, öz yeterlilik ve eğitim düzeylerinin puanlamasında; “hiç katılmıyorum: 1 puan; katılmıyorum: 2 puan; karasızım: 3 puan; katılıyorum: 4 puan ve tamamen katılıyorum: 5 puan”. olarak değerlendirilmiştir. Anketteki olumsuz ifadeler (toplam 6 madde) tersten kodlanıp puanlanmıştır. Ölçekten alınan yüksek puanlar öğretmen adaylarının drama yöntemi ile ilgi algılarının, öz yeterliliklerinin ve üniversitede aldıkları eğitimle ilgili görüşlerinin olumlu olarak yüksek düzeyde olduğunu gösterirken, alınan düşük puanlar bu alanlardaki düzeylerinin de düşük olduğunu göstermektedir.

Analiz işlemi buna göre yapılmıştır. Elde edilen verileri betimlemek için yüzde (%), frekans (f), ortalama ($\bar{X}$), standart sapma (Ss) ve t- testi analizleri kullanılmıştır. Karşılaştırmalarda kritik değer olarak .05 olarak benimsenmiştir.

3. BULGULAR

Ölçekte yer alan toplam 46 maddenin 34 adedi “algı”, 6’sı öz yeterlilik ve 6’sı da “üniversitede alınan eğitim” düzeyi ile ilgilidir. Algı ile ilgili alınabilecek en düşük puan 34, en yüksek puan 170’tir. Öz yeterlilik ve üniversitede alınan eğitim düzeyleri ile ilgili bir katılımcının alabileceği en düşük puan 6 iken en yüksek 30 puan’dır. Bir öğretmen adayının bu anketten alabileceği en yüksek puan ise 230’dur.

Tablo 2: Öğretmen Adaylarının Drama Yöntemi İle İlgili Algı, Öz Yeterlilik ve Eğitim Düzeylerinin Belirlenmesinde Kullanılan Minimum ve Maksimum Puanlar

	Madde Sayısı	Minimum Puan	Maksimum Puan
Algı	34	34	170
Öz Yeterlilik	6	6	30
Üniversitede Alınan Eğitim	6	6	30
Toplam	46	46	230

Tablo 3'teki verilere göre çalışma grubundaki öğretmen adaylarının Drama dersi ile ilgili algı puanları 83 ile 145 arasında değişmektedir. Puan ortalamaları 119,08'dir. Algı düzeylerine ilişkin veriler incelendiğinde; öğretmen adaylarının genel toplamda orta düzeyde algıya sahip oldukları saptanmıştır. Öğretmen adaylarının sadece %23,8'inin yüksek düzeyde algıya sahip oldukları belirlenmiştir.

Tablo 3: Öğretmen Adaylarının Drama Yöntemi İle İlgili Algı, Öz Yeterlilik ve Eğitim Düzeyleri

		Düşük	Orta	Yüksek	Min	Mak	$\bar{X}$	Ss
Algı	Aralık	34-79,3	79,4-124,6	124,7-170	83	145	119,08	9,52
	f	0	93	29				
	%	0,0	76,2	23,8				
Öz Yeterlilik	Aralık	6,0-9,3	9,4-14,6	14,7-30	6	30	13,13	1,83
	f	3	97	22				
	%	2,5	79,5	18,0				
Üniversitede Alınan Eğitim	Aralık	6,0-9,3	9,4-14,6	14,7-30	6	30	11,85	2,23
	f	12	96	14				
	%	9,8	78,7	11,5				
Toplam	Aralık	46-107,3	107,4-168,6	168,7-230	103	180	144,07	10,70
	f	0	120	2				
	%	0,0	98,4	1,6				

Öğretmen adaylarının Drama dersi ile ilgili öz yeterlilik düzeyleri puan ortalamaları; $\bar{X} = 13,13$ 'tür ve minimum 6, maksimum 30 puan aralığındadır. Çalışma grubundaki öğretmen adaylarının %79,5'i, orta düzeyde, %18'i yüksek düzeyde ve %2,5'i de düşük düzeyde öz yeterlilik puanlarına sahiptirler.

Öğretmen adaylarının üniversitede aldıkları drama ile ilgili derslerle ilgili görüşlerinin puan ortalamaları $\bar{X} = 11,85$ 'tir. Öğretmen adaylarının kendilerine verilen eğitimle ilgili puan ortalamalarının da genel olarak orta düzeyde (%78,7) olduğu gözlenmektedir. Öğrencilerin %11,5'i yüksek düzeyde ve %9,8'i ise düşük düzeyde puan ortalamalarına sahiptir.

Tablo 4: Öğretmen Adaylarının Drama Yönteminin Uygulanmasına Yönelik Öz Yeterlik, Algı ve Üniversitelerinde Almış Oldukları Eğitim Düzeylerinin Bölümlerine Göre Karşılaştırılması

Bölümler	N	$\bar{X}$	S	sd	t	P
Sınıf Eğitimi	79	143,23	9,5			
Türkçe Eğitimi	43	145,63	12,6	120	1,17	,241

Çalışma grubundaki Sınıf ve Türkçe Eğitimi ana bilim dallarında öğrenimlerine devam eden öğretmen adaylarının drama yöntemi ile ilgili algılarının, öz yeterlilik düzeylerinin ve okulda almış oldukları eğitime dair görüşlerinin karşılaştırıldığı tablo 4'teki veriler incelendiğinde; öğrencilerin öğrenim gördükleri bölüm değişkenine göre puanlarının anlamlı düzeyde farklılaşmadığı görülmektedir. ($t_{(120)}= 1,17$ ve $p>0,05$). Türkçe Eğitimi ana bilim dalındaki öğrencilerin puan ortalamaları bir miktar daha yüksektir. Ancak bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. ($\bar{X}_{(Türkçe)}=145,63$ ve $\bar{X}_{(Sınıf)}=143,23$)

Tablo 5: Öğretmen Adaylarının Drama Yöntemi İle İlgili Algı, Öz Yeterlik ve Üniversitelerinde Almış Oldukları Eğitim Düzeyleriyle İlgili Görüşlerinin Cinsiyetlerine Göre Karşılaştırılması

Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	sd	t	P
Kadın	91	144,4	10,9			
Erkek	31	143,06	10,3	120	,603	,548

Çalışmaya katılan kadın ve erkek öğretmen adaylarının Drama dersi ile ilgili öz yeterlilik, algı ve üniversitelerinde almış oldukları eğitim düzeyleriyle ilgili görüşlerinin cinsiyetlerine göre karşılaştırılması ile ilgili verilerin yer aldığı tablo 5'teki bulgulara göre, kadın öğretmen adaylarının puan ortalamaları erkek öğretmen adaylarına göre bir miktar daha yüksek olsa da ($\bar{X}_{(kadın)}=144,4$ ve $\bar{X}_{(erkek)}=143$) bu farklılık istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0,05$).

4. SONUÇLAR, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sınıf Eğitimi ve Türkçe Eğitimi öğretmen adaylarının drama yöntemi ile ilgili algı, öz yeterlilik ve üniversitelerinde almış oldukları eğitimle ilgili düzeylerinin genel olarak orta düzeyde olduğu belirlenmiştir. Çalışmanın gerçekleştirildiği üniversitede her iki anabilim dalında da drama derslerini okutan

öğretim üyelerinin alanlarının doğrudan drama olmadığı gözlemlendiğinden, bu durumun üniversitelerde drama ile ilgili dersleri okutan öğretim elamanlarının alan uzmanı olmamaları nedeniyle öğrencilerine de dramanın eğitim öğretim etkinliklerinde nasıl ve niçin kullanılacağı konularında yeterli bilgi ve beceriyi aktaramamalarından kaynaklanmış olabileceği öngörülebilir. Sınıf öğretmenleri ile branş öğretmenlerinin yeterliliklerinin karşılaştırıldığı benzer bir çalışmada da (Güler, 2015) genel olarak öğretmenlerin drama yöntemini kullanma öz yeterliliklerinin yeterli ama orta düzeyde olduğunu saptamıştır. Ancak alanyazın incelemesinde örneklem grubunda öğretmenlerin veya öğretmen adaylarının yer aldığı çok fazla çalışmada (Maden, 2010; Kılıçaslan ve Gün, 2011; Tutuman, 2011; Altun, 2011; Çetingöz ve Cantürk Günhan, 2011; Başçı ve Gündoğdu, 2011; Ceylan ve Ömeroğlu, 2011; Uzuner Yurt ve Eyüp, 2012; Altıntaş ve Kaya, 2012; Çetingöz 2012; Koç, 2013) öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının dramayla ve dramayı derslerde kullanmayla ilgili tutumlarının yüksek düzeyde olduğu saptandığı gözlenmiştir.

Bu çalışmada öğretmen adaylarının drama yöntemi ile ilgili öz yeterlik, algı ve üniversitelerinde almış oldukları eğitimle ilgili görüşlerinin öğrenim gördükleri bölümlerine göre farklılaşmadığı belirlenmiştir. Güler (2015) tarafından sınıf ve branş öğretmenleri ile gerçekleştirilmiş olan çalışmada ise sınıf öğretmenlerinin branş öğretmenlerinden daha yüksek algı ve öz yeterlilik düzeyine sahip oldukları belirlenmiştir.

Öğretmen adaylarının drama yöntemi ile ilgili algı, öz yeterlik ve drama ile ilgili üniversitelerinde almış oldukları eğitim düzeyleriyle ilgili görüşleri cinsiyetlerine göre farklılaşmamaktadır. Literatürde bu konuyla ilgili kadın veya erkek öğretmenlerin/öğretmen adaylarının lehine olan çok farklı çalışma olmakla birlikte; Ünal, 2004; Bertiz, 2005; Fenli, 2010; Doğan ve Özberk, 2013; Doğan, 2013; Altıntaş ve Kaya 2012; Kadim, 2012; Maden, 2010; Kahyaoğlu ve Yangın, 2007; Akbaş ve Çelikkaleli, 2006 tarafından gerçekleştirilmiş çalışmalarda araştırmanın saptamasını destekleyecek benzer bulgulara ulaşılmıştır. Bu durumu cinsiyetin öğretmen adaylarının drama ile ilgili algı, öz yeterlilik ve eğitim düzeyleri üzerinde önemli bir değişiklik oluşturmadığı şeklinde yorumlamak mümkündür.

Bu çalışmada Sınıf Eğitimi ve Türkçe Eğitimi 4. sınıflarında okuyan ve drama içerikli dersi almış öğretmen adaylarının drama yöntemine ilişkin algılarının, öz yeterlik düzeylerinin ve üniversitelerinde almış oldukları eğitimle ilgili görüşlerinin ortaya konulması ve cinsiyet ile öğrenim görülen bölüm değişkenleri açısından puan ortalamalarının farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır.

Çalışma sonucunda her iki bölümde okuyan öğretmen adaylarının algılarının ve kullanabilme yeterliliklerinin orta düzeyde olduğu ve cinsiyet ve öğrenim görülen bölüm değişkenine göre de bu durumun farklılaşmadığı saptanmıştır. Bu durumun iyileştirilmesi için aşağıdaki öneriler getirilmiştir:

Drama dersinin kur tanımları gözden geçirilerek daha uygulamaya dönük bir içerik oluşturulmalıdır.

Üniversitelerde okutulan drama dersinin uygulama aşamaları ile ilgili dersi okutacak öğretim elemanlarına klavuz niteliğinde, açıklamalı ek kaynaklar hazırlanmalıdır.

Bu çalışma sadece Türkçe Eğitimi ve Sınıf Eğitimi ana bilim dallarında öğrenim gören öğretmen adayları ile gerçekleştirilmiş ve öğrenim gördükleri bölümlerine göre öz yeterlik, algı ve üniversitelerinde almış oldukları eğitimle ilgili görüşlerinin farklılaşmadığı belirlenmiştir. Bu nedenle daha fazla ana bilim dallarının karşılaştırılacağı yeni çalışmaların yapılması önerilebilir

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, H. Ö. (1993). Oyun ve yaratıcı drama ilişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akbaş, A. ve Çelikkaleli, Ö. (2006). Sınıf öğretmeni adaylarının fen öğretimi öz-yeterlik inançlarının cinsiyet, öğrenim türü ve üniversitelerine göre incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 98-110.
- Altıntaş E. ve Kaya, H. (2012). Fen Bilgisi öğretmen adaylarının drama yöntemiyle fen ve teknoloji dersinin işlenmesine yönelik öz-yeterlik ve tutumları. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 28(4), 287-295.
- Ataman, M. (2009). Türkçe dersinde kullanılacak yaratıcı etkinlikler ve yaratıcı yazma örnekleri. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Baldwin, P., ve Hendy, L. (1996), *The Drama Book*, London, Collins Educational.
- Başçı, Z. ve Gündoğdu, K. (2011). Öğretmen adaylarının drama dersine ilişkin tutumları ve görüşleri: Atatürk Üniversitesi örneği. *İlköğretim Online*, 10(2), 454-467. <http://ilkogretim-online.org.tr> Erişim Tarihi: 17 Nisan 2016.
- Bertiz, H. (2005). Fen Bilgisi öğretmen adaylarının yaratıcı dramaya yönelik tutumları ve öyküleme çalışmalarına ilişkin görüşleri. Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Büyükoztürk, Ş.; Kılıç Çakmak, E.; Akgün, Ö.E.; Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2008). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.

- Ceylan, Ş. ve Ömeroğlu, E. (2011). Okul öncesi eğitimi öğretmen adaylarının drama eğitimi hakkındaki tutumlarını değerlendirmeye yönelik ölçek geliştirme. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 15-26.
- Coşkun, İ. (2013). Türkiye Ve Bulgaristan'da ilkokuma yazma sürecinde öğrencilerin ürettikleri yazıların okunaklılık bakımından incelenmesi. *Turkish Studies – (International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic)*, 8(8):357-378
- Çetingöz, D. (2012). Okul Öncesi Eğitimi Öğretmen Adaylarının Yaratıcı Drama Yöntemini Kullanmaya Yönelik Öz Yeterlikleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 131-142.
- Çetingöz D. ve Cantürk Günhan, B. (2011). Drama uygulamalarının okul öncesi eğitimi öğretmen drama etkinlikleri planlama becerilerine yönelik görüşleri üzerindeki etkileri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, Haziran 2011, ss.89-99.
- Çoban, E. Ç. (2007). Sosyal beceri sorunu olan öğrenciler ve annelerine uygulanan yaratıcı drama etkinlikleri programının öğrencilerin sosyal beceri düzeylerinin gelişimi üzerindeki etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Doğan, S. (2013). Sınıf öğretmenlerinin öz yeterlik algısı ve öğretmenlik mesleğine yönelik tutumlarının incelenmesi (Ağrı ili örneği). Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi, Erzincan.
- Doğan, B. ve Özberk, E.,H. (2013). Türkçe öğretmeni adaylarının tiyatro ve drama uygulamaları dersine ilişkin tutumlarının belirlenmesi. *Eğitim Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2 (1); 253-264
- Fenli, A. (2010). Sınıf öğretmeni adaylarının yaratıcı drama dersine yönelik tutumları (MAKÜ örneği). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.
- Fulford, J., Hutchings, M., Ross, A. ve Schmitz, H. (2001). İlköğretimde drama, (Çev. Leyla Küçükahmet, Hande Borçbakan, S. Sadi Karamaoğlu). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Güler, M. (2015). Sınıf ve branş öğretmenlerinin yaratıcı drama yöntemini kullanmaya yönelik öz yeterlik algı düzeyleri ve görüşleri. Yüksek Lisans Tezi. Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Amasya.
- Güney, S. (2009). Drama tekniklerinin ilköğretim 4 ve 5. sınıflarda kullanımı (Dede Korkut Hikâyeleri örneği) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Kadim, M. (2012). Okul öncesi öğretmenlerinin oyun öğretimine ilişkin öz yeterliklerinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

- Kahyaoğlu, M. ve Yangın, S. (2007). İlköğretim öğretmen adaylarının mesleki öz yeterliklerine ilişkin görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 73-84.
- Karakaya, N. (2007). İlköğretimde drama ve örnek bir uygulama. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara, Cilt 27, Sayı 1,s:103-139
- Karasar, N. (2011). Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kılıçaslan, M. ve Gün, F. (2011). Okulöncesi öğretmenlerinin yükseköğretimde verilen drama dersinin yeterliliğine ilişkin düşüncelerinin incelenmesi. 2nd International Conference on New Trends in Education and Their Implications, Antalya. www.iconte.org adresinden Erişim Tarihi: 14 Mart 2016.
- Koç, İ. (2013). Öğretmenlerin sosyal bilgiler dersinde dramayöntemini uygulama ve drama tekniklerine ilişkin yeterliliklerinin belirlenmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ahi Evran Üniversitesi, sosyal bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Maden, S. (2010).Türkçe öğretmenlerinin drama yöntemini kullanmaya yönelik öz yeterlilikleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt:7,Sayı: 14, ss:259–274.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2012). Ortaokul ve imam hatip ortaokulu drama dersi (5. ve 6. sınıflar öğretim programı). Ankara: MEB <http://ttkb.meb.gov.tr/program2>. Erişim Tarihi, 03.02.2016.
- O'Neill, C. ve Lambert, A. (1991). Drama structures a practical handbook for teachers. Cheltenham, England: *Heinemann Educational Books*, Inc.
- Ömeroğlu, E. (1990). Anaokuluna giden 5-6 yaşındaki çocuklara sözel yaratıcılıklarını gelişimine yaratıcı drama eğitiminin etkisi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Önder, A. (2006). İlköğretimde Eğitici Drama, Temel İlkeler, Uygulama Modelleri ve Örnekleri. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Pinciotti, P. (1993). Creative drama and young children: the dramatic learning connection. *Arts Education Policy Review*, vol. 94, issue: 6, p24, 5p.
- San, İ. (2002). *Eğitimde yaratıcı drama, yaratıcı drama, 1985–1995, Yazılar*, (1. cilt). Ankara: Naturel Yayıncılık.
- Toye, N. ve Prendiville F. (2003), Drama and traditional story for the early years. *London And New York*, Routledge Falmer Taylor & Francis Group
- Tutuman, O. Y. (2011). Türkçe öğretmenlerinin yaratıcı drama uygulama yeterlilikleri. <https://dspace.deu.edu.tr/xmlui/handle/12345/7168>. Erişim Tarihi: 18 Nisan 2016.
- Uzuner Yurt, S. ve Eyüp, B. (2012). Sınıf öğretmenlerinin öğrenme öğretme sürecinde drama etkinliklerine yer verme durumlarının incelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34.

Ünal, E. (2004). Celal Bayar Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümünde öğrenim gören son sınıf öğrencilerinin ilköğretimde drama dersine ilişkin tutumları. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:5 Sayı:2

Araştırma Makalesi/Research Article

**HAVAALANI GÜVENLİK SÜREÇLERİNDEKİ PROBLEMLER VE
HAVAALANI KULLANICILARI: HAVAALANI GÜVENLİK GÖREVLİSİ
PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE’DEKİ ÜÇ HAVAALANINDA BİR
ARAŞTIRMA**

*AIRPORT SECURITY PROCESS PROBLEMS AND AIRPORT USERS:
A SURVEY FROM THE PERSPECTIVE OF AIRPORT SECURITY
PERSONNEL AT THREE AIRPORTS IN TURKEY*

Nalan ERGÜN*

*Geliş Tarihi: 20.04.2017
(Received)*

*Kabul Tarihi: 21.12.2017
(Accepted)*

ÖZ: Çalışmanın amacı güvenlik görevlilerine sıkıntı verdiği düşünülen havaalanı kullanıcıları profile ile güvenlik prosedürlerinin belirlenmesi ve bu doğrultuda gerek insan kaynakları yönetimi gibi yönetsel süreçlere gerekse güvenlik prosedürlerinin geliştirilmesine katkı sağlanmasıdır. Bu amaçla yapılan araştırmada anket formu kullanılmıştır. Anket İstanbul Atatürk Havalimanı, Ankara Esenboğa Havalimanı ve İstanbul Sabiha Gökçen Havalimanı olmak üzere, üç havaalanının iç ve dış hatlar terminali kontrol noktasında görev yapmakta olan özel güvenlik görevlisine uygulanmıştır. Elde edilen verilere frekans analizi uygulanarak betimlenmiştir. Yolcu profiline yönelik yapılan analiz sonucunda her üç havaalanında da terminal personelinin süreçlerde büyük oranda sıkıntı yarattığı belirlenmiştir. Bunun yanı sıra yabancı yolculara oranla T.C. uyruklu ve tek başına seyahat eden yolculara oranla aileleri ile seyahat eden yolcuların güvenlik süreçlerinde daha fazla sıkıntıya neden olduğu her üç havaalanı verilerinde de saptanmıştır. En fazla sıkıntı yaşanmasına neden olan güvenlik sürecine yönelik bulguda ise havayolu ile taşınması yasaklı maddelerin tespiti, ayakkabı çıkarma uygulaması ve kapı detektöründen tekrar geçilmesi ilk üç sırada yer almıştır.

Anahtar kelimeler: *Havayolu taşımacılığı, Havaalanı, Havaalanı güvenlik süreçleri, Yolcu profili, Güvenlik görevlisi*

ABSTRACT: The aim of this study is to contribute both to administrative processes, such as human resources management, and to the improvement of security procedures by identifying an airport user profile that is perceived as causing difficulties and security procedures that create problems for security staff. For this purpose, a questionnaire form is used in the study. The questionnaire was administered to private security personnel working at the check points of three domestic and international airport terminals; namely, Istanbul Atatürk Airport, Ankara Esenboğa Airport and Istanbul Sabiha Gökçen Airport. The obtained data is described by applying frequency analysis. As a result of the analysis conducted on passenger profiles, the terminal personnel at all three airports were determined to have been caused great difficulties. It has also been

* Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, nergun@anadolu.edu.tr

revealed that, compared to foreign nationals, Turkish nationals created more difficulties and that, in addition, compared to lone travelers those traveling with their families created more problems at the security procedures at all three airports. The security process was identified as causing the greatest trouble, with the detection of prohibited items, the process of shoe removal and requests for re-entry through walk-through metal detectors found to be the three items cited with the highest frequency.

Key words: *Air transport, airport, airport security processes, passenger profile, security personnel.*

1. INTRODUCTION

Since the first aircraft hijacking in the 1930s, the aviation sector has been the focus of illegal actions. After more than 364 hijackings worldwide between 1968 and 1972, the USA Federal Aviation Administration made it compulsory in early 1973 for all passengers and their luggage to go through security checks, before the International Civil Aviation Organization (ICAO), as the global regulator of aviation, followed suit (Yoo & Choi, 2006:135). After the publication of Annex 17 in 1974, the ICAO's regulatory document on Aviation Security, security processes were initiated in all countries with ICAO membership (ICAO, Annex 17: Security). However, despite the security measures, the aviation sector is still facing threats. According to global terrorism data (Global Terrorism Database), between 1998 and 2001, there were 20 attacks on airports and 31 attacks on airplanes (Stewart, Mueller, 2014:19). Therefore, the need to support aviation with security services is an indisputable fact. Nevertheless, these security services create certain costs that have to be borne by all shareholders, particularly passengers (Rossiter, Dresner, 2004:227).

Security measures that are practised to prevent illegal activities are conducted to determine whether passengers, personnel, or their luggage entering a sterile area have any forbidden items (Salter, 2007:390). Following ICAO requirements, security measures practiced at airports throughout Turkey are performed by following the National Civil Aviation Security Program (NCASP), and are implemented without any significant differences among the airports. An X-Ray machine is the most commonly-employed device for luggage scanning. Enabling security personnel to see items in luggage or bags, X-Ray enables security personnel to detect illegal substances (Schwaninger, Hardmeier, Reigeing & Martin, 2010:169). Furthermore, for such luggage scanning, accompanied by a tomography device to facilitate the detection of explosive items, the Explosive Detection System (EDS) and/or Explosive Trace Detection (ETD) that uses chemical analysis to detect any illegal items (explosives or narcotics) in luggage, are also used (Mclay, Jacobson & Kobza, 2007:74). There are also alternative methods such as using specially trained dogs to detect illegal items. For scanning airport users, walk-through or hand-held type metal detectors are used (Shanks & Bradley, 2004:36-37). In addition to these processes, paralleling the advancing

technology and the need for security measures in the aviation sector, certain other methods are gaining popularity. The most prominent among these methods are biometrics and whole body screening systems. Biometric applications are, in the broadest sense, technologies used to identify an individual using his or her unique personal characteristics (Star, 2002: 253). Biometric systems are used in the aviation sector for passenger and personnel identification processes. It is expected that biometric technology will continue to be used in the aviation sector by increasing its effectiveness and popularity in the future (Haas, 2004: 459). The whole body screening system works by scanning individuals' bodies using low intensity X-rays to determine whether they are carrying illegal items (Elias, 2012: 2). However, during the period when this study was conducted, because biometrics and whole body scanning systems have not yet been implemented in the Turkish Aviation Sector, they were excluded from the present study.

Currently, the use of technology is inevitable to ensure security within the area of aviation. The principal method used to economize the sophisticated processes of aviation is to utilize latest technology and the automation it brings. Technology both minimizes human error stemming from fatigue or stress, and helps to effectively meet the demands created by an increasing capacity, especially in developing countries. However, whatever the nature of the applied technology, the human element is an indispensable factor in all the processes of the aviation sector, as it is in all sectors (Karimbocus, 2009). There are two essential reasons for this. First, despite all the technological support, final decisions are ultimately based on the judgements of security personnel. The second reason is that it shapes passenger perceptions regarding security procedures. This perception created in the passenger may determine the effectiveness of the security practices implemented at airport security check points, which are interactive processes (Kirschenbaum, 2013: 40). Therefore, the provision of security services as an integral component of air transport hinges on the effectiveness of the human element, regardless of the level of technological support given.

Following on, all personnel employed in the aviation industry need to exert effort to ensure security, whether directly or indirectly. Therefore, in Turkey, in line with the ICAO Annex-17, 'Civil Aviation Security Training and Certification Directive' (SHT 17-2), that has been in effect since 2009, all aviation personnel, depending on their specific area of duty, have to receive security training at various levels, as well as increased security awareness. There are twenty modules and a total of fourteen different course headings in the training instruction prepared for this. All personnel working at airports have to have required basic and refresher courses. These include:

- ***Effective Security Culture Training (Course-1)***: Security culture training must be completed by all employees working at an airport.

- **Basic Civil Aviation Security Training (Course-2):** This training must be undertaken by security personnel who are directly responsible for aviation security.
- **Checkpoint Security Practices Training (Course s-3):** This training is delivered to ensure that security staff have a general knowledge regarding X-ray equipment that is employed at checkpoints, and to ensure that they are specialized in security screening and scanning techniques, including pat-down searches.
- **EDS Operator Training (Course s-4):** This course aims to operators with the skills necessary to operate the EDS (Explosive Detection System), which is a hold baggage screening/scanning system, and to be able operators to accurately interpret EDS images.
- **Ground Services Security Training-Passenger (Course -5):** This security course is given to both airline and ground services personnel who are directly in contact with passengers.
- **Ground Services Security Training-Baggage, Cargo (Course s-6):** This involves the training of staff in charge of loading, unloading and reconciliation of passenger baggage and cargo into/out of the hold section of a plane/cargo compartment.
- **Cockpit and Cabin Crew Security Training (Course-7):** With a primary focus on cockpit and cabin crew, this course aims to ensure that personnel responsible for aircraft security will effectively fulfill determined duties and responsibilities for civil aviation security.
- **Procurement Security Training (Course-8):** Aimed at catering companies in particular, this is training delivered to staff who implement security checks on aircraft suppliers and airport suppliers (suppliers of goods offered for sale in duty-free shops or places such as restaurants, cafeterias and suchlike), and to drivers who deliver such supplies to the airport or aircraft.
- **Aircraft Cleaning Security Training (Course -9):** The aim of this training is ensuring that the cleaning personnel have knowledge of preventive security measures at a standard level to protect civil aviation against any illegal acts.
- **Basic Cargo Security Training (Course-10):** This course aims to train security personnel responsible for carrying out security checks on businesses involved in carrying cargo, and drivers who provide access to the airfield or plane.
- **Air Cargo and Mail Scanning Training (Course-11):** This training is given specifically to staff only engaged in cargo scanning, different from operators (security personnel) involved in the screening process of passengers or their belongings and baggage.

- **Security Management Training (Course-12):** This is training that must be undertaken by any authorized manager responsible for security operations of an aviation company.
- **Aircraft Private Security Service and Supervision Training (Course-13):** This is training that security personnel employed by the aircraft private security service and supervision agencies must undergo.
- **ATM/AIM Security Training (Course s-14):** This is training that all personnel working in airport and air traffic units must take.

Despite the training given and the obvious necessity to carry out security procedures, ever-increasing precautions continue to cause problems for all stakeholders in the aviation system. Security personnel are among the most distressed stakeholders. Factors such as a conflict of interest between the airport authority trying to maintain security and the airline wishing to carry out flights on time, cost-orientedness, crowded and noisy work environments, and the need to adapt to developing and changing technology are some of the problems that security personnel have to cope with. However, passengers hurrying to catch their flights increase and exacerbate these problems even more (Eldar, 2010: 36-37).

While passengers purchase transport service from point A to point B, when they arrive at the airport they also encounter many support service requirements; especially security services. Thus, security services top the list of factors that have a negative effect on airport-passenger satisfaction (Sindhav, Holland, Rodie, Adidam & Pol, 2006:234). This finding by Sindhav et al. is also corroborated by a study by Gkritza et al. In their study, the most negative factor relating to passenger satisfaction was found to be the length of waiting in line (Gkritza, Niemeier, Mannering, 2006:219). At many airports, long lines caused by a scarcity of personnel caused by businesses in an effort to reduce costs, may cause security processes to become practices that occasionally cause passengers to miss their flights (Lange, Samoilovich & Rhee, 2013: 153).

From the point of view of security personnel, all airport users, especially passengers and other personnel, are potential menaces, while security personnel are the leading actors of troublesome processes from the passengers' perspective. (Kirschenbaum, 2013:40). Whereas the actions of security personnel may be perceived as personal attitudes by airport users, these actions are actually standard and based on security procedures (Kirschenbaum, Mariani, Gulijk, Lubasz, Rapaport & Andriessen, 2012:72).

All the above mentioned conflicts create problems arising from passenger dissatisfaction in addition to the problems experienced by security personnel. Therefore, this study aims to find answers to the following research questions:

1. What are the processes that cause problems with airport check point security practices according to the perceptions of airport security staff, and do these processes differ among airports?
2. According to the perceptions of airport security personnel, who are the airport users that cause problems during airport check point security practices and do these users vary with airport?

2. METHOD

Within the scope of this study, a questionnaire is used as the data collection method. Aiming to identify an airport user profile, and security procedures that are perceived as problematic for security personnel, the questions included in the survey are derived from a review of literature and semi-structured interviews with airport security managers and trainers employed at airports where the surveys were conducted. Through the semi-structured interviews, data regarding the general profile of airport users and their general expectations were collected, and specific information regarding the most frequently flying airlines and their major domestic/international flight points was obtained.

For the data analysis, a statistical method is employed. For questions that were asked to discover the demographics of security personnel, such as gender and work experience that might have an effect on their perception of the processes, and airport user profile that is thought to trouble security personnel and to determine security procedures, descriptive analysis is used.

In order to find answers to the research questions, questionnaires were given to private security personnel working at domestic and international terminal check points of Istanbul Atatürk Airport (in 2014), Ankara Esenboğa Airport (in 2014) and Istanbul Sabiha Gökçen Airport (in 2016). A full counting method was used in the study. Resulting from negotiations and revisions, the questionnaire form was made available to all personnel working at check points through group chiefs at all of the airports. The process of completing the questionnaires was conducted on a voluntary basis. As a result, 919 valid questionnaires out of 923 returned questionnaires for Atatürk Airport, 334 valid out of the 341 returned for Esenboğa Airport, and 347 valid questionnaires out of the 365 returned for Sabiha Gökçen Airport were included in the analysis.

3. FINDINGS

It would be useful to present brief information here on the airports where the survey was conducted in order to provide an understanding of the context of the findings before analyzing the data obtained from the survey. The survey form was implemented at Istanbul Atatürk Airport, Ankara Esenboğa Airport and Istanbul Sabiha Gökçen Airport. In 2016, Istanbul Atatürk Airport, which is Turkey's largest hub airport, served approximately 61 million passengers (41,9 million international and 19,3 million domestic). Ankara Esenboğa Airport is an airport where a higher number of commercial or bureaucratic passengers are served due to

its location in the capital and where flights for pilgrimage (Hajj) are frequent. Esenboğa Airport served approximately 12 million passengers, including 1.5 million international and 10.5 million domestic, according to the data for 2016. Sabiha Gökçen Airport is Istanbul's secondary airport. It is an airport preferred by low-cost airlines. Sabiha Gökçen Airport served approximately 28 million passengers, of which 9,5 million flew on international and 18,5 million on the domestic routes, according to 2016 statistics (<http://www.dhmi.gov.tr/istatistik.aspx>).

Of the participating security personnel working at Atatürk Airport (from here on referred to as 'IST') 401 (43,6%) are female and 511 (55,6%) are male. Of the security personnel working at Esenboğa Airport (from here on referred to as 'ESB') 145 (43,5%) are female and 188 (56,5%) are male. Of the security personnel working at Sabiha Gökçen Airport (from here on referred to as 'SAW'), 156 (45,0%) are female and 191 (55,0%) are male. For all three airports, the fact that there is an even distribution between the participants in terms of gender minimizes the effect of any difference between males and females in the results obtained.

13,4% of the participants from the IST airport had been working in this position for less than one year, while the highest percentage (41,5%) is made up of workers with one to five years experience. Ranked second, the next highest percentage of workers (37,8%) are those with six to ten years experience. While participants with eleven to fifteen years experience is 6,1%, the percentage of participants with longer than fifteen years experience is 1,1%. Of the ESB airport participants, 14,7% had been working in this job for less than one year, while those who had been working in this position for six to ten years account for the highest percentage (52,7 %). The second highest percentage is the workers with one to five years of experience, making up 28,3% of the participants. While participants with eleven to fifteen years experience is 3,9%, the percentage of participants who had been working for longer than fifteen years is 0,3%. While 36,0% of SAW airport participants had been in this occupation for less than one year, the largest proportion (37,5%) is made up of employees with one to five years experience. The ratio of participants who had six to ten years work experience is 20,5%. While the ratio of participants with eleven to fifteen years experience is 5,5%, the ratio of the workers with more than fifteen years is 0,6%. For all three airports, when the distribution of the participants' length of professional experience is considered, it is deemed sufficiently long for them to be aware of occupational requirements and to perceive trouble encountered during their line of work.

To determine troublesome airport users, the participants were asked, 'Which profile of passenger(s) indicated below cause(s) trouble or problems in security

processes?’ The options for this question were given beneath the question and the participants were told that they could indicate more than one option.

Based on a literature review, the given options were prepared in a passenger-oriented way. However, in the preparation stage of the survey, content during interviews with airport security managers and trainers, it was found that airport or airline personnel may also cause serious distress. After the meeting, along with making additions to passenger profiles, aimed towards measuring trouble-making for personnel, ‘terminal personnel’ and ‘flight crew’ options were added to the existing ‘other’ option.

In light of data obtained from all three airports, the factors found to be troublesome in terms of airport user profile are presented in the table below (Table-1).

Table-1. Percentage Distribution Of Troublesome Airport Users

Airport User		Percentage		
		IST	ESB	SAW
Personnel	Terminal personnel	70,3	43,4	47,3
	Flight crew	25,0	6,9	12,4
Nationality	Passengers of Turkish nationality	48,3	19,5	43,8
	Passengers of Turkish nationality who live abroad	45,8	35,3	36,9
	Passengers of foreign nationality	7,0	12,0	17,3
Gender	Female passengers	32,2	48,5	29,7
	Male passengers	32,4	40,7	47,8
Travel Type	Passengers traveling with friends	15,7	20,7	26,2
	Passengers traveling alone	10,1	13,2	17,0
	Passengers traveling with family	29,4	38,3	47,3
	Other	5,9	11,4	15,9

When personnel are analyzed as airport users, it is clear that terminal personnel are perceived as more troublesome than flight personnel at all three airports. The results show that the majority of IST airport security personnel experience problems with terminal personnel, and a remarkably high number have problems with flight crews. According to the ESB airport participants, terminal personnel rank second for causing problems. At SAW airport, terminal staff rank second (male passengers in first place with 47,7%, and terminal staff with 47,3% in second) with a slight difference. The rate of security personnel who think that flight personnel cause trouble is lower at SAW airport than at IST airport and is higher than ESB airport. This data, obtained from all three airports for personnel, in particular terminal staff who are supposed to have aviation security awareness, is quite surprising.

In interviews with airport security managers and trainers, it was reported that the usual troublemakers are mostly passengers of Turkish nationality on domestic flights, and on international flights they are mostly passengers of Turkish nationality who live abroad. The results obtained from the IST research support this conclusion. Passengers with Turkish nationality and passengers with Turkish nationality who live abroad rank second and third respectively in terms of being perceived as trouble-making at IST airport. Compared to IST airport, passengers with Turkish nationality using ESB airport are considered less troublesome. However, the percentage of ESB security personnel participants who think that passengers with Turkish nationality who live abroad cause problems is similar to that of the IST airport participants. In the ESB data, the participants who think that passengers with foreign nationality cause problems outnumber those of IST. At SAW airport, Turkish passengers rank third, and Turkish-nationality passengers living abroad rank fourth. At SAW airport, Turkish passengers are reported as being more troublesome, with a rate close to IST airport, but at a higher rate than ESB airport. The difference between the three airports can be considered to arise from the fact that ESB passengers mainly consist of business travelers. At SAW airport, rates for passengers with Turkish nationality who live abroad are similar to ESB airport, and lower than IST airport.

The data from IST airport does not indicate any significant difference between male and female passengers' perceived trouble-making. Considering the equal distribution of participants in terms of gender, this may be due to the requirement that female passengers are searched by female security personnel and male passengers are searched by male security personnel.

An analysis performed on the basis of gender reveals that female passengers rank highest on the list of airport users perceived as problematic at ESB airport. Female passengers top the list of trouble-makers in the ESB airport passenger profile. Considering the fact that this airport is often busy with pilgrimage flights, female passengers can be said to experience problems due to their headscarves (hijabs). Most of the responses provided to the open-ended 'other' option for the question, 'In which of the following processes have you often encountered or witnessed negative incidents with other passengers?' indicate that headscarved passengers encounter problems during search processes or removal of their overcoats. As mentioned earlier, the ESB airport participants rank terminal personnel second, and male passengers third. The number of those who think that passengers traveling with their families create problems is also significantly high. Judging by the responses given to the open-ended 'other' option, the majority of male passengers that cause problems can be inferred to be traveling with their families and create problems due to their instinctive protective feelings for their families.

At SAW airport, male passengers are ranked top of the list of troublesome passenger profiles. Most of the responses provided for the open-ended 'other' option under the question, 'During which of the following processes have you encountered or witnessed the highest number of negative incidents with passengers?' report that male passengers traveling with their families or wives cause trouble with their behavior intending to protect their children or wives. This finding is supported by the ranking of passengers traveling with family in second place.

At all three airports, there is a perception that passengers traveling with their families are more troublesome than those who travel alone. Those feeling responsible for their relatives or being anxious about their comfort, especially individuals with children, can be said to be more negatively affected by security measures, leading to less customer satisfaction.

The 'other' option given for the question aimed at determining the type of bothersome passenger was marked and explained by 5,9% of security personnel at IST airport, 11,4% of security personnel at ESB airport and 15,9% of security personnel at SAW airport. Overall, data gathered from the 'other' option for all three airports can be grouped under the following headings:

- Passengers traveling with their children being reluctant to let their children walk through security scans (IST/ESB/SAW)
- Bureaucrats (ESB)
- Illiterate passengers (IST)
- Passengers of foreign nationality who cannot speak English (IST)
- Senior executives (ESB)
- Passengers from certain countries, (country names indicated) (IST/SAW)
- Passengers with high income (IST/ESB/SAW)
- Headscarved passengers (ESB)
- Passengers from certain professions (professions indicated) (IST/ESB/SAW)
- Passengers running late for their flights (IST/ESB/SAW)
- Intoxicated passengers (IST/ESB/SAW)
- Passengers with health problems (SAW)
- Relatives seeing off passengers (Pilgrimage or Military Service) (SAW)
- Relatives of staff working at the terminal (SAW)
- Passengers with VIP relatives (SAW)
- Elderly and disabled passengers (SAW)

In order to determine the security processes that cause problems for passengers, the question, 'During which of the following processes have you encountered or witnessed the highest number of negative incidents with passengers?' was asked. The participants were told that they could mark more than

one option. Some of the options have been added to the post-interview research question after the interviews with airport security managers and trainers.

Table-2. Troublesome Processes And Their Percentage Distribution

Process causing a negative incident	Percentage		
	IST	ESB	SAW
Detection of an illegal substance forbidden to be carried	70,3	76,3	80,7
Removal of shoes	61,0	82,6	59,1
Being asked to go through the walk-through detector a second time	55,0	50,9	65,1
Hand-search of passengers who have triggered a Random-Search alarm	40,0	12,9	25,9
Being asked to open baggage	34,3	57,5	57,3
Being asked to place baggage in an X-Ray device spaced and horizontal	13,1	30,8	40,9
Other	4,7	6,3	8,1

‘Detection of an illegal substance that is forbidden to be carried’, ‘Removal of shoes’, and ‘Being asked to go through the walk-through detector a second time’ are reported by IST airport security personnel as the top three security processes that cause trouble. These three processes match those reported by security personnel at SAW. However, participants at SAW rated ‘Being asked to go through the walk-through detector a second time’ second’, and ‘Removal of shoes’ third. On the other hand, ESB security personnel rated ‘Removal of shoes’ first, and ‘Detection of an illegal substance that is forbidden to be carried’ second, and ‘Being asked to open baggage’ as the third most troublesome process.

The ‘other’ option in the questionnaire was marked and explained by 4,7% of security personnel at IST airport, 6,3% of security personnel at ESB airport, and 8,1% of security personnel at SAW airport. The data obtained from the ‘other’ option can be subsumed under the following headings:

- The existence of the terminal entrance security point (IST),
- Being asked to remove alarm-triggering metals such as belts, accessories, change coins (IST/ESB/SAW)
- Passengers finding the applications time-consuming (ESB)
- Asking passengers to unpack their laptops and put them in a separate tray (IST/ESB)
- Reluctance of personnel to show their apron ID card or other relevant ID (IST)
- Reluctance to pass child passengers through walkthrough metal detectors (SAW)

- Reluctance to remove babies from their strollers during screening (SAW)
- Reluctance to go through a walkthrough metal detector due to health problems (despite the absence of a medical report to confirm it) (SAW)
- Increasing wait-time in the line due to lack of adequate security personnel (SAW)

4. CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

According to the study findings, at all three airports the terminal personnel are the profile of airport users thought to create serious trouble. According to the training requirement stated in the ICAO Annex-17, all personnel employed at an airport are obliged to receive security training. However, according to the study results, it can be concluded that such training has not achieved the desired outcomes. The aimed security awareness efforts can become more effective with supportive measures (rewards or disciplinary policies) of all the organizations and institutions that participate in airport activities. Therefore, it is vital for airport authorities and organizations to co-ordinate.

While the data from all three airports is similar, there are some differences. Thus, it would not be wrong to state that similar studies at different airports in different countries may yield different results. However, it is possible to say that the finding that passengers with Turkish nationality especially constitute a major part of the problems at both airports may be due to their having the comfort of speaking the same language or of being in their own country. Nonetheless, the habit of obeying rules is directly related to culture. Therefore, it would not be surprising to obtain similar results from a study conducted in a country that has a culture similar to that of Turkey.

Studies exist in the relevant literature concerning the negative effects of increasing security measures. However, these negative effects becoming a response or a type of response may also be related to the personality type of the passenger, his/her culture, with whom he/she is traveling, or his/her travel purpose or frequency, as in this study the data from all three airports show that passengers traveling with their families are perceived as more troublesome than those traveling alone. Similarly, compared to the data from IST and SAW, in the ESB data, the reason women are perceived as more troublesome is related to the purpose of their travel. The participants at ESB airport underscored that female passengers traveling for pilgrimage (Hajj) tend to cause more problems in the security processes. Still, with such data at hand, whether these factors play a role in the behavior of individuals and, if affirmative, to what degree they have an effect on their behavior can only be found through an in-depth study of travelers.

Based on the results of the IST survey, 'Travelers of foreign nationality who cannot speak English' is a finding that is drawn from explanations provided for the 'other' option, although no such statement was reported in the surveys conducted at

ESB or SAW. This can be explained by the fact that IST airport is a genuine hub, and has a truly diverse international passenger profile.

As a result of the surveys performed at all the three airports, the common findings elicited from the explanations provided for the 'other' option are, 'Families traveling with children being reluctant to let their children walk through security scans', 'Passengers with high-level income', 'Passengers from certain professions', 'Passengers running late for their flights', and 'Intoxicated passengers'. It is possible to explain these common passenger profiles being determined as troublemakers in various ways. 'Families traveling with children being reluctant to let their children through the walk through security scans' can be attributed to their being frequent fliers and being closely acquainted with security processes. 'Passengers with high-level income' and 'Passengers from certain professions' reports can be explained by cultural factors and viewing air travel as an indicator of prestige. 'Intoxicated passengers' can be explained by the negative effects of alcohol on personality, and 'Passengers running late for their flights' can be seen as a result of viewing the security processes as an inconvenient, complicating factor in the basic service of reaching from a certain point of departure to a certain point of destination.

Detection of prohibited items was reported to be a highly bothersome process by the participants at all three airports. This can be associated with cultural structure and flight frequency. It is likely that frequent fliers have a greater awareness of the need for such security practices based on their higher degree of travel experience. Furthermore, the relatively recent introduction of a limitation on liquids, compared to other security processes, may have influenced this finding.

Although not reported in surveys conducted at IST or SAW, 'Processes being found as time-consuming by passengers' is a finding that was found through the surveys at ESB. This may have resulted from the fact that, overall, ESB passengers are business travelers or bureaucrats whose time is precious. While not reported in the surveys conducted at IST or ESB, the 'other' option in the SAW surveys reveals the finding that, 'Problems arising from longer waits in line due to insufficient number of security staff'. This can be ascribed to the fact that IST and ESB security services are provided by the same company, whereas SAW security services are delivered by a separate company, with different operational policies.

In light of the study findings, in order to resolve inconveniences and problems experienced, essentially, informative/educational work on security procedures and flight processes should be conducted at airports, in particular through visual themes to raise passenger awareness regarding these issues. Furthermore, training security staff regarding types of passengers, their priorities, and the negative security outcomes that may arise from these priorities will play a vital role in the effective management of these procedures by security personnel.

Mentioned in the literature review as being one of the most important factors in passenger dissatisfaction, the negative effects of security procedures can thus be minimized and the effectiveness of security measures thereby optimized.

REFERENCES

- “Civil Aviation Security Training and Certification Instructions” (SHT 17-2)
<http://web.shgm.gov.tr/documents/sivilhavacilik/files/mevzuat/sektorel/talimatlar/SHT-17.2.pdf> (accessed March 2017).
- Eldar, Z. (October-December 2010), “The Human Factor in Aviation Security”, *Journal of Airport Management*, Vol.5, Iss.1, pp.34-39.
<http://www.dhmi.gov.tr/istatistik.aspx> (accessed March 2017).
- Elias, B. (2012). “Airport Body Scanners: The Role of Advanced Imaging Technology in Airline Passenger Screening”. Congressional Research Service.
- Haas, E. P. (2004). “Back To The Future? The Use Of Biometrics, Its Impact On Airport Security, And How This Technology Should Be Governed”. *Journal Of Air Law And Commerce*, 69, 459-489.
- ICAO Annex 17 “Security” (March 2011). Ninth Edition.
- Kirschenbaum, Alan (Avi) (2013), “The cost of airport security: The passenger dilemma” *Journal of Air Transport Management*, Vo.30, pp.39-45.
- Kirschenbaum, Alan (Avi); Michele Mariani, Coen Van Gulijk, Sharon Lubasz, Carmit Rapaport, Hinke Andriessen (2012), “Airport security: An ethnographic study” *Journal of Air Transport Management*, Vol.18, pp.68-73.
- Gkritza, Konstantina, Debbie Niemeier; Fred Mannering (2006), “Airport security screening and changing passenger satisfaction: An exploratory assessment” *Journal of Air Transport Management*, Vol.12, Iss. 5, pp.213–219.
- Lange, Robert, Ilya Samoilovich, Bo van der Rhee (2013), “Virtual Queuing at Airport Security Lanes” *European Journal of Operational Research*, Vol. 225, Iss.1, pp. 153–165.
- Mclay A. Laura, Sheldon, H. Jacobson and John E. Kobza (2007), “Integer programming models and analysis for a multilevel passenger screening problem” *IIE Transactions*, Vol.39, Iss.1, pp.73–81.
- Directorate General of Civil Aviation (2016), National Civil Aviation Security Program
- Rossiter, Adriana, Martin Dresner (2004), “The impact of the September 11th security fee and passenger wait time on traffic diversion and highway fatalities” *Journal of Air Transport Management*, Vol.10, Iss.4, pp. 225–230.
- Salter B. Mark (2007), “SeMS and sensibility: Security management systems and the management of risk in the Canadian Air Transport Security Authority”, *Journal of Air Transport Management*, Vol. 13, Iss.6, pp.389–398.

- Schwaninger, Adrian, Diana Hardmeier, Judith Reigeling, Mike Martin (2010), "Use It and Still Lose It? The Influence of Age and Job Experience on Detection Performance in X-Ray Screening", *GeroPsych* Vol.23, Iss.3, pp. 169-175.
- Shanks N.E.L., A.L.W. Bradley (2004) *Handbook of Checked Baggage Screening* Professional Engineering Publishing Limited, Wiltshire UK.
- Sindhav, Birud, Jonna Holland, Amy Risch Rodie, Phani Tej Adidam, Lousi G. Pol (2006), "The Impact of Perceived Fairness on Satisfaction: Are Airport Security Measures Fair? Does It Matter?" *Journal of Marketing Theory and Practice*, Vol.14, No.4, pp. 323-335.
- Star, G. (2002). "Airport Security Technology: Is The Use Of Biometric Identification Technology Valid Under The Fourth Amendment?". *Temple Environmental Law & Technology Journal*, 20 (2), 251-265.
- Stewart, Mark G., Mueller John (2014), "Cost-benefit analysis of airport security: Are airports too safe?" *Journal of Air Transport Management*, Vol.35, pp. 19-28.
- Yoo, Kwang Eui, Youn Chul Choi (2006), "Analytic hierarchy process approach for identifying relative importance of factors to improve passenger security checks at airports", *Journal of Air Transport Management*, Vol.12, Iss.3, pp.135-142.

**TÜRK MÜZİĞİ VE BATI MÜZİĞİNİN YAPISAL ÖZELLİKLERİ
VE ÇOKSESİLİK AÇISINDAN İNCELENMESİ**

*ANALYSING TURKISH MUSIC AND WESTERN MUSIC IN TERMS OF
STRUCTURAL CHARACTERISTICS AND POLYPHONY*

Erol TARKUM*

*Geliş Tarihi: 26.07.2017
(Received)*

*Kabul Tarihi: 20.12.2017
(Accepted)*

ÖZ: Geleneksel Türk müziğinin makamsal yapısı, Batı müziğinin ise tonaliteye dayanan yapısı bu müziklerin en temel özellikleri olmuş, çokseslilik ise hem Türk müziğine, hem de Batı müziğine gelişmeye açık yeni boyutlar kazandırmıştır. Doğu ve Batı müziği tarihsel süreç içerisinde müziği zenginleştiren bireşimlere kaynaklık etmiş, bu bireşimlerin bir yönünü de geleneksel Türk müziğinden kaynaklanan unsurların çoksesli yeni bir yapı içerisinde işlenmesi oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Doğu, Batı, geleneksel.*

ABSTRACT: The makam structure of traditional Turkish music and the structure of Western music based on tonality have been the most basic features of these musics. But polyphony brings new aspects to both Turkish music and Western music which are open-ended. In historical process Eastern and Western music have been resource for syntheses which enrich the music. Processing of the factors which originates from traditional Turkish music in a new polyphonic structure have formed the one side of these syntheses.

Key Words: *Eastern, Western, traditional.*

1. GİRİŞ

İnsanlık ilkel çağlardan günümüze kadar sürekli bir değişim içinde olmuş, bilim, teknoloji, sanat gibi çeşitli alanlarda kaydedilen gelişmeler ve elde edilen birikimler müzik sanatına da yansımış, tarihsel süreç içinde birbirinden farklı ses sistemleri ve bu sistemlere temellenen müziksel yapılar ortaya çıkmıştır. Geleneksel Türk müziği ve Batı müziği de bu süreç içerisinde biçimlenirken, Avrupa'da çoksesli bir müzik ve bu müziğe ilişkin bir kuram gelişmeye başlamıştır. Antik Yunan düşünürlerinin özellikle ses sistemleri üzerine geliştirdikleri müzik kuramları Avrupa'daki çoksesli müzik kuramının temelini oluşturmuş, Antik Yunan uygarlığının çoksesli kültürü Roma imparatorluğu tarafından da benimsenmiş ve sürdürülmüştür (Boran ve Şenürkmez, 2008:13). Bununla birlikte söz konusu bu ses sistemlerinin daha eski bir tarihi dönemle ilişkilendirildiği de anlaşılmaktadır: Babil ses sistemiyle eski Grek sistemi arasında

* Doç.Dr., Trakya Üniversitesi Devlet Konservatuvarı, eroltarkum@trakya.edu.tr

önemli paralellikler mevcuttur. Babil, Sümer ve eski Mısır'da hem telli ve hem de nefesli çalgıların gelişmiş durumu, çalgıbilimcileri Pythagoras tel boyu oranlarının, Grek medeniyeti doğmadan en az iki bin yıl önce Mezopotamya ve eski Mısır'da bilindiğine inandırmaktadır (Can, 2001:29).

Avrupa kökenli çokseslilik; müzik anlayışları, üslupları, kuramları ve çalgılardaki ilerlemeler doğrultusunda giderek gelişip zenginleşirken, geleneksel Türk müziği tek sesli bir yapı içerisinde gelişme ve zenginleşme yönelimi içinde olmuştur. Usmanbaş, Türk sanatının 20. yüzyıl başlarına gelinceye dek Doğu'nun sanat geleneğini kesintisiz sürdürdüğünü, özellikle müzikte, başka herhangi bir kültürün sarsıcı etkisi altına girmediğini, belirtmektedir (İlyasoğlu, 2000:226). Ancak 20. yüzyılla birlikte Türkiye'de Cumhuriyet döneminde, Türk müziğindeki yenilik arayışları çerçevesindeki çokseslilik yaklaşımları şekillenmeye ve somutlaşmaya başlamıştır.

2. YÖNTEM VE BULGULAR

Bu araştırmada betimsel yöntem kullanılmış ve belgesel tarama yoluyla aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

2.1. Türk Müziği İle Batı Müziği Ses Sistemleri ve Tarihsel Temelleri

Mezopotamya ve Mısır'da yedi sayısının büyük önemi vardır ve bu uygarlıkların daha sonraları Yunanlıların da kullandığı yedi sesli bir gama sahip olmaları bunun bir sonucudur. Mezopotamya ve Mısırlılar gibi eski Çinli ve Hintliler de oktav, beşli ve dörtlü konsonan aralıkları biliyor ve bunları bazı gam sistemlerinin başlangıç noktası olarak kullanıyorlardı (Çelebioğlu, 1986:7,8). Batı müziği de tonalite sistemi içerisinde, yedi sesli gamı temel almış, ancak tonal müzikte gam, majör ve minör olmak üzere düzenlenip, minör gam doğal, armonik ve melodik olmak üzere üç farklı biçimde oluşturulurken, geleneksel Türk müziğinde gam, makamsal diziler olarak oluşturulmuştur ve çok yüksek bir sayıya ulaşabilmiştir. Müzik programcısı-arşivci A. R. Avni'nin araştırmasına göre Türk musikisinde tarih boyunca icat edilmiş makam sayısı, 10 kadarı 20. yüzyılda icat edilmiş olmak üzere 593'tür. 40 bin civarında parça üretilen bu makamlardan 300 civarı en az bir beste ile günümüze ulaşmıştır ve bugün kullandıklarımız 70-80 kadardır. Makam sayısının bu kadar yüksek olmasının sebebi, padişahların sanatkârlar arası yarışı yüksek ödülle hızlandırmış olmalarıdır (Tanrıkorur, 2015:130,131). Majör ve minör dizilerin ortaya çıkmasında ise sansibl ses belirleyici bir rol oynamıştır: Modların çöküşü, moda yabancı sansibl notaların eklenmesi yoluyla olmuş... otantik yedilinin yerine diyezlin konulması ile kromatikliğe yol açan ekstra bir nota ortaya çıkmıştır... Değiştirici işaretlerin kullanılması ile birlikte de kilise modları dünyasının sonu gelmiş ve majör ve minör gamların dünyası doğmuştur (Webern, Tarihsiz:35,36,41). Ancak, tonal sistem tamperaman ses düzeni ile dizileri majör ve minör ile sınırlandırırken, Türk

müziği daha zengin bir dizi çeşitliliği içeren makamsal bir sisteme yönelmiştir. Bu zenginliğin ve çeşitliliğin kaynağı olan makam olgusu, tarihsel süreç içerisinde kavramlaşmıştır; *belli giriş, gelişme ve bitiş kurallarına göre kullanılan müzik dizileri* "... anlamı ile ilk defa büyük Azeri-Türk bilgini Merâgalı hoca Abdülkadir tarafından, 1418 tarihli "Makâasidü'l-elhan" adlı kitabında kullanılmış ve öylece yerleşmiştir (Tanrıkorur, 2015:127).

Batı müziği ile geleneksel Türk müziği arasındaki dizisel farklılıklar temel alınan ses düzenleri ile bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır: Tampereman düzende oktav her biri 100 cent ölçüsünde 12 eşit yarım tona bölünür. Bunun sonucunda geriye kusursuz aralık olarak sadece oktav kalır. Bütün diğer aralıklar bir ölçüde yedirilerek düzenlenir, örneğin beşli aralık 2 cent pes, büyük üçlü ise 14 cent tizdir. Bu düzendeki aralıklar kusursuz değildir ancak, modaliteden tonaliteye geçişi ve armonik çok sesliliğin gelişmesini sağlayarak müziğe büyük olanaklar getirmiştir (Bulanık, 2005:107). Buna karşın Türk müziğinin makamsal sistemi içerisindeki küçük aralıklardan kaynaklanan dizisel zenginliği ve çeşitliliği, geleneksel Türk müziğinin en temel özelliklerinden biridir. Söz konusu bu aralıklar, bir sesin frekansının diğer bir sesin frekansı ile arasındaki oran ile de belirtilebilmektedir. *Günümüzde üzerinde en çok münakaşa edilen ve bize göre, Türk Musikisi'ne başka musikilerde bulunmayan, karakteristik renkler, hususiyetler veren seslerimiz, mücennep bölgesi diye adlandırdığımız bölgede yer alan ve yanı başlarındaki seslerle mücennep aralıkları meydana getiren seslerdir... Musikimizde pek büyük ehemmiyet taşıyan...[mücennep bölgesindeki] nispetlerin alt hududunu 14/13, üst hududunu ise 12/11 kesirleriyle ifade etmek mümkündür. Bu nispetlerin altına inildiği takdirde yarım ses hissi başlamakta, bakıyye sahasına geçilmiş olmaktadır. 12/11'in üstüne çıkıldığında ise tam sese yaklaşılmakta, tanini sahasına girilmektedir* (Tura, 1988:105,109).

Geleneksel Türk müziğindeki küçük aralıkların icradaki farklı kullanımları, bu müziğin ses sistemine ilişkin bir kuram oluşturulabilmesini güçleştirmekte ise de, makamların kuramsal bir temele dayandırılmasına yönelik çabalar gündeme gelmiştir. ...Üç Türk musiki bilgini, Türk musikisi ses sistemini bilimsel olarak ortaya koyup kitabını yazmak amacıyla çalışmaya başlamış; Rauf Yekta, 24 eşit olmayan aralıklı, Pythagoras-Zarlino karışımı bir sistemi benimsemiş, 1,0136 oranlı Pythagoras koması dışında 4, 5, 8, 9, 53 gibi komalardan hiç bahsetmemiştir. Arel-Ezgi sisteminde ise, Mercator-Holder'in bir oktavın 53 komaya bölündüğü nazari sistemi benimsenmiş ancak, Holder'in 1-4-5-8-9 olmak üzere düzenle giden ve 28 aralıktan oluşan sistemindeki beşli bindirmeler sebep gösterilmeksizin 11. de kesilmiştir...(Tanrıkorur, 2014:21,22).

Geleneksel Türk müziği ses sisteminin temellendirilebileceği bir kuram oluşturulmasına yönelik çalışmalar bazı problemleri de beraberinde getirmiştir. Batı müziği ses sisteminin kuramaşma sürecinde de yine problemler yaşanmıştır.

Ancak Batı müziğinde bu problemler, standartlaştırılmış bir sistem çerçevesinde ve kabul edilebilir sınırlar içinde çözülebilmeye karşın, geleneksel Türk müziği bu açıdan farklı bir konumda bulunmaktadır: Türk müzikolojisinde genellikle üzerinde durulan asıl nokta makam olgusunun kendisi değil, Türk musikisinin ses sistemi olduğundan, kuramsal anlamda tutarlı bir ses sistemi kurma gayreti makam kavramını bulanıklaştırmaktadır. Bu nedenle, pek çok kuramcı makam olgusundan yola çıkmamış ve bir takım zorlamalarla makamları kendi ses sistemi içine oturtmaya çalışmıştır (Aksoy, 2008:114,115). Dolayısıyla, geleneksel Türk müziği makamlarının uygulamaya ilişkin özelliklerinin kuramsal bir ses sistemi çerçevesi içerisinde açıklanabilmesinde bazı güçlükler bulunduğu göz önünde tutulması gerekir. *Belli bir makamın yapısı, notayla gösterilebilir. Ancak beste ve icrada, verilen çerçeveye daha pek çok unsurun girdiği, bu unsurların yazıya dökülemeyecek ölçüde çeşitli, değişken ve zengin olduğu anlaşılır. Makamların gerçek kimliği, yalnızca teorik bilgilerle değil, repertuvarda bulunan eserlerdeki işleniş biçimleriyle tanımlanabilir* (Say, 2008:241,242).

Geleneksel Türk müziği ses sisteminin açıklanmasına yönelik girişimler açısından bakıldığında iki farklı kuramın öne çıktığı görülmektedir. *Yaygın görüş ve uygulama, yirmi dört eşit olmayan sesten oluşan dizi kavramı çerçevesinde oluşmaktadır. Ancak bunun karşı-savlarını dile getirenlerin on yedili sistemin doğru diziliş olduğu konusundaki ısrarları sürmektedir* (Ergur, 2002:73). On yedili sistem ise halk müziği temeline dayandırılmaktadır: *Türk Musikisi Ses Sistemi, Türk Halk musikisi Ses Sistemidir ve bu sistem, hemen bütün eski nazariyat kitaplarındaki temel bilgilerle tam bir mutabakat halindedir* (Tura, 1988:167).

2.2. Tonal Müziğin ve Geleneksel Türk Müziğinin Yapısal ve Biçimsel Özellikleri

Tonal müzik, eşit aralıklı sesler ve bu sesler arasında tonalite sistemi çerçevesinde kurulan ilişkilere; geleneksel Türk müziği ise, eşit aralıklı olmayan sesler ve bu sesler arasında kurulan makamsal ilişkilere dayanmaktadır. Müziğin yapısı ve biçimlenişi, sesler arasında kurulan bu farklı ilişkiler çerçevesinde gerçekleşmekte, tonal müziğe ve makamsal müziğe karakteristik özelliklerini kazandırmaktadır. İcra, seyir ve usül geleneksel Türk müziğini yapılanması ve biçimlenmesindeki temel unsurları oluşturmada ve makam kavramı da bu unsurların rol oynadığı bir süreç doğrultusunda somutlaşmaktadır.

Türk müziğinin icrasında, aralık oranları icracı topluluğa veya kişiye bağlı olarak değişebilmektedir (Sağlam, 2009:42). Dolayısıyla bir makamın dizisel yapısı icrada belirlenmekte, seyir ise bir dizinin kullanılma biçimini farklılaştırabilmekte ve aynı diziden farklı bir makam oluşturulabilmektedir. *Belli bir Seyir'e sahip olmayan dizilere makam denilemez. Örneğin Uşşak, Bayati ve İsfahan makamlarının hepsi aynı diziyi kullanırlar fakat bunlar birbirinden farklı makamlardır* (Tanrıkorur, 2016:167). *Makamların açıklanmasında seyirin önemi,*

bugün de hemen tüm Türk müziği müzisyenlerince kabul edilmektedir (Sağlam, 2001:84). *Makam seyir ya da melodik örgü temelinde değil de dizi temelinde açıklandığında Osmanlı müziğinde çok farklı ve özgün kimlikler kazanmış yüzlerce makam birkaç temel makama indirgenebilmektedir* (Ayas, 2014:342). Diğer taraftan usül ise Batı müziğindeki ölçü kavramından bir yönüyle farklılaşmaktadır. Usül, “ölçülerin belli amaçlarla kalıplaştırılmış şekli” demektir ve makam dizi demek olmadığı gibi, usül de ölçü demek değildir. Meselâ... Aksaksemâi on sekizlik toplam değerindeki ölçülerin kalıplaşmış şeklidir (Tanrıkorur, 2015:139).

Batı müziği ile Türk müziğini birbirinden ayıran en temel özellikler, makam ve ton kavramları etrafında şekillenmektedir. *Üç yüzyıldan beri Batı müziğinde yer alan ton sistemi bütünlük ve kuruluş yolunda dikkate değer bir etken olmuştur. Klasik çağ eseri yapısının temeli olan sergi, gelişme ve serginin tekrarı gibi bölmeler içindeki bütün ustalık, ton sistemi dolayında belirleşir...* (Hodeir, 2007:20). Dolayısıyla yapısal ve biçimsel özellikler Batı müziğinde ton sistemi çerçevesinde somutlaşmış olmaktadır. Türk müziğinde ise söz konusu bu özellikler makamsal çerçevede belirlenmektedir: Türk musikisi, Batı musikisi gibi bir “arıza musikisi” değil, bir “perde” musikisidir. Aynı makamdaki bir eserin değişik yerlerinde dahi -başka bir makama geçki söz konusu olmaksızın- aynı nota için farklı perdeler basılması gerekebilmektedir (Tanrıkorur, 2016:62,63). Aralıkların farklı kullanımlarına ilişkin örneklerden biri Besteci-virtüöz Cemil Bey’in tanburdaki icrasidir: *Benzer makamlarda ortaklaşa kullanılan ve nazari olarak hep aynı işaretlerle gösterilen perdeleri her makam için ayrı pestlik/tizlikte kullanmıştır* (Tanrıkorur, 2014:227).

Geleneksel dönemleri esas alarak, tonalitenin en erken köklerini, Orta Çağ ile Rönesans arasındaki geçiş dönemine dayandırabiliriz (Zerzan, 2004:151). Dolayısıyla tonalite yüzyıllar boyunca müziğin algılanışında temel bir rol oynamış ve bu çerçevede oluşan bir müzik kültürü içinde küçük (mikro) aralıklardan uzaklaşmıştır. Mikrotonalite, oktavin on iki tondan (sesten) daha fazlasına bölünmesi demektir ve geleneksel Batı melodi anlayışına uzaktır. Bu tür bölünme denemeleri fazla yaygınlaşmamıştır ve birçok çalgının kullanımını olanaksız kıldığı gibi yeni bir notasyon sistemi de gerektirmektedir. Alois Habaa, Juan Carillo, Hans Barth ve Harry Partch mikrotonalite ile yakından ilgilenmiştir (Çelebioğlu, 1986:79). Buna karşın küçük aralıklar geleneksel Türk müziğinin temel bir yapısal özelliğidir; farklı bir ezgi anlayışı, müzik algısı ve kültürünü yansıtmaktadır.

2.3. Çoksesli Müziğin Temelleri ve Gelişim Süreci

Doğadaki sesler tını ve frekans açısından sonsuz çeşitliliktedir ve insan kulağı ancak belirli bir frekans aralığındaki sesleri algılayabilmektedir. Algılanabilen bu sesler içinden seçilenlerin yapılandırılmaları ile de müziğe temel alınacak olan ses sistemleri oluşturulmakta, oluşturulan bu ses sistemleri çoksesliliğin gelişebilme olanakları üzerinde belirleyici etkileri olan bir unsur

olmaktadır. *Şikago Üniversitesi'nde gerçekleştirilen araştırmalar, melodik sezgi tarafından algılanabilen bin üç yüzden fazla ses perdesi olduğunu göstermiştir, ancak bunların sadece küçük bir bölümü hesaba katılmaktadır. Oktavin yapısındaki tekrar dikkate alındığında, piyanonun seksen sekiz ses tonu bile tam olarak çalınmamaktadır ki; bu, özgür veya doğal müziğin olmayışını gösteren bir başka örnektir* (Zerzan, 2004:147). Müzik kuramları çerçevesinde, ses perdeleri de dâhil olmak üzere müziğe bir takım sınırlar çizildiği, diğer taraftan tarihsel bir süreç ve gündelik yaşam pratiği içinde kuşaktan kuşağa aktarılan müziksel bir gelenek çerçevesinde de birtakım kalıpların meydana geldiği, gözlenen bir olgudur. *Müziğin, her şeyin mümkün olduğu, her şeye izin verilen bir sonsuz mevcudiyet hali olduğu sonucuna varmak zorunlu değildir* (Fubini, 2006:42). Dolayısıyla tonal müzik de, makamsal temele dayanan geleneksel Türk müziği de tarihsel süreçte oluşmuş kurallara dayanan belirli sınırlamalar içermektedir. Bu sınırlamalar doğrultusunda, tonal müzikte kullanılan ses perdeleri standart bir hale getirilmiş olmasına karşın, geleneksel Türk müziğinde kullanılan ses perdelerinde bu düzeyde bir standart yapılanma bulunmamaktadır. Diğer taraftan tonal müzik, geleneksel Türk müziğinden farklı olarak, çoksesliliğin kurallarını belirleyen bir armoni kuramına da dayanmaktadır. Anlaşılmaktadır ki; söz konusu bu müziklerin biçimlenmesinde birtakım kurallar, kalıplar ve sınırlamalar rol oynamaktadır. *...Müzik dinlerken onun doğal dünyanın bir olgusu olmadığını, insan yapısı olduğunu bilmeli ve hatta sürekli olarak kendimize hatırlatmalıyız. Müzik, kendini doğal gibi gösteren "par excellence" [kusursuz] bir yapıdır. Bu onu sadece duyumsal bir haz ve entelektüel düşünce konusu yapmakla kalmaz, aynı zamanda yapısında saklı ikna gücünü de sağlar* (Cook, 1999:179). Dolayısıyla müzikteki çokseslilik de yine insan yapısı bir olgudur ve matematiksel bir temeli de vardır.

Boethius'un dört matematik disiplininden birinin "Ars musica" olduğunu (aritmetik, geometri, astronomi, ars musica) gösterdiği bilimsel çalışması, 10. yüzyılda Ortaçağ'ın müzik kuramının gittikçe genişleyen temelini oluşturmuştur... (Kaplan, 2005:33). Pitagoras ise sesler arasındaki aralık ilişkilerinin oran hesaplarını matematiğe dayanarak ortaya çıkartmıştı (Boran ve Şenürkmez, 2007:12).^{*} Tonalitenin dayandığı tamperaman ses sistemi, sesler arasındaki bu oransal ilişkilerin belirli bir akort sistemi içerisinde düzenlenmeleri ile gerçekleştirilebilmiştir. Tamperaman düzene ulaşılması sürecinde farklı akort sistemleri denenmiş ancak, bu akort sistemlerinden kaynaklanan olumsuzluklar, tampere akort sisteminin birbirine eşit aralıklar oluşmasına olanak veren ve oktava

---

^{*} *Başta Greklerde musiki ilminin kurucusu olarak sayılan Pythagoras olmak üzere bazı Grek musiki bilginlerinin bölgeye yaptığı seyahatlerle Eski Mezopotamya ve Mısır müzik kültürlerine ait bilgileri öğrenerek Grek müziğine naklettiklerini gösteren önemli tarihsel kayıtlar mevcuttur* (Can, 2001:36).

dayanan yapısıyla mümkün olabilmiştir. *Oktavın gözle görülür bir biçimde müziğin temeli olması ise Yunan uygarlığına rastlar* (Boughton, 2006:132). Batı müziğinde kullanılan bütün akort düzenlerinin çıkış noktası oktav aralığı olmuş ve orta çağın tek sesli müziğinde kullanılan “doğal armoniklere göre akort”un yerini 1500’lerde ortalama ton akordu almıştır. Ancak, bu gibi akort düzenleriyle belirlenen perdeler, oktavlar ve farklı tellerden çalınan aynı notalar bozuk akortlu oluyordu ve bu problemler “eşit tamperaman sistemi”, diğer bir ismiyle “eşit aralıklı düzen”in gelişmesine neden oldu (Bulanık, 2005:106,107). Geleneksel Türk müziği ses sistemi küçük aralıklar içerdiği gibi, Batı müziği de küçük aralıklar içermekteydi ancak, tamperaman sistemi içinde bu aralıklar kullanılabilirliğini yitirdi.

Ortaçağ Avrupası’nda operanın, çeyrek sesleri yani koma sesleri ortadan kaldırdığını söylemek yanlıştır. O devirde icat edilen org ve piyano gibi sabit perdeli çalgılar “tamper edilen sistemi” yani on iki eşit aralık sistemini zorunlu kıldığından bu küçük ara seslerin ortadan kalktığının söylenmesi daha yerindedir (Sayan, 2003:5). Bu ara seslerin terkedilerek dizilerdeki seslerin standart bir yapı içerisinde düzenlenmesiyle birlikte, müziğe farklı derinlikler kazandıran çokseslilik de yeni bir gelişme yoluna girmiştir. Ancak bu gelişmelere karşın küçük aralıklar Batı müziğindeki varlığını bir süre daha koruyabilmiştir. *Monteverdi’nin [1567-1643] zamanında makamlar [modlar] henüz yok olmamıştı. Tam bir düzine makam halâ kullanımdaydı. Monteverdi’nin ölümünden kısa süre sonra, armoninin yükselişi makamları yok etti* (Schonberg, 2013:25).

1200’den 1450’ye kadar süren “Gotik çağı” polifonik müziğin ilk çağıdır (Erten, Özkılıç, Unan, 1959:11). Ancak, polifoninin temelleri bu dönemin öncesinde atılmaya başlanmıştır. Org ’un kilisede kullanılmaya başlanması çoksesliliğin ortaya çıkmasına yol açtı ve paralel beşli, dördü ve oktavlar kulağa yatkın olduğu için kilisece sakıncalı bulunmayarak geri planda dini melodilere eşlik etmeye başladı ve böylece 10. yüzyılda çoksesliliğin ilkel şekli oluşmaya başladı (Kaygısız, 2004:76,77). Geleneksel Türk müziğinde de bu düzeyde bir çokseslilikten söz edilebilir: Geleneksel Türk müziği öteden beri genellikle tek sesli müzik olarak bilinmesine, nitelendirilmesine ve tanımlanmasına karşın bu müziğin, çalgıların yapısı/kullanımı, dem tutma ve paralel gidışlere dayanan dikey ve yatay bir çokseslilik temeli bulunmaktadır (Uçan, 2005:160,161). Ancak çoksesliliği bu temel ile sınırlı kalan geleneksel Türk müziği teksesliliğe dayanan yapısını korumuş, buna karşın Batı müziğindeki çokseslilik giderek yeni boyutlar kazanmaya başlamıştır.

Birkaç sesin birlikte algılanmasıyla oluşan etkilerin en ilkel toplumlarda bile bilindiği pek yadsınamaz. Dolayısıyla birkaç sesi birlikte çıkarmayı ilk akıl edenin Batı uygarlığı olduğu çok kuşkuolu olmakla birlikte, çoksesli müziğin Avrupa’da büyük bir sanat haline getirildiği kuşkusuzdur (Zeren, 2008:5). Batı müziği, daha 10. yüzyıldan başlayarak, zamanımıza kadar sürekli aşamalarla, Barok, Klasik,

Romantik, Modern (Çağdaş) olmak üzere dönemler içinde gelişmiş ve tekseslilikten çoksesliliğin doruğuna ulaşmıştır. Doğu müziği ise 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olduğu gibi teksesli kalmıştır (Saydam, 1997:206). Cumhuriyet dönemi ile birlikte, Türk müziğinin kendisine yer bulduğu yeni çokseslilik yaklaşımlarının temelleri de atılmaya başlanmıştır.

2.4. Türk Müziğinde Çokseslilik Yaklaşımları

Geleneksel Türk müziği eserlerinin çok seslendirilmesi veya geleneksel Türk müziği unsurlarının kullanıldığı çoksesli eserlerin yaratılmasına ilişkin görüşlerde, Türk müziğinin teksesliliğe dayanan makamsal yapısının da doğal olarak gündeme geldiği görülmektedir. Örneğin Usmanbaş, *“Teksesliliğin yapısı çoksesliliği gerektirmez. Tam tersi. Benim anladığım kadarıyla makamsal müziğin bütün özelliği tek ses içinde verilmesidir... Makamdan hareket edip de onun armonilerini, bir çeşit armonik yapısını bulup gerçekleştirmiş olan bestecilerimiz için söylemiyorum bunu ama bizim geleneksel makamlarımızın genel devinimini böyle çoksesli hale getirmekle zaten o deviniminden beklediğimiz şeyi yok etmiş oluyoruz. Çoksesli girdiği anda makam yok oluyor”* demektedir (İlyasoğlu, 2000:214). Çoksesli bir yapı içerisinde makama özgü yapının korunamayacağına ilişkin çeşitli görüşlere karşın, yine de çokseslilik arayışları gündeme gelmiştir.

Arel, makam müziği sistemine bağlı kalarak, Türk müziği bünyesinden kaynaklanan özgün bir çoksesliliğe ulaşılabilirliğini öngörmekte, Avrupa ve Türk müziğinin birlikte işlenmesi, oluşturulacak orkestralarda her iki tür müziğin çalgılarının yer alması ve bestelenecek eserlerde her iki türün malzemelerinden yararlanılması gerektiğini savunmaktaydı (Berkman, 2007:45). Bu kapsamdaki diğer bir görüşte ise çoksesliliğin oluşturulmasında yararlanılabilecek olan potansiyele işaret edilmektedir: Çokseslilik üzerinde ısrar ediliyorsa Türk Müziği olarak isimlendirdiğimiz sanat ve halk müziklerinin sistemi içinden ve Türk milletinin ruhuna uygun, hemen benimseyebileceği yeni bir armoni yönteminin geliştirilmesi gerekir ki; bu söylediklerim Türk Müziği'nin dağarını oluşturan önemli eserlerin nağmeleri içinde gizli olarak yaşamaktadır (Sayan, 2003:7,8). Başka örnekleri de verilebilecek olan bu doğrultudaki görüşler, temel olarak geleneksel Türk müziğinin yapısına uygun bir çokseslilik anlayışını öngörmektedir. Kemal İlerici'nin, Türk müziğinin yapısından yola çıkılarak çoksesliliğin sistemli bir armonik temele dayandırılmasına yönelik çalışması da bu anlayış çerçevesinde değerlendirilebilir. Dörtlü sistem temelindeki söz konusu bu çalışmada ortaya konulan kurama ilişkin eleştiriler incelendiğinde, farklı açılardan yapılmış eleştirilerle karşılaşılmakla birlikte, bu kuramın Türk müziği için genel geçer bir sistem olarak nitelenemeyeceği, bu açıdan Türk müziği armonisi olarak tanımlanamayacağı da belirtilmektedir.

Dörtlü Sistem, Batı'nın üçlü sistemine bir seçenek olarak ve ondan esinlenerek oluşturulmuştur (Uçan, 2005:202). Üçlü sistem temelindeki yaklaşımda

ise Batı müziğinin üçlü sistemi bir referans noktasıydı: Arel-Ezgi sistemi olarak bilinen sistemde Türk müziğinin çokseslendirilmesi, Batı müziğinin üçlü aralıklı akor sisteminden yola çıkılarak oluşturulmaktaydı. Arel-Ezgi sistemi yapısı gereği Türk müziğine tam uygun gelmediğinden, özellikle çokseslendirme konusunda beklenen sonuçları vermedi ve Çağdaş Türk Müziği bestecileri arasında pek ilgi görmedi (Spatar, 2007:35). Ancak buna karşın dörtlü sistem bir ilgi uyandırmış ve Çağdaş Türk Müziği bestecileri arasında bir yer bulmuştur. Diğer taraftan dörtlüler, bir sistem anlayışı içinde olmaksızın da Çağdaş Türk Müziği bestecilerinin kullandığı unsurlar arasında yer almıştır. Dolayısıyla söz konusu bu aralığın geleneksel Türk müziği açısından karakteristik bir özellik taşıdığı anlaşılmaktadır. Türk Beşleri'nin eserlerinde dörtlü akorları sıklıkla kullanmaları, bu bestecilerin Türk müziği makamlarının dokusunu ne kadar iyi anladıklarının birer göstergesi olabilir (Sağlam, 2001:104,105).

Makam olgusu, müziğin karakteri üzerinde rol oynayan unsurlardan biri olarak öne çıkmaktadır: Makam, çoğu zaman ezginin kendisine mahsusluğunu bile belli ediyor. O hatta ezginin milli özellik kazanmasına bile hizmet edebilir ki, nitekim makam müzikte mili rengi belli eden önemli öğelerdendir. Doğu musikisinde ve aynı zamanda Azerbaycan musikisinde, bu özellikle önemli rol oynar (Kurbanov, 2005:13). Makam geleneksel Türk müziğinde de başlıca bir rol oynamakta, çoksesli müzik içerisinde makamların kullanılmasının müziğin karakteri üzerinde belirleyici bir etki yarattığı görülmektedir. Ancak küçük aralıklar içeren makamların çoksesli müzikte kullanımı açısından bir güçlük bulunmaktadır: Koma aralıkları eşit olmayan bir diziden oluşturulan ezginin çokseslendirilmesi, aralıklardaki bu eşitsizlik nedeniyle mümkün olmayacak, özel olan bu ezgi, genel olan çoksesliliğe uymayacaktır (Kaygısız, 2004:38). Batı'nın tampere ses sistemi bu güçlüğü aşılabilmesi için bir çözüm yolu olmuştur. Ancak bu ses sistemi ile Batı müziğinde daha önce var olan küçük aralıklardan nasıl vazgeçilmiş ve çoksesliliğin önü açılmış ise, aynı şekilde Türk müziğindeki küçük aralıklardan da, çoksesliliğin önünün açılabilmesi için feragat edilmesi noktasına gelinmiştir.

Türk makamlarının ses sistemi ile Batı'nın ses sistemi arasındaki uyumsuzluklar nedeniyle, çok sesli müzik yazan Türk bestecileri komalı sesleri kullanıp kullanmama kararı vermeye zorlanmış, başka bir deyişle, bu dizileri Batı tampere sistemine adapte edip etmeme kararı vermişlerdir (Giray, 2002:12). Tampere sistem doğrultusunda gerçekleşen karar hâkimiyet kazanmış ancak, eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Yunus Emre Oratoryosu örneği, bu eleştirilerin bir yönünü oluşturmaktadır. Saadettin Arel, Saygun'un Yunus Emre Oratoryosu'nu dinledikten sonra; Adnan bey, Oratoryo'da *Bestenigâr, Evç, Segâh* gibi makamlarımızı kullanmışsınız ancak, o makamlardaki *Nim hicaz, Irak* gibi perdeler yok diyerek eleştiride bulunmuş, Saygun'un cevabı, bu küçük perdeler

olmamasına rağmen siz saydığınız makamların izlenimini alabildiniz...olmuştur (Aracı, 2001:145, Aktaran: Sağlam, 2009:41). Saygun bu konuya ilişkin olarak, *...İsteyen sanat adamı Segâh'ını da, Nim Hicaz'ını da koruyarak çalışmalar yapabilir... Ortaya o yolda ciddi eserler konur, bu eserler çalınır, söylenir. Gerçekten başarılı eserlere saygı duymamaya imkân var mıdır? Herkes dilediği gibi yazsın ve ortaya eser koysun...* demektedir (1987:75,76).

Diğer taraftan, Saygun bir eserinde tampere sistemin sağladığı olanak ölçüsünde Uşşak makamındaki küçük bir aralığın etkisini oluşturmaya da çaba göstermiştir. Uşşak tetrakord'u ile Buselik pentakord'undan oluşan Uşşak makamında, Uşşak tetrakord'undaki ikinci perde sadece bir koma pestleştirilmiştir. Saygun, op. 36 Solo Keman İçin Partitita'sının açılışında açıkça Uşşak makamını kullanmıştır ve 3.ve 4. ile 9. ve 10. ölçülerde si ve si bemolü dönüşümlü olarak kullanmak yoluyla dinleyende komalı ses izlenimi uyandırmaktadır (Giray, 2002:20,21). Makamlar Bartok'un müziğinin de unsurlarından biridir ve Türk müziğinin Bartok üzerindeki, dolayısıyla çoksesli müzik üzerindeki tarihi bir etkisini de göstermektedir. *...Bartok'un, dünyada ilk tanınmaya başlandığından beri, en çok çalınan eserlerinden bir tanesi nedir? Romen halk dansları... İnceleyin, göreceğiniz ki, onlardan üç tanesi Hüseyini makamında, bir tanesi Nikriz makamında, bir tanesi Uzzal makamında. Ve Romen Halk Müziği'nin de Türklerden; Türk Müziğinden, Türk Sanat Müziğinden son derece etkilendiği bir gerçek. Bugün yeni yeni yapılan araştırmalarda... Romanya'da, Bizans notasıyla yazılmış yüzlerce Türk Müziği eseri, Türk sanat Müziği eseri, bestecileri, makamları, bilmem neleri dâhil, karşımıza çıkıyor...* (Tura, 1996:72,73).

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Birbirinden farklı müzik kültürlerinin ürünleri olan geleneksel Türk müziği ile Batı müziği, farklı ses sistemleri üzerine kurulmuş iki farklı müziksel yapı olmalarından kaynaklanan karakteristik özellikler taşımaktadırlar. Ancak kültürler arası iletişim sürecinde hem Batı, hem de Doğu müziğinin, dolayısıyla Türk müziğinin kendisine dünya ölçeğinde yer bulduğu yeni bir açılıma alan açılmış, Doğu ve Batı müziği farklı çoksesli biresimler içinde yeni boyutlar kazanmaya başlamıştır. Diğer taraftan, müzikteki yenilik arayışları sürecinde tonalite, bir çekim merkezi ve mecburi kurallar bütünü olarak değil, daha özgürce yararlanılan bir unsur olarak da değerlendirilip, müziğin yapısında merkezi bir konumda bulunmak ile bu merkezi konumunun giderek belirginliğini yitirdiği bir doğrultu üzerindeki herhangi bir düzeyde de kullanılmaya başlanmış ve kapsam olarak da genişlemiştir. Bartok bu durumun bir örneğidir: *Bartok'un armonisi de genişletilmiş bir tonalitedir. Klasik kadansı atonaliteyle çözmekle beraber, yine de majöre ve minöre bağlı kalmaktadır...* (Pamir, 1981:207).

Müzik alanındaki gelişmeler ve yenilik arayışları sürecinde konumu farklılaşmış olsa da, tonalite yine de etkinliğini yitirmemiştir: Modern akımın temsilcilerinin artık ölmüş olduğunu öne sürmelerine karşın tonalite, kendisine yabancı kalan öğeleri de içinde barındırabilen, ama kendi gücünü ortaya koyabilen bir yol olarak ciddi müzik çerçevesine yeniden girmiştir (Ramaut-Chevassus, 2004:104).

Türk müziği ise, kapsamı genişlemiş söz konusu bu tonal müziğin tampere ses sistemi çerçevesinde çoksesli olarak yapılandırıldığı uygulamalar kapsamında yeniden üretilerek farklı bir boyut kazanmış ancak, bu yeniden üretim, geleneksel Türk müziğinin makamsal ve teksesli dokusuna özgü niteliklerinin geleneksel biçimleriyle yansıtılması temeline dayanmamıştır: “*Çağdaş Türk Müziği*” adını verebileceğimiz yeni müzik sentezinde, ne ulusal özden, ne evrensel tekniklerden ve yapıdan vazgeçilebilir. Ulusal özde, halk müziklerimizle geleneksel sanat müziklerimizin yapı taşları, anlatım zenginlikleri bulunacak, bu ulusal öz, evrensel bir yapı içinde, çoksesli sunulacaktır (Okyay, 1988:22). Türk müziğine yeni bir boyut, farklı bir değer kazandıran bu yeni müzik sentezi ve bu sentezdeki çoksesli yapı, zenginleştirilmeye ve geliştirilmeye açıktır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Bülent, *Geçmişin Musiki Mirasına Bakışlar*, Birinci Basım, Pan Yayıncılık, Ayhan Matbaası, İstanbul: Haziran 2008.
- Ayas, Güneş, *Musiki İnkılabının Sosyolojisi Klasik Türk Müziği Geleneğinde Süreklilik ve Değişim*, 1. Baskı, Doğu Kitabevi, Kayhan Matbaacılık San. Ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul: Mayıs 2014.
- Berkman, Esra, “İstanbul Belediye Konservatuarı’nda Türk Makam Müziği Eğitim ve Öğretimi”, *Orkestra*, yıl:46, sayı:387, Ağustos 2007.
- Boran, İlke ve Kıvılcım Yıldız Şenürkmez, *Kültürel Tarih Işığında Çoksesli Batı Müziği*, Birinci Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Euromat, İstanbul: Şubat 2007.
- Boughton, Rutland, “Müzik Bilimi ve Sanatı” , Çev.: Tonguç Ok, *Müzik Üzerine Tartışmalar*, Derleyenler: Yılmaz Onay, Tonguç Ok, Aynur Toraman, Zübeyde Aydemir, Mehmet Erdal, Olcay Geridönmez, Taylan Şahbaz, Birinci Basım, Doğa Basın Yayın Dağıtım Ticaret Ltd. Şti., Ezgi Matbaası, İstanbul: Eylül 2006.
- Bulanık, Fikri, *Dünyadan Müzikler*, Kanyılmaz Matbaası, İzmir: Eylül 2005.
- Can, M. Cihat, *XV. Yüzyıl Türk Musikisi Nazariyatı (Ses Sistemi)*, Doktora Tezi Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İstanbul: 2001.
- Chevassus, Beatrice Ramaut, *Müzikte Postmodernlik*, Çev.: İlhan Usmanbaş, Birinci Basım, Pan Yayıncılık, Ayhan Matbaası, İstanbul: Mayıs 2004.

- Cook, Nicholas, *Müziğin ABC'si*, Çev.: Turan Doğan, Birinci Basım, Kabalcı Yayınevi, Yaylacık Matbaası, İstanbul: Kasım 1999.
- Çelebioğlu, Emel., *Tarihsel Açıdan Evrensel Müziğe Giriş*, Tasvir Matbaası, İstanbul: 1986.
- Ergur, Ali, *Portredeki Hayalet Müziğin Sosyolojisi Üzerine Denemeler*, Birinci Basım, Bağlam Yayıncılık, Kardeşler Matbaası, İstanbul: Mayıs 2002.
- Erten, Azize, Osman Fuat Özkılıç, Canset Unan, *Büyük Kompozitörler*, Varlık Yayınları, Sayı: 669, Ekin Basımevi, İstanbul: Nisan, 1959.
- Fubini, Enrico, *Müzikte Estetik*, Çev.: Fırat Genç, Birinci Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Pelin Ofset Ltd., Şti., Ankara: Şubat 2006.
- Giray, Selim, *Ahmed Adnan Saygun'un Keman Yapıtları: Bir Kemancıya Rehber*, Birinci Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Yücel Ofset Ltd. Şti. Tesisleri, Ankara: 2002.
- Hodeir, Andre, *Müzikte Türler ve Biçimler*, Çev.: İlhan Usmanbaş, İkinci Basım, Pan Yayıncılık, Ayhan Matbaası, İstanbul: Şubat 2007.
- İlyasoğlu, Evin, *İlhan Usmanbaş Ölümsüz Deniz Taşlarıydı*, 1.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Promat A. Ş., İstanbul: Mayıs 2000.
- Kaplan, Ayten, *Kültürel Müzikoloji*, Birinci Basım, Bağlam Yayıncılık, Önsöz Basım Yayıncılık, İstanbul: 2005.
- Kaygısız, Mehmet, *Müzik Tarihi*, İkinci Basım, Kaynak Yayınları, Analiz Basım Yayın, İstanbul: 2004.
- Kurbanov, Babek, *Müziğin Bazı Sanatsal-Estetik Sorunları*, Aktif Yayınevi, Bizim Büro Basımevi, Ankara: 2005.
- Okyay, "Erdoğan, Türkiye'de Yaşayan Müzik Türlerinin Ulusal ve Evrensel Normlar Açısından Teknik ve Öz Analizi", *Kültür ve Turizm Bakanlığı I. Müzik Kongresi, Bildiri Özetleri*, Ankara:14-18 Haziran 1988.
- Pamir, Leyla, *Müzikte Yaratıcının Gücü*, Birinci Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Emel Matbaası, Ankara: Mayıs 1981.
- Sağlam, Atilla, *Türk Müziğinde Çokseslilik Uygulamaları Ve İlerici Armonisi*, Birinci Basım, Alfa Akademi Basım Yayım Dağ. Ltd. Şti., Stüdyo Star Ajans San. ve Tic. Ltd. Şti., Bursa: Kasım 2001.
- Sağlam, Atilla, *Türk Musiki / Müzik Devrimi*, 1. Baskı, Alfa Akademi Basım Yayım Dağ. Ltd. Şti., Star Ajans San. ve Tic. Ltd. Şti., Bursa: Haziran 2009.
- Say, Ahmet, *Müzik Nedir, Nasıl Bir Sanattır?*, Birinci Basım, Evrensel Basım Yayın, Ezgi Matbaası, İstanbul: Ekim 2008.
- Sayan, Erol, *Müziğimize Dair*, 1. Baskı, ODTÜ Gelişme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş. Yayınları METU Press, Semih Ofset Matbaacılık Yayıncılık ve Ambalaj San. Tic. L. Ş., Ankara: Nisan 2003
- Saydam, Akif, *Ünlü Müzisyenler Yaşamları, Yapıtları*, Genişletilmiş 4. Basım, Arkadaş Yayınevi, Sözkese Matbaacılık, Ankara: 1997.

- Saygun, A. Adnan, *Atatürk ve Musiki*, İkinci Baskı, Sevda-Cenap And Müzik Vakfı Yayınları, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii A.Ş., Ankara:1987.
- Schonberg, Harold C., *Büyük Besteciler*, Çev.: Ahmet Fethi Yıldırım, Birinci Basım, Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş., Ayhan Matbaa Basım Sanayi ve Tic. Ltd. Şti., İstanbul: Nisan 2013.
- Spatar, M. Halim, *Müzik Yazılarım*, Birinci Baskı, Pan Yayıncılık, Ayhan Matbaası, İstanbul: 2007.
- Tanrıkorur, Cinuçen, *Türk Müzik Kimliği*, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş., İstanbul: Haziran 2014.
- Tanrıkorur, Cinuçen, *Müzik Kültür Dil*, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş., İstanbul: Ocak 2015.
- Tanrıkorur, Cinuçen, *Osmanlı Dönemi Türk Musikisi*, 4. Baskı, Dergâh Yayınları, Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş., İstanbul: Şubat 2016.
- Tura, Yalçın, *Türk Musikisinin Mes'eleleri*, Birinci Baskı, Pan Yayıncılık, Kent Basımevi, İstanbul: Kasım 1988.
- Tura, Yalçın, "Tartışmalar", *Bela Bartok Panel Bildirileri / 10 Aralık 1996*, Birinci Basım, Yayına Hazırlayan: Süleyman Şenel, Pan Yayıncılık, Ayhan Matbaası, İstanbul: Ağustos 2000.
- Uçan, Ali, *Türk Müzik Kültürü*, Genişletilmiş İkinci Basım, Evrensel Müzikevi, Önder Matbaacılık Ltd. Şti., Ankara: Kasım 2005.
- Webern, Anton, *Yeni Müziğe Doğru*, Çev.: Ali Bucak, Pan yayıncılık, Kent Basımevi, İstanbul: Tarihsiz.
- Zeren, Ayhan, *Müzikte Ses Sistemleri*, İkinci Basım, Pan Yayıncılık, Ayhan Matbaası, İstanbul: Eylül 2008
- Zerzan, John, *Gelecekteki İkel*, Çev.: Cemal Atilla, İkinci Baskı, Kaos Yayınları, Sena Ofset, İstanbul: Ekim 2004.

BAROK DÖNEM MÜZİĞİ VE BAROK DÖNEMDE OBUA

BAROQUE PERIOD MUSIC AND THE OBOE IN BAROK PERIOD

Zerrin TAN*

Geliş Tarihi: 08.08.2017
(Received)

Kabul Tarihi: 03.01.2018
(Accepted)

ÖZ: Bu araştırmada, klasik müziğin kendi kimliğinin en gelişkin ilk görünümüne eriştiği Barok dönem ve müziği, Barok müzik stiline tarihsel gelişimi ve Barok dönem müziğindeki obuanın gelişimi ve önemi anlatılmaktadır. Araştırmada, verilerin toplanması ve çözümü ile Barok dönemin, müzik tarihi içerisinde 1600 ile 1750 yılları arasındaki opera denemeleriyle başladığı, J.S.Bach'ın ölümüyle sona erdiği ve tüm müzik türlerinde günümüze kadar kalıcı olan değişikliklerin oluşmasına neden olduğu saptanmıştır. Çalgı Müziğinin de opera kadar önem kazandığı, eski çalgılar çağın coşkun tınılarını sunmak üzere zenginleştirilip, sesleri büyütülmüş ve zamanla değişime uğradığı gözlenmiştir. Bunlardan tahta üflemeliler den obua barok dönem çerçevesinde incelenmiş, o dönemin sonunda tamamen orkestralarda çalınabilecek bir seviyeye geldiği, hatta vazgeçilmez olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Barok Dönem, Barok Müziği, Orkestra, Üflemeli Sazlar, Obua*

ABSTRACT: In this study, the Baroque period and music in which classical music reaches its most advanced first appearance, the historical development of Baroque music style and the development and importance of the oboe in Baroque period music is explained. In the study, it is determined that the Baroque period started with the opera experiments between 1600 and 1750 in the history of music and that J.S.Bach ended with death and that the changes which were permanent in the whole musical genres were made permanent with the collection of data and analysis and the appearance. It is observed that instrumental music was enriched as much as the opera, enriched to present the exuberant tunes of the old musical age, voiced and changed over time. The oboe baroque period is examined from the wooden blowing, and it seems that it came to a level that can be played completely in the orchestra at the end of that period and it is even indispensable.

KeyWords: *Baroque Period, Baroque Music, Orchestra, Wind Instruments, Oboe*

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Devlet Konservatuarı, zerrintanoba@hotmail.com

1. GİRİŞ

Müzik çağlarını katı kurallarla ve keskin çizgilerle birbirinden ayrılması olanaksızdır. Gotik dönemin son diliminde Rönesans özellikleri bulunurken, Rönesans olarak adlandırılan (1450-1600) yılları arasında erken barok döneminin özellikleri kendini hissettirmektedir.

15.yüzyılın 2.yarısı Geç Rönesans-Erken Barok olarak adlandırılır. O dönemde barok müziğine, barok sanatına gerek mimari, resim, heykel dallarında ilk tohumların atıldığı saptanmıştır. O yıllarda din ve devlet işlerinin birlikte yürütülmesinden dolayı din her zaman ön planda olmuştur. Bu dönemde en önemli olay İspanya'dan sonra İtalya'nın egemenliği ele almasıyla İtalyan bestecilerin müzikte yeni fikirler, buluşlar keşfetmeleri olmuştur.

Erken barok dönemde; dramatik ve manevi gücü ön planda olan yapıtların ortaya çıktığı madrigal ve motet gibi vokal biçimlerin ve en önemlisi operanın temel taşlarının oturtulduğu bir dönem olmuştur. Tarihte ilk opera 1597'de Floransa'da Jacobo Peri tarafından bestelenmiş 'Dafne'dir. O dönemde dekor, kostüm ve sahneleme öğeleri yoktur. Ancak opera o dönemde zengin ve parlak bir eğlence aracı olduğundan hem kilise hem de soylular tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Barok dönemde opera müziği ile en önemli adım, oratoryo ve kutsal konuların koro ve solistler tarafından orkestra eşliğinde söylenmesidir.

Çalgı müziği de opera kadar önem kazanmaya başlamış, eski çalgılar coşkun tınılarını sunmak üzere zenginleştirilmiş, sesleri büyütülmüş ve zamanla değişime uğramıştır. Klavsen, klavikord, lavta ve viyolada gamba en gözde çalgılar olup, bunun yanında flüt, blok flüt, yan flüt, auslos (obuanın atası),kornet, uzun kornetler, boru (şu anki korno),trompet, trombon ve vurmali çalgılar ritmi güçlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Çalgı ailelerini gruplaştırarak bugünün orkestrasının temelleri atılmıştır.

Barok dönemde, Basso Continuo;lavta klavsen,org gibi sürekli bas veren aletlerle yapılmıştır.(lavta;telli bir çalgı olup bugün ki viyol ailesinin ve arpın atasıdır) Continuo bas müzisyeni, melodiye iyi zemin hazırlayacak, armoniyi dolduracak bas bölümünü vermiştir. Bir ses veya çalgı için yazılmış melodi üstte bir bas çalgı da altta uyumu sağlamaya çalışır.

Barok dönemin müziğini anlatmak için seçilen en belirgin sözcük karşıtlıktır. Karşıtlık müziğin içerisinde çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilir. Nüans (forte-piano) ses gürlüğündeki hareketleri belli bir şekilde gösteren işaretler ilk kez bu dönemde çıkmıştır. Eser içerisinde bir melodiden başka bir melodiye geçiş ve birden fazla temanın olması bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Ritim yani eser içerisinde yavaş ve hızlı birden çok ritmi farklı bölümlerin ayrılması birer karşıtlığa örnektir.

Solo ve tutti (solist ve orkestra arasındaki) karşıtlık çalgı topluluğunda elde edilmiştir. Çalgı topluluğunun ikiye bölünmesi konçerto geleneğinin ilk adımıdır.

Tek çalgının çalgı topluluğuna karşı durması, ondan ayrılıp solo bir şekilde kendi rengini doldurması ve yine birleşmesi konçertoyu tanımlar. Barok dönem ile orkestralama sanatı doğmuş ve bu gelişme ile çalgılar üzerinde büyük ölçüde gelişmeler olmuştur. Barok dönem enstrümental müziği çalgı stiline önemli yanı virtüözitedir. Çalgıların gelişen teknolojik seviyeleri ile müzikal anlatım daha iyi ifade bulmuştur. Enstrümanların profesyonelleştirilmesi bestecileri ve icracıları da harekete geçirmiş, barok dönemin özünde var olan süslü ve gösterişe yönelik buluşlar, anlatımlar göze çarpmaya başlamıştır. Obua kamışlı, ağaç üflemeli çalgılar içinde yer alır. Alt kısmı geniş üst tarafa doğru daralan silindirik biçiminde ve çift yapraklı kamışla çalınır. Obua tarih boyunca şekli ve mekanik olarak birçok değişikliğe uğramıştır (Goossens ve Roxburg, 1980: 1-5)

İlk uygarlıklardan günümüze kadar obuanın mekanizması üzerinde birçok çalışmalar yapılmış, obua da bütün bu değişimlerle müzik repertuarı içinde kendi belirleyici yerini almıştır.

Rönesans'taki müzik ruhunun Barok dönemde serbest bırakılması, tahta üflemeliler üzerinde dolayısıyla obua üzerinde de inanılmaz keşiflere yol açmıştır. Ancak bu sıralarda kullanılan obualar özellikle askeri ve kasaba bandoları içindir. Mükemmel görünüşleri, sıcak, yüksek dalgalı ve derinlikli sesleri olduğu görülür (Goossens ve Roxburg, 1980: 15-18).

O dönemde obualara 'Shawm' adı verilmiştir. Okunuşu 'şavm'dır. Shawmlar sol ve sağ elini kullanan çalgıcular için değişik olarak yapılmış, tahta üflemeli çalgıların, bu iki el için olan özellikleri 19. Yüzyıl başına kadar korumuştur.

İki ve üç perdeli 'Barok Obua' 19 yüzyılın başlarına kadar müzik anlayışının gelişmesi ve kullanımında yaşanan zorluklar sonucunda obuaya ilave perdeler eklenmiştir. O dönemde obuanın ses özelliği olarak büyük organist ve besteci J.S.Bach'ın beğenisini kazanmıştır.

Opera oratoryo ve kantatlarında çok sayıda obua kullanarak keman partilerini duble etmiştir. Bunun dışında Vivaldi, Telemann gibi barok dönem bestecileri de birçok sayıda obuayı eserlerinde kullanmış, obua için birçok sayıda konçertolar ve sonatlar yazmışlardır. Obua o zamandan bu yana durmadan gelişmiş, orkestraya zaman zaman kullanılan iki akrabasıyla girmiştir. İngiliz kornosu (korangle) ve obua 'd amoro ve obua için barok çağında pek çok eserler yazılmış ve bu geleneği Mozart ve yüzyılımızda R.Strauss gibi besteciler geliştirmiş ve sürdürmüşlerdir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Araştırmadaki verilere yerli ve yabancı kaynaklardan dergi kitap, e-dergi, makale ve internet siteleri kullanılarak ulaşılmıştır. Barok dönem müziğinin müzik tarihine getirdiği

yenilikler ve fikirler bir bütün olarak değerlendirilmiş, o dönemde yaşayan bestecilerin müziğe katkıları göz önüne alınmıştır. Araştırmaya barok dönemin müzik stiline ve anlayışının incelenmesiyle başlanmış, bu dönemde obuanın gelişimi ve kullanımı, dönem bestecilerinin obuaya verdikleri önem anlatılmış ve değerlendirilmiştir. Barok dönem müziği özellikleri maddeler halinde incelenmiş ve bu dönemde temeli atılan orkestranın vazgeçilmez bir aleti haline gelen obuanın gelişimi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

3.BULGULAR

3.1. Barok Dönem ve Müzik Stili

Tarihsel süreç içerisinde klasik müziğin kendi kimliğini en belirgin şekilde oturtan ve sürecin gelişmelerini anlatan barok dönem, 1600 ile 1750 yılları arasında kalan ve İtalya'nın ilk opera denemeleriyle başlayıp J.S.Bach'ın ölümüyle biten dönem olarak düşünülmektedir. Klasik müzik, bugünkü bilinen şekline bu dönemde kavuşmuştur.

Barok kelimesi Fransa'dan daha da eskilere gidildiğinde Portekiz'den gelir. Sözlük anlamıyla barocco, 'biçimsiz inci' demektir. Bu isim, bir anlamda dönemin başlangıcından resim ve heykel çalışmalarındaki değişikliklere gösterilen biraz negatif bir tepki sonucu ortaya çıkmıştır. O döneme kadar garip karşılanan bu nedenle barok dönem ortaya çıktığında da yargılanan beceriksiz görünen ilginç ve uçuk eserler için böyle bir isim uygun görülmüştür (Erol, 2012: 10).

Müzik tarihinde barok çağı, Rönesans özelliklerinden yola çıkarak, 150 yıllık bir akış içinde müziğe ait teknik uygulamaların sıkı kurallara kavuştuğu; kantat ve opera gibi sahne sanatlarının filizlendiği, senfonik orkestraların ilk tohumlarının atıldığı, Vivaldi, Haendel ve Bach gibi büyük bestecilerin yetiştiği dopdolu bir dönemdir. Barok en kısa tanımıyla eski sanatın yoğun şekilde süslendirilmiş ve derinlik kazandırılarak uygulanmış biçimidir.

Barok müzik, İtalyan bestecilerin dünyasından doğar ve onların belirleyiciliğinde gelişir. 17 yüzyılın ortasına dek İtalya, Avrupa'nın en önemli müzik merkezlerini barındıran ülkedir. Venedik, Floransa, Napoli ve özellikle dinsel müzik bestecileri yetiştiren Roma ayrı ayrı birer merkez halini alırlar.

17. yüzyılın ortalarında Fransa'nın da ulusal müziği gelişmeye başlar. 1860'tan sonra Jean BabtisteLully, Fransız müzik stiline ortaya koymuştur. Almanya 30 yıl süren savaşlarından sonra (1618-1648) yorgun düşmüştür. Ancak barok dönemin son diliminde büyük besteciler yetiştirir. J.S Bach gibi bir isimle barok çağı, Almanya 'da zirveye ulaşır. Yine de Almanya'daki J.S.Bach ve G.F.Haendel gibi olgun barok bestecileri, İtalyan müziğine çok şey borçludurlar.

Barok sanatının özellikleri şöyle özetlenebilir; Varlıkların güzelliğinden duygusal bir etkilenim ön plandadır ve barok anlayış bu etkiyi ince ayrıntılarıyla göz alıcı bir biçimde işler.Bu işleyiş içinde gösteriş ve görkeme düşkündür.,

işçiliğe ve sanata önem verir, süs ve gösterişle sanat eserleri abartılı şekilde ön plandadır (Erol, 2012: 12). Rönesans, tüm sanat dallarında sadelik, temizlik ve saflık dürtülerini güçlendirmiştir. 16. yüzyıla birlikte, duyguların dışa vurumu çok daha önemli bir noktaya gelmiştir. Yeni ve güçlü yaratılar geliştirmek için yeni bir müzik stili gereksiz olarak düşünülmüştür. Rönesans'ın çok sesliliği, yaklaşmakta olan yeni dönem için hoş değildir. Rönesans'ın aksine Barok dönemin en önemli yeniliklerinden birisi karşıtlıkların tercih edilmesidir. Ayrıca Rönesans müziğinde tek düzelik en göze çarpan özelliktir. Her çalgıcı müziği aynı anda çalar, aynı anda bitirmelidir. Bu müzik barok dönemin yapısına hiç uygun değildir.

16.yüzyılın sona ermesiyle birlikte İtalyan besteciler 'Madrigal' adını verdikleri, şiirler üzerine yazdıkları çok sesli müzikler üzerine yoğunlaşmaya başlamışlardır. Solo şarkılar da madrigallerin yoğun, gerçekçi duygu yoğunluğundan etkilenmişlerdir. C. Monteverdi, insan sesinin kullanıldığı, koro müziğinin öncü isimlerindedir. Monteverdi'nin opera eserleri ve madrigalleri, barok dönemin ilk zamanlarının zirve noktası olmuş, daha sonra gelecek müziğe liderlik etmiştir. Dinsel bir tema üzerine kurulu dramatik eserler olan oratoryolar, kökünü Roma'dan alır. Avrupa'ya yayılması ise Alman İngiliz besteci G.F. Haendel sayesinde barok dönemde olmuştur. Bugüne kadar gelmiş geçmiş en önemli oratoryolarından olan 'Messiah' Oratoryosu'nu 1714 yılında İngiltere'de bestelemiştir.

Sonat formu, kendi kimliğini yine barok dönemin ilk zamanlarında bulmuştur. İtalya'da sonat, yavaş ve hızlı dans parçalarından oluşan eser veya yavaş-hızlı karşıtlıklarıyla örülen eserlerin adıdır. A.Corelli gibi her iki tarzda da müzik yapan bestecilere barok dönemde karşılaşılr (Erol, 2012: 18).

İtalya'nın dışında süt adı verilen dans parçaları oluşmaya başlamıştır. Bunlar büyük bir gelişimin habercisi olsalar da, sonat kadar önemli bir kilometre taşı değillerdir. 17.yüzyılın sonlarına doğru, yani barok dönemin ortalarında, sonat formu konçerto grosso şekline dönüşmüştür. J.Bach'ın Branderburg Konçertoları, konçerto grosso formunun bu dönemdeki en iyi örneklerindedir. Ayrıca en az J.Bach'ın olduğu kadar, A. Vivaldi'nin solo konçertoları da bu dönemin önemli yapıtları arasındadır.

Sonat, konçerto ve vokal formlarının gelişiminin ortalarında, barok dönemin bir başka önemli özelliği ortaya çıkmıştır. 16.yüzyılın eski kilise modları, yeni dizi anlayışlarıyla yer değiştirmeye başlamıştır. Barok dönemle birlikte besteciler yeni bir dizi uygulamasından giderek etkilenmişlerdir. Majör ve minör olarak bilinen belli bir etkiye sahip dizi uygulamaları, giderek barokta biçimlenerek önemli bir yapıya dönüşmüştür. Bu biçimler içinde füğ ve prelüd öne çıkar.

Bilinen barok biçimlerinin tamamı esas olarak bu dönemin ilk ve orta zamanlarında yaratılmıştır. Son barok zamanları bu formları reddetmeye başlamıştır ve yeni stiller yaratma peşinde koşmuştur. İtalya, Almanya, Fransa gibi

ülkeler kendi anlayışlarına göre yenilemeye gitmişlerdir. Örneğin, bu akım sırasında Fransız besteciler noktalı vuruşları kullanmaya başlamışlardır ve kısa süre sonra bu özellik dans eserleriyle birlikte prelüd ve uvertürlerin karakteristik özelliklerinden biri olmuştur. Bu stil Fransa dışında da kullanılmaya başlamıştır.

Barok müziğin içindeki karşıtlık çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir; gürültülü ve kısık sesli bir melodiden bir başkasına geçme, solo ve tutti (orkestra), yüksek ve alçak, hızlı ve yavaş (bu iki şekilde olabilir: hızlı giden bir bölüm, yavaş giden bölümle veya hızlı çalan çalgılarla yavaş çalanlar karşıtlık oluşturabilirler).Bütün bunlar ve diğerleri temel müziksel yapılarını barok dönemde bulmuşlardır.

Barok dönem müziğinin bir başka özelliği ise, bu dönemin bir yerde içeriğini belirlemiş olan basso continuo'dur. Continuo müzisyeni (klavyeli veya telli bir çalgıda) melodiye iyi bir zemin hazırlayacak ve armoniyi dolduracak bas bölümünü çalar. Zaman zaman iki tane continuo müzisyeni yer alır. Bunlardan birisi çello, keman veya fagot gibi ağırlıklı çalgıya yardımcı olurken, diğeri armoniyi sağlar. Continuo'nun kullanılması en basit anlamıyla kısaca şöyle anlatılabilir: Bir ses veya çalgı için yazılmış melodik bölüm üstte, bir bas çalgı da altta armonik uyumu sağlamaya çalışır. Müziksel uygulama bunların arasında yapılandırılır.

Bütün bu değişiklikler birbirlerine paralel olarak gelişmiş ve barok dönemi oluşturmuşlardır. Eski kurallardan ve çok seslilikten uzaklaşılması, yeni bir tarz ve kural geleneği yapma gereğini doğurmuştur. Bu da melodiyi daha çok ortaya çıkarmıştır. Armonik gelişimler bir yandan ritmik gelişmeleri doğurmuştur. Bas bölümleri, Orta Avrupa dans müziğinin tipik ritimleriyle kaynaşmış ve tüm bunlar barok müziğin kendi kimliğine kavuşmuştur.

Barok müziğin özelliklerini ana hatlarıyla aktarmak için şunlar söylenebilir;

- Hiç boşluk bırakmaksızın yapılan seslendirmelerde ortaya çıkan birçok hareket, birçok ses, armoni ve hatta melodi aynı anda çalınır, bu da yoğun bir müziğin ortaya çıkmasına neden olur. Basso continuo ise bunun hiç kuşkusuz en önemli nedenlerinden birisidir.
- Klavyenin yoğun kullanımı
- Basso continuo uygulaması
- Çok sesliliğe dönük ilginç yaklaşımlar
- Füglerin sık kullanımı
- Birbirinden farklı armonik uygulamalar
- Sesler arasındaki karşıtlıklar
- Majör ve minör olarak ifade edilen işitsel etkilerin kullanımı, dönemin sonunda bu yapıların yerleşmesi
- Müzikteki seslerin ilk kez ayrı çalgılara ayrılması. Daha önceden (Rönesans ve daha önceki dönemlerde) tek melodiyi tüm çalgılar ve sesler

aynı anda vermişlerdir. Barok dönemde bu tamamen değişmiş, orkestrasyon büyük gelişme göstermiştir.

• Özellikle orkestra içindeki çalgıların birçoğu bugün bilinen yerlerini almıştır (Erol, 2012: 22).

3.2. Barok Dönemde Obua

Batı Avrupa'da ilk çağdan ortaçağın sonuna kadar obua konusunda önemli bir gelişme olmamıştır. Roma İmparatorluğu çöktükçe tarih, enstrümental gelişmelere yardımcı bulunmamış ve karanlık çağlar, ancak yerel kültüre ait yazılı müzikal kaynaklarla beslenmiştir. Aslında Romalı felsefeci ve devlet adamı olan Boethius ile Cassiodorus'un yazıtları olmasaydı, antik yunan müziği ortaçağlara aktarılamamıştır. Obua ailesi esas olarak seyahat eden müzisyenlerin, halk şairlerinin, müzik adamlarının ve kasaba loncalarının bandoları ile ayakta kalmıştır.

Rönesans'taki sanatçı ruhun serbest bırakılması, tahta nefesli çalgılar alanını da inanılmaz keşiflere yol açmıştır. Tüm gelişim akımları Avrupa'da yayılmış ve yüzlerce çalgı, saraylar, askeri akademiler ve loncalarda ortaya çıkmıştır. Düzenlenen büyük eğlenceler ve müzikal temsiller saray hayatının bir parçası olmuş ve katılan asillerle müzisyenlerin sayısı neredeyse eşittir. Çalgıların ahengi ve etkileşimi açısından mühim bir ortamdır. Ancak bu sıralarda kullanılan obualar özellikle askeri ve kasaba bandoları içindir (Goossens ve Roxburg, 1980: 60-65).

Mükemmel görünüşleri, sıcak, yüksek, dalgalı ve derinlikli sesleri vardır. 7 adet değişiklik büyüklüğü olan bu çalgıya 'shawm' adı verilmiştir. Aynı çalgı Avrupa'nın diğer şehirlerinde değişik isimlerle (İspanya'da xirimia, Portekiz'de charamela, İtalya'da ciaramella, Almanya'da schalme) karşımıza çıkmaktadır. Genellikle shawm bandosu, shawmların, kornetlerin ve sürgülü trombonların bir karışımıdır. Shawmlar sol ve sağ elini kullanan çalgıcılar için değişik olarak yapılmış, tahta üfleme çalgıların bu iki el için olan özellikleri 19. Yüzyılın başına kadar korunmuştur.

Shawmların boyları büyüdükçe küçük parmağın kalak kısmına en yakın olan deliğe ulaşması zorlaşmıştır. Bu yüzden kapaklı bir perdeyi kontrol eden aya monteli bir kol tarafından idare edilmesi gerekmiştir. Balık kuyruğu şekli perde, kullanıcının alışkanlıklarına göre her iki elin küçük parmağının kullanımı için tasarlanmıştır. Çalgının gövdesi, çok az süslemeli hatta süslemesizdir, boru içi koniktir. Kamışın, çalgının ve üzerindeki perdenin hasara uğramaması için muhafaza içine konmaktadır. Kullanılan perde, altıparmak deliğinden elde edilen aralıkların oktavına ek bir nota vermektedir. Çalgının yanındaki ekstra delik, akort gerektiğinde mumla tıkanmaktadır. Kamış, çalgının içine monte edilen metal bir parça takılmaktadır.

LeanGoossens (1980)'e göre bugünkü obuanın doğuşu 'Güneş Kralı' olarak da bilinen XIV. Louis'nin sanat sevgisi sayesinde olmuştur. 1650 'li yıllarda Fransız sarayında görevli nefesli çalgı virtüözü Michel Philidor, XIV. Louis'nin

için marşlar yazan ünlü İtalyan bestecisi Jean Babtiste Lully ve sarayın ‘mustte’ (Fransız Gaydası) çalıcısı ve aynı zamanda çalgı yapım ustası olan Jean Hotteterre arasındaki müzikal etkileşimler mükemmel ‘Hautbois’in (Fransızca ‘Obua’ okunur) doğumunu sağlamıştır.

Atölyesinde shawmlar ve musetteler konusunda farklı adaptasyonlar ve derlemeler yapan Hotteterre,1660 yılı öncesinde zarif, üç mafsallı obuayı ortaya çıkarmıştır. Hatta bu çalgının Lully’nin balelerinde denemiş olma ihtimali de yüksektir. Ancak obuanın orkestral olarak en önemli ilk kayıtlı uygulaması Roben Camberf’in (1628-1677) yılında Paris operasında seslendirilen pastoral operası ‘Pomon’ dur.

Çalgı birçok ülkede hemen popüler olmuştur ve 1695 yılı öncesinde İngiltere, bilinen ilk obua öğrenme metodu olan ‘the Sprightly Companion’u yayınlamıştır. İngiliz besteci Henry Purcell 1681 gibi erken bir tarihte obua için beste yapmıştır ve eserlerinde sürekli kullanmıştır. 18. Yüzyılın gelmesiyle obua, iyice kabul görmüş ve tüm Avrupa ‘da geniş ölçekli olarak kullanılmaya başlanmıştır,1715 yılı öncesinde İngiltere kasaba bandolarında sarayın yeni obuanın kullanılması için shawmı geçersiz kılan düşüncesi benimsenmiş ve böylece shawm ailesi yerine obuaya bırakmıştır.

İki ve üç perdeli ‘barok obua’ 18.yüzyıl boyunca çok az değişikliklerle kullanılmıştır. Yüzyılın ilk yarısından gelen modeller üç perdeli ve her iki elle de çalınabilme özelliğine sahiptirler. 1727 ‘de Alman Gerhund Hoffman obuanın üzerinde bulunan tek perdeye iki perde daha eklenmiştir. 1750 sonrasında çalgı yapımcısı Besozzi kardeşlerin çalışmalarıyla iki perdeli modeller yaygınlaşmıştır ve ellerin konumu için değişmez bir şekil getirmişlerdir, sol el sağ elin her zaman üzerinde olacak şekilde yapılandırılmıştır (Goossens ve Roxburg, 1980: 70-72).

O dönemde obuanın ses özelliği olarak, Büyük organist ve besteci J.S.Bach’ın beğenisini kazanmıştır. Opera, oratoryo ve kantatlarında Stefani, Keiser, Haendel, ve Bach daima çok sayıda obua kullanarak keman partilerini duble etmişlerdir. Orijinal orkestrasyonuna nazaran Haendel’in Messie’si 1910 ‘da Paris’te Raugel tarafından idare edilirken, bu yolda fazla obua kullanılmak suretiyle icra edilmiş ve kuvvet bakımından fevkalade sonuçlar alınmıştır. Bunun dışında Vivaldi, Telemann gibi barok dönem bestecileri de birçok sayıda, obuayı eserlerinde kullanmış obua için birçok sayıda konçertolar ve sonatlar yazmışlardır. Obua çalışta büyük virtüözler tarafından sağlanan ilerlemeler sayesinde bu aleti solist olarak orkestrada kullanmak göreneği doğmuş ve 18.yüzyılın ikinci yarısında Besozzi kardeşlerin gösterdiği maharet bu hususta işe yaramıştır. O devirde yukarıda bahsedildiği gibi obuanın 3 perdesi vardır. Bunlardan ikisini 1727’de Alman Gerhard Hoffman katmıştır. Paris konservatuarının müzesinde Scarlati’nin kullandığı 4 perdeli obua korunmaktadır. Perdelerin sayısını Dlusse, Buffet, Brod ve Triebert arttırmışlardır.

Bach eserlerinde obuaya büyük şair solist rolünü öngörmüştür. Bu rol sonradan dikkati çekecek kadar güzel olan sesi sayesinde korangleye geçmiş ve bir zamanlar soprano obua için ün sağlamış bazı kompozitörlerin eserlerindeki hakiki şairane rolü kendisine emanet etmiştir. Tınlayışlarının şairane karakteri nüanslı tesirler yaratmaktaki meziyetleri, seslerin cazibesi sayesinde. Modern kompozitörler elinde her iki alet birinci planda yer almışlardır (Haynes, 2007: 80).

Obua, o zamandan bu yana durmadan gelişmiş, orkestraya zaman zaman kullanılan iki akrabasıyla girmiştir. İngiliz kornosu (korangle) ve obua d'amoro. Barok Çağı'nda obua için pek çok konçertolar yazılmış bu geleneği Mozart ve yüzyılımızda Richard Strauss geliştirmiş ve sürdürmüştür.

Barok dönemde, orkestrada solo olarak kullanılan obua, bazı durumlarda diğer gruplarda unison olarak da kullanılmıştır. Böylelikle çalgıların ses rengini zenginleştirip ve hatta gereken yerlerde eşlik amaçlı kısa figürlerde kullanılmıştır. Ama genel olarak cantabile, tatlı ve dokunaklı bir ses rengi olduğundan o dönemde besteciler solo olarak kullanmayı tercih etmişlerdir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma ile Barok Dönem müziği için bugünkü kullanılan müzikal yapıların temellerinin sağlam olarak atıldığı ve hemen hemen her dönemde müzikal altyapısının etkisini hissettirdiği ortaya çıkarılmıştır. Kendinden sonraki dönem olan Klasik dönemde her ne kadar beğenilmemiş olsa da dönemin müzikal zenginliğinden faydalanılmış olduğu incelenen kaynaklar vasıtasıyla gözlenmiştir.

Varlıkların güzelliğinden duygusal bir biçimde etkilenerken bu etkiyi en ince ayrıntılarıyla göz alıcı bir şekilde bu dönemde uygulayan sanatçı ve besteciler, özellikle bu dönem içerisinde gösteriş ve görkeme düşkün oldukları saptanmıştır. Bu düşkünlük bazen boğucu şekilde olsa bile, Rönesans'ın düz yapısının değişimi için önemli bir devrim olduğu anlaşılmıştır.

Barok dönemki gelişmeler ile paralel olarak orkestra da yer alacak olan bugünkü enstrümanlardan biri olan obuanın teknik olarak gelişimi, gerek tınısıyla, gerek üzerindeki perdelerin bu dönemde hazırlanarak kullanıldığı dikkat çekmektedir. Milattan önce 2800'lü yıllara kadar dayanan ilk örneklerinden barok döneme kadar sürdürdüğü gelişim süreci içerisinde obua ağaç üflemeli çalgılar grubunun belki de o dönem için en belirleyici ve barok müziğini en iyi tamamlayan üyelerinden biri olmuştur.

Özellikle barok dönemin başlangıcından klasik döneme kadar olan süre zarfında, Hotteterre, Brod, Triebert, Gille t ve Buffet gibi büyük ustaların yaptıkları yenilikler ve ekledikleri perdelerle obua, yapım ve çalma tekniği açısından çok gelişmiş ve rejistirinin tiz seslerle rahatça ulaşması sayesinde bir anlamda kemanın sahip olduğu önemi kazandığı araştırma sonucunda açığa çıkarılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aktüze, İrkin (2003). “*Müziği Anlamak Ansiklopedik Müzik Sözlüğü*”, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- Erol, Lütfü (2012). “*Tarih İçerisinde Müzik Sanatı 2. Bölüm*”, Müzik Tarihi Üzerine Ders Notları.
- Feridunoğlu, Lale (2004). “*Müziğe Giden Yol*”, İnkilap Kitabevi, İstanbul.
- Goossens, Leon ve Roxburg, Edwin (1980). “*The Oboe*”, 3.Baskı, Kahn&Averill Yayın evi.
- Haynes, Bruce (2007). “*The Eloquent Oboe*”, Oxford Üniversitesi Yayınevi.
- İlyasoğlu, Evin (1994). “*Zaman İçinde Müzik*”, 1.Baskı, Kasım.
- Kaygısız, Mehmet (2004). “*Müzik Tarihi*”, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Say, Ahmet (2002). “*Müzik Sözlüğü*”, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara.

MAJOR INTERPRETATIONS OF PLATONIC JUSTICE

BAŞLICA PLATONCU ADALET YORUMLARI

Enes ERYILMAZ*

Geliş Tarihi: 15.08.2017
(Received)

Kabul Tarihi: 05.01.2018
(Accepted)

ÖZ: Günümüzde “Adalet nedir?” sorusu ihmal edilmektedir. Çağdaş filozoflar, adaletin yapısını anlamadan adaleti gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Fakat Platon, *Devlet*’inde oldukça kapsamlı bir adalet tanımı vermeye çalışmıştır. İlk bakışta tanımın değeri anlaşılabilir; fakat dikkatlice incelendiğinde onun kapsamlı karakteristikleri görülecektir. Bu amaçla, Platon’un *Devlet*’indeki adaletin başlıca okumaları gösterilecektir. Platoncu adalet yorumları ana hatlarıyla üç grupta sınıflandırılabilir. *İlk grup* Platon’un formel adalet tanımına odaklanır ve Platoncu adaleti *iyi-işleyiş* olarak anlamaktadır. Gerasimos Santas bu işlevselci yorumu sistematik olarak savunmaktadır. *İkinci olarak*, Gregory Vlastos işlevselci okumayı eleştirir ve adalet tanımının ikinci formülasyonuna kulak verir: “birisinin kendisinin olana sahip olması ve [kendine düşeni] yapması” (433e-434a). *Son olarak*, sıra dışı ancak elverişli olan bir adalet yorumu verilecektir: Platoncu adaletin Aristotelesçi okuması. Kenneth Dorter, Platoncu adaleti Aristotelesçi bir çerçeveden yorumlamaktadır. Dorter, Platon’un adalet anlayışına *Nikomakhos’a Etik*’in merceğinden bakmaktadır. Dorter, Aristotelesçi orta yol öğretisinin Platoncu adalet anlayışı ile uyumlu olduğunu iddia eder; böylece, Platon için adalet *ıfratla tefrit arasındaki orta yoldur*. Makalede, bu üç farklı yorum değerlendirilecek ve Vlastos’un okumasının en doğru ve meşru okuma olduğu öne sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Platon, Aristoteles, Adalet Tanımı, Devlet, etik, siyaset, şehir-devleti.

ABSTRACT: The question, “What is justice?” is ignored in our time. Contemporary philosophers seek to realize justice without understanding the nature of justice. In the *Republic*, however, Plato attempted to give a definition of justice which is comprehensive enough. At first sight, the definition may not be appreciated; but if it is examined with caution, its far-reaching characteristics would be seen. To this end, main readings of justice will be shown in Plato’s *Republic*. Interpretations of Platonic justice can mainly be classified in three groups. *The first group* focuses on Plato’s formal definition of justice and understands Platonic justice as *well-functioning*. Gerasimos Santas systematically defends this functionalist interpretation. *Secondly*, Gregory Vlastos criticizes the functionalist reading and pays attention to the second formulation of the definition of justice: “the having and doing of one’s own” (433e-434a). *Finally*, an unusual but favorable interpretation of justice would be given: an Aristotelian reading of Platonic justice. Kenneth Dorter

* Araştırma Görevlisi, Kırklareli Üniversitesi, enes.eryilmaz@klu.edu.tr

interprets Platonic justice within an Aristotelian framework. Dorter observes Plato's conception of justice through the lens of *Nicomachean Ethics*. Dorter asserts that the Aristotelian doctrine of the mean is in accordance with Platonic justice; so, for Plato, justice is *the mean between excess and deficiency*. In this paper, these three different kinds of interpretations would be assessed and proposed Vlastos' reading as the most accurate and legitimate.

Key Words: *Plato, Aristotle, Definition of Justice, the Republic, ethics, politics, the polis.*

1. INTRODUCTION

The question, "What is justice?" is ignored in our time. Contemporary philosophers seek to realize justice without understanding the nature of justice. In the *Republic*, however, Plato attempted to give a definition of justice which is comprehensive enough. At first sight, the definition may not be appreciated; but if it is examined with caution, its far-reaching characteristics can be seen. To this end, in this study major readings of justice will be examined in order to find the strongest and most correct interpretation of Platonic justice.

Interpretations of Platonic justice can mainly be classified in three groups. *The first* group focuses on Plato's formal definition of justice and understands Platonic justice as well-functioning. Gerasimos Santas systematically defends the functionalist interpretation. *Secondly*, Gregory Vlastos criticizes the functionalist and pays attention to the second formulation of the definition of justice: "the having and doing of one's own" (433e-434a). *Final interpretation* is an unusual but favorable interpretation: an Aristotelian reading of Platonic justice. Kenneth Dorter interprets Platonic justice with an Aristotelian framework. Dorter examines Plato's conception of justice through the lens of *Nicomachean Ethics*. Dorter asserts that the Aristotelian doctrine of the mean is in accordance with Platonic justice; so, for Plato, justice is the mean between excess and deficiency. In this paper, these three different kinds of interpretations would be assessed and proposed Vlastos' reading as the most accurate and legitimate.

Since Plato tells his ideas in the dialogue form, it is a tough job to understand Plato's theses in his works. Although the Socratic method paved the way for teaching and investigation, it can be deceptive sometimes. Careful and critical reading is necessary to comprehend implicit meanings in Plato's works. Since the *Republic* is one of Plato's mature philosophical works, these prerequisites are strongly needed. In this study, thus, the analytic method is preferred in order to grasp the meaning of Platonic justice accurately, but not satisfied with it. The synthetic

method is also employed when necessary. This inquiry is therefore based on analysis as well as synthesis.¹

The main discussion of the paper is carried out in the *Republic*; because Plato examines the problem of justice comprehensively in this book (indeed justice is the major question discussed throughout the work). In case of need however other works also called for the analysis, such as Plato's *Statesman* and *Laws*, and Aristotle's *Nicomachean Ethics* and *Politics*. For the sake of argument, the inquiry is limited by these works.²

2. THE FUNCTIONALIST APPROACH

The foundations of this approach can be found at the end of Book I of the *Republic*: Socrates argues that each thing has a virtue related to its task which is *what it does best* or *nothing can do without it* (353a-b). For instance, thinking is the work of reason and the virtue of reason is wisdom. Thinking is the work of reason alone. Reason is an example of a peculiar task of something and a soldier can be an instance of a function which is best suited. That is to say, a warrior can do other jobs as well, but its ideal function is fighting against enemies. His nature is best suited to battle, and his virtue is courage. "Optimal function" is preferred for man-made mechanisms, and "exclusive function"³ is used for natural things. In the following lines, Socrates connects this idea to everything (353b), i.e., *psyche*, *polis*, and even *cosmos*. Each organism has a function, and all parts of an organism have

---

¹ *The philosophical analysis* that is employed here depends on the analysis of arguments. To understand and examine the rationale behind the philosophical interpretations, we need to break it down into its parts (assumptions, conclusions, and the line of reasoning). Then these components should be questioned whether they are legitimate or not. If the interpretations pass the validity test, next we should examine whether they are faithful to the text or not. See especially chapter 4, "Argument Analysis," in David Kelley, *The Art of Reasoning*, 4th ed., W. W. Norton & Company, Inc., New York and London 2014. The other method that is used in this paper is *the philosophical synthesis*. Some philosophers call it "the method of composition." In this method, known parts are synthesised in order to show the meaning of the unknown. At the end of the synthesis, if the conclusion is true, it follows that antecedents are also true. If the conclusion is false, one of the antecedents is at least false. However, since this investigation is a textual analysis, we should first test its faithfulness to the text. For the methods of analysis and synthesis see Antoine Arnauld and Pierre Nicole, *Logic or the Art of Thinking*, trans. and ed. by Jill Vance Buroker, 5th ed., Cambridge University Press, New York 1996, pp. 233-240.

² For the ancient Greek ideas of justice particularly before Plato, see Eric A. Havelock, *The Greek Concept of Justice: from its Shadow in Homer to its Substance in Plato*, Harvard University Press, Cambridge 1978.

³ Gerasimos Santas, *Understanding Plato's Republic*, Wiley-Blackwell, Oxford 2010, p. 63.

a function as well. Take a university, for instance. The structure of a university is divided into two parts: academic and administrative. Academics are concerned with academic tasks: lectures, seminars, workshops etc. Managers and officers are related to administrative work: campus services, buildings etc. An academic cannot do administrative tasks well enough and an officer cannot give a lecture. The best function of an academic is related to teaching and research; and the optimal function of an officer is administrative works. Officers are good for academics, and academics are good for students; because, officers are responsible for providing appropriate conditions for education, and academics are responsible for teaching. If the academic and administrative parts do their functions well, the university does its function well; and if the university performs its function well, it is a good university. The functional theory “tells us that things with functions are good of their kind when they perform their function well; and also that whatever causes them to perform their function well is good for them, and what poorly, bad for them.”⁴ Thus, the primary aim of an object is the best fulfillment of its function: “a good one does all these things well” (353e). This approach is natural in the sense that everything has a function which is more proper to its nature. For instance, academics are for teaching and doing research with students; so, the nature of an academic should be appropriate to this function. Officers in a university are to provide the required environment for education; therefore, their nature should be fitting to this kind of works. Hence there is a “natural division of labor matched to those parts”⁵ as an organic form. Each part of a structure – whether it is man-made or not – has a distinct function and all of them contribute to the same end. The functionalist approach relies heavily on the “*one man, one art*” (370b) argument which Socrates describes in Book II of the *Republic*:

Now, what about this? Must each one of them put his work at the disposition of all in common—for example, must the farmer, one man, provide food for four and spend four times as much time and labor in the provision of food and then give it in common to the others; or must he neglect them and produce a fourth part of the food in a fourth part of the time and use the other three parts for the provision of a house, clothing, and shoes, not taking the trouble to share in common with others, but minding his own business for himself? —And Adeimantus said, ‘Perhaps, Socrates, the latter is easier than the former.’ —‘It wouldn’t be strange, by Zeus,’ I said. ‘I myself also had the thought when you spoke that, in the first place, each of us is naturally not quite

---

⁴ Ibid., p. 65.

⁵ Ibid., pp. 64-5.

like anyone else, but rather differs in his nature; different men are apt for the accomplishment of different jobs (369e-370b).

Here, Plato's Socrates justifies the division of labor depending on different characters of people and efficiency. Since human beings' nature differ, their job which they do best will diverge as well. So specialization is a must. Functionalist interpreters of Plato infer that persons have to mind their own business which they do best. A baker should not try to be the ruler of a *polis* or a warrior should not attempt to be a baker. Each person has to do the work which they are best at and that is proper to their nature. Specialization makes living easy and economic. Specialization brings forth expert knowledge, but this knowledge is not *episteme*. *Episteme* is the knowledge of the rulers of the city: rulers' "knowledge is different from the knowledge (*episteme*) of the carpenter, the farmer, and the smith because, in its relations with itself and with other cities, it looks out for what is best for the city as a whole."⁶ The knowledge of the rulers provides good governance (428b-d). On the other hand, the craft knowledge aims at the good of its subject matter only. That is to say, the craft knowledge is just the knowledge of its art (*techne*). The craft knowledge is about "the affairs connected with some particular thing in the city," but the knowledge of the rulers is "about how the city as a whole would best deal with itself and the other cities" (428d). Experts thus should perform their own arts in line with their expertise. They should not go beyond their expertise. Function A is best realized by worker A, function B is best fulfilled by engineer B. If someone wants worker A to do function B and engineer B to do function A; they decrease the efficiency at least. What is more, the order of the *polis* is disturbed. In addition to that "one man, one art" means that engineer B cannot do function A and function B simultaneously. Engineer B can do function B alone (434a).

So far, this is not an extraordinary idea; but besides, Plato suggests that a person's doing various jobs is unjust. In other words, if persons seek to do a job which is not suitable to their nature, they do injustice to themselves: "it is located in the principle of specialisation that has guided the discussion of the just city from its inception. Thus the definition of justice is summarized as 'everyone performing its own task'."⁷ In Book IV of the *Republic*, Socrates defines justice in the *polis* in accordance with the "one man, one art" rule. Socrates refers justice to the above-mentioned best function rule which is required in a well-functioning city:

---

⁶ Richard D. Parry, *Plato's Craft of Justice*, State University of New York Press, Albany 1996, p. 96.

⁷ D.J. Sheppard, *Plato's Republic*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2009, p. 61.

That rule we set down at the beginning as to what must be done in everything when we were founding the city—this, or a certain form of it, is, in my opinion, justice. Surely we set down and often said, if you remember, *that each one must practice one of the functions in the city, that one for which his nature made him naturally most fit.*—‘Yes, we were saying that.’—‘And further, that justice is the minding of one’s own business and not being a busybody, this we have both heard from many others and have often said ourselves.’—‘Yes, we have.’—‘Well, then, my friend,’ I said, *‘this—the practice of minding one’s own business—when it comes into being in a certain way, is probably justice* (433a-b, emphasis added).

If the functionalist plainly reads this passage they do not infer anything other than what is apparent. So, according to the functionalist, *justice* means every person’s *doing their own job* which their nature is best suited to and absent oneself from other jobs which are not proper to. In this way, everyone performs their best function that provides the well-functioning of the structure. This principle, *minding one’s own business*, which is the formal definition of justice, makes everything just. Plato, first, discovers this idea in the structure of a city and then he again finds the same principle in the human soul. Afterwards he conceptualizes this principle as the definition of justice. The functionalist concludes this passage in this way: “the concept of optimal function indeed is the best explanation of what Plato means by the formula of social and psychic justice, ‘doing one’s own work,’ one for the optimal function of each citizen in the just city and one for the optimal function of each part of the just soul.”⁸ Plato derives this conception from the analysis of the *polis*. It has three main functions: 1) administration 2) defense and 3) provision. Administration is fulfilled by the rulers. Defense is performed by warriors. Provision is supplied by merchants and artisans. Each function is satisfied by the relevant class. This differentiation results from their diverse natures. Rulers have “inborn high intelligence;” soldiers have “inborn high spirit;” and merchants and artisans have “inborn abilities for arts and trades.”⁹ All things considered, a well-functioning city arises out of these circumstances: “a city is just when it is organized so that those of high intelligence (and appropriate education) are assigned to rule, those of high spirit (and appropriate education) to defend, and

---

⁸ Santas, *Understanding Plato’s Republic*, p. 75, n. 12; Guthrie also interprets “doing one’s own” as “each one performing the one function in the community for which he is by his nature best suited.” (W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy*, Volume 4: *Plato, the Man and His Dialogues: Earlier Period*, Cambridge University Press, Cambridge 1975, p. 166).

⁹ *Ibid.*, p. 90.

those of artisan abilities (and appropriate education) to provision the city.”¹⁰ This is the full definition of justice in the *polis*, which originates from the *one person-one job* principle. At the end of the foundation of the *polis* according to this principle, Plato’s Socrates claims that there is a similarity between the city and the soul. He argues that the characteristics of a city stem from the characteristics of the people who reside in that city:

isn’t it quite necessary for us to agree that the very same forms and dispositions as are in the city are in each of us? I said. Surely they haven’t come there from any other place. It would be ridiculous if someone should think that the spiritedness didn’t come into the cities from those private men who are just the ones imputed with having this character, such as those in Thrace, Scythia, and pretty nearly the whole upper region; or the love of learning, which one could most impute to our region, or the love of money, which one could affirm is to be found not least among the Phoenicians and those in Egypt (435e-436a).

Socrates contends that these countries are described with these virtues because of the persons which have these excellences. For instance, ancient Greece is titled with the virtue of wisdom because of the philosophers who lived there, and ancient Thrace is identified with the spiritedness because of the brave warriors who lived there. Therefore, Plato draws an analogy between the *polis* and the *psyche* and asserts that the soul determines the nature of the city: “to discover justice and the other virtues in the human soul Plato thus proceeds on the assumption that justice in the human soul is ‘the same’ as justice in his completely good city, or that the just soul is isomorphic (the same in structure) to the just city.”¹¹ So, functionalists observe justice as the ideal performance of one’s own function in the human soul as well. Let us examine the human *psyche* in order to see the concept of justice again: “Socrates gives a long argument to show that there is indeed such a natural division of the human soul into psychic parts and a division of psychic labors that match the parts uniquely. This argument takes for granted that there are distinct psychic activities”¹² concerning the parts of the soul. That is to say, the *rational* part of the soul is proper for ruling (441e), the *spirited* part of the soul is convenient for fighting (442b), and the *desiring* part is appropriate for the satisfaction of bodily needs (439d). Gerasimos Santas says that “the optimal function of reason is to rule the person, of spirit to defend, and of appetite to

---

¹⁰ Ibid., p. 90.

¹¹ Ibid., p. 76.

¹² Ibid., p. 80.

provide for bodily needs.”¹³ Their nature is fit to satisfy the related functions. If the desiring part attempts to be the head of the soul, or tries to manage the spirited part, then there will be a conflict in the *psyche* (440b). For this reason, each part of the human soul has to do its own job which its nature best fits. If each part of the soul performs its unique function, then justice is well-established in the entire *psyche*. “Therefore, a soul is just when it is so organized that reason is assigned to rule the person, spirit to defend it, and appetite to provide for one’s bodily needs. This is the full definition of psychic justice.”¹⁴ In this way, the well-functioning of the human soul is secured. Nonetheless, someone could object that minding one’s own business, which is the core of justice, is a selfish rule; because each part is just doing its own job and not interested in the others’ functioning. But Plato takes step for this objection. He puts the irrational parts of the soul under the rational part’s order: “justice in the soul obtains when reason rules, spirit helps reason execute its commands, and appetite obeys. Justice is a holistic virtue – it pertains to the functioning well of the whole soul, as justice in the city is a holistic virtue.”¹⁵ Since reason is master and the other parts are servant (441e), such conflicts or troubles do not come out. Each part of the *psyche*, as well as the *polis*, works in harmony. Justice provides this harmony, because virtue exists in all parts of the soul: each doing its optimal function in accordance with other parts. As a result, Plato achieves the same concept of justice in the human soul: “we surely haven’t forgotten that this city was just because each of the three classes in it minds its own business.” ... “Then we must remember that, for each of us too, the one within whom each of the parts minds its own business will be just and mind his own business” (441e). The definition of justice appears again in the soul: justice is every single being’s performance of its distinctive optimal function. This definition had been seen in the city in the same form. In the human soul, reason rules, spirit defends, and appetite sustains the body; in the city, rulers govern, soldiers defend, and artisans produce the necessary provisions. The function of the corresponding part is identical. If leaders, warriors, and artisans perform their functions well, then the city is just. If the rational part, the spirited part, and the desiring part of the soul perform their functions well, then the human soul is just. Plato thus observes this principle as valid in the city and in the human soul; and from the functionalist reading of Plato, *justice as doing one’s own job* is necessary for a well-functioning city.

---

¹³ Ibid., p. 90.

¹⁴ Ibid., p. 90.

¹⁵ Ibid., p. 89.

3. VLASTOS' CRITIQUE OF THE FUNCTIONALIST INTERPRETATION

The functionalist approach received strong criticisms from preeminent scholar of ancient philosophy Gregory Vlastos. He argues that functionalists misconceive and mistranslate the famous expression of justice, “doing its own job,” in Book IV of the *Republic*. According to Vlastos, the correct translation of the phrase should be “does its own” (441d). Words like job, function, or work—added by translators—do not exist in the original text. The phrase “doing its own,” to Vlastos, “translated in this baldly literal way, makes awkward English. But this is not an unmixed evil. It will serve as a constant reminder that what we get in the original is an idiomatic, formulaic, expression which is expected to suggest, rather than state in full, what is in Plato’s mind.”¹⁶ So adding these words (function, job, work etc.) leads to misunderstanding of the meaning of justice. That is to say, the literal translation of the phrase is more correct than “mind your own business” or “doing one’s own job.” Additionally, Vlastos claims that if Plato “wanted to be more explicit he would have filled out “its own” with *ergon* (“work” or “function”).”¹⁷ Hence, for Vlastos, Plato should have referred to another idea. The sole firm evidence for functionalists is in Book II of the *Republic*, but Vlastos says that the phrase “doing one’s own job” is misinterpreted by them:

Plato had not so used it in any earlier passage—not even in the *Republic*. The same words occur in 370a4 but there they carry only the ordinary, commonplace, sense of ‘doing one’s own work,’ and the clause I have cited [433a5-6] is being used to designate the unspecialized, jack-of-all-trades, activity (the very opposite of Platonic *dikaiosune*!) to which one would be forced if one lacked the privilege of living in a functionally articulated economic society which allows each person to specialize in the one kind of work he can do best, *this* being the primitive “adumbration” of *dikaiosune* at the lowest, purely economic, form of human association.¹⁸

Therefore, according to Vlastos, understanding justice as “doing one’s own job” is at least a very rough definition. From Vlastos’ point of view, functionalists represent a very narrow conception of Platonic justice. The Platonic conception of

---

¹⁶ Gregory Vlastos, “Justice and Happiness in the *Republic*,” in *Platonic Studies*, Princeton University Press, Princeton 1973, p. 115.

¹⁷ *Ibid.*, p. 115.

¹⁸ Gregory Vlastos, “The Theory of Social Justice in the Polis in Plato’s *Republic*,” in volume 2 of *Studies in Greek Philosophy*, ed. Daniel W. Graham, Princeton University Press, Princeton 1995, p. 73, n. 22.

justice does not consist of economic principles alone. So, glossing Platonic justice as just “doing one’s own job” is insufficient and untrue. Before interpreting and exposing Platonic theory of justice, Vlastos first revises the passage in question in Book IV of the *Republic*:

What we laid down at the start as a general requirement when we were founding the polis, *this, or some form of it*, is justice. We did lay down, and often stated, if you recall, that every single person ought to engage in that *social* function [literally: that function which concerns the polis] for which his own nature is best fitted.—We did say this.—And indeed that to do one’s own and not to be meddlesome is justice, this we have often heard from many others and have often said ourselves.—We have said it.—This then, my friend, if taken *in a certain way*, appears to be justice: *to do one’s own* (433a-b, italics are added).¹⁹

To Vlastos, this is the correct translation of the passage. It can be seen that he erased “work” from the phrase and added the word “social” to function; and he maintains that this social function is related to the *polis*, not a personal task. Vlastos then draws attention to the vagueness of the definition; the “defining formula is imprecise, and is meant to be: that is the force of the qualifying phrases, ‘this, or some form of it, is justice’; ‘this . . . if taken in a certain way, is justice.’ Plato refers to the very start of the investigation of the nature of justice in Book II”²⁰ which is the regulative principle of economy: one person-one job, namely specialization. But, at that moment, Vlastos makes a critical footnote about the weak linkage between the one person-one job rule and justice which is implied in the passage:

it cannot be emphasized too strongly that if ‘doing one’s own’ meant only the ‘one man, one trade’ principle, Plato would never have thought of using it as a definiens of ‘justice’; hence the qualification ‘this or some form of it’ at the start of the citation, warning the reader that the principle of functional specialization in the division of labor has to be further qualified before it can be taken in all seriousness as the essence of justice. When endorsed without this qualification (*Laws* 846D-847A) the principle is *not* taken as a defining formula of justice.²¹

From Vlastos’ point of view, this basic principle of economic life is not the cornerstone of Platonic justice. For Vlastos, Plato’s manner of discussion in the

¹⁹ Vlastos, “Justice and Happiness in the *Republic*,” pp. 117-8.

²⁰ *Ibid.*, p. 118.

²¹ *Ibid.*, p. 118, n. 23.

Republic suggests that *justice* should be *more* than the one man-one job rule. According to Vlastos, the functionalist reading of Platonic justice is deficient; because, for Plato, the one man-one job rule just stands for mutual interest which is required in a self-sufficient city: “a polis arises when, and only when, men come to direct their individual energies with a view to the needs of others no less than their own, each of them pursuing a line of work which will best mesh with that of others to their joint benefit.”²² In other words, actually each citizen does their own job in order to serve the whole city, i.e., all citizens. So Plato pays attention to the public in his ideal *polis*, not personal gain alone. Vlastos then argues that Plato takes this economic principle and makes it a universal maxim for entire life:

Plato then proceeds to generalize this principle, so that it will apply not only to economic activity but to all of the forms of associated living which go on within the polis. And he gives it a normative twist, making of it an imperative addressed to every person in a polis: *Keep to that line of social conduct by which, given your natural endowments and acquired skills, you can contribute maximally to the happiness and excellence of your polis.* He seizes on the catch-phrase ‘to do one’s own,’ as a convenient stand-in for this maxim.²³

Vlastos thus expresses his motto of Platonic justice: act in such a way that the happiness and excellence of your polis is greatly enhanced. In this interpretation, “doing one’s own job” became a general way of behavior which is concerned with the socio-economic and political realm that is mentioned in the title of his article in a nutshell: “The Theory of Social Justice in the Polis in Plato’s *Republic*.” Hence, for Vlastos, Plato’s conception of justice in the *polis* is social, it is related to all spheres of life. Also, the end of justice is the happiness and excellence of the public. Accordingly, the Platonic just person is unlike *homo oeconomicus*: he does not just consider his personal interests. The Platonic just person attempts to maximize the happiness and excellence of the whole city. In brief, Vlastos’ interpretation of Platonic justice is as follows: “engaging in that form of social conduct which constitutes the greatest possible contribution which nature has fitted one to make to the happiness and excellence of one’s polis.”²⁴ To Vlastos, this is the complete account of the phrase: “[t]he “doing in the “doing one’s own” formula involves not only on-the-job conduct, but the whole of one’s

---

²² Ibid., p. 118.

²³ Ibid., p. 118-9.

²⁴ Vlastos, “The Theory of Social Justice,” p. 74, n. 24.

life, including one's private life."²⁵ Thus, the Platonic just person is neither *homo oeconomicus* nor a *functionalist*. The Platonic just person does their share to contribute to the happiness and excellence of the *polis*. The Platonic just person's priority is not self-interest; first and foremost, she pursues the public interest and well-being of the *polis*. For this reason, Vlastos claims that Platonic justice is the exact opposite of *pleonexia*: "though not many of Plato's contemporaries would have agreed with this definition of *dikaiosune*, I submit that none would have failed to see that it has good links with common usage, since on this definition, as on any other, justice would involve refraining from *pleonexia*."²⁶ Vlastos infers this negation of *pleonexia* from the following passage of the *Republic* which Plato puts forward to support his description of justice:

will they [the guardians] not aim at this above all when judging lawsuits: that no one shall have what belongs to others or be deprived of one's own?—At nothing but this.—Because that is just?—Yes.—So in this way too it would have to be admitted that *the having and the doing of what belongs to one* and is one's own is justice? (433e-434a).²⁷

Plato presents this argument after stating justice as "doing one's own" (433b) in Book IV of the *Republic*. Concerning this passage Vlastos remarks that

the phrase I have italicized strikes at the very core of *dikaiosune* in its most specific sense. For since *pleonexia* is 'having more,' i.e. more than what is rightfully one's own ('what belongs to one'), to 'have what belongs to others' would be to perpetrate *pleonexia*, and to 'be deprived of one's own' would be to suffer it.²⁸

The commentator points out the phrase of "the having and the doing of what belongs to one" and holds that it is the essence of justice. Therefore, Plato enlarged the definition of justice by adding "the having one's own." Indeed, *pleonexia* means "having more" of something which is not deserved. Given that justice is

²⁵ Vlastos, "Justice and Happiness in the *Republic*," p. 122; recall that Greek understanding of the private and the public sphere is unlike the modern public/private dichotomy. In ancient Greece, the private is the realm of necessity whereas the public is the realm of freedom. The public realm thus is the way of freedom and happiness that is being free from necessities; see Hannah Arendt, *The Human Condition*, 2nd ed., University of Chicago Press, Chicago 1958, pp. 29-38.

²⁶ Vlastos, "Justice and Happiness in the *Republic*," p. 119.

²⁷ Vlastos' translation in "Justice and Happiness in the *Republic*," p. 119.

²⁸ *Ibid.*, pp. 119-120.

“the having and the doing of what belongs to one;” *pleonexia* is associated with injustice and refraining from *pleonexia* is related to justice. The relation between *pleonexia* and justice is comprehensible; but what is the relationship between the “doing one’s own” and “having one’s own” phrases? The former is concerned with duties of citizens and the latter is about belongings. At first sight, the constituents of the definition of justice can be seen as irrelevant; but if someone considers the “doing one’s own” concept, the connection is clear: “the link between ‘doing one’s own’ and the common conception of justice would be fully apparent to his [Plato’s] readers: he is counting on them to understand his definition to imply that in any community in which everyone lived up to the maxim ‘do your own,’ there would be no *pleonexia*.”²⁹ So, in fact, the “having your own” is immanent in the term, “doing your own.”³⁰ Vlastos insists on this claim depending on the feasibility of the “having and the doing of what belongs to one” phrase: “if the scope of the ‘doing one’s own’ formula were not broad enough to cover refraining from all kinds of *pleonexia*, public or private, the biconditional, ‘each shall have his own iff each does his own,’ would fail.”³¹ In other words, since the “doing one’s own” maxim is comprehensive enough to contain abstaining from all kinds of violation, “each shall have his own if each does his own.”³² That is to say, “doing one’s own”, which is the core of justice, includes the “having one’s own” principle as well. Vlastos concludes that “everything in one’s social conduct within the polis—all of one’s dealings with other persons in the context of the only form of social life considered in the *Republic*—would come directly or indirectly within the scope of justice as specified by the ‘doing one’s own’ formula.”³³ The formula is thus very basic and comprehensive.

In the formula, “doing” “clearly refers to a duty, not to a right.”³⁴ The persons of Plato have duties to the *polis*. Therefore “doing one’s own” calls for doing one’s best in order to contribute excellently to the happiness and perfection of the polis. To accomplish this task, one should perform her duties perfectly and broadly. Narrow-minded parochial mentality cannot serve to the happiness of the polis. “Doing one’s own” thus does not mean “mind your own business.” On the

---

²⁹ Ibid., p. 121.

³⁰ Annas understands Platonic justice as “doing and having one’s own,” too; see Julia Annas, *An Introduction to Plato’s Republic*, Clarendon Press, Oxford 1981, p. 120.

³¹ Ibid., p. 125.

³² Ibid., p. 121.

³³ Ibid., p. 125.

³⁴ Gregory Vlastos, “The Rights of Persons in Plato’s Conception of the Foundations of Justice,” in volume 2 of *Studies in Greek Philosophy*, ed. Daniel W. Graham, Princeton University Press, Princeton 1995, p. 111.

contrary, it means do your best and more, not just one job. Of course, one should do one's duty, but this is not sufficient. Happiness and perfection of the polis needs much more. Persons have to consider whole of the city, not just their personal interests. At the end of the day, Vlastos' reading of Platonic justice is related to the common good of the *polis*. The "doing one's own" formula is applied both to the public and to the private realm. In this way, the virtue of justice regulates all spheres of life and seeks for happiness and excellence of the entire *polis*.

4. THE ARISTOTELIAN APPROACH

According to moral philosopher Alasdair MacIntyre, "[t]he questions which Aristotle answers are Platonic questions,"³⁵ thus it is an enlightening and legitimate effort reading Plato from an Aristotelian point of view. So, Kenneth Dorter's interpretation appeals to Aristotle's doctrine of the mean – which is conceptualized in his book *Nicomachean Ethics* – to understand Platonic justice. In a few words, Aristotle's doctrine of the right mean offers the view that virtue is the middle of extremes; for instance, the virtue of courage lies between rashness and cowardice. Dorter attempts to read Platonic justice as a virtue between excess and deficiency. He claims that the Aristotelian concept of the right mean can be found in Plato's works as well.³⁶ Let me examine this contention. To this end, the Aristotelian doctrine of the mean will be introduced first, and then works of Plato will be investigated to see whether there is a parallel between them.

To Aristotle, virtue is the middle point between excess and deficiency; virtue is preserved by the mean. Aristotle also has recourse to the example of physicians. For doctors, balance is a proper value. Extremities are vice. The *golden mean* lies between excess and deficiency. The middle point indicates the proper state. Aristotle elaborates the concept of the golden mean as a measure in Book II of the *Nicomachean Ethics*. He refers to medical and dietetic sciences while developing the concept of the right mean between extremes. Aristotle expresses that excessive or deficient consumption of foods and beverages injures one's health, on the other hand, balanced nutrition keeps one healthy; then Aristotle articulates that this principle is valid for virtues too (1104a15-20). In other words, extremities destroy virtues, and the right mean makes virtues possible. From the Aristotelian point of view, for instance, both excessive fear and complete lack of fear are vices, but proportionate fear and self-confidence in the right way at the right time is a virtue, e.g., courage. Rashness and cowardice are extreme points of courage. Not only the

³⁵ Alasdair MacIntyre, *Whose Justice? Which Rationality?*, University of Notre Dame Press, Notre Dame 1988, p. 85.

³⁶ Kenneth Dorter, "Philosopher-Rulers: How Contemplation Becomes Action," *Ancient Philosophy*, Vol. 21/2, 2001, p. 346.

coward is contrary to the brave, but the rash also is opposite of the brave. Courage is the mean between rashness and cowardice; which is similar to healthy nourishment: balanced nutrition is the mean value between over-nutrition and lack of nutrition. Moreover, Aristotle draws a parallel between medical therapy and moral therapy in terms of the application of opposing factors. Both therapeutic and ethical therapy works through extremes (1104b15). In doing so, Aristotle shaped the doctrine of the mean in his moral thought. The influence of the Hippocratic Tradition³⁷ on Aristotle is the achievement of objectivity in Aristotelian ethical thought. Since the golden mean is the middle of extreme values (vices), virtue can be defined objectively. Aristotle seeks to eliminate subjective ethical judgments in this fashion, because the right mean is between excess and deficiency.

However, there is a problematical issue in Aristotle's account of the mean: the term "relative to us" (1106a30). In addition to the arithmetical mean, which is the middle point between extremes for everyone, he defines the mean relative to persons. The numerical mean does not vary: for instance, the mean value of one (too low) and five (too much) is three. The distance between one and three, and three and five is equal to two; so there is definitely the middle point between one and five. But this arithmetical mean is irrelevant in moral arguments, because the particular circumstances of the individual are different in each case (1104a5). The Aristotelian doctrine of the mean is highly circumstantial. It is understood by Aristotle's "relative to us" phrase. The mean relative to us is a problematic and suspicious definition. If it varies depending on individuals, how can we talk about standards and measurements in Aristotelian ethical thought? But, if the concept of the mean relative to us is examined entirely and carefully, it will be seen that the conception does not give rise to sophisticated relativism. Aristotle describes the mean relative to us via a dietetic example: he presents two persons, one is an athlete and the other is a beginner in athletics. Aristotle suggests that since the same diet will not be proper for both of them, the coach of these sportsmen will prescribe different diets (1106b). Thus it is evident that the golden mean depends on the individual's conditions, but this does not mean that the intermediate is completely relative to each person. Identical circumstances produce the same proportions. That is to say, the diet of professional sportsmen does not change dramatically; excess,

---

³⁷ There is a relation between Hippocratean physicians and Aristotle, but we do not have sufficient evidence to claim that Aristotle took the concept of mean from dietetic and therapeutic theories of Hippocratean physicians. If the supposition is right, then we can propose that Aristotle transferred the notion of balance from Hippocratic medicine and applied it to ethics, but he transformed and cultivated it. For the influence of Hippocratean physicians on Aristotle see Theodore James Tracy, *Physiological Theory and the Doctrine of the Mean in Plato and Aristotle*, Loyola University Press, Chicago 1969.

deficiency, and the mean are almost precise for them. At that point, Aristotle draws an analogy between virtues and arts. He claims that both arts and virtues operate according to the doctrine of the mean. He says that crafts also focus on the mean: “this, indeed, is why people regularly comment on well-made products that nothing could be added or subtracted, since they assume that excess or deficiency ruins a good while the mean preserves it” (1106b10). Furthermore, Aristotle implies that since virtues are more precise than arts, the mean of virtues is more exact than arts (1106b15). In doing so, Aristotle supports the precision of the middle state. As a result, under the same conditions the golden mean is exact, but when circumstances change the mean value is modified as well. Let me consider the virtue of mildness which is related to the feeling of anger. Excess of mildness can be defined as quick temper; and the deficient person can be said to suffer from a lack of spirit. Under normal conditions, the intermediate point should be a little close to deficiency, in the name of minimizing conflicts in ordinary life. However, if there is a manifest injustice in front of us, our anger should be much more; perhaps the mean should be close to excess. Consequently, under the same conditions everybody behaves alike. In this sense, the right mean is invariable and precise, but if the state of affairs changes the proper ethical conduct differs as well. In this way, the Aristotelian doctrine of the mean draws attention to the factual circumstances of individuals. That is to say, for Aristotle, the right mean is related to the social and political context; but this does not mean relativism. In the same socio-political context, identical mean values can arise. Besides, speculative and theoretical discussions on the doctrine of the mean can represent Aristotle as a moral relativist or subjectivist; but he thinks that ethical theory is practical so we have to “become good” not just “know what virtue is” (1103b28). Aristotle also stresses that some people consider that “they are doing philosophy, and that is the way to become excellent people. In this they are like a sick person who listens attentively to the doctor, but acts on none of his instructions” (1105b13-16). So, for Aristotle, speculative arguments on the doctrine of the mean are useless and invalid; the right mean is obvious in the practical realm. When we face manifest injustices, e.g., truly needy people, we do not think about the right proportion. In most cases, the right thing to do is clear. If we remind ourselves of Aristotle’s definition of virtue, he underlines that the right mean is determined by the person who has *phronesis* (1107a). Virtue is concerned with *phronesis* not *sophia*. The Aristotelian notion of the right mean depends on certain circumstances and the contingencies of personalities; so individuals determine the right mean. The prudent person hits the right mean. Therefore, it can be argued that the Aristotelian doctrine of the mean is strongly related to human beings. The person who has prudential knowledge decides the golden mean, but it is limited with some boundaries as well.

Aristotle makes use of the doctrine of the mean in his *Politics* as well; he claims that the concept of the right mean is also valid in regimes and communities (1295a35-40). Social classes should be molded according to the doctrine of the mean;

in all states there are three elements: one class is very rich, another very poor, and a third in a mean. It is admitted that moderation and the mean are best, and therefore it will clearly be best to possess the gifts of fortune in moderation; for in that condition of life men are most ready to follow rational principle (1295b1-6).

For Aristotle, the middle class is ideal because it is in line with the conception of the right mean; and it enables the good life. Both the poor and the rich are extremes, but the mean is the middle class. In addition to that, Aristotle has recourse to the doctrine of the mean in finding the best regime too: the best regime should be a mixed government which is between democracy, oligarchy, and aristocracy. Parallel to the middle class, the regime should be according to the poor and the rich, between the majority and the minority. Therefore, “the mean condition of states is clearly best, for no other is free from faction; and where the middle class is large, there are least likely to be factions and dissensions” (1296a6-9). It is evident that while examining the best form of government Aristotle exercises the doctrine of the mean as well: the best regime is a position where democratic and aristocratic elements are intermingled, because neither excess (democracy) nor deficiency (monarchy) is appropriate. Accordingly, it can be said that Aristotle concurs with the concept of the golden mean in politics, too.

Plato’s similar ideas to Aristotelian doctrine of the mean can be found in the *Statesman* dialogue. At the end of the first division of the *Statesman*, the Eleatic stranger warns the young Socrates for his wrong cut (beasts and human beings), because he did not divide the living beings right in “the middle” (262b). The young Socrates could not find the mean; he took a small part of the whole. He should have divided them into wild and tame. His mistake is akin to dividing “ten thousand away from all” (262e), but the right division would be even and odd. Numbers can be split proportionately by the separation of even and odd; this is the right method of division for natural numbers. Plato’s method of division thus seeks to find the correct mean in order to distinguish the target kind. In the following pages, the stranger describes the art of weaving in detail, and then he puts forward the art of measurement. The stranger introduces the art of measurement by pointing out the dialogue: “let’s look first at the entirety of excess and defect, in order that we may praise and blame in proportion the things that are said on each occasion in engagements of this sort at greater and shorter length than they should” (283c).

That is to say, we glorify the proper ratio and condemn extremities such as excess or deficiency; we evaluate beings according to moderation. Neither excess nor deficiency is acceptable. The art of measurement determines whether something is extreme or appropriate. Afterwards the stranger divides arts in the following way: “the mutually relative measure and the measure relative to the mean” (283e). The former measure is identified according to extremes; excess and deficiency indicate the measure. Here measure is completely relative to extremities. Excess defines deficiency, and deficiency describes excess. The latter measure is delineated according to the *mean*. Appropriateness is decided according to closeness to the middle. The most fitting one hits the mean. Accordingly, the *measure relative to the mean* considers three factors: excess, deficiency, and mean. The former lacks the criterion of the mean value. But contraries are significant for both of the measures. We can evaluate *ethical* distinctions (283e), *political* judgments, and even all arts (284a) through the art of measurement: “by preserving the mean, that they produce everything good and beautiful” (284b). If ethics and politics comply with the mean, the idea of the good and the beautiful would be secured in life. The middle point between excess and deficiency enables judging ethics and politics. Moreover, the measure relative to the mean is the *sine qua non* for a politician or whoever wants to have knowledge of practical subjects: “mustn’t the more and the less be compelled to become measurable relative not only to one another but also to the becoming of the mean? For it’s really not possible for either a statesman or anyone else to have been proved to be indisputably a scientific knower of matters of action if this is not agreed upon” (284c). These remarks clearly give the foundation of the Aristotelian doctrine of the mean. Plato articulates that knowledge of practical matters is offered by the mean between excess and deficiency. In this way, statesmen can see the right thing to do. For Plato, the golden mean seems like a metaphysical principle which is applicable to all the arts and even an ontological principle which is the *raison d’être* for the arts (284d). Then once again Plato refines the former division of the art of measurement. The *mutually relative measure* gauges “number, lengths, depths, widths, and speeds relative to their contraries” (284e). Perhaps mathematics, geometry, and physics can be conceived in this category. On the other hand, the *measure relative to the mean* examines “the fitting, the opportune, and the needful, and everything settled toward the middle and away from extremes” (284e). Possibly moral, political, medical, criminal, legal (concerned with justice), and economic sciences are included in the scope of this measure. For instance, political science³⁸ deals with

---

³⁸ Meanwhile, the art of government is the ruling art. Seth Benardete underlines this feature of politics: “political science regulates the arts in the city according to their appropriateness to the city ... the measure of the mean cannot be applied to itself without simultaneously

the fitting and the expedient (297a); jurisprudence strives for the right mean which is needful and just; ethics seeks to hit the mean which is good and favorable. The crux of the measure is finding the mean which is peculiar to each issue.

In the survey of the characteristic of the statesman, Plato frequently has recourse to contraries such as serfs and freemen (289e), the strong and the weak (291b), the voluntary and involuntary, the poor and the rich, the rule of law and anarchy (291e). His investigation is based on these opposites. Then Plato classifies types of government. On the whole there are three basic administrations: the rule of one, few, and the many (291d). It appears that majority rule is an excess and the rule of one is a deficiency. The middle point corresponds to the rule of the few, which are the aristocracy and oligarchy. The rules of one are kingdom and monarchy. The rule of the multitude is democracy. Plato's art of measurement should have indicated the rule of the few as the best regime, but on the surface at least he does not approve this idea (292c-d). He searches for another government whose ruler should have a sort of knowledge. This political knowledge is "the hardest and greatest to acquire" (292d); for this reason, only rare persons can have this kind of knowledge. It is clear that the majority cannot have this political knowledge; not even five percent of the people can acquire this knowledge (292e). From Plato's point of view, only *one* person out of a hundred men may have political knowledge. Needless to say, a king merely "has the royal science, regardless of whether he rules or not, must all the same, according to the previous speech, be addressed as royal" (292e-293a). Thus in this case, the golden mean is close to deficiency (the rule of one). Both the multitude and the one are extremities, but for political knowledge the right mean is near to one. Meanwhile, it is evident that the middle point does not point out the arithmetical mean. The golden mean is defined again in each case. For the best regime, the measure is relative to the knowledge of politics. After that Plato draws an analogy between a doctor and a statesman. Doctors are assessed by their treatment: we evaluate them according to the result, i.e., whether they cure the patient or not. Their healing techniques, economic conditions, and the willingness of the patient do not concern observers. They just consider whether patients get worse or better; and whether doctors stick to the medical art or not (293b-c). The measurement of the statesman is alike. People do not weigh how politicians manage a state. Persons do not notice whether statesmen concur with laws or not; people do not consider their social class and the like. But they just take into account the practice of political knowledge and the condition of the state in terms of justice and goodness (293d-e). In other words, if

---

being applied to its relations with all other arts. The measure of the mean, in its most general form, is political science." Seth Benardete, *The Being of the Beautiful: Plato's Theaetetus, Sophist, and Statesman*, University of Chicago Press, Chicago 1984, p. III.116.

the kingdom is just and good, there is no problem. In order to have a just and good regime, rulers have to possess political knowledge and practice it conveniently. Therefore, the statesman who has this knowledge finds the right measure for the city. He decides in what proportion the population would be or which arts are needed to maintain the law and order of the city. Ironically Plato's analysis implies the Protagorean idea: the statesman is the measure of all things. This is paradoxical because Plato wanted to refute Protagoras' opinion. But of course the Platonic criterion of the art of government and the Protagorean principle are not identical. Plato stresses that the statesman has political knowledge; he does not judge political things as does Protagoras. Plato's dialogues give the impression that all of his effort is to disprove the claim: "of all things the measure is man." Moreover, Plato tries to establish an alternative measurement which is valid for theoretical and practical sciences. Plato seeks to find objective measures which are normative and epistemic. For instance, in this dialogue Plato strives for a *measure relative to the mean* which is not arbitrary; because the middle is between excess and deficiency. Plato searches for a measure which is valid in politics, ethics, aesthetics and the rest. In brief, Plato pursues a measure which can be applied all through life. Plato looks for a firm ground in this world and in the world of ideas.

After appraisal of the regimes, Plato turns back to the resemblance between the art of government and weaving, because the statesman and weaver are both experts in measurement. The political and weaving arts measure the more and the less not merely in relation to each other but also in relation to the mean (284d). Both of them weave in a sense at the right proportion according to their tasks. The essence of weaving – intertwining different kinds of threads – indicates an essential feature of statesmanship. The statesman weaves in a number of ways with respect to the scope of political art. He takes care of every aspect of things in the city, weaving them together in the most correct way (305e). In particular, the statesman weaves together into one fabric the virtues of courage and moderation, which often clash in the city. He must determine what mix of courage and moderation will most advance the good in the state (308e-309a). The statesman thus has to find the proper mixture for the community by weaving manly and moderate persons commensurately. Plato relates the virtue of courage to quickness and the virtue of moderation to slowness. In general, individuals attribute swiftness to courage: "there are often many actions when we express our admiration for the speed, intensity, and quickness of thought and body, as well as of sound, in which we speak our praise of it by using the single address of manliness" (306e); and people ascribe slowness to mildness: "we surely say on each occasion "quiet" and "moderate," when we express our admiration with "slow" and "soft" ("mild") in the case of doings that involve thought no less than in terms of actions, and further still in the case of sounds there's "smooth" and "grave," and every rhythmic

motion and a whole muse that opportunely employs slowness” (397a). This explanation can be clarified as follows: take a person who does injustices to others and one counteracts immediately and sharply to the unjust man; and another one thinks what to do and responds slothfully. The former one inclines toward bravery and the latter one toward moderation; but there is a middle point for both of the virtues. The right mean should be found. If one exceeds the golden mean, he will be excessive otherwise he will be deficient. The measure relative to the mean is distinctive: “whenever both these things prove to be for us inopportune, we change each of the two around and direct our reproaches to the contrary quarter by making a reassignment of them with our names” (307b). Therefore, persons should hit the right mean; virtue is the mean between extremities: “if they prove to be quicker and faster and come to light as stiffer than the *opportune*, we speak of them as hubristic and manic, but if heavier, slower, and softer, we say they're craven and doltish” (307b, emphasis mine). The stranger claims that bravery is the mean between cowardice (defect) and rashness (excess). The right degree of anger is virtue, extremes are vices; neither excess nor deficiency is suitable. The stranger describes deficiency of spirit and anger along these lines:

those who are exceptionally well-ordered are ever prepared to live the quiet life, minding their own business alone by themselves, associating with everyone at home on these terms, and likewise, in confronting cities on the outside, they are prepared on every issue to be at peace in some sense. And on account of just this love, which is *more untimely than it ought to be*, whenever they do what they want, they themselves come into an unwarlike state without being aware of it, and so condition their young in the same way, and they are always the prey of aggressors. It's from these circumstances that in not many years they themselves and their children and the entire city, instead of being free, often become without their being aware of it slaves (307e, emphasis added).

This is the extreme case of moderation; it is not the proper state, because the stranger says that this personality is more than “it ought to be.” This kind of disposition is a defect. The golden mean is not like that. A mild person is not a spiritless coward. He gets angry when it is required, such as in the case of the occupation of one's homeland. Someone ought to take action against unlawful detainers. However, a moderate individual should not go to excess, and become irascible and furious. The golden mean is the balance of extreme feelings. The virtuous man is the one who finds the mean; as it is written at the temple of Apollo: *nothing in excess*. Both extremes are vices; virtue is the middle point between excess and deficiency. Neither irascibility nor sluggishness is a virtue. Mildness is

the golden mean between them. On the other hand, courage also should be well-adjusted. Otherwise, extremes are harmful and improper. The stranger suggests that “those whose inclination is more toward manliness” are constantly

tensing up their own cities for some war, and on account of their desire – *more vehement than it should be* – for a life of this sort, they settle into a hatred with many powerful people, and either they altogether destroy them, or in turn they hazard their own fatherlands to be slaves and subjects to their enemies (308a, emphasis mine).

This is the result of extreme courage, namely rashness. Excessive bravery is also dangerous and wrong. Since the stranger articulates that they are “more vehement than it should be,” we can infer that these people go beyond the middle point. They are more than due courage; so they are in excess. The aforementioned state does not fit the right mean. Proper bravery should be against attacks in times of war; but brave persons should not wage war in times of peace. Immoderate rash people act like this. The opposite of rashness is cowardice. The virtuous characters should not escape from the battle field as well. If they face an unjust attack, they should react to enemies. The right mean of bravery thus is in the middle of rashness and cowardice. Furthermore, according to Plato, this balance should be assured all over the city: opposite characters should be married in order to hold the balance of virtue (310d). Consequently, it is clear that Plato maintains that in ethics and politics the measure is defined in proportion to the golden mean which is between excess and deficiency. The concept of the right mean can easily be seen in the *Statesman*, but what about other works of Plato? Kenneth Dorter develops his thesis with other dialogues of Plato as well, such as the *Laws* (691c), the *Symposium* (187b), *Timaeus* (32a-b, 36a), and the *Republic*. But, since this paper focuses on the *Republic*, let me show evidence from this work of Plato. In the last book of the *Republic*, according to Dorter, “goodness and justice are explicitly described as a mean.”³⁹ This is the passage which is at the very end of the dialogue:

knowing how beauty, combined with poverty or wealth and with what kind of character of the soul, produces good or evil, good birth and bad birth, private life and governing, strength and weakness, ease of learning and difficulty of learning, and all such things regarding the soul, both natural and acquired, so that from all these things—and looking at the nature of the soul—he will be able to choose rationally between the better and worse life, calling a life worse which leads him to become more unjust, better if leads him to become more just,

---

³⁹ Dorter, “Philosopher-Rulers,” p. 349.

disregarding all other considerations... *He would know how to always choose the mean among such lives, and avoid each of the extremes*, both in this life and also, as far as possible, in all that come after. For in this way a human being becomes happiest (618b-619b).⁴⁰

Here Plato's Socrates relates justice to the right mean and injustice to the extremities. For Dorter, "the source for that conclusion was, not surprisingly, Socrates' earlier definition of justice. Justice is a harmony among the three parts of the soul, he argues, so that a just action is one which preserves this harmony, while an unjust action is one which destroys it (443d-444a)"⁴¹ Dorter points out Socrates' description of justice in the human soul that is depicted in Book IV of the *Republic*; where he had claimed that justice is a psychic harmony. "Since a harmony is destroyed when one of the elements is taken too far or not far enough, Socrates' later conclusion follows, that a life of justice requires us to avoid the extremes and pursue the mean."⁴² Thus a just life should be in the middle way. Dorter goes on to support his thesis by some points in the dialogue: "at the beginning of book 2 Socrates identifies justice as an intermediate kind of good: neither the one extreme of a good that is only good for its consequences, nor the other extreme of a good that is intrinsically good but without good consequences, but the middle kind that is good in both ways."⁴³ That is to say, justice is the mean between something that is good for its own sake and something that is good for its consequences. In addition to that, again in Book II, justice is argued as a mean between the best and the worst: justice "is a mean between what is best—doing injustice without paying the penalty—and what is worst—suffering injustice without being able to avenge oneself. The just is in the middle between these two" (359a). Nonetheless, justice as described above is not supported by Socrates. Dorter replies to this objection in this way: "although Socrates would dispute the claim that goodness is injustice and lies at one of the extremes rather than with the mean, he would agree that justice is a mean between the extremes: the intention of a just person is neither to do nor suffer injustice."⁴⁴ Then Dorter puts forward some evidence again from the dialogue and then summarizes that "justice is, then, presented as a kind of mean throughout the *Republic*."⁴⁵ However, there is an important difficulty about this

---

⁴⁰ Emphasis added by Dorter; and translation is cited from this article: Dorter, "Philosopher-Rulers," pp. 349-350.

⁴¹ Dorter, "Philosopher-Rulers," p. 350.

⁴² Ibid., p. 350.

⁴³ Ibid., p. 350.

⁴⁴ Ibid., p. 351.

⁴⁵ Ibid., p. 352.

judgment, because when Plato describes and defines justice in Book IV, he does not refer to the concept of the right mean. He defines justice as “doing and having one’s own.” There is no reference to the doctrine of the mean in the justice of the *polis*. Dorter would possibly reply to this objection by means of the *Statesman* dialogue; but Plato discusses the idea of justice mainly in the *Republic* and does not define it according to the concept of the right mean. If Plato would have considered justice as Dorter, he would have at least mentioned the right mean. Thus, it is apparent that Dorter’s interpretation appears inappropriate, because there is not sufficient textual evidence concerning with justice as the right mean in the *Republic*.

5. CONCLUSION

In this paper, three types of interpretations of Platonic justice in the *Republic* have been examined. Arguments of Gerasimos Santas and Gregory Vlastos are analyzed. Kenneth Dorter’s argument is also analyzed but before this Aristotle’s doctrine of the mean and Plato’s understanding of justice is synthesized. Although this synthesis is creative, textual evidence is not sufficient enough. After this inquiry, it is demonstrated that Vlastos’ reading is legitimate and satisfactory.

First, the functionalist approach of Santas was considered. The functionalist interpretation is simple and clear: justice is doing one’s own job. If each part of a structure performs its own function well, which its nature is best fitted to, then the structure works well. To the functionalist, justice is every single component’s performance of its optimal function. Thus, both persons and cities become just. The functionalist interpretation sets the tone for the experts. Since every single person’s nature is suited to one job, one should do one’s own job only. If everybody does her own job, then order would be secured in the *polis*, just as in the *psyche*. Every task therefore should be done by its expert. Otherwise, efficiency would be reduced and disorders may emerge. The functionalist reading however is convincingly disproved by Vlastos. He claims that the functionalists mistranslate and misunderstand “doing one’s own job,” because “job or function” is not stated in the *Republic*. Vlastos argues that in Book IV of the *Republic*, Plato just says “the doing and having one’s own”, there is no word meaning *ergon*. Vlastos then claims that, for Plato, justice means “doing one’s own” in order to contribute to the common good of the *polis*. Justice also requires avoiding *pleonexia*. To Vlastos, therefore, Platonic justice is concerned with all spheres of life. Vlastos gives satisfactory textual and contextual evidence and supports his interpretation relying on the entire ancient Greek philosophy. Dorter is not as successful as Vlastos in these respects. Dorter’s Aristotelian reading of Platonic justice is inspiring but unsatisfactory. Dorter seeks to interpret Plato’s conception of justice by virtue of Aristotle’s *Nicomachean Ethics*, i.e., the doctrine of the mean. He argues that one can understand Platonic justice as the mean between excess and deficiency. The

Statesman confirms this idea, however, in the *Republic*, Plato does not directly describe justice in accordance with this interpretation. Plato articulates that justice is doing and having each person's own. That is to say, justice is doing each citizen's share in order to promote the happiness and excellence of the *polis*.

"Doing one's own" formula thus requires doing persons' best to contribute perfectly to the happiness and excellence of the city. To that end, persons should perform their duties completely and satisfactorily. The shortsighted egoist cannot consider others. The formula thus does not just mean "mind your own business." Quite the opposite, it means do your best and even more. Certainly, persons should perform their duties, but this is not enough. The common good necessitates much more. Persons should act in such a way that will benefit to the common good, not just their particular goods. In the end, Vlastos' reading of Platonic justice is concerned with the happiness and perfection of the *polis*. The phrase, "doing one's own" is both about the public and the private spheres. In this fashion, the virtue of justice affects the whole life and aims at happiness and perfection of the public.

REFERENCES

- Annas, Julia, *An Introduction to Plato's Republic*, Clarendon Press, Oxford 1981.
- Arendt, Hannah, *The Human Condition*, Second Edition, University of Chicago Press, Chicago 1958.
- Aristotle, *Nicomachean Ethics*, Translated and Edited by Terence Irwin, Hackett Publishing, Indianapolis 1999.
- Aristotle, *The Politics and The Constitution of Athens*, Edited by Stephen Everson, Cambridge University Press, Cambridge 1996.
- Arnauld, Antoine and Nicole, Pierre, *Logic or the Art of Thinking*, Translated and Edited by Jill Vance Buroker, 5th ed., Cambridge University Press, New York 1996.
- Benardete, Seth, *The Being of the Beautiful: Plato's Theaetetus, Sophist, and Statesman*, University of Chicago Press, Chicago 1984.
- Bloom, Allan, *The Republic of Plato*, Second Edition, Basic Books, New York 1991.
- Dorter, Kenneth, "Philosopher-Rulers: How Contemplation Becomes Action," *Ancient Philosophy*, Number: 21/2, 2001, pp. 335-356.
- Guthrie, W. K. C., *A History of Greek Philosophy*, Volume 4: *Plato, the Man and His Dialogues: Earlier Period*, Cambridge University Press, Cambridge 1975.
- Havelock, Eric A., *The Greek Concept of Justice: from its Shadow in Homer to its Substance in Plato*, Harvard University Press, Cambridge 1978.

Kelley, David. *The Art of Reasoning*, 4th ed., W. W. Norton & Company, Inc., New York and London 2014.

MacIntyre, Alasdair, *Whose Justice? Which Rationality?*, University of Notre Dame Press, Notre Dame 1988.

Parry, Richard D., *Plato's Craft of Justice*, State University of New York Press, Albany 1996.

Santas, Gerasimos, *Understanding Plato's Republic*, Wiley-Blackwell, Oxford 2010.

Sheppard, D.J., *Plato's Republic*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2009.

Tracy, Theodore James, *Physiological Theory and the Doctrine of the Mean in Plato and Aristotle*, Loyola University Press, Chicago 1969.

Vlastos, Gregory, "Justice and Happiness in the *Republic*," in *Platonic Studies*, Princeton University Press, Princeton 1973, pp. 111-139.

Vlastos, Gregory, "The Theory of Social Justice in the Polis in Plato's *Republic*," in Volume 2 of *Studies in Greek Philosophy*, Edited by Daniel W. Graham, Princeton University Press, Princeton 1995, pp. 69-103.

Vlastos, Gregory, "The Rights of Persons in Plato's Conception of the Foundations of Justice," in Volume 2 of *Studies in Greek Philosophy*, Edited by Daniel W. Graham, Princeton University Press, Princeton 1995, pp. 104-125.

Derleme Makalesi/ Review Article

SİLAHLI KUVVETLERDE SOSYAL HİZMETİN TARİHİ, GELİŞİMİ VE İŞLEVLERİ

HISTORY, DEVELOPMENT AND FUNCTION OF THE SOCIAL WORK IN THE MILITARY

Fatih ŞAHİN* Hakan SAKARYA**

Geliş Tarihi: 30.05.2017
(Received)

Kabul Tarihi: 14.02.2018
(Accepted)

ÖZ: Silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet; özel koşulları bulunan yaşantıya sahip olan askerlerin ve ailelerinin sorunlarının giderilmesi ve iyilik hallerinin sağlanması amacıyla gerçekleştirilen sosyal hizmet uygulamalarını ifade etmektedir. Bu makalede, sosyal hizmetin önemli bir uygulama alanı olan ancak ülkemizde bugüne kadar yeterli ilgiyi görmemiş olan silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet uygulamalarının tarihi, gelişimi ve işlevleri ele alınmaktadır. Buna ek olarak sosyal hizmet eğitimindeki yeri ile uygulama alanına ilişkin etik tartışmalara ve ülkemizdeki mevcut duruma dair bilgi verilmektedir. Silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin ortaya çıktığı ve en çok geliştiği Amerika Birleşik Devletleri'ndeki uygulamalar ve bilimsel çalışmalar incelenerek sağladığı faydalar ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda söz konusu uygulamalara duyulan ihtiyaç vurgulanarak ülkemizde hayata geçirilmesinin gerekliliği üzerine durulmuştur. Böylece hem uygulamada hem de akademik alanda silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin kurumsal yapısının ortaya çıkmasını sağlamak için bilimsel bir dayanak oluşturmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet, sosyal hizmet tarihi, sosyal hizmet eğitimi, sosyal hizmet etiği

ABSTRACT: Social work in the military refers to social work practices aimed at solving the problems of soldiers and their families with special circumstances and ensuring their well-being. This paper examines the history, development and the functions of the military social work which is a significant practice area of the social work profession that had not drawn enough attention in our country until today. Additionally, information about military social work education, ethical discussions on the field of practice and the current situation in our country is given. Scientific studies and practice in United State of America where the military social work has emerged and developed the most are examined and the benefits are presented. In this context, the necessity of the practice in this area and actualization in our

* Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, fasahin57@gmail.com

** Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, hakansakarya5@gmail.com

country are emphasized. Therefore, it is aimed to provide a scientific basis to reveal an institutional military social work structure in both practice and academic spheres.

Key Words: *military social work, social work history, social work education, social work ethics*

1. GİRİŞ

Askeri kuvvetler, insanın temel içgüdülerinden olan korunma ihtiyacı ve var oluşunu sürdürebilme gibi olgulara karşılık verdiğiinden dolayı insanlık tarihi boyunca önemli bir yere sahip olmuş ve gelişen dünya ile birlikte paralel olarak sürekli bir gelişme göstermiştir. Silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin ortaya çıkışı ve gelişimi de bu çerçevede gerçekleşmiş ve Amerika'da I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında psikiyatrik sosyal hizmet uzmanı adıyla silahlı kuvvetlerde hizmet vermeye başlanmıştır.

Sosyal hizmet, temel değerleri insan hakları ve sosyal adalet olan ve insanların iyilik halini geliştirmeye yönelik bir çaba içerisinde olan mesleki ve bilimsel bir disiplin olarak toplumdaki engelleri, eşitsizlikleri ve adaletsizlikleri ele almakta ve bunların giderilmesine yönelik uygulama gerçekleştirmektedir. Thompson (2009), sosyal hizmet uzmanlarının mesleki uygulama esnasında, özgün sosyal hizmet kuram ve yöntemlerinin yanı sıra psikoloji, sosyoloji, felsefe ve sosyal politika gibi disiplinlerden de faydalandığını vurgulamaktadır. Bahsi geçen diğer mesleklerden farklı olarak sosyal hizmet, insanların sosyal işlevselliğini ve çevreleri ile olan etkileşimlerini geliştirmeye odaklanmaktadır.

Bununla birlikte, sosyal hizmet eğitimi, sosyal hizmetin temel değerleri ile örtüşmeyen dünya koşulları içerisinde olursa dahi çeşitli şekillerde insanların iyilik halini sağlamak ve geliştirmek için çaba göstermeyi adeta zorunlu kılan mesleki bir sorumluluk oluşturmaktadır. Bu bağlamda silahlı kuvvetler ile sosyal hizmetin teorisi birbirinden oldukça farklı özelliklere sahip olsa da askeri hastaneler ya da askeri cezaevleri gibi birlikte ele alınmalarını gerektiren çeşitli durumlar da mevcuttur. Sivil yaşantıda tıbbi tedavi ihtiyacı olan hastalar için müdahalenin belirli aşamalarında olması gerekli görülen sosyal hizmetin, askeri hastanede tıbbi tedavi ihtiyacı olan hasta bir asker için gerekli olmadığı söylenebilir mi? Aynı şekilde sivil yaşantıda cezaevlerinde yer alan mahkumların psikososyal ihtiyaçları ve rehabilitasyonu için gerekli görülen sosyal hizmet müdahalesinin askeri cezaevlerinde bulunan mahkumlar için gerekli olmadığı ne derece söylenebilir? Bu nedenle öznesi insan olan her ortamda var olması beklenen sosyal hizmet mesleğinin silahlı kuvvetlerde de yer alması son derece doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dolayısıyla aşağıda detaylıca ele alınacak olan ihtiyaçlar, faydalar ve toplumu etkileme düzeyi ile birlikte eşsiz bir uygulama alanı olarak dikkat çeken silahlı kuvvetlerde sosyal hizmete yönelik çalışmaların son derece önemli olduğu

düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı, ülkemizde henüz hakkında yeterli çalışma bulunmayan silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin tarihine, gelişimine, rol ve işlevlerine dair bilimsel literatüre katkıda bulunmak ve dünyadaki gelişmiş örneklerinden birisi olan Amerikan örneğinden faydalanarak silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin kurumsal yapısına ve eğitim süreçlerine dair öneriler getirmektir.

2.SİLAHLI KUVVETLERDE SOSYAL HİZMETİN TARİHİ GELİŞİMİ

Silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin ortaya çıkışı tüm dünyayı etkisi altına alan I. Dünya Savaşı sırasında Amerika'da gerçekleşmiş olup sonraki yıllarda II. Dünya Savaşı, Kore Savaşı, Vietnam Savaşı, Afganistan ve Irak Müdahaleleri gibi büyük olaylar paralel olarak sürekli gelişim göstermiş ve sosyal hizmet mesleği için önemli bir müdahale alanı olarak yerini almıştır. Şen (2016); silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin ilk izlerinin, Amerika'da 1636 yılında Plymouth kolonisinin gazilerin bakımı konusunda sorumlu olarak belirlendiği kanunda görüldüğünü belirtmektedir. İnsanlık tarihinin birçok savaşa tanıklık etmesi ve her toplumda insanların savaş sonrası ihtiyaçlarına yönelik bir takım düzenlemeler bulunması sebebiyle bu tarz örnekler çoğaltılabilir olsa da silahlı kuvvetlerde sosyal hizmete ilişkin kurumsal bir yapıdan söz edilebilmesi Amerika'da etkili uygulamaların gerçekleştirildiği I. Dünya Savaşı sonrasında dahi değil, ancak II. Dünya Savaşı sonrasındaki yıllarda mümkün olmaktadır.

Silahlı kuvvetlerdeki profesyonel sosyal hizmet uzmanlarının ilk çalışmaları I. Dünya Savaşı sırasında Amerikan ordusu içerisinde Amerikan Kızıl Haç (American Red Cross)'ına bağlı olarak çalışan sivil sosyal hizmet uzmanları tarafından gerçekleştirilmiştir (Daley, 2003). Henüz o tarihte silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet uzmanı olmamasına rağmen Kızıl Haç görevlisi sosyal hizmet uzmanlarının 1 Eylül 1918'de nevrozlu hastalar için özel bir hastane olan New York Plattsburg Askeri Hastanesi'nde nörotik hastalıklar ve nevrozlar ile ilgili başarılı bir şekilde gerçekleştirdikleri proje ile sosyal hizmet uzmanlarının önemi anlaşılmıştır (Harris, 2000). Silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet uygulamalarına duyulan ihtiyacın en önemli kanıtlarından birisi olarak I. Dünya Savaşı'nın bitiş sürecine denk gelen 1 Nisan 1917 ile 31 Aralık 1919 tarihleri arasındaki 33 aylık süreçte Amerika'da nöropsikiyatrik bozukluklarla hastaneye başvuran askerlerin sayısının 97.650 olması gösterilebilir (Freedman, 1944). Ayrıca yine I. Dünya Savaşı yıllarında bu ihtiyaçlara yönelik olarak klinik sosyal hizmet uzmanlarının özellikle "shell shock" adıyla bilinen ağır savaş travması ile çalışma konusunda eğitilmeleri de bu ihtiyacı göstermektedir (CSWE, 2010). Bu bağlamda Sosyal Hizmet Eğitim Konseyi (Council of Social Work Education)'ne göre, silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet uygulamalarının var olması sosyal hizmet uzmanlarının savaşı ya da saldırganlığı desteklediği anlamına gelmemekte, aksine savaş

durumlarından etkilenen bireylere daha etkili yardım sağlama çabasını içermektedir. Ancak sosyal hizmet uzmanlarının I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasındaki etkili çalışmalarına rağmen sosyal hizmet mesleği Amerikan Ordusu içerisinde 1945 yılına kadar ayrı bir bölüm olarak kurulamamış, sağlık dairesine bağlı nöroloji ya da psikoloji bölümlerine bağlı olarak çalışmış ve bu süreçte de Amerikan Kızıl Haç'ı tarafından yürütülmüştür (Washington, 1957).

Şubat 1942'de profesyonel olarak sosyal hizmet eğitimi alan altı ordu personelinin New Jersey'deki Zihinsel Sağlık Danışma Merkezi (Mental-Hygiene Consultation Service)'nde görevlendirilmesi ile silahlı kuvvetlerde ilk kez sosyal hizmet uzmanı görevlendirilmiştir (Harris, 2000). II. Dünya Savaşı sırasında bu merkezin temel amacı, askeri görevler için engel teşkil edebilecek sorunların giderilmesi için çalışmalar yapmak ve askeri personelin zihinsel sağlık durumlarını geliştirmektir. 1942 yılından sosyal hizmetin silahlı kuvvetler içerisinde bir bölüm olarak kurulduğu 1945 yılına kadar Amerikan Kızıl Haç'ına bağlı bin psikiyatrik sosyal hizmet uzmanının Amerika'daki ve deniz aşırı ülkelerdeki askeri hastanelerde görev yaptığı belirtilmektedir (NASW, 1965). Burada dikkat çekici unsur niceliksel yoğunluk değil, sosyal hizmet uzmanlarının silahlı kuvvetlerde uygulama gerçekleştirmesinin dışında aktif savaş bölgelerinde dahi çalışmalar yürütmesidir. Bu gelişmelerle birlikte Amerikan Savaş Bakanlığı (United States Department of War)'nın 18 Ocak 1943'de yayınladığı Askeri Meslek Uzmanlığı 263 seri numaralı belge ile psikiyatrik sosyal hizmet uzmanı şu şekilde tanımlanmaktadır:

- Psikiyatrist süpervizyonu altında, psikiyatrik rehberliğe ihtiyaç duyan askerlerin tanı ve tedavisini kolaylaştırmak için psikiyatrik vaka çalışması yapar,
- Psikiyatrik vakaların ilk görüşmelerini yönetir ve psikiyatrik hastalıklarla ilgili faktörleri vurgulayan vaka incelemesi yazar,
- Zihinsel sağlık talimatlarını yerine getirir ve eksiksiz vaka öyküsü ortaya koymak için kayıt tutar,
- Olası taburcu ve terhis işlemlerini kolaylaştırmak için Kızıl Haç ya da diğer kurumlar vasıtasıyla askerlerin aile ortamı hakkında ek bilgiler edinebilir,
- Kişilik yapısı, gelişim dinamikleri ve duygusal uyumsuzluk nedenleri hakkında bilgi sahibi olmalıdır (Department, 1943; Harris, 2000).

Amerika'da silahlı kuvvetlerde uygulama gerçekleştiren sosyal hizmet uzmanının görevlerinin ilk tanımlanması genel itibariyle sosyal kişisel çalışması (social case work) çerçevesinde gerçekleşmiştir. Richmond'a (1922) göre sosyal kişisel çalışma, sosyal hizmetin daha çok mikro ölçekli çalışmalarını ifade eden bir kavramdır. Bu bağlamda, henüz silahlı kuvvetler içerisinde ayrı bir bölüm olarak

var olmayan sosyal hizmetin başka bölümlere bağlı olarak psikiyatrik vakalarda birey ve bireyin yakın çevresi ile çalışma üzerine hayata geçirildiği görülmektedir.

Silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin kurumsallaşmasında en önemli gelişmelerden birisi olan psikiyatrik sosyal hizmet bölümünün kurulması da 1945 Haziran ayında gerçekleşmiştir ve bölümün ilk başkanı Binbaşı Daniel E. O'Keefe olmuştur (Washington, 1957). Ancak O'Keefe görevdeyken savaşın bitmesi ile birlikte kendisi gibi eğitilmiş psikiyatrik sosyal hizmet uzmanlarının neredeyse tamamı terhis olmuştur ve bu nedenle bu dönemde önemli bir gelişme kaydedilememiştir. Daha sonra ise Elizabeth H. Ross, silahlı kuvvetlerde profesyonel sosyal hizmeti yeniden kurmanın önemini hissederek "Ordu Sağlık Bölümü Psikiyatrik Sosyal Hizmet Uzmanlarını Arıyor" (Army Medical Department Seeks Psychiatric Social Workers) başlığı ile ulusal reklam kampanyaları yayınlamaya başlamıştır ve bu dönemde sosyal hizmet uzmanlarında aranan özelliklerin sertifikalı bir sosyal hizmet okulunda en az bir yıl eğitim almış olmak ya da sağlık veya sosyal refah alanında bir yıllık sosyal kişisel çalışma deneyimine sahip olması olarak ifade edilmektedir (Harris, 2000). Nisan 1947'de başkanlık görevine gelen Yarbay Elwood W. Camp profesyonel sosyal hizmet uzmanlarına destek elemanı yetiştirmek amacıyla "vaka yardımcısı" planını ortaya çıkarmış ve en az iki yıllık üniversite eğitimine sahip askerleri Sahra Sıhhiye Hizmeti Okulu tarafından sunulan kapsamlı bir kursa göndererek sosyal hizmet teknisyeni unvanı ile mezun olmalarını sağlamıştır (Washington, 1957).

Kore ve Vietnam savaşları ile ortaya çıkan yeni ihtiyaçlarla silahlı kuvvetlerdeki psikiyatrik sosyal hizmet uzmanlarının vakaları çeşitlenmiş ve özellikle Vietnam Savaşı sonrasında Amerikan askerlerinin yaşadıkları özel deneyimler madde bağımlılığı, aile içi şiddet ve intihar gibi sorunlar psikiyatrik sosyal hizmetin önemli konularından birisi haline getirmiştir. Daha sonraki süreçte ise küresel terör olayları, Afganistan ve Irak Müdahaleleri ile silahlı kuvvetlerdeki psikiyatrik sosyal hizmet uygulaması gelişimini sürdürmüştür.

Plattsburgh Askeri Hastanesi'nde 1918 yılında Kızıl Haç'a bağlı sosyal hizmet uzmanlarının tıbbi alanda hizmet vermesine ve sosyal hizmet uzmanlarının o dönemde hastanelerde tıbbi alanda 40 yıllık çalışma deneyimi olmasına karşın Amerikan Ordusu 1950'li yılların başına kadar tıbbi hastalara sosyal hizmet sunma sorumluluğunu kabul etmemiştir. 1949 yılında yayınlanan bir askeri düzenleme ile de sosyal hizmet bölümünün askeri sağlık servisinin nöropsikiyatri bölümüne bağlı olarak çalışması gerektiği belirtilmiştir. Blue, bu belirsizlik durumunun oldukça uzun bir dönem sürdüğünü ve sosyal hizmetin bazı hastanelerde tıbbi bölüme, bazılarında ise psikiyatri ve nöroloji bölümüne bağlı olduğunu ifade etmiştir (Harris, 2000). Sağlık Bakanlığı ise 1966 yılında sosyal hizmetin farklı bir alan olduğu ve ikinci sınıf (Class II) hastanelerde ayrı bir hizmet gerçekleştirmesi

gerektiğini belirtmiştir. Bu sırada hastanede görev yapan sosyal hizmet uzmanı Fergus T. Monahan ise bu durumu nasıl fırsat olarak kullandıklarını şu şekilde anlatmaktadır: "İkinci sınıf hastanelerde ayrı bir hizmet olarak sosyal hizmeti bir kez daha kurduk. Sosyal hizmet uygulamalarının ayrı bir hizmet olduğu yeniden onaylandı. Biz bunu hastanelerde sosyal hizmet servisinin değerini göstermek için bir fırsat olarak gördük. Böylece katkımızın benzersiz olduğu diğer profesyonel disiplinlerden farklı olarak daha açık şekilde anlaşılabilirdi." (Harris, 2000).

Sosyal hizmet uzmanlarının tek hizmet alanı askeri hastanelerde tıbbi ve psikiyatrik müdahale ile sınırlı kalmamış ve bu müdahaleler için geç kalınmış olan askerlerin, askeri cezaevlerindeki rehabilitasyonunda da önemli bir işlevleri olmuştur. Cezaevleri, toplumun tamamında olduğu gibi silahlı kuvvetlerde de daha özel müdahale yöntemleri gerektiren ve çalışılması zor olan bir alandır. Cezaevlerinin işlevi konusunda tartışmalar en temelde cezaevlerindeki bireylere izolasyon mu yoksa rehabilitasyon mu uygulandığıdır (Harris, 2000). Bu tartışmaya ilişkin olarak, o dönemde Amerikan ordusunda nöropsikiyatri ve nöroloji bölümünün başkanı olan Albay William C. Menninger şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: "Kurtarılamaz olarak nitelendirilenleri gruptan ayırarak diğer askeri suçluların rehabilite edilmesi ilk odağımız olmalıdır. İlk adım, gelen hastanın psikiyatrik ve sosyal değerlendirmesini yaparak rehabilitasyona almaktır. Bu görevi yerine getirmek için komutandan korumaya kadar her asker zihinsel sağlık ilkelerini bilmeli ve uygulamalıdır." (Menninger, 1945). Bu bağlamda askeri cezaevlerinin Zihinsel Sağlık Danışma Merkezi ile ilişkide olduğu ve askeri suçlu ortaya çıkmadan önce teşhis ve tedavinin başlaması açısından bir farkındalık olduğu ifade edilebilir. 1957 Eylül ayında AR 210-181 kodlu Askeri Cezaevi İzleme Programı (Army Stockade Screening Program) ile askeri sistem açısından uyumsuz olan askerlerin erken teşhis edilmesi sağlanarak mümkünse sistem için onları işlevli hale getirmek amaçlanmış ve aslında Gibbs'e (1961) göre bu program ile askeri cezaevleri uyumsuz askerleri izole etmek ve ücretsiz iş gücü sağlamak yerine bir rehabilitasyon merkezi haline gelmiştir. D'Oronzio ise sosyal hizmet uzmanlarının askeri cezaevlerinde önemli bir role sahip olduğunu ifade ederek genel olarak klasik birebir psikoterapi ya da grup terapisi yapıldığını gözlemlemiş ve rehabilitasyon sürecinde sistem yaklaşımını önermiştir (Harris, 2000). Ft. Riley Kansas'ta 1968 yılında kurulan Düzeltici Eğitim Tesisi (Correctional Training Facility) ise uyumsuz askerlerin görevlerine dönmesi ve onurlu bir şekilde terhis olmaları için eğitim ve yardım geliştirmeyi sağlamak amacıyla açılmış bir askeri tesistir. Sosyal hizmet uzmanlarının bu tesiste görev aldığı ve gelişiminde önemli rol oynadıkları da belirtilmektedir (Kisel, 1963).

Sosyal hizmet uzmanlarının savaş gazileri ile gerçekleştirdikleri uygulamalar da silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Savaş mağduru olan bu insanların birbirinden farklı oldukça özel deneyimler yaşadıkları

göz önünde bulundurulursa tıbbi, psikolojik, sosyal ve tinsel açıdan etkili bir sosyal hizmet müdahalesine ihtiyaç duydukları açıktır. Bu bağlamda, Amerikan Savaş Gazileri İşleri Bakanlığı (U.S. Department of Veterans Affairs) 1926 yılında Gaziler Bürosu'nda ilk sosyal hizmet programını kurmuştur ve bu program 2012 yılına dek master düzeyindeki sosyal hizmet uzmanlarının en yoğun çalıştığı kurum olarak var olmuştur (NASW, 2012).

Sosyal hizmet uzmanlarının gazilerle gerçekleştirdiği uygulamanın temel hedefi, savaş koşullarında özel deneyimler yaşamış olan bireylerin tıbbi, psikolojik, sosyal ve tinsel ihtiyaçlarını karşılamak ve savaş sonrası ortaya çıkabilecek post travmatik stres bozukluğu, madde bağımlılığı, şiddet ve intihar eğilimi gibi sosyal işlev bozukluklarını ortadan kaldırarak bireyin sivil yaşantıya, ailesine ve topluma uyumlu hale gelmesini sağlamaktır. Son yüz yıl içerisinde iki dünya savaşı ve bunların dışında da birçok savaş yaşanmış olması nedeniyle tüm dünyada gazilere yönelik sosyal hizmet uygulamasının en çok gereksinim duyulan alanlarından birisi olduğu ifade edilebilir.

Silahlı kuvvetlerde gelişen ihtiyaçları doğrultusunda 1965 yılında Amerika'da ortaya çıkan Ordu Toplum Hizmeti Merkezi (Army Community Service), temel olarak askeri personelin büyük problemlerinin rahatsız veya zeka gelişimi geriliği yaşayan çocuklar, kronik finansal zorluklar gibi aile kaynaklı olduğunun fark edilmesi ile Yarbay Marie Baird ve sosyal hizmet danışmanlığı yapan Yarbay William Rooney tarafından geliştirilmiştir. Bu ihtiyacın gelişmesinde ise II. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan ordusunun sosyodemografik özelliklerinin hızlı bir şekilde değişmesi etkili olmuştur. Krize, Amerikan askerlerinin 1940'lı yıllarda evlenebilmek için komutanlarından izin alma zorunluluğu olmasından dolayı 67.000 asker ailesi varken bu kısıtlamanın kalkması ile birlikte 1965 yılında 450.000 asker ailesi ve toplamda 1.300.000 bağımlı nüfus oluştuğunu ifade etmektedir (Harris, 2000).

Ordu Toplum Hizmeti Merkezi'nin silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet uygulaması için önemi ise, sosyal hizmet uzmanlarının bilgi ve becerilerinin askeri alanda ilk kez sağlık hizmetleri dışında kullanılmış olmasıdır. Kasım 1966'da dünya çapında 90 tane Ordu Toplum Hizmeti Merkezi açıldığı ve 132.000'den fazla kişinin bu merkezlerden faydalandığı belirtilmektedir (Harris, 2000). Ordu Toplum Hizmeti Merkezi aynı zamanda sosyal hizmetin bütüncül yaklaşımını ve sistem teorisini etkin olarak içermektedir ve sosyal hizmet uzmanlarının askeri alanda ortaya koyduğu en iyi politika geliştirici hamle olarak görülmektedir.

3. SİLAHLI KUVVETLERDE SOSYAL HİZMETİN İŞLEVLERİ

Silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet, Sosyal Hizmet Eğitim Konseyi tarafından doğrudan uygulamayı içeren aynı zamanda politika üretme ve idari faaliyetler ile

askerlere, gazilere, ailelerine ve topluluklarına yönelik koruyucu-önleyici, tedavi edici ve rehabilite edici servisler geliştirilmesini savunarak hizmetten yararlanacak bireylerin yaşam kalitelerini artırmayı amaçlayan bir disiplin olarak ifade edilmiştir (CSWE, 2010).

Uluslararası Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği (IFSW, 2014), sosyal hizmetin tanımında insanların güçlendirilmesini teşvik eden uygulamaya dayalı mesleki ve akademik disiplin ifadesine yer vermektedir. Sheafor ve Horejsi'ye (2014) göre, sosyal hizmeti diğer yardım odaklı mesleklerden ayıran çevresi içinde birey bakışıdır (Duyan, 2012). Bu bağlamda silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet uygulaması yalnızca askerlere yönelik bireysel çalışmayı değil, asker aileleri ve toplumla da çalışarak bireyin yakın ve uzak çevresi ile çalışmayı da içermektedir. Olson'a (2015) göre, askeri organizasyondan en çok asker birey etkilense de aileleri, çevreleri ve yaşadıkları toplum da etkilenmektedir. Sosyal hizmet uygulamasının çevresi içinde birey odağı ile askeri organizasyonlardan dolayı olarak etkilenen bireyler ve toplumla çalışma da kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda mikro, mezo ve makro boyutlarda silahlı kuvvetlerdeki sosyal hizmet uygulamasının işlevlerini tarihi gelişimle paralel olarak ele almak gereklidir.

Silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin ortaya çıkışı I. Dünya Savaşı gibi ağır travmatik yaşantılara neden olan bir olayla gerçekleştiğinden dolayı sosyal hizmet uzmanları psikiyatrik odaklı olarak çalışmaya başlamıştır. Amerika'da sosyal hizmet uzmanlarının silahlı kuvvetlerdeki ilk görevi savaş nedeniyle ortaya çıkan savaş stresi (combat stress), travma sonrası stres bozuklukları (post-traumatic stress disorder), madde bağımlılığı (substance abuse) ve depresyon (depression) gibi sosyal işlev bozukluklarının tedavisinde psikiyatrik odaklı olarak çalışmalar yapmaktı (Harris, 2000). Ancak savaşın sona ermesi ile birlikte terhis olan askerlerin sivil yaşantıya, ailelerine ve çevrelerine uyumlarının sağlanması çabası da sosyal hizmet uygulamasının içerisinde yer almıştır. Daha sonra gelişen ihtiyaçlar doğrultusunda sosyal hizmet uzmanlarının silahlı kuvvetler içerisinde görev aldığı kurumlar ve üstlendikleri roller de çeşitlenmiştir.

Silahlı kuvvetlerde psikiyatrik odaklı olarak başarı ile gerçekleştirilen sosyal hizmet müdahalesinin değeri ve önemi anlaşılmış ve buna bağlı olarak daha sonra tıbbi alanda da sosyal hizmet uzmanı görevlendirilmiştir. Bu bağlamda silahlı kuvvetlerde görev yapan sosyal hizmet uzmanları hasta ve çevresi ile teşhis, tedavi öncesi, tedavi aşaması ve tedavi sonrasında uygulamalar gerçekleştirmekte ve bu sırada mesleki rol ve işlevlerden de faydalanmaktadır. Örneğin; teşhis sonrası bireyin hastalık hakkında bilgi düzeyini geliştirmek ve tedavi süreci hakkında bilinçlenmesini sağlamak için danışmanlık rolü ya da hastanın tüm tıbbi süreçte karşılaşılabileceği zorluklara karşı savunuculuk rolü ile hastanın haklarını savunmak gibi. Tüm süreçte temel amaç hastanın iyilik halini geliştirmektir ve

bunun yanında da askeri organizasyonun kendisinden beklentisi olan hastanın askeri organizasyonlarla yeniden uyumunu sağlamaktır.

Askeri cezaevleri, tarihi gelişimde bahsedilen 1957 Eylül ayında Amerika’da işlemeye başlayan Askeri Cezaevi İzleme Programı ile uyumsuz askerlerin izolasyonu ve ücretsiz iş gücü olarak kullanılması yerine rehabilitasyon işlevini yerine getiren ve bireylerin askeri organizasyonla uyumlu bir halde yeniden görevlerine dönmelerini ve görevlerini tamamlamalarını sağlamada yardımcı olan bir kurum olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda sosyal hizmet uzmanının, askeri organizasyonun kendisinden beklediği bireyin askeri organizasyonlar ile yeniden uyumunu sağlama görevinin yanı sıra danışmanlık rolü ile bireye askeri cezaevinde yaşadığı süreçle ilgili bilgi vermek, hakları ile ilgili savunuculuk yapmak ve vaka yöneticisi olarak birebir ya da grup psikoterapi çalışmaları ile rehabilitasyon sürecini planlamak gibi çeşitli rol ve işlevleri vardır.

Silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin uygulama gruplarından birisi, belki de en önemlisi, gazilerdir. Savaş nedeniyle özel deneyimler yaşayan ve fiziki ya da psikolojik rahatsızlıkları, sosyal veya tinsel farklı ihtiyaçları bulunan bu bireyler artık doğrudan askerlik mesleğini ifa etmeseler de genellikle askeri organizasyonların içerisinde yer almaya devam etmekte ve neredeyse her ülkede içerisinde yaşadığı toplum tarafından saygı görmektedirler. Gazilerle çalışmada sosyal hizmetin ana amacı savaş gibi olağanüstü bir koşuldaki birincil derecede etkilenecek çeşitli zararlar gören bireylerin tıbbi, psikolojik, sosyal ve tinsel ihtiyaçlarını karşılayarak güçlenmelerine yardımcı olmak ve ailesine, çevresine ve topluma entegrasyonunu sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda özel olarak ifade etmek gerekirse sosyal hizmet uzmanının; gazilere sivil yaşantı ile ilgili danışmanlık yapmak, haklarının savunuculuğunu yapmak, bireyin var olan ihtiyaçlarını karşılayabileceği kurumlarla bağlantısını sağlamak ve politika yapma süreçlerine katılarak gazilerin hak ve ihtiyaçlarına yönelik iyileştirmeler gerçekleştirilmesini sağlamak gibi çeşitli rol ve işlevleri vardır. Gazilerle çalışma, silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin en geniş ve belki de en önemli uygulama alanlarından birisidir. Özellikle Türkiye gibi toplumsal aidiyeti yüksek toplum yapısı içerisinde gazilerin yeri ve önemi artmakta ve bu nedenle de daha etkin sosyal hizmet müdahalesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet uygulamasına askerler kadar aileleri de ihtiyaç duymaktadır. Çünkü aile bireyleri, aile üyelerinden birisinin tehlike arz eden bir görev içerisinde bulunması nedeniyle çeşitli psikososyal ihtiyaçlara sahip olabilmektedir. Bu ihtiyaçlara yönelik olarak sosyal hizmet uzmanlarının; ailenin asker bireyi ile ilgili herhangi bir problemle karşılaşıldığında baş etme stratejileri geliştirmede aile bireylerine danışmanlık yapmak, ailenin ihtiyaçları dahilinde çeşitli kurumlarla bağlantılarını sağlamak ve asker ailelerinin haklarının

savunuculuğunu yapmak ya da politika yapıcı işlev ile toplumsal huzuru sağlamak adına can güvenliğini tehlikeye atan bir mesleğe sahip askerlerin ve ailelerinin sosyoekonomik hakları konusunda iyileştirmeler gerçekleştirilmesini sağlamak gibi önemli rol ve işlevleri vardır.

Bu bağlamda, daha önce bahsedildiği gibi toplumun küçük bir örneği olarak kabul edilebilecek silahlı kuvvetlerin içerisinde sosyal hizmet uzmanları, sivil yaşamdaki sosyal hizmet uygulamalarının gerçekleştirdiği tüm mesleki rol ve işlevleri kullanabilecek fırsatlara sahiptir. Üstelik savaş gibi olağanüstü etkenlerin varlığından ötürü silahlı kuvvetlerde görevli sosyal hizmet uzmanlarının uygulamalarında sivil yaşantıda elde edilemeyecek farklı değerli deneyimler bulunduğu ifade edilmekte ve silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet uygulamasını eşsiz ve önemli kılan faktörlerden birisinin bu olduğu savunulmaktadır (Harris, 2000).

Burada dikkat edilmesi gereken hususlardan birisi silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet uygulamalarının niteliğidir. Nasıl ki, bir sosyal hizmet uzmanı içerisinde çalıştığı toplumdaki bireylerin ya da grupların güçlü ve zayıf yönlerini, fırsat ve sınırlılıklarını bilerek uygun sosyal hizmet müdahalesi planlıyorsa silahlı kuvvetler içerisindeki uygulamalarda da askeri kültür ve değerleri tanımak, askeri organizasyonların iç dinamikleri hakkında bilgi sahibi olmak ve bunlara uygun sosyal hizmet müdahalesi planlamak önemlidir. Bu durum, silahlı kuvvetlerde etkili bir sosyal hizmet uygulaması için ön koşul olarak değerlendirilmektedir.

4. SOSYAL HİZMET EĞİTİMİNDE ‘SİLAHLI KUVVETLERDE SOSYAL HİZMET’

I. Dünya Savaşı yıllarında uygulamaların ortaya çıkması ile birlikte silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet konusu sosyal hizmet eğitiminde aktif olarak yer almaya başlamış ve uygulamalara paralel olarak da sürekli gelişmiştir. Sosyal hizmet eğitiminde, silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet alanına ilişkin yaşanan son büyük gelişme ise 2008 yılında Sosyal Hizmet Eğitim Konseyi'nin tüm alanlar için yayınlamış olduğu temel müdahaleler ile ilgili rehberden 2010 yılında yayınlanan ‘Silahlı Kuvvetlerde Sosyal Hizmette İleri Sosyal Hizmet Uygulamaları’ isimli rehber ile ayrılmasıdır (CSWE, 2010). Bu belge ile silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet uygulamalarının özel bir alan olduğu ortaya konulmuş olup askeri organizasyona özgü bilgi sağlanarak sosyal hizmet uzmanlarına alana ilişkin gelişmiş uygulamalarda rehberlik etmek amaçlanmıştır.

Bu belgenin yayınlanmasında komisyon başkanı olarak görev yapan Dr. Anthony Hassan ile yapılan bir röportajda ise Güney Kaliforniya Üniversitesi Sosyal Hizmet Okulu'nun silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet alanında yüksek lisans, doktora ve sertifika programlarının devam etmekte olduğu ifade edilmiştir (Singer, 2011). Amerika'da birçok üniversitede silahlı kuvvetlerde sosyal hizmete ilişkin hali hazırda kurslar, sertifika programları, lisans, master ve doktora programları

devam etmektedir. Örneğin Illinois Üniversitesi'nde lisans programının üçüncü yılında 'Sosyal Hizmet ve Ordu' (Social Work and the Military) isimli bir ders bulunmaktadır (University of Illinois, 2014).

Silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin Amerika'da oldukça gelişmiş bir uygulama alanına ve sosyal hizmet eğitiminde de önemli bir yere sahip olması dolayısıyla bu konudaki akademik çalışmaların sayısının da fazla olduğu görülmektedir. Literatür incelendiğinde, silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet uygulamalarına ihtiyaç duyulabilecek hemen hemen her konuda (sosyal işlev bozuklukları, aile içi şiddet, madde bağımlılığı, intihar vb.) bazı temel çalışmalar yapıldığı anlaşılmaktadır.

Her bilimsel disiplin için geçerli olduğu gibi uygulamaya dayalı mesleki ve akademik bir disiplin olan sosyal hizmette de uygulama alanının gelişmesinin ancak uygulama alanına ilişkin bilgi temelini geliştirilmesi ve bu bilgilerin eğitim müfredatlarında da etkin olarak var olması ile mümkün olacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede, silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin gelişimi için de sosyal hizmet eğitim müfredatında silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin yer alması gerektiği düşünülmektedir.

Türkiye'de silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet, hem uygulama alanında hem de sosyal hizmet eğitim müfredatında henüz kurumsal bir yapıya kavuşmamıştır. 1961 yılından günümüze kadar lisans düzeyinde sosyal hizmet eğitiminin var olduğu bilinmekle birlikte bu 56 yıllık sosyal hizmet eğitimi tarihinde silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet konusunda yalnızca bir dönem Hacettepe Üniversitesi'nde 'Orduda Sosyal Hizmet' adı ile seçmeli ders olarak verildiği bilinmektedir. Türkiye'de silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet konusuna yeterli ilginin var olmayışının günümüzde de sürdüğü görülmekte olup aktif olarak sosyal hizmet lisans eğitimi veren 53 yükseköğretim kurumundan yalnızca üçünde özel olarak silahlı kuvvetlerde sosyal hizmete ilişkin bir ders bulunduğu görülmektedir.

Literatür incelendiğinde, Türkiye'de silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet konusundaki çalışmaların oldukça kısıtlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu çalışmaların ilki, Prof. Dr. Aliye Mavili tarafından 2002 yılında Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Dergisi'nde yayınlanan 'Orduda Sosyal Hizmet' makalesidir (Aktaş, 2002). Diğer çalışma ise, Doç. Dr. Tarık Tuncay ve Sosyal Hizmet Uzmanı İlgen Muşabak tarafından 2015 yılında Journal of Social Service Research isimli dergide yayınlanan 'Problem-Focused Coping Strategies Predict Posttraumatic Growth in Veterans with Lower-Limb Amputations' başlıklı makaledir (Tuncay ve Musabak, 2015). Bir diğer çalışma ise Yrd. Doç. Dr. Bülent Şen tarafından 2016 yılında Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi'nde yayınlanan 'Silahlı Kuvvetlerde Sosyal Hizmetin Önemi' makalesidir (Şen, 2016).

Yukarıda tarihi gelişimi ve işlevleri ele alınan silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet konusunun son derece önemli bir uygulama alanına sahip olduğu düşünüldüğünde, sosyal hizmet eğitimindeki önemi de anlaşılmaktadır. Silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet uygulamalarının geliştirilmesi amacıyla eğitim sürecindeki sosyal hizmet uzmanı adaylarına bu alana dair bilgi ve becerilerin kazandırılması önemli bir gereklilik olarak görülmektedir. Bu nedenle, sosyal hizmet lisans, yüksek lisans ve doktora eğitim müfredatlarında silahlı kuvvetlerde sosyal hizmete ilişkin derslerin bulunmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

5. ETİK TARTIŞMALAR

Silahlı kuvvetlerde sosyal hizmete ilişkin tartışmalar genel itibariyle etik kavramı kapsamında yaşanmaktadır. Etik; temellerini Yunan felsefesinden alan, 'iyi' ya da 'kötü' veya 'doğru' ya da 'yanlış'ı birbirinden ayırabilmek için ölçüler belirleyen kurallar bütünü olarak yorumlanmaktadır. Bu bağlamda sosyal hizmet etik ilke ve değerleri de uygulamada gerçekleştirilecek iyi veya kötüyü tanımlayarak mesleki tutum ve davranışları belirlemektedir (Cılga, 2004). Bunun doğal bir sonucu olarak, sosyal hizmetin uzmanları diğer tüm uygulama alanlarında olduğu gibi askeri alanda da bazı etik ikilemler ile karşılaşmaktadır.

Bu etik ikilemlerin belki de en önemlisi müracaatçımızın doğrudan askerler mi yoksa silahlı kuvvetlerin kendisi mi olduğudur (Daley, Carlson, ve Evans, 2015). Silahlı kuvvetlerde görevli sosyal hizmet uzmanlarından beklenen uygulama; askeri kültür ve değerlere bağlı olarak, askeri organizasyonların faydasını gözeterek, emir komuta zincirine uygun şekilde sosyal hizmet uygulaması gerçekleştirmektir ancak sosyal hizmet etik ve değerleri ilk olarak müracaatçının iyilik halini gözeterek uygulama gerçekleştirmeyi savunmaktadır (NASW, 2008). Böyle bir durumda askeri organizasyon içerisindeki sosyal hizmet uzmanlarının etik ikilemler yaşaması kaçınılmaz olacaktır. Örneğin; askeri organizasyonun askeri cezaevinde çalışan bir sosyal hizmet uzmanından beklentisi, askeri sisteme uyumsuz olarak görülen bireyin rehabilite edilmesini sağlayarak en kısa zamanda askeri görevlere hazır, askeri sisteme uyumlu bir birey olarak görevine dönmelerini sağlamaktır ancak sosyal hizmet uzmanının etik ilke ve değerlerden gelen sorumluluğu birincil olarak müracaatçının iyilik halini sağlamaktır.

Sosyal hizmet uzmanları için silahlı kuvvetlerdeki başka bir etik ikilem ise aktif savaş durumunda ortaya çıkmaktadır. Loewenberg Çöl Kalkanı Operasyonu'ndaki İsraili sosyal hizmet uzmanları ile çalışmasında beş etik ikilem örneği vererek savaş zamanında karar verme aciliyeti içerisindeki sosyal hizmet uzmanlarına yardımcı olması için üç etik karar önermiştir: hayatın korunması, bağımsızlığı geliştirme ve en az zarar, en fazla geri dönüş (Loewenberg, 1992). Tallant ve Ryberg ise Loewenberg'in hayatın korunması ilkesine atıfta bulunarak

bazı durumlarda bu kararın askeri operasyonun amacını oluşturduğunu, yani amacın insanlık için hayatın korunmasının olduğunu savunmaktadır (Simmons ve Rycraft, 2010).

Başka bir önemli etik sorun ise gizlilik. Simmons ve Rycraft'ın silahlı kuvvetlerde çalışan sosyal hizmet uzmanları ile yaptıkları nitel bir çalışmada gizlilikle ilgili sorun şöyle ifade edilmiştir: "Çok az gizlilik var. Bir hastanın sorunları kısa sürede birimi ve üssü tarafından biliniyor. Burası müracaatçının gizlilik hakkı ile komutanların 'bilmesi gereken şeyler' hakkında ince bir çizgidir." Komutanlar, askerlik mesleğinin doğası gereği düşündüğü tehlikeli senaryolar içerisinde askerlerin ne tepki göstereceğini bilmek ve olumsuz bir davranış gösterecek bir asker var ise bu konuda tedbir almak durumundadır çünkü bazen bir askerin yapacağı hata ile bütün bir ordu etkilenebilir, mağlup olabilir veya imha olabilir. Ancak burada gizliliği korumakla mükellef olarak sosyal hizmet uzmanları insani ilişkiler konusundaki becerilerini kullanarak komutana gizliliği ihlal etmeden ve yeterli düzeyde bilgi vererek bu etik sorunu ortadan kaldırmalıdır.

Bir diğer önemli etik sorun ise silahlı kuvvetlerin hiyerarşik yapısının terapötik ilişkide dezavantajlı bir durum oluşturmasıdır. Bu konuda etkileyici bir örnek olarak Antwone Fisher (Washington, 2002) adlı filmde, üst rütbeli bir psikiyatrist subayın terapötik görüşme sırasında saygısız tavırları olan bir teğmene, karşısında kendisinden üst rütbeli bir subay olduğunu hatırlatarak dikkatini görmeye vermesini emretmesi ile terapötik ilişkinin beklenmedik bir hal alması gösterilebilir. Buradaki hiyerarşik baskı durumunun hem terapötik ilişkinin başarılı olmasını hem de müracaatçının katılım tercihini olumsuz etkileyebilecek bir tutum olduğu savunulabilir. Aynı şekilde, kendisinden üst rütbeli bir müracaatçısı olan sosyal hizmet uzmanı müracaatçısı ile terapötik ilişki kurarken terapötik ilişkinin niteliği açısından baskı altında hissetmemelidir.

Bir başka önemli etik sorun ise muvazzaf sosyal hizmet uzmanlarının iki hizmet kimliğinin bulunmasıdır. Muvazzaf sosyal hizmet uzmanları, sivil olarak askeri alanda çalışan uzmanlara göre farklı bir durumla, yani "Önce bir subay, daha sonra ise sosyal hizmet uzmanısınız." tavrı ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Daley vd., 2015). Askeri kültür, hiyerarşik yapısı ve baskın ideolojisi ile bu görüşü savunmaktadır ancak muvazzaf sosyal hizmet uzmanının görevi bu iki hizmet kimliği arasındaki hassas dengeyi sağlamak ve etkili bir şekilde mesleki sorumluluklarını gerçekleştirmektir.

6. TÜRKİYE'DE SİLAHLI KUVVETLERDE SOSYAL HİZMET

Amerika'da I. Dünya Savaşı ile birlikte önemi anlaşılan silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet, ne yazık ki ülkemizde ancak 1970'li yıllarda sivil sosyal hizmet uzmanlarının askeri hastanelerde görev yapmaya başlamasıyla ortaya çıkmaktadır.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nın mağlup devletleri arasında yer alması, ardından uzun süren savaşlar ve bağımsız bir devlete sahip olma arzusuyla gerçekleştirilen İstiklâl Harbi sonucunda 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını sürdürme ve her alanda yeniden teşkilatlanma çabası içerisinde iken silahlı kuvvetlerde sosyal hizmeti gerçekleştirebilecek durumda olmaması anlaşılabilir.

Bu süreçte, silahlı kuvvetlerde sosyal hizmete ilişkin kurumsal bir yapıdan söz etmek mümkün olmasa da bazı değerli çalışmaların gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu çalışmalara; Dr. Mehmed Fuad Umay'ın başkanı olduğu Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin çalışmaları, Kazım Karabekir'in doğu cephesindeki yetim asker çocukları ile gerçekleştirdiği çalışmalar (Karabekir, 2015) ya da 1868 yılında Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti adıyla kurulan (Türk Kızılayı, 2017) ve günümüzde Türk Kızılayı adı ile faaliyetlerini sürdüren, o dönemde ismi Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti olan derneğin savaş dul ve yetimlerine yönelik uygulamaları (Özaydın, 1987) örnek gösterilebilir. Ancak bahsi geçen çalışmaların her biri ayrı ve özel bir araştırma konusu oluşturmakta ve bu çalışmada ele alınan silahlı kuvvetlerde sunulan profesyonel sosyal hizmetin kapsamını aşmaktadır.

Türkiye'de silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet konusunda yaşanan gecikmenin önemli nedenlerinden birisinin de ilk sosyal hizmet okulunun Sosyal Hizmetler Akademisi adı ile 1961 yılında açılması ve profesyonel olarak yetişmiş ilk sosyal hizmet uzmanlarının 1965 yılında mezun olması olduğu düşünülmektedir. Türkiye'de sosyal hizmet uzmanlarının ancak 1970'li yıllardan itibaren silahlı kuvvetlerde uygulama gerçekleştirdiği ve 1997 yılından itibaren de muvazzaf subay olarak istihdam edilmeye başlandığı bilinmektedir (Aktaş, 2002). Oysa tarihimizdeki büyük savaşlar göz ardı edilse dahi 1984 yılından beri süregelen terör faaliyetleri nedeniyle de silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin geniş bir uygulama alanı ve önemli bir müracaatçı kitlesi bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Nitekim Türkiye'de silahlı kuvvetlerde sosyal hizmete ilişkin gerçekleştirilen en etkili uygulamalar, askeri hastanelerde görevli sosyal hizmet uzmanlarının gazilerle gerçekleştirdiği uygulamalardır. Bu durum ise Türkiye'de silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin psikiyatrik temelli olarak yürütülmesinden ve henüz diğer alanlarda kurumsallaşmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Buna ek olarak, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın Şehit Yakınları ve Gaziler Dairesi Başkanlığı tarafından yürütülen hizmetleri de silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet ile ilişkilidir. Mevcut durumda söz konusu hizmetler her ne kadar ekonomik temelli yürütülse de alana sağladığı katkı açısından değerli olduğu düşünülmektedir.

Şehit Yakınları ve Gaziler Dairesi Başkanlığı; şehitlerin hatıralarının yaşatılması, şehit yakınları ile gazilerin her türlü mağduriyet ve mahrumiyetten korunması amacıyla ulusal politikaların belirlenmesi ile şehit yakınları ve gazilere

sunulan sosyal hizmet ve sosyal yardım faaliyetlerinin yürütülmesini koordine etmek amacıyla kurulmuştur (ASPB, 2014). Söz konusu faaliyetler Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı Sosyal Hizmet Merkezleri tarafından yürütülmekte olup şehit yakınları ve gaziler ile mesleki uygulamalar bu merkezlerin Şehit Yakınları ve Gaziler Birimi'nde görev yapan meslek elemanları (sosyal hizmet uzmanı, psikolog, sosyolog vb.) tarafından gerçekleştirilmektedir.

Bunların yanı sıra, silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet uygulamasının bahsedilen işlevleri ve faydaları dışında Türkiye'de askeri organizasyonların nüfusun yarısını doğrudan, diğer yarısını da çeşitli rollerle dolaylı olarak etkilemesi sebebiyle Türkiye'nin toplumsal yapısının şekillenmesinde önemli bir etken olduğu düşünülmektedir. Örneğin; toplumumuzda bireyin zorunlu askerlik hizmetine başlayacak olmasından dolayı ailesi ve çevresi tarafından asker eğlencesi düzenlenmekte ya da geçmiş yıllara oranla belirgin olmasa da zorunlu askerlik hizmetini yapmayan bireyin evlilik bağı kurma isteğinin hoş karşılanmaması gibi etkiler söz konusudur. Bu nedenlerle silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin, sosyal hizmet uzmanları açısından daha da önemli bir konu olduğu düşünülmektedir.

Son olarak, bu çalışmanın hazırlandığı sırada ülkemizde gerçekleşen ve medyada yer alan bir olay silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin gereklilik nedenlerinden birisine adeta kanıt oluşturmaktadır. Hürriyet Gazetesi'nde yer alan habere göre; İ.T. isimli vatandaş 14 yaşına kadar mülga Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağlı kuruluşlarda kalmış, babasının müracaatı üzerine ailesinin yanına yerleştirilmiş ancak babasının vefatı ve daha sonra annesinin engelli bakım merkezine yerleşmesi ile sokaklarda yaşamaya başlamış. Zorunlu askerlik hizmetini yaptığı sırada ise daha önce oluşan bir yaralanma nedeniyle tıbbi rahatsızlık yaşadığını, kendisine hava değişimi izni verildiğini ancak ailesi, akrabası ya da kalacak herhangi bir yeri olmadığından izin süresince mağduriyet yaşadığını belirtmiş (Hürriyet, 2017).

Sivil yaşantısı içerisinde de sosyal hizmet uygulamalarının müracaatçı grubu arasında yer alan bu birey, ülkemizde henüz silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin büyük ölçüde yalnızca hastanelerde tıbbi ve psikiyatrik boyutta sunuluyor olması, henüz her askeri birlikte yer almaması, kurumsallaşmış bir uygulamaya sahip olmaması ve kişisel geçmişi ile ilgili bilgilerin dikkate alınmaması nedeniyle mağduriyet yaşamıştır. Bu örnek özelinde düşünelim: Silahlı kuvvetlerde gelişmiş ve kurumsal bir sosyal hizmet yapısı olsaydı bu mağduriyet yaşanır mıydı? Böyle bir mağduriyetin etkili sosyal hizmet uygulamaları ile önlenebileceğini açıktır. Çünkü silahlı kuvvetler içerisinde gelişmiş bir sosyal hizmet yapısının var olması ile birey henüz askeri birliğine katılmadan önce sosyal hizmet uzmanı tarafından yaşam öyküsü araştırılacak, bu birey için hava değişimi izninin mağduriyet yaratabileceği bilinecek ve bu izne ilişkin karar verecek komutanlar

bilgilendirilecektir. Yaşam öyküsünün araştırılması sürecinde bu ihtiyaçların gözden kaçırıldığı düşünülse dahi yaşanan tıbbi ihtiyaç durumu ile de sosyal hizmet uzmanının bireyle bağlantı kurması ve aynı sürecin tekrar işlenmesi söz konusu olacaktır. Bu örnek ile silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin önemi somut olarak ifade edilmek istenmiştir ancak silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet uygulamalarının var olmamasının özellikle hayati tehlike arz eden durumlarda bu örnekten çok daha kötü sonuçlar doğurabileceği göz önüne alınmalı ve en kısa zamanda silahlı kuvvetler bünyesinde sosyal hizmet uygulamaları geliştirilmelidir.

7. SONUÇ

Silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet, tarihi geçmişi I. Dünya Savaşı'na kadar dayanan ve işlevleri dolayısıyla hem askeri organizasyonlara hem de bu organizasyonlardan etkilenen bireylere önemli faydalar sağlayan bir uygulama alanı olarak görülmektedir. Başta Amerika olmak üzere gelişmiş ülkelerde silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet; silahlı kuvvetlerin tehlikelere karşı psikolojik olarak hazır durumda bulunması, askerlere tıbbi ve psikiyatrik destek sunulması, gazilerin sosyal uyumunun sağlanması, asker ailelerinin kayıp yaşaması durumunda krize müdahale ve yas terapisi ile bireylerin baş etme kapasitelerinin artırılması ve asker ailelerinin psikolojik, sosyal ve ekonomik iyilik hallerinin sağlanması ve geliştirilmesi gibi çeşitli işlevleri yerine getirmektedir.

Türkiye'de silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet, işlevlerine rağmen henüz yeterince ele alınmamış bir uygulama alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Silahlı kuvvetlerde sosyal hizmete dair ülkemizdeki bu ilgisiz ve çekinceli tutumun arkasında sosyal hizmet eğitimi ile kazanılan hümanist dünya görüşünün askeri organizasyonlar ile felsefi olarak bağdaştırılamaması sonucu oluştuğu düşünülmektedir. Ancak daha önce ifade edildiği üzere, silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin var olma amacı yalnızca savaş ya da çatışma durumlarından etkilenen bireylere etkili yardım sağlama çabasıdır.

Silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet konusunda Türkiye'de henüz kurumsal bir yapı oluşturulamamış ve bilimsel literatürde yeterli düzeyde çalışma yapılmamış olsa da Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde ve dışında askeri alana yönelik sosyal hizmet uygulamalarına rastlanmaktadır. Bu uygulamalar genel itibarıyla ekonomik temelli olarak karşımıza çıkmakta ve başta Türk Silahlı Kuvvetleri ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı olmak üzere, Türk Silahlı Kuvvetleri Mehmetçik Vakfı, Türk Silahlı Kuvvetleri Dayanışma Vakfı gibi dernek ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülmektedir. Ancak bu çalışmada ele alınan silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin işlevleri ve faydaları dikkate alındığında, çok daha ileri hizmetlerin yürütülmesinin gerektiği düşünülmektedir.

Bu çerçevede, bu çalışma ile silahlı kuvvetlerde sosyal hizmete dair bilimsel bir kaynak oluşturmak, sosyal hizmet uygulamalarının silahlı kuvvetler bünyesinde

bireyler ve kurum açısından etkili bir araç olarak kullanılmasına yönelik dayanak sağlamak ve dolayısıyla ülkemizde silahlı kuvvetlerde sosyal hizmetin kurumsallaşmasına ve tüm işlevleri ile etkili bir yardım çabasının hayata geçirilmesine yönelik çalışmalara kılavuz oluşturmak amaçlanmaktadır. Kuşkusuz ki, ülkemizde silahlı kuvvetlerde sosyal hizmet yapısının kurumsallaşması ve tüm işlevleri ile etkili şekilde hizmet sunulmasının sağlanması sosyal hizmet uzmanlarının ve akademisyenlerinin ilgi ve çabalarına muhtaçtır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, A. M. (2002). Orduda Sosyal Hizmet. *Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Dergisi*, 1(1), 97-107.
- ASPB. (2014). Şehit Yakınları ve Gaziler Dairesi Başkanlığı Tarihçe. <http://sehityakinlari.aile.gov.tr/hakkimizda/tarihce>
- Cılga, İ. (2004). *Bilim ve Meslek Olarak Türkiye’de Sosyal Hizmet*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu.
- CSWE. (2010). Advanced Social Work Practice in the Military.
- Daley, J. G. (2003). Military Social Work. *International Social Work*, 46(4), 437-448.
- Daley, J. G., Carlson, J. Ve Evans, P. (2015). Military Social Work as an Exemplar in Teaching Social Work Competencies. *Journal of Social Work Education*, 51(1), 76-88.
- Psychiatric Social Workers, SSN#263 (1943).
- Duyan, V. (2012). *Sosyal Hizmet: Temelleri, Yaklaşımları, Müdahale Yöntemleri*. Ankara. Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği.
- Freedman, H. (1944). First Aid to Mental Casualities. *Mental Hygiene*, 186-213.
- Gibbs, J. (1961). Psychiatric Screening in Stockades. *Military Police*.
- Harris, J. (2000). History of Army Social Work, in J. G. Daley (Ed.) *Social Work Practice in the Military* (ss. 3-22). New York: Routledge.
- Hürriyet. (2017). Hava Değişimine Gelen Asker Sokakta Kaldı. *Hürriyet Gazetesi*. <http://www.hurriyet.com.tr/hava-degisimine-gelen-asker-sokakta-kaldi-40353468>
- IFSW. (2014). Global Definition of Social Work. <http://ifsw.org/policies/definition-of-social-work/>
- Karabekir, K. (2015). *Çocuk Davamız*. Yapı Kredi Yayınları.
- Lowenberg, F. (1992). Notes on Ethical Dilemmas in Wartime: Experiences of Israeli Social Workers Durgin Operation Desert Shield. *International Social Work*, 35, 429-439.
- Menninger, W. (1945). Psychiatry and the Military Offender. *Federal Probation*.
- NASW. (1965). *Mental Health and Psychiatric Services*. New York.

- NASW. (2008). Code of Ethics.
- NASW. (2012). NASW Standarts for Social Work Practice with Service Mmembers, Veterans & Their Families.
- Olson, M. D. (2015). Exploring Military Social Work From a Social Justice Perspective. *International Social Work*, 1-11.
- Özaydın, Z. (1987). *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Richmond, M. E. (1922). *What is Social Case Work?* New York: Russell Sage Foundation.
- Sheafor, B. W. ve Horejsi, C. J. (2014). *Sosyal Hizmet Uygulaması*. Ankara: Nika Yayınevi.
- Simmons, C. A. ve Rycraft, J. R. (2010). Ethical Challenges of Military Social Workers Serving in a Combat Zone. *Social Work*, 55(1), 9-18.
- Singer, J. (2011). *The Social Work Podcast*. <http://socialworkpodcast.blogspot.com.tr/2011/06/training-and-education-of-military.html>
- Şen, B. (2016). Silahlı Kuvvetlerde Sosyal Hizmetin Önemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27(2), 131-151.
- Thompson, N. (2009). *Kuram ve Uygulamada Sosyal Hizmeti Anlamak*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Tuncay, T. Ve Musabak, I. (2015). Problem-Focused Coping Strategies Predict Posttraumatic Growth in Veterans with Lower-Limb Amputations. *Journal of Social Service Research*, 41(1), 466-483.
- Türk Kızılayı. (2017). Türk Kızılayı Tarihçemiz. <http://www.kizilay.org.tr/kurumsal/tarihçemiz>
- University of Illinois. (2014). School of Social Work. <http://catalog.illinois.edu/undergraduate/social-work/#courseinventory>
- Washington, D. (Director). (2002). Antwone Fisher.
- Washington, S. L. (1957). *The History and Function of Social Work in the Military Service*.

**İMALAT İŞLETMELERİNDE YENİ ÜRÜN GELİŞTİRME KRİTERLERİ:
KARADENİZ BÖLGESİ ÖRNEĞİ**

*NEW PRODUCT DEVELOPMENT CRITERIA IN MANUFACTURING
ENTERPRISES: CASE OF KARADENİZ REGION*

Hamit ERDAL* Selçuk KORUCUK**

*Geliş Tarihi: 19.09.2017
(Received)*

*Kabul Tarihi: 15.02.2018
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmada yeni ürün geliştirme sürecinde dikkate alınması gereken kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla daha önce yeni ürün geliştirmiş 141 firmanın ürün geliştirme, satış ve pazarlama departmanlarında görevli yetkililer ile 378 adet anket düzenlenmiştir. Elde edilen veriler ve Analitik Hiyerarşi Prosesi yöntemi ile yeni ürün geliştirme sürecinde dikkate alınması gereken kriterlerin önem dereceleri ortaya koyulmuştur. Çalışmanın sonucunda sırasıyla Üretim Maliyeti, Fire Miktarı ve Ürün Güvenilirliği kriterleri, yeni ürün geliştirme için en önemli kriterler olarak tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen kapsamlı literatür taramasında, bu çalışmada olduğu gibi yeni ürün geliştirme sürecinde dikkate alınması gereken kriterlerin önceliklendirilmesine yönelik başka bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: *Yeni Ürün, Yeni Ürün Geliştirme, Analitik Hiyerarşi Prosesi.*

ABSTRACT: In this study, it is aimed to determine the importance of the criteria to be considered in the new product development process. For this purpose, surveys were conducted in 141 enterprises that have developed at least one new product before. 378 surveys were conducted with officials in product development, sales and marketing departments. Using the obtained data, the Analytical Hierarchy Process method has been utilized the importance of the criteria to be considered in the new product development process. As a result of the study, respectively, Production Cost, Wastage Quantity and Product Reliability criteria have been identified as the most important criteria for new product development. In the comprehensive literature review, there was no other study has been determined on prioritizing the criteria that should be considered in the new product development process as it is in this study.

Key Words: *New Product, New Product Development, Analytic Hierarchy Process.*

* Dr. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, hamit_erdal@hotmail.com.

** Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, UBYO, selcuk.korucuk@giresun.edu.tr.

1. GİRİŞ

Yeni ürün geliştirme, işletmelerin küresel piyasada rekabet edebilmesi ve varlıklarının devamı için hayati öneme sahiptir. Yeni ürün geliştirmenin şirketlerin büyüme ve küçülmesinde etkili olduğu, ayrıca birçok şirkette de etkinlik ve verimliliği artırarak başarı getirdiği tespit edilmiştir (Lynn, Kate, Abel ve Valentine, 1991: 323-324).

Yeni ürün, geliştirilmiş ürün, orijinal ürün, değiştirilmiş ürün gibi kavramları da barındıran geniş kapsamlı bir olgudur (Kotler, 1991: 310). Yeni ürün geliştirme, pazardaki fırsatları bulmak ile başlayıp üretim, satış ve ürünün teslimatı ile katma değerli faaliyetlerin elde edilmesine kadar uzanır. Bu süreci iyi anlamak, yüksek kaliteli ürün elde etmek için önemlidir (Loch ve Kavadias, 2008:3). Sanders ve Monrodt (1994: 98), yeni ürün geliştirmenin, işletmenin orijinal veya değiştirilmiş ürün oluşturmak amacıyla giriştiği risk unsurunu barındıran uzun bir süreç olduğunu ve sürecin hem işletmenin içsel faktörlerinden hem de dışsal çevresel faktörlerden etkilendiğini belirtmiştir.

İşletmeler, yeni ürün geliştirme sürecinin farklı safhalarında verecekleri doğru kararlarla yeni ürünün başarısı karşısındaki belirsizlikleri azaltarak riski minimize edebilirler. Firmaların bu süreçte doğru kararlar verebilmeleri, yeni ürün geliştirmenin başarısını etkileyen faktörleri göz önüne alma derecelerine bağlı olarak değişmektedir (Cengiz, Ayyıldız ve Kırkbir, 2005:134).

Yeni ürün geliştirme sürecine pek çok amaç göz önüne alınarak girişilebilir. Bu amaçlar finansal, yeni pazarlar bulma, yabancı rekabete karşı direnme, satış kayıplarını önleme, kapasite kullanım oranını artırma, eski teknolojiye kaynaklanan sıkıntıları önleme ve eski teknoloji bağımlılığını ortadan kaldırma vb. olabilmektedir (Gorchels, 2003:121).

Park (2005) çalışmasında, yeni ürün geliştirmede üç ayrı bileşenden bahsederek, bu bileşenlerin bir araya gelmesi durumunda ancak yeni bir ürün geliştirilebileceğini ifade etmiştir. Bu bileşenler; firmanın tecrübesi, girişimci ve teknoloji şeklinde sıralanabilir. Yazar ayrıca çalışmasında, yeni ürün geliştirmede etkili olan faktörleri de; üst yönetimin desteği, strateji, pazar yönelimi, süreç, takım, bilgi, teknoloji ve hız olarak sınıflandırmıştır (Cengiz vd., 2005:133-147).

Liua, Wen-Chin VE Chih-Hung (2005: 638-641)'de çalışmalarında, yeni ürün geliştirme sürecindeki değişkenleri; (1) yeni ürün girişlerini yönetmek, (2) pazar karakteristiklerini yeni ürünlere adapte etmek, (3) işletme teknolojilerini yönetmek ve işlemek ve (4) teknolojik karakteristiklerini yeni ürünlere adapte etmek şeklinde sıralamıştır.

Benzer şekilde ABD Savunma Bakanlığı'nın "Sistem Mühendisliğinin Temelleri" kitabında yeni ürün geliştirme sürecinin prensipleri; müşteri odaklılık, eş zamanlı geliştirme, erken ve sürekli ömür döngüsü planlama, proaktif risk tanımlama ve yönetme, yüklenici yaklaşımlarının optimizasyonu ve kullanımı için

maksimum esneklik, güçlü tasarım ve iyileştirilmiş süreç kabiliyetini teşvik etme, olay esaslı takvimlendirme, çok disiplinli takım çalışması, yetkilendirme, kaynaksız yönetim araçları, proaktif risk tanımlama ve yönetme olarak sunulmuştur (DoD, 2001:3).

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, sırasıyla, yeni ürün geliştirme konusunda yapılan çalışmalara yönelik oldukça ayrıntılı bir literatür taraması yapılarak, yeni ürün geliştirme sürecinde dikkate alınması gereken önceki çalışmaların odaklandığı konular ortaya koyulmuştur. Daha sonra yeni ürün geliştirme sürecinde dikkate alınması gereken kriterlerin önceliklerinin Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemiyle belirlenmesi üzerine gerçekleştirilen uygulama ve araştırmanın bulguları sunulmuştur. Ardından genel bir tartışma bölümü ile araştırmanın sınırlılıkları ve ileride yapılacak çalışmalara önerileri de içeren sonuç bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI VE KRİTERLERİN BELİRLENMESİ

Literatürde yeni ürün geliştirme sürecinde etkili olan kriterlerin belirlenmesi ve/veya belirlenen kriterlere göre değerlendirmelerin yapıldığı sınırlı sayıda çalışmaya rastlanmıştır.

Bowen, Clark, Holloway ve Kent (1994) yeni ürün geliştirmede etkili olabilecek yedi kritik faktör olduğunu belirtmişlerdir. Bunlar; tüm paydaşlarca benimsenecek yeni ürün geliştirme vizyonu, proje liderliğinin ve organizasyonun yapısı, projeleri sistem yaklaşımı anlayışıyla bir bütün olarak değerlendirme, firmanın öğrenme hızı ve hataları düzeltme gücü, takımlara sorumluluk ve sahiplenme güdüsünün aşılma miktarı ve gücü, firma performansının ileri doğru atılım yapabilme kapasitesi ve en son olarak da, firmanın temel yeteneklerini kullanılma şekli olarak sıralanabilir.

Barney (2001) yeni ürün geliştirme ile yeni ürün inovasyonu arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit ettiği çalışmasında, yeni ürün geliştirmenin işletmeleri rakiplerinin önüne geçiren ayrıcalıklı bir faaliyet alanı olduğunu vurgulamıştır.

Varela ve Benito (2005) çalışmalarında; yönetim duyarlılığının, tecrübenin, süreç tipinin ve firmanın teknik altyapısının yeni ürün geliştirmenin başarısını olumlu etkilediğini belirtmişlerdir.

Ibusuki ve Kaminski (2007) yeni ürün geliştirmenin düşük maliyetli olması gerektiği ve müşteriye sunulan değeri artırması gerektiğini belirtmiştir. Yazarlar bu tespitlerini, artan rekabet nedeni ile müşterilerin devamlı öncekilerine göre daha fonksiyonel ve kaliteli ürünleri, fiyat artışı olmaksızın isteme eğilimi içerisinde olmalarına bağlamışlardır.

Lau (2011) ile Abdolmaleki ve Ahmadian (2016) çalışmalarında, yeni ürün geliştirirken; kolaylık (depolama, montaj, üretim ve taşıma kolaylığı) ve çevresel

(üretimde çevreye verilen zarar ve ürünün geri dönüşüme uygunluğu vb.) faktörleri değerlendirmeye almışlardır.

Harmancıoğlu (2012) çalışmasında, yeni ürün geliştirmenin; müşteri ve rakip yönelimleri, örgütsel yapı, pazar ve teknoloji dalgalanmaları, yeni ürün performansı ile pozitif ilişkisini ortaya koymuştur.

Gündüz Balpetek, Alay ve Özdoğan (2012) yeni ürün geliştirirken katlanılan maliyetler (üretim maliyeti, üretim esnasında kullanılan enerji, üretimde kullanılan hazır parça, üretimde kullanılan hammadde ve fire miktarı) ile ürünleri üretirken çevreye verilen zararlara göre bir değerlendirme yapmıştır.

Öç (2013) çalışmasında yeni ürün geliştirme sürecinde ürünün özellikleri, sağladığı kolaylık, maliyet unsurları ve çevresel faktörlere göre bir değerlendirme yapmıştır.

Aka (2015) çalışmasında teknolojik yenilikçiliğin stratejik oryantasyonlar ile yeni ürün geliştirme başarısını incelemiş, müşteri odaklılık, teknolojik odaklılık, fırsat odaklılık ve öğrenme odaklılık faktörlerine göre bir değerlendirme yapmıştır.

3. YENİ ÜRÜN GELİŞTİRME SÜRECİNDE DİKKATE ALINMASI GEREKEN KRİTERLERİN ÖNCELİKLERİNİN BELİRLENMESİ ÜZERİNE ARAŞTIRMA

Bu çalışmada yeni ürün geliştirme sürecinde dikkate alınması gereken kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmada görüşlerine başvurmak amacı ile Karadeniz bölgesi'nde faaliyet gösteren ve daha önce yeni ürün geliştirmiş 141 firmanın ürün geliştirme, satış ve pazarlama departmanlarında görevli yetkililere Saaty'nin 1-9 ölçeğine (Saaty, 2008: 128) uygun olarak ikili karşılaştırma sorularını içeren 378 adet anket düzenlenmiştir. Araştırmada basit tesadüfi örnekleme yöntemi seçilmiştir. Tablo 1'de anket uygulanan firma yetkililerinin demografik özellikleri sunulmuştur.

Tablo 1. Firma Yetkililerinin Demografik Özellikleri

Kategori		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	164	43,4
	Erkek	214	56,6
Eğitim Düzeyi	Bir okul bitirmeyen	6	1,5
	İlkokul mezunu	48	12,2
	Ortaokul mezunu	62	15,8
	Lise mezunu	183	46,7
	Yüksek öğretim mezunu	93	23,8
Yaş	20 ve daha az	22	5,6
	21-30	76	19,4
	31-40	117	29,8
	41-50	135	34,5
	50 ve üzeri	42	10,7
Aylık Gelir	1499 ve daha az	186	47,4
	1.500-2.999	146	37,3
	3.000-4.499	37	9,4
	4.500-5.999	18	4,6
	6.000 ve üzeri	5	1,3

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada yeni ürün geliştirme sürecinde dikkate alınması gereken kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesi için AHP yöntemi kullanılmıştır. AHP, 1977 yılında Thomas L. Saaty tarafından geliştirilen çok kriterli karar verme (ÇKKV) tekniklerinden biridir. AHP karar almada, grup veya bireyin önceliklerini de dikkate alan, nitel ve nicel değişkenleri bir arada değerlendiren matematiksel bir yöntemdir (Güzel, Erdal ve Acar, 2015: 470).

Kullanılan diğer karar verme yöntemlerinden farklı olarak AHP, subjektif ölçütleri de değerlendirmeye aldığı için tercih edilen yöntemlerin başında gelmektedir. AHP, problemleri hiyerarşik bir yapıda ele alan ve ikili karşılaştırma mantığına dayanan bir ÇKKV tekniğidir. Alternatiflerin karar sürecinde bulunmadığı sadece kriter ağırlıklarının bulunması istenilen bir karar verme probleminin AHP ile çözümlenebilmesi için gerçekleştirilmesi gereken aşamalar aşağıda tanımlanmıştır (Çavuşoğlu, 2012: 41-55; Yaralıoğlu, 2013:1-7; Erdal, 2014: 55-60; Yapraklı ve Erdal, 2015:489-490).

Adım 1: Karar verme problemi tanımlanır.

Bu aşamada problem hiyerarşik bir düzende alt problemlere ayrıştırılır.

Adım 2: Kriterler arası karşılaştırma matrisi oluşturulur.

Kriterler arası karşılaştırma matrisi, $n \times n$ boyutlu bir kare matristir. Kriterlerin birebir karşılıklı karşılaştırılmasında, Saaty'nin 1-9 önem ölçeği

kullanılır (Saaty, 2008:128). İkili karşılaştırmalar, AHP yönteminin en önemli aşamasıdır. İkili karşılaştırmaları elde etmek için göreceli ölçüm değerleri kullanılır.

Adım 3: Kriterlerin yüzde önem dağılımları belirlenir.

Kriterlerin yüzde önem dağılımlarını belirlemek için, karşılaştırma matrisini oluşturan sütun vektörlerinden yararlanılır ve n sayıda ve n bileşenli B sütun vektörü oluşturulur. B sütun vektörlerinin hesaplanmasında Denklem (1)'den yararlanılır.

$$b_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sum_{i=1}^n a_{ij}} \quad (1)$$

n sayıda B sütun vektörü, bir matris formatında bir araya getirildiğinde ise aşağıda gösterilen C matrisi elde edilir.

$$C = \begin{bmatrix} c_{11} & c_{12} & \dots & c_{1n} \\ c_{21} & c_{22} & \dots & c_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ c_{n1} & c_{n2} & \dots & c_{nn} \end{bmatrix}$$

C matrisinden yararlanılarak, kriterlerin birbirlerine göre önem değerlerini gösteren yüzde önem dağılımları elde edilebilir. Bunun için Denklem (2)'de gösterildiği gibi C matrisini oluşturan satır bileşenlerinin aritmetik ortalaması alınır ve Öncelik Vektörü olarak adlandırılan W sütun vektörü elde edilir.

$$w_i = \frac{\sum_{j=1}^n c_{ij}}{n} \quad (2)$$

Adım 4: Kriter karşılaştırmalarındaki tutarlılık ölçülür.

AHP kendi içinde her ne kadar tutarlı bir sistematığe sahip olsa da, sonuçların gerçekçiliği, doğal olarak, karar vericinin kriterler arasında yaptığı birebir karşılaştırmalardaki tutarlılığa bağlı olacaktır. AHP, edilen Tutarlılık Oranı (CR) ile, bulunan öncelik vektörünün ve dolayısıyla kriterler arasında yapılan birebir karşılaştırmaların tutarlılığın test edilebilmesi imkânını sağlamaktadır. Sadece AHP'nin kullanıldığı bir çalışmada hem kriterler, hem de alternatifler 7 ± 2 kuralına (bu kural Saaty ve Özdemir (2003) tarafından ayrıntılı olarak açıklanmıştır.) uygun olmak zorundadır. Aksi takdirde tutarsızlığa yol açar ve kurulan AHP modelinin nihai tutarsızlık oranları 0,10'den büyük sonuçlar verir. CR hesaplamasının özünü, kriter sayısı ile Temel Değer adı verilen (λ) bir

katsayının karşılaştırılması oluşturur. λ 'nın hesaplanması için öncelikle A karşılaştırma matrisi ile W öncelik vektörünün matris çarpımından D sütun vektörü elde edilir.

$$D = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} \end{bmatrix} \times \begin{bmatrix} w_1 \\ w_2 \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ w_n \end{bmatrix}$$

Denklem (3)'de tanımlandığı gibi, bulunan D sütun vektörü ile W sütun vektörünün karşılıklı elemanlarının bölümünden her bir değerlendirme kriterine ilişkin temel değer (E) elde edilir. Bu değerlerin aritmetik ortalaması (Denklem (4)) ise karşılaştırmaya ilişkin temel değeri (λ) verir.

$$E_i = \frac{d_i}{w_i} \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (3)$$

$$\lambda = \frac{\sum_{i=1}^n E_i}{n} \quad (4)$$

λ hesaplandıktan sonra Tutarlılık Göstergesi (CI), Denklem (5)'den yararlanılarak hesaplanır.

$$CI = \frac{\lambda - n}{n - 1} \quad (5)$$

Son aşamada ise CI, Random Gösterge (RI) olarak adlandırılan standart düzeltme değerine bölünerek (Denklem (6)) CR değeri elde edilir.

$$CR = \frac{CI}{RI} \quad (6)$$

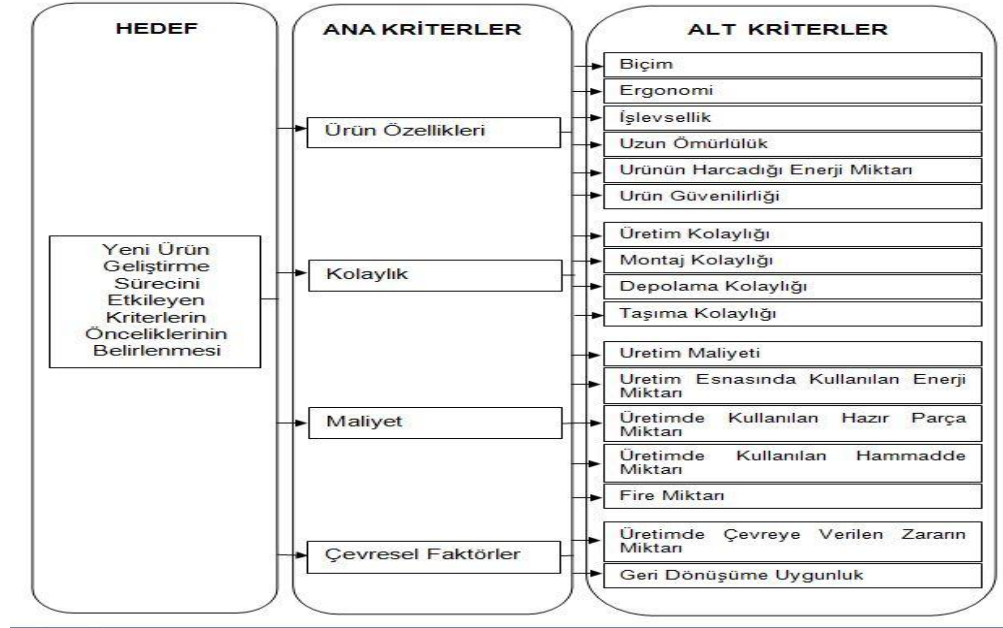
Hesaplanan CR değerinin 0,10'den küçük olması karar vericinin yaptığı karşılaştırmaların tutarlı olduğunu gösterir. CR değerinin 0,10'den büyük olması, ya AHP'deki bir hesaplama hatasını ya da karar vericinin karşılaştırmalarındaki tutarsızlığını gösterir.

3.3. Araştırmanın Bulguları

Bu çalışmada yeni ürün geliştirme sürecini etkileyen ana ve alt kriterlerin belirlenmesi için kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Yapılan literatür çalışmasında elde edilen kriterler bir önceki bölümde sunulmuştur. Problemin kriterleri 7 ± 2 kuralına göre belirlenmiş ve firma yetkilileri ile yapılan görüşmelerde problemimizi etkileyen kriterlerin uygunluğu teyit edilmiştir.

Problemi için belirlenen hedef, ana kriterler ve alt kriterleri gösteren AHP hiyerarşisi Şekil 1.'de sunulmuştur.

Şekil 1. AHP Hiyerarşisi

Şekil 1’de görüldüğü gibi üç seviyeli bir hiyerarşi oluşturulmuştur. Her bir ana kriterin farklı sayıda alt kriteri bulunmaktadır. Model “fayda” yapılı olarak oluşturulmuştur. Fayda yapılı bir model kriterlerin karşılaştırılması sonucunda en çok puanı alan kriterin, en önemli kriter olması üzerine inşa edilir.

Kriterlerin birbirine olan üstünlükleri ikili karşılaştırmalarla Expert Choice programına girilmiştir. Önce ana kriterler kendi arasında, daha sonra her bir ana kriterin alt kriterleri kendi arasında ikili karşılaştırmalara tâbi tutulmuştur. İkili karşılaştırmalar esnasında firma yetkililerinin görüşlerinin geometrik ortalaması alınarak programa tek bir puan girilmiştir. Tablo 2.’de ana kriterlerin ikili karşılaştırma matrisi, Tablo 3.’de ise örnek olarak “Kolaylık” ana kriterinin alt kriterlerinin ikili karşılaştırma matrisi sunulmuştur.

Tablo 2. Ana Kriterlerin İkili Karşılaştırma Matrisi

	Ürün Özellikleri	Kolaylık	Maliyet	Çevresel Faktörler
Ürün Özellikleri		2	1/2	6
Kolaylık	1/2		1/4	3
Maliyet	2	4		9
Çevresel Faktörler	1/6	1/3	1/9	

Tablo 3. Kolaylık Ana Kriterinin Alt Kriterlerinin İkili Karşılaştırması

	Üretim Kolaylığı	Montaj Kolaylığı	Depolama Kolaylığı	Taşıma Kolaylığı
Üretim Kolaylığı		2	3	5
Montaj Kolaylığı	1/2		2	3
Depolama Kolaylığı	1/3	1/2		2
Taşıma Kolaylığı	1/5	1/3	1/2	

Tablo 3.'de ana kriterlerin ve bu ana kriterlerin alt kriterlerinin önem dereceleri sunulmuştur. Buna göre; ikili karşılaştırmalar sonucunda yeni ürün geliştirme sürecinde en fazla etkiyi "Maliyet" kriterinin yaptığı görülmektedir. Yeni ürün geliştirme sürecinde dikkate alınması gereken kriterlerin önem dereceleri değerlendirildiğinde; sırasıyla "Maliyet", "Ürün Özellikleri", "Kolaylık" ve "Çevresel Faktörler" şeklinde olduğu görülmektedir.

"Ürün Özellikleri" ana kriteri incelendiğinde, bu ana kriter açısından modele en çok etki eden alt kriter "Ürün Güvenilirliği" olarak belirlenmiştir. Diğer ana kriterlerin alt kriterlerin önem dereceleri değerlendirildiğinde ise; sırasıyla "Üretim Kolaylığı", "Üretim Maliyeti" ve "Üretiminde Çevreye Verilen Zararın Miktarı" şeklinde olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Modelin Çözümü

Ana Kriterler	Ağırlıklar	Alt Kriterler	Lokal Ağırlıklar	Global Ağırlıklar
Ürün Özellikleri	0,282	Biçim	0,165	0,046
		Ergonomi	0,153	0,043
		İşlevsellik	0,204	0,058
		Uzun Ömürlülük	0,074	0,021
		Ürünün Harcadığı Enerji Miktarı	0,039	0,011
		Ürün Güvenilirliği	0,365	0,103
Kolaylık	0,141	Üretim Kolaylığı	0,483	0,068
		Montaj Kolaylığı	0,272	0,038
		Depolama Kolaylığı	0,157	0,022
		Taşıma Kolaylığı	0,088	0,012
Maliyet	0,526	Üretim Maliyeti	0,461	0,242
		Üretim Esnasında Kullanılan Enerji Miktarı	0,043	0,022
		Üretimde Kullanılan Hazır Parça Miktarı	0,102	0,053
		Üretimde Kullanılan Hammadde Miktarı	0,097	0,051
		Fire Miktarı	0,298	0,157
Çevresel Faktörler	0,051	Üretimde Çevreye Verilen Zararın Miktarı	0,667	0,034
		Geri Dönüşüme Uygunluk	0,333	0,017

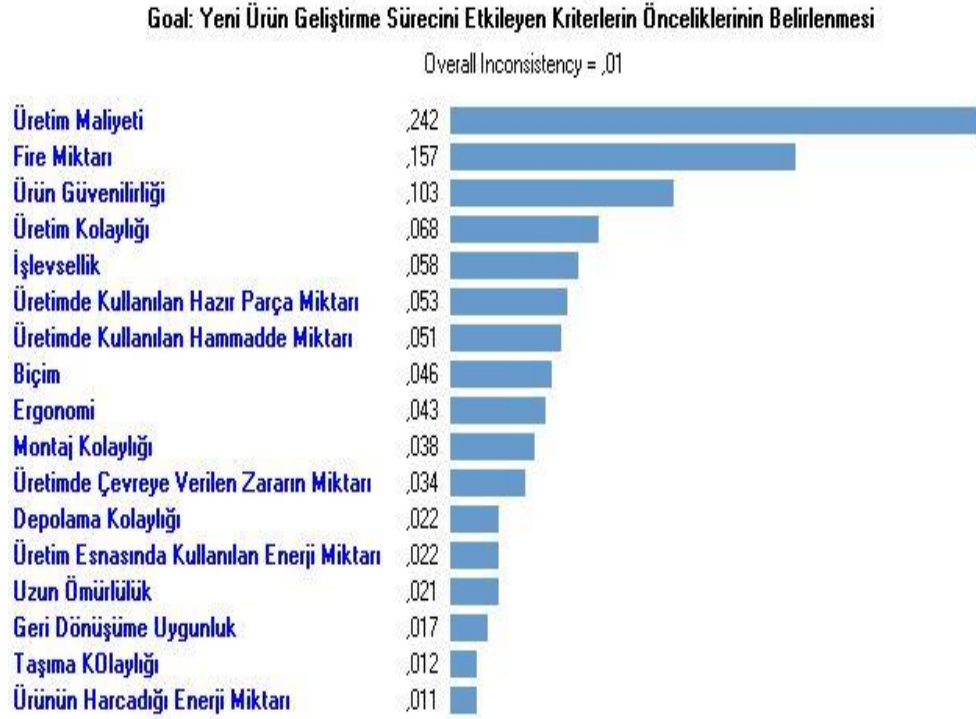
Modelin nihai tutarsızlık oranları Tablo 5’de sunulmuştur. Tüm karşılaştırma matrislerinin tutarsızlık oranları, 0,10’den küçüktür.

Tablo 5. Tutarsızlık Oranları

	Hedef	Ürün Özellikleri	Kolaylık	Maliyet	Çevresel Faktörler	Model Sonucu
CR	0,0039	0,0311	0,00547	0,0213	0,000	0,0141

Aşağıda verilen Şekil 2.'de ise modelin sonucu sunulmuştur.

Şekil 2. Modelin Sonucu

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Son yıllarda firmalar müşterilerini elinde tutmak ve küreselleşen piyasada ayakta kalabilmek için birçok farklı yola yönelmişlerdir. Bu yollardan birisi de yeni ürün geliştirmedir.

Bu çalışmada yeni ürün geliştirme sürecine etki eden kriterlerin önem derecelerinin ortaya koyulması amaçlanmıştır.

Bu çerçevede görüşlerine başvurmak için Karadeniz bölgesinde faaliyet gösteren ve daha önce yeni ürün geliştirmiş 141 firmanın ürün geliştirme, satış ve pazarlama departmanlarında görevli 378 yetkiliye adet anket düzenlenmiş ve değerlendirme için AHP yöntemi kullanılmıştır.

Çalışmanın sonucunda yeni ürün geliştirme sürecini etkileyen en önemli kriter “üretim maliyeti” olarak belirlenmiş, diğer önemli kriterler ise, sırasıyla, “fire miktarı”, “ürün güvenilirliği” “üretim kolaylığı”, “işlevsellik”, “üretimde

kullanılan hazır parça miktarı”, “üretimde kullanılan hammadde miktarı”, “biçim”, “ergonomi”, “montaj kolaylığı”, “üretimde çevreye verilen zararın miktarı” olarak belirlenmiştir.

Ürün geliştirme sürecini etkileyen ve en az öneme sahip kriterler ise yine sırasıyla, “ürünün harcadığı enerji miktarı”, “taşıma kolaylığı”, “geri dönüşüme uygunluk”, “uzun ömürlülük”, “depolama kolaylığı”, “üretim esnasında kullanılan enerji miktarı” olarak sıralanmıştır.

Bu çalışmada ele alınan problem ileride yapılacak çalışmalarda sektör bazında daha spesifik ürünler için uygulanabilir. Benzer şekilde, ileride yapılacak çalışmalarda yeni ürün geliştirme sürecine etki eden kriterlerin farklı kombinasyonlarının sürece etkisi incelenebilir. Yine yeni ürün geliştirme sürecine etki eden kriterlerin önceliklendirilmesi için farklı yöntemler (ör: DEMATEL, ELECTRE, TOPSIS vb.) kullanılarak elde edilen sonuçlar bu çalışmanın sorunları ile karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Abdolmaleki, K. ve Ahmadian, S. (2016). “The Relationship Between Product Characteristics, Customer And Supplier Involvement And New Product Development”. *Procedia Economics and Finance*, 36, 147-156.
- Aka, S.Ç. (2015). Mermer Sektöründe Stratejik Oryantasyonlar, Teknolojik Yenilikçilik ve Yeni Ürün Geliştirme, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Barney, J.B. (2001), “Resource-Based Theories of Competitive Advantage: A Ten-Year Retrospective on the Resource-Based View”, *Journal of Management*, 27(6), 643-650.
- Bowen, H.K., Clark, K.B., Holloway, C.A. ve Kent, H. (1994). *The Perpetual Enterprise Machine: Seven Keys to Corporate Renewal Through Successful Product and Process Development*, New York: Oxford University Press.
- Cengiz, E., Ayyıldız, H. ve Kırkbir, F. (2005). “Yeni Ürün Geliştirme Sürecinin Başarısında Etkili Olan Faktörler”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24,133-147.
- Çavuşoğlu, A. (2012). İMKB’de İşlem Gören Doküman Sanayi Şirketlerinin Finansal Performanslarının AHP ve TOPSIS Yöntemleri ile Karşılaştırılması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dağdeviren, M., D. Akay ve Kurt, M. (2004). İş Değerlendirme Sürecinde Analitik Hiyerarşi Prosesi ve Uygulaması, *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19(2), 131-138.
- DoD. (2001). *System Engineering Fundamentals*, Supplementary Text, Systems Management College.

- Erdal, H. (2014). Mühimmat Dağıtım Ağı Optimizasyonu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Gorchels, L. (2003). *Product Manager's Field Guide: Practical Tools, Exercises and Resources for Improved Product*. Blacklick, OH, USA: McGraw-Hill Companies.
- Gündüz Balpetek, F., Alay, E., Özdoğan, E. (2012). "Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yaşam Döngüsü Değerlendirmesi ve Tekstil Sanayi Etkisi", *Tekstil Teknolojileri Elektronik Dergisi* 6(2), 28-40.
- Güzel, D., Erdal, H. ve Acar, E. (2015). "Kolluk Kuvvetlerinin Hizmet Üretim Etkinliğinin Artırılmasına Yönelik Bir Model Önerisi: Bütünleşik Araç Atama Modeli", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 40, 463-483.
- Harmancıoğlu, N. (2012). "İnovasyon Süreci: Yeni Ürün Geliştirmede İnovasyon Literatürünün Teorik Meta Analizi", *Girişimcilik ve İnovasyon Yönetimi Dergisi*, 1(1), 1-29.
- Ibusuki, U. VE Kaminski, P.C. (2007). "Product Development Process With Focus on Value Engineering and Target Costing: A Case Study In An Automotive Company", *International Jorunal Of Production Economics*, 105(2), 459-474.
- Kotler, P. (1991). *Marketing Management: Analysis, Planning, Implementation and Control*, 7th ed., New Jersey: Prentice Hall.
- Lau, A.K. (2011). "Supplier and Customer Involvement on New Product Performance: Contextual Factors and An Empirical Test From Manufacturer Perspective". *Industrial Management & Data Systems*, 111(6), 910-942.
- Liua, P-L, Wen-Chin, C. ve Chih-Hung, T. (2005). "An Empirical Study on The Correlation Between The Knowledge Management Method And New Product Development Strategy On Product Performance In Taiwan's Industries", *Technovation*, 25, 637-644.
- Loch, C. ve Kavadias, S. (2008). *Handbook of New Product Development Management*, 8th ed., USA: Elsevier.
- Lynn. G.S., Kate, D., Abel, W.S. ve Valentine, R.C.W. (1999). "Key Factors in Increasing Speed to Market and Improving New Product Success Rates", *Industrial Marketing Management*, 28, 319-326.
- Öç, B. (2013). Sürdürülebilir Tasarım: Ürün Tasarımı ve Üretimi Temelinde Malzemelerin Geri Dönüştürülmesi Bilinci. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Saaty, T.L. (2008). "The Analytic Hierarchy and Analytic Network Measurement Processes: Applications to Decisions Under Risk", *European Journal of Pure and Applied Mathematics*, 1(1), 122-196.

- Saaty, T.L. ve Özdemir, M.S. (2003). "Why the Magic Number Seven Plus or Minus Two", *Mathematical and Computer Modelling*, 38, 233-244.
- Sanders, N.R. ve Manrodt, K.B. (1994). "Forecasting Practices in US Corporations: Survey Results", *Interfaces*, 24(2), 92-100.
- Varela, J. ve Benito, L. (2005). "New Product Development Process in Spanish Firms: Typology, Antecedents and Technical/Marketing Activities". *Technovation*, 25(4), 395-405.
- Yapraklı, T.Ş. ve Erdal, H. (2015). "Bankacılık Sektöründe Pazarlama Karması Elemanlarının Önceliklerinin Belirlenmesi: Erzurum İli Örneği", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 38, 481-500.
- Yaralıoğlu, K. (2013). Home page. Analitik Hiyerarşi Proses. http://www.deu.edu.tr/userweb/k.yaralioglu/dosyalar/Analitik_Hiyerarsi_Proses.doc. Erişim Tarihi: 20 Aralık 2017.

Derleme Makalesi/ Review Article

ULUSLARARASI İLİŞKİLERE RUSYA’NIN GÖZÜYLE BAKMAK

RUSSIA’S PERSPECTIVE ON INTERNATIONAL RELATIONS

Toğrul İSMAYIL * Uğur TATLI **

Geliş Tarihi: 20.06.2017
(Received)

Kabul Tarihi: 01.03.2018
(Accepted)

ÖZ: Uluslararası İlişkiler disiplini, kuruluşu ve gelişimi itibariyle Batı tarzı düşünce sistemiyle ilerlemiştir. Buna rağmen Batı dışı dünyanın da uluslararası ilişkiler üzerine çalışmaları mevcuttur. Bu çalışma tarihte ve günümüzde dünya politikasında önemli bir yere sahip olan Rusya Federasyonu’nun dış politikasını, uluslararası ilişkiler üzerine kavramsallaştırmasını ve eğitim süreçlerini ele alacaktır. Kavramsallaştırma ve eğitim süreçleri kendine has çeşitli farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar Türkiye’de Uluslararası İlişkiler disiplinindeki bakış açısının çeşitlenmesine yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Rusya Federasyonu, Dış Politika, Uluslararası İlişkiler*

ABSTRACT: The International Relations discipline has progressed with Western-style thought system in terms of foundation and development. Nonetheless, the non-Western world still has works on international relations. This study will examine the foreign policy of the Russian Federation, which has an important place in world politics in history and today, the Russian conceptualization of international relations and its educational process. Conceptualization and education processes show various differences from others. These differences will help to diversify the perspective of the International Relations discipline in Turkey.

Key Words: *Russian Federation, Foreign Policy, International Relations*

1. GİRİŞ

Küresel siyaset ve dış meseleler Türk kamuoyunun giderek daha fazla ilgisini çekmektedir. Doğal olarak kitlelere yönelik yayın yapan yapılarda, uluslararası ilişkilere dair günlük haberlerin sayısı artmaktadır. Ancak popüler ilginin ötesinde uluslararası ilişkilerin akademik olarak çalışılması, Türkiye’de göz ardı edilemeyecek yaklaşık elli yıllık bir tarihe sahiptir. Türk Uluslararası İlişkiler düşüncesinde çeşitli eğilimler olsa da, özellikle günümüzde Amerikan ekolünün

* Doç. Dr., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara, togrul65@hotmail.com

** Araştırma Görevlisi, Yüksek Lisans Öğrencisi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara, ugur.tatli@outlook.com

akademinin genelinde ağırlıklı olarak hüküm sürdüğü iddia edilebilir. Hatta verilen eğitiminde de, uluslararası ilişkilerin bir Amerikan disiplini olduğu da ifade edilmektedir.

Bu durum günümüz küresel siyasetinde egemen olan Birleşik Devletler'in kültürel etkisinin yarattığı doğal bir sonuçtur. Disiplinin tarih anlatımına teorik çerçevesine ve uluslararası hukuk külliyyatına Batı dışı dünyadan çeşitli eleştiriler ve itirazlar gelmektedir (Tsygankov & Tsygankov, New directions in Russian international studies: pluralization, Westernization, and isolationism, 2004:2-3). Çeşitli kültürler, Batı merkezinden kaynaklı uluslararası ilişkiler düşüncesi dışında birtakım anlayışlara sahip olabilmektedir (Acharya & Buzan, 2007:293-296).

Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği ve İmparatorluk geçmişini de göz önünde bulundurarak, farklı bir uluslararası ilişkiler anlayışına sahiptir (Voskressenski, 2017:33-38). Bu makalenin amacı Rusya Federasyonu'nda dış politika ve uluslararası ilişkiler üzerine eğitim şeklini incelemektir. Bu doğrultuda Rus Dış Politika tarihi, Rus dış politikasındaki kavramsallaştırmalara ve akademik eğitim metotlarına yönelik alt bölümler yer alacaktır.

2. RUS DIŞ POLİTİKASINI ANLAMAK

Sovyet sonrası dönemdeki değişiklikleri anlayabilmek için Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği'nin dış politika davranışlarına değinmek yararlı olacaktır. Doğudaki bu büyük komşunun Avrupa için önem kazanması, I. Pyotr dönemindeki reformlar ile başlamıştır. Baltık kıyısında St. Petersburg kentini kuran Pyotr, yaptığı reform çalışmaları ile Rusya'nın Batı Avrupa'daki birtakım teknolojik gelişmelere sahip olmasını sağlamıştır. Aynı şekilde liman kenti kurarak ve denizcilik faaliyetlerini arttırarak, Rus devletinin dünyaya açılmasını ve doğal olarak uluslararası sisteme daha fazla etki edebilmesinin önünü açmaya çalışmıştır (Riasanovsky & Steinberg, 2011:221-251).

İlerleyen dönemde, Rusya İmparatorluğu bazen Slavcılık bazen de Ortodoks korumacılığını araçsal halen getirerek, komşu bölgelere yayılmaya devam etmiştir. Yayılmacılık yoluyla güçlenmeyi seçen devlet; Kafkasya, Finlandiya ve Orta Asya gibi bölgeleri on dokuzuncu yüzyılda kontrolü altına almayı başarmıştır. Bu yüzyılın başlarında, aynı zamanda Rusya İmparatorluğu'nun Avrupa ve Dünya siyasetinden etkin bir güç olarak ortaya çıkmasını sağlayan Napolyon Savaşları yaşandı. Napolyon'un 1812 Moskova seferinde yenilmesi ve Rus ordusunu Paris'e kadar ilerlemesi sonrası savaş sona erdi. Napolyon'un yenilmesinde önemli pay sahibi olan Rusya İmparatorluğu, Avrupa siyasetinin *muhafazakâr jandarması* haline geldi. Rusya bu dönem sonrasında Avrupa'daki milliyetçi isyanların bastırılmasında önemli rol üstlenmiş ve bu yolla Avrupa'nın etkin gücü haline gelmiştir (Riasanovsky & Steinberg, 2011:311-335).

Rusya'nın bu otokratik ve yayılcı davranışları Batı Avrupalı güçlerin zaman içerisinde tepkisini çekmiş ve 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasında Rusya'nın Avrupa'daki etkin rolü azaltılmıştır. Avrupa yönünün kapalı olduğunu anlayan Rusya, Orta Asya ve Uzak Doğu yönüne doğru yayılmaya geçmiştir. Aynı zamanda Britanya ile yayılma konusunda rekabeti ele alan *Büyük Oyun* gerçekleşmiştir. Genel Avrupa tarihinden de bilindiği üzere, Almanya'nın güçlenmesi ve tehdit algısı yeni arayışların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı başlamıştır (Riasanovsky & Steinberg, 2011:335-419).

Rusya, tarih boyunca ekonomik anlamda güçlü olamamıştır. Kırım Savaşının kaybı önemli sıkıntılara sebep olmuş ve ancak Alaska'nın satılması gibi önlemler ile ülke toparlanmıştır. Benzer şekilde 1904-5 Japon-Rus savaşının kaybedilmesi, birtakım ekonomik ve sosyal problemlere sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı gibi uzun süren bir savaşta da, Rus ekonomisi ve toplumu oldukça yıpranmış ve savaşın üçüncü yılında ihtilal gerçekleşmiştir.

Bu olay sonrası Rusya savaştan çekilmiş ve kendi içinde bir savaşa düşmüştür. İç savaşın sonucunda Bolşevik kuvvetler kazanmış ve Sovyetler Birliği kurulmuştur. Bu durum Rus dış politikasında bir yeniliğin doğmasına sebep olmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere, I. Pyotr döneminde Avrupalılaştırma ve modernleşme çabaları başlamıştır. Ancak buna rağmen bundan sonraki dönemlerde de Rusya, Avrupa medeniyetine tam olarak dâhil olamamış ve kendine özgü farklılıklarla var olmuştur. Buna ek olarak Bolşevik ideoloji bu yapının üzerine eklenmiştir (Tsygankov & Tsygankov, New directions in Russian international studies: pluralization, Westernization, and isolationism, 2004:5).

Rus farklılığı ve Marksist ideolojinin etkisindeki Sovyet Dış Politikası, başlangıçta kendisini ciddi bir güvenlik açığı içerisinde hissetmiştir. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıç yıllarındaki ortamdan yararlanarak, eski Rus İmparatorluğu'nun kaybedilen topraklarını geri alma politikası gütmüştür. Hatta bunun için Nazilerin iktidarındaki Almanya ile anlaşma yapmıştır.

Savaşın bitişi ve Almanya'nın yenilmesi sonrası, Sovyetler Birliği Dünya'daki iki süpergüçten biri olarak ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Sovyet Orduları, Doğu Avrupa'da yerleşmiş ve burada ideolojik anlamda uyumlu devlet yapılarının oluşmasını sağlamıştır. Zaten bu durum Sovyetler Birliği'nin dünya düzenini tehdit ettiği yönünde algılanarak ve Birleşik Devletler ve Batı Bloku ile Soğuk Savaş koşullarının ortaya çıkmasında etkin rol üstlenmiştir.

Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği, coğrafya koşullarını da göz önünde bulundurarak dünya sathına yayılmaya çalışmıştır. Bu amaçla bazen Marksist ideolojiler desteklenirken bazen de anti-Batı, anti-sömürgeci hareketler desteklemiştir. 1949 sonrası karşılıklı olarak nükleer kapasiteye sahip olunması

dolayısıyla, silah rekabeti kızışmıştır. Nükleer başlık sayısında rekabet, tank, uçak ve gemi sayısında rekabette de görülmüştür. Aynı zamanda istihbarat faaliyetleri ile rekabet ilerletilmiş, spor ve sosyal faaliyet alanları da bu rekabet ortamından etkilenmiştir. Sovyetler Birliği kendisine yakın gördüğü rejimleri askeri, politik ve ekonomik olarak desteklemiş, aynı zamanda kendi bölgesi saydığı Doğu Avrupa ülkelerindeki çatlak sesleri, askeri yöntemlerle susturmuştur. Ancak uyguladığı bu yöntemler, ideolojik ayrılık yaşadığı müttefiki Çin Halk Cumhuriyeti ile arasının daha da açılmasına sebep olmuştur (Riasanovsky & Steinberg, 2011:572-615).

1979 yılında Sovyetler Birliği, Afganistan'ı işgal etmiş, ancak başarılı olamayarak önemli bir politik başarısızlık yaşamıştır. Aynı zamanda ekonomik sıkıntılarının da ortada olması, yeni lider Gorbaçov'u reform arayışına itmiştir. Aynı zamanda dış politikada da, insani değerlerden hareketle *Yeni Düşünce* ve *Ortak Avrupa Evi* kavramları ortaya atılmıştır. Buna göre Sovyetler Birliği, tek taraflı olarak silah rekabeti olarak sonlandırmış ve ülke dışındaki müttefiklerini desteklemeyi bırakmıştır (Sergunin, 2016:69-70). Zaten bu kararlar birlikte Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimler çökmüştür. Aynı zamanda içeride yapılan reformlar ve tek parti kontrolünün ortadan kaldırılması da, Sovyetler Birliği'nin üyesi olan 15 devletin bağımsızlığını ilan etmesine yol açmıştır (Riasanovsky & Steinberg, 2011:646-669).

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası bağımsız olan 15 devletten biri Rusya Federasyonu'dur. Alan, nüfus ve ekonomi anlamında bu devletlerin en güçlüsü durumundaydı. Aynı zamanda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyindeki sandalye de bu devlete devredilmişti. Bu devletin liderliğini Sovyetler Birliği'nin de dağılmasında önemli katkıları olan reformcu Boris Yeltsin üstlenmişti.

Rusya'nın bağımsızlığını izleyen süreçte üç fikir grubu vardı. Bunlar Belarus ve Ukrayna ile işbirliği savunan Slavcılar, Batı ile ilişkilerin geliştirilmesini savunan Atlantikçiler ve eski Sovyet coğrafyacına yönelik planları olan Yeni-Avrasyacılar (Shin, 2009:4).

Yeltsin'in iktidara geldiği dönemde devlet zaten ekonomik, sosyal ve etnik sorunlarla boğuşmaktaydı. Bu nedenle Yeltsin, kendisine dış destek arayışında idi. Gorbaçov'un ortaya attığı Yeni Siyasi Düşünce fikrini *Demokratik Dayanışma Prensibi* adlı ile devam ettirilmeye çalışılmış ve Rusya özellikle 1991-1993 dönemlerinde Batı ile uyumlu bir dış politika izleme yoluna gitmiştir. Aynı zamanda toprak bütünlüğü ve sınır sorunlarının çözülmesi için arayışlar söz konusudur.

Yeltsin'in Batı ile işbirliği çabalarının yeterince sonuç vermemesi ve içeride milliyetçi-muhafazakar grupların güçlenmesi ile, Rus Dış Politikası'nda eski Sovyet coğrafyasına yönelik politikalar da geliştirmiştir. Özellikle bu bölgelerdeki Rusların korunması devletin önemli bir dış politika amacı haline gelmiştir. Aynı

zamanda Sovyet mirası dolayısıyla bu bölgelerle olan bağlantılar da bu politikaya sebep olmuştur (Shin, 2009:6).

1990'lı yılların ikinci yarısı Batı'ya karşı olan güvensizliğin arttığı yıllar olmuştur. NATO'nun Doğu Avrupa ülkelerine üyelik verme girişimleri, Rusya tarafından kendisini kuşatılmaya çalışıldığı şeklinde algılanmıştır. Benzer şekilde 1999 yılında Kosova'ya yapılan "insani müdahale", Rusya'nın toprak bütünlüğü hassasiyeti sebebiyle Batı'ya karşı şüphelerini arttırmıştır.

Batı'ya karşı bu güvensizliğe rağmen, 2000 yılında V.Putin'in iktidara gelmesi sonrası pragmatik bir dış politika izlenmiştir. ABD'nin uluslararası terörizme karşı başlattığı hareket desteklenmiş ve bu sayede Kafkasya'da yapılan operasyonlara karşı destek sağlanmaya çalışılmıştır. Çin, Hindistan ve Brezilya gibi Batı dışı ülkelerle ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır. Aynı dönemde NATO'nu Doğu Avrupa'da planladığı füze kalkanı projesine de karşı çıkmıştır (Riasanovsky & Steinberg, 2011:671-713).

Rusya Federasyonu, yurt dışında yaşayan Rusları koruma bahanesi ile Avrasya bölgesinde çeşitli hareketlerde bulunmuştur. 2008 yılında vatandaşlarına saldırdığı iddiası ile Abhazya ve Güney Osetya'ya müdahale etmiş ve 2014 yılında ise Kırım'ı ilhak etmiştir. Aynı zamanda Moldavya'nın Transdinyester bölgesinde askeri güç bulundurmaktadır. Avrasya Bölgesinde işbirliği arayışları başlatmış, sonunda bunu Avrasya Ekonomik Birliği'ni dönüştürmüştür. Benzer şekilde askeri güvenlik boyutunda ise Kollektif Güvenlik Antlaşması Teşkilatı'nı oluşturmuştur. Çin ile Şangay İşbirliği Örgütü'nün gelişmesine katkı sağlamıştır.

Ortadoğu'da ise İran ile nükleer antlaşma için arabuluculuk girişimlerine katkı sağlamış ve İran'ın NPT(Non-Proliferation Treaty) antlaşma metnine uymasını savunmuştur. Soğuk Savaş dönemi müttefiki Suriye'de iç savaş sırasında rejimi desteklemiş, hatta 2015 yılı Güz döneminde rejim kuvvetlerine hava desteği sağlamıştır.

Sonuç olarak baktığımızda Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği'nin süper güç politikalarını aksine büyük ölçüde bölgesel çapta politikalar geliştirmektedir. Rusya, kendisini bir süper gücün ardılı olarak görse de kapasitesi bu yapının gerisindedir.

3. ULUSLARARASI İLİŞKİLER ÜZERİNE RUS KAVRAMSALLAŞTIRMASI

Sovyetler Birliği'nin dağılması, Rusya toplumunda çeşitli dönüşümlerin yaşanmasını da beraberinde getirdi. Dönüşüm konusunda akademik alanı ele alacak olursak, Sovyet döneminin Marksist bilim anlayışı ortadan kalkmış oldu. Benzer şekilde dış politikayı algılama biçiminde de, ideolojik gözlük ortadan kalktı. Bağımsızlığını kazanan Rusya Federasyonu'nda, uluslararası ilişkiler üzerine

çalışmalar yapılmaya başlandı. Bu bölümde ortaya çıkan bu kuramlar ve entelektüel arka planları üzerinde durulacaktır.

Rus tarihinden temellenerek oluşan entelektüel akımları -farklı sınıflandırmalar da olsa- üç ana başlık altında toplamak mümkündür (Shin, 2009:1-2). Bunlar *Batıcı*, *Devletçi* ve *Medeniyetçi* olarak adlandırılmaktadır. Geçmişten günümüze Rus siyasetini ve dış politikasını şekillendirmede de bu fikirlerin rekabet halinde olduğu söylenebilir (Tsygankov & Tsygankov, Russian Theory of International Relations, 2010:2).

Batıcılar, Batı medeniyetinin en gelişmiş medeniyet olduğu fikrinde yola çıkarak, Rusya'nın da yerinin Batı olduğunu öne sürmektedir. Bu görüşlerinin desteklemek için Rusya'nın Batı uluslarına benzeyen taraflarını ön plana çıkarmaktadırlar. I. Pyotr'un reformları ve Avrupa'ya açtığı pencereye kadar giden Batıcılık, aynı zamanda I. Alexander zamanındaki Avrupa monarşileri ile dayanışma ilkesinden de destek almaktadır. II. Alexander'ın yaptığı anayasal reformlar da, Batıcı görüşün destek aldığı bir diğer noktadır. Sovyet döneminde de Batıcı akım, Avrupa ile uyumu savunmuştur. Gorbaçov'un proleter diktatörlük fikri yerine "Ortak Avrupa Evi" ve "demokratik sosyalizm" anlayışı, bu akımın unsurları arasına girmiştir. Rusya'nın reform sürecindeki özelleştirmeleri ve demokratikleşme çabaları ise, Batıcılar için zaten Avrupalı olan Rus devletinin bu değerleri savunması niteliğindedir (Shin, 2009:4). Andrei Kozyrev'in Dışişleri Bakanlığı dönemindeki eski Sovyet coğrafyasında kopuş ve Batı ile bütünleşme çabaları, bunun doğal bir sonucudur. Batıcılara göre medeni dünyaya, Batı'ya, uyum sağlamak ve onun kurumlarına katılmak Rusya'nın iyiliğinedir (Tsygankov & Tsygankov, Russian Theory of International Relations, 2010:2).

İkinci entelektüel ekol ise *Devletçi* gelenektir. Bu anlayışın temeli Rusya'nın güçlü ve bağımsız bir devlet olarak ayakta kalması hedefinden oluşmuştur. Bu amaç doğrultusunda hareket eden Devletçiler, devletin gücünün artışı ve bu sayede sosyal düzenin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi istemektedirler. Bu grup için öteki varlığı oldukça önemlidir. Aynı zamanda bu öteki dış tehdit anlamına geldiği için, Rusya'nın güvenliğinin sağlanması öncelikli konular arasındadır. Dış tehdit ve güvenlik arayışının kökenleri Moğol istilasına dayanmaktadır. O süreçte yaşananlar Rus psikolojisinde güvensizlik yaratmış ve mutlak bir güvenlik arayışını ortaya çıkarmıştır. Sovyet lideri Stalin dönemindeki baskıcı hareket çoğu ve katı yöntemlerle uygulanan ağır sanayi hamleleri Batı (ve Doğu) karşısındaki güvensizliğin sonucudur. Esasen devletçilerin tamamen Batı karşıtı olduğu söylemek yanlış olur. Aslında önemli bir bölümü Batı'nın kendi varlıklarını kabul etmelerini istemektedir ve bu amaçla askeri-ekonomik olarak gelişerek ciddi bir devlet olduklarını kanıtlamaya çalışmaktadırlar. Devletçileri süreç içerisinde ele alacak olursak, Rus İmparatorluğu döneminde İmparatorun otokratik gücü ve devletin katı merkezîyetçi yapısını ön plana çıkarmaktadırlar. Sosyalist dönemde

ise Komünist Parti(SBKP)'nin toplumu kontrol edici ve öncü yapısının önemine dikkat çekmektedirler. O dönem devletçilere göre bu yapı, siyasi düzenin korunmasını sağlamakta ve “kapitalist” dış tehditlere karşı korunma sağlamaktadır. Dış politikada ise bazıları Batı ile işbirliği önerirken, diğerleri dengeleme yöntemini tercih etmektedir. Litvinov'un dış işleri bakanlığı döneminde ve Kruşçev döneminde, Batı ile işbirliği içinde ortak güvenlik sağlanabileceği düşünülürken; Stalin ve Brejnev Batı'yı esas tehdit olarak değerlendirerek dengeleme yoluna yönelmiştir. Benzer bir ikilem, Rusya Federasyonu'nda da söz konusudur. Dışişleri Bakanı Primakov, Batı dışı dünya ile işbirliğini öncelerken, Putin'in özellikle ilk döneminde Birleşik Devletler; ile ortaklık kurarak güvenlik sağlama çabası söz konusudur (Tsygankov & Tsygankov, Russian Theory of International Relations, 2010:3).

Medeniyetçilik ise üçüncü entelektüel akımdır. Bu akım ise denkleme kültürel etkileri eklemektedir. Medeniyetçiler, Rusya'nın ve sahip olduğu değerlerin temelde Batı'dan farklı olduğunu öne sürmektedirler. Hatta ileri giderek merkezini Rusya'nın oluşturduğu bu “medeniyetin”, bir yayılma amacı olduğunu eklemektedirler. Bu görüşü temellendirmek için, tarihsel arka planda IV. İvan dönemindeki düzenlemeler kullanılmaktadır. O dönemde Moskova devleti, Rus çarlığı adını alarak Rus topraklarını bir araya getirmeye başlamıştır. Aynı zamanda Çarlık ifadesi kullanılarak Roma vurgusu yapılmış ve III. Roma iddiası dile getirilmeye başlanmıştır. Medeniyetçilerin bir bölümü Ortodoksluğu ön planda tutarken, bir dönemde Slavist düşünce etkin olmuştur. Sovyet döneminde ise “çökmüş ve kokuşmuş” Batı medeniyetine karşı, aydın Sovyet Rusya retoriği kullanılmıştır. Sosyalist medeniyetçilerin bir bölümü Batı medeniyetine karşı dünya devrimini öne sürse de, diğer bir grup kısıtlı da olsa işbirliğinin olası olduğunu belirtmiştir. Günümüz Rusya'sında mevcut olan bir diğer medeniyetçi yapı ise Avrasyacılarıdır. Bu grup Rusya'nın Batılı ve Doğulu bir sentez olduğunu ve bu nedenle Avrasya kavramının ön planda yer alması gerektiği savunmaktadırlar (Tsygankov & Tsygankov, Russian Theory of International Relations, 2010:3).

Tablo 1: Rus Dış Politikası Üzerine Fikir Grupları

Felsefi dünya görüşü	Atlantikçi	Gerçekçi	Avrasyacı
Destekleyen gruplar	Batıcı liberaller	Pragmatik devletçiler	Geleneksel milliyetçiler
Politikacıları	Kozyrev/Gorbaçov	Putin/Primakov	Zhuganov/Zhirinovskiy
Dış politika anlayışı	Küreselcilik	Pragmatik/müdafacı uluslararasıcilik	Milliyetçilik
Batı algıları	Batı ile işbirliği	Büyük güç pragmatizm/dengelemesi	Batıdan kopma ve karşı durma
Uluslararası politika algıları	Karşılıklı bağımlılık	Etkileme ve uluslararası saygınlık	Farklılıklar

Kaynak: Shin, B.-S. (2009). Russia's Perspectives on International Politics : A Comparison of Liberalist, Realist and Geopolitical Paradigms. *Acta Slavica Iaponica*(26),s.9.

Bu üç temel gruba ek olarak Sovyet dönemindeki entelektüel yapı hakkında da kısaca bilgilendirme yapılması yararlı olacaktır. Sovyet döneminde üçlü tartışma geri plana itilmiş ve daha çok Marksist ideolojinin etkisiyle Marksist sosyal bilimler anlayışına dönmüştür (Sergunin, 2016:67-69). Resmi ideolojik hegemonya, Batıdan entelektüel kopuşu ve içe kapanmayı tetiklemiştir. Aynı zamanda Marksist ideoloji devletin bel kemiği haline gelerek, statükonun korunması ve muhaliflerin tasfiyesi için bir araç olmuştur (Tsygankov & Tsygankov, Russian Theory of International Relations, 2010:4-5).

Entelektüel temel sağlandıktan sonra, Rusların oluşturduğu uluslararası ilişkiler teorilerine değinmek mümkündür. Öncelikle değinilecek teori *liberalizmdir*. Rus liberal düşünürler arasında çeşitli tartışmalar sürmekte ancak temel anlamda argümanlar Batılı liberal kurama benzemektedir. Bu teorisyenler Francis Fukuyama'nın tarihin sonu tezini destekleyen düşünceleri savunmaktadır. Buna göre Batı menşei liberal demokrasi ve piyasa ekonomisi ideolojik savaşı kazanmış, geçerli tek fikir haline gelmiştir. Doğal olarak Rusya'da Batılı değerleri kucaklayarak ve gerekirse Birleşik Devletleri tek güç olarak kabul ederek medeniyete geçiş yapmalıdır. Moskova'nın oluşturmaya çalıştığı bölgesel işbirliği modellerine karşı çıkan liberal kuramcılar, tıpkı Gaidar ve Kozyrev gibi, ancak Batı ile birlikte güvenliği sağlanabileceğini öne sürmekteydi. Onlara göre Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası Rusya, Moskova Knezliği döneminde başlayan çekim merkezi olma özelliğini kaybetmiştir. Bu nedenle eski Sovyet coğrafyası ile

entegrasyon çabaları olumsuz olarak değerlendirilmektedir (Tsygankov & Tsygankov, Russian Theory of International Relations, 2010:5-6).

Diğer bir Rus menşeli kuram, ise *Gerçekçilik* veya *Devletçilik*'dir. Bu ekol de Batılı kuramlardan bir miktar yararlanılmıştır, ama esasında tarihi Rus güvensizliği yer almıştır. Tıpkı Batılı meslektaşları gibi Rus realistler de tek kutupluluk, iki kutupluluk, çok kutupluluk ve güvenlik gibi kavramlar üzerinden tartışmalar yürütmektedir. Örneğin Aleksei Bogaturov, Soğuk Savaş sonrası düzeni çoğulcu tek kutupluluk diye tanımlamaktadır. Buna göre uluslararası sistemin merkezi tek kutupludur, ancak kutup bir devlet değil devletler grubundan oluşmaktadır ve Rusya'da bu grubun bir üyesidir. Realistler, liberal kurama yönelik çeşitli eleştirilerde bulunmaktadır. Liberal düşünürlerin iddiası olan evrensel fikirler bu eleştirinin kilit noktasını teşkil etmektedir. Rusya'nın Batılı demokratik değerlere bel bağlanmasının yanlış olduğunu, çünkü bu değerlerin ancak Batı'nın dünya üzerinde hegemonya kurmasına yaradığını söylenmektedir. Bunun yerine realistler Rusya'nın uluslararası alanda kendi konumu güçlendirmeye çalışmasını salık vermektedir. Aynı zamanda bölgesel işbirliği yönünde çaba gösterilmeli ve Batılı veya Batılı olmayan aktörlerle tarafsız şekilde ilişkiler kurulmalıdır.

Tablo-2. Rus Uluslararası İlişkiler Görüşlerinin Temelleri

	Liberal küreselciler	Gerçekçi uluslararasılar	Medeniyetçi jeopolitikçiler
İstikrar(sızlık) kaynakları	Asimetrik tehditler, İnsan hakları ihlalleri, Terörizm, WMD	Hegemonik hırslar, Güç değişimleri, Terörizm, WMD, Geleneksel olmayan tehditler	Batılı/Deniz gücü yayılmacı hedefler Kültürel yayılmacılık
Düzen	Küreselleşme, Batı öncülüğündeki liberal demokratik sistem	Çok kutuplu dünya, Uluslararası işbirliği ve rekabet	Çok/iki kutuplu düzen Medeniyetler arası rekabet
Ana konu	Medeni vs. anti-demokratik ülkeler, Uluslararası örgütler ve STK'lar	Lider ülkeler	Medeniyetler Deniz/Kara gücü
Kimlik	Önde gelen Batılı devletler	Büyük Avrasya Gücü	Karacı Büyük Güç, Belirli medeniyet
Oyun kuralları	Küresel standartlar Farklılıklara rağmen birlik	Karşılıklı anlayış Ulusal çıkarlar	Jeopolitik düşünce Sıfır toplamlı oyun

Kaynak: Shin B.S.(2009).Russia's Perspectives on International Politics:A Comparison of Liberalist, Realist and Geopolitical Paradigms.Acta Slavica Japonica(26)s. 22.

Bölgesel düzende realistler, Rusya'nın bağımsız politikasını ve gücünü koruması gerektiği konusunda tavsiye vermektedirler. Rusya'yı görece bağımsız bir güç merkezi olarak ele alan realistler, çok yönlü bir dış politika tavsiyesinde

bulunmaktadırlar. Örneğin Primakov ve ekibi, Rusya'nın tek taraflı olarak Batı ile yakınlaşmasına karşı çıkmış ve Çin, Hindistan ve İslam Dünyası ile işbirliğinin önemine dikkat çekmiştir. 1997 yılı Ulusal Güvenlik Belgesinde Rusya, Avrupa ve Asya gücü olarak tanımlanmıştır (Tsygankov & Tsygankov, Russian Theory of International Relations, 2010:6-8).

Üçüncü Rus kuramı ise *medeniyetçiliktir*. Bu kuram kültürel imgeleri içerisinde barındırması sebebiyle inşaacı kuramdan birtakım esintilere sahiptir. Samuel Huntington'ın Medeniyetler Çatışması görüşüne benzer olarak, dünyanın çeşitli medeniyet bölgelerinden oluştuğu ve bunlar arasında rekabetin mevcut olduğu iddia edilmektedir. Bu noktada Rusya, otoriter Ortodoks veya Avrasya medeniyetinin merkezinde yer almaktadır. Alexander Dugin'in oluşturduğu Avrasyacı söylemde rekabet; coğrafi etkilerde göz önünde bulundurulunca, A.B.D. ve Britanya'nın deniz güçleri ile Rusya, Almanya, Çin gibi kara güçleri arasındadır. Ancak "dünyanın çeşitli medeniyetlerden oluşması kesinlikle çatışmaya yol açar" diye bir önerme söz konusu değildir. Ancak kültürel çoğulculuğun devamı için Amerika merkezli ekonomik ve siyasi hegemonyanın dengelenmesi gerekir (Tsygankov & Tsygankov, Russian Theory of International Relations, 2010:8-9).

4. RUSYA'DA ULUSLARARASI İLİŞKİLER EĞİTİMİ: DÜNÜ VE BUGÜNÜ

Rusya Federasyonu'ndaki yüksek eğitim kurumlarında yer alan uluslararası ilişkiler müfredatını incelemek için, bu dalın oluştuğu dönemi ve ortaya çıkışı nedenlerini irdelemek gerekmektedir. Sovyetler Birliği döneminde uluslararası ilişkiler eğitiminin ortaya çıkışı, İkinci Dünya Savaşı'nın son yıllarına dek düşmektedir. Büyük Yurtseverlik Savaşı'nı kazanmak üzere olan Sovyet devleti, elde ettiği bu başarının da etkisiyle diplomatik alanda ön plana çıkmıştı. Aynı zamanda yeni kurulan Birleşmiş Milletler düzeninin "büyük abi"lerinden biri olması, Sovyetler Birliği'nin uluslararası ilişkiler ve dünya politikası üzerine eğitilmiş personele ihtiyaç duymasına sebep oldu. Aynı zamanda bu araştırma dalı, savaş sonrası dünya düzeni üzerine politika geliştirilmesine katkı sağlayabilecekti.

Böyle bir ortamda ve şartların gerektirmesi sebebiyle 1943 yılında Moskova Devlet Üniversitesi'ne(MGU) bağlı Uluslararası İlişkiler Fakültesi kuruldu. Bir yıl sonra bu yapı müstakil bir enstitü haline getirilerek, Dışişleri Bakanlığı – Moskova Uluslararası İlişkiler Devlet Enstitüsü(MGIMO) halini aldı. Bu akademinin temel amacı; Sovyet Dışişleri Bakanlığı, Dış Ticaret Bakanlığı, Bilimler Akademisi Enstitüleri ve medya kuruluşlarına personel yetiştirmektir. Esasen bu amaç için MGIMO'ya ek olarak, 1934 yılında kurulmuş olan Dışişleri Bakanlığı Diplomasi Akademisi de mevcuttu (Voskressenski, 2017:11-12). Ancak bu yapının temel amacı halihazırda bir ihtisas sahibi olan kimseleri alıp, dünya politikası konusunda

eğitmekti. MGIMO ise doğrudan uluslararası ilişkiler üzere ihtisas imkanı sunmaktaydı (Lebedeva, 2005:4).

Çoğu devletin aksine Sovyetler Birliği'nin uluslararası ilişkiler eğitimi, siyaset bilimi değil tarihi temel almaktaydı. Resmi ideolojik kısıtlar sebebiyle Siyaset Bilimi akademi içinde geri planda idi. 1960'lı yıllarda disiplindeki gelişmeler sonucu tarihin ağırlığı görece olarak azaldı ve hukuk, iktisat gibi dallarda eklenerek disiplinler arası bir yapı haline geldi. Ancak Sovyet Uluslararası İlişkiler eğitimi disiplinler arası değil, çok disiplinli bir yapı olarak kabul edilmekteydi. Bu modelde tarih temel yapı taşı olmakla birlikte, iktisat ve hukuk da zorunlu dersler arasında yer almaktaydı. Yöntemsel olarak genel uluslararası ilişkiler problemleri üzerine değil de, daha çok temelini tarihten alan bölge/ülke çalışmalarından oluşmaktaydı (Sergunin, 2016:71-72). Bir diğer özellik ise dış politika üzerine çalışan kişi sayısının kısıtlı tutulması ve bu eğitimin yalnızca başkent Moskova'da yapılması idi (Feklyunina, 2010:50). Uluslararası İlişkiler çalışmalarına ek olarak Asya ve Afrika Çalışmaları üzerine kurulan müstakil enstitü ise, bu bölgelere yönelik çalışan Oryantalistler yetiştirmekteydi (Lebedeva, 2005:4-5).

Sovyet Uluslararası İlişkiler eğitiminde ciddi bir sıkıntı ise -ki bu genel olarak Sovyet akademik eğitiminin yapısal bir sorunudur- araştırma ve eğitim bölümleri arasındaki kopukluktur. Sovyetler Birliği'nde akademik araştırma Sovyet Bilimler Akademisi'nde gerçekleştirilmektedir. Ancak bu araştırmacılar çoğu kez eğitimi görev yapmamaktadır. Ayrıca teorik eğitim ile diplomatik pratikler arasında yer alan bir boşluk vardır. Fakat bu MGIMO ve Diploması Akademisinde ders veren tecrübeli diplomatik personel tarafından tamamlanabilmektedir. Buradaki sıkıntı ise eğitimciliğin çok da prestijli bir meslek olmaması sebebiyle çoğu personel ancak emeklilik yaşlarında bu kariyeri tercih etmesidir (Lebedeva, 2005:5).

Eğitim metodolojisi konusunda bir diğer sıkıntı ise, Marksist araştırma metodolojisinden kaynaklanmaktadır. Normal şartlarda Sovyet eğitim sistemi, Marksist-Leninist prensipler doğrultusunda işlemektedir (Sergunin, 2016:71). Ancak Uluslararası İlişkiler disiplini Marksizm ve Neo-Realizm bir arada yer almaktadır. Eğitim bir taraftan proleter enternasyonalizmi analiz konusu yaparken, diğer taraftan da ulusal çıkarları ön plana almaktadır. Kendi içinde çelişen iki hedef üzerine ilerleyen gelenek, devletin süper güç statüsü kazanması ile Neo-Realist boyuta ağırlık vermiş ve ideolojik taraf söylemsel düzeyde kalmıştır (Lebedeva, 2005:5-6).

Sovyetler Birliği'nin uluslararası ilişkiler eğitimini irdeledikten sonra, günümüz eğitim sistemini incelemek mümkün hale gelmiştir. Bu anlamda Birliğin en büyük mirasçısı Rusya Federasyonu'ndaki yapı, yazının devamında yer

alacaktır. 1991 sonrası Rusya Federasyonu'ndaki siyasal ve toplumsal yapıdaki değişimler, uluslararası ilişkiler eğitiminde de etkisini göstermiştir. Tek parti devleti ve onun resmi ideolojisinin kontrolü kaybetmesi kısmi demokratikleşme sürecini de beraberinde getirmiştir (Sergunin, 2016:74). Bunun sonucunda Uluslararası İlişkiler eğitiminin Rusya Federasyonu'nda çeşitli merkezlere yayılması mümkün olmuştur (Feklyunina, 2010:50). 1994 yılında Saint Petersburg Üniversitesi'nde uluslararası ilişkiler üzerine bir fakülte kurulmuştur (Sergunin, 2016:72). Günümüzde Nizhniy Novgorod, Kazan, Yekaterinburg, Vladivostok, Irkutsk, Tomsk, Ryazan, Ivanovo gibi kentlerde de bu eğitim mevcuttur. Toplam olarak çeşitli Rus kentlerinde yaklaşık 40 üniversite uluslararası ilişkiler eğitimi vermekte ve yine bu rakama yakın üniversite ise bölge çalışmalarında faaliyet göstermektedir (Sergunin, 2016:74). Sadece başkent Moskova'da, MGIMO dışında; A.B.D. ve Kanada Enstitüsü'ne bağlı Dünya Politikası Fakültesi, Moskova Devlet Üniversitesi'nde 2003 yılında açılan Dünya Politikası Fakültesi, Rusya Halkların Dostluğu Üniversitesi ve diğer ciddi enstitüler bu alanda eğitim vermektedir. (Lebedeva, 2005:6).

MGIMO ise Rusya'daki uluslararası ilişkiler eğitiminin esas merkezi konumunu devam ettirmekte ve bununla birlikte uluslararası ilişkiler eğitimi veren Rusya Üniversiteler Birliği üyeleri arasında öncü roldedir. MGIMO, lisans programı, uzmanlık programı, yüksek lisans programı ve doktora programına sahiptir. Diğer üniversitelerle karşılaştırıldığında MGIMO çeşitli konulara odaklanmış 4000 civarında uluslararası ilişkiler öğrencisi ile en büyük akademik kuruluştur. Ayrıca MGIMO öncülüğünde Rusya Uluslararası Çalışmalar Birliği (RISA) Aralık 1999'da kurulmuştur (Lebedeva, 2005:6).

Kurumsal boyut dışında içerik anlamında da yeni gelişmeler yaşanmıştır. Öncelikle yayın sayıları önemli ölçüde artmıştır. Batılı uluslararası ilişkiler disiplini olduğu gibi Rus karşılığı da ulus-devlet paradigmasını aşmış ve çok yönlü bir uluslararası ilişkiler disiplini ortaya çıkmıştır. Uluslararası ilişkiler konusundaki analist sayısı artmış aynı zamanda yeni araştırma merkezleri kurulmuştur.

Rusya'daki akademik anlamda 1991 sonrası bir diğer değişim ise siyaset biliminin ortaya çıkışıdır. Ancak *siyaset bilimi ve uluslararası ilişkilerin* ilişkisi, Amerikan ve Avrupa üniversitelerinden farklılığını korumaktadır. 1991 sonrası dahi Rus uluslararası ilişkiler eğitimi, tarih kökenli devletler arası ilişkiler boyutuna odaklanmaya devam etmektedir. Siyaset bilimi bölümü ise felsefe üzerine yoğunlaşmış ve daha çok devletlerin iç politik meseleleri ile seçim gibi konularda faaliyet göstermektedir (Lebedeva, 2005:6-7).

Günümüzde de Rusya'daki uluslararası ilişkiler eğitimi Sovyet geçmişinin izlerini barındırmaya devam etmektedir. Geçmişteki Neo-Realist etki ve ulusal çıkarların tespit edilme çabaları bu ülke disiplininin esas araştırma konularındandır.

Bu nedenle çıkarların tespitinde, jeopolitik yaklaşımlar da bütün Rus uluslararası ilişkiler fakültelerinin müfredatlarında yer almakta ve oldukça önemsenmektedir.

5. SONUÇ

Uluslararası İlişkiler düzeninde Soğuk Savaş sonrası dönemin tek kutuplu bir yapıya sahip olduğu konunun uzmanları tarafından belirtilmektedir. Ancak bu tek süpergücün zayıfladığı ve çok kutupluluğun kaçınılmaz olduğu yönündeki tartışmalar da yapılmaktadır. Rusya Federasyonu da yayınladığı dış politika konseptlerinde (Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, 2013) (Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, 2016), bu çok kutupluluğa geçişe vurgu yapmaktadır. İmparatorluk ve Sovyet mirası da göz önünde bulundurulduğunda, Rusya Federasyonu bu çok kutupluluğa geçişte önemli bir yere sahiptir.

Rusya tarih boyunca hem Batı'ya hem de Doğu'ya yakın olmuştur. Ruslar, her iki bölge ile de bağlantılı ancak aynı zamanda mücadele içinde yer almıştır. Bu durum Rusya'nın kendine has bir çekim merkezi olmasını durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu çıkarımı bir kenara not edip, Uluslararası İlişkiler disiplini ele aldığımızda teorik ve yöntemsel tartışmaların söz konusu olduğunu görebiliriz. Disiplinin Batılı kökenine yapılan eleştiriler, Rus Uluslararası İlişkiler eğitiminin de farklılıklarından doğan önemini ortaya koyabilecek ve disiplinin çeşitlenmesine katkı sağlayacaktır. Kısaca değerlendirmek gerekirse, Rus algısı 3 temel entelektüel çevrenin oluşturduğu Batıcı, Devletçi ve Medeniyetçi teoriler üzerinden şekillenmektedir. Rus Uluslararası İlişkiler eğitimi ise gelişen teori kısmının yanında alan/bölge çalışmaları, tarih, ekonomik, hukuk ve jeopolitik ile desteklenen ve giderek gelişmekte olan bir yapıdadır.

Bu bağlamda Uluslararası İlişkiler disiplini Batı dışı bir anlayışla ele almak literatürü zenginleştirecek ve yapılan tartışmalara farklı boyutlar ekleyecektir. Bu nedenlerden dolayı Rusya'nın dış politikasını, uluslararası ilişkiler kavramsallaştırmalarını ve bu disipline yönelik akademik alanlarını işleyiş modelleriyle irdelemek dikkat edilmesi gereken noktalardandır. Bu noktalar aynı zamanda Türk Uluslararası İlişkiler disiplininin de çok yönlü şekilde gelişmesine katkı sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abramova, O. D., & Buyanov, V. S. (2013). *Vneşnyaya Politika Rossii. Teoriya i Praktika*. Moskva: Kniga i Biznes.
- Acharya, A., & Buzan, B. (2007). Why is there no non-Western international relations theory? An introduction. *International Relations of the Asia-Pacific*, 7, 287-312.

- Diplomatic Academy of Russian Foreign Ministry. (2018). *About*. 18 Şubat 2018 tarihinde <https://www.dipacademy.ru/en/about/> adresinden alındı.
- Feklyunina, V. (2010). *National images in international relations: Putin's Russia and the West*. Glasgow: University of Glasgow.
- Felman, D. M. (2005). Mirovnaya Politika: Problemy Stanovleniya v Rossiyskom Politologičeskom Soobşçestve. *Vestn. MGU*(Ser. 12), 114.
- Hosking, G. (2011). *Rusya ve Ruslar: Erken Dönemden 21. Yüzyıla*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Jackson, R., & Sørensen, G. (2013). *Introduction to International Relations Theories and Approaches*. Oxford: Oxford University Press.
- Jackson, W. (2001). The image of Russia in international relations theory. *Havighurst Center Working Papers*.
- Kosova, Yu. (2012). *Mirovaya Politika i Mejdunarodniye Otnoşeniya*. Slb: Liter.
- Lebedeva, M. (2005). IR education in Russia: new dimensions and prospects. *46-th ISA Annual Convention*. Honolulu.
- Lebedeva, M. M. (2003). *Mirovaya Politika*. Moskva.
- Lebedeva, M. M. (2009). *Mirovnaya Politika v XXI v.: Aktory, Protsussiy, Problemy*. Moskva: MGIMO.
- MGIMO. (2018). *History*. 18 Şubat 2018 tarihinde <http://english.mgimo.ru/basic-facts/history> adresinden alındı.
- MGU. (2018). *Faculty of Foreign Languages and Area Studies*. 18 Şubat 2018 tarihinde <https://www.msu.ru/en/info/struct/depts/inostr.html> adresinden alındı.
- MGU. (2018). *Faculty of Political Science*. 18 Şubat 2018 tarihinde <https://www.msu.ru/en/info/struct/depts/polit.html> adresinden alındı.
- MGU. (2018). *Faculty of World Politics*. 18 Şubat 2018 tarihinde <https://www.msu.ru/en/info/struct/depts/fmp.html> adresinden alındı.
- MGU. (2018). *Institute of Asian and African Studies*. 18 Şubat 2018 tarihinde <https://www.msu.ru/en/info/struct/depts/isaa.html> adresinden alındı.
- Riasanovsky, N. V., & Steinberg, M. D. (2011). *Rusya Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı. (2013). *Rusya Federasyonu Dış Politika Konsepti*. 18 Şubat 2018 tarihinde http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6B6BZ29/content/id/122186 adresinden alındı.
- Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı. (2016). *Rusya Federasyonu Dış Politika Konsepti*. 18 Şubat 2018 tarihinde http://www.mid.ru/en/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptICk6B6BZ29/content/id/2542248 adresinden alındı.

- Sergunin, A. (2016). *Explaining Russian Foreign Policy Behavior Theory and Practice*. Stuttgart: ibidem-Verlag.
- Shin, B.-S. (2009). Russia's Perspectives on International Politics : A Comparison of Liberalist, Realist and Geopolitical Paradigms. *Acta Slavica Iaponica*(26), 1-24.
- Torkunov, A. (2014). *Sovremennyye Mejdunarodnyye Otnoşeniya*. Moskva: Aspekt Press.
- Tsygankov, A. P., & Tsygankov, P. A. (2004). New directions in Russian international studies: pluralization, Westernization, and isolationism. *Communist and Post-Communist Studies*, 37(1), 1-17.
- Tsygankov, A. P., & Tsygankov, P. A. (2010). National ideology and IR theory: Three incarnations of the 'Russian idea'. *European Journal of International Relations*, 16: 663, 663-686.
- Tsygankov, A. P., & Tsygankov, P. A. (2010). Russian Theory of International Relations. R. A. Denmark içinde, *International Studies Encyclopedia* (s. 6375-6387). Wiley Blackwell Publishers.
- Tsygankov, P. A. (2005). *Teoriya Mejdunarodnyh Otnoşeniy*. Moskva: Gardariki.
- Vernadsky, G. (2009). *Rusya Tarihi*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Voskressenski, A. D. (2017). *Non-Western Theories of International Relations Conceptualizing World Regional Studies* . Palgrave Macmillan.

**FRANSA'NIN CUMHURİYET DÖNEMİNDE İZLEDİĞİ POLİTİKALAR
VE BU POLİTİKALARIN TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİNE ETKİLERİ**

*POLITICS OF FRANCE IN THE PERIOD OF TURKISH REPUBLIC AND
EFFECTS OF THESE POLITICS ON TURKISH-FRENCH RELATIONS*

Ömer Lütfi TAŞÇIOĞLU*

*Geliş Tarihi: 31.05.2016
(Received)*

*Kabul Tarihi:06.03.2018
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmada Fransa'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıcından günümüze kadar Ermeni meselesinde izlediği politikalar ve bu politikaların Türkiye ile ilişkilerine etkileri ele alınarak değerlendirilmiştir. Anadolu'nun işgali sırasında Ermenileri kullanan Fransa Kuvayı Milliye'nin direnişi karşısında Anadolu'yu terk ederken bölgedeki Ermenileri de beraberinde götürmüştür. Cumhuriyet döneminde de Ermenilere verdiği desteği sürdüren Fransa 1937 yılında ilk Ermeni soykırım anıtını açmış ve Fransa'da günümüze kadar 40'dan fazla soykırım anıtı dikilmiştir. Türkiye'nin Paris Büyükelçisi İsmail Erez'in 1975 yılında ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu) tarafından şehit edilmesiyle başlayan süreçte ASALA'nın gerçekleştirdiği 37 eylemle Fransa ASALA'nın Türklere karşı en çok eylem gerçekleştirdiği ülke haline gelmiştir. Fransa 1998'ten başlayarak günümüze kadar Parlamentosunda Türkiye'yi soykırımla suçlayan birçok karar almış, ancak Fransız Anayasa Mahkemesi Fransız Parlamentosunda alınan bazı kararları iptal etmiştir. Fransız Anayasa Mahkemesinin verdiği iptal kararlarından ve AİHM'nin Perinçek davasında verdiği karardan sonra Fransız yönetiminin geri adım atması beklenirken yönetim Ermeni tezlerine desteğini sürdürmeye devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Fransız-Osmanlı İlişkileri, Fransız-Ermeni İlişkileri, Fransız – Türk İlişkileri*

ABSTRACT: In this article French politics on the Armenian issue and the effects of these politics on Turkish-French relations have been evaluated since the establishment of Turkish Republic until to date. France used Armenians to occupy the Anatolia and brought them back to France after leaving the Anatolia. France erected the first Armenian genocide monument in 1937 and erected more than 40 monuments up to now. France became the country in which the most assassinations took place with 37 murder attempts which were started with the assassination of İsmail Erez the Turkish ambassador in Paris by ASALA (Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia) in 1975. French Parliament enacted many resolutions accusing Turkey for Armenian genocide since 1998. But French Constitutional Court annulled the decision of France Parliament. On the contrary to the expectations, French Parliament has not stepped back after the annulment decision of the French Constitutional Court and the decision of ECHR on Perinçek case, and ploughed on supporting Armenian claims.

*Dr., ANKA Enstitüsü Bilimsel Danışma Kurulu Üyesi, Ankara/TÜRKİYE,
omertascioglu@gmail.com

Key Words: *French-Ottoman Relations, French-Armenian Relations, French-Turkish Relations*

1. GİRİŞ

17. yüzyıldan itibaren Anadolu toprakları üzerinden Doğu Akdeniz'in kontrolünü sağlamaya çalışan ve bu amaçla Ermenileri kullanan Fransa Ermenilerin bağımsızlık talebiyle isyan etmesinde önemli bir rol oynamıştır¹.

Fransa, Ermenilere verdiği desteği ve Ermenilerle işbirliğini İstiklâl Harbi yıllarında da sürdürmüş ve Anadolu'dan tahliye ettiği isyancı Ermenilerinden oluşan üç Taburluk kuvveti Kıbrıs'ın Monarga köyünde eğittikten sonra Urfa, Antep ve Maraş'ın işgalinde kullanmıştır². Ancak Kuvay-ı Milliye'nin Fransız kuvvetlerine karşı yürüttüğü başarılı mücadeleden sonra bölgede tutunamayacağını anlayan Fransa 21 Ekim 1921'de TBMM ile Ankara Antlaşmasını imzalamış ve Anadolu topraklarını işgal için getirdiği Ermeni lejyon askerleriyle birlikte Türk topraklarından çekilmek zorunda kalmıştır.

Ermenilere Anadolu'da yurt kurma girişimlerini Lozan görüşmeleri sırasında da dile getiren Fransa'nın Ermenilere özerklik verilmesi konusundaki talebi Türk Heyeti tarafından reddedilmiştir³.

2. TÜRKİYE İLE FRANSA ARASINDA YAŞANAN İSKENDERUN SANCAĞI (HATAY) SORUNU

Türkiye Lozan görüşmelerinde büyük bir başarı kazanarak bağımsızlık hakkını ve hükümlerini muhasım ülkelere kabul ettirmekle birlikte 25 Nisan 1920'de Fransız mandasına bırakılan İskenderun Sancağının Türk toprakları içine alınması mümkün olamamış ve mandater ülke sıfatıyla Fransa bu bölgeyi Halep üzerinden Suriye'ye bağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra tüm ülkelerle iyi ilişkiler kurma politikası kapsamında Fransa ile karşı karşıya gelmemek düşüncesiyle elverişli şartların oluşmasına kadar sorunun çözümü ertelenmiş ve 30 Mayıs 1926 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında akdedilen Dostluk Anlaşmasıyla İskenderun Sancağı bölgesinin statüsü teyit edilmiştir.

Ancak Fransa'nın 22 Aralık 1936'da Suriye ile imzaladığı ve Suriye'ye bağımsızlık verilmesini öngören anlaşma ile İskenderun Sancağının da Suriye'ye

¹ Dündar Aydın, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa'nın Rolü" Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu, 8-12 Ekim 1984, Ankara, 1985, s.287

² Hikmet ÖZDEMİR, Kemal ÇİÇEK, Ömer TURAN, Ramazan ÇALIK, Yusuf HALAÇOĞLU, "Ermeniler: Sürgün ve Göç", Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 2004, s.137

³ Serkan Yazıcı, "Fransa'nın Birinci Dünya Savaşından Günümüze Uzanan Ermeni Siyaseti", *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa* (Editör: Doç. Dr. Haluk Selvi), Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 2006, s.275

bağlanması tehlikesinin ortaya çıkması üzerine⁴ Türk Hükümeti sorunun halledilmesi için Fransa ve Milletler Cemiyeti (MC) nezdinde girişimlerde bulunmuştur.

MC sorunun halli için bir gözlemci heyeti görevlendirmiş, heyet 31 Aralık 1936'da göreve başlamıştır. Soruna bir çözüm bulmak amacıyla Fransa ile görüşmelerini sürdüren Türkiye'nin Hatay'ın bağımsız bir devlet olmasına ilişkin önerisi başlangıçta Fransa tarafından reddedilmiş ve Fransa takip eden dönemde Dersim isyanını destekleyerek Türkiye'nin dikkatini Hatay'dan Dersim'e çekmeye çalışmıştır. Dersim ve Hatay'daki Alevileri Türklere karşı kıskırtan Fransa Türkiye'nin sıkıştırılması çabaları kapsamında Ermenileri de kullanmış ve Hatay bölgesindeki Ermenilere silah dağıtmıştır⁵. Fransa'nın Hatay bölgesinde Türklere karşı Ermenileri kullanmaya kalkışması üzerine Türkiye Ermeni Patriği Mesrop Maroyan, Türkler aleyhine çalışan Ermenileri ikaz etmek üzere Hatay'a iki Ermeni Rahip göndermek için İçişleri Bakanlığından izin istemiştir⁶.

Fransa'nın Suriye'nin bağımsızlığını tanınması konusunda imzalanan anlaşma gereğince icra edilen Hatay seçimleri öncesinde Fransızların seçim sonuçlarını etkilemek için başvurduğu uygulamalara tepki gösteren Türkiye'nin talimatına uyan Türklerin çoğu seçimlere katılmamıştır. Türkiye'nin itirazı üzerine seçim yönetmeliği üzerinde yapılan değişikliklerden sonra MC gözetimi altında 3 Mayıs 1938'de başlayan seçimlerde ise Fransız manda yönetimi bölgedeki Türklerin seçmen kaydı yaptırmasını önlerken Suriye'deki Taşnak ve Hınçak Ermenilerini Hatay'a getirerek İskenderun Sancağına vatandaş olarak kaydetmiş, Fransız manda yönetiminin söz konusu uygulamaları üzerine Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir⁷.

Atatürk'ün 20 Mayıs 1938'de Mersin'e, ardından 24 Mayıs 1938'de Adana'ya giderek buradaki askeri birlikleri denetlemesi ve sınıra 30.000 kişilik kuvvet yığması Türkiye'nin kararlılığını göstermesi açısından etkili olmuştur⁸. Türkiye'nin kararlı tavrı karşısında geri adım atmak zorunda kalan Fransa önce seçimleri ertelemiş ve Hatay'daki temsilcisini değiştirmiş, ardından Abdurrahman Melek'i Hatay Valisi olarak atamıştır. Daha sonra Fransa Türkiye'nin teklifini

⁴ Şerife Yorulmaz, Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağının (Hatay) Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918- 1939), V. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu, Antakya, 17-18 Ekim 1998, s. 234

⁵ Yusuf Sarıay, Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Sayı:34, Ankara, 2013

⁶ Sarıay, agm, s.44

⁷ Sarıay, agm, s.39

⁸ Esin Dayı, Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatana Katılması, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 19, Erzurum, 2002, s. 338

kabul etmiş ve MC kararıyla Sancak'ın toprak bütünlüğünün Türkiye ile Fransa arasında yapılacak bir anlaşma ile teminat altına alınması kararlaştırılmıştır⁹.

22-31 Temmuz 1938'de yapılan seçimler sonucunda Türkler İskenderun Sancağındaki 40 milletvekilliğinden 22'sini kazanmış ve 2 Eylül 1938'de Hatay Meclisi toplanarak Hatay Devleti'nin kuruluşunu ilan etmiştir¹⁰. Takip eden süreçte Türkiye ile Fransa arasında 23 Haziran 1939'da "Hatay Anlaşması" imzalanmış bir yıl kadar bağımsız kalan Hatay Devleti Hatay Meclisi'nin 29 Haziran 1939'da oybirliği ile aldığı kararla Türkiye'ye katılmıştır¹¹.

Böylece Fransa'nın Kilikya diye adlandırdığı Çukurova bölgesinde Ermenistan kurma hayalleri ve Antakya bölgesini Türkiye'den koparma çabaları İstiklâl Harbinde savaş yoluyla, Hatay'da ise diplomasi ve kriz yönetimi yoluyla önlenmiştir.

3. 1937-1987 DÖNEMİNDE FRANSA'NIN ERMENİ POLİTİKALARI

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün izlediği akılcı dış politika ve Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya kamuoyunda elde ettiği saygın yer gerek Fransa'nın, gerekse Fransa'da yaşayan Ermenilerin Ermeni zorunlu göçünü ileri sürerek Türkiye aleyhtarı faaliyetler yürütmelerine imkân sağlamamış, ancak Atatürk'ün sağlık sorunları yaşadığı 1936 yılından sonra Fransa Türk karşıtı tutumunu sürdürmeye devam etmiştir. Bu kapsamda Ermeni meselesi 1937 yılında Fransa'da tekrar gündeme taşınmış ve Marsilya'da bir Ermeni kilisesinin bahçesine sözde soykırım anıtı dikilmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1939-1945 yılları arasında Almanya ile savaşa giren Fransa savaş yıllarında kendi ulusal bütünlüğünü koruma çabası içinde Ermeni sorunu ile ilgili belirgin bir girişimde bulunmamış ve takip eden dönemde de Ermeni meselesinde bir sükûnet dönemi yaşanmıştır. Ancak zorunlu göç kararının alındığı 1915 yılının 50. yılı olan 1965 yılından itibaren Diaspora Ermenilerinin de etkisi ile Fransa konuyu tekrar ele almaya başlamıştır.

1972 yılında Fransa, Lyon'da soykırımı simgeleyen Ermeni anıtının açılmasına izin verince anıtın açılma girişimini önlemeye çalışan Türkiye Cumhuriyeti'nin Paris Büyükelçisi Hasan Esat Işık, tüm çabalarına rağmen anıtın dikilmesini engelleyemeyince "*TÜRKİYE Cumhuriyeti'nin haysiyetini korumak için, aksine talimatları yoksa bugün saat 14.00'teki THY uçağıyla Ankara'ya dönüyorum*" şeklindeki telgrafı Dışişleri Bakanlığı'na göndermiş ve Ankara'ya dönmüştür¹². Söz konusu davranış dışişleri mensupları için olduğu kadar gelecekte

⁹ Sarıay, agm, s. 39-40

¹⁰ Dayı, agm, s. 339

¹¹ Ercan Koç, Atatürk'ün Hatay Davası, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Bilig Dergisi, Sayı 50, Yaz 2009, s. 121

¹² Işık anıt açılınca Türkiye'ye dönmüştü, Milliyet, 30 Nisan 1984

devletin çeşitli makamlarına gelecek olan yeni yetişen nesil için de devletin onurunun korunması için nasıl davranılması gerektiğini gösteren bir örnek teşkil etmektedir.

Kıbrıs Barış Harekâtının icra edildiği 1974 yılından itibaren Ermeni ve Rum lobilerinin işbirliği ile sözde soykırım konusu uluslararası alanda yoğun bir şekilde gündeme taşınırken Türk diplomatları da ASALA terör örgütünün hedefi haline gelmiştir. 1974 yılında yapılan BM Ekonomik ve Sosyal Konsey toplantısında “Ermeni soykırımından” söz eden Fransız editörün girişimleri Türk delegasyonunca önlenmiştir.

24 Ekim 1975 tarihinde Türkiye'nin Paris Büyükelçisi İsmail Erez, ASALA tarafından şehit edilmiş, takip eden süreçte ASALA'nın gerçekleştirdiği 37 eylemle Fransa ASALA'nın Türklere karşı en çok eylem gerçekleştirdiği ülke haline gelmiştir¹³. 1980'li yıllarda ASALA'nın saldırıları giderek tırmanmış, 19 Nisan 1980'de Marsilya'da Türk Konsolosluğu'na roketatarlı saldırıda bulunulmuş, 5 Ağustos'ta Lyon'da Ermenilerin Türk konsolosluğunu basmaları sonucu bazı Türk vatandaşları yaralanmış, 26 Eylül'de Paris'te Türk Basın Ataşesi Selçuk Bakkalbaşı yaralanmış, 10 Kasım'da Strasburg'daki Türk Konsolosluğu'na saldırı düzenlenmiş, 4 Mart 1981'de Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri Reşat Morali ile din görevlisi Tecelli Arı, Ermeni teröristlerce Paris'in göbeğinde şehit edilmişlerdir¹⁴.

Bütün bu saldırılar karşısında Fransız basını Ermeni terörüne karşı gereken tepkiyi göstermek yerine Ermeni saldırılarını haklı çıkarıcı yayınlar yapmayı tercih etmiştir. Ancak 15 Temmuz 1983'te ASALA'nın Paris'in Orly Havalimanındaki THY bürosuna karşı gerçekleştirdiği bombalı saldırıda ölen sekiz kişiden dördünün Fransız, birinin Amerikalı, birinin de İsveçli olması ve yaralanan 55 kişiden 28 Türk'ün yanı sıra çoğu Fransız vatandaşı olan 27 yabancının da bulunması Fransa'nın Ermeni terörünün çirkin yüzünü görmesini kolaylaştırmış, ancak Fransa'nın Orly saldırısından aldığı dersin etkisi çok uzun sürmemiş ve saldırının üzerinden bir yıl bile geçmeden Fransa Ermeni meselesindeki taraflı tutumunu tekrar sürdürmeye başlamıştır.

4. FRANSIY PARLAMENTOSUNUN ERMENİ TASARILARI

18 Haziran 1987 tarihinde Avrupa Parlamentosu'nda alınan ve Türkiye'yi soykırım suçu işlemekle suçlayan kararın çıkarılması sırasında Fransız parlamenterlerin tasarının geçirilmesi ve karar taslağının sertleştirilmesi konusunda özel çaba harcadıkları gözlenmiştir. Fransız parlamenterler hem oylamayı

¹³ Yazıcı, agm, s. 276

¹⁴ Sedat Laçiner, “Ermeni Sorununun Fransa-Türkiye İlişkilerine Etkisi”, *USAK Stratejik Gündem*, 6 Ocak 2010, s.5-6

yönlendirmişler, hem de sokak gösterilerine destek vererek halkı galeyana getirmişlerdir¹⁵.

Fransa 29 Mayıs 1998’de Ulusal Meclisi’nden 1915 olaylarının Ermeni soykırımı olarak tanınması kararını geçirmiş¹⁶, karar Fransız Senatosu’nun 7 Kasım 2000 tarihli oturumunda Senato tarafından da 40’a karşı 160 oyla kabul edilmiştir.

Ermeni soykırım yasa tasarısının Fransız Ulusal Meclisi’nde ve Senatosu’nda da kabul edilmesi Türkiye’de çok büyük tepki ile karşılanmış ve 8 Kasım 2000’de Türk Dışişleri Bakanlığı; “*kararın, tarihi gerçeklerin insafsızca çarpıtılması ve bütün bir ulusun dayanaksız iddialarla karalanması anlamına geldiğini, bu nedenle Fransız Ulusal Meclisi’nin ve Senatosu’nun kararlarını kınadığını ve reddettiğini*¹⁷” açıklamıştır.

Türkiye’nin tepkileri üzerine bir süre ertelenen soykırım yasası 2001 yılında tekrar Fransız Parlamentosu’na taşınmış ve parlamentodaki oylama sonucunda kabul edilen yasa ile Fransız Mahkemelerinin Ermenilere soykırım yapılmadığını söyleyen bir kişiyi mahkûm edebilmelerinin önü açılmıştır. Bu nedenle yasanın dolaylı etkisi küçümsenemeyecek bir boyuttur¹⁸. TBMM ise sürecin başında, 1998 yılında Fransız tasarısını geçersiz sayan bir kararı kabul etmiştir. Tasarının Fransa Ulusal Meclisi’nden geçeceği anlaşılınca 9 Ocak 2001’de TBMM’deki tüm siyasi partilerin ortaklaşa hazırladıkları bir önerge oybirliği ile kabul edilmiş ve Fransa Meclisi’nin gündemine getirilen tasarının “*Türk milletini derinden yaraladığı ve tasarının oy kaygısı ile gündeme getirildiği*” hatırlatıldıktan sonra “*tasarının tarihin tahrif edilmesine ve önyargılara dayandığı*” ifade edilmiştir¹⁹. İçinde “*Fransa 1915 Ermeni Soykırımını resmen tanır*” ibaresi yer alan yasaya karşı Türklerin tepkilerini sorgulayan Fransız basını ve yasayı Parlamentolarından geçiren milletvekilleri tarafından Ermeni Soykırım iddialarının gerçekliği sorgulanmadığı gibi, yasanın uluslararası hukuka ve soykırım sözleşmesine uygunluğu da irdelenmemiştir. Oysa Türkiye’nin de taraf olduğu soykırım sözleşmesinde “*Soykırımın tespit edilmesi ve hüküm verilmesi suçun işlendiği yerin mahkemesi tarafından yapılır, taraflar arasında ihtilaf sürerse taraflardan biri konuyu Uluslararası Adalet Divanı’na (UAD) götürme hakkına sahiptir*”²⁰ hükmü yer almaktadır. Bu açık hükme rağmen bu konuda hiçbir yetkisi bulunmayan Fransız Parlamentosu kendisini mahkeme yerine koyarak karar çıkartmıştır.

¹⁵ Laçiner, agm, s.7

¹⁶ Pulat Tacar, “Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan İncelenmesi”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, s. 9

¹⁷ Laçiner, agm, s.11

¹⁸ Tacar, agm, s.10

¹⁹ Laçiner, agm, s.17

²⁰ Birleşmiş Milletlerin 9 Aralık1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşmesi Madde 6

1997 yılında Fransız Ulusal Meclisi gündemine gelen, ancak Türkiye'nin gösterdiği şiddetli tepki sonucu bir süre için rafa kaldırıldıktan sonra 2001 yılında tekrar Fransız Parlamentosu'na getirilen karar, 577 sandalyeli mecliste 52 milletvekilinin katıldığı bir oturumda kabul edilmiştir. Tasarı, Koçaryan hükümeti döneminden itibaren yeniden sözde Ermeni Soykırımını tanıtmaya mücadelesine hız veren Ermenistan için diplomatik bir zafer²¹ olarak görülmüştür.

Türk-Fransız ilişkilerinin tarihsel süreci içinde Fransız Parlamentosunun 2001 yılında aldığı karar kadar iki ülke arasındaki ilişkileri bozan başka bir gelişme yoktur. 18 Ocak 2001'de Fransız Parlamentosunun aldığı Türkiye'yi Ermenilere soykırım yapmakla suçlayan karar Cumhurbaşkanı Jacques Chirac tarafından imzalanarak 29 Ocak 2001'de yürürlüğe girmiş ve tasarının yasalaşmasından sonra Fransa'da Ermeni soykırımının olmadığını söylemek suç haline gelmiştir²².

Türk hükümeti kararın ardından aşağıdaki sert açıklamayı yapmıştır: *“Fransa Ulusal Meclisi tüm uyarılara rağmen bugün tarih ve insanlık önünde vahim bir hata içine düşerek sözde Ermeni soykırımı yasa teklifini kabul etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Türkiye'yi hiçbir zaman işlemediği soykırım suçuyla ithama cüret eden ve tarihi gerçekleri hiçe sayan Fransa Parlamentosu'nun bu kararını şiddetle kınamakta ve bu yasayı bütün sonuçlarıyla reddetmektedir. Milletimizin büyük bir infialle karşıladığı bu yasa Türkiye-Fransa ilişkilerine büyük ve kalıcı zarar verecek ve ilişkilerimizde ciddi bir krize yol açabilecektir. Bu gelişme, bölgemizdeki barış ve istikrar ortam ve arayışlarına da olumsuz etki yapacaktır. Bunların sorumluluğu Fransa'ya ait olacaktır.”*²³

Hükümet açıklamasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Paris Büyükelçisi Sönmez Köksal'ın Paris'ten Ankara'ya çağırıldığı da hatırlatılarak Fransız hükümetinin bu yasayı etkisiz hale getirmesi istenmiştir. Başbakan Bülent Ecevit de kararın ardından ilişkilerin ağır bir şekilde zarar göreceğini ifade etmiş, Cumhurbaşkanı Necdet Sezer ise Fransız Meclisi'ni sağduyudan uzak olmakla suçlamıştır²⁴.

Fransa Parlamentosu'nun aldığı karardan sonra, bazı Fransız yöneticileri ve diplomatları kararın Türkiye Cumhuriyeti'ni hedef almadığını ve yaptırımının da bulunmadığını belirten demeçler vermişlerdir²⁵.

Karardan sonra Fransa'ya karşı uygulanacak en akıllı önlemin Fransız firmalarının büyük ve özellikle savunma ihalelerinden dışlanması olacağı düşüncesiyle Fransız firmalarının aldığı ihaleler durdurulmuştur. Genelkurmay Başkanlığı askeri ziyaretlerin yanı sıra Fransa'ya verilen askeri gözlem uydusu ve

²¹ Kamer Kasım, “Turkish-Armenian Reconciliation Commission: Missed Opportunity”, *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4, Aralık 2001, Ocak-Şubat 2002, s.118

²² Laçiner, agm, s.12-16

²³ Laçiner, agm, s.12-16

²⁴ Laçiner, agm, s.15-16

²⁵ Tacar, agm, s.9

F-16 elektronik harp sistemi projelerini de iptal etmiştir. Ancak bir süre sonra Fransız firmalarına karşı uygulanan tedbirler gevşetilmiş, 2001 sonunda ise tamamen kaldırılmıştır. Fransa'ya karşı uygulanan ekonomik tedbirlerin yanı sıra Türk hükümeti dışişleri bakanlığının gizli kararnamesi ile bakanların Fransa'ya ziyaretlerini de yasaklamıştır²⁶. Bu yasak 2003 yılında kaldırılmıştır.

Fransız Parlamentosu bu yasayı çıkarmadan yıllar önce Le Monde gazetesinde 16 Kasım 1993 tarihinde Peroncel-Hugoz ile yaptığı bir söyleşide Amerikalı tarihçi Bernard Lewis'in, "Türklerin o dönemin tarihini daha farklı okuduklarını ve yorumladıklarını belirten" sözleri üzerine, o dönemde söz konusu yasaya benzer bir düzenleme bulunmamasına rağmen Bernard Lewis Fransız mahkemesi tarafından mahkûm edilmiştir. Söz konusu mahkûmiyet kararı Fransız adalet sisteminin düşüncüyü ifade özgürlüğünü sadece Fransa çıkarlarıyla örtüşen durumlar için hak olarak kabul ettiğini, Fransa çıkarlarına aykırı olduğunu kabul ettiği durumlarda ise söz konucu ifade özgürlüğünü tanımadığını göstermektedir²⁷.

Türkiye, Fransa'nın kararından sonra Fransa'nın yanı sıra bu karar üzerinde etkili olduğunu değerlendirdiği Ermenistan'a karşı sürdürdüğü politikaları da sertleştirmiş ve Ermeniler için ciddi bir gelir kapısı oluşturan Ermenistan'dan Türkiye'ye yapılan bavul ticaretini kısıtlamış, ayrıca Türkiye'de kaçak olarak çalışan ve sayıları 80.000' den fazla olan Ermenilere yönelik vize uygulamasını²⁸ zorlaştırmaya başlamıştır*.

Fransa ise haksız ve temelsiz soykırım kararı ile yetinmeyerek Paris'te yapılması uzun süre ertelenen Ermeni soykırım anıtının inşasına da izin vermiş, ayrıca 24 Nisan öncesinde Fransa'nın Orly hava alanında sekiz kişinin ölümüne 55 kişinin de yaralanmasına neden olan bombalı saldırıyı düzenleyen Varujan Garabedian'ı serbest bırakarak Ermenistan'a göndermiştir. Ermenistan Devleti tarafından bir kahraman gibi karşılanan Garabedian'a ev verilmiş, iş bulunmuş ve Garabedian 24 Nisan'da Erivan'da yapılan "soykırımı" anma törenlerine katılmıştır.

19. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'da yaşanan olaylardan sonra Osmanlı devleti topraklarından ve 1920-1930 yılları arasında SSCB'den ve Yunanistan'dan göç eden Ermenilerin tercih ettiği ülkelerin başında gelen Fransa'da halen 400.000 kadar Ermeni yaşamaktadır²⁹. Fransa'da yaşayan

---

²⁶ Laçiner, agm, s.16-17

²⁷ Tacar, agm, s.9-10

²⁸ Laçiner, agm, s.18

* Türkiye'de çalışan söz konusu Ermenilerin bir bölümü Türklerle evlilik yaparak vatandaşlık hakkı da elde etmektedir.

²⁹ Yazıcı, agm, s.279 Tacar, agm, s.9-10, Laçiner, agm, s.18.

Ermenileri bir oy potansiyeli olarak gören Fransız politikacılar her dönemde Ermenilere şirin görünme çabası içinde olmaya özen göstermiştir.

Halen Fransa'da yaşayan Türklerin sayısının da 400.000 kadar olduğu ve bunların Fransa'daki Ermeni Diasporasını dengeleyebileceği düşünülebilirse de Fransa'daki Ermenilerin gerek Fransa gerekse Ermenistan tarafından desteklendiği dikkate alındığında³⁰ söz konusu dengelemenin sanıldığı kadar kolay olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Ermeni Diasporasının arkasında Ermenistan Devleti'nin Diaspora Bakanlığı gibi maddi, siyasi ve kültürel destek sağlayan güçlü bir devlet kuruluşu olduğu halde Türk vatandaşlarının arkasında benzer güçte bir devlet desteğinin bulunmaması dış ülkelerde yaşayan Türklerin buldukları ülkelerdeki etkinliklerini sınırlandırmaktadır.

Fransa, özellikle Türkiye'nin AB üyeliği sürecini Türkiye'ye bir takım şartlar dayatmanın vasıtası olarak kullanmakta ve bu kapsamda Türkiye'nin AB üyeliği için Türkiye'nin Ermenilere soykırım yaptığını kabul etmesi gerektiğini bir şart olarak öne sürmektedir.

2000 yılındaki Avrupa Parlamentosu (AP) raporuna son dakikada ekleme yaptırarak Türkiye'ye işlemediği soykırımı tanımak dayatmasında bulunan Philippe Morillan adlı Fransız parlamenterdir. Keza 2001 yılında AP'de Türkiye raporu görüşülürken rapora eklenmeye çalışılan "Ermeni soykırımı" ile ilgili paragrafı yazan yine bir Fransız parlamenter olan Alain Lamassoure'dur. Rapora "*Türkiye'yi 1915'teki Ermeni soykırımını tanımaya çağırıyoruz*" ifadesini eklemek isteyen ise Fransa'nın İçişleri Eski Bakanı Charles Pasqua'dır³¹. Fransız Dışişleri Bakanı Michel Barnier ise Aralık 2004'de "*Ermeni trajedisini Türkiye ile müzakerelerde masaya getireceğiz*"³² ifadesini kullanmıştır.

Türkiye'yi soykırım yapmakla suçlayan Fransa'da 1970 ile 2000 yılları arasında 36 adet soykırım anıtının açılışı yapılmış ve bu açılışların birçoğuna Fransız milletvekilleri ve bakanlar da katılmıştır.

Fransız parlamenterlerin önemli bir bölümünün Türkiye'yi soykırımla suçlamasına rağmen Fransa'daki bazı aydınlar Fransız Parlamentosunda alınan soykırım kararlarına karşı çıkmaktadır. Bu kapsamda Fransız Parlamentosunun kararlarına karşı Fransız tarihçilerden önemli bir tepki gelmiş, 13 Aralık 2005'te ortak bir açıklama yapan 19 Fransız tarihçi meclislerin tarihle ilgili kararlar alamayacaklarını bildirerek 29 Ocak 2001 tarihli sözde soykırım yasası başta olmak üzere benzer konularda çıkarılan tüm yasaların yürürlükten kaldırılmasını

³⁰ Laçiner, agm, s.2

³¹ Sedat Laçiner, "*Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası*", USAK Yayını, Ankara, 2008, s.344

³² Yazıcı, agm, s.279

talep etmiştir³³. Ancak söz konusu açıklama Ermeni Diasporasının etkisi altında bulunan Fransız parlamenterler üzerinde yeterli etkiyi sağlayamamış ve Fransız milletvekilleri Türkiye’yi soykırımla suçlayan tasarıları Fransız Parlamentosunun gündemine taşımaya devam etmiştir.

Bu kapsamda 18 Ocak 2001’de Fransız Parlamentosunun Türkiye’yi Ermenilere soykırım yapmakla suçlayan kararından sonra, 2006 yılında zamanın İçişleri Bakanı Nickolas Sarkozy’nin danışmanı olan Ermeni kökenli milletvekili Patrick Deveciyan “Ermeni soykırımı yoktur” demenin suç sayılmasını öngören bir kanun tasarısını Fransız Parlamentosu’na getirmiş ve 12 Ekim 2006 tarihinde yapılan oylamada tasarı 19 ret oyuna karşı 106 evet oyuyla kabul edilmiştir.

Sözde Ermeni soykırımını inkâr edenler hakkında bir yıl hapis ve 45.000 Avroya kadar para cezası verilmesini öngören kanunun Fransız Parlamentosunda kabulüne karşı yeterli tepki gösterilememiştir. Fransız Parlamentosunun kendisini tarihçi yerine koyarak kabul ettiği karara karşı en anlamlı tepkiyi Celal Bayar Üniversitesi Senatosu ile Talat Paşa Komitesi göstermiştir. Celal Bayar Üniversitesi Senatosunun 13 Ekim 2006 tarihli kararında özetle; *“Tarihin ve tarihçilerin malzemesi olması gereken bir konunun siyasi bir karar organı olan Fransız Meclisi’nde ele alınmasının, her şeyden önce tarih bilimi, uluslararası ilişkiler ve dünya barışı açılarından büyük talihsizlik olduğu, Fransa’nın iddia ettiği gibi bir soykırımın Anadolu’da hiçbir zaman yaşanmadığı, yaşandığını iddia edenlerin, siyasi görüş ve tahrif edilmiş belgelerin dışında hiçbir dayanaklarının bulunmadığı ve küçük oy hesapları uğruna Türk halkını küçük düşürmeye çalışanların en kısa zamanda pişman olacakları”* bildirilmiştir.

Talat Paşa Komitesi tarafından yapılan açıklamada ise; *Fransa Meclisi’nde görüşülecek olan Ermeni Soykırımının reddedilmesini mahkûm eden yasa tasarısının, Türkiye’ye saldırı niteliğinde olduğu, emperyalist merkezlerce Türkiye’yi bölmeyi ve Türkiye Cumhuriyetini çökertmeyi hedefleyen “soykırım” suçlamalarının, Fransa’daki bu uygulamalarla yeni bir boyut kazandığı, “soykırım yoktur” demeyi hapis ve para cezasıyla cezalandıran bu yasa tasarısının, Türkiye düşmanlığının yanı sıra, tam bir engizisyon uygulaması niteliğinde olduğu, hazırlanan tasarının, Büyük Fransız Devrimi’nin ilkelerini, evrensel hukuk kurallarını, düşünce ve ifade özgürlüğünü yok etmekte ve Ortaçağ kafasını hortlatmakta olduğu, Büyük Proje-2006 Danışma Kurulu’nun, Lozan ve Berlin’de mücadele ettiği bu uluslararası ve tarihsel yalanın, Fransa’daki kötü kopyasını da tanımayacağını ilan ettiğini, Danışma Kurulunun, bu ırkçı ve anti demokratik yasa kabul edildiği takdirde, Fransa’ya giderek, çiğneye çiğneye bu yasayı da işlemez hale getireceği ve yasa geçtiği takdirde Fransız makamlarının yüzlerce yeni*

³³ Liberté pour l’histoire, Libération, 13 Aralık 2005.

mahkeme ve hapisane kurmaya hazır olması gerektiği, çünkü bundan sonra Türklerin bu yasayı tanımadıklarını her gün çiğneyerek gösterecekleri, Kurulun, bir süredir çeşitli kuruluşlarca ifade edilen, yasa geçtiği takdirde, Fransa'ya karşı ekonomik yaptırım, Fransız mallarını boykot, Fransa'yla diplomatik ilişkilerin gözden geçirilmesi gibi önlemleri de desteklediği, "Ermeni soykırımı" yalanının, AB'nin Türkiye'ye karşı kullandığı bir silah haline geldiği, Türkiye'nin, AB aday üyeliği ile Avrupa kapısına bağlanarak bu silahı kendi kafasına dayadığı, Fransa Meclisi'nin kararından sonra Türkiye'nin derhal aday üyelikten çekilmesi ve Avrupa ile Gümrük Birliği Anlaşması'na son vermesi gerektiği ve Danışma Kurulunun, Türkiye'de bu milli tavrı ve kararlılığı sergileyecek bir hükümet bulunmadığının da altını çizdiği" bildirilmiştir.

Konuya ilişkin tepkiler nedeniyle 2011 yılına kadar Fransız Senatosu'na getirilmeyen soykırım konusundaki Meclis kararı Nisan 2011'de Fransız Senatosuna taşınmıştır. Senato Anayasa Komisyonunda ele alınan tasarı; *ifade özgürlüğüne aykırı olduğu, Türkiye-Fransız ilişkilerinde bozulma meydana gelebileceği, Yahudi soykırımının aksine "Ermeni soykırımı" hakkında hukuksal planda bir uluslararası metin veya adalet kararıyla net bir tanımlama bulunmadığı ve "Ermeni soykırımını inkâr" verilecek cezanın Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin düşünce ve ifade özgürlüğü ilkesine aykırı olduğu" gerekçeleriyle* Komisyonunda reddedilmiştir.

Senato Anayasa Komisyonunda reddedilen tasarı 4 Mayıs 2011'de Fransız Senatosu'nda oylanmış ve *"ifade özgürlüğünü engellediği, parlamentoların tarih yazamayacağı ve Türk-Fransız ilişkilerine zarar verebileceği gerekçeleriyle"* 74'e karşı 196 oyla reddedilerek Parlamento gündeminden düşmüştür. Daha sonra aynı tasarı 22 Aralık 2011'de Valery Boyer tarafından 577 milletvekili bulunan Fransız Parlamentosuna tekrar taşınmış ve 44 üyenin katıldığı oylamada 38 oyla kabul edilmiştir. Müteakiben Senato'da 23 Ocak 2012'de yapılan toplantıda Meclisin aldığı karar 86 ret oyuna karşı 127 oyla kabul edilmiştir. Ancak 77 senatör ile 65 milletvekili kararın iptali için Fransa Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Anayasa Mahkemesi, 28 Şubat 2012'de *"ifade özgürlüğünü kısıtladığı ve anayasaya aykırı olduğu"* gerekçesiyle yasayı iptal etmiştir³⁴.

Bu arada Fransa Cumhurbaşkanı Sarkozy 9 Ocak 2012'de AB nezdinde yeni bir girişimde bulunarak Fransa Senatosu'nda tasarinın kabulü durumunda *"soykırımı inkârın"* AB'nin çerçeve kararı haline getirilmesini ve inkârcıların AB genelinde 1-3 yıl hapis cezasına çarptırılmasını önermiştir.

Daha sonra önceki Ermeni tasarılarının hazırlayıcısı olan UMP (Halk Hareketi İçin Birlik) Partisi Milletvekili Valerie Boyer, 11 Şubat 2013'te 5 arkadaşı

³⁴ Kaan Sahilyol, "Fransa'daki Ermeni Lobisi ve Sözde Ermeni Soykırımını İnkâr Yasası ile İlgili Gelişmeler", *İktisadi Kalkınma Vakfı*, Sayı 55, Ağustos 2012.

ile soykırımı inkâr edenlere 2 yıl hapis ve 45.000 Avro para cezası öngören yeni bir kanun teklifi hazırlayarak Fransız Meclisi'ne sunmuştur. 25 Kasım'da Milli Meclis Adalet Komisyonunda görüşülen tasarı, 3 Aralık'ta Meclis'te yapılan oylamada 12 ret oyuna karşılık 26 evet oyuyla kabul edilmiştir. Ancak yasa, Fransa Anayasa Mahkemesi tarafından anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edilmiştir.

Valerie Boyer 4 Kasım 2014'te 23 arkadaşı ile birlikte Fransız Meclisine soykırımı inkâr edenlere 5 yıl hapis ve 45.000 Euro para cezası öngören bir kanun teklifi daha sunmuştur. Teklifi sunan milletvekilleri arasında ASALA terör örgütünün avukatlığını yapan Ermeni kökenli Patrik Deveciyan da yer almıştır. 3 Aralık 2015'te Meclis'te görüşülen tasarı bu kez 12 ret oyuna karşı 26 kabul oyuyla yeniden görüşülmek üzere Meclis Adalet Komisyonu'na geri gönderilmiştir.

Tasarı hakkında konuşma yapan Sosyalist Cumhuriyetçilerden Marie Anne Chapdelaine ;"soykırımı inkârın cezalandırılmayacağını ve Anayasa Mahkemesinin önceki kararları dikkate alınmadan hazırlanan tasarinin hukuksal bir temeli olmadığını, ayrıca tasarinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) Büyük Mahkemesi'nin Perinçek lehine verdiği kararı da dikkate almadığını belirterek tasarinin Meclis Adalet Komisyonuna geri gönderilmesi gerektiğini" ifade etmiştir. Bilindiği üzere AİHM Büyük Mahkemesinin 15.10.2015 tarihli Perinçek-İsviçre davası kararının gerekçeli hükmünde; "1915'te yaşanan Ermeni zorunlu göçünün uluslararası hukuka göre soykırım olarak nitelendirilemeyeceği ve bu konuda AİHM'nin yetkisinin bulunmadığı, bu konudaki yetkinin soykırım fiilinin işlendiği iddia edilen ülkenin yerel mahkemeleri ile uluslararası mahkemelere ait olduğu"³⁵ ifade edilmiştir.

Tasarı hakkında hükümet adına konuşma yapan Devlet Bakanı Jean-Marie Le Guen ise; Fransa'nın 'Ermeni soykırımını' resmen tanıdığını, ancak inkârın cezalandırılmasını isteyen ve Mecliste kabul edilen yasanın daha önce Anayasa Mahkemesi tarafından ifade özgürlüğüne aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edildiğini ve AİHM Perinçek kararı ile soykırımın inkârını da suç kapsamına almadığını belirterek yasa tasarısının kabul edilmemesini istemiştir.

Le Guen'in Fransız hükümeti adına yaptığı konuşma AİHM Büyük Mahkemesi'nin Perinçek davasında verdiği kararın Fransız hükümetini soykırım iddiaları konusunda daha ileri adımlar atma noktasında zora soktuğunu göstermektedir.

Bu arada Fransa'da yaşayan Türk vatandaşları tarafından kurulan "Türk Tarihinin Eğitiminde Tarafsızlık Derneği(ANEHTPS)"nin yöneticileri; kolejlerin 3. sınıflarında Ermeni soykırımının ders olarak okutulmasına ilişkin Fransız Milli

³⁵ Decision of Grand Chamber of the European Court of Human Rights;ECHR325-2015, 15.10.2015.

Eğitim Bakanlığının 15 Temmuz 2015 tarihli kararnameinin iptali ve Bakanlığın kararnameine hukuki altyapı oluşturan 29 Ocak 2001 tarihli yasanın kaldırılması için dava açmış, ancak Derneğin talebi 7 Ekim 2015 tarihinde yapılan duruşmada Fransız Danıştay tarafından reddedilmiş ve mahkemenin kararı 19 Kasım 2015'te kesinleşmiştir. Daha sonra Yahudi soykırımını inkâr eden bir Fransız vatandaşının Fransız Anayasa Mahkemesi'ne, soykırım inkârını cezalandıran Gayssot yasasının iptali için yaptığı başvuruya Türk Dernekleri ile 37 Ermeni vatandaşı da taraf olmuş, davada Ermeni müdahiller “Yahudi soykırımını inkâr edenlerin cezalandırılmasını düzenleyen yasaya Ermeni soykırımı kelimesinin de eklenmesini” isterken, Türk dernekleri “Fransa’da Ermeni soykırımını tanıyan 2001 Yasası’nın iptal edilmesini” talep etmiştir.

Fransız Anayasa Mahkemesi 8 Ocak 2016 tarihinde Gayssot yasasının iptali talebini ve Ermeni derneklerince önerilen yasaya “Ermeni soykırımı” ifadesinin de eklenmesi talebini reddetmiştir. Mahkeme ANEHTPS tarafından talep edilen 29 Ocak 2001 tarihli soykırım yasasının iptali başvurusunu ise açılan dava ile ilgisi olmadığı gerekçesiyle reddetmekle birlikte Fransız Danıştayın 19 Kasım 2015 tarihli kararının hatalı olduğunu vurgulamıştır.

Fransız Anayasa Mahkemesinin kararında Ermeni soykırımı iddialarının Yahudi soykırımı gibi algılanamayacağı, 1945'te Yahudi soykırımının uluslararası bir mahkemede yargılandığı, 1915'te yaşanan olayların faillerinin ise ulusal ya da uluslararası bir mahkemede yargılanmadığı, bu açıdan iki olay arasında fark olduğu belirtilmiştir³⁶. Anayasa Mahkemesinin söz konusu kararı ANEHTPS'ye 29 Ocak 2001 tarihli soykırım yasasının iptali için yeniden hukuki süreç başlatma imkânı sağlamaktadır.

Fransız Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye lehine olarak değerlendirilebilecek olan son kararına rağmen 2001 sayılı yasanın Anayasa Mahkemesi denetiminden kaçırılarak çıkarılmış olması yasanın yürürlüğünün devam etmesi sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla Fransa Milli Eğitim Bakanlığı bu kanuna dayanarak 2015 yılında yayınladığı kararname ile soykırımı ders kitaplarında okutmaya devam etmektedir. Yasanın kaldırabilmesi için yasaya karşı Fransız Anayasa Mahkemesine başvuruda bulunulması gerekmektedir.

Fransız Anayasa Mahkemesinin ve AİHM'nin kararlarından sonra istediği sonucu elde edemeyen Fransız Cumhurbaşkanı François Hollande soykırımı inkâr yasasını Meclis'ten geçirebilmek için yeni bir arayış içine girmiş ve bu konuda AİHM eski başkanı hukukçu Jean-Paul Costa'yı görevlendirerek yasanın geçmesi için bir formül bulmasını istemiştir. Costa'nın bulduğu formülde kanuna karşı hile yöntemi izlenmiş ve bir kez Fransız Anayasa Konseyinden, bir kez de AİHM'nden geri dönen madde “Eşitlik ve Yurttaşlık Yasası'na” eklenen 38. madde ile yeniden

³⁶ <https://ec.europa.eu/2016/decision-France's-Constitutional-Council, January 8, 2016.>

yürürlüğe sokulmuştur. Böylece Hükümet tarafından getirilen ve 65 maddeden oluşan yasanın her türlü ayrımcılık, ırkçılık ve insanlığa karşı işlenen suçların cezalandırılmasına ilişkin 38'inci maddesine “Ermeni soykırımını da inkâr edenlerin cezalandırılması” hükmü yeniden eklenmiştir³⁷.

Uluslararası mahkemeler tarafından kabul edilmeyen ve ulusal sınırlar içinde geçmeyen bir olayın “iç yasalarla soykırım olarak ilan edilemeyeceğini” savunan hukukçular yasanın tekrar Anayasa Konseyi'ne götürülmesi durumunda iptal edilmesi ihtimali bulunduğunu belirtmektedir. Bu konuda Le Figaro gazetesine konuşan Anayasa uzmanı, eski Danıştay üyesi ve Uluslararası Anayasal Haklar Örgütü Başkanı Didier Maus da 38. maddenin yasada yer almasının büyük bir hata olduğunu açıklamıştır³⁸.

Fransa'nın Ermeni iddialarına verdiği destek yeni Cumhurbaşkanı Macron döneminde de devam etmiştir. Emmanuel Macron, Cumhurbaşkanlığı seçimleri ikinci tur seçim kampanyasına 24 Nisan 1915 olaylarını anma etkinliğine katılarak başlamış ve etkinlikte yaptığı konuşmada “Ermeni soykırımının dünyada tanınması için mücadele vereceğini” açıklamıştır³⁹.

Daha sonra 23 Kasım 2017'de, “2017 Chirac Anlaşmazlık Önleme Ödülü” Hrant Dink Vakfı'na verilmiş ve Hrant Dink Vakfı Başkanı Rakel Dink, ödülü Fransa Cumhurbaşkanı Emmanuel Macron'dan almıştır⁴⁰.

31 Ocak 2018'de ise Fransa'daki Ermeni Diasporasının çatı örgütlenmesi olan Ermeni Örgütleri Koordinasyon Konseyi'nin (CCAF) yıllık yemeğine Türkiye'yi soykırım yapmakla suçlayan HDP milletvekili Garo Paylan'la birlikte katılan Fransız Cumhurbaşkanı Macron yemekte yaptığı konuşmada “Fransa takvimine Ermeni soykırımını anma gününün ilave edilmesi konusunda cumhurbaşkanlığı kampanyası sırasında söz verdiğini ve bu sözünü tutacağını ve Fransa'da “Ermeni soykırımını anma günü” ilan edileceğini belirtmiştir⁴¹. Fransız meclisine getirdiği soykırım yasa tasarılarıyla tanınan Ermeni asıllı Fransız milletvekili Patrick Deveciyan'ın da katıldığı yemekte Paris Belediye Başkanı Anne Hidalgo, Garo Paylan'a “Grand Vermeil” şeref madalyası takmıştır⁴².

³⁷Fransız Parlamentosu İnkâr Yasası'nı Yeniden Onayladı, <http://avim.org.tr/tr/Bulten/Fransız-Parlamentosu-Inkar-Yasasi-Ni-Yeniden-Onayladi-12016>; AB Haber, 24 Aralık 2016

³⁸ Fransız Parlamentosu İnkâr Yasası'nı Yeniden Onayladı, agm; AB Haber, 24 Aralık 2016

³⁹ Fransa Cumhurbaşkanı Adayı Macron: Ermeni Soykırımının Dünyada Tanınması İçin Mücadele Vereceğim, Sputnik News, 25.04.2017

⁴⁰Hrant Dink Foundation Receives the 2017 Chirac Prize For Conflict Prevention, <https://massispost.com/2017/11/hrant-dink-foundation-receives-2017-chirac-prize-conflict-prevention/>, November 23, 2017

⁴¹ Macron, Paylan Invigorate French-Armenian Community During Gala, Asbarez, January 31, 2018

⁴² Mayor of Paris Awarded Garo Paylan, Armedia, January 31, 2018

Söz konusu demeç ve eylemler kendisinden önceki Cumhurbaşkanlarından miras olarak devralınan Ermeni yanlısı tutumun Fransa'nın yeni Cumhurbaşkanı Macron döneminde de sürdürüleceğini göstermektedir.

Fransa Ermeni tezlerinin yanı sıra Azerbaycan toprağı olan Karabağ'ın Ermeniler tarafından işgaline de destek vermektedir. BM kararlarıyla Ermenistan tarafından haksız şekilde işgal edildiği tescil edilen⁴³ Karabağ'da Ermenilerin ilan ettiği bağımsızlık kararının uluslararası alanda tanınması için Ermenistan ve Karabağ Ermenileri tarafından yürütülen faaliyetler kapsamında Karabağ Ermeni Yönetimi Başkanı Bako Sahakyan Fransa'nın Villeurbanne kentinde düzenlenen "Fransa'da Karabağ Günleri" adlı etkinliklere katılmış⁴⁴ ve 23 Kasım 2017'de Fransa Milli Meclisinde düzenlenen Fransa- Karabağ dostluk grubu üyeleriyle bir araya gelmiştir⁴⁵. Fransız Yönetiminin BM'nin temel ilkelerini ihlal ederek komşu bir ülkenin topraklarını işgal eden ve işgal ettiği topraklar üzerinde korsan devlet kuran Karabağ Ermenileri için Fransa'da özel etkinlik haftası düzenlemesi ve korsan devletin devlet başkanını Fransız Milli Meclisi'nde ağırlaması hukuk tanımazlığın somut göstergeleridir.

Fransa ile Ermenistan siyasi ilişkilerin yanı sıra askeri alanda da işbirliğinde bulunmaktadır. Bu kapsamda 16 Mart 2018 tarihinde Ermenistan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı Savunma Politikası Bölüm Başkanı Levon Ayvazyan ile Fransa'nın Erivan Askeri Ataşesi Albay Olivier Madiot, Ermenistan ile Fransa arasında askeri eğitim de dâhil on alanda işbirliğini öngören Savunma İşbirliği Anlaşmasını imzalamıştır⁴⁶. Söz konusu gelişme Fransa'nın Ermenistan'a desteğini sürdüreceğini ve iki ülke arasındaki işbirliğinin askeri alanı da kapsayacak şekilde artarak devam edeceğini göstermektedir.

5. SONUÇ

16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'ndeki Hristiyan azınlıkla temasa geçen ve 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devletindeki diplomatik temsilcilikleri ve misyoner din adamları vasıtasıyla bölge halkını Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmeye başlayan Fransa, Osmanlı Devleti'nin

⁴³ Nurlan Cavadov, "Azerbaycan ve Birleşmiş Milletler", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008, s.46-56

⁴⁴ Events Within the "Days of Artsakh in France" Festival Underway,

<https://armedia.am/eng/news/55246/events-within-the-days-of-artsakh-in-france-festival-underway.html>, August 08, 2017

⁴⁵ Bako Sahakyan Had a Meeting at the French National Assembly, <http://armedia.am/eng/news/54630/bako-sahakyan-had-a-meeting-at-the-french-national-assembly.html>, November 23, 2017

⁴⁶ Armenia, France Sign Defense Cooperation Agreement for 2018, http://www.panarmenian.net/eng/news/253177/Armenia_France_sign_defense_cooperation_agreement_for_2018

zayıflamaya başlamasına paralel olarak Suriye toprakları üzerinden Doğu Akdeniz'i kontrol altında tutma hedefini gerçekleştirebilmek için Ermenileri kullanmıştır. Bu kapsamda Ermeni isyanlarının çıkarılmasında diğer devletler ile birlikte Fransa da önemli bir rol üstlenmiştir.

Ermeni yanlısı tutumunu Cumhuriyet döneminde de sürdüren ve 1998'den itibaren 1915 olaylarının Ermeni soykırımı olarak tanınması konusunda birçok kararı Meclisinde ve senatosunda kabul eden Fransa, 18 Ocak 2001'de aldığı kararla Türkiye'yi Ermenilere soykırım yapmakla suçlamış ve tasarının kabul edilip yasalaşmasının ardından, Fransa topraklarında Ermeni soykırımının olmadığını söylemek suç haline gelmiştir.

Soykırımı inkâr yasası olarak adlandırılan 2001 yılındaki yasadan sonra aynı amaçla Fransa Meclis ve senatosuna birçok yasa tasarısı sunulmuş ve bunların biri hariç diğerleri Meclis ve senatoda kabul edilmiştir.

Ancak soykırımı inkârı suç sayan yasanın iptali için bir grup Fransız senatör ve milletvekilinin başvurusunu değerlendiren Fransa Anayasa Mahkemesi, 28 Şubat 2012'de "ifade özgürlüğünü kısıtladığı ve anayasaya aykırı olduğu" gerekçesiyle yasa iptal etmiştir. Yasanın iptalinden sonra aynı konuda özellikle Ermeni kökenli ve Ermeni yanlısı milletvekilleri tarafından birçok yasa tasarısı yeniden Meclise ve Senatoya taşınmıştır.

Ermeni soykırım iddiaları konusunda Türkiye'yi en çok suçlayan ve bu konuda Parlamentosunda en çok karar çıkartan ülkelerin başında Fransa gelmektedir. Fransa, özellikle Türkiye'nin AB üyeliği sürecini Türkiye'ye bir takım şartlar dayatmanın vasıtası olarak kullanmakta ve bu kapsamda sözde Ermeni soykırımının Türkiye tarafından kabul edilmesini Türkiye'nin AB üyeliği için bir şart olarak öne sürmektedir.

Fransa'nın Ermeni iddialarına bu derece sahip çıkmasının sebeplerinden birinin de Fransa'da yaşayan 400.000 Ermeni'nin tatmin edilmesi ve seçimlerde bunların oylarının kazanılması ihtiyacından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Ermeni soykırımı konusunda 2012, 2014, 2015 ve 2016 yıllarında Fransız Anayasa Mahkemesinin ve AİHM Büyük Mahkemesinin aldığı kararlara rağmen Fransız yönetimi yeni çıkardığı bir yasaya Ermeni soykırımı ile ilgili ifadeler eklemek suretiyle Ermeni yanlısı tutumunu sürdürmektedir. Diğer yandan BM temel ilkelerine ve uluslararası hukuk kurallarına aykırı olarak Ermenistan tarafından işgal altında tutulan Azerbaycan'a ait Karabağ topraklarında ilan edilen ve tarihi Karabağ adı değiştirilerek Artshak adı verilen korsan Devlet'le ilişkilerini sürdürmek suretiyle Fransa Ermenistan'ın saldırgan politikalarına da destek vermektedir.

Fransız Anayasa Mahkemesinin ve AİHM Büyük Mahkemesinin kararlarına rağmen Fransa'nın Ermeni tezlerini destekleyen kararları Parlamentosundan

geçirmeye devam etmesi ve yeni Cumhurbaşkanı Macron döneminde de Karabağ'da kurulan korsan devlet Artshak ile yürütülen ilişkiler ve son olarak iki ülke arasında imzalanan askeri eğitim ve savunma işbirliği anlaşması Ermeni meselesi konusunda Fransa'nın gelecekte de Ermeni yanlısı tutumunu sürdüreceğini göstermektedir.

Ancak Fransa'nın bu yöndeki çabaları Türkiye'nin hukuksal alandaki kazanımlarını ortadan kaldırmaya yetmemektedir. Türkiye'nin Fransız Parlamentosunun bu konuda çıkartacağı kararlara karşı AIHM'nde yargı yoluna başvurma ve Perinçek davasında olduğu gibi Türkiye lehine karar çıkartarak Fransa'yı mahkûm ettirme imkânı bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti şimdilik bu konuda başvuruda bulunmamış olmakla birlikte Fransız Hükümetinin ve Parlamentosunun izleyeceği tutuma bağlı olarak ileride Türkiye Cumhuriyeti ve Fransa'da yaşayan Türkler tarafından bu yönde adımlar atılabileceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Armenia, France Sign Defense Cooperation Agreement for 2018, http://www.panarmenian.net/eng/news/253177/Armenia_France_sign_defense_cooperation_agreement_for_2018.

Aydın Dündar, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkmasında Fransa'nın Rolü" Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu, 8-12 Ekim 1984, Ankara, 1985.

Bako Sahakyan Had a Meeting at the French National Assembly, <http://armediam.am/eng/news/54630/bako-sahakyan-had-a-meeting-at-the-french-national-assembly.html>, November 23, 2017.

Cavadov Nurlan, "Azerbaycan ve Birleşmiş Milletler", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008

Dayı Esin, Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatana Katılması, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 19, Erzurum, 2002.

Decision of Grand Chamber of the European Court of Human Rights; ECHR 325 (2015), 15.10.2015.

Events Within the "Days of Artsakh in France" Festival Underway, <https://armediam.am/eng/news/55246/events-within-the-days-of-artsakh-in-france-festival-underway.html>, August 08, 2017.

Fransa Cumhurbaşkanı Adayı Macron: "Ermeni Soykırımının Dünyada Tanınması İçin Mücadele Vereceğim", Sputnik News, 25.04.2017.

Fransız Parlamentosu İnkâr Yasası'nı Yeniden Onayladı, <http://avim.org.tr/tr/Bulten/Fransız-Parlamentosu-Inkar-Yasasi-Ni-Yeniden-Onayladi-12016>; AB Haber, 24 Aralık 2016.

Hrant Dink Foundation Receives the 2017 Chirac Prize For Conflict Prevention, <https://massispost.com/2017/11/hrant-dink-foundation-receives-2017-chirac-prize-conflict-prevention/>, November 23, 2017.

Işık anıt açılınca Türkiye'ye dönmüştü, Milliyet, 30 Nisan 1984.

Kasım Kamer, "Turkish-Armenian Reconciliation Commission: Missed Opportunity", *Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4, Aralık 2001, Ocak-Şubat 2002.

Koç Ercan, Atatürk'ün Hatay Davası, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Bilig Dergisi, Sayı 50, Yaz 2009.

Laçiner Sedat, "Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası", USAK Yayınları, Ankara, 2008.

Laçiner Sedat, "Ermeni Sorununun Fransa-Türkiye İlişkilerine Etkisi", *USAK Stratejik Gündem*, 6 Ocak 2010.

Liberté pour l'histoire, Libération, 13 Aralık 2005.

Macron, Paylan Invigorate French-Armenian Community During Gala, Asbarez, January 31, 2018.

Mayor of Paris Awarded Garo Paylan, Armedia, January 31, 2018

Özdemir Hikmet, Çiçek Kemal, Turan Ömer, Çalık Ramazan, Halaçoğlu Yusuf, "Ermeniler: Sürgün ve Göç", Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 2004.

Sahilyol Kaan, "Fransa'daki Ermeni Lobisi ve Sözde Ermeni Soykırımını İnkâr Yasası ile İlgili Gelişmeler", *İktisadi Kalkınma Vakfı*, Sayı 55, Ağustos 2012.

Sarınay Yusuf, Atatürk'ün Hatay Politikası-I (1936-1938), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:34, Ankara, 2013s.

Selvi Haluk, Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa, Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 2006.

Tacar Pulat, "Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlakî Açılardan İncelenmesi", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 2, Haziran-Ağustos 2001.

Yazıcı Serkan, "Fransa'nın Birinci Dünya Savaşından Günümüze Uzanan Ermeni Siyaseti", *Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu ve Avrupa* (Editör: Doç. Dr. Haluk Selvi), Sakarya Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Yayını, Sakarya, 2006.

Yorulmaz Şerife, Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı (Hatay)'nın Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar (1918-1939), V. Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu, Antakya, 17-18 Ekim 1998.

<https://ec.europa.eu/2016/de>

**MARX'TA İDEOLOJİ ELEŞTİRİSİ VE KAVRAMIN FARKLILAŞAN
GÖRÜNÜMLERİ**

*THE CRITIQUE OF IDEOLOGY IN MARX AND VARIOUS ASPECTS OF THE
CONCEPT*

Selda TUNÇ SUBAŞI*

*Geliş Tarihi: 19.09.2017
(Received)*

*Kabul Tarihi: 13.03.2018
(Accepted)*

ÖZ: İdeoloji, -Marx'ın Alman İdeolojisi eserinden önce- Hegel'in "mutlak tin" düşüncesi ve Feuerbach'ın din eleştirisi ile birlikte Marx'ın materyalist teorisinin oluşumunda başlıca rolü üstlenmiştir. İdeoloji kuramının oluşumu Hegel ve Feuerbach'ın düşünce izleğine, din eleştirisinden materyalizm eleştirisi ve bu minvaldeki argümanlara kadar uzanır. Parekh'in (1982)'de dediği gibi, Marx, maddi gerçeklikle düşünce arasında diyalektik bir ilişkiyi göstermeye çalışarak keskin ve sistematik düşüncelerin karşısında konumlanmıştır. Klasik Marksist teoride ideoloji kavramı, "üstyapı" ya dahil, din, ahlak ya da siyasi kurumlara atfedilir bir şekilde ve bu yapılarla eşdeğerlik kurulmaya çalışılarak açıklanmıştır. Bu çalışma "üstyapı" metaforu ile ideoloji arasındaki eşdeğerlik ilişkisine karşı çıkmaktadır. İdeoloji, psikolojik bir düzlemden başlayarak, maddi gerçekliğin "yanılsama" ya da "yanlış bilinç" içeren pozitif anlamından negatif anlama gelecek şekilde kullanılmıştır. Larrain, bu gibi geçişlerde ideolojinin yanlış bilinç, yanılsama ya da egemen sınıfa referans verilerek değerlendirildiğini belirtir. Fakat Marx, özellikle ideoloji sorunsalının detaylı olarak ele alındığı Alman İdeolojisi eserinde, ideolojii farklı bir fenomenle eşdeğer oluşumdan kaçınarak ideolojinin kurumlarla diyalektik ilişkisine önem vermiştir. Larrain'i takip ederek, bu çalışmada ideoloji kavramı dönemlere ayrılarak kavramın zaman içinde nasıl farklılaştığı sorunsallaştırılmaktadır. Marx'ta ideoloji kavramı nasıl değişip dönüşüme uğramıştır? Kavram, farklı dönemlerde hangi anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır? Bu çalışmada dönemleştirme yoluyla Marx'ta ideoloji kavramının basitçe yanlış bilinç, yanılsama ya da egemen güç anlamına gelmediğinin altı çizilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *İdeoloji, Marx, Yanılsama, Yanlış bilinç, Üstyapı*

ABSTRACT: Ideology, prior to Marx's German Ideology, has a major role in the formation of Marx's materialist theory, with Hegel's "absolute spirit" thought and Feuerbach's religious criticism. The formation of the ideology theory extends to Hegel and Feuerbach's idea themes from the religious criticism to the criticism of materialism, and thus reach to the arguments of their ideas. As Parekh (1982) points out, Marx is positioned against limited and systematic ideas by trying to show a dialectical relationship between material reality and idea. The concept of ideology in classical Marxist theory, its included

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, seldatun@gmail.com

in superstructure, is explained that attributed to religion, morality, or political institutions and by trying to establish equivalence relation with these structures. The main aim of this study is to object to relationship between metaphor of superstructure and ideology. Ideology, starting a psychological level, is used in such a way that the material reality from positive meaning to negative meaning with “illusion” or “false consciousness”. Larrain indicates that like this transition the ideology is evaluated to give reference of false consciousness, illusion or dominant class. But Marx, especially in the work of German Ideology in which the problematic of ideology is discussed in detail, cares of ideology with dialectical relation of ideology to institutions by avoiding from its formation in equivalence relation a different phenomenon. As Larrain said that, the concept of ideology in this study is distinguished into periods and how it differentiates over time is questioned. So, how did it change and transform in Marx? It is used about what meanings are in different periods? In this study, which is underlined the concept of ideology in Marx does not simply refer to false consciousness, illusion, or dominant power through periodization.

Key Words: *Ideology, Marx, Illusion, False Consciousness, Superstructure*

1. GİRİŞ

İdeoloji, -İngilizce’de ideology terimi, 1796’da Destutt de Tracy’nin önerdiği ideologie’nin çevirisidir- epistemoloji ve dilbilim kuramında eski metafizikten ayrı tutulan ve zihin felsefesine denk görülen bilimsel anlamlarına atıfla kullanılmıştır (Taylor’dan akt. Williams, 2012: 186). İdeoloji teriminin işlevsel anlamda ilk kullanılışı ve terimin dile getirilişi, 1789 Fransız Devrimi sonrasına denk düşen temel kaygılarla şekillenen bir ortamda filizlenmiştir (Larrain, 1979, 1983; Williams, 2012). Devrim sonrası, “irrasyonel düşüncelere” karşı mücadele verilmeye başlanarak toplumun düşüncelerine metafizik, irrasyonel, önyargılardan ayrıştırılmış ve kontrol edilebilen bir biçim vermeye çalışan düşünürler, ideoloji kavramının oluşmasının temellerini atmıştır. Aydınlanma düşüncesini yaymak adına kurulan bir kurum olan Institut de France’ın başına getirilen Antoine Destutt de Tracy adlı filozof, 1797 yılında ideoloji kavramını ilk kullanan kişi olmuştur (McLellan, 2005: 6). Kavramın hangi fikirlerle şekilleneceği, içinin nasıl doldurulacağı Tracy’yi ideoloji kavramına çizilen sınırlarda ilk söz sahibi ve öncü bir isim yapmıştır. Çünkü ideoloji, pozitif anlamıyla irrasyonel düşüncelerin yok edilmesi amacını taşıdığı kadar pratikte, maddi gerçeklikte karşılığı bulunan ve işlerliği olan bir kavramdır.

Tracy, enstitüye ideoloji kavramını tanıtırken “etkilerin bilgisi ve pratik sonuçları” diyerek, içinde insanın fiziksel dünyasına dair hem duyumsal hem psikolojik özelliklerin öne çıkarıldığı, insanların “kontrol” ve “denetim”ini sağlayacak araçları veren kavramın işlevsel yanına vurgu yapmıştır. İdeoloji kavramının insan ve doğa bilimlerinin temeli olduğunu dile getiren Tracy; “ideoloji fikirlerin bilimi, soybilim olarak ilk bilim sayılırdı. Çünkü fikirler zihinde oluşan

düşünceler anlamında diğer tüm bilimlere biyolojik bir örtü gibi kaplamaktadır. Özellikle dilbilgisi, mantık, eğitim, ahlak ve eninde sonunda başkalarının işbirliği yapması gereken en büyük sanat, ‘toplumun düzenlenmesinin’ temelini oluşturmaktadır” (akt. Kennedy, 1979: 355). 1801-1815 yılları arasında *Elements d’ideologie*’yi yazan Tracy, diğer bilimlere zemin teşkil edecek yeni düşünceler bilimi olarak “ideoloji”yi önermiştir. Doğuştan edinildiği varsayılan düşünceler kavramı reddedilmiş ve fikirlerin fiziksel duylara dayandığı belirtilmiştir. Fikirler bilimi olan ideoloji, dinsel ve metafizik önyargılardan arınmış düşüncelerin kökenlerinin araştırılması ile “adil ve mutlu topluma giden yol”u vermiş olacaktır. Temel soru ve sorun ise, bu “mutlu toplum” tablosunun nasıl sağlanacak olmasında düğümleniyordu. İdeoloji, bu sorunu çözebilirdi. Evrensel insanın ihtiyaç ve arzularının ortaya çıkarılması ve ihtiyaçlarının neler olduğuna dair verilerin toplanması yoluyla yasalar oluşturulacak, bu yasal çerçeve, toplum ve doğa arasındaki uyumu sağlayacaktır. Tüm bunları su yüzüne çıkaracak yegane şey ise fikirlerin rasyonel bir yöntemle araştırılması olarak tanımladığımız ideoloji bilimidir (McLellan, 2005: 6). Tracy, fikir bilimi olarak ideolojiyi, Locke ve deneyci geleneğin izinden giderek salt “düşünce”, metafizik ve idealist anlamlarından soyutlanmış bir şekilde kullanmıştır. Tracy’ye göre fikirler, insanın dünyayla kurduğu ilişki bağlamında deneyimi de içine aldığı için “doğal bir bilim” olarak adlandırılmalıdır: “Eğer zihinsel yeteneklerini bilmiyorsak bir hayvanı tam olarak tanıyamayız. İdeoloji zoolojinin bir bölümüdür ve özellikle de insanda bu bölüm oldukça önemlidir ve derinlemesine anlaşılması gerekir”. Williams, Tracy’nin bu formülasyonunu toplumsal ilişkileri “psikoloji” ve “işaretler dizgesi”ne indirmediği için mekanik bir formülasyon olarak değerlendirmiştir (akt. Williams, 1990: 49). İnsanların zihinsel yapılarının çözümlenmesi ve bu yolla insan davranışlarına dayanak oluşturacak yasaların oluşturulmasında ideoloji bilimi ile “toplumsal kontrol” sağlanmış olacaktır. Eagleton, erken dönem Fransız ideologlarının, toplumsal yaşamın kökeninde fikirlerin yattığına inanmış ve bilince verilen önemi fazla vurgulamış olsalar da fikirlerin devşirildiği yerin insan olması anlamıyla idealistler olarak materyalist bir taraflarının olduklarını söyler (Eagleton, 1996: 100).

Başlangıcından beri değilse bile ideolojinin anlamı ya “metafizik” ya da “apolitik” anlamların çağrışımları ile kullanılmış bir sözcük olmuştur (Kennedy, 1979: 355). Bu durumun değişmesi ise Napoleon ile gerçekleşmiştir. Napoleon, ilk zamanlarda enstitünün çalışmaları ve enstitünün kendisine karşı ve sırtını dayadığı meşru “koruyuculuktan” memnundur; fakat daha sonraları Napoleon’un Kilise ile ittifak kurması ve değişen siyasi konjonktürle arttırdığı “kişisel despotizm” kanalıyla, enstitüye karşı düşmanca tavırlar sergilemeye başlamıştır. Enstitünün, ideoloji ile ilgili çalışmaları ise artık “tehlikeli” bulunmaktadır (McLellan, 2005: 6). Napoleon Bonaparte sayesinde ideolojinin popüler değer yüklü modern anlamı,

kavrama yeni bir fikir olarak yüklenmiştir. İdeolog'lara karşı "hayata geçiremeyecekleri bir hükümlanlığa halkı yükselterek yanlış yola sürükleyenler" şeklinde seslenen Napoleon; Aydınlanma ilkelerine ise "ideoloji" diyerek kavrama "aşağılayıcı anlamlar" yüklemiştir (Williams, 2012: 186). Napoleon, ideologların düşüncelerinin aşırı rasyonalizmle irrasyonel hale geldiği ve kendi başlarına kapalı sistemler oluşturduklarını da eklemiştir (Eagleton, 1996: 108). Napoleon, ideologların icraatlerine ve ideolojinin kullanımlarına farklı anlamlar yüklemiştir. Bunlardan birincisi, siyasi anlamda demokratik ve toplumsal politikalar alanına eklenen kavramın *negatif* boyutudur. İkincisi, Aydınlanma düşünürlerinin amacı, fikirleri metafizik düşüncelerden arındırmak iken kavram, 19. yüzyılda "devrimci" ile aynı anlama gelecek şekilde siyaset ve politika yüklü bir hale gelmiştir (Williams, 2012: 186). İdeoloji tartışması ideologların insan davranışlarını anlamak ve yasa oluşturmak için pozitif ve işlevsel anlam yüklediği bir kavramdan, *negatif*, düzen bozucu, düşman anlamını içeren bir yola girmiştir.

2. "FİKİRLER BİLİMİ" OLARAK İDEOLOJİ

İdeolojinin yeni anlamları ideologların konumunda farklılığa neden olmuştur. Liberal ve Cumhuriyeçi ideologlar, Napolyon tarafından "hedef tahtası" haline getirilmiştir. İdeoloji kavramının ilerici ve pozitif anlamları, Napolyon'un iktidarını sürdürmesi adına Kilise gibi dini kurumların da desteğiyle gerçekleşen "suçlu" arayışı, ideologları böylesi bir siyasal iklimde bir adım daha öne çıkartmıştır (McLellan, 2005: 8). Napolyon, "güzel Fransa'mızın başına gelen bütün talihsizliklerin nedeni bu ideolojiler öğretisinde -yapmacık bir tavırla ilksel nedenleri arayan ve insan kalbinin bilgisi ve tarihten alınan dersleri temel almak yerine, bu ilksel nedenleri temel alarak yasalar koyan bu metafizikte aranmalıdır" der (Naess'den akt. Williams, 1990: 49). Napolyon, ideoloji kavramına olumsuz bir anlam yükleyerek kavrama ilk anlamından tamamen farklı bir içerik kazandırmıştır. İdeoloji artık başka birine karşı -kişinin fikirlerinin etki alanlarının tehlikesi nedeniyle- suçlayıcı "hakaretvari" bir araç olarak kullanılmıştır. Mannheim'e göre ise Napolyon, ideologları kullanarak İmparatorluğa ve "kişisel despotizmine" karşı gelenleri bu yolla dışlamaya ve susturmaya çalışmıştır. İdeoloji kavramının *negatif* anlamını destekleyen sonraki aşamalarda başta proleter sınıf olmak üzere diğer muhalif kesimler de kavramın olumsuz yanına dikkat çekmişlerdir. İdeoloji kavramı zaman içinde farklı sınıfların elinde, -kendi dışında tüm diğer yaklaşımların da ideolojik sayılması söz konusu olduğundan- tek bir sınıfın imtiyazlı alanından dışarı taşmıştır (Mannheim, 2002: 100). İdeoloji bilimsel materyalist görüşten zaman içinde Marx ve Engels'in kullandığı şekliyle soyut ve bağlantısız fikirler haline gelmeye başlamıştır.

3. OLUMSUZ İÇERİKLİ BİR İDEOLOJİ TEORİSİNE DOĞRU

İdeologlar; metafizik, önyargı, din ve sorgulanmayan inancın bilimsel olmayan her türlü düşüncenin karşısına *pozitivist* bir perspektif çıkarmış ve toplumun bilimsel ve doğru kavramlarla inşa edilmesi gerektiği sonucuna varmışlardır. İdeoloji, düşüncelerin düzeltilmesi ve pratikte duyuşal uyarınların denetlenmesi ve yön vermesiyle toplumu “doğru” bir kalıba sokma niyetindedir. Bu yolla akıl, inanç, davranış üzerinde fikir ve eylemin yönü tayin edilebilir. İdeoloji sayesinde rasyonel zihinsel süreçler, hiçbir engele takılmadan nesnel gerçekliğin bilgisine ulaşabilecektir (Çelik, 2005: 41). Fransız Devrimi ve sonrasında Napoleon’un Aydınlanma filozoflarına takındığı “düşmanca tavır”, kavramın *pozitif* içeriğinden *negatif* içeriğine evrilmesinde bir dönüm noktası oluşturmuştur. İdeoloji kavramının izini Fransa dışında Almanya’da da sürmek mümkündür. Kavram, Almanca’ya 1830 yılından önce *olumsuz* bir anlam yüklü şekilde girmiştir. Napoleon’un eleştirileriyle başlayan dönüşümün getirdiği rüzgarla, Almanca metinlerde de *negatif* anlamı besleyecek şekilde yoluna devam etmiştir (Çelik, 2005: 28-29). Almanya’da Romantik hareket, değişen koşulların - sanayi devrimi gibi- bireysel ve kolektif yollarla gerçekliği yarattığını savunmuştur (McLellan, 2005: 7) Alman Romantikleri, özne ve nesnenin bu keskin bölünüşüne karşı çıkan bir felsefi formasyon üzerinde yükselmektedir. Anlamın bireysel ya da kolektif olarak oluşturulması ve insanın değişen koşullar karşısında verdiği yanıtlar, yüklediği yeni anlamlar vardır. Kendi gerçekliklerine anlam veren özne ya da özneler Romantikleri, pozitivist bir yolla düşüncelere yön vermeyen çalışan Fransız rasyonalist ideologlardan farklı bir yerde konumlandırmıştır (Çelik, 2005: 44). Alman Romantikleri’nin, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, toplumdaki keskin dönüşümlere verdikleri yanıtlar öznenin duygulanım boyutunu içine alan Fransız ideologların tasarlamaya çalıştıklarından daha karmaşık bir haldedir.

Fransız Devrimi ve sonrasında yirmi yıl, Avrupa’daki altüst oluşların eşliğinde toplumsal değişim dönemlerinin hızlı gelişimi, ideoloji kavramını bu tarihsel dönüşümler ışında yoğun olarak etkilemiştir. Sanayi Devrimi ile değişim ve gelişim kavramları öne çıkmıştır. Tracy’nin öngörüsüyle bir toplum üzerinde uygulama alanı olarak yaratılan ideoloji kavramı, toplumsal sınırların kesin hatları iç içe geçmeye başlamıştır. Tracy’nin doğal ve toplumsal dünyayı çevreleyen rasyonel zihni anlamak için kullandığı ideoloji terimi, keskin tarihsel dönüşümlerle ortaya çıkan karmaşık gerçekliklerle baş edebilecek güçte değildir artık (McLellan, 2005: 7). Düşüncenin ideolojik boyutu, bir zaman sonra sadece proleteryaaya ait olan bir “düşünsel imtiyaz”mış gibi görünmeye başlayacaktır. Bu görüşün ağır basmasına neden olan yegane şey, ideolojinin yöntemsel tutarlılığını Marksizm’le birlikte kazanmış olmasıdır (Barrett, 2004; Mannheim, 2002) Parekh’e göre Marx’ın ideoloji kavramını kullanımıyla Fransız ideologların kullanımı bazı temel

yönleri ile benzerlik göstermektedir. Her ikisi de düşüncelerin sistematik yanını vurgularken, Fransız ideologlar tümüyle bu sistematik yanı göz önüne alarak ideolojiyi meşrulaştırmıştır. Marx ise bu keskin meşrulaştırma karşısında maddi gerçeklikle düşünce arasındaki diyalektik ilişkiyi göstermeye çalışarak keskin sistematik düşüncenin tam karşısında yer almaktadır (Parekh, 1982: 2).

4. DÜŞÜNCENİN “TERS YÜZ” EDİLMESİ OLARAK İDEOLOJİ

“İdeoloji” teriminin kullanımında buraya kadar olan düşünce akışında öncelikle iki hat belirgin hale gelmektedir. Bunlardan ilki, Tracy ve çevresinde oluşan Fransız rasyonalist yaklaşımdır ve Durkheim’a kadar uzanır. İkinci ve karşıt, asıl üzerinde durulacak olan yaklaşım ise Hegel ve Marx’a ilişkindir (McLellan, 2005: 9). Marx, Fransız Aydınlanması’nı, dini ve politik kurumları karşısına alabildiği, on yedinci yüzyıl metafiziğine karşı verdiği mücadele, materyalizmin gelişmesi ve sosyalizme yol açtığı için ideologları ve oluşturdukları ideoloji teriminin başarısını kabul etmektedir. Özellikle, Fransız aydınlarından Helvetius ve Halbach’un din eleştirisi, ideoloji kavramının olumsuz içeriğinin oluşumunda Hegel, Bauer, Feuerbach ve Marx üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Din eleştirisi materyalizm eleştirisini geliştirerek düşünörlere ilham vermiştir (Larrain, 1979: 26). Batı tarihinde ideoloji kavramı, ideologlardan sonra Marx’ın fikirlerinde büyük önem kazanmıştır. Düz bir süreç gibi algılanmaması gereken ideoloji kavramının serüveni ve onun olumsuz içeriği, on dokuzuncu yüzyılda daha da pekişmiştir. Bu yüzyılda ideoloji, bir bilim olarak henüz kendisini ispat edememiş olsa da Marx’ın din ve metafizik eleştirisi, olumsuz ideoloji teorisinin gelişimindeki öncülüğü üstlenmiştir (Larrain, 1979: 28). İdeoloji, Marx’ın Alman İdeolojisi eserindeki anlamıyla kullanılmaya başlamadan önce bu hattı belirleyen Hegel’in “mutlak tin” düşüncesi ve Feuerbach’ın din eleştirisi, Marx’ın materyalist teorisinin oluşumunda başlıca rolü üstlenmişlerdir.

Feuerbach’a göre din, insanın kendini fark etme sürecindeki bir aşamanın ürünüdür. İnsan, gerçek özünü kendi özü olarak tanımadan önce onu, Tanrı fikrinde nesneleştirmek zorundadır. Ve bu nesnel işleme süreci Hristiyanlık ile azami gelişime ulaşmış, böylece insanın kendisini iyileştirmesini mümkün kılmıştır. Çünkü insan, Tanrı’nın idealize edilmiş özünün farklı bir varlık içine yansıtılmasından başka bir şey olmadığını anlamıştır ve ancak bu sayede insan kendini “yabancılaşma”dan kurtarabilecektir (Larrain, 1979: 31). Yukarıdaki satırlarla paralel şekilde Feuerbach’ın din eleştirisinin en genel içeriği, insanın kendi özüne dönerek kendisine olan yabancılaşmasının ortadan kaldırılmasıdır. Marx’a göre din eleştirisi konusunda oldukça etkilendiği Feuerbach’ın başarısındaki birinci neden -felsefenin yüzünü düşünceye çeviren kısmında- insandır. Çünkü Feuerbach, insanın kendi özüne karşı yabancılaşmasını görmüş ve bunu gerçek dünyanın dışında başka bir dünya tasarımı kurarak bir varoluş biçimi

olarak ortaya koymuştur. Başarının ikinci nedeni ise insan-insan arasındaki toplumsal ilişkiyi Feuerbach, “gerçek maddeciliğin” ve “gerçek bilimin” temeli olarak göstermiştir (Marx, 2013: 158)

Marx, Feuerbach’ın din eleştirisinde açıkladığı insanın kendisine yabancılaşmasının sebebinin kendi özüne yabancılaşmasında değil, insan-doğa arasındaki karşılıklı değişimde aranması gerektiğini belirtmiştir. Din, bilinçte toplumsal gerçeklikle yer değiştirerek gerçek dünyadaki acıların başka bir dünyada çözüleceğini varsaymıştır. Marx, bu varsayımına karşı, “...din ezilen varlığın iç çekişidir. Din bir baş-aşağılık gibi görünür. Çünkü Tanrı, insan bilincinin yaratıcısı olarak yaratıcı olur. İnsan da onun yarattığı olarak...devlet ve toplum dünyanın başaşağı bilinci olan dini üretiyor, çünkü onlar aslında başaşağı bir dünyadır” (Marx & Engels, 1992: 44). Marx, Feuerbach’ı izleyerek Tanrı düşüncesinin insan özlemlerinin bir yansıması olduğuna işaret eder. Dünyanın yaratıcısı ve insanların da onun emrinde olması gereken bir Tanrı fikri, insanın gerçek doğasına ve kendi kaderini belirleme durumunun önünde Marx’a göre bir engel teşkil etmektedir (McLellan, 2005: 12). Bilincin “başaşağı” görünümünü toplumsal gerçeklik ve toplumsal ilişkilerden uzaklaşmak olarak Feuerbach’ı eleştiren Marx, Feuerbach’ın bu yorumuyla, nesnel dünyanın koşullarının ve insanın bu koşulları değiştirme gücünü atlamış olduğunu belirtir (Marx & Engels, 1992: 45). Marx’ın, maddi çıkarlar üzerine yazmaya yönelişi, 1842-43 yıllarına tekabül etmektedir. 1844 El Yazmaları’nda Marx, henüz ideoloji olarak adlandırmasa da Hegel’in “Tin’in Görüngübilim”i eserine dayanarak yaptığı eleştirisinde ideoloji ve gerçeklik arasındaki zıtlığı dile getirmektedir. Marx’a göre, insanın kendine yabancılaşmasının özü, düşüncede gerçekleşmez; tersine öznenin düşünceden ayrılarak nesneleşmesi yoluyla özne kendisine yabancılaşmaktadır (Marx, 2013: 162-163). Hegel diyalektiğinde ise bilincin gelişimi temel önemini korumaktadır. Bilincin gelişimi ve tinin gerçeği kavramasıyla birlikte ele aldığı sanat, din ve felsefe gibi bilincin soyut biçimleri, mutlak bilgiye ulaşır. Hegel’in diyalektik anlayışı şu şekilde özetlenebilir:

Bütün tarih idea’nın kendine yabancılaşması sürecidir. Bu süreç diyalektik bir süreçtir. Her varoluş mantıksal olarak kendi karşısına dönüşerek kendini aşmak zorundadır. Varlık belirli bir varoluş olmadan önce hiçlikle özdeşdir. Ama mantıksal olarak varlık hiçlikle özdeş kalamayacağından belirli bir nitelik altında farklılaşacak, kendine yabancılaşacaktır. Böylece hareket ve değişim, başlangıçta örtük olarak bulunan bütün niteliklerin somutlaşmasına dek sürecektir (Sezgin'den akt. Çelik, 2005: 67).

Hegel’in bütünlük anlayışının somut evresi devlettir. Marx’a göre, Hegel, görüngüler dünyasındaki çelişkileri özünde ideada birlik olarak gördüğü ve gerçekliği ters çevirdiği için hatalıdır (Larrain, 1983: 12). “İdea”, devlet ya da doğa

karşısındaki her aşama için “mantıksal idea”yı bulmak zorundandır. Bu hususta öznel, yalnızca bir bilgi yanılması olarak iş görerek, kendilerine özgü özlere tanıyamazlar. Çünkü amaç, her aşama silsilesindeki “mantıksal idea”ı bulmaktır (Marx, 2009: 23). Marx, Hegel’in “mutlak evrensel devlet” tezine karşı çıkmaktadır. Sivil toplumun belirlediği bir siyasi devlet portresi kendiliğinden oluşan bir süreç değildir. Marx’a göre, Hegel, gerçekliği ters çevirerek bu çelişkiyi örtmektedir (Larrain, 1983: 10-12). Marx, “yabancılaşmanın özü ve aşılması gereken şey, insanın kendini insani olmayan bir şekilde, kendine karşıt olarak nesneleştirme değil, kendini soyut düşünceden ayrı ve soyut düşünceye karşıt olarak nesneleştirmesidir” der (Marx, 2013: 8). Marx, Hegel’in yabancılaşma tezindeki devlet gücünü, insani varlığa yabancılaşmış düşünce halindeki “oluşlar” olarak nitelendirir. Eğer özne, soyut düşünceye karşı kendini nesneleştirirse, kendi nesnel koşullarının da farkına vararak süreci böylesi bir temelden kavramaya başlayacaktır.

Marx, maddi tarihe ilişkin ilk yazılarında ideoloji kavramının ortaya çıkma zeminini hazırlamaya başlamıştır. Öncelikle Hegel’in devlet kavramlaşmasıyla oluşturduğu bütünlük ve birlik tezindeki örtüyü aralamaya çalışır. Hegel’de somut devlete ulaşma süreci, maddi gerçeklikten düşüncelere değil, düşüncelerden maddi gerçekliğe doğrudur. Bu durum, Marx’a göre “ters çevrilmiş” bir gerçekliğe tekabül etmektedir ve bu “ters çevirme” eşyanın gerçek doğasını çarpıtmaktadır (McLellan, 2005: 12). Marx, “din nasıl insanı yaratmıyor, insan dini yaratıyorsa siyasal yapı da halkı yaratmaz ve tam tersi halk siyasal yapıyı yaratır” demiştir. Hegel ise insanı, devletin öznellesmesi olarak görmektedir (Marx, 2009: 47). Nasıl burjuva devleti sivil toplumda ayrılmış bir soyutlamaysa Marx’a göre, Hegel’deki, “tersine çevirme” işleminin kaynağı, gerçekliğin kendisidir. Daha sonra ideoloji diyeceği bu soyutlamaya Marx, yalnızca “bakış açısı” demekle yetinmez. Bu düşünceler eşliğinde soyutlamanın maddi gerçekliğini belirtmek için ideoloji kavramının yolunu çizmeye başlamıştır (Larrain, 1983: 15). Bilinç felsefesinden aktif özneye giden bir yol çizen Marx, öznenin konumunu, tarihsel somut bir özne konumu olarak betimler. Kantçı bilinç ve Hegelci halk ruhu -folk spirit- yerini sınıf ve sınıf pratiklerine bırakmaktadır. İnsanlığın pratiği ile değişime duyarlı bilimsel rasyonel gerçeklikten, maddi gerçekliğe tarihsel insan tarafından oluşturulan bir gerçekliktir bu. Marx, yalnızca gerçekliğin bilimselliğini ispat etme kaygısı ile hareket etmeyip aynı zamanda maddi gerçekliğin devrimci pratik yoluyla dönüştürülmesi üzerine düşünceleri de çalışmalarının içeriğini belirler (Larrain, 1979: 35). İdeolojinin olumsuz içeriğinde hem din hem devlet anlayışında belirleyici sorun, şeylerin gerçek dünyasındaki ters çevrilmiş düşünceler olarak betimlenmeleridir (Larrain, 1983: 9). Marx için bu düşünce şekli kurtuluş, iki ayrı dünyadan duyular ötesi dünyayı öne çıkarmak ya da yabancılaşmayı sona erdirecek bir felsefi öğretisi geliştirmekte değildir. Kurtuluş, maddi varoluşun

koşullarının değiştirilmesindedir. Feuerbach, dünyayı *dinsel-hayali* ve *gerçek dünya* olarak ikiye ayrılmasıyla dünyayı seküler temelde çözmeye çalışmıştır. Marx'ın dünyasal temeli ise-dinsel duygu bir toplumsal üründür- kendi içinde bölünmüş ve kendisiyle çelişki halinde olan bir temele dayanır. Öncelikle bu çelişkinin ortadan kaldırılması gerekmektedir (Yurtsever, 2013: 61). Marx, ilk olarak ideolojinin Hegel ve Feuerbach'daki izlerini sürmüş, ideolojinin oluşma zeminini "tersine çevrilmiş" bir düşünce olarak maddi temelden yoksun bulmuş ve sonuç olarak ise idealizm aşılammıştır. İkinci olarak, Marx, ideoloji teorisindeki idealizm eleştirisini devam ettirmiş ve Engels ile birlikte yazdığı *Alman İdeolojisi* eserinde ise idealizm eleştirileri daha da görünür olmaya başlamıştır.

5. BİR "YANILSAMA" VE "YANSIMA" OLARAK İDEOLOJİ

Larrain, Alman İdeolojisi ve Feuerbach Üzerine Tezler'in (1845-1857) yazıldığı dönemin Marx'ın entellektüel çizgisi ve ideoloji kavramının oluşumunda tarihsel materyalizmin yapılandığı ikinci evre olarak dönemselleştirmektedir (Larrain, 1983: 10). Larrain'e göre ideolojinin başlıca üç izleği şu şekildedir: Birincisi, ideolojinin düşüncelerin oluşumu ile ilişkisi; ikincisi, Alman felsefesinin dönüşümü eleştirisinde düşüncelerin "ters çevirme" girişiminin ortaya çıkması; üçüncüsü, toplumsal gerçekliğin kendisinin pratik olarak yani kapitalizmdeki emek ve sermaye ilişkisinin ideoloji ile nasıl dolaymlandığının sergilenmesidir. (Larrain, 1983: 20). Bu bölümde düşüncenin "ters çevirme" biçimi olarak ideoloji ve tarihsel materyalizm arasındaki ilişki ile Genç Hegelciler'in din ve siyaset eleştirisinin nasıl gerçekleştiği ve maddi gerçekliklerden yola çıkan tarihsel materyalizmin ne olduğu da işin içine katılarak değerlendirilecektir. Marx ve Engels, Genç Hegelcileri eleştirirken bilinçten yola çıkan aşamaları eleştirirler, "kafalarındaki kurguya göre, insanların ilişkileri, yapıp ettikleri, zincirleri ve sınırlılıkları kendi bilinçlerinin ürünü olduğundan, Genç Hegelciler, kendi kendileriyle tutarlı bir biçimde, insanların önüne şu ahlaki postulatı koyarlar: 'kendi mevcut bilinçlerinin yerine, eleştirel ya da bencil insan bilincini edinmek ve böylelikle sahip oldukları sınırlılıklardan kurtulmak'" (Marx & Engels, 1992: 37). Marx ve Engels, Genç Hegelcilerin idealizmini, düşüncelerden yola çıkarak gerçekliğe ulaşma amaçları nedeniyle eleştirmektedir (Çelik, 2005: 115). Tarihsel maddecilik ise "bilinç değişimi" ile özgürlüğe giden yolda Genç Hegelci'lerin karşısına insanın kendi maddi tarihini ve koşullarını koymaktadır:

Bu tarih anlayışı, demek ki, gerçek üretim sürecinin, yaşamın dolaysız maddi üretiminden başlayarak açıklanmasına ve bu üretim tarzına bağlı ve onun tarafından yaratılmış karşılıklı ilişki biçimlerinin, yani değişik aşamalarındaki sivil toplumun, bütün tarihin temeli olarak kavranmasına; ve onun Devlet halindeki eylemi içinde gösterilmesine, bütün değişik teorik ürünlerinin ve bilinç, din, felsefe, etik, vb.

biçimlerinin açıklanmasına ve bunların kökenlerinin ve gelişmelerinin bu temelde ele alınmasına dayanır; bu da, doğal olarak, işi bütünlüğü içinde göstermeye ve değişik yönlerinin karşılıklı etkisini incelemeye olanak verir (Marx&Engels,1992: 63).

İnsanı üreten koşullar ve bu koşulların ürünü zihinsel üretim biçimlerini belirler ve belirlediği aşama belirli tarihsel bütünlüğün yalnızca bir bölümüdür. Marx, insanları hayvanlardan ayıran ilk tarihsel eylemin insanların düşünmeleri olmadığını, kendi üretim araçlarını üretmeye başladıkları emek süreci zamanına denk düştüğünü dile getirmektedir. Kendi geçim araçlarını ürettikçe fiziksel olarak örgütlenme, maddi yaşamın üretilmesini mümkün kılmaktadır (Marx & Engels, 1992: 39). Tarihsel materyalizmin başlangıç noktasını oluşturan üretim araçları maddi yaşamın sürdürülebilmesi için emeğe ihtiyaç duymaktadır. Çalışarak üretim yapan işgücü, doğa ile ilişkisinde işbölümü yoluyla toplumsal ilişkiler kurar. İşgücünün yarattığı emek, üretim güçlerini geliştirerek mülkiyet biçimlerini belirlemeye başlar. Çalışarak yeni gereksinimlerin doğması örgütlenme biçimlerini de değiştirerek yeniden üretimi ve ailenin düzenlenişinin toplumsal koşullarını belirler (Marx & Engels, 1992: 10). Alman İdeolojisi'nde ideolojinin sadece idealizm eleştirisi olarak kalmayıp bunu üreten maddi koşulların gösterilmesi, insanın varoluş koşullarını üreten maddi gerçekliğe daha çok değinmeyi gerektirmektedir. Bu maddi süreci üreten toplumsal koşullar başaşağı görünmektedir. Materyalist tarih görüşünde, toplumsal dünyanın temeli -ekonomi ve toplumsal temeli içine alan- yanlısalar içeren bir çarpıklık içinde, aynı zamanda *başaşağı* duran ve ters çevrilmiş din ve siyaset eleştirisinin kaynağıdır (McLellan, 2005: 13). İnsan pratikleri ve karşılıklı ilişkileriyle oluşturduğu maddi temel, idealizm eleştirisinin kaynağı olurken, ideoloji kavramı da maddi ilişkilerin bir görünümü, soyut düzeyi olarak ifade edilmesine zemin hazırlar bir dönemeç girmektedir.

İdeolojinin ikinci tartışma alanı bir düşünceyi ideoloji yapan şeyin ne olduğu ile ilgilidir. Genç Hegelci'lere yönelik eleştirilerde en temel sav, bilinç ve yalnızca soyut düşüncenin kavranmasında maddi temelin göz ardı edilmesi ise bu iki ayrı gibi gözüken kompartmanlar arasındaki Marx'ın iddia ettiği diyalektik ilişkinin doğası nasıldır? Bu sorudaki diyalektik ilişkinin en görünür yanı, maddi süreçlerin varlığına ilişkin açıklamalar olmakta ve zihinsel süreçlerin maddi üretim ilişkileriyle şekillendiği açıklamasıdır. İnsanların üretici güçlerle karşılıklı ilişkilerinin sonucunda din, yasa, ahlak, metafizik gibi zihinsel ürünler ortaya çıkmaktadır (Marx & Engels, 1992: 39). Marx'ın ideoloji anlayışında maddi süreçlerle girilen karşılıklı ilişkide varlıkları, kendine has özgülükleri değerlendirilmeyen ve aynı yere konan din, yasa, ahlak, metafizik gibi oluşumlar, nesnel koşulların yaratımları olarak maddi gerçeklikle bir yansıma ilişkisi içinde görünmeye başlamışlardır. Bu çerçevede, maddi süreçleri öne çıkaran Marx,

Alman metafizik geleneğini belirli bir döneme özgü sayar ve o dönemin egemen üretim biçiminin “dili”ni oluşturduğunu belirtir. Bu haliyle ideolojinin sınıfsal ve tarihsel olduğu, kapitalist üretim ilişkilerinin kendine özgü düşünce sistemi yarattığı öne sürülebilir (Çelik, 2005: 102). Böylesi bir düşünce sisteminin ideolojisi, kapitalist üretim ilişkilerinin farklı aşamalarında farklı din, yasa, metafizik, ahlak gibi üstyapıya ait nosyonlar üretmesidir.

Kendi çağının, döneminin ürünleri olan bu fikirleri, ideolojileri vurgulamak için Marx’ın bilinçle ilgili ünlü alıntısı şöyledir: “Bilinç hiçbir zaman bilinçli varlıktan (das bewusste Sein) başka bir şey olamaz ve insanların varlığı, onların gerçek yaşam süreçleridir. İnsanlar ve sahip oldukları ilişkiler, tüm ideolojilerinde sanki *camera obscura*’daymış¹ gibi başaşağı çevrilmiş bir biçimde görülüyorsa, nesnelerin gözün ağ tabakası üzerinde ters durmalarının onların dolaysız fiziksel yaşam süreçlerinin yansıması olması gibi, bu olgu da, insanların tarihsel yaşam süreçlerine aynı şeyin olmasından ileri gelmektedir” (Marx & Engels, 1992: 44). Bu ünlü pasaj, klasik materyalist tez göz önüne alındığında ahlak, din, yasa, metafizik gibi ideolojik biçimlerin kendi tarihlerinin olmadığını öne sürer. Mekanik indirgemeciliğe ve Ortodoks Marksist görüşe kuramsal dayanak olan bu görüş, bilincin yaratılarını bir ve aynı temele hapseder. Çelik’e göre bu hususta gözden kaçan, insanın kendi pratiğinin oluşmasının oluş sürecindeki bilinçten bağımsız olmadığıdır (2005: 128). Williams, *camera obscura* metaforunda, maddi toplumsal sürecin bir bölümü olarak görülen bilince özerklik tanınmayarak, Ortodoks Marksist’lerin “pratik insan” ve “doğal bilim” ayrımını netleştirmek istediklerini, “yansıma” “yansıtma”, “yüceltme gibi kavramların öne çıkarılarak, “gerçek bilgi”ye bilimsellik atfederek ulaşma amacıyla olduklarını belirtir (1990: 50). Barrett’a göre ideoloji tartışmalarında “ters dönmüş imge” metaforu zamanla çok güçlü hale gelerek “yansıma”, “yüceltme” metaforlarının da aynı hizaya yerleşmesiyle, ideoloji maddi gerçekliğin tam zıttı gibi gözükmeye başlamıştır. İdeolojinin eğer, Klasik Marksist geleneğe göre bir tanım yapılacaksa bu Barrett’a göre şu şekilde olacaktır: “İdeoloji maddi çıkarların gizemlileşerek tersine dönmesidir” (2004: 15).

Tarihsel materyalizm ile ideolojinin yan yana getirilmesi bu “yanılsamalı ilişkinin” maddi süreçlerden yana bir tavırla ortaya çıkartılması ideolojinin anlamının ve sınırlarının belirlenmesi açısından önemli bir değindir. İdeoloji ile ilgili ikinci önemli ve tartışılan konu ise -ideolojinin ne olup ne olmadığı üzerine tartışmalar devam ederken- Marx’ın ideolojiye “yanlış bilinç” deyip demediği üzerinedir. Bu tartışma, ideoloji üzerine düşünen çağdaş yazarlarca, Marx’ın hiçbir metninde tam olarak tanımsal bir ifadeye rastlanmadığı için üzerinde özellikle

---

¹ Ortaçağ’da kullanılan ve daha sonra geliştirilmiş olan bu alette aynalar yardımıyla düz bir yüzey üzerine bir manzara imajının yansıtılmasıdır (Lefebvre, 1996: 61).

durulan bir tartışma konusu olagelmıştır (Barrett, 2004; Eagleton, 1996; Larrain, 1979; McLellan, 2005; Williams, 1990; Wood, 2004). Marx metinlerinde ideolojinin tanım olarak şematik bir biçimini sunmadığı için Marx'ın ideolojiye "yanlış bilinç" mi dediği, Alman İdeolojisi'nin diğer eserlerinden epistemolojik bir kopuş mu olduğu ve bu eserin diğer eserlerinden ayrı mı değerlendirilmesi gerektiği gibi tartışmalara kapı aralamıştır (Ahmad, Nimtz, & Eroğlu, 2013; Wood, 2004). Marx ve Engels, "düşünme sona erdiği zaman-gerçek yaşamda- gerçek pozitif bilim başlar. Pratik etkinliğin, insanların gelişiminin pratik sürecinin gösterilmesi ve bilince ilişkin boş konuşmalar sona erer ve yerini gerçek bilgi alır. Gerçek ortaya çıktığı zaman, etkinliğin bağımsız bir kolu olarak felsefe varolma ortamını kaybeder" (Marx & Engels, 1992: 17). Williams'a göre bu alıntıda, "gerçek bilgi", "felsefe", "pratik süreç" gibi ifadeler, ideoloji tartışmasının ortodoks indirgemeciliğine giden yolu açmıştır. Bilinç ve bilincin ürünlerinin maddi toplumsal süreçte ortaya çıkmış fikirlerden başka bir şey olamayacağı keskin bir dille belirtilmiştir (1990: 53). Purvis ve Hunt'ın vurgusu ise ideoloji anlayışının, "negatif" versiyonu en açık şekilde dile getirildiği Alman İdeolojisi'nde yazarların, ideoloji ile ilgili ortak izleklerinin, "toplumsal gerçekliğin misitikasyonu, yanlış algılanması ya da eksik bilgisi" olduğunu belirtmişlerdir (2014: 14). Zihnin görüngülerinin Alman İdeolojisi çalışmasında öne çıkarılan ve tartışılan "yüceltmeler", bazı imge ve metaforların vurgusu, ideoloji eleştirisinde maddi olanın yıldızını parlatırken, bilinç ve düşünceler kendi içine kapalı ve "gerçek bilgiye" yani Marksist epistemolojide sosyalist bilince ulaşmayı bekleyen donuk yapılar haline gelmiştir. Bu vurgu farklı ideoloji yorumlarına ve farklı tartışmalara giden yolu açacaktır. Eagleton, bilincin iki ayrı anlama geldiğini dile getirir. Bilinç, birinci olarak "zihinsel yaşam" anlamına gelir, ikincisi ise "din, yasa, siyaset" gibi tarihsel anlamlara tekabül etmektedir. Bilincin pratik etkinliklerle olan ilişkisi iki ayrı biçimin oluşmasındaki etkenlerden yalnızca biridir (1996: 112). Bilincin kapitalist süreçteki hakim pratiği somut tarihsel zamanda hakim sınıfın zihinsel süreçlerini ve ideoloji tartışmalarını da kapsar görünmektedir. Alman ideolojisi'nde,

Egemen sınıfın düşünceleri, bütün çağlarda, egemen düşüncelerdir, başka bir deyişle toplumun maddi gücü olan sınıf, aynı zamanda egemen zihinsel güçtür. Maddi üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, aynı zamanda, zihinsel üretimin araçlarını da emrinde bulundurur, bunlar o kadar birbirinin içine girmiş durumdadırlar ki, kendilerine zihinsel üretim araçları verilmeyenlerin düşünceleri de aynı zamanda bu egemen sınıfa bağımlıdır (Marx & Engels, 1992: 70).

İdeolojinin karakteri ortaya çıktığı sınıfla genetik bir ilişki içinde değil, egemen sınıfın menfaatleri ile olan ilişkisi ideolojiye böylesi bir karakter kazandırmıştır (Larrain, 1983: 26). Eagleton (1996) egemen sınıfın fikirlerinin tümüyle "yanlış bilinç" olduğunu savunurken, Larrain (1979), yalnızca "çıkar

ilişkinin” olduğu yerde ideolojinin olduğunu savunur ve Eagleton’un aksine tüm egemen sınıfa “yanlış bilinçlilik” atfetmez. Atılğan’a göre egemen sınıf ile ideoloji arasında doğrudan bir eşdeğerlik kurmak Marx’ın diyalektik felsefesinin mantığına aykırıdır. Marx, ideolojiyi, üretim ilişkilerindeki maddi ilişki ve çelişkide bulmaya çalıştığı ve egemen sınıfa atfetmediği için böylesi bir eşdeğerlik yanlış olabilir. Ayrıca, egemen düşüncenin maddi ilişkilerin ürünü olması ve Marx, tüm maddi ilişkilere ideoloji demediği için de egemen sınıfın fikirlerinin tümünün ideoloji olmasını söylemek yanlış bir değerlendirme olabilir (Atılğan, 2001: 21). Wood’a göre, Marx ve Engels, toplumsal maddi ilişkilerin değişiminin nasıl ortaya çıktığını, nasıl değişip dönüştüğünü ortaya attıkları ideoloji teziyle açıklamaya çalışmıştır (2004: 119). Wood, “yanlış bilinç” tartışmalarının domine edici etkisinden dolayı, ideoloji ve toplumsal değişim kavramı arasındaki ilişkinin göz ardı edildiğini belirtir. *Alman İdeolojisi’inde* hakim toplumsal düzenin değişimi mülkiyet ilişkilerinin ortadan kalkmasıyla sağlanacaktır. Vurgu, üretim araçlarının mülkiyetinin sınıfsal kontrolü üzerinedir: “...özel mülkiyetin, üretimin, komünistçe düzenlenmesiyle (yani insanın kendi ürününe karşı yabancı tutumunun ortadan kalkmasıyla) arz ve talep ilişkisinin gücü hiçe iner ve insanlar, değişimi, üretimi ve karşılıklı ilişki tarzlarını yeniden kendi denetimleri altına alırlar” (Marx & Engels, 1992: 61). Üretim araçlarının mülkiyeti ile ideoloji arasındaki ilişki tartışmalarda arka planda kalmıştır. Lefebvre’ye göre, Alman İdeolojisi’nde ideoloji, parçalı bir şekilde incelendiğinden tarihsel ve köklü bir incelemeye muhtaçtır. İnsanların zihinlerinden türemiş olan “sisli ve dumanlı” gerçekler olarak felsefe, hukuk, din, sanat, bilgi gibi ürünler dış görünüş biçiminde bağımsızmış gibi görünseler de maddi üretime bağımlıdır. Marx’ın *Alman İdeolojisi’nden* sonraki *-Kapital-* eserlerinde, ideolojiye ilişkin soyutlamalar, eksik tasarımlar, fetişizmler gibi bir sınıfın çıkarını genelleştiren bir hal alarak ideoloji, sosyolojik bir hale gelmiştir (1996: 62-63).

Sınıf çıkarlarını için içine katarak incelenen ideoloji teorisine göre burjuva toplumu ve kapitalizm geliştikçe çelişkinin maskelenmesiyle sistem yeniden üretilerek “çarpık bir bilinç” yaratılmaktadır. Burjuva ideolojisinden hareketle Marx, kendi eleştirel ideoloji teorisini geliştirmiştir. Akla olan inançla özgürlüğü taşıyacak sınıf, burjuva sınıfı değil, bu yeni sınıf proleter sınıftır (Larrain, 1995: 23). Egemen sınıfın hakimiyetine ancak ideolojik mücadele, devrimci bilinç, siyaset ve devrim ile karşı çıkılabilir (Yurtsever, 2013: 66). Piyasa olgusunun işin içine girmesiyle değişmeye başlayan ideoloji teorisi, bir yansıma ilişkisi görünümünden uzaklaşmaya başlar. Marx’ın kapitalizmin doğası ve sermaye ile piyasa ilişkilerini irdelemesiyle ideoloji teorisi üretim ilişkilerini içine alarak genişler.

6. GERÇEKLİĞİN META DOLAYIMLI GÖRÜNÜMÜ OLARAK İDEOLOJİ

Marx'ın ideoloji düşüncesindeki ele alacağımız üçüncü periyod, ideolojinin işlevsel olarak kullanılmaya başlanan bir dönemini içine almaktadır. Kavram artık daha operasyonel olarak kullanılmaya başlanmıştır. Larrain, bu dönemin ilk olarak Feuerbach ve Alman ideolojisi'ndeki tarihsel tezlerle başlayıp 1858'e kadar sürdüğünü belirtmiştir. Özellikle kapitalist toplumsal ilişkilerin somut görünürlüğünün incelendiği Grundrisse ve Kapital eserleri ile dönem son bulmaktadır (1979: 37). Marx, Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı'da ideoloji teorisinin gelişmesinde önemli kavramlardan biri olarak "üstyapı" kavramından bahsetmeye başlar. Marx, Alman İdeolojisi'nde, Alman felsefe geleneği eleştirisinden başlayarak bilincin "ters çevirme" işlemi yoluyla geliştirdiği çelişkilerin gizlenmesi ve gerçeğin "ters çevrilmiş" doğası aracılığıyla toplumsal ilişkileri açıklamaya çalışmıştır. Böylelikle diyebiliriz ki Marx, Alman İdeolojisi'nden sonraki döneme denk düşen eserlerinde ideolojinin "çarpıtma" ya da "tersine çevirme" ilişkisinden ekonomik ilişkilerin doğası ve "kendinde bilinç" kavramlarına ve bu kavramların açıklanmasına geri dönmüştür. Marx, işçi sınıfının "kendinde bilinç"inde daha geniş bir ideolojik çarpıtma ilişkisi görmüş ve ideolojinin teorik bilimlerinin analizinden ziyade çalışanların ve kapitalist sınıfın ideolojisini açıklamaya çalışmıştır (Larrain, 1979: 58). Bu ilişki, "meta fetişizmi" kavramının sağladığı, bireyin meta karşısında ve meta görünümü doğallığı altında bilinç formlarının geliştiği bir dolayımın kavranma noktasıdır:

Demek ki, metanın gizemli bir şey olmasının basit nedeni, onun içinde insan emeğinin toplumsal niteliği, insana, bu emeğin ürününe nesnel bir nitelik damgalanmış olarak görünmesine dayanmaktadır; üreticilerin kendi toplam emek ürünleri ile ilişkileri, onlarla kendi aralarında bir ilişki olarak değil de, emek ürünleri arasında kurulan toplumsal bir ilişki olarak görünmesindedir (Marx, 2011: 82).

Alman ideolojisi'nde ideoloji, şeyleri gerçekte oldukları gibi görmeme meselesi iken, Kapital'de gerçeğin kendisinin aldatıcı ve ikiyüzlü olmasını içerir. Böylece, kapitalist toplumsal ilişkilerin analizine, ideolojinin de farklı uğrak noktalarıyla içine alındığı bir dönemeç başlamıştır. Marx, Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı'nın Önsöz'ünde (1859) en genel ifadeyle "altyapı" metaforunu oluşturan maddi ilişkilerde gizlenen çelişkilerin varlığının, "üstyapı"nın kurumlarını ve düşünce biçimlerini, zihinsel dünyasını oluşturduğunu ileri sürmektedir:

Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü,

toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entellektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen toplumsal varlıklarıdır (Marx, 1979: 25).

Egemen sınıfın çıkarlarının çelişkiyi gizleyen bir bilinç içermesi ideoloji teorisini bu evrede yeni bir biçime sokmaktadır. İdeolojik nosyon, “ters çevirme” ilişkisinden ayrılarak kapitalin “meta fetişizmi” ile temellendirilen bir noktaya varmıştır. Sermaye ise kendiliğinden genişleyebilen ve çıkarlar üreten bir varlık olarak görülmektedir. Bu nosyon daha sonra Ortodoks Marksistlerce öne çıkarılıp popülerleştirilen bir öğreti olarak kalacaktır (Larrain, 1979: 60-61). Alman İdeolojisi’nde ideoloji “başşağı” duran ve gerçeklikle zıt bir yanılısama iken, bu işlevsel aşamada bilinçli etkinliğin ürünü olan düşünceler, üretim ilişkilerinin dolayımından geçen bilinçli formlar olarak görünmektedir. Fakat bilinçteki maddi ilişkilerin dolayımından geçen fikirlerle “gerçek” birbirinden farklıdır. Aşağıda alıntılanıldığı gibi kişinin kendi hakkındaki düşüncelerine dayanılarak kişi hakkında “gerçek” bir fikir edinmek zordur:

İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelenmesinde, daima iktisadi üretim koşullarının maddi altüst oluşu ile -ki bu bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir-hukuki, siyasal, dini, artistik ya da felsefi biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götördükleri ideolojik şekilleri ayırd etmek gerekir. Nasıl ki, bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilmezse, böyle bir altüst oluş dönemi hakkında da bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi göz önünde tutularak bir hükme varılamaz; tam tersine bu değerlendirmeleri maddi hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir (Marx, 1979: 25).

Bilinçli etkinlik ürünü olan düşünceler üretim ilişkilerinin dolayımından geçerek bilinçli formlar haline gelirler. Peki, bu aşamada yansıtma, “ters çevirme” ya da “yüceltme” ilişkisinden farklı olan somut maddi üretim ilişkilerinin analizi ve dolayımı ile üretilen bilinç formları doğal görüntüsünü nasıl kazanmaktadır? Kapitalizm altındaki değişim değerinin tanınması ve yaygınlaştırılmasıyla üretim tarzının kapitalizm öncesindeki üretim ilişkilerindeki kişiye bağımlı yanı yok olur, bireylerin hukuk kurallarıyla güvence altına alınmış bağımsız ve özgür görünen yeni bir görünümü ortaya çıkar. Fakat bu Marx’a göre, pazarın işleyişine dayalı bir ilüzyondur, üretimin kişiye bağımlı yanı, bireyin nesneye karşı duyduğu “bağımlılıkla” -ihtiyaçla- yer değiştirmiştir (Larrain, 1983: 38). Örneğin, burjuva siyasi egemenlik sistemi içinde ideolojinin çelişkileri gizleyen yanı, meta değiş-

tokuşu gibi bireyin eşit ve özgür görünen yanında eritilmiş bir ideolojidir (Larrain, 1983: 39). Bu analiz biçimiyle Marx, artık *ideoloji* sözcüğünü fazlaca kullanmaz, ama kavram hala kapitalist üretim tarzında *öz* ve *görünüşlerin* analizinde yer almaktadır. İdeoloji, insanın pratik yetersizlikleriyle, zihinde bir yansıma olmaya devam etmektedir, ancak bu pratik sınırlama şu anda, olağanüstü formların-metaların- üretiminden sorumlu görünmektedir (Larrain, 1979: 57).

Çelik, ideolojinin bu aşamasının daha önceki kavramsallaştırmalarından ayrıldığını belirtir. Çelik'e göre, ideolojide yine "gerçek ilişkilerin gizlenmesi" ve "ters çevirmeye" odaklanılmıştır. Fakat, bu ideoloji anlayışında, kapitalist toplumun gündelik hayatının nasıl işlediği daha ön plana çıkmıştır. Yanılsamaya yapılan vurgu daha az ve ideolojinin kendisi artık tek başına bir güç haline gelmiştir. Emek piyasası ideolojinin bu aşaması için güzel bir örnektir (2005: 145). İdeolojinin bu "yeni" anlayışında üstyapı, maddi koşulların dolayımı sonrası oluşan bir bilinçtir. Mclenon, Marx'ın ideoloji ile üstyapıyı eşanlamli olarak kullanmadığını; çünkü üstyapının hem ideolojik hem ideolojik olmayan öğeler barındırıyor olabileceğini belirtmiştir. Düşünsel üstyapının ise sadece sınıf ilişkilerini gizlemeye yarayıp kaynakların eşitsiz dağılımını haklı gösteren ve bunu sürdüren yanı ideoloji olarak adlandırılır, der (2005: 19). İdeoloji kavramının bu üçüncü aşaması, kapitalist üretim tarzında *öz* ve *görünüşlerin* analizinde kullanılır ve yeniden üretim pratikleri içinde insan emeği artık "görünmez"dir. Görünüş ve *öz* arasındaki zıtlık, meta üretiminin toplumsal koşulları içinde "gizlenmiş" olmasından dolayıdır. Marx, "tersine çevrilmiş" ve çelişkili bir gerçekliğin gizlendiğini tespit etmekle kalmıyor. Aynı zamanda kapitalist üretim tarzındaki bu ters gerçekliği analiz ederek ideoloji ile çelişik gerçek arasındaki formların arabuluculuğunu da göstermiş olmaktadır (Larrain, 1979: 57-59). Mclenon'a göre, her sınıf ideoloji üretebilir, işçi sınıfı da buna dahildir, fakat işçi sınıfı ideoloji üretirse bu burjuva ideolojisi; eğer gerçek bir sosyalist bilinç üretirse bu yanılsamalı bir bilinç sayılmamalıdır (2005: 19). "Son kertede" sosyalist bir devrimle burjuva ideolojisi üzerindeki perdeyi tamamiyle kaldıracak olan işçi sınıfı, sosyalist bilince ulaştığında bilincin bu formu ideoloji barındırmayacaktır. Larrain'e göre, Marx'ın Grundrisse çalışması kapitalist toplumsal ilişkilerin somut analizleriyle karakterize edilen bir yola girmiştir ve ideoloji kavramı burada kendine "örtük" bir faaliyet alanı olarak yer bulur. *Öz* ve *görünüş* arasındaki zıtlığın görülmesi ideoloji teorisinde yeni bir bağlam geliştirilmesine neden olmuştur (1979: 37).

Marx'ın son dönem ideoloji görüşlerinde-üçüncü aşama-bireylerin gerçek ilişkilere dair bilinçleri "sınırlı maddi bir eylem" içinde bulunduğundan yani sınırlı toplumsal ilişkilerde konumlandırıldığından dolayı, ideolojinin "başaşağı" konumu, maddi gerçeklikle sıkı bir ilişki içindedir (Larrain, 1995: 24). "Eski materyalizm" eleştirisinde toplumsal gerçeklik, düşüncede herkese eşit dağıtılan bir şeyken;

tarihsel materyalizmde duyuşsal bir emek ürünü olduğu için tüm toplumsal yaşam ve pratikler metanın dolayımıyla şekillenmektedir (Larrain, 1983: 20). Örneğin, kapitalizmin mevcut koşulları özgürlük, eşitlik, mülkiyet, meta mübadelesinde sözleşmeyle güvence altına alınmıştır. Alıcı ve satıcı özgür failer olarak sözleşme yapıp bu sözleşme de yasal olarak güvence altına alınmıştır. Herkesin birbiriyle eşitlik temelinde meta değiş-tokuş etmesinde bir sakınca yoktur. Bu ilişkide ideoloji, üretimle başlayan sömürü ve eşitsizliğin gizlendiği yerdedir, mübadele alanındaki kapitalizm ideolojisi, özgürlük ve eşitlikle yeniden üretilmektedir (Çelik, 2005: 17-18). Emek ve sermaye piyasası aracılığıyla ilişki kurulan üretim hattında artı değer üretilir ve buna el konulur. Bu eşit bir ilişki gibi görünse de eşitlik, özgürlük, adil ücret artı değer sömürüsünü gizlemektedir. Böylelikle kapitalist ideolojinin temel unsurları yeniden ve yeniden üretilmiş olur (Larrain, 1995: 26).

7. SONUÇ

Klasik Marksist teoride, ideoloji anlayışı “başaşağı”, “ters çevirme”, “yansıma”, “yansıtma” ilişkilerinden üretim ilişkilerinin dolayımıyla şekillenen bilincin, bilinçli formlarına doğru bir değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Bilinç, üretim ilişkilerinin yansıtma ya da ters çevirme ilişkisine gerek duymadan bilinç formları üretip bu doğal gibi görünen bilinç formları ideoloji üretir duruma gelebilir. Burjuva ideolojisi ise artı değere el koyarak ve emek gücünün sömürüsünü gizleyerek kendini yeniden üretmektedir. Marksist görüşte, ideoloji içermeyen bir bilincin sosyalist bir bilinç olacağı varsayılmış ve burjuva ideolojisinin alt edilmesinin komünist bir devrimin öncülüğünde gerçekeşeceği belirtilmiştir: “...komünist devrim çalışmayı ortadan kaldırır ve bütün sınıfların egemenliğini sınıfların kendileriyle birlikte ortadan kaldırır...bu ancak pratikte bir devrimle mümkün olabilir. Yalnızca egemen sınıfı değiştirmenin tek yolu olarak değil, eski sistemin kendisine bulaştırdığı pislikleri süpürmek ve toplumu yeni temeller üzerine kurmaya elverişli bir hale gelmek olanağını ancak bir devrim vereceği için de zorunlu olmuştur” (Marx & Engels, 1992: 66). Marx’a göre, ideolojiden kurtulmanın yegane yolu komünist devrimdir. İnsanlar, üretim ilişkileri ve güçleri arasındaki çatışmanın bilincine vardıkları zaman “kurtuluş” sağlanacaktır. Klasik Marksist geleneğin savunduğu bu düşünce, üstyapı metaforuna ait din, ahlak, devlet gibi formları açıklarken ideoloji düşüncesinin üstyapıya atfedilen biçimlerinin sınırlı bir şekilde ele alınmasına neden olmuştur. Bu durum ideolojinin Marx ve Engels başta olmak üzere bahsettiği şekliyle olumsuz içeriğinden olumlu içeriğine doğru bir aşamaya evrilmesiyle değişecektir. Üstyapı ve üstyapının altyapıya bağımlı tarafları, farklı ilişkilerle beslenen yanları, açık bir şekilde görünür olmaya başlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, A., Nimtz, A. H., & Eroğlu, C. (Der.). (2013). *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu*. İstanbul: Yordam Yayınları.
- Atılğan, G. (2001). Marks' ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Bir Eleştirisinin Olanağı. *Praksis Dergisi* (4).
- Barrett, M. (2004). *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji* (A. Fethi, Çev.). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Çelik, N. B. (2005). *İdeolojinin Soykütüğü: Marx ve İdeoloji*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Eagleton, T. (1996). *İdeoloji* (M. Özcan, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kennedy, E. (1979). " Ideology" from Destutt De Tracy to Marx. *Journal of the History of Ideas*, 353-368.
- Larrain, J. (1979). *The Concept of Ideology*: Hutchinson.
- Larrain, J. (1983). *Marxism and Ideology*. London: The Macmillan Press.
- Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik* (N. N. Domaniç, Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Lefebvre, H. (1996). *Marx'ın Sosyolojisi*. İstanbul: Sorun Yayınları.
- Mannheim, K. (2002). *İdeoloji ve Ütopya* (M. Okyayüz, Çev.). Ankara: Epos Yayınları.
- Marx, K. (1979). *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (S. Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2009). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* (K. Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2011). *Kapital (1)* (A. Bilgi, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2013). *1844 El Yazmaları* (M. Belge, Çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, K., & Engels, F. (1992). *Alman İdeolojisi* (S. Belli, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- McLellan, D. (2005). *İdeoloji* (B. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Parekh, B. (1982). *Marx's theory of ideology*. London: Baltimore.
- Purvis, T., & Hunt, A. (2014). Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji, Söylem, İdeoloji. *Moment Dergi*, 1(1).
- Williams, R. (1990). *Marksizm ve Edebiyat* (E. Tarım, Çev.). İstanbul: Adam Yayınları.
- Williams, R. (2012). *Anahtar Sözcükler* (S. Kılıç, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wood, A. (2004). *Karl Marx*. London: Routledge.
- Yurtsever, H. (2013). Karl Marx-Friedrich Engels: Alman İdeolojisi. İçinde A. Ahmad, A. H. Nimtz & C. Eroğlu (Der.), *Marksist Klasikleri Okuma Kılavuzu*. İstanbul: Yordam Yayınları.

**TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARININ KORUNMASINA İLİŞKİN ULUSAL
İNSAN HAKLARI KURUMLARI: KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU VE
TÜRKİYE İNSAN HAKLARI VE EŞİTLİK KURUMU**

*NATIONAL HUMAN RIGHTS INSTITUTIONS FOR THE PROTECTION OF
HUMAN RIGHTS IN TURKEY: OMBUDSMAN INSTITUTION AND HUMAN
RIGHTS AND EQUALITY INSTITUTION IN TURKEY*

Ümran GÜNEŞ*

*Geliş Tarihi: 05.01.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 13.03.2018
(Accepted)*

ÖZ: Devletler zamanla uluslararası alanda insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için oluşturulan mekanizmalara iç hukuklarında da ihtiyaç duymuştur. Bu yüzden devletler, belirli standartları içeren ulusal insan hakları kurumları oluşturmaya başlamışlardır. Bununla hedeflenen, ülke içinde insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasıdır. Türkiye’de bu hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik olarak Kamu Denetçiliği Kurumu ve Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu oluşturulmuştur. Ancak Türk toplumunun siyasi kültürü ve insan hakları anlayışı bu yapıların yeterince etkin kullanılmasını sağlayamamıştır. Ayrıca insan hakları konusunda toplumsal düzeyde gerekli bilincin oluşturulması ve kurumların var olan aksaklıklarının çözülmesi gerektiği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Ulusal İnsan Hakları Kurumları, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu, Kamu Denetçiliği.*

ABSTRACT: The states in time needed some mechanisms in their domestic law systems that the mechanisms were created for development and protection of human rights in internationally. So the states started to create national human rights institutions that contain certain standards. Aimed with it is prevention of human rights violations and the development and protection of human rights in the country. In order to realize these aims in Turkey, ombudsman and Turkey Human Rights and Equality Institution were established. However, Turkish society’s political culture and understanding of human rights have not been able to make effective enough use of these structures. Also it has emerged that necessary consciousness on human rights has to be established at the social level and the existing problems of the institutions have to be solved.

Key Words: *Turkey, National Human Rights Institutions, Turkey Human Rights and Equality Institution, Ombudsman.*

* Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi, u.gunes@windowslive.com.

1.GİRİŞ

İnsan hakları kavramının ortaya çıkması oldukça eski dönemlere denk gelmektedir. İnsan haklarının korunmasına ve geliştirilmesine yönelik çalışmaların ise modern devlet anlayışının oluşmasıyla başladığı düşünülmektedir. Söz konusu durum, tüm insanları ilgilendirdiği için bu çalışmaların ilk olarak uluslararası arenada filizlendiği ve sözleşmeler ve oluşturulan mekanizmalar aracılığıyla şekillendirildiği görülmektedir.

Ulusal insan hakları kurumlarına olan ihtiyaç, uluslararası düzenlemelerin ve standartların uygulanması bağlamında öncelikle uluslararası sistemde ortaya çıkmıştır. Her ne kadar uluslararası düzeyde adımlar atılsa da insan haklarının geliştirilmesinin ve korunmasının daha etkin ve daha işlevsel bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için devletlerin iç hukuk kurumlarının ve mekanizmalarının konuya önem vermelerinin gerekliliği ön plana çıkmıştır. Zira uluslararası mekanizmaların ulusal düzeye müdahale edebilmeleri belirli bir noktaya kadar gerçekleşebildiğinden bu mekanizmalara ikinci derecede önem atfedilmiştir. Bundan dolayı ülkelerin iç sistemlerinde ulusal insan hakları koruma mekanizmalarına ve kurumlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu kapsamda insan hakları ihlallerinin önlenmesi için devletlerin ulusal düzeyde gerekli görülen düzenlemeleri birimlerle ve kurumlarla gerçekleştirmelerinin etkili olduğu görülmüştür. Devletlerin hükümet düzeyinde örgütlenmelerine ek olarak ulusal düzeyde dernek veya sivil toplum örgütleri ve yasal dayanakları farklı olan kurumlar da ihlallerin önlenmesi ve sürecin takibinde verimli çalışmaların yapılmasını sağlamıştır. Her ülkenin kendi yapısına göre de olsa ulusal düzeyde uluslararası ilkeler bağlamında mekanizmalar oluşturarak insan haklarının korunması ve geliştirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde ulusal düzeyde insan hakları kurumlarının geliştirilmesi süreci, kurumların oluşturulması, ortaya çıkan kurum modelleri ve uygulama örneklerine yer verilecektir. İkinci bölümde ise ulusal insan hakları kurumlarının oluşturulmasında ilke ve standartların belirlenmesi adına gerçekleşen gelişmeler anlatılacaktır. Son bölümde de ulusal insan hakları kurumları konusunda Türkiye'nin geçirdiği tarihsel süreç ve geliştirilen kurumlar -Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu ve Kamu Denetçiliği Kurumu- incelenecektir. Son olarak da önceki bölümlerde anlatılan bilgiler doğrultusunda Türkiye üzerine bir değerlendirme yapılacaktır. Çalışma ile amaçlanan bu konuda hazırlanmış genel bir çalışmanın oluşturulması ve aynı zamanda Türkiye'nin bu konudaki gelişmelerini takip etmektir.

2. ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARI HAKKINDA GENEL BİLGİLER

İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla uluslararası ölçütler ve standartlar belirlense de ulusal düzeyde uygulama farklılıklarından dolayı yeterli olmamaktadır. Bundan dolayı koruma ve geliştirme standartlarının ulusal düzeyde düzenlenmesi ihtiyacı doğmuştur². Tarihsel süreç içinde bu konuda belirli gelişmeler gerçekleşmiştir.

2.1. Tarihsel Arka Plan

Ulusal düzeyde kurumlar daha önceleri kötü yönetimlere karşı oluşturulmuşken yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra tamamıyla insan hakları doğrultusunda geliştirilmeye ve dünya çapında yayılmaya devam etmiştir³. Sonuçları oldukça acımasız ve dehşet verici olan İkinci Dünya Savaşı sonrasında insan hakları konusunda daha hassas çalışmalar yapılmaya başlanmıştır⁴. Ulusal düzeyde İnsan hakları kurumlarının oluşturulması, uluslararası standartların toplumların her birine nüfuz etmesini kolaylaştırmıştır⁵.

Kavram olarak ulusal insan hakları kurumları, ilk kez Birleşmiş Milletler(BM) bünyesinde 1946'da Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC)'in gerçekleştirdiği bir toplantıda söz konusu olmuştur⁶. Bu toplantıda alınan kararlar üye devletlere yerel düzeyde insan hakları komiteleri veya bu doğrultuda çalışma grupları oluşturarak İnsan Hakları Komisyonu ile paralel çalışmaları ve komisyonla işbirliği yapmaları istenmiştir⁷.

Uygulanacak uluslararası standartların niteliği belli iken bunu uygulayacak kurumlarının çerçevesini ve kapsamını belirlemek zor olmuştur. Bu belirsizlikten dolayı insan haklarının korunması ve geliştirilmesi ile ilgili tüm kurumların ve

---

²Vahap Atilla Oğuşgil, "Avrupa Birliği Yolunda Türkiye İnsan Hakları Kurumu'nun Birleşmiş Milletler Paris Prensipler Işığında Değerlendirilmesi", *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yaz/2015 Ankara, Sayı:74, s.176.

³Wade M. Cole- Francisco O. Ramirez, "Conditional Decoupling: Assessing the Impact of National Human Rights Institutions, 1981 to 2004", *American Sociological Review*, XX(X), 2013,p.3.

⁴Abdurrahman Eren, *Ulusal İnsan Hakları Kurumları*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2012, s.7.

⁵Richard Carver, "A New Answer to An Old Question: National Human Rights Institutions and Domestication of International Law", *Human Rights Law Review*, 10:1, 2010, p.2.

⁶"Profesyonel Eğitim Serileri: 4 - Ulusal İnsan Hakları Kurumları: İnsan Haklarının Korunması ve Yaygınlaştırılması için Ulusal Kurumların Oluşturulması ve Güçlendirilmesi için El Kitabı-1995", Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Merkezi Yayını, Veysel Eşsiz(çev.), (www.ihop.org.tr/dosya/uihk/NRHI_ceviri.doc, Erişim Tarihi: 18.11.2016.), m.20, s.3.

⁷"Profesyonel Eğitim Serileri...", Veysel Eşsiz(çev.), m.21, s.3.

yapıların üzerinde aynı oranda durulmuştur⁸. BM Genel Kurulu, 1978’de aldığı bir kararla bu konuda sınırlamalar getirmiştir ve ulusal insan hakları kurumlarının daha uzmanlaşmış yapılar olarak oluşturulmasını istemiştir⁹. 1993’te Viyana’da yapılan Dünya İnsan Hakları Konferansı’nda 1991’de oluşturulan Paris Prensipleri’ne uyma kararını içeren Viyana Deklarasyonu ve Eylem Programı kabul edilmiştir¹⁰.

2.2. Ulusal Kurum Modelleri

Süreç içerisinde ulusal insan hakları kurumlarının gelişimi konusundaki en büyük problem kurumların niteliğinde kesin bir tanım yapılamamış olmasıdır. Bu konu, ülkelerin kendi yapılarına uyum gösterecek şekilde kendilerine bırakılmıştır. Bu da ulusal insan hakları konusunda farklı kurum modellerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.¹¹ Bu modellerin öne çıkanları; ombudsman, komisyon, danışma komitesi ve enstitü modelleridir.

Ombudsman Modeli; az sayıda üyesi vardır. Kendisine gelen başvurular dışında kendiliğinden harekete geçebilme yetkisine de sahiptir¹². Ombudsman sistemleri içinde en geniş yetki sahibi İsveç ombudsmanıdır¹³. İsveç’te ombudsman kurumunun sahip olduğu yetki herhangi başka bir kurumda olmadığı kadar geniştir; buna devletin tüm kademeleri, belediyeler ve mahkemeler gibi kurumlar da dahildir. Çoğunlukla idari görevi olmayan kişi, personel ve kurumlar denetim dışındadır. Denetimin bu denli sıkı olmasının nedeni idari işleyiş ve adalet mekanizmasının etkili bir şekilde gerçekleşmesinin hedeflenmesindedir. Öneride bulunma, hükümet ve yetkilileri kendisini ilgilendiren konularda uyarma, kendiliğinden harekete geçme ve görüş bildirme gibi görevleri vardır¹⁴.

Komisyon Modeli; Paris Prensipleri’ne en uygun sistemdir. İnceleme yapma, eğitim, tavsiye, şikâyet inceleme ve çözüm üretme gibi işlevleri vardır¹⁵.

⁸ “Profesyonel Eğitim Serileri...”, Veysel Eşsiz(çev.), m.36, s.7.

⁹ Abdurrahman Eren, *a.g.e.*, s.10.

¹⁰ Valentin Aichele, *National Human Rights Institutions: An Introduction*, German Institute for Human Rights, Tübingen 2010, p.10-11.

¹¹ Abdurrahman Eren, *a.g.e.*, s.34.

¹² Vahap Atilla Oğuşgil, *Avrupa Birliği ve Ulusal İnsan Hakları Kurumları: Üye Ülkelerden Örnek Uygulamalar*, Legal Yayıncılık, İstanbul 2015, s.22-23.

¹³ Kemal Özden-Ertuğrul Gündoğan, “Ombudsmanlık Sistemi: Tanımı, Tarihi Gelişimi, Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye’deki Uygulanabilirlik Tartışmaları”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:62, Eylül-Ekim 2000, s.51

¹⁴ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Kamu Denetçiliği(Ombudsmanlık)*, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Aralık 2010, (<http://www.sde.org.tr/userfiles/file/Ombudsman.pdf>), Erişim Tarihi: 03.01.18.

¹⁵ Anna-Elina Pohjolainen, *The Evolution of National Human Rights Institutions: The Role of United Nations*, The Danish Institute for Human Rights, Copenhagen 2006, p.14-15.

Uygulama konusunda en etkin ülke İngiltere'dir. Özellikle eşitsizlik ve ayrımcılık konusunda yoğun çalışmalar yapmaktadır¹⁶.

Danışma Komitesi; danışma özelliğindedir. İşlevi, danışmanlık yapmak ve tavsiyede bulunmaktır. Bu işlevi dolayısıyla başvuru kabul etme yetkileri genellikle yoktur. Eğitim ve toplumun bilinçlendirilmesi konularında da aktif çalışmalar yapabilirler. Danışma işlevleri hükümetin ya da otoritelerin başvurularıyla sınırlı kalmaktadır. Pek çok alandan farklı üyelere sahip olması onun kabul edilebilirliğini ve temsil gücünü arttırmaktadır¹⁷. Uygulamada iyi olan ülke örneği Fransa'dır ve Paris Prensipleri ile uyum süreci devam etmektedir¹⁸.

Enstitü Modeli; çalışma alanı daha çok araştırma yapmak ve eğitim üzerine oluşturulmuştur. İnsan hakları ihlallerinin önlenmesi, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi üzerine çalışarak deneyimler elde etmeyi amaçlayan bu model, ulusal insan hakları modelleri oluşturmak isteyen ülkeler için bir destek sağlayarak etkili programların sayısını arttırmıştır¹⁹. Bu kurum modelinin en iyi örneği akreditesi A statüsünde olan Almanya İnsan Hakları Enstitüsü'dür²⁰.

Tüm bu gelişmeler göz önünde tutulduğunda ulusal insan hakları kurumlarının uluslararası standartların ve ilkelerin benimsenerek ülkeler düzeyinde uygulama konusunda en etkili yöntemin tercih edilmesi gerekliliği kendini göstermiştir.

3. ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARI İÇİN OLUŞTURULAN İLKE VE STANDARTLAR

Farklı yönetimlerden ve kültürlerden ülkelerde ulusal insan hakları kurumlarının gelişimi için evrensel standartlar ve ilkeler belirlenebilmesi adına uzun yıllar içinde kademeli olarak gerçekleşen çalışmalar yapılmıştır.

3.1. İlke ve Standart Oluşturma Çalışmaları

Modern anlamda insan hakları –dünyadaki tüm insanları kapsayan-kavramları ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişmiştir. 1941'de Atlantik Şartı'nda²¹ dile getirilen haklar ve özgürlükler, kontrol altında olmayan ve koloni

¹⁶Abdurrahman Eren, *a.g.e.*, s.45-47.

¹⁷Valentin Aichele, *a.g.m.*, p.3; Anna-Elina Pohjolainen, *a.g.m.*, p.15-16.

¹⁸Abdurrahman Eren, *a.g.e.*, s.49-50.

¹⁹Coşkun Açık, "Ulusal İnsan Hakları Kurumları ve Türkiye Örneğine Eleştirel Yaklaşım", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Yönetim Bilimleri) Anabilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011, s.79-80, http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/5984/coskun_acik_tez.pdf, Erişim Tarihi:03.01.18.

²⁰Vahap Atilla Oğuşgil, *a.g.m.*, s.179.

²¹İkinci Dünya Savaşı devam ederken 1941 yılında Churchill ve Roosevelt'in görüşmeleri sonrasında Nazi Almanya'sının yenilmesinin ardından kurmak istedikleri yenedünya düzeninin temellerini açıklamaktadır. Bu temellerde insan hakları ve insanların yaşam

ülkelerde de benimsenebilmesi için işbirliğindeki devletler tarafından desteklenmiştir. Bu destekler, bu ülkelerde hak ve özgürlük bağlamında bağımsızlık ve millilik hareketleriyle örtüşerek hızla yayılmıştır. Bu hareket Batı tarafından bilinçli bir İkinci Dünya Savaşı politikası olarak uygulanmıştır; ancak geri dönüşü farklı bir zeminde gerçekleşmiştir. Bu seferberlik ve destek durumu insan haklarını korumak ve geliştirmek adına gerekli olan evrensel belgenin ortaya çıkmasını hızlandırmıştır.²² Bunun sonucunda 10 Aralık 1948 tarihinde BM Genel Kurulu İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'ni kabul etmiştir²³.

Ancak bu gelişmeler uluslararası insan haklarına sıkıca bağlı kurallar ve düzenlemeler oluşturmada yeterli olmamıştır. Devletler, Evrensel Beyanname'yi birbirlerinin iç işlerine karışmamak adına yalnızca normatif bir araç olarak görmüşlerdir²⁴.

İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nin ardından insan hakları koruma ve geliştirme çalışmaları sınırlı olarak yürütülmüştür. 16 Aralık 1966 tarihinde BM Genel Kurulu'nca kabul edilip 1976'da yürürlüğe giren Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin yanı sıra 1979'da Kadına Karşı Ayrımcılık Sözleşmesi, 1984'te İşkenceye Karşı Sözleşme ve 1989'da Çocuk Hakları Sözleşmesi kabul edilerek insan haklarını korumaya ve geliştirmeye yönelik kurumlar oluşturulmaya devam edilmiştir²⁵.

1990'lı yıllarda seminerlerle ve toplantılarla insan hakları konusunda mekanizmalar oluşturma amacıyla yürütülen çalışmaların sayısında artış gözlenmiştir. BM kurullarında ve toplantılarında bu konuyla ilgili alınan kararların sayısı oldukça fazladır. Ancak kararların çoğu kurumun tanımını ve

---

standartlarının geliştirilmesi, halklara kendi kaderini tayin ve yönetim özgürlüğü, doğal kaynaklardan yararlanmada eşitlik, tüm devletlerin barış ve güven içinde yaşaması gibi düzenlemeler vardır. Atlantik Şartı daha sonra gönderme yoluyla Birleşmiş Milletler Bildirisi'ne dâhil edilmiştir. (Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul 2005, s.57.)

²²Jeong WooKoo- Francisco O. Ramirez, "National Incorporation of Global Human Rights: Worldwide Expansion of National Human Rights Institutions", *Social Forces*, 87(3), The University of North Carolina Press, 2009, p.1323.

²³Şeref Gözübüyük, *Yönetim Hukuku*, Turhan Kitabevi (Güncelleştirilmiş 27.Bası), Ankara 2008, s.479.

²⁴C. Raj Kumar, "National Human Rights Institutions: Good Governance Perspectives on Institutionalization of Human Right", *American University Law Review* 19, No.2, 2003, p.260.

²⁵Abdurrahman Eren, *a.g.e.*, s.62.

fonksiyonlarını ortaya koyma konusunda net bir çerçeve çizememiştir. Gerekliliği hissedilen netlik, 1991'deki Paris İlkeleri adı verilen belgeyle gerçekleşmiştir²⁶.

1991'de Paris'te ilk kez düzenlenen İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması için Ulusal Kurumlara İlişkin Birinci Uluslararası Atölye Çalışması, Paris Prensipleri'nin temelini oluşturmuştur. 1992'de İnsan Hakları Komisyonu tarafından kabul edilmiştir ve 1993'te de BM Genel Kurulu'nda alınan 48/134 sayılı kararla onaylanmıştır²⁷.

3.2. Paris Prensipleri

Paris Prensipleri, ulusal kurumlara düşen sorumlulukları beş başlık altında toplamıştır. İlk olarak, tüm insan hakları ihlallerinin kurumlar tarafından takip edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kurumun bunu başarabilmesi için ulusal düzeyde çok sayıda personel ve yetkili bulundurması ve herhangi bir bilgiye ya da duruma erişebilmesinde hiçbir sınırının olmaması gerekmektedir. İkinci olarak, kurumlar hükümet, parlamento ya da ihlallerle özel olarak ilgilenen herhangi bir organa, uluslararası insan hakları mevzuatına ve belgelerine ve bunların uygulamalarına uyum sağlamaları için tavsiye vermelidir. Bunun için bu kurumlarla arasında iletişim kanalları oluşturulmalıdır. Üçüncü olarak kurum, bölgesel ve uluslararası organizasyonlarla temas halinde olmalıdır. Kurum, hükümeti insan hakları belgelerini onaylaması için teşvik etmelidir ve hükümetin bölgesel veya uluslararası kurum veya komisyonlara hazırladığı raporlara katkıda bulunmalıdır. Bölgesel ve uluslararası organlarla geniş tabanlı ve kısıtlamasız olarak işbirliğinde bulunmalıdır. Dördüncü olarak kurumlar insan hakları alanında eğitim verme ve bilgilendirme yapma yetkisine sahiptir. Bu durum okullarda, üniversitelerde ve profesyonel çevrelerde insan hakları eğitim programlarının düzenlenmesine ve araştırmalar yapılmasına yardımcı olacaktır. Son olarak ise bazı kurumlara yarı yargısal yetkiler verilmiştir. Buna karşılık ilk dört başlıktaki sorumlulukların sağlanamaması durumunda kurumun Paris Prensipleri'ne uyum sağladığı söylenemeyecektir²⁸.

Paris Prensipleri'ne göre ulusal insan hakları kurumlarının sahip olması gereken özellikler ve bu özelliklerin de kendine özgü belirleyici nitelikleri vardır. Öncelikle kurumlar bağımsız olmalıdır. Mali ve işlevsel anlamda bağımsız olması istenilen kurumlar, üyelerinin de bağımsız olmasını güvence altına almalıdır. Kurumların görev alanı ve yetkileri de bir başka konudur. Görev alanı kapsamında insan haklarının korunması ve geliştirilmesi vardır. Yetkileri ise ulusal kurumun modeline göre farklılık gösterebilmektedir. Genel olarak; raporlama, tavsiye, görüş

²⁶Morten Kjærum, *National Human Rights Institutions Implementing Human Rights*, Danish Institute for Human Rights, 2005, p.6.

²⁷“Profesyonel Eğitim Serileri..”, Veysel Eşsiz(çev.), m.25, s.4-5.

²⁸Morten Kjærum, *a.g.m.*, p.6-7.

bildirme, inceleme, tanıtım ve bilgilendirme faaliyetlerinde bulunma ve kapsamlı işbirliği tesis etme görevleri verilmiştir. Daha özel olarak ise; yarı-yargısal yetkiler de söz konusudur. Bu bağlamda şikâyet başvurusu alma, çözüm yolları bulma ve kendiliğinden ya da başvuru sonrasında da olsa inceleme ve soruşturma başlatma yetkileri tanınmıştır²⁹.

Aralık 1993 tarihinde Tunus'ta toplanan İkinci Uluslararası Ulusal Kurumlar Atölye Çalışması'nda Paris Prensipleri' ne uygun olarak ulusal insan hakları kurumlarının oluşturulmasına destek olması amacıyla bu kurumları temsil etmesi için İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunmasına İlişkin Ulusal İnsan Hakları Kurumları İşbirliği Komitesi (International Coordinating Committee of National Human Rights Institutions for The Promotion and Protection of Human Rights/ICC) kurulmuştur³⁰.

Kuruluşunun ilk dönemlerinde denetleyici olma amacı yanında sonraki çalışmalarla farklı rollerin de verildiği görülmüştür.2008'de Cenevre'de düzenlenen konferansla komite kar amacı olmayan dernek niteliğinde faaliyet göstermeye başlamıştır³¹.

Komite ulusal kurumları Paris Prensipleri' ne uygun olup olmadığı konusunda akredite etme yetkisine sahiptir. Bunun için Akreditasyon Alt Komitesi (The-Sub Committee on Accreditation/SCA) oluşturularak ulusal kuruma dair ilk değerlendirilmenin yapılması sağlanmıştır. İlki 1999 yılında gerçekleşen akreditasyon için üç sınıflandırma söz konusudur:³²

- A. Oy hakkına sahip üye; Paris Prensipleri ile tam uyumludur.
- B. Oy hakkına sahip olmayan üye; Paris Prensipleri ile kısmen uyumludur veya başvurusu ile yeterli bilgi sunulmamıştır.
- C. Statüsü olmayan üye; Paris Prensipleri ile uyumlu değildir.³³

Akreditasyon kurumun bağımsızlığını onaylamakla beraber siyasi otoritelere karşı güçlü bir yapıya sahip olmasını da sağlar. Ayrıca akredite edilmiş bir kurum ülkesinin insan hakları politikasının güvenilirliğini ortaya koymaktadır³⁴.

²⁹Vahap Atilla Oğuşgil, *a.g.e.*, s.29-76.

³⁰Abdurrahman Eren, *a.g.e.*, s.88.

³¹Vahap Atilla Oğuşgil, *a.g.e.*, s.79-80.

³²Vahap Atilla Oğuşgil, *a.g.e.*, s.80-81.

³³*Compilation of The Rules and Working Methods of The SCA*, (http://nhri.ohchr.org/EN/AboutUs/ICCAccreditation/_layouts/mobile/disppform.aspx?List=ce4e3021-bcd2-40cd-806d-b5201e98d815&View=d0795624-d913-406b-a98f-dcaecf63270f&ID=1, Erişim Tarihi: 18.11.2016), m.5.

³⁴ValentinAichele, *a.g.m.*, p.13.

4. TÜRKİYE'DE ULUSAL İNSAN HAKLARI KURUMLARI

Uluslararası alanda ulusal insan haklarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar, Türkiye üzerinde de etkisini göstermiştir. 1990'lı yıllardan başlayarak Türkiye'de bu konuda önemli adımlar atılmaya başlanmıştır ve çeşitli kurumlar oluşturulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde oluşturulmuş bu kurumlardan Türkiye İnsan Hakları Kurumu ve ombudsman niteliğinde oluşturulan Kamu Denetçiliği Kurumu incelenecektir.

4.1. Tarihsel Arka Plan

1980'lerin sonunda Devlet Planlama Teşkilatı tarafından kadın haklarına yönelik çalışmalarla insan haklarının kurumsallaşması başlamıştır. 1990'da Kadın ve Aileden Sorumlu Bakanlığa bağlı Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü oluşturulmuştur. Yine aynı yıl Türkiye Büyük Millet Meclisi(TBMM) İnsan Hakları İnceleme Komisyonu kurulmuştur. 1998 yılına gelindiğinde ise İnsan Hakları Eğitiminin On Yılı Komitesi insan hakları konusunda eğitim çalışmaları gerçekleştirmeye başlamıştır. 2001 yılında Başbakanlık Merkez Teşkilatı Kanunu'nda yapılan değişiklikle İnsan Hakları Başkanlığı kurulmuştur³⁵. Paris Prensipleri doğrultusunda devletten bağımsız İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları oluşturulmaya çalışılmıştır. Kurulun yapısında vali, kaymakam, rektör, belediye başkanı gibi kişilerin yer alması kurumun bağımsızlığını tehlikeye düşüren ve şüphelerin oluşmasına neden olan öğeler olarak ortaya çıkmışlardır. Daha sonra bu yapılanmalara sivil toplum örgütü üyeleri de katılmaya başlamıştır³⁶.

İdari ve yasal düzenlemeler yapılması ve tavsiye verilmesi için İnsan Hakları Üst Kurulu da oluşturulmuştur. Yine bu bağlamda Kasım 2003 tarihinde devlet kurum ve kuruluşları ile sivil toplum örgütleri arasında hem ilişki kurulması hem de danışma görevi niteliğinde İnsan Hakları Danışma Kurulu kurulmuştur. Taşra örgütlenmelerinde de il ve ilçe merkezlerinde bulunan her kurul kapsamında İnsan Hakları Danışma ve Başvuru masası kurularak bireylerin bu konuda bilgilendirilmeleri ve hak aramalarını kolaylaştırma çalışmaları yapılmıştır. Bu yönde 2006 yılında İnsan Hakları Eğitimi Ulusal Komitesi de oluşturulmuştur³⁷.

Türkiye'de gerçekleşen bu gelişmelerin çoğunlukla Avrupa Birliği (AB) etkisinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ancak bu gelişmeler 2008 yılındaki AB Konseyi Katılım Ortaklığı Belgesi'nden sonra bir ivme kazanmıştır.

³⁵Zehra Odyakmaz-Bayram Keskin-Yusuf Deniz, "6701 Sayılı İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme-I", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 2016, s.730-731.

³⁶Durmuş Tezcan vd., *İnsan Hakları El Kitabı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016, s.818; "İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik", Resmi Gazete Tarihi/Sayısı: 23.11.2003/25298, m.5-6. <http://www.tihk.gov.tr/Portals/0/b/kurullar.pdf>, Erişim Tarihi:11.12.2016.

³⁷Zehra Odyakmaz-Bayram Keskin-Yusuf Deniz, *a.g.m.*,s.731.

Bu belgede Paris Prensipleri' ne atıf yapılarak bu niteliklere uygun kurumların kısa zaman içinde oluşturulması gerektiği açıklanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye 2001'de kurulan İnsan Hakları Başkanlığı'nı 2012'de Türkiye İnsan Hakları Kurumu olarak yapılandırmıştır³⁸.

4.2. Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

Bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucunda 21.06.2012 tarihli ve 6332 sayılı kanunla Türkiye İnsan Hakları Kurumu oluşturulmuştur³⁹. Bu kurum, 20 Nisan 2016 tarihli ve 29690 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 6/4/2016 tarihinde kabul edilmiş olan 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu olarak varlığını devam ettirmeye başlamıştır⁴⁰. Başbakanlıkla ilişkili olarak kurulan kurumun (m.8/1) esas görevi Türkiye'de insan haklarının korunması ve geliştirilmesi olarak belirlenmiştir(m.9/1-a). Ülkede insan hakları ihlallerini önleme ve bunlarla mücadele etme doğrultusunda çalışan kurum; kendisine yapılan şikâyet başvurularını bağımsız bir şekilde değerlendirip harekete geçmektedir. Şikâyetler sonrasında sorunun çözülmesi için çeşitli girişimlerde bulunabilmektedir(m.9/1-f). Kurum uluslararası düzeyde kendi niteliğinde ve çalışma alanında var olan kurumlarla ilişki kurabilmektedir. Ülkenin taraf olduğu insan hakları sözleşmelerine ve antlaşmalarına uyum sağlayıp sağlayamadığını takip etmektedir(m.9/1-ö). Ülkedeki hükümet dışı ve hükümet temelli kuruluşlarla işbirliğinde bulunarak insan haklarının korunması ve geliştirilmesi adına toplumda bilinç ve eğitim düzeyini arttırmak amacıyla programlar, seminerler, eğitimler ve kampanyalar düzenlemektedir(9/1-m-n-o)⁴¹. Böylece Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu ile Paris Prensipleri ile uyumlu bir ulusal insan hakları modeli oluşturulmuştur⁴².

Ancak Paris Prensipleri ile uyumlu olan bu yönleri kadar 2012 AB İlerleme Raporu'nda da belirtildiği gibi kurumun bazı eksik yanları söz konusudur. Öncelikle kurum üyelerinin seçimi ve bunun nasıl yapıldığı, kurumun insan hakları konusunda alınan kararlarda ne kadar etkili olabildiği ve kurumun çalışmalarının elverişli olabilmesi konusunda diğer kurumlarla ne kadar etkileşim içinde bulunduğu eksik kalınan ve yeterli düzenleme yapılmamış olan noktalardır. Eksikliklerin giderilmesi için öncelikle üyelerin nasıl belirleneceği ve seçim

³⁸Vahap Atilla Oğuşgil, *a.g.m.*, s.178-179.

³⁹www.tihk.gov.tr/tr/Kurumsal, Erişim Tarihi:18.11.2016.

⁴⁰<http://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/36-turkiye-insan-haklar-ve-esitlik-kurumu/>, Erişim Tarihi:05.01.2018.

⁴¹20 Nisan 2016 tarihli ve 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu, m.8-9, (<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6701.html>), Erişim Tarihi:05.01.2018.

⁴²Abdurrahman Eren, *a.g.e.*,s.53.

biçimin nasıl olacağı net olarak ortaya konmalıdır. İkinci eksik yanın giderilebilmesi için ise üyelerin bağımsızlığı ve dokunulmazlığı konusu bir yasaya bağlı hale getirilmedi ve ayrıca üyelerin görevden çıkarılmaları da ya meclis ya belirlenen ortaklarca ya da belirli bir çoğunluk tarafından olması gerekmektedir. Üçüncü olarak ise kurum insan hakları ile ilgili yasa değişikliği veya yeni yasa yapılmasına dair görüş ve önerilerini aktarmak istediğinde hükümetle ya da parlamentoyla muhatap olabileceğinin garanti altına alınması gerekmektedir. Son olarak da ziyaret yetkisi ile ilgili bilgileri ve belgeleri isteme yetkisi Başkanda olmalıdır ve bu konuda işbirliği öncelikli bir şart olarak gündeme getirilmelidir. Bu eksikliklerin giderilmesi halinde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Paris prensipleri ile tam uyumlu hale gelebilecektir⁴³.

Ülkenin güvenilir ve etkili insan hakları politikasına sahip olduğunun uluslararası alanda kabul edilmesi anlamına gelen Uluslararası Koordinasyon Komitesi(ICC) tarafından “A” statüsünde akredite edilmek Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu için büyük önem teşkil etmektedir. Bu sebeple Ağustos 2015 tarihindeki toplantısında Uluslararası Koordinasyon Komitesi(ICC)’ne başvuru için gerekli çalışmaların yapılmasına karar verilmiştir. Kasım 2015 tarihindeki toplantıda Mayıs 2016 tarihindeki değerlendirmede yer alabilmek amaçlanmıştır. Bu amaçla Ocak 2016 tarihinde teslim edilmek üzere 2015 yılı sonuna kadar eksik çalışmaların tamamlanmasına ve var olan çalışmaların hızlandırılmasına karar verilmiştir. Bu doğrultuda Ocak 2016 tarihi itibarıyla 2014’e ait faaliyet raporu, Paris Prensipleri’ne uygunluğun belirtildiği metin ile mali ve personel bilgilerini içeren bir dosya hazırlanarak Komite’ye iletilmiştir⁴⁴. Kurum ile ilgili düzenlenen kanun değişikliği nedeniyle bu süreç devam edememiştir ve kanun değişikliği ilgili kurumlara sonrasında iletilmiştir⁴⁵.

4.3. Kamu Denetçiliği Kurumu

Ombudsmanlık kurumu farklı şekillerde var olsa da tarihsel anlamda oldukça eskilere dayanmaktadır. Kurum modeli, modern zamanlara evrilmesiyle ve ülkeler arasında yayılmasıyla yine farklı şekillerde insan haklarının korunması ve geliştirilmesi adına çalışmalar yetki alanına girmiştir. Türkiye ‘de ise ombudsman karşılığı Kamu Denetçiliği Kurumu olarak ortaya çıkmıştır.

⁴³Vahap Atilla Oğuşgil, *a.g.m.*, s.194.

⁴⁴<http://www.tihk.gov.tr/tr/Duyuru-ve-Haberler/ArtMID/477/ArticleID/68/T252rkiye-%C4%B0nsan-Haklar%C4%B1-Kurumunun-Uluslararası%C4%B1-Koordinasyon-Komitesine-ICC-Akreditasyon-Ba%C5%9Fvurusu-11-Ocak-2016>,
Erişim Tarihi: 18.11.2016.

⁴⁵<http://tihekdemo1.baskentweb.net/bm-ve-ulusal-insan-haklari-kurumlari/>,
Erişim Tarihi:05.01.2018.

4.3.1. Ombudsmannın Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

İdarenin her alanda kendi istediği gibi bir düzen kuruyor olmasının ülkelerde yönetsel karışıklıklar çıkmasına ve başarısızlıklar yaşanmasına neden olduğu yönünde tartışmalar yaşanmıştır. Zira idarenin büyüyen çalışma alanlarıyla normal işleyişinin gerisine düştüğü ve bu tür işlere harcadığı enerji ve mesai yüzünden kurumlarını geliştirme konusunda eksik kaldığı eleştirileri söz konusu oluyordu. Bu noktada her alanda uzman kişilerden ve işlevsel yapılardan oluşan kurumların varlığının, idarenin eksikliklerini kapatmada etkili olabileceği yönünde fikir birliği sağlanmıştır. Böyle bir ortamda ombudsman ihtiyacının ortaya çıktığı görülmektedir⁴⁶.

Ombudsman tarihi köken olarak milattan öncelere kadar uzanmaktadır. Bazı kaynaklar Çin'deki Han Hanedanlığı'na(M.Ö.206-M.S.220) ait Yuan Kontrol Kurumu'na, Roma Halk Tribünleri'ne, on yedinci yüzyılda da Amerikan kolonilerinde var olan Censors kurumlarına benzetirler. Bazı kaynaklarda ise İkinci Halife Hz. Ömer döneminde (634-644) oluşturulan Muhtesib Kurumu örnek gösterilmiştir⁴⁷.

Bir başka iddia ile de Osmanlı dönemine atıf yapılmaktadır. Buna göre Osmanlı döneminin Kazaskerlik kurumu da ombudsman kurumuna benzer yapıdaydı. Hatta 1709-1714 yıllarında Osmanlı ülkesinde esir bulunan İsveç Kralı XII. Şarl, bu kurumdan etkilenerek kendi ülkesinde onun adına denetleyici ve gözlemci olması için bir memur atamıştı⁴⁸. 1809 yılında ilk kez İsveç'te bir anayasal kurum olarak ortaya çıkan ombudsmanlık AB ombudsmanının belirttiğine göre Osmanlıların kadı ve divan kurumlarından esinlenilmiştir⁴⁹.

Ombudsman kelimesi köken olarak İsveç diline dayanmaktadır. Temsilci, sözcü, koruyucu anlamlarına gelen ombudsman terim olarak ise idarenin işlemlerine ve eylemlerine karşı bireylere hak arama konusunda yol gösteren ve onların şikâyet başvurularını değerlendiren yetkili-görevli bir kurum olarak bilinmektedir⁵⁰. 1920'de Finlandiya'da kurulan ombudsmanlık İsveç'ten sonra ikinci olmuştur. 1950'lere kadar İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle bu konuda pek gelişme yaşanmamıştır. *1955 yılında Danimarka, 1959'da Almanya, 1963 yılında Norveç ve Yeni Zelanda, 1966'da Tanzania, 1967'de İngiltere, 1971'de İsrail,*

⁴⁶Muammer Oytan, "Ombudsman Eli ile İdarenin Denetimi Konusunda Kıyaslamalı Bir İnceleme", *Danıştay Dergisi*, Sayı:18-19, 1975, s.194.

⁴⁷B.Zakir Avşar, *Ombudsman/Kamu Denetçisi*, Hayat Yayınları, İstanbul 2012, s.67.

⁴⁸Kemal Özden-Ertuğrul Gündoğan, *a.g.m.*, s.49.

⁴⁹Bülent Keneş, "Bir Denetim Mekanizması Olarak Ombudsman, Türkiye'deki İhtiyaçlara Ne kadar Cevap Verebilir?", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:13(Siyasal Yozlaşmalar II), 1997, s.792.

⁵⁰Taykan Ataman, "Ombudsman ve Temiz Toplum", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:13(Siyasal Yozlaşmalar II), 1997, s.779.

1972’de Fiji, 1973’de Bihar, 1976’da Avusturya, Avustralya, Portekiz ve Trinidad, 1978’de Jameica, 1979’da Filipinler, 1980’de Gana, 1981’de Hollanda, İspanya ve İrlanda gibi v.s. ülkelerde Ombudsman kurumları oluşturulmuştur⁵¹.

Ortaya ilk çıktığı dönemde ombudsmanın görevleri temel bir çerçeveye hak ve özgürlüklerin korunması, bireylerin kötü yönetimine karşı hakların/vatandaşların korunması, yöneten-yönetilen ilişkisinde hakkaniyetin temel alınması olarak belirlenmiştir⁵². Ombudsmanın görevi yönetimin hatalarını bulmak ya da yönetimi ifşa ederek işlerine karışmak olarak düşünülmemelidir. Ombudsmanın asıl amacı herhangi bir haksızlığa uğradığını düşünen bireylerin başvurularını değerlendirmek, haklarını aramalarına yardımcı olmak ve çözüm bulunması sürecinin takipçisi olmaktır⁵³.

Ülkedeki diğer ulusal yargı mekanizmaları ve ombudsmanlık kurumları karşılaştırıldığında ombudsmanın daha ucuz bir mekanizma olması, ombudsmana başvurunun daha kolay yapılabilmesi, ombudsman mekanizmasının başvuru yapma veya dava açma süreleri bakımından daha esnek olması ve daha hızlı sonuç alabilmesi ombudsmanı daha tercih edilir kılmaktadır⁵⁴.

4.3.2. Türkiye’de Ombudsmanlık Kurumu

Türkiye özelinde ombudsmanlık kurumu bazı yazarlar tarafından Devlet Denetleme Kurulu örneğiyle ilişkilendirilmektedir. Ancak Devlet Denetleme Kurulu’nun işleyişi tam olarak ombudsmanlığı uygulayan devletlerarasındaki örnekleriyle uyum sağlamamaktadır. Zira 1982 Anayasası ile düzenlenen Devlet Denetleme Kurulu, Cumhurbaşkanı’nın isteği doğrultusunda harekete geçebilmekteydi. Bunun yanında daha çok Cumhurbaşkanı’na bilgi veren bir kurul niteliğindeydi. Bu sebeplerle ombudsman ihtiyacını gideremediği söylenebilmektedir⁵⁵. Bu durum göz önüne alındığında ihtiyacın giderilmesi bağlamında yeni yapıların oluşturulması gerekmektedir.

1970’li yılların sonunda Türkiye’nin ombudsman arayışı hız kazanmıştır. Ancak siyasi ortamın karışık olması dolayısıyla kesin sonuçlar elde edilememiştir. Bu dönemde üniversiteler tarafından tasarlanan Kamu Denetçileri Kurulu

⁵¹İsmet Tayşi, “Ombudsman Kurumu ve Ülkemizde Uygulanabilirliği”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı:25, Nisan-Haziran 1997, s.109.

⁵²Zekeriya Temizel, “Yurttaşın Yönetime Karşı Korunmasında Bir Başka Denetim Organı: Ombudsman”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı.13(Siyasal Yozlaşmalar II), 1997, s.767-768.

⁵³Viktor J. Pickl, “Ombudsman ve Yönetimde Reform”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:19, Sayı:4, 1986, s.42.

⁵⁴Tufan Erhürman, “Ombudsman”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:31, Sayı: 3, Eylül 1998, s.101.

⁵⁵Müslüm Akıncı, *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 1999, s.358; Bilal Eryılmaz, “Kamu Bürokrasisinin Denetlenmesinde Yeni Gelişmeler”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:26, Sayı:4, Aralık 1993, s.94.

ombudsman niteliğinde düşünülse de Anayasa yapıcıları tarafından üzerinde durulmayarak rafa kaldırılmıştır⁵⁶.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile ombudsmanlık kurumunun oluşturulması adına “kamu denetçisi” kavramı ortaya atılmıştır. 1990’lı yılların ikinci yarısında gerçekleşen bu gelişme doğrultusunda hükümet tarafından ombudsmanlık kurumu ile ilgili düzenlemeler yapılmasına karar verilmiştir. Mahalli düzeyde ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Ancak dönemin Cumhurbaşkanı tarafından mahalli yönetimlere ‘Halk denetçiliği’ ismiyle ombudsman seçme yetkisine TBMM Genel Kurulu tarafından kabul edilen İl Özel İdaresi Kanunu’nun ilgili maddelerinde henüz yasalaşmayan bir kanun tasarısında yer verilmesi, bu durumun hukuksuzluk sayıldığı ve hukuk devleti prensipleriyle uyuşmadığı ve ayrıca Anayasa’da da bu konu ile ilgili düzenleme yapılmasını sağlayacak düzenlemelerin bulunmadığı gerekçeleriyle gerekçelerle veto edilmiştir⁵⁷.

15.06.2016 tarihli ve 5521 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu TBMM’de kabul edilip Cumhurbaşkanı’na yollanmış; ancak yine benzer nedenlerle kanun Cumhurbaşkanı tarafından reddedilmiştir. Bu tür bir kanunun onaylanabilmesi için öncelikle anayasal zeminin sağlanması gerekmektedir. Anayasal sistem bu dönemde TBMM’ye bağlı idarenin eylem, işlem ve tutumlarını denetlemeye yetkili bir kurum oluşturmasına olanak sağlamıyordu. Bunun üzerine Anayasanın belli maddelerinde Kamu Denetçiliği Kurumu ile ilgili düzenlemeleri belirleyen değişiklikler için Eylül 2010’da referandum düzenlenmiştir. Referandum sonucu ile değişiklikler kabul edilmiş ve Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir⁵⁸.

2000’li yılların başından itibaren Türkiye’de ombudsmanlık kurumu ile ilgili tartışmalar da yeniden başlamıştır. Bu kapsamda meydana gelen tartışmalar; ombudsmanın bağımsız ve tarafsız olabilmesi adına kurumu temsil edecek kişinin devlet yönetimi içindeki yerinin ne olacağı; ombudsmanlığın yapısının nasıl şekillendirileceği; ombudsmanlık kurumunun yargısal nitelikte olup olmayacağı; yasama ve yürütme karşısında ombudsmanlık kurumunun konumunun nasıl olması gerektiği ve ombudsman olacak kişilerin özellikleri ve sahip olacağı hakların neler olacağı konularında yapılmıştır⁵⁹.

---

⁵⁶Müslüm Akıncı, *a.g.e.*, s.358-359.

⁵⁷B. Zakir Avşar, *a.g.e.*,s.241-242.

⁵⁸ B. Zakir Avşar, *a.g.e.*, s.244; <http://www.hurriyet.com.tr/sezerden-ombudsmanlik-yasasina-veto-4681485>, Erişim Tarihi:24.02.2018.

⁵⁹Kemal Özden-Ertuğrul Gündoğan, *a.g.e.*, s.51-52.

4.3.2.1. Kamu Denetçiliği Kurumu

2012’de ise önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yapılan Anayasa değişikliklerinden sonra 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kanunu 29.6.2012 tarihinde yürürlüğe girerek Mart 2013 sonu itibariyle da Kamu Denetçiliği Kurumu başvuru almaya başlamıştır⁶⁰.

Bu kanunla TBMM’ye bağlı, kamu tüzel kişiliği ve özel bütçesi olan Kamu Denetçiliği Kurumu kurulmuştur.(m.4) Kamu Denetçiliği Kurumu Cumhurbaşkanı’nın tek başına yaptığı işlemler ile res’en aldığı kararlar ve Türk Silahlı Kuvvetleri’nin sırf askeri faaliyetleri görev alanı dışında bırakılarak şikâyet doğrultusunda idarenin her türlü işlemlerini ve eylemlerini insan hakları temelinde adalet ve hakkaniyet çerçevesinde incelemek, araştırmak ve tavsiyelerde bulunmak yetkisiyle donatılmıştır(m.5)⁶¹.

Başdenetçi ve denetçi olabilmek adayların çeşitli koşulları sağlayabilmesine bağlanmıştır. Dört yıllığına seçilen denetçiler and içerek göreve başlarlar ve bağımsız ve tarafsız davranmak zorundadırlar⁶². Başdenetçinin görevleri ise kuruma gelen şikâyetleri incelemek araştırmak ve tavsiyede bulunmak, kanunun uygulanmasına dair yönetmelik hazırlamak, yıllık rapor hazırlamak ve kamuoyu ile paylaşmak, gerek gördüğü takdirde özel rapor hazırlamak olarak sıralanabilir. Denetçiler ise bu doğrultuda başdenetçiye yardımcı olurlar ve başdenetçi tarafından gerçekleştirilmesi istenilen görevleri yerine getirirler⁶³.

Yıllık raporlar hazırlayan Kamu Denetçiliği Kurumu’nun 2016 Yıllık Raporu’na göre farklı başvuru yolları ile başvuru aldığını görmekteyiz.

---

⁶⁰http://www.ombudsman.gov.tr/custom_page-346-hakkimizda.html, Erişim Tarihi: 18.11.2016.

⁶¹29/6/2012 tarihli ve 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, <http://www.kgm.adalet.gov.tr/DUYURULAR/6328%20say%C4%B1%C4%B1%20Kamu%20Denet%C3%A7ili%C4%9Fi%20Kurumu%20Kanunu.pdf>, Erişim Tarihi: 18.11.2016, m.4-5.

⁶²29/6/2012 tarihli...,m.4-12-14.

⁶³29/6/2012 tarihli..., m.7.

Tablo 1: 2013-2016 yılları arasında başvuru şekillerine göre dağılım⁶⁴.

Başvuru Şekli	2013	2014	2015	2016	Toplam
Faks	211	133	94	79	517
Elden	365	665	574	585	2189
Posta	2136	1775	1776	1117	6804
E-Başvuru	4356	2978	3516	3631	14481
E-Posta	570	88	95	107	860
Toplam	7638	5639	6055	5519	24851

Elektronik yolla yapılan başvurularda yıllara göre yoğunluk daha fazladır. Bu başvuru yolunu takiben posta yoluyla da başvuru oldukça yoğundur. Bireylerin yoğunlukları değişse de farklı yollarla başvuru haklarını kullandıkları ortaya çıkmıştır ve bu da kurumun her türlü yolla ulaşım ve iletişime açık olduğunu göstermektedir. Bir diğer tabloda ise şikâyet konuları veya alanlarına dair sayısal veriler incelenmektedir.

⁶⁴ T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu(Ombudsmanlık), *2016 Yıllık Rapor*, s.86, (<https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/KDK-2016-YILLIK-RAPORU.pdf>, Erişim Tarihi:24.02.2018).

Tablo 2: 2013-2016 yılları arasında şikâyet konularına göre dağılım⁶⁵.

Şikâyet Konusu veya Alanı	2013	2014	2015	2016	Toplam
Kamu Personel Rejimi	2142	1349	1584	1759	6834
Eğitim-Öğretim, Gençlik ve Spor	1203	1056	1296	669	4224
Çalışma ve Sosyal Güvenlik	888	419	385	556	2248
Mahalli İdarelerce Yürütülen Hiz.	455	343	329	368	1495
Adalet, Milli Savunma ve Güv.	455	283	190	328	1266
Ekonomi, Maliye ve Vergi	784	440	295	326	1845
İnsan Hakları	263	423	327	303	1316
Diğer	141	381	384	217	1086
Mülkiyet Hakkı	239	144	188	155	726
Kadın Hakları	32	40	103	8	320
Çocuk Hakları				137	
Orman, Su, Çevre ve Şehircilik	198	186	376	120	880
Enerji, Sanayi, Gümrük ve Ticaret	166	64	111	111	452
Sağlık	158	131	130	110	529
Ulaştırma, Basın ve İletişim	271	125	95	107	598
Engelli Hakları	87	106	111	104	408
Sosyal Hizmetler	46	73	52	58	229
Nüfus, Vatandaşlık, Mülteci ve Sığınmacı	37	17	26	21	101
Gıda, Tarım ve Hayvancılık	28	18	14	20	80
Ailenin Korunması	13	28	37	17	95
Bilim, Sanat, Kültür ve Turizm	32	13	22	15	82
TOPLAM	7638	5639	6055	5519	24851

Tablo verileri göz önüne alındığında eğitim-öğretim konuları ile ilgili olarak 2013 ve 2016 verileri karşılaştırıldığında şikâyet başvurularında düşüş görülmektedir. Eğitim gibi önemli konuda bu durum umut vericidir. Aynı şekilde sağlık ile ilgili konularda da 2013 ve 2016 verileri karşılaştırıldığında bir düşüş vardır. Bu durum da ülkede sağlık konularında gelişmelerin devam ettiğini ortaya koymaktadır. Ancak insan hakları, çocuk ve kadın hakları konularında ne yazık ki istenilen düşüş gerçekleşmemiştir. İlerleyen yıllarda yayınlanacak raporlarda bu durumun tam tersi olduğunu görmek tüm ülkenin arzu ettiği bir gelişmedir.

⁶⁵ T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu(Ombudsmanlık), 2016 Yıllık Rapor, s.87.

Tablo 3: 2013-2016 yılları arasında karar türlerine göre dağılım⁶⁶.

Karar Türleri	2013	2014	2015	2016	Toplam
Gönderme Kararı	2155	2323	2205	1976	8659
İncelenemezlik Kararı	2240	2147	1759	1723	7869
Başvurunun Geçersiz Sayılması	329	80	42	53	504
Birleştirme Kararı	522	806	1025	354	2707
Mahalli İdarelere İlişkin Başvurular	432	80	-	-	512
Karar Verilmesine Yer Olmadığına İlişkin Karar	307	643	675	428	2053
Tavsiye Kararı	64	93	56	62	275
Ret Kararı	37	150	109	191	487
Kısmen Tavsiye Kısmen Ret Kararı	11	26	26	32	95
Toplam	6097	6348	5897	4819	23161

Kararlarla ilgili verilere bakıldığında başvuru sayısı ve karar sayısı karşılaştırıldığında büyük çoğunlukta başvuruların sonuca bağlandığı ya da değerlendirildiği görülmektedir. Bu durum da kurumun işleyişini yerine getirdiği kanısına varmamızı sağlamaktadır.

2012’de oluşturulan Kamu Denetçiliği Kurumu Paris Prensipleri’ne çok aykırı görünmemektedir. Kamu Denetçiliği Kurumu’nun bağımsızlığı ve tarafsızlığı teminat altına alınmıştır. Kamu denetçisi istediği bilgi ve belgelere rahatlıkla erişebilmektedir. Ayrıca insan hakları ihlallerinin tamamı ile ilgili inceleme ve araştırma yapabilme yetkisine sahiptir.

Kurumun işlevi ve yeterli kullanımıyla ilgili Türk toplumunun siyasi ve bürokrasi kültüründen kaynaklanan eksiklikler söz konusudur. Hak aramaktan çekinen bir toplum ve sahip olduğu yetkiyi keyfi olarak kullanan bürokrasi, bu kurum hakkında yeterli bilgi ve bilince sahip olunmadığını kanıtlamaktadır. Ayrıca gücü yadsınamaz olan basın ve sosyal medya gibi iletişim ve bildirim kanallarının kâr ve kazanç kaygıları içinde gerekli ve doğru paylaşımları yapmamaları da kurumun gelişmesine yardımcı olmayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁷.

Türk toplum kültüründe devletin sorgulanamaz olduğu anlayışı ve sıkı sıkıya bağlı olunan bürokrasi anlayışı, devlet ve toplum arasındaki bağın ve ilişkinin gelişmesinin önünde engel oluşturmaktadır. Türkiye’de şeffaflığın ve hesap

⁶⁶ T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık), *2016 Yıllık Rapor*, s.93.

⁶⁷ Kemal Özden-Ertuğrul Gündoğan, *a.g.m.*, s.52-53.

verilebilirliğin artması bakımından Kamu Denetçiliği Kurumu önemli bir misyona sahiptir⁶⁸.

Kurumun yeterince tanıtılması gerekmektedir. Bu sebeple kamuoyu üzerinde gerekli bilincin oluşturulmasına yönelik çalışmalar arttırılmalıdır. Kurum re'sen harekete geçebilme, araştırma ve inceleme yapabilme konusunda yetkili kılınmalıdır. Böylelikle yalnızca başvuru yapabilme olanağı bulabilen bireyler için değil herkes için çalışan bir kurum oluşacaktır. Ayrıca kurumun yapısının nitelikli ve uzman kişilerle geliştirilmesi de önemli bir husustur⁶⁹.

Kamu Denetçiliği Kurumu, Türkiye’de demokratik hukuk devleti anlayışının sisteme yerleşmesine ve kötü yönetimin ve yöneticiliğin önüne geçilmesine yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte devlet ve toplum arasında bir köprü görevi görerek idarenin ve idarecilerin halk ile olan diyalogunun gelişmesine katkı sağlamaktadır. Karmaşıklaşan modern yönetim sisteminde idarenin çalışma yükünü hafifletmiştir ve bu bağlamda idari düzenlemelerin ve yapılacak reformların süratlice gerçekleştirilmesi yolunu açmaktadır. Toplumun ve kamu görevlilerinin eğitimi sağlanarak insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde öncü bir kurum halini almıştır⁷⁰.

Kamu Denetçiliği Kurumu kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte bireysel başvuru inceleme, kararlar alma, raporlar hazırlama ve insan haklarının korunmasına ve geliştirilmesine yönelik eğitim ve kampanya düzenleme gibi çalışmalarıyla geleneksel sistemin dışına çıkılmasını ve çağdaş ve verimli çalışan bir hale gelmesini sağlamıştır.

5. SONUÇ

Uluslararası standartlara göre ulusal insan hakları kurumlarının oluşturulması tüm ülkelerin gerekliliği haline gelmiştir. Farklı şekillerde ve yapılarda olsa da bu kurumlar insan haklarının korunması ve geliştirilmesi adına önemli bir boşluğu doldurmuştur.

Türkiye’de de bu tür kurumlara ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir. Tarihsel süreç içinde geliştirilen kurumlar, Türkiye’de insan haklarının korunması ve geliştirilmesi adına önemli adımlar atmışlardır. Özellikle çalışmamızın da konusunu oluşturan Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu ve Kamu Denetçiliği

⁶⁸İsmail Sevinç, “Kamu Yönetiminin Denetlenmesinde Yeni bir Yöntem Olarak Ombudsmanlık Kurumunun Uygulanabilirliği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:20 Sayı:4, 2015, s.114.

⁶⁹ T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu, *2016 Yıllık Faaliyet Raporu*, s.80, <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/kdk-2016-yili-faaliyet-raporu.pdf>, Erişim Tarihi:24.02.2018.

⁷⁰Haydar Efe-Murat Demirci, “Ombudsmanlık Kavramı ve Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumundan Beklentiler”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı:90, Temmuz-Eylül 2003, s.63-65.

Kurumu bu konuda önemli görevler üstlenmişlerdir. Toplumun bilinçlenmesi ve kurumların yapısal ve işlevsel anlamda gelişmesi bağlamında büyük gelişmeler göstermişlerdir.

Son yıllarda artan eğitim ve bilinçlendirme kampanyaları insan hakları algısının değişmesini ve kurumların işlevine uygun nitelikte kullanılabilir olmasını sağlamıştır. Hem topluma hem de yönetim birimlerine eğitim verilmesi, toplumda bilinç oluşturulması, kurum için yetki genişliğinin sağlanması, basın ve sosyal medya etkinliklerin yapılması, toplumun siyaset kültürünün değiştirilmesi ve bürokrasi sistemindeki düzensizliklerin düzeltilmesi tam anlamıyla gerçekleştiğinde bu kurumlar uluslararası standartlar ve oluşturulma amacına uygun olarak sistem içinde yerini almış olacaktır. Meydana gelen umut verici gelişmeler bu konuda zamanla istenilen düzeyde kurumlar oluşturulabileceğine işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Açık, Coşkun, “Ulusal İnsan Hakları Kurumları ve Türkiye Örneğine Eleştirel Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi(Yönetim Bilimleri) Anabilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011,

(http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/5984/coskun_acik_tez.pdf).

Aichele, Valentin, *National Human Rights Institutions: An Introduction*, German Institute for Human Rights, Tübingen 2010.

Akıncı, Müslüm, *Bağımsız İdari Otoriteler ve Ombudsman*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul 1999.

Ataman, Taykan, “Ombudsman ve Temiz Toplum”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:13(Siyasal Yozlaşmalar II), 1997, ss.779-789.

Avşar, B. Zakir, *Ombudsman/Kamu Denetçisi*, Hayat Yayınları, İstanbul 2012.

Carver, Richard, “A New Answer to An Old Question: National Human Rights Institutions and Domestication of International Law”, *Human Rights Law Review*, 10:1, 2010, pp.1-32.

Cole, Wade M. - Ramirez, Francisco O., “Conditional Decoupling: Assessing the Impact of National Human Rights Institutions, 1981 to 2004”, *American Sociological Review*, XX(X), 2013, pp.1-24.

Efe, Haydar - Demirci, Murat, “Ombudsmanlık Kavramı ve Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumundan Beklentiler”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı:90, Temmuz-Eylül 2003, ss.49-72.

Eren, Abdurrahman, *Ulusal İnsan Hakları Kurumları*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2012.

Erhürman, Tufan, “Ombudsman”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:31, Sayı: 3, Eylül 1998, ss.87-102.

Fendoğlu, Hasan Tahsin, *Kamu Denetçiliği(Ombudsmanlık)*, Stratejik Düşünce Enstitüsü, (<http://www.sde.org.tr/userfiles/file/Ombudsman.pdf>), Aralık 2010.

Gözübüyük, Şeref, *Yönetim Hukuku*, Turhan Kitabevi (Güncelleştirilmiş 27.Bası), Ankara 2008.

Keneş, Bülent, “Bir Denetim Mekanizması Olarak Ombudsman, Türkiye’deki İhtiyaçlara Ne kadar Cevap Verebilir?”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:13(Siyasal Yozlaşmalar II), 1997, ss.790-799.

Kjærum, Morten, *National Human Rights Institutions Implementing Human Rights*, Danish Institute for Human Rights, 2005.

Kumar,C. Raj,“National Human Rights Instutions: Good Governance Perspectives on Institutionalization of Human Right”, *American University Law Review*,19, No.2, 2003, pp.259-300.

Odyakmaz, Zehra, - Keskin, Bayram, -Deniz, Yusuf,“6701 Sayılı İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu Üzerine Bir Değerlendirme-I”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 2016, ss.721-761.

Oğuşgil, Vahap Atilla, “Avrupa Birliği Yolunda Türkiye İnsan Hakları Kurumu’nun Birleşmiş Milletler Paris Prensipler Işığında Değerlendirilmesi”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yaz/2015 Ankara, ss.175-198.

Oğuşgil, Vahap Atilla, *Avrupa Birliği ve Ulusal İnsan Hakları Kurumları: Üye Ülkelerden Örnek Uygulamalar*, Legal Yayıncılık, İstanbul 2015.

Oytan, Muammer. “Ombudsman Eli ile İdarenin Denetimi Konusunda Kıyaslamalı Bir İnceleme”,*Danıştay Dergisi*, Sayı:18-19, 1975, ss.193-214.

Özden, Kemal, - Gündoğan, Ertuğrul, “Ombudsmanlık Sistemi: Tanımı, Tarihi Gelişimi, Dünyadaki Uygulamalar ve Türkiye’deki Uygulanabilirlik Tartışmaları”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı:62, Eylül-Ekim 2000, ss.48-54.

Pickl, Viktor J,“Ombudsman ve Yönetimde Reform”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:19, Sayı:4, 1986, ss.37-46.

Pohjolaenen, Anna-Elina, *The Evolution of National Human Rights Institutions: The Role of United Nations*, The Danish Institute for Human Rights, Copenhagen 2006.

Sevinç, İsmail, “Kamu Yönetiminin Denetlenmesinde Yeni bir Yöntem Olarak Ombudsmanlık Kurumunun Uygulanabilirliği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:20 Sayı:4, 2015, ss.99-121.

Sönmezoğlu, Faruk, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul 2005.

Tayşi, İsmet, “Ombudsman Kurumu ve Ülkemizde Uygulanabilirliği”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı:25, Nisan-Haziran 1997, ss.106-123.

Temizel, Zekeriya, “Yurttaşın Yönetime Karşı Korunmasında Bir Başka Denetim Organı: Ombudsman”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı.13(Siyasal Yozlaşmalar II), 1997, ss.764-778.

Tezcan, Durmuş vd., *İnsan Hakları El Kitabı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016, s.818;

WooKoo, Jeong- Ramirez, Francisco O., “National Incorporation of Global Human Rights: Worldwide Expansion of National Human Rights Institutions”, *Social Forces*,87(3), The University of North Carolina Press, 2009, pp.1321-1353.

Compilation of The Rules and Working Methods of The SCA.http://nhri.ohchr.org/EN/AboutUs/ICCAccreditation/_layouts/mobile/disform.aspx?List=ce4e3021-bcd2-40cd-806d-b5201e98d815&View=d0795624-d913-406b-a98f-dcaecf63270f&ID=1.

www.tihk.gov.tr/tr/Kurumsal.

“Profesyonel Eğitim Serileri: 4 - Ulusal İnsan Hakları Kurumları: İnsan Haklarının Korunması ve Yaygınlaştırılması için Ulusal Kurumların Oluşturulması ve Güçlendirilmesi için El Kitabı-1995”, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Merkezi Yayını, Veysel Eşsiz(çev.).(www.ihop.org.tr/dosya/uihk/NRHI_ceviri.doc)

21.06.2012 tarihli ve 6332 sayılı Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanunu. (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/06/20120630-2.htm>)

<http://www.tihk.gov.tr/tr/Duyuru-ve-Haberler/ArtMID/477/ArticleID/68/T252rkiye-%C4%B0nsan-Haklar%C4%B1-Kurumunun-Uluslararası%C4%B1-Koordinasyon-Komitesine-ICC-Akreditasyon-Ba%C5%9Fvurusu-11-Ocak-2016>.

29/6/2012 tarihli ve 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu, <http://www.kgm.adalet.gov.tr/DUYURULAR/6328%20say%C4%B1%C4%B1%20Kamu%20Denet%C3%A7ili%C4%9Fi%20Kurumu%20Kanunu.pdf>.

“İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarının Kuruluş, Görev ve Çalışma Esasları Hakkında Yönetmelik”, Resmi Gazete Tarihi/Sayısı: 23.11.2003/25298, <http://www.tihk.gov.tr/Portals/0/b/kurullar.pdf>.

http://www.ombudsman.gov.tr/custom_page-346-hakimizda.html.

20 Nisan 2016 tarihli ve 6701 sayılı Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu, <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k6701.html>.

<http://www.hurriyet.com.tr/sezerden-ombudsmanlik-yasasina-veto-4681485>.

T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu(Ombudsmanlık), *2016 Yıllık Rapor*, s.87, (<https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/KDK-2016-YILLIK-RAPORU.pdf>).

T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu, *2016 Yıllık Faaliyet Raporu*, s.80, <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/kdk-2016-yili-faaliyet-raporu.pdf>.

**QUALITATIVE RESEARCH: THE PRE-SERVICE EFL
TEACHERS' OPINIONS ON TEACHING PRACTICUM**

*NİTEL BİR ARAŞTIRMA: İNGİLİZCE ÖĞRETMEN ADAYLARININ
ÖĞRETMENLİK UYGULAMASI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ**

Dilek TÜFEKÇİ CAN* Mehmet BAŞTÜRK**

*Geliş Tarihi: 01.05.2017
(Received)*

*Kabul Tarihi: 20.03.2018
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışma uygulama okullarında Öğretmenlik Uygulaması dersini alan İngilizce aday öğretmenlerinin öğretmenlik uygulaması, uygulama öğretmeni, uygulama öğretim elemanı ve aday öğretmenlerin öz performans değerlendirmeleri ile ilgili görüşlerini ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır. Araştırma 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi İngilizce Öğretmenliği Anabilim dalında Öğretmenlik Uygulaması dersini alan 37 aday öğretmeni kapsamaktadır. Bu nitel çalışmada veri toplama aracı olarak katılımcıların öğretmenlik uygulaması, uygulama öğretmeni, uygulama öğretim elemanı ve katılımcıların öz performans değerlendirmelerini içeren açık uçlu sorulardan oluşan bir anket kullanılmıştır. Bu çalışmada ikinci olarak mülakat ve son olarak katılımcıların duygu ve düşüncelerini yazdıkları deneme yazıları nitel veri toplamak amacıyla kullanılmıştır. Çalışmanın sonucu aday öğretmenlerin gerçek sınıf ortamında İngilizce öğretmeleri sayesinde birçok farklı konuda tecrübe kazandıklarını ortaya koymuştur. Çalışma aynı zamanda aday öğretmenlerin öğretmenlik uygulaması, uygulama öğretmeni, uygulama öğretim elemanları ve kendi performanslarını değerlendirme konusundaki olumlu görüşlerinin olumsuz görüşlerine göre daha ağır bastığını ortaya çıkarmıştır. Çalışma katılımcıların olumlu ve olumsuz görüşlerinin nedenlerini ortaya koyması bakımından literatürdeki diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Çalışmanın sonucu, aday öğretmenlere iyi nitelikte bir eğitim verme sorumluluğunu Eğitim Fakültelerindeki Yabancı Diller Bölümleri ile Milli Eğitim Bakanlığı'nın birlikte paylaşmaları gerektiğini ortaya koymuştur. Bulguların ışığında uygulamaya yönelik bazı tavsiyelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Aday İngilizce öğretmenleri, görüş, öğretmenlik uygulaması, uygulama öğretmeni, uygulama öğretim elemanı, öz-değerlendirme*

ABSTRACT: This study was conducted to explore the opinions of pre-service EFL teachers about Teaching Practicum, practice teachers, teacher trainers and their self-

* This paper is a revised and extended version of a paper presented at the 26th International Conference on Educational Sciences, 20-23 April 2017, Antalya, Turkey.

* Dr. Öğrt. Üyesi., Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili Eğitimi A.B.D. Balıkesir, tufekci@balikesir.edu.tr.

** Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili Eğitimi A.B.D. Balıkesir, basturk@balikesir.edu.tr.

evaluations of their performance. The sample group consisted of 37 pre-service EFL teachers taking Teaching Practicum in the department of English Language Teaching, at Balıkesir University, Turkey in the 2015-2016 academic year. The data collection instruments were a questionnaire, which was composed of open-ended questions about the pre-service EFL teachers' opinions on the course itself, practice teachers, teacher trainers and about their own self-evaluations of their performance as well as in-depth interviews and essay papers which included the participants' views and opinions. The results indicated that the pre-service EFL teachers seemed to have experience on a wide variety of issues thanks to teaching English in real class settings. The study showed that their positive opinions on aforementioned issues outweighed the negative ones. Since the study revealed the causes of their positive and negative opinions, it differed from the previous studies in the literature. It was concluded from the results that the departments of foreign language teaching in the faculties of education and the Ministry of National Education should share the responsibility of offering good quality training to pre-service teachers. In the light of the findings, some practical recommendations were noted.

Key Words: *Pre-service English as a Foreign Language teachers, opinion, teaching practicum, practice teachers, teacher trainers, self-evaluation*

1. INTRODUCTION

In 1981, the administration of higher education in Turkey was comprehensively restructured with the establishment of the Higher Education Council (HEC). In 1982, the responsibility for the education of teachers was completely transferred from the Ministry of National Education to Higher Education Council (HEC). Before this date, the teacher education institutions were controlled and organized by the Ministry of National Education (Şaban, 2003). After implementing this law and gathering teacher education institutions under HEC, prospective secondary school teachers were expected to acquire a 4-year education, while elementary school teachers were expected to have a 2-year education in Turkey (Çelik, 2017). However, in 1989 The Turkish Higher Education Council, responsible for teacher training programs and the methods used to train teachers and the approaches used in classroom teaching in schools, caused the teacher education programs in the Higher Schools of Teacher Education 'to be extended from 2 to 4 years and to be transformed into classroom teaching departments of the faculties of education' (Sands & Stevens; 2009: 270). Between the years 1991 and 1999, National Education Development Project (NEDP), a Turkish Government World Bank Project, attempted to 'reform elementary and secondary education schooling in terms of infrastructure, textbooks and educational management' (Grossman et al., 2010: 102). Furthermore, the HEC also resolved to apply the structural and conceptual divisions in all teacher education programs with the curricular reforms (Akşit, 2007). Like all other such departments, the ELT (English Language Teaching) departments have recently been reshaped in terms of

curriculum to conform to the changing social requirements and educational improvements in Turkey (Grossman et al, 2007).

The restructuring of Turkish faculties of education, responsible for the professional development of pre-service educators, has also had a great impact on ELT programs in Turkey. Accordingly, ELT programs have witnessed a major change in terms of its content as the first ELT programs differed from each other in many respects, particularly in the curriculum (Genç, 2015). Consequently, the ELT programs were restructured and redesigned in 1997 by the collaboration between the faculties of education and the Ministry of National Education (MNE) in order to eliminate the main differences (Genç, 2015). Since the programs of language teaching were reshaped, teaching English to young learners, Research Skills, Methods in ELT and Language Acquisition were included in the curriculum as new courses. Additionally, the increase in the amount of teaching practice in terms of the total course credits was the most significant change made in the curriculum (Salı, 2008). Currently, new arrangements are being made in the undergraduate programs of the education faculties as demanded by the teaching staff in these departments.

Accordingly, taking a positive stance towards the initiatives of MNE as well as the faculties of education in their historical reformation puts a great emphasis on pre-service English as a foreign language teachers' (EFL) training. The courses that pre-service EFL teachers take at the undergraduate programs mainly deal with how to teach English to language learners. Among the courses that they take, School Experience in EFL and Teaching Practicum in EFL are the most significant ones, which enable pre-service EFL teachers to have a better understanding of being a teacher. The aim of the former is to familiarize the student teachers with secondary schools in terms of instructional programs, materials, technical resources and administration as well as the teaching profession before the start of full practice teaching whereas the latter aims to provide students with an opportunity to reflect on their school experience with their peers and supervisor and use the feedback received to develop their personal teaching (See YÖK, 2007 for further information).

Since the educational policies and their merits are beyond the scope of this paper, it should be noted that this paper simply focuses on pre-service EFL teachers' education at the practice schools and it limits itself to outlining the opinions of pre-service teachers on teaching practicum, practice teachers, and teacher trainers. Making sense of what is going on at the schools by the help of pre-service teachers' self-evaluation and initiating a discussion that might better the teaching practicum are the two other reasons for carrying out this research.

This paper reports a study conducted with a group of pre-service teachers who took part in the teaching practicum. It also reveals pre-service EFL teachers'

opinions on teaching practicum, practice teachers and teacher trainers. It also reveals pre-service teachers' self-evaluation of their own performance. Thus, the research questions were:

1. What are the opinions of pre-service EFL teachers about teaching practicum?
2. What are the opinions of pre-service EFL teachers about practice teachers at schools?
3. What are the opinions of pre-service EFL teachers about teacher trainers at the faculty of education?
4. What are pre-service EFL teachers' self-evaluations of their performance in teaching practicum?

The purpose of carrying out such a study was to have a better understanding of the process of pre-service teachers' development throughout a teaching practicum. It must be stated that teaching practicum played a significant role in pre-service teaching training as it involved pre-service teachers' facing the real teaching settings. However, pre-service teachers' imminent exposure to real class setting leads them to consider teaching as a challenging task. Accordingly, on some occasions they are under the strong influence of negative opinions or assumptions. Thus, this study attempts to examine their negative and positive opinions on teaching practicums, practice teachers and teacher trainers. This study also examines the pre-service teachers' opinions on their self-evaluations of their own performance in a real class setting.

2. LITERATURE REVIEW

The concept of teaching, which is defined as 'the process of becoming: a time of formation and transformation, of scrutiny into what one is doing and what one can become' (Britzman, 2003: 31), is perceived as a professional practice rather than a technical one. However, the concept of 'pre-service teaching', which is defined by Schön as 'the stage where beginning teachers obtain substantial on-campus coursework that they expect to transfer directly to the in-school practical setting where they begin to act as a teacher' (as cited in Wallace, 1991: 13) is a transference from theory to practice in terms of sharing or disseminating knowledge. Accordingly, rather than 'teaching' itself, 'pre-service teaching' has been gradually used within teacher education programs as a means of improving language skills and providing real-life experiences for pre-service teachers (Anderson, 1998). However, according to Freeman and Johnson 'learning to teach is a long-term, complex developmental process that operates through participation in social practices and contexts associated with learning and teaching' (1998: 402). Correspondingly, Taylor and Littleton claimed that "As student-teachers are learning to teach, they continually reconstruct their perceptions and beliefs of the

teaching profession as well as their understanding of the tasks of teaching” (2006: 22). In a similar vein, The Leathes Report, the only chief national investigation of the role of language teaching in British society, defined the purposes of language teaching as such: “Language teaching in schools has and should have a disciplinary and educative aim. It should train the mind, the taste and the character. Language is a means of expressing thought, and the study of foreign language reveals the anatomy of thought” (1918: 86).

In the literature reviewed, it was found that teaching practicum was the key component of teacher education (Barton, Hartwig & Cain, 2015), particularly in increasing pre-service teachers’ self-esteem (Anderson, 1998), in promoting personal development and enhancing social responsibility and personal competence (Chambers & Lavery, 2012), in reducing pre-service teachers’ deficiency in teaching skills and helping them to develop more positive attitudes towards their profession (Sarıçoban, 2016), in changing pre-service teachers’ ideas about teaching positively as they felt like a real teacher (Aydın, Selcuk & Yesilyurt, 2007), in making pre-service teachers familiarize their needs (Gökçe & Demirhan, 2005), in enriching pre-service teachers’ knowledge, skills and experiences (Richards, 2002), in obtaining experiences about communication, classroom management and understanding students’ social and cognitive background (Alaz & Konur, 2009), and in developing professional knowledge and cultural awareness (Lavery, Cain & Hampton, 2014).

In a study, Caner (2010) explored whether a blended learning environment would contribute to the professional growth of pre-service ELT teachers by increasing the contact hours among students and university supervisors and by facilitating peer feedback among pre-service teachers. The results showed that the implementation of blended learning environment could be a model for teaching practicum. In a similar study, Day (2013) aimed to find out if peer observation in an ELT practicum led to reflective teaching. The findings demonstrated that pre-service teachers liked peer observation as they thought that peer observation would modify their teaching practices and beliefs.

In a longitudinal study (Tülüce & Çeçen, 2016), pre-service teachers’ video-recorded microteaching simulations were used to explore the role of school-based practicum in promoting pre-service English language teachers’ professional development. Another longitudinal study (Ozmen, 2012) on teaching practice attempted to track possible changes in the beliefs of 49 student teachers over a period of four years. The results showed that student teachers’ engagement in teaching practicum seemed to have a higher impact on the development of the beliefs about language learning and teaching. In another study (Debreli, 2016), the researcher explored the nature of change processes that pre-service teachers undergo throughout their training and the type of beliefs about learning and

teaching in terms of their experiences in a nine-month period. The result indicated that pre-service teachers confronted with many difficulties when their theoretically gained beliefs were confronted with the practically gained reality.

In a qualitative study, Merç (2015) aimed to measure whether pre-service EFL teachers were satisfied with their performance in teaching practice. The findings indicated that the majority of the pre-service teachers were satisfied with their grades. The findings also showed that the pre-service teachers found planning, preparation, general organization and assessment by university teachers as effective means for assessing their performance. On the other hand, assessment by cooperating teachers, writing observation and reflection reports, and assessment by peer teachers were found to be the least effective ones.

Another study (Chunmei & Chuanjun, 2015) revealed EFL pre-service teachers' perceptions of the tensions arising in teaching practicum in secondary schools. The results revealed that the reason of the occurrence of various unexpected difficulties appeared to be the foundationalism paradigm that the teacher education program followed. In another study (Busher et al., 2015), the research was conducted at three universities in Turkey and England in order to explore how well pre-service teachers' universities prepared them for the teaching practicum, what made practicums successful and how practicums fostered their professional development. The result revealed that practicum was effective in developing pre-service teachers' skills, particularly in classroom management, in meeting with the individual differences in terms of diverse learning needs, in familiarizing with students' perspectives and in appreciating what it means to be a teacher 'for real'.

In another study, Gan (2013) examined the challenges that 16 non-native pre-service teachers experienced in teaching practicum. The results indicated that pre-teachers' teaching practicum was characterized by a reality shock which could destabilize the already anxious pre-service teachers. The results of the study also revealed that pre-service teachers' level of English proficiency appeared to affect their teaching performance and how they established and maintained their teacher role. Moreover, a qualitative study conducted by Trent (2013) investigated the experiences of a group of pre-service English language teachers during a teaching practicum in Hong Kong. The results suggested that a critical perspective was needed to reveal and overcome antagonistic relations that might threaten the identity work of pre-service teachers.

Ali, Othman and Karim (2014) reported teaching practicum experiences of student teachers mainly related to the implementation of teaching practicum, effectiveness of the practicum experience in terms of interactions with the mentor teachers and faculty supervisor, and the expectations of the mentor teacher and faculty supervisors on the performance of the students during their practicum

experience. The results indicated that student teachers were concerned over instructional, administration and student management issues during their practicum experiences.

In a case study, Farrell (2008) examined the perceptions and experiences of 60 pre-service teachers concerning the role of support they expected, needed and obtained during teaching practicum. The result suggested more quality collaboration between the triad of the supervisor, the cooperating teacher and the learner teachers. Another study (Yıldız, Geçikli, Yeşilyurt, 2016) investigated the reflections of pre-service English teachers on teaching practice over their experiences and perceptions. According to the results, pre-service teachers thought that teaching practice contributed to self-confidence and competency in teaching and coping up with the difficulties of the profession. Moreover, the result also indicated that they began to assume themselves as real teachers.

The researchers Coffey and Lavery (2015) explored that how involvement in a service-learning experience could contribute to the preparation of pre-service teachers for their first teaching practicum. The result showed that participating in a service-learning program was effective in meeting the challenges of the first practicum. In another study (Stenberg, Rajala, Hilppo, 2016), it was found out that the student teachers participating in the thematic practicum used theory more frequently in their reflections. In other words, their theory-practice connections were stronger than those made by student teachers who participated in the conventional practicum.

Morales Cortés (2016) attempted to find out the role that practicum exerted on pre-service teachers' attitudes towards teaching. The result indicated that English practicum provided pre-service teachers to consider what teaching entailed. The result also indicated that participants were able to reflect, develop awareness, positive attitudes, and satisfaction towards their teaching practice. Another study (Komur, 2010) aimed to explore the relationship between pre-service teachers' teaching knowledge and self-ratings of competencies and their practicum experience. In this study, among three other data collection instruments, the questionnaire explored the strengths and weaknesses of pre-service English teachers; the Teaching Knowledge Test and Teacher Competency Scale showed that student teachers acquired means above the average. Yet, the data indicated that the scores were not reflected in their real class setting.

In conclusion, the present study was carried out under the guidance of several factors, pre-service EFL teachers' experiences on teaching practice was mainly researched in terms of perception, attitudes and beliefs rather than opinions. Although it seems as if belief and opinion are two similar concepts, they are totally different from each other as each of them represents some certain definitions that are not identical. Whereas a belief is a conviction based on cultural or personal

faith, morality or values, opinion is a judgment based on facts. Thus, from limited research reviewed about the opinions of pre-service EFL teachers on teaching practice, it seems impossible to draw conclusions. Second, while many quantitative studies appeared on perception, attitudes and beliefs of the pre-service teachers on teaching practice, few study focused on pre-service teachers' self evaluation of their own performance in real class setting. The third reason is that as pre-service teachers' reflection to teaching practicum are contextually different from each other, the authors of this paper clearly asked pre-service teachers only two dimensions of teaching practice such as positive and negative opinions, particularly on three aspects such as teaching practice course, practice teachers at schools and teacher trainers at faculty. That is, it is essential to examine pre-service teachers' negative and positive opinions as well as their own self-evaluation. With these concerns in mind, this study explores qualitatively pre-service EFL teachers' opinions on teaching practicum, practice teachers and teacher trainers. The study also aims to explore pre-service teachers' self-evaluation of their own performance in real class setting. In conclusion, the study suggests factors that can measure pre-service teachers' opinions on teaching practicum quantitatively in further studies. Finally, the research aims to suggest some pedagogical implications on the related issue.

3. METHOD

The present study employed qualitative research design. Qualitative research design consists of data collection procedures, which generally result in open-ended and non-numerical data (Dörnyei, 2007). It uses strategies of inquiry such as narratives, phenomenology, and case studies (Creswell, 2003). As a case study, this study focuses on teaching practice from the EFL pre-service teachers' points of view.

3.1. Setting

This research was carried out at the department of English Language Teaching, at the Faculty of Education, Balıkesir University, Turkey in the 2015-2016 academic year. This program is focused on training pre-service English as a Foreign Language Teachers for primary, secondary and high school level. As this program is a teaching program, it also includes pedagogical constituents which necessitate pre-service teachers' taking theoretical information on the aspects of teaching in general. Currently, methodology of the program commonly centres on how to teach English to language learners.

3.2. Participants

This study was carried out with 36 pre-service teachers, 9 male and 27 female. All participants were fourth year students at the ELT department. The mean age was 22.4, in the range of 21 to 29. Of the participants, 25 % (9) were males, whereas % 75 (27) consisted of female students. In the first semester, all the

participants were required to take the school experience course which includes activities such as observation, assistantship, practice and familiarization with the school practices at primary, secondary and high schools. It must also be noted that the experiences pre-service teachers gained by the school experience course in the first semester heavily influenced their opinions on teaching practicum in the second semester. The participants agreed voluntarily to participate in the research.

3.3. Data Collection Instruments

The data collection instruments of this qualitative study consist of a questionnaire, which is composed of open-ended questions about the pre-service EFL teachers' opinions on the course itself, practice teachers, teacher trainers and about their own self-evaluations of their performance in the Teaching Practicum, in-depth interviews and student essays. The questionnaire centred on examining pre-service teachers' opinions developed along the interaction with the process of teaching. In-depth interviews were also conducted with the participants. In-depth interviewing, as a qualitative research technique, involves 'conducting intensive individual interviews' when 'detailed information about a person's thoughts and behaviours' (Boyce, Neale, 2006, 3) is to be explored. The interview questions were prepared by the researchers via literature scanning whereas the open-ended questions, which are an important part of semi-structured interviews in order to obtain responses from the participants who are using their own words, rather than the pre-defined ones by the researcher or past findings (Yin, 2010), were instantaneously raised in connection with the study.

The questions prepared by the researchers were reviewed by three experts in the field to ensure the readability, face validity and content validity of the data collection instruments. Some changes were made based on the feedback from the experts and the questions were finalized. Self-assessment, which 'involves asking learners to report their own knowledge' (Ellis, Barkhuizen, 2016, 46), was also used in the current study since participants answered the last two open-ended questions in the questionnaire by reporting their knowledge on their self-assessment. Thus, this study consists of in-depth interviews used as self-report methods in order to collect data. Apart from questionnaire and in-depth interviews, the participants' essays were also used to collect data. As Ellis and Bakkhuizen stated "Because of the doubts that exist about validity and reliability of self-report methods, it is advisable to combine two or more self-report methods" (2016, 47), a combination of questionnaire, in-depth interviews and essay papers are used in order to combine more self-report methods in this study.

3.4. Procedure

A research proposal was presented to the dean of Necatibey Education Faculty of Balıkesir University, Turkey in order to carry out this research. The proposal included the whole procedure in detail in terms of its significance,

purpose, methodology and tool of research. Soon after the approval was granted, the researchers informed the participants about the procedure. Since this study involved firstly a questionnaire on pre-service teachers' opinions, prior to the administration of the questionnaires, each of the participants were informed about the fact that their rights would be protected and that they would be also informed about the results of the research. The study used a four-step procedure: instruction, practice, data collection and data analysis.

3.4.1. Instruction

In the instruction part, the researchers introduced the procedure on teaching practicum giving some information on the theoretical aspects of teaching practicum, on how the practicum could best be carried out, and on the preparation of the teaching practicum files.

3.4.2. Practice

In the practice part, after 36 pre-service teachers had been informed about teaching practice course, they were grouped in pairs, which means that there were 18 groups, each of which presented their own presentation in a class setting at the very end of the semester. Each of the groups made a presentation which covered at least a class hour. At the end of each groups' presentation, they answered the questionnaire, and wrote an essay paper. The researchers also conducted in-depth interviews with the participants each week in theoretical hours of teaching practicum.

3.4.3. Data Collection

The instruments including questionnaire, in-depth interviews and essay papers were used in order to ensure data triangulation, trustworthiness and validity of the data. The main purpose of using a background questionnaire in the study was to obtain information about the participants' age and gender. The questionnaire also consisted of eight different questions, two of which were about teaching practicum, practice teachers, teacher trainers and self-evaluation. The researchers interviewed each of the participants on their reflections in each week. In this process, the researchers noted and decoded the narrations of the participants. Last, the participants who made their presentations in class wrote essays about their experiences after they completed their sessions.

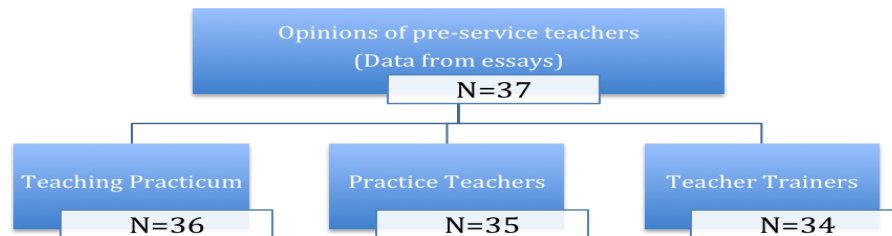
In in-depth-interviews and essay papers, the researchers asked participants the following questions on teaching practicum:

1. Can you give specific details about your presentation?
2. What did you learn from teaching practicum?
3. What were your opinions about teaching practicum?
4. Do you think that teaching practicum is useful for your future profession?

3.4.4. Data Analysis

The data collected from each source were analysed individually. The statements in relation to the positive and negative opinions of pre-service teachers on teaching practicum, practice teachers and teacher trainers were coded under certain themes as coding is the chief activity of the analysis (Miles & Huberman, 1994) in a qualitative research. The statements on positive and negative opinions of pre-service teachers particularly on teaching practicum, practice teachers and teacher trainers were examined in detail. Moreover, the affective statements of pre-service teachers were decoded in order to understand how they felt while they were practising teaching English in real class setting. After this process was separately conducted for each of the data sources as well as for each of the pairs, the data were all compared and contrasted with all of the other participants. Then the data gathered from each source were transferred into concept maps in which the statements were classified. After the comparison of the statements and numbers in concept maps, it was found out that the data regarding the negative and positive opinions of pre-service teachers seemed similar. In other words, the data triangulation indicated that the data obtained through different sources ensured validity and trustworthiness. Conclusively, the data were combined and the numbers and frequencies were given, which can be seen in the following section.

Figure 1. Sample concept map.

4. RESULTS

The results indicated that the pre-service teachers had both positive and negative opinions on teaching practicum, practice teachers and teacher trainers. Apart from these, they claimed that they also had positive and negative opinions on themselves when they were questioned on their own self-evaluation in the process of teaching practice. However, it should be stated that the pre-service teachers'

positive opinions on teaching practicum, practice teachers and teacher trainers outweigh the negative ones.

The results revealed that the pre-service teachers (N=22) had positive opinions on teaching practicum.

Table 1. I feel positive about Teaching Practicum. Because...

Positive opinions on Teaching Practicum	Number	(Frequency %)
1. I feel like a real teacher that makes me happy.	17	18.90
2. I experienced teaching English in real class setting.	15	16.67
3. I liked teaching students.	11	12.22
4. I learnt how to deal with class management.	8	8.89
5. I had a chance to practice my abilities.	8	8.89
6. I experienced the real atmosphere of schools.	7	7.78
7. I learnt how to communicate with students.	6	6.67
8. I learnt the importance of teacher-student relationship.	4	4.44
9. I discovered my own weaknesses in teaching.	3	3.33
10. I had ideas on possible students' profile.	3	3.33
11. I learnt some procedures about state schools.	2	2.22
12. I learnt how to fill in the class notebook.	2	2.22
13. I learnt how to make a lesson plan.	2	2.22
14. I learnt how to use interactive board.	2	2.22
Total	90	100

The following excerpt reveals that the participant is pleased to have experience as being a real teacher in a real class setting:

Since I had a chance to teach English at a real class setting, I learnt how to be a teacher. Feeling like a real teacher made me very happy. It was an invaluable experience for my part, especially in teaching English, communicating with students and managing class.

The results revealed that pre-service teachers (N=14) had negative opinions on teaching practicum.

Table 2. I feel negative about Teaching Practicum. Because...

Negative opinions on Teaching Practicum	Number	(Frequency%)
1. It is difficult to manage the class.	14	18.18
2. The students are naughty, stubborn and disrespectful.	9	11.68
3. The classes are crowded and noisy.	8	10.39
4. Practicing at the year of KPSS exam is difficult.	7	9.09
5. It is time wasting and just a formality.	6	7.79
6. The students do not understand and I often switch.	6	7.79
7. It is difficult to make a lesson plan.	6	7.79
8. It is anxious to talk in front of the whole class.	5	6.49
9. Arranging the date of practice is difficult.	2	2.60
10. There is no useful feedback.	2	2.60
11. It is difficult to write a report.	2	2.60
12. The curriculum is not sufficient.	2	2.60
13. The materials are not good.	2	2.60
14. There is no organization at schools.	2	2.60
15. I did not have any experience in preparing exams.	1	1.30
16. I did not have any experience in parental meetings.	1	1.30
17. It interrupts teachers' and students' routine.	1	1.30
18. The practice school is far away from my dorm.	1	1.30
Total	77	100

The following excerpt reveals that the participant has some negative opinions on teaching practicum:

Teaching practicum was totally unnecessary. It was a waste of time at the year of KPSS. Anyway, the practice teacher did not observe me while I was teaching in teaching practicum. For this reason, I was unable to see my own mistakes. I had no feedback even though I went to the practice school, attended the classes and presented lessons. Beside this, the class I was teaching was very noisy and crowded. I was unable to control the whole class while I was trying to do the activities.

The results also revealed that the pre-service teachers (N=22) had positive opinions on their practice teachers at schools.

Table 3. *I feel positive about practice teachers at school. Because...*

Positive opinions on practice teachers	Number	(Frequency %)
1. S/he is helpful in giving practical info.	22	26.52
2. S/he is nice, easy-going and considerate.	21	25.31
3. S/he is a good mentor and model.	8	9.64
4. S/he does not pay attention to attendance.	6	7.23
5. S/he gives positive feedback.	5	6.02
6. S/he cares how we practice the course.	5	6.02
7. S/he is good at class management.	5	6.02
8. S/he does not dictate us.	3	3.61
9. S/he encourages us about teaching.	3	3.61
10. S/he provides us materials for teaching.	3	3.61
11. S/he is good at using technology.	2	2.41
Total	83	100

The following excerpt reveals that the participant has some positive opinions on the practice teachers at schools:

The practice teacher was very helpful. Actually, she tried to help us to get used to the process of teaching practicum. She was a good teacher and she trained us in practicing teaching English to students. She cared how we practiced the lesson. And, she also answered what we asked about any kind of issues either on teaching or on personal.

The results also revealed that the pre-service teachers (N=9) had negative opinions on their practice teachers at schools.

Table 4. *I feel negative about practice teachers at schools. Because...*

Negative opinions on practice teachers	Number	(Frequency %)
1. S/he does not show respect to us.	9	19.57
2. S/he does not try to control the class.	8	17.39
3. S/he does not behave students well.	6	13.04
4. S/he is inexperienced and unprepared.	6	13.04
5. S/he uses GTM to make students passive receivers.	5	10.87
6. S/he assumes us as a chance to do her/his own duties.	4	8.70
7. S/he shouts suddenly in the class.	2	4.35
8. S/he does not care about the four-letter words.	2	4.35
9. S/he does not do activity and course becomes dull.	2	4.35
10. S/he does not deserve her salary.	1	2.17
11. S/he does not give us proper feedback.	1	2.17
Total	46	100

According to the results, among 37 pre-service EFL teachers, 4 of them suggested that they did not feel negative about their practice teachers at schools. However, the following excerpt reveals that the participant has some negative opinions on the practice teachers at school:

S/he will never be a good model for me. Her methods are rather traditional. S/he still uses GTM (Grammar Translation Method). S/he does not manage her class effectively. S/he was not active. By the way, s/he is inexperienced in guiding us as a practice teacher.

The findings also revealed that the pre-service teachers (N=22) had positive opinions on their teacher trainers at the faculty of education.

Table 5. *I feel positive about teacher trainers at the faculty of education. Because...*

Positive opinions on practice teachers	Number	(Frequency %)
1. S/he has a good relationship with the students.	19	27.14
2. S/he is kind, helpful, relaxed and fair.	13	18.57
3. S/he is a good mentor and model.	11	15.71
4. S/he makes us feel comfortable about practice school.	9	12.86
5. S/he is experienced enough to guide me.	8	11.43
6. S/he gives us enough time for preparing our reports.	7	10.00
7. S/he gives us useful information and feedbacks.	3	4.29
Total	70	100

The following excerpt demonstrates that the participant has some positive opinions on the teacher trainers at the faculty of education.

S/he gave us tolerable amount of information on the process of teaching practicum. S/he made us relax by her/his cool behaviour. And his/her experience in teaching practicum gives us an insight that s/he is one of the greatest teachers. Moreover, s/he has a good relationship with us.

The findings of the study also showed that the pre-service teachers (N=6) had negative opinions on their teacher trainers at the faculty of education.

Table 6. *I feel negative about teacher trainers at the faculty of education. Because...*

Negative opinions on practice teachers	Number	(Frequency %)
1. S/he does not visit us at the practice school.	6	19.36
2. S/he does not show any tolerance.	5	16.13
3. S/he is not interested in what we are doing.	5	16.13
4. S/he does not carry out the theoretical part of the course.	4	12.90
5. S/he gets angry if reports are not delivered in due time.	4	12.90
6. S/he does not contribute to our academic knowledge.	4	12.90
7. S/he is not fair as she gives everyone the same grade.	2	6.45
8. S/he pays no attention to attendance.	1	3.23
Total	31	100

According to the findings, among 37 pre-service EFL teachers, 6 of them reported that they did not feel negative about their teacher trainers at the faculty of education. However, the following excerpt demonstrates that the participant has some negative opinions on the teacher trainers at the faculty of education.

I have had some troubles with my teacher trainer. First of all, s/he does not accept our excuses. I think s/he believes s/he is always right in every condition even if s/he does not have any idea on the conditions of National Government Schools. All in all, what s/he was responsible for is to visit us at the practice school, but s/he is unable to do this, as s/he has always been very busy with duties of the faculty.

The findings also revealed that pre-service teachers of English (N=21) felt that they were good at on a variety of issues in teaching when they self-evaluated themselves.

Table 7. *After I had taken the course, as a prospective teacher of English I feel that I am good at ...*

Positive opinions on self-evaluation	Number	(Frequency %)
1. Communicating with students.	13	16.88
2. Motivating students.	9	11.69
3. Teaching speaking.	9	11.69
4. Teaching English to young language learners.	9	11.69
5. Teaching grammar.	8	10.39
6. Class management.	6	7.79
7. Creating safe atmosphere for students.	5	6.49
8. Teaching vocabulary.	4	5.19
9. Understanding psychology of learning.	4	5.19
10. Teaching reading.	3	3.90
11. Teaching listening.	2	2.60
12. Using visual materials.	2	2.60
13. Teaching writing.	2	2.60
14. Using interactive boards and computers.	1	1.30
Total	77	100

The following excerpt indicates that one of the pre-service teachers felt that s/he was good at on a wide range of issues in teaching when s/he self-evaluated herself/himself.

I am good at communicating with students, motivating them, teaching topic effectively and doing activities which students can enjoy. I think I am also good at creating a friendly and warm atmosphere as well as understanding their teaching weaknesses straightforwardly.

The results also revealed that the pre-service teachers (N=16) felt that they were bad at on a variety of issues in teaching when they self-evaluated themselves.

Table 8. *After I had taken the course, as prospective teacher of English I feel that I am bad at.*

Negative opinions on self-evaluation	Number	(Frequency %)
1. Class management.	9	18.36
2. Speaking English and using class discourse.	8	16.36
3. Applying methods, approaches and techniques in real class settings.	6	12.24
4. Controlling my anxiety.	5	10.20
5. Making the students participate in activities.	4	8.16
6. Arranging time.	3	6.12
7. Teaching listening.	3	6.12
8. Teaching speaking.	2	4.08
9. Teaching grammar.	2	4.08
10. Being tolerant.	2	4.08
11. Teaching vocabulary.	1	2.04
12. Teaching reading.	1	2.04
13. Planning lessons.	1	2.04
14. Using authentic materials in class.	1	2.04
15. Using smart boards and computers.	1	2.04
Total	49	100

The following excerpt demonstrates that one of the pre-service teachers felt that s/he was bad at on a wide range of issues in teaching when s/he self-evaluated herself/himself.

I feel that I am unable to control the class and I am also certain that I will never be able to control the class. Because, personally, I hate dictating and being dictated to me. Moreover, I think that I do not pronounce well. As I am not a creative person, I am neither good at applying the methods nor the techniques I have learned at the faculty of education. "I am a failure."

In sum, the findings of this study suggested that the pre-service teachers had both positive and negative opinions on teaching practicum, practice teachers and teacher trainers. However, their positive opinions on three aspects outweighed the negative ones. What is more, the findings on the pre-service teachers' negative self-evaluations of their own performance might be related to their pedagogical skills (classroom management, etc.), affective states (controlling anxiety, etc.), target language proficiency (having difficulty in using classroom discourse, teaching listening, speaking, grammar, vocabulary, reading) and their inexperience in technical concerns (using computer and technology, etc.).

5. DISCUSSION

Four main conclusions were drawn from the study. First, the pre-service EFL teachers interviewed in this study seemed to have experience on a wide variety of issues in teaching English in a real class setting. More specifically, the pre-service EFL teachers' positive opinions on teaching practicum outweighed their negative opinions. The pre-service EFL teachers were positive as they felt like a real teacher, they experienced teaching in real class setting, they liked teaching students, they learnt how to deal with classroom management and had a chance to practice their teaching abilities. Apart from these, some of the pre-service teachers felt positive as they experienced real atmosphere of the schools, they learnt how to communicate with students, and they learnt the importance of teacher-student relationship. Last of all, few pre-service teachers were positive on teaching practice as they discovered their own weaknesses in teaching, they had some ideas on students' profile, they learnt some procedures about state schools, they learnt how to fill in class notebook, how to make a lesson plan and how to use interactive boards. On the contrary, they felt negative on a wide variety of issues such as managing class, dealing with the naughty, stubborn and disrespectful students and struggling with crowded and noisy classroom. Apart from these, the pre-service EFL teachers thought that practicing at the year of KPSS exam was very challenging, as they did not have enough time to study their exam. Some of them considered teaching practicum to be a formality and a waste of time. They also did not like students' profile and they found difficult to make a lesson plan. Additionally, they became anxious while talking in front of the class, which means that they have English language teaching anxiety. However, few pre-service teachers had negative opinions on arranging the date of practice with their courses and on having no useful feedback. Apart from these, few of them were negative on writing reports and on the insufficiency of the curriculum and materials. Moreover, they also thought that the schools were not organized in terms of teaching practicum. Among others, only one participant was negative on teaching practicum, as s/he did not have any experience in preparing exams and in parental meetings. One of them thought that teaching practicum interrupted teachers and students' routine. One of them also thought that the distance of practice school was a negative factor on teaching practicum.

Secondly, the pre-service teachers' positive opinions on practice teachers at practice schools outweighed their negative ones. The pre-service teachers felt positive about their practice teachers at schools because they thought that they were helpful in giving practical information about teaching. They also had positive opinions on the practice teachers' personal characteristics such as being nice, easy-going, kind and considerate besides their being good mentors and models. Some of them are positive as practice teachers gave positive feedback, cared how they

practised the course, managed class perfectly, encouraged them to teach, provided them with material for teaching and used technology. Yet, few pre-service teachers also felt positive, as practice teachers did not dictate them. It is remarkable to note that a few pre-service teachers were positive, as practice teachers did not pay any attention to attendance. On the contrary, the pre-service teachers had some negative opinions on practice teachers as they did not show them respect, they did not try to control the class, and they did not behave students well. A few pre-service teachers thought that practice teachers were inexperienced and unprepared. They also revealed that they used traditional methods such as GTM. They were negative on practice teachers as they forced them to do their duties. Few pre-service teachers had negative opinions on practice teachers because of their shouting in the class, being uninterested to the bad words that students say to each other and uncaring to do activities in class. Among the pre-service teachers' negative opinions, only one participant felt that practice teachers did not deserve their salary.

Thirdly, the pre-service teachers' positive opinions on teacher trainers at the faculty of education outweighed their negative ones. However, the pre-service teachers were positive on teacher trainers as they had good relationship with them. They thought that the teacher trainers were kind, helpful, calm and fair and they also had the idea that they were good mentors and models. The pre-service teachers were on the positive opinion that teacher trainers made them feel comfortable about practice schools. The teacher trainers' having considerable experience on practice schools, their leaving enough time for preparing their reports and their giving useful information and feedbacks were the other positive opinions of pre-service teachers. In contrast to this, the pre-service teachers had some negative opinions on teacher trainers, as teacher trainers did not visit them at the practice schools. Among negative opinions, the teacher trainers' lack of tolerance, their disinterest in what the pre-service teachers did at the practice school, their unawareness of the theoretical part of the course, their getting angry if the reports were not delivered in due time, their deficiency in contributing academic knowledge of pre-service teachers and their being unfair while giving grades can be enumerated. Interestingly enough, only one pre-service teacher was negative about the teacher trainer, as teacher trainers did not warn the pre-service teachers who do not attend the courses.

Fourthly, the result of the study showed that the pre-service teachers positive opinions outweighed the negative ones after they had the process of teaching practicum and they were interrogated about their own self-evaluations. The pre-service teachers had positive opinions about themselves particularly in communicating with students, motivating students, teaching speaking to students, teaching English to young language learners, teaching grammar, managing class, creating safe atmosphere for students, teaching vocabulary, reading, listening, and

writing. Being aware of the psychology of learning and using interactive boards and computers were the two other positive opinions of the pre-service teachers. On the contrary, among the pre-service teachers' negative opinions on their self-evaluation were managing class, speaking English and using classroom discourse, applying methods and techniques in real class setting, controlling their anxiety, making students participate in the activities, arranging time, teaching listening, speaking and grammar and being tolerant. Few of the pre-service teachers had negative opinions on their teaching vocabulary, reading, planning lessons, using authentic materials in class and using computer and technology.

In sum, similarly, the results of the study did not contradict to the results of the previous research in terms of the pre-service teachers' confrontation with many difficulties when their theoretically gained beliefs were confronted with the practically gained reality (Stenberg, Rajala, Hilppo, 2016; Debreli, 2016). The results also did not negate to the previous studies regarding pre-service teachers' appreciating what it means to be a teacher 'for real' and developing their skills (Aydin, Selcuk & Yesilyurt, 2007; Busher et al. 2015). Additionally, the results comply with the previous results concerning pre-service teachers' inadequacy in English language competence which appeared to affect their teaching performance (Gan, 2013) and concerning their consideration on what teaching entailed (Morales Cortés, 2016). This study also conforms to the previous studies as it was also found out that teaching practicum was the key component of teacher education (Ozmen, 2012; Barton et al., 2015; Tülüce & Çeçen, 2016) and that it promoted personal development and enhanced social responsibility and personal competence (Chambers & Lavery, 2012). The results also indicated similarity as is the case in previous studies as teaching practicum was also effective in pre-service ELT teachers' obtaining experiences about communication, classroom management and understanding students' social and cognitive background (Alaz & Konur, 2009; Busher et al., 2015). The results also showed parallelism and consistency with the study of Sariçoban (2016) as it indicated teaching practicum was helpful for them to develop more positive attitudes towards their profession.

Conversely, the results of the study contribute to the limited literature in the context of teaching practicum, particularly in terms of the pre-service teachers' self-evaluation of their own performance. Interestingly, while Merç (2015) suggested that assessment by university teachers is an effective way and, on the contrary, assessment by cooperating teachers were found to be the least effective one for assessing pre-service teachers' performance, the results of the present study indicated that the pre-service EFL teachers did not complain about the assessment by the teacher trainers but by the unfair assessment of the university teachers. Similarly, whereas Trent (2013) suggested overcoming antagonistic relations that might threaten the identity work of pre-service teachers, the results of our study

showed that the pre-service EFL teachers did not reveal re(identification) of their work. However, some participants were negative on practice teachers as they were treated as a chance to do their own duties. The reason of this could be that the borderline of the work identity may not be clear enough to carry out the participants' involvement in teaching practice. Moreover, the results of the this study did not indicate that the effectiveness of teaching practice was related to the interactions between practice teachers, teacher trainers and learner teachers while the previous studies (Farrell 2008; Ali, Othman and Karim, 2014) found that effectiveness of the practicum experience was related to the interactions with the mentor teachers and faculty supervisor, and the expectations of the mentor teacher and faculty supervisors on the performance of the students during their practicum experience. This study also did not comply with the previous studies as it did not give a meaningful data on the increase of contact hours among students and university supervisors (Caner, 2010) and as there was no reference on the benefit of peer observation which would modify pre-service teachers' teaching practices and beliefs (Day 2013).

5. PEDAGOGICAL IMPLICATONS

In this study, it was found that teaching practicum allowed the pre-service teachers to (re)consider what teaching and learning entail from the perspective of practice school teachers and teacher trainers, and to re(assess) their self-evaluation of their performance in teaching practicum. The teaching practicum enabled the pre-service teachers to be teachers at schools that helped them build a new identity as English teacher.

The pre-service teachers taking teaching practice course are assumed to obtain realistic information about their own occupation. Yet again, when the pre-service teachers were interrogated qualitatively about their teaching practicum course, practice teachers, teacher trainers and self-evaluations of their performance by the help of questionnaire, essay papers and in-depth interviews, the researchers reached some remarkable conclusions as mentioned above.

In the light of the conclusions, some practical recommendations can be noted. In the broadest sense, the curricula of pre-service training programs should be revised in terms of their usefulness in teaching practicum. In other words, EFL teachers should be trained according to the needs of foreign language education system. Within the scope of the results obtained, first pre-service teachers need to raise awareness of teaching practicum by the help of their teacher trainers at the faculty of education in order to carry out a consequential pre-service training. Secondly, pre-service teachers need a careful supervision of their practice teachers at the practice schools in the course of teaching practicum in order to have experience in every sphere of teaching. Only by this way, it seems probable to train pre-service teachers both theoretically and practically during their educational

practices. And thirdly, pre-service teachers' self-evaluations clearly indicate that they are having difficulty in creating a meaningful classroom discourse in English. Thus, they should be academically trained on how to develop classroom discourse in order to apply communicative language teaching. Fourthly, practice teachers should be provided with in-service training on teaching practicum before they are assigned as practice teachers. As known, some practice teachers at schools do neither have knowledge about the responsibilities and duties of practice teachers nor have the ability or will to guide pre-service teachers. For this purpose, pre-service teachers' negative opinions on practice teachers at schools can be decreased as practice teachers will be trained on a wide variety of aspects such as showing respect, behaving well and having experience in training pre-service teachers, etc. Fifthly, pre-service teachers' negative opinions on teacher trainers indicate that teacher trainers do not visit them at the schools. This clearly identifies that teacher trainers pay little attention to teaching practicum. Accordingly, a fairer solution to this problem should be suggested by considering all its impacts.

The study was restricted to 37 pre-service teachers of English at a state university in Turkey. Moreover, the study was confined to the qualitative data obtained from a questionnaire, in-depth interviews and essay papers. The data included Turkish EFL teachers' positive and negative opinions on teaching practicum, practice teachers and teacher trainers. It also included pre-service teachers' self-evaluations of their performance in teaching practicum. To be brief, the data obtained in this study are limited to the factors above. Thus, it is vital to conduct qualitative studies for a better understanding of the outcomes of teaching practicum. Hence, further research should focus on the effects of teaching practicum and the ways of dealing with the negative opinions on teaching practicum and the factors that could affect EFL teachers' opinions on their self-evaluation. Relatively, more research is required in order to improve teaching practicum from the perspective of not only pre-service teachers but also of practice teachers and teacher trainers.

REFERENCES

- Aksit, N. (2007). Educational reform in Turkey, *International Journal of Educational Development*, 27, 129-137.
- Alaz, A., & Birinci-Konur, K. (2009). Öğretmen adaylarının öğretmenlik uygulaması dersine yönelik deneyimleri. *I. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi*, Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Ali, M. S., Othman, A. J., & Karim, A. F. A. (2014). Issues and concerns faced by undergraduate language student teachers during teaching practicum experiences. *Malaysian Online Journal of Educational Sciences*, 2(3), 22-30.

- Anderson, J. (1998). Service-learning and teacher education. Retrieved from <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED421481.pdf>
- Aydın, S., Selcuk, A., & Yeşilyurt, M. (2007). Öğretmen adaylarının “Okul Deneyimi II” dersine ilişkin görüşleri-Yüzüncü Yıl Üniversitesi örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(2), 75-90.
- Barton, G. M., Hartwig, K. A., & Cain, M. (2015). International students’ experience of practicum in teacher education: An exploration through internationalisation and professional socialisation. *Australian Journal of Teacher Education*, 40(8), 149-163.
- Boyce, C., & Neale, P. (2006). Conducting in-depth interviews: A guide for designing and conducting in-depth interviews for evaluation input. Pathfinder International Tool Series, Monitoring and Evaluation-2. See for more information. <http://compositionawebb.pbworks.com/f/conducting+in+depth+interviews.pdf>.
- Britzman, D. P. (2003). *Practice makes practice: A critical study of learning to teach*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Busher, H., Gündüz, M., Cakmak, M., & Lawson, T. (2015). Student teachers’ views of practicums (teacher training placements) in Turkish and English contexts: a comparative study. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 45(3), 445-466.
- Caner, M. (2010). A blended learning model for teaching practice course. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 11(3), 78-97.
- Chambers, D., & Lavery, S. (2012). Service-learning: A valuable component of pre-service teacher education. *Australian Journal of Teacher Education*, 17(4), 128-137.
- Chunmei, Y., & Chuanjun, H. (2015). “We are left in Limbo!”: Chinese EFL student teachers’ teaching practicum experience. *Frontiers of Education in China*, 10(2), 226-250.
- Coffey, A., & Lavery, S. (2015). Service-learning: A valuable means of preparing pre-service teachers for a teaching practicum. *Australian Journal of Teacher Education*, 40(7), 86-101.
- Çelik, R. (2017). Quality and diversity: reconsidering John Dewey and some fundamental problems of teacher training system in Turkey. *Sustainable Multilingualism*, 11(1), 54-71.
- Day, R.R. (2013). Peer observation and reflection in the ELT practicum *Journal of Language and Literature Education*, 8, 1-8.
- Debreli, E. (2016). Pre-service teachers’ belief change and practical knowledge development during the course of practicum. *Journal of Education and Training Studies*, 4(7), 37-46.

- Dörnyei, Z. (2007). *Research methods in applied linguistics: Quantitative, qualitative, and mixed methodologies*. Oxford: Oxford University Press.
- Ellis, R. & Barkhuizen, G. (2016). *Analysing learner language*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- Farrell, T. S. (2008). 'Here's the book, go teach the class' ELT practicum support. *RELC Journal*, 39(2), 226-241.
- Freeman, D., & Johnson, K.E. (1998). Reconceptualizing the knowledge-base of language teacher education. *TESOL Quarterly*, 32(3), 397-417.
- Gan, Z. (2013). Learning to teach English language in the practicum: What challenges do non-native ESL student teachers face? *Australian Journal of Teacher Education*, 38(3), 92-108.
- Genç, H. (2015). A Critical overview of English language teacher education in the Turkish education system: Pre-service and in-service. Akbarov, A. (Ed.) *The practice of foreign language teaching: theories and application*. UK: Cambridge Scholars Publishing.
- Gökçe, E., & Demirhan, C. (2005). Öğretmen adaylarının ve ilköğretim okullarında görev yapan uygulama öğretmenlerinin öğretmenlik uygulaması etkinliklerine ilişkin görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 38(1), 43-71.
- Grossman, G. M., Onkol, P.E. & Sands, M. (2007). Curriculum reform in Turkish teacher education: attitudes of teacher educators towards change in an EU candidate nation, *International Journal of Educational Development*, 27, 139-150.
- Grossman, G.M., Sands, M.K. & Brittingham, B. (2010). Teacher education accreditation in Turkey: The creation of a culture of quality. *International Journal of Educational Development*, 30(1), 102-109.
- Kömür, Ş. (2010). Teaching knowledge and teacher competencies: A case study of Turkish pre-service English teachers. *Teaching Education*, 21(3), 279-296.
- Lavery, S., Cain, G., & Hampton, P. (2014). A service-learning immersion in a remote aboriginal community: Enhancing pre-service teacher education. *International Journal of Whole Schooling*, 10(2), 39-54.
- Leathes Report (1918). *Modern Studies, Being a Report of the Committee on the Position of Modern Languages in the Educational System of Great Britain*. London: HMSO.
- Merç, A. (2015). Assessing the performance in EFL teaching practicum: Student teachers' views. *International Journal of Higher Education*, 4(2), 44-56.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis*. (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

- Morales Cortés, Y. A. (2016). Unveiling pre-service teachers' attitudes toward teaching: The role of pedagogical practicums. *Profile Issues in Teachers Professional Development*, 18(2), 47-61.
- Ozmen, K. S. (2012). Exploring student teachers' beliefs about language learning and teaching: A longitudinal study. *Current Issues in Education*, 15(1), 1-16.
- Richards, J. C. (2002). 30 years of TEFL/TESL: A personal reflection. *RELC Journal*, 33(2), 1-35.
- Salı, P. (2008). *Novice EFL teachers' perceived challenges and support needs in their journey to become effective teachers*. Unpublished doctoral dissertation, Anadolu University, Eskişehir.
- Sands, M. & Stevens, D. (2009). Teacher education in Turkey: Issues and trends. Mutua, K., & Sunal, C. S. (Eds.) *Research on Education in Africa, the Caribbean, and the Middle East: An Historic Overview*. USA: Information Age Publishing.
- Sarıçoban, A. (2016). Foreign language teaching practicum beliefs of student teachers. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 12(1), 166-176.
- Stenberg, K., Rajala, A., & Hilppo, J. (2016). Fostering theory-practice reflection in teaching practicums. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 44(5), 470-485.
- Şaban, A. (2003). A Turkish profile of prospective elementary school teachers and their views of teaching. *Teaching and Teacher Education*, 19(8), 829-846.
- Taylor, S., & Littleton, K. (2006). Biographies in talk: A narrative-discursive research approach. *Qualitative Sociology Review*, 2(1), 22-38.
- Trent, J. (2013). From learner to teacher: Practice, language, and identity in a teaching practicum. *Asia-Pacific Journal of Teacher Education*, 41(4), 426-440.
- Tülüce, H. S., & Çeçen, S. (2016). Scrutinizing practicum for a more powerful teacher education: A longitudinal study with pre-service teachers. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 16(1), 127-151.
- Wallace, M. J. (1991). *Training foreign language teachers: A reflective approach*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Yıldız, M., Geçikli, M., & Yeşilyurt, S. (2016). Turkish prospective English teachers' reflections on teaching practice. *Universal Journal of Educational Research*, 4(4), 696-703.
- Yin, R. K. (2010). *Qualitative Research from Start to Finish*. New York: SAGE Publications, Inc.
- YÖK (2007). *Eğitim fakültesi öğretmen yetiştirme lisans programları*. (In Turkish). Ankara: Yükseköğretim Kurulu Yayını.

Derleme Makalesi/ Review Article

**EXTRADITION – EU, KOSOVO AND ALBANIA REGULATORY
FRAMEWORK**

**SUÇLULARIN İADESİ: AVRUPA BİRLİĞİ, KOSOVA VE ARNAVUTLUK
ÇERÇEVESİ**

Nuhi OSMANİ* Afrim HOTİ**

*Geliş Tarihi: 05.12.2017
(Received)*

*Kabul Tarihi:22.03.2018
(Accepted)*

ÖZ: Günümüz dünyasında devletleri barış ve güvenliğe katkı sağlamaları için işbirliğine yönlendiren suçluların geri iadesi hem hukuki bir terim olarak hem de uluslararası hukukta yasal bir süreç olarak oldukça önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm dünyada ülkeler barış ve güvenliği güçlendirmek adına suçluların geri iadesi ilkesini mümkün olan en iyi şekilde dizayn etmek için çabalamakta ve her faili yakalamak, mahkemeye çıkarmak ve cezalandırmak için yasal mekanizmalarını koordine etmektedirler. Suçluların geri iadesi ilkesi günümüzde hem Avrupa Birliği hem de AB'ye üye olmak isteyen ülkeler için de, örneğin Arnavutluk ve Kosova Cumhuriyeti, önemli bir mekanizmadır. Bu çalışma, öncelikle AB'nin daha sonra da Arnavutluk ve Kosova Cumhuriyeti'nin suçluların iadesi ilkesi konusunda neler yaptığını, ve süreci iyileştirmek adına ne gibi mekanizmalar geliştirdiğini analiz etmektedir. ABve Arnavutluk'tan farklı olarak Kosova örneğinde devletlerin Kosova'yı tanımaması gibi karşılıklı işbirliğini etkileyen 'extra' engeller bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Suçluların İadesi, Fail, Tutuklama, Suç, İlkeler, Normlar, Yasal Engeller , AB, Arnavutluk, Kosova.*

ABSTRACT: Extradition as legal concept as well as legal phenomenon at the international law has been and is becoming one of the most important aspects to push states cooperates in order to contribute to peace and security in the world today. As such, it is broadly known phenomenon in the today's world. Countries worldwide are going through serious attempts to consolidate and design it in the best possible model aiming strengthening of peace and security by coordinating the activities and mechanism in order to ensure detention, put in trial or suffer the punishment of each and every perpetrator. Extradition today appears one of the most important mechanism and instruments within the framework of European Union. It is also becoming an important mechanism beyond Europe, namely in countries aspiring to be members of the European Union like Republic of Albania and Republic of Kosova. Thus this paper attempts to present and analyze the approaches that, first of all EU is doing and in the following Republic of Albania and Republic of Kosova, institutions are using to improve the process and consolidate the institute of Extradition, through which an rule of law, respect of human rights, transparency and democratic life is promoted.

* PhD Candidate at the University of Flensburg Pristina Kosovo, nuhi.osmani@rks-gov.net

** Prof. Ass. Dr., University Hasan Prishtina, Pristina Kosovo, afrim.hoti@uni-pr.edu

Different from the usual practices at EU level as well as countries like Albania with no contested statehood, in Kosovo case there are some “extra” obstacles as those of mutual cooperation between states which are still refusing the recognition of the country.

Keywords: *Extradition, Perpetrator, Detention, Offense, Principles, Norms, Legal Obstacles, EU, Albania, Kosovo.*

1. THE DEFINITION OF EXTRADITION

Peace, security and stability are among the objectives of the humankind nowadays. State actors as well as international organizations are concentrated to design and create patterns as well as necessary mechanisms to promote human rights and democracy by consolidating and coordinating the activities and the mechanism to contribute to it. There are many institutions dealing with it, some with the diplomatic nature, some with the judicial and the aim is single one; Promotion of justice and sue the perpetrator and impose the justice to him. The existence of different states imposed the need and made it crucial that cooperation between states seems to be necessary as the need to sue, arrest and transfer of the perpetrator from a state to another state appears. Extradition in criminal law and also in international criminal law means delivery of the perpetrator from a country to another (country of residence) in (the country where he is wanted) in order that against him to develop penal procedure, and execute against him the punishment which is sentenced with a decree entered into force.¹ Extradition is the surrender of a person by one State to another, the person being either accused of a (extraditable) crime in the requesting State or unlawfully at large after conviction.² There are also other definitions of the extradition when it comes to the core meaning of the phenomenon. Robert Cryer, Hakan Friman, Darryl Robinson and Elizabeth Wilmshurst in their attempts to define the extradition emphasize that “Extradition is an international institution for legal cooperation, to deliver the perpetrator from one country to another or (from country of residence to the country of judgment) (known extradition), or execution of the punishment which actually is done (executive extradition)”.³ Originally informal, extradition was the first form of legal cooperation to be regulated by international (bilateral and later multilateral) agreements.⁴ At the same time, authors like John RWD Jones and Rosemary Davidson define it as in the following “Extradition is the formal, legal process for returning persons located in one country to another for one of the following

---

¹Dr. Salihu, Ismet, E drejta Penale Ndërkombëtare 2005. Page 140

²An Introduction to International Criminal Law and Procedure, Extradition. Page 79. Robert Cryer, Hakan Friman, Darryl Robinson and Elizabeth Wilmshurst 2007

³Ibid. pp. 654

⁴Ibid

purposes: Criminal prosecution, sentencing (if they have already been tried convicted); or the carrying out of a sentence already imposed.⁵ Thus, many other definitions elaborate the institute of extradition as kind of transfer of a suspected person to a state which is actually claiming him/her back. Of course, such a measure must be based as well as regulated by the legal mechanism starting from the constitutions and laws as internal legal mechanism and continue with the international agreements as to reflect the readiness for cooperation between the different countries. Extradition between nations is usually based on a treaty between the country where the accused is currently located and the country seeking to place him or her on trial for an alleged crime.⁶ Extradition is a legal process by which a person suspected or convicted of a criminal offence is transferred from one country to another for the purposes of prosecution, or to serve a sentence already imposed.⁷

In European context, extradition seems to be a very necessary act if it is considered the character always much more complicated of the criminality. After treating a concept of definitions it will explicate juridical nature of extradition institution. Extradition represents juridical relations that are set between two countries, in all those cases where the competent authorities of penal preceding are not able to act outside the territorial jurisdiction, to complete their functions due to the location of the perpetrator or place of the execution.⁸

2. LEGAL OBSTACLES FOR EXTRADITION

As abovementioned, extradition as an act as well as mechanism must be done in compliance with the international as well as international legal norms. At the same time, there are legal obstacles for the extradition, which will be treated in this chapter, and they can be regarded as in the following;

- regarding the perpetrators of the offenses,
- the type of offense,
- territorial principle of criminal law action,
- obstacles (reasons) for the development of procedural criminal proceedings.⁹

---

⁵Extradition and Mutual Legal Assistance Handbook Second Edition, Edited by John R W D Jones and Rosemary Davidson. Page 3.

⁶For more check at; <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/extradition>. Lastly updated on January 9th, 2017.

⁷For more check at; <http://www.prisonersabroad.org.uk/wp-content/uploads/2015/07/extradition.pdf>. Lastly updated on January 9th, 2017.

⁸Extradition and European Detention Order 2011. pp .40.

⁹Ibid. pp 151

- In the following, in order to clarify the nature of extradition in general and the legal obstacles in particular, as per space we have within this paper, we will try to elaborate first two legal obstacles.

2.1. Obstacles For Extradition Related To The Perpetrator Of The Offense

A. Citizenship As An Obstacle For Extradition

In national legislation of European Countries and a great number of international contracts it is acquired general principle that native citizenship cannot be extradited. Prohibition of native citizen extradition for the first time in internal justice is anticipated in Belgium Law on extradition in (1833), while in international relations in the interstates contract on extradition between France and Belgium in (1834).¹⁰ Apart from it, many countries have mentioned it also in the reservation texts which are attached to the convention itself. Among many countries which reflected to this obstacle, Kosovo has done the same, pursuant to article 517; clause 1 of Criminal Procedure Code where it is anticipated that only the foreign citizen can be transferred (extradited), and extradition of Kosovo citizenship is prohibited without considering it if he committed the offense in Kosovo or abroad. Now this issue is regulated through the article 219 of the new Criminal Procedure Code¹¹, and Law no. 04/1-213 on International Legal Cooperation in Criminal Matters as well as the nationality of the perpetrator of the offense – this principle is confirmed in articles 6-1a) and 6-2 of Extradition Convention¹², where each undersigned party will have right to dispute extradition of its citizen. But we must admit that the rule of non-extradition is not general in time and space. In the history, the undersigned treaty between France and Savoya in 1376 anticipated that parties must surrender their citizen, and decree of 23 October 1811 admitted non-expressly surrenders of French citizens even though the practical French citizen's occurred in the XIX century. The Anglo-Saxon countries admitted always extradition of their compatriots in the countries which are engaged to admit the reciprocity principle. Italy even though set up the rule of non-extradition in article 13 of its Criminal Code, makes exclusion when it is anticipated clearly by any international convent.¹³ Pursuant to Albanian legislation by recognizing that the request for extradition shall be denied “when the required person is Albania citizen and there isn't any agreement that anticipates otherwise”, as it is shown this sanction is not absolute since the extradition of an Albania

---

¹⁰Dr. Salihu, Ismet, E drejta Penale Nderkombetare. pp 151

¹¹ Art 219, International request, Code Nr. 04/1-123, on Criminal Procedure–RP of Kosovo.

¹² Convention of Extradition in articles 6-1a) and 6-2

¹³Mr. Pradel Jean, Mr Gert Vermeulen, Mr geert Corstens, E drejta Penale Europiane. Perkthyer nga Edmond Xhabija, Valbona Nano, Tirane 2009. ppe 107,108.

citizen is allowed if there is an accord.¹⁴ The requests of extradition as well against Albania citizens who have committed offences abroad and they returned mustn't be admitted. Criminal Code in article 6¹⁵, enables a person to be convicted under Albanian law.¹⁶

Lack of state mutual recognitions could be considered as barriers to extradition e.g. Kosovo relations and possible extraditions with Republic of Serbia, Bosnia and Herzegovina and other states refusing to recognize Kosovo. But, even in these cases, there are mechanisms to find and enable extraditions. Kosovo has filed a request for extradition from Serbia, which still does not recognize Kosovo. This procedure is performed formerly by UNMIK¹⁷, while nowadays this procedure is performed by the Office of the High Representative of the EU (EUSR). Therefore, in these cases the Office of the High Representative of the EU (EUSR), through its representatives in the Ministry of Justice, is responsible for facilitating cooperation between the Ministry of Justice and institutions in countries still have not recognizing Kosovo. E.g. the request for extradition submitted by the Ministry of Justice and forwarded to the relevant authorities through the EUSR. Apparently, EUSR serves as a bridge to these cases. So far, there were 3 extraditions from countries that have not recognized Kosovo still and they are as follows; Greece, Bosnia and Slovakia.¹⁸

There are other similar barriers for extradition between other states due to the lack of relations and different political obstacles as well as dual citizenship like cases of Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia whose citizens keep dual citizenship. The Ministry of Justice of Bosnia and Herzegovina claims that there are many obstacles to such an agreements. Croatia would have to change its constitution, for example, while Serbia and Bosnia would have to amend their criminal codes.¹⁹ The political climate as well as political will remains a real obstacle for the extradition between these states too.

B. Humanitarian Causes As An Obstacle For Extradition

Humanitarian circumstances constitute obstacles for extradition too. It is anticipated within the internal legislation of many countries that some humanitarian

---

¹⁴Dr.Xhafo Jola (cikel leksionesh) E Drejta Penale Ndërkombëtare. Tirane 2009. pp 288.

¹⁵ Art 6, Criminal Code of Republic of Albania, adopted with the Law Nr.7895, date 27.1.1995

¹⁶ Prof.as.Dr. Hoxha Artan, Halim Islami dhe Ilir Panda, Procedura Penale. 2011. pp 659.

¹⁷ United Nation Mission in Kosovo, based on Resolution 1244.

¹⁸ Information taken by the Albanian Ministry of Justice.

¹⁹For more check at; <http://www.balkaninsight.com/en/article/balkan-prosecutors-act-to-ease-dual-citizenship-dilemma> . Lastly updated on January 9th, 2017.

causes might be considered as obstacles for extradition. Such causes for refusal of extradition are those as in the following:

- older age,
- disease,
- minor age... etc,

Prof. Ismet Salihu stipulates examples of the Nordic countries and Swiss legislation. Within these legislations, he emphasizes that “It is not allowed extradition of minor age person, sick person as well as the person with family hardship and similar causes”.²⁰ Anyway, the European Convent of Extradition doesn't mention the circumstances in relation to the age, health situation and other personal reasons, which are mentioned in bilateral conventions of extradition. For instance France has ratified the convention by a declaration by which the delivery of person may be refused, if it brings him extremely grave consequences due to his age²¹, this applies also for elderly and minors.

2.2 The Type Of Offense As An Obstacle For Extradition

Within a large number of international contracts and European Convention on Extradition is anticipated that the request on extradition will be refused for the following offenses: Political offense, military offences, fiscal and financial offense, oppression offense and offence that are persuaded according to private claims.²² Let us elaborate in the following, at least, some of them.

A. Political Offenses

First ideas about none extraditing of perpetrators of political offense began in second half of XIX century, and in the extradition Law of Belgium (1833)²³. Regarding the qualification issue of political offense are given various opinions therefore such acts according to Professor Salihu are considered those that threaten internal and external security of a country, constitutional system, sovereignty, independence and territorial integrity. Kosovo applicable criminal legislation, promotes the principle of non permission extradition for political offense.²⁴ Pursuant to article 3-1 of 1957 European Convention, extradition won't be admitted if the act for which it is required is considered political. According to a decision in France, political acts are those that threaten policy that is directed by the Government and sovereignty, against constitutional system and separation of powers. Doctrine of international criminal law a great importance gives to political

---

²⁰ Dr. Salihu, Ismet, E drejta Penale Ndërkombëtare 2005. pp 153

²¹Mr. Pradel Jean, Mr Gertts Vermeulen, Mr Geert Corstens, E drejta Penale Europiane. Perkthyer nga Edmond Xhabija, Valbona Nano, Tirane 2009. pp 106

²²Cited source 2005. pp 154

²³Ibid. pp 154

²⁴Cited source 2005. pp 155

crimes, what is confirmed even by Institute of International Justice, which states that; “even if a law doesn’t anticipate non-permission of extradition for political offense, it should respect justice norms that prohibit hand over of defendant for a political act.”²⁵ More than this, article 5(1) of the 1987 Extradition Treaty between Spain and Argentina stipulates: “Extradition shall not be granted for political offences or offences related to offences of such a nature.” It provides, however, that “b) acts of terrorism [and] c) war crimes and crimes which are committed against the peace and security of mankind” shall not be considered political crimes.²⁶

B. Military Offenses

Military offenses are criminal acts through which are threatened defined arrangements of military services, particular duties of military effectives and generally duties to the National Defense.²⁷ As a military offense is, also, considered desertion, disobedience refuse of execution of the order or refuse of admission of weapons etc.

Pursuant to European Convention on Extradition of 1957, extradition for the reason of a military criminal offense which is not anticipated by the common justice is excluded from application scope of this convention. Non extradition regarding clearly military offenses, as desertion, but not acts of common justice committed by a military effective, for instance theft committed by a military effective doesn’t prohibit his extradition, of course if are completed the other requirements anticipated with this convention.²⁸

C. Economical – Fiscal Offenses

Economic and fiscal offences are also excluded to be subject of extradition. According to a large number of international contracts and national legislations was excluded the possibility of extradition for such offenses, such an issue was considered as interference in economic relationships of the other country.²⁹ After collapse of communist economic system, the former communist countries introduced the market and trade economy, actually economic relationships between countries developed, thus such developments can have influences between countries and this form of criminality shouldn’t be considered obstacle for extradition but furthermore it is being used in international cooperation to prohibit

---

²⁵Dr.Xhafo Jola (cikël leksionesh) E Drejta Penale Ndërkombëtare, Tirane 2009. pp 289

²⁶ International Committee of the Red Cross(CH). For more check at; <https://ihl-databases.icrc.org/> . Lastly updated on January 9th , 2017.

²⁷ Dr. Salihu, Ismet, E drejta Penale Ndërkombëtare. Prishtine 2005. pp 156

²⁸Mr. Pradel Jean, Mr Gert Vermeulen, Mr Geert Corstens, E drejta Penale Evropiane. Përkthyer nga Edmond Xhabija, Valbona Nano, Tirane 2009. pp 117

²⁹Ibid..pp 157

and combat such type of criminality. Bilateral convention also (prior to Convention of 1957), systematically excluded extradition for financial offences, customs and currency exchange as it is being used for military offenses. In article 5 of European Convention on Extradition of 1957, it is anticipated that in the field of taxes and customs, exchange, extradition will be admitted only if member states agreed for every offense or categories of offenses.³⁰ Fiscal evasions an obstacle of economic development for a country, since it seriously damages material goods of society, and makes impossible to encase the budget of the state, therefore this act is persuaded as with internal and international legislation. As a very serious crime against state it is anticipated even with Criminal Code of Kosovo (article 249 avoidance from taxation). European Convention for extradition anticipates extradition of persons with criminal offenses.

D. Criminal Offenses Of Oppression

Previously these acts were identified with political and religious offenses and these with international conventions were considered as cause for possibility of exclusion from extradition.³¹ Actually these ideas belong to the past, therefore basing in international and internal legislation and international accords hardly are any provisions that prohibit extradition. According to the criminal legislation of Kosovo, such acts do not constitute a crime to be subject of extradition.

4. EXTRADITION AT THE EU MEMBER STATES EUROPEAN ORDER OF DETENTION

Extradition at the EU member states is done based on the Convention on Extradition between the Member States of the European Union 1957. Before signature of this convention there are taken into account a number of conventions. These conventions are as in the following:

- Convention on Extradition of 13 December 1957 (hereinafter referred to as the 'European Convention on Extradition`),
- The European Convention on the Suppression of Terrorism of 27 January 1977 (hereinafter referred to as the 'European Convention on the Suppression of Terrorism`),
- The Convention of 19 June 1990 applying the Schengen Agreement of 14 June 1985 on the gradual abolition of checks at their common borders in relations between the Member States which are party to that Convention, and
- the first chapter of the Treaty on Extradition and Mutual Assistance in Criminal Matters between the Kingdom of Belgium, the Grand-Duchy of Luxembourg and the Kingdom of the Netherlands of 27 June 1962, as amended by the Protocol of 11 May 1974 (hereinafter referred to as the

---

³⁰Ibid. pp 118

³¹ Dr. Salihu, Ismet, E drejta Penale Ndërkombëtare. Prishtine 2005. pp 158.

'Benelux Treaty`) in relations between the Member States of the Benelux Economic Union. Art 2. Paragraph 1 shall not affect the application of more favorable provisions in bilateral or multilateral agreements between Member States, nor, as provided for in Article 28 (3) of the European Convention on Extradition, shall it affect extradition arrangements agreed on the basis of uniform or reciprocal laws providing for the execution in the territory of a Member State of warrants of arrest issued in the territory of another Member State.³²

Anyway, as composition of these pieces of legislation EU, in order to contribute to the extradition which is subject of this paper, and in order to accelerate activities within the EU framework managed to draft and adopt the abovementioned convention. The aim of the Convention on Extradition, now replaced in most cases by the Framework Decision on the European arrest warrant, was to facilitate extradition between the Member States in certain cases. It supplemented the other international agreements such as the European Convention on Extradition 1957, the European Convention on the Suppression of Terrorism 1977 and the European Union Convention on Simplified Extradition Procedure 1995.³³

According to European Union Law except extradition as an important and key instrument in the field of international juridical cooperation in criminal matters, there is also another mechanism which is created with framework decision of European Union Council nr. 584/13.06.2002, hereby it will be created another new legal system of cooperation in the penal field, which is so called European Order of Detention. Initially in implementation of this European Order of Detention took part only five countries which implemented this new system of cooperation in the extradition issue, whereas later this system have represented some other countries where the framework decree has started to be implemented on 1 January 2004 from member countries. This decision is preceded and followed up by several mechanisms and forms of cooperation such as: Treaty of Paris and Rome, Maastricht, Amsterdam, Nice and Lisbon, which increased forms of cooperation in the field of justice, especially in criminal matters and particularly in the field of extradition whereby as it is said above was created a new legal system which replaced extradition and was called European Order of Detention. European Order of Detention is a taken decision by a court authority of a member state in direction of detention and deliver of a person by the other country member, in

---

³² Convention on Extradition between Member States of the European Union. Article 1, General provisions, Page 1

³³ For more check at: <http://eur-lex.europa.eu/homepage.html> . Lastly updated on January 9th, 2017.

order to stop this person, to be exercised criminal prosecution or execution of sentence imprisonment.³⁴ Characteristic of European Order of Detention is that it simplifies the way of cooperation in this field regarding cooperation of member states by eliminating political and administrative systems of extradition. Actually the cooperation is done only by judicial authorities while administrative bodies in this case the Ministry of Justice will be notified only when the proceeding of European Order of Detention is and this all with the purpose of creating a review of keeping a statistical evidence.

Outside of the European Arrest Warrant Scheme, there is no such thing as an international arrest warrant. The closest thing available today is an Interpol 'Red Notice' through which States seek the arrest or provisional arrest of wanted persons overseas, with a view to extradition.³⁵ The European Arrest Warrant (EAW), applied throughout the EU, replaced lengthy extradition procedures within the EU's territorial jurisdiction. It improves and simplifies judicial procedures designed to surrender people for the purpose of conducting a criminal prosecution or executing a custodial sentence or spell in detention.³⁶

4.1. Extradition Procedure According To The European Law

The first framework decision to be fully implemented by all Member States was Council Framework Decision of 13th June 2002 on the European arrest warrant and the surrender of persons between Member States. The Framework Decision sets out how such surrender should work in practice but it was left to each Member State to implement the Framework Decision via its own domestic legislation.³⁷ According to classic bilateral conventions and internal law the described procedure develops in two stages:

- stage of request of extradition that is done in the request country from the country required, and
- stage of the review of this request by the country to which is required

... after previous review of Council of Europe Convention of 13 December 1957, supplementary protocol of 1978, Schengen Convention of 1990 procedure of extradition is developed in this way:³⁸

---

³⁴ Prof.as.Dr. Hoxha, Artan, *Ekstradimi dhe Urdhri Evropian i ndalimit 2011. Page 199*

³⁵ For more check at; <http://www.prisonersabroad.org.uk/wp-content/uploads/2015/07/extradition.pdf> . Lastly updated on January 9th, 2017.

³⁶For more check at; http://ec.europa.eu/justice/criminal/recognition-decision/european-arrest-warrant/index_en.htm . Lastly updated on January 9th, 2017.

³⁷For more check at; <http://www.cps.gov.uk/> . Lastly updated on January 9th, 2017.

³⁸Mr. Pradel Jean, Mr Gert Vermeulen, Mr geert Corstens, E drejta Penale Europiane. Perkthyer nga Edmond Xhabija, Valbona Nano, Tirane 2009. pp 127

Requesting state submits a request to the requested state, pursuant to Convention of 1957- article 12, the request drafted in a written form will be submitted in diplomatic way. The Convention has one principle and one exclusion; the principle is sending the request through diplomatic way appropriately Ministry of Foreign Affairs and Ministry of Justice of both countries; whereas there is an exception to precipitate the procedure, which requires the interference of both Ministers of Justice, and consular way. However this exclusion is preceded by a previous agreement established between two ministers of Justice. This form which is extraordinary and is used in very seldom cases became a usual form with changes in supplementary Protocol of 1978.

To the request should be attached several documents that are anticipated pursuant to article 2 of 1957 Convention:

- The original or authentic copy of sentenced decree (for extradition in order to execute judgment), or prohibition order or any other document with the same value issued with all forms of the requested state, (for extradition in order to punish him);
- A description on the fact with which is required extradition, together with legal qualification and reference articles;
- A copy of applied legal provisions or, in their lack a statement on the applied right, precise description of the perpetrator and every useful information for the citizen and his identity.³⁹

Consequently, EU countries can no longer refuse to surrender, to another EU country, their own citizens who have committed a serious crime or are suspected of having committed such a crime in another EU country, on the grounds that they are nationals.⁴⁰ Let us, in the following, reflect at the extradition situation into non EU members, more precisely case of Republic of Kosovo and Republic of Albania.

5. EXTRADITION IN THE REPUBLIC OF KOSOVO

Extradition in the Republic of Kosovo is based at the county's Constitution, international law and international agreements. Responsibility to develop and conduct administrative procedures in terms of extradition in the Republic of Kosovo falls within the Ministry of Justice, respectively Department of International Legal Cooperation, which from March 20, 2009 has received full powers to cooperate with the prosecution and courts as well as diplomatic missions and other national and international mechanisms. Legal base which serves to carry out this procedure in Republic of Kosovo apart from the Constitution and international agreements is Law no. 04/1-213 on International Legal Cooperation in

---

³⁹Cited source 2009. pp 128

⁴⁰http://ec.europa.eu/justice/criminal/recognition-decision/european-arrest-warrant/index_en.htm . Lastly updated on January 9th, 2017.

Criminal Matters. Kosovo's constitution envisages the issue of extradition under the aspect of rights, freedoms and human security according to Article 29, paragraph 1 of the constitution, under Right to Liberty and Security of noting that "Everyone is guaranteed the right to freedom and security". No one may be deprived of liberty except in cases prescribed by law and competent court noted while subparagraph 1.5 of these restrictions are for illegal entry into the Republic of Kosovo or the lawful order of expulsion or extradition.⁴¹ Extradition procedure, also in terms of handling international claims is foreseen in Article 219, international requirements where paragraph 1 of this Article, urges the state prosecutor or competent judge as soon as possible, starting requests for international legal assistance, requests extradition request for the transfer of prisoners or requests enforcement of judgments, while paragraph 2 states that; "All international requests made in accordance with the Law on International Judicial Cooperation in Criminal Matters, Law no. 04 / L-31 which ultimately means that the Law on International Judicial Cooperation in Criminal Matters is *Lex Specialis*, while paragraph 3 of this Article authorizes the Department of International Legal Cooperation in the role of international approval requirements under its mandate in terms of administrative communication with the judiciary. Article 6 of Law no. 04 / L-213 for International Judicial Cooperation in Criminal Matters stipulates that "the person wanted by another state for the purpose of criminal procedure or execution of the sentence may be extradited from the Republic of Kosovo in that country under the conditions set forth in this law".⁴²

5.1 Extradition Procedures Of Defendants And Convicted Persons

Extradition procedure began based on communication of the respective states. At the very beginning this communication occurred through diplomatic way through consulates, nowadays this way is done through administrative bodies likely Ministry of Justice of the respective state. According to Professor Dr. Ismet Salihu there are two systems through this items are arranged;

- Administrative system, and
- Mixed system.⁴³

According to the administrative sistem, which was for a long time dominant, justification of extradition request and final decision regarding to hand over is issued by the administrative body of the state wherein is the perpetrator, which issued all decisions and developed procedures for extradition of the perpetrator.⁴⁴ According to the mixed system, justification assessment for extradition request and

---

⁴¹ Constitution of Republic of Kosovo, Art 29, par 1, subpar 5.

⁴² Law nr. 04/L-213, on International Legal Cooperation in Criminal Issues, Art 6.

⁴³ Cited source. Page 167

⁴⁴ Ibid. Pg 167.

development of the procedure is in competence of court, while final decision, if the extradition will be allowed issues the administrative body or executive political body of the state.⁴⁵ This system is more applicable and stable wherein it is pointed out more real communication of administrative body and court. In order to develop the extradition procedure primarily should be submitted the request for extradition which is anticipated by criminal law and international conventions. To the request for extradition should attach also the factual evidences in which is relayed the based suspicion that the perpetrator has committed a criminal act.

To the request as justification should be attached the following evidences: data for identity of defendant or convicted person (name and surname, his picture, finger prints etc), decision on imprisonment designation, issue of arrest warrant if the defendant ran away or any other similar decision of court wherein are stated also the suspicion evidences against perpetrator. According to Penal Procedure Code this procedure is arranged pursuant to article 518, paragraphs 1 and 2, anticipates that the request for extradition to be done through a request, whereas actually this procedure is arranged with the Law of International Cooperation, article 17 the request for extradition is exercised as follows:

- (1) Procedure for extradition of perpetrator to be initiated only on the base of written request addressed to Ministry of Justice.
- (2) The request for extradition will present the offenses for which is required extradition and will be attached the following documents:
  1. A precise description of perpetrator, together with other data in order to help the verification of perpetrator, citizenship and location;
  2. Original or copy certified of arrest warrant issued by the appropriate body of requested country, or if the perpetrator is sentenced for any offense, Original or certified copy of decree or any other paper that defines the proclaimed punishment, fact that the punishment is executable and the left period of the punishment. These documents must have in content period and place of punishment ,his role in committing the offense, legal qualification;
  3. Extract from criminal relevant law of country, regarding to the issue;
  4. If the perpetrator is sentenced for any other offense in his absence, then it will be attached the declaration where is written that the person was invited personally, or is notified with the date and place of session that brought to the decree, or by specifying available legal means for perpetrator in order to prepare his defense or that issue to be in retrial with his presence.

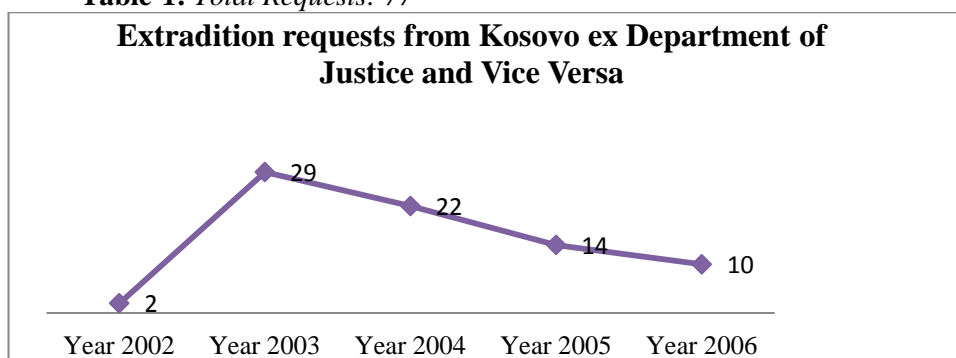
---

⁴⁵Ibid. pp 167.

- (3) If after the review of the request, required data and papers as in paragraph (2) of this article are unsatisfied, Ministry will require from the country to complete the request.

The extradition procedure is foreseen also in Article 18 paragraph 1 and 2 of Law no. 04 / L-213 of International Judicial Cooperation in Criminal Matters. This procedure starts after the arrival of the extradition request, based on a written request to the Ministry, while the request must contain the offense for which extradition is requested.⁴⁶ In the following, let us present in the table, extradition requests in numbers filed to the Kosovo Ministry of Justice in recent years⁴⁷.

Table-1: Total Requests: 77

Source: Authors Own Compilation

Within this table there are all cases filed at the Ministry of Justice of the Republic of Kosovo since 2002 till 2006 for the extradition requests from the ex Department of Justice⁴⁸ and vice versa from other states. But in the following we are presenting, in table 2, in a more detailed pattern divided into three categories – Statistics for the extradition cases (New requests, new requests in the open cases as well as responses) for the period of time between 1st of January 2007 – 31st of March 2016.⁴⁹

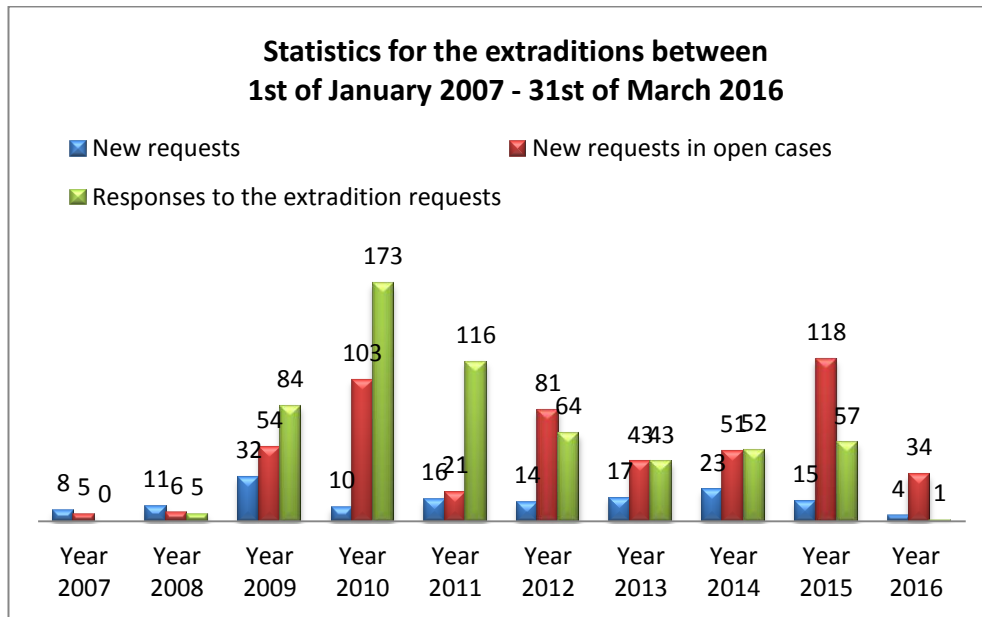
⁴⁶Law nr.04/L-213 for International Legal Cooperation on Criminal Issues,Art18, par1-2.

⁴⁷ Statistics are taken from the data of the Ministry of Justice of Republic of Kosovo.

⁴⁸ Such a body used to act before the proclamation of Kosovo's independence the equal role of a Ministry of Justice after Kosovo's independence.

⁴⁹Ibid

Table-2. Total Requests: 1261.

Source: Authors Own Compilation.

5.2. Request For Extradition Abroad

Primarily to allow extradition from the State, the requesting State must guarantee the condition that the extradited person must not be preceded or sentenced, he must not be retained in order to execute any other punishment or security measure and won't be subjected individual restrictions for another offense except that for which is allowed extradition.⁵⁰

5.3 Extradition Procedure Of The Country Where Is The Defendant Or Convicted Person

Procedure of extradition in the country where is the defendant or convicted person proceeds in two phases, first phase, or preparatory, will be reviewed is it justified the request for extradition. Regarding to first or preparatory phase of review if the request is justified for extradition, in science of the international penal right and legislation of various countries there are two systems: continental system and common law system. According to continental system the first phase of review ,when the request is reviewed for extradition consist only in verification from the court the identity of the defendant, it will be informed for what offense is required

⁵⁰Prof.as.Dr. Hoxha, Artan, "Ekstradimi dhe Urdhëri European i Ndalimit". 2011. pp 130

his extradition, and he will be notified about rights to engage a lawyer.⁵¹ Countries which use common law system the request for extradition consider as justified only if the foreign country provides sure proofs. Criminal Law of Kosovo has in content elements of both systems much more from continental system; this issue has been arranged with article 517 clause 7 of Penal Procedure Code.⁵² In the second phase will be decided if he will be allowed or refused the extradition.⁵³ In system of veto final decision of the court in final instance if the request for extradition is based produces two different legal effects. If the court finds that the request is not based, the executive body respectively administrative body of state is obliged to refuse extradition. When court finds that the request is based is left in discretion of decision from administrative political body. These solutions are possible when decision in relation to extradition is issued pursuant to internal law of the country. If there is a contract extradition the country cannot refuse extradition perverse when exist the obstacles for extradition.⁵⁴ According to the criminal procedure Code decision for extradition allowing in diplomatic way will be communicated to the state which allowed extradition article 527, Country to which is allowed extradition will be declared for admitting requirements in decision as principle of specialty, exclusion of the possibility to proclaim an imposition of defined sentence, prohibition to extradite the perpetrator to another country, if the requirements are admitted the competent bodies of both countries agree for the place, time and way of delivery of perpetrator. The decision with which is allowed extradition will be sent to the competent public body for internal affairs which orders that the foreign citizen to be accompanied up to the destination where he is delivered to the authorities of a foreign country, which required extradition pursuant to article 527 paragraph 2.

5.4. Extradition Procedure In The Country Which Requires Perpetrator Or Convicted Person

When the appropriate bodies decides for extradition of the perpetrator who is in the foreign country with a request must address to the political executive bodies to execute the extradition, this body decides according to its discretionary assessment by considering effective reasons of criminal procedure and execution of criminal sanctions, and causes of political opportunity, if political body decides for the extradition request from a foreign country, compiles the paper in written form and sends to that country.⁵⁵ This issue has been arranged with Criminal Procedure

---

⁵¹Ibid. pp 177.

⁵²Ibid. pp 177.

⁵³ Dr. Salihu, Ismet, E drejta Penale Ndërkombëtare. Prishtine 2005. pp 177.

⁵⁴Ibid. pp 178.

⁵⁵Ibid. pg. 180.

Code of Kosovo article 529, paragraph 1 when the perpetrator is settled in the foreign country the procedure is in proceeding, or is sentenced by local court, the competent body can exercise request for his extradition to Kosovo which will be submitted to the foreign country through diplomatic way, together with documents and data determined pursuant to article 518 of this Code. In the cases when exists the risk that the required person to be hidden or to expel the competent body requires that foreign country to undertake necessary actions to arrest or to imprison him and to submit the request for extradition, article 530 paragraph 1 in relation with article 629, in the request required for imprisonment should be stated the anticipated data pursuant to article 530, paragraph 2 of Penal Procedure Code.

In order to contribute cooperation between the states, Kosovo has signed several bilateral agreements aiming regulation of extradition. In the following we will present the extradition agreements with other countries ratified by Kosovo, which regulate, facilitate and support extradition procedures based on the Law Nr. 04/1-213 for International Legal Cooperation on Criminal Matters.⁵⁶

Table-3. Kosovo Extradition Agreements

Kosovo	Signatory party	Agreement Signature Date
Agreement between the Government of the Republic of Kosovo for extradition	Government of Macedonia	April 8, 2011
Agreement between the Government of the Republic of Kosovo for extradition	Turkey	May 31, 2011
Agreement between the Government of the Republic of Kosovo for extradition	Albania	November 6, 2012
Agreement between the Government of the Republic of Kosovo for extradition	Italy	June 19, 2013
Agreement between the Government of the Republic of Kosovo for extradition	Germany	June 29, 2015
Agreement between the Government of the Republic of Kosovo for extradition	USA	March 29, 2016

Source: Author's Own Compilation

6. EXTRADITION IN THE REPUBLIC OF ALBANIA

Extradition in the Republic of Albania is to be done based on the Constitution, Law and the bilateral and multilateral international agreements.⁵⁷ Extradition in Albania is particularly regulated through the Article 39 of the Constitution of the Republic of Albania (amended by Law No.9675, dated

⁵⁶ Data are taken at the Kosovo Ministry of Justice

⁵⁷ Taken by the Ministry of Justice of the Republic of Albania.

01.13.2007, Law no. 9904, dated 21.04.2008, the Law nr.88 / 2012, dated 18.9.2012) and Article 499 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Albania, published in Official Publications Center in December 2014 and Law No.10 193, dated 3.12.2009 for Jurisdictional Relations with Foreign Authorities in Criminal Matters (as amended by Law no.100 / 2013 dated 18.03.2013), Chapter III, section extradition. Republic of Albania is the country which adopted the Convention on Extradition. More than this, Albania has ratified many other bilateral extradition agreements, while some of them will be presented into the list, in the following:

Table-4. *Albania Extradition Agreements*

Nr.	Year of ratification	Ratification Law (when known or is applicable)	Title of the agreement
1.	1927	No information	Convention on Extradition of Offenders between the Republic of Albania and the United Kingdom of Great Britain.
2.	1935	No information	Extradition Treaty between the Kingdom of Albania and the United States.
3.	1938	No information	Convention between the Kingdom of Albania and the Czechoslovak Republic on Extradition and Judicial Assistance in Criminal Matters.
4.	2004	Nr .9214, dt. 1.4.2004	Extradition Agreement between the Republic of Albania and the Arab Republic of Egypt.
5.	1957	Nr. 8322, dt. 2.4.1998	Council of Europe Convention on Extradition and the two Additional Protocols.

Source: Ministry of Justice of the Republic of Albania

Extradition, in Albania, is one of the earliest institutions of international legal cooperation and it has also conventional flow, extradition as international legal cooperation mean is anticipated in article 39 of the Constitution of Republic Albania, wherein it is stated that the extradition is allowed only if it is expressly with international conventions wherein Republic of Albania is party and only with court's decree).⁵⁸ Albania is part of the countries that adopted the extradition covenant on 02.03.1998. According to the Albanian law or sense of article 498 the

⁵⁸ Dr. Xhafo Jola (cikël leksionesh) E Drejta Penale Ndërkombëtare, Tirane 2009. Page 285-286

only authority that decides to allow a request is Ministry of Justice⁵⁹, i.e. Ministry of Justice Republic of Albania when it finds that there aren't completed legal requirements to award extradition pursuant to Albanian Law and decides to refuse the request, usually it is done conform with decision of Court and Prosecution, even though in practice doesn't happen to act against such decisions, nevertheless it is exactly in the domain of Ministry to decide for allowing or non allowing extradition. Before the extradition is allowed from the Albanian State or to be indicated such a procedure should have a look if such an agreement exists, multilateral or bilateral, with the state which submitted such a request, this form of cooperation is anticipated pursuant to the Albanian Law or better to say with Constitution of Republic Albania article 39/2 with Criminal Code, Article 11 and Code of Criminal Procedure, Article 10. According to the Criminal Law and Penal Procedure in Republic of Albania there are two forms or ways of extradition, extradition abroad passive extradition , extradition abroad active extradition.

7. CONCLUSION

As it can be seen from what is elaborated into this paper, extradition remains one of the most important legal as well as political phenomenon on pushing states toward ensuring rule of law, fighting different negative phenomenon as well as strengthen peace, security, respect for human rights and democracy and stability in the world. As such, it is regulatory subject of many international organizations like European Union in their attempts to consolidate and design inter-state cooperation. It is also becoming the most important mechanism and instrument among the different states in Europe as well as among other single states just like those elaborated into the paper, Albania and Kosovo.

Extradition within the EU context is regulated by the Council of Europe Convention of 13 December 1957, supplementary Protocol of 1978, and Schengen Convention of 1990. It has been under the different supervisory bodies and procedures so far for which we can conclude that it has shown a substantial progress on the matter in the years after the approval of the Convention. As other countries which aspire to be member of the EU must comply with the rules and procedures as well as the all EU legislation known as *Acquis Communautaire*, Republic of Albania and Republic of Kosovo, two countries from the Balkans aiming the EU membership are making their attempts to comply with the EU norms. As the first have no problem in this regard, the second one is still facing many obstacles in this toward as consequence of lack of recognitions from different countries. Anyway, the numbers are showing up that there is a progress in this

---

⁵⁹ Prof. Ass. Dr. Hoxha Artan, Halim Islami dhe Ilir Panda. *Procedura Penale* 2011. Page 663

toward as well as a long way ahead, for both countries, first of all to create a proper legal base which later on must be implemented into the reality.

REFERENCES

- Extradition and Mutual Legal Assistance Handbook Second Edition, Edited by John R W D Jones and Rosemary Davidson.
- An Introduction to International Criminal law and procedure, Robert Cryer, Hakan Friman, Darryl Robinson and Elizabeth Wilmshurst 2007.
- Dr. Salihu, Ismet, E drejta Penale Ndërkombëtare, 2005.
- Dr. Xhafo Jola, E Drejta Penale Ndërkombëtare, Tiranë 2009.
- Mr. Jean Pradel, Mr Gert Vermeulen, Mr geert Corstens, E drejta Penale Evropiane. Përkthyer nga Edmond Xhabija, Valbona Nano, Tiranë 2009.
- Prof.Ass.Dr. Hoxha, Artan, Ekstradition and European Detention Order 2011.
- Prof.Ass.Dr. Hoxha Artan, Halim Islami Ilir dhe Panda, Criminal Procedure 2011.
- Convention Code No. 04 / 1-123 of Criminal Procedure of Extradition Paris, December 13, 1957.
- Ministry of Justice of Kosovo.
- Ministry of Justice of Albania.
- Constitution of Republic of Albania (As amended by law nr. 9675, date 13.1.2007; law nr. 9904, date 21.4.2008; and law nr. 88/2012, date 18.9.2012).
- Extradition and European Detention Order 2011.
- Criminal Code of Republic of Albania adopted by the Law Nr.7895, date 27.1.1995.
- Criminal Code of Republic of Kosovo adopted by the Law Nr. 04/L-123.
- Law Nr. 10 193, date 3.12.2009 on the judicial relations with other countries on criminal matters (amended by the law Nr. 100/2013, date 18.3.2013) III Chapter, Section of extradition in Republic of Albania.
- <http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/extradition>
- <http://www.balkaninsight.com/en/article/balkan-prosecutors-act-to-ease-dual-citizenship-dilemma>
- <http://www.cps.gov.uk/>
- http://ec.europa.eu/justice/criminal/recognition-decision/european-arrest-warrant/index_en.htm
- International Committee of the Red Cross(CH) <https://ihl-databases.icrc.org/>
- <http://www.prisonersabroad.org.uk/wpcontent/uploads/2015/07/extradition.pdf>
- Law no. 04/1-213 on International Legal Cooperation in Criminal Matters Official Gazette of the Republic of Kosovo / no. 33 / 2 September 2013, Pristine
- [Ec.europa.eu/justice/criminal/recognition-decision/european-arrest-warrant](http://ec.europa.eu/justice/criminal/recognition-decision/european-arrest-warrant)

**VERGİ MÜKELLEFİ - MALİ MÜŞAVİR İLİŞKİLERİNDE YETKİ -
SORUMLULUK SORUNLARI (GENEL SORUNLAR VE BAZI YARGI
KARARLARI IŞIĞINDA DEĞERLENDİRMELER)**

*THE PROBLEMATIC OF AUTHORIZATION - LIABILITY IN THE
RELATIONSHIPS BETWEEN TAXPAYER AND FINANCIAL ADVISER
(EVALUATIONS IN THE LIGHT OF GENERAL PROBLEMS AND SOME
JUDICIAL DECISIONS)*

Engin HEPAKSAN*

*Geliş Tarihi: 15.03.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 10.04.2018
(Accepted)*

ÖZ: Temel bir finansman kaynağı olarak vergiler, Türk Vergi Sisteminde genel olarak beyan esasına dayanmaktadır. Mali müşavirler bu sistemin bir parçası olarak önemli bir rol oynamakta ve vergi mükellefi ile vergi idaresi arasında bir köprü işlevi görmektedirler. Diğer taraftan vergilendirme sürecinde vergi mükellefleri ile mali müşavirler zaman zaman çeşitli problemlerle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunlardan bir tanesi de vergi mükellefi ile mali müşavir ilişkilerinde yaşanan yetki-sorumluluk sorunudur.

Sorumluluk konusu ile ilgili ana düzenlemeler Vergi Usul Kanunu ve 3568 sayılı kanunda düzenlenmiştir. Kanunda sorumluluk konusu serbest muhasebeci mali müşavir ve yeminli mali müşavirler bakımından öngörülmüştür. Bu çalışmada yetki-sorumluluk konusu serbest muhasebeci mali müşavirlerin yetki-sorumlulukları ile sınırlandırılmıştır. Vergi yargılama sürecinde sorumluluk ile ilgili uyuşmazlıkların temel nedenleri 'ödeme emri', 'ihbarname' ve 'mali müşavir sorumluluğunun başlama zamanı' üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmanın amacı, vergi mükellefi ile mali müşavir arasındaki ilişkilerde yetki-sorumluluk ilişkisini açıklığa kavuşturmak ve genel sorunlar ve bazı yargı kararları ışığında değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Vergi mükellefi, mali müşavir, sorumluluk, yargısal karar.

ABSTRACT: Taxes, as a main financing source, are generally depend on tax statement of taxpayers in Turkish Tax System. The financial advisers are playing an important role as a part of this system and have functioned as a bridge between the taxpayer and tax administration. On the other hand, during the taxation process the taxpayers and financial advisers face some problems from time to time. One of these is the problematic of authorization-liability in the relationships between taxpayer and financial adviser.

The main regulations on the subject of liability are arranged in tax procedure law and the law No:3568. The subject on liability in the tax procedure law include the financial adviser and certified public accountants. In this work, the subject on authority-liability is limited

* Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İ.İ.B.F. Maliye Bölümü,
engin.hepaksan@ikc.edu.tr

only to the authority-liabilities of the financial advisers. During the tax trial process the main reasons of disputes about liability is concentrate on 'order of payment', 'notification' and 'time of beginning of liability of financial adviser'. The aim of this paper is that make clear the problematic of authorization-liability in the relationships between taxpayer and financial adviser and evaluate in the light of general problems and some judicial decisions.

Key Words: *Taxpayer, financial adviser, liability, judicial decision*

1. GİRİŞ

Günümüzde vergi mükelleflerinin hukuki ve mali görünürlükleri bakımından muhasebe uygulamaları ve mali müşavirler önemli bir fonksiyon icra etmektedirler. Muhasebe, işletmenin varlıklarında ve kaynaklarında değişme yaratan tamamen veya kısmen mali nitelikteki ve para ile ifade edilebilen ticari işlemlere ait bilgilerin toplanması, doğrulukların saptanması, kaydedilmesi, sınıflandırılması, sonuçların rapor halinde ilgili kişilere sunulması ve bu belgelerin analiz edilip yorumlanmasıdır (Kutlu, 2008: 51). İşletmelerin verimliliği ve gelişmeleri, iyi işleyen bir muhasebe sistemine bağlıdır. Muhasebe, uygun bir muhasebe iklimi bulunduğu takdirde işlevsel hale gelmektedir (Haftacı ve Zainiguli, 2016: 142).

Muhasebe kavramı sorumluluk kavramıyla iç içedir. Bu açıdan muhasebe uygulaması sorumluluk gerektiren süreçler bütünüdür. Muhasebe kavramlarının temelini oluşturan “sosyal sorumluluk” kavramı muhasebenin görevini yerine getirme hususundaki sorumluluğunu belirtmekte ve muhasebenin kapsamını ve amacını göstermektedir (Atabey, Yılmaz ve Ay, 2005: 242).

Muhasebenin iç içe olduğu en önemli alanlardan birisi olarak vergi hukuku ilişkisinde bir taraf alacaklı konumundaki devlet, diğer taraf ise borçlu konumundaki vergi mükellefleridir. Meslek mensubu olarak mali müşavirler ise bu ilişkide kesişme noktasında yer almaktadırlar. Kuşkusuz böyle bir ilişkide mali müşavirler açısından mesleğin gereklerinin mevzuata, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine, etik anlayışa bağlı olarak yürütülmesi önem arz etmektedir. Diğer taraftan bu gerekler yerine getirilirken içsel veya dışsal faktörlerin etkisiyle mesleğin icrasında çeşitli sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

Çalışmada öncelikle vergi mükellefi ve mali müşavirler arasındaki ilişkinin genel çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. İzleyen kısımda mali müşavirlik mesleği ve mesleğin icrası bağlamında ortaya çıkan sorunlar çeşitli açılardan irdelenmiştir. Bu kısımda öncelikle literatürde yer alan saha çalışmalarında tespit edilen sorunlara yer verilmiş, arkasından bu çalışmaların bulgularından da yararlanılarak sorunların genel çerçevesi belirli başlıklar içerisinde özetlenmiştir. Son kısımda ise mali müşavirlere 3568 sayılı kanunda tanınan yetki ve VUK’da belirlenen sorumluluk bağlamında yetki-sorumluluk durumu bazı yargı kararları ışığında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. VERGİ MÜKELLEFİ-MALİ MÜŞAVİR İLİŞKİSİNİN GENEL ÇERÇEVESİ

Bu bölümde vergi mükellefleri ile onların adına faaliyet gösteren mali müşavirler arasındaki ilişkiler, ortaya çıkan faaliyet alanları (2.1), ilişkide olunan kurum ve kuruluşlar (2.2) ve mevzuat boyutu (2.3) bakımlarından incelenmeye çalışılacaktır.

2.1. Ortaya Çıkan Faaliyet Alanları Bakımından

Vergi mükellefleriyle mali müşavirlerin kanunda ve ilgili mevzuatta yer alan hükümler bakımından faaliyet alanlarını aşağıdaki şekil bakımından değerlendirebiliriz.

Şekil 1: Vergi Mükellefi- Mali Müşavir İlişkisinde Ortaya Çıkan Faaliyet Alanları

Kaynak: Yazar tarafınca hazırlanmıştır

Gerek 3568 sayılı Kanun ve gerekse de ilgili mevzuat hükümleri açısından mali müşavirlerin faaliyet alanları, bir iş yerinin açılış işlemlerinden, müşavirlik hizmeti verme veya bilirkişilik yapma gibi geniş bir yelpazeyi ilgilendirmektedir.

2.2. İlişkide Olunan Kurum ve Kuruluşlar Bakımından

Gerek vergilendirme sürecinden önce ve gerek vergilendirme sürecinde ve gerekse de mükellefin genel işleyişi ile alakalı olarak birçok süreçte vergi mükellefinin muhatap olduğu çeşitli kurum ve kuruluşlar bulunmaktadır. Mükelleflerin meslek mensupları ile ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda çoğu

zaman ilişkide olunan bu kurum ve kuruluşlar meslek mensupları için de geçerliliğini korumaktadır.

Şekil 2: Meslek Mensuplarının İlişkide Olduğu Kurum ve Kuruluşlar

Odalar ve Siciller	Gelir İdareleri	Komisyonlar	Yargı Organları
YMM Odaları	Gelir İdaresi Başkanlığı	Uzlaşma Komisyonları	İdari Yargı
SMMMO Odaları	Vergi Dairesi Başkanlıkları	Takdir Komisyonları	Vergi Mahkemeleri
Sanayi Odaları	Defterdarlıklar	Özelge Komisyonu	Bölge İdare Mahkemeleri
Ticaret Odaları	Mal Müdürlükleri		Danıştay
Esnaf Odaları	Vergi Dairesi Müdürlükleri		Adli Yargı
			Bölge Adliye Mahkemeleri
			Yargıtay
Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK)	Denetim ve İnceleme Elemanları	Üniversiteler ve Diğer Eğitim Kurumları	Siciller
			Esnaf sicil
			Ticaret Sicil

Kaynak: Yazar tarafınca hazırlanmıştır

2.3. Mevzuat Boyutu Bakımından

Mali müşavirlerin vergi mükellefleri ile olan ilişkileri göz önünde bulundurulduğunda geniş bir mevzuata hakim olmaları gerektiği ortadadır. Normlar hiyerarşisi bakımından değerlendirdiğimizde bu mevzuat boyutunu, anayasa, kamu hukuku ve özel hukuk alt başlıklarında toplayabiliriz. Kamu hukuku alanında vergi usul kanunu (VUK), 6183 sayılı AATUHK, 2575, 2576 ve 2577 sayılı Kanunlar, 4857 Sayılı İş Kanunu ve birçok özel vergi kanunlarını (Gelir Vergisi Kanunu, kurumlar vergisi kanunu, katma değer vergisi kanunu vd.) örnek olarak verebiliriz. Diğer taraftan özel hukuk alanında borçlar kanunu, Türk ticaret kanunu gibi temel kanunlar ön plana çıkmaktadır. Diğer taraftan mali müşavirler kendi meslek kanunlarını ve uygulamasını da bilmek ve takip etmek zorundadırlar. Aynı şekilde daha alt düzeyde yer alan yönetmelikler, tebliğler, sirküler gibi düzenleyici işlemler de önem arz etmektedir. Görüldüğü üzere mali müşavirlerin vergi mükellefleriyle olan ilişkilerini sağlıklı bir ortamda yürütmek üzere çok geniş bir mevzuata hakim olmaları gerektiği ortaya çıkmaktadır.

3. VERGİ MÜKELLEFİ-MALİ MÜŞAVİR İLİŞKİLERİ BAKIMINDAN ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

Mali müşavirlik mesleğinin, ülkelerin ekonomik yapısını oluşturan özel ve kamu işletmelerinin muhasebe ve denetim ile ilgili tüm ekonomik faaliyetlerini yasalara, kurallara, ilkelere, standartlara ve yöntemlere dayalı olarak tarafsız, nesnel, sır tutar ve güvenilir bir tutumla gerçekleştirilmesini sağlayan bir meslek dalıdır (İbiş, 2002:134). Dolayısıyla toplumsal yapıdan etkilenmekte ve temel bazı

toplumsal sorunlar karşımıza muhasebe mesleğinin de sorunları olarak çıkmaktadır (Karabınar, 2005: 21-26). Bunun yanı sıra meslek mensuplarının sorunları olarak karşımıza çıkan içsel ve dışsal bazı faktörlerden bahsetmek gerekmektedir. Bu nedenle bu bölümde öncelikle sorunların tespitine yönelik olarak literatürde yapılan saha çalışmalarına değinilecek, izleyen kısımda ise ortaya çıkan sorunlar ana başlıklar altında özetlenmeye çalışılacaktır.

3.1. Literatürde Vergi Mükellefi-Mali Müşavir İlişkisi Bakımından Ortaya Çıkan Sorunlara İlişkin Çalışmalar

Mali müşavirlik mesleğinin sorunlarını hem yapısal, hem de mesleğin icrası aşamasında yaşanan sorunlar bağlamında düşünmek mümkündür. Dolayısıyla muhasebe mesleğinin icrasında ortaya çıkan sorunların çözümü genel anlamda bazı temel sorunların çözümüne bağlıdır. Bu bölümde mali müşavirlik mesleği ile ilgili literatürde yapılan çalışmalarda ortaya konulan sorunlar özetlenmeye çalışılacaktır.

Gökgöz ve Zeytin, (2012), Bilecik ve Yalova illerinde faaliyet gösteren 127 meslek mensubuna yönelik bir anket uygulaması gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada ön plana çıkan temel sorunlar, iş yükünün ağırlığı, ücret düşüklüğü, tahsil zamanı, bürokratik işlemler, evrak temini etrafında yoğunlaşmaktadır.

Güney ve Çınar (2012) çalışmalarında Erzurum ilinde faaliyet gösteren 102 muhasebe meslek mensubu ile serbest muhasebeci mali müşavirlerin etik algıları üzerine anket çalışması yapmışlardır. Çalışmada etik doğal olarak bir problem olarak kabul edilmekle birlikte, gerçek hayatta etik dışı davranışlara ilişkin bulgular söz konusu olduğu ortaya konulmuştur.

Bıyan'ın (2012) çalışması meslek mensuplarının demografik durumlarına ilişkindir. Bıyan 2.740 meslek mensubu ile anket uygulaması yaparak meslek mensuplarının sorunlarını tespit etmeye çalışmıştır. Yoğun çalışma temposu, ücret tahsilinde yaşanan sıkıntılar, haksız rekabet, mesleğin saygınlığında yaşanan problem çalışmanın bulguları arasında yer almaktadır.

Tuğay ve Tekşen (2012) çalışmalarında Burdur ilinde bağımsız olarak çalışan muhasebe meslek mensuplarının sorunlarını tespit etmek amacını gütmüşlerdir. Araştırma evrenini Burdur ilinde faaliyet gösteren 110 SMMM, 19 SM ve 1 YMM oluşturmaktadır. En az vergi ödetmeye yönelik toplumsal baskı, mevzuatta sık değişiklikler, ücret tarifesinin altında defter tutulması, iş yükünün fazlalığı, alınan ücretlerin emeği karşılamaması, çok sık yapılan inceleme ve denetimler çalışmada tespit edilen sorunlar olarak ortaya çıkmıştır.

Aydemir (2015) çalışmasında Türkiye'de faaliyette bulunan 428 meslek mensubu ile yaptığı anket çalışmasında, iş yükünün ağır olması, bazı meslek mensuplarının çok ucuza defter tutması, mükelleflerin ücretlerini ödememeleri veya düzensiz ödemeleri, mesleki yeterlilik ve sorumluluklara karşın muhasebe meslek mensuplarının kazancının düşük olması, sık mevzuat değişiklikleri

sebebiyle mevzuatın yeterince takip edilememesi en önemli sorunlar olarak belirtilmiştir.

Kara ve Öztürk'ün (2016) araştırmalarının evrenini İstanbul ili Gaziosmanpaşa ilçesinde bulunan muhasebe meslek mensuplarını oluşturmuştur. Araştırmaya İstanbul'un Gaziosmanpaşa ilçesindeki toplam 645 muhasebe meslek mensubundan gönüllü olarak 251 meslek mensubu katılmıştır. Araştırmada, vergiden kaçınma yollarına sebep olabilecek boşlukları ortadan kaldırmaya yönelik önlemlerin meslek mensuplarınca yeterli görülmediği, vergi dairelerinin çağdaş bir örgütlenme yapısına kavuşturulması yönündeki çalışmaların yeterli bir düzeyde olmadığı, vergi yargılama sürecinin daha etkin işlemesi gerektiği, vergi adaletini zaafa uğratan vergi affı uygulamalarına son verilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Ayyıldız ve Demirli (2017) çalışmalarında Bolu ilinde bağımsız olarak çalışan muhasebe meslek mensuplarının vergi yargısı ve vergi mahkemelerinin işleyişi ile ilgili görüşleri bir anket yardımı ile ölçülmüştür. 204 katılımcıya üç grupta toplam 25 soru yöneltilmiştir. Vergi yargısında harçların yüksek olması, yargılama sürelerinin uzun olması, her ilde mahkemelerin bulunmaması, uyuşmazlık tutarının büyük olması, meslek mensupları ve mükelleflerin açtıkları davaların genellikle idare aleyhine sonuçlandığı gibi hususlar araştırmanın bulguları arasında yer almaktadır.

Durmuş ve Sekizsu'nun (2017) meslek mensuplarının mesleki değerlendirmeleri ve sorunlarını tespit edebilmek için, Malatya ilinde faaliyet gösteren serbest muhasebeci mali müşavirlere yönelik anket uygulamışlardır. Mesleğin yorucu ve yıpratıcı olduğu, bu durumun kişisel olarak sosyalleşmelerine engel teşkil ettiği, sık mevzuat değişikliklerine uyum sorunu, mükelleflerin önemli bir kısmının muhasebe mesleğine değer vermemesi ve verilen hizmetin takdir edilmemesi, evrak temininde yaşanan sıkıntılar, meslek mensupları arasında haksız rekabet, ücret tarifesinin altında ücretlerle defter tutulması, devlet dairelerindeki bürokratik işlemlerin fazlalığı, eğitim ve seminer yetersizliği, ücret düzeyinin düşüklüğü gibi sorunlar çalışmanın ortaya koyduğu sonuçlar arasında yer almaktadır.

Meriç ve Akpınar (2017) araştırmalarında, muhasebe meslek mensuplarının hizmet vermek istediği muhasebe sistemini açıklayan muhasebe değerlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Muhasebe sisteminde otoritenin azalması ve kendi kendine yeten bir organizasyon ile profesyonellikten yana bir beklenti, muhasebe uygulamalarında kamuoyuna daha geniş bilgi ifşa etmeye dayalı şeffaf yaklaşım, şirketlere göre değişebilen uygulamaların olması, risklere karşı tedbirli uygulamaların çok da gerekli olmadığı düşünceleri mali müşavirlerce paylaşılan konular arasında yer almaktadır.

Yanık (2017), araştırmasının örneklemini Kocaeli'nde hizmet veren 425 SM, SMM ve YMM'lerden oluşturmuştur. Çalışmada, muhasebe meslek mensuplarının

stres düzeylerinin yüksek olduğu, yaş ilerledikçe ve dolayısıyla deneyim süresi arttıkça algılanan stresin arttığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Kotan ve Aygün (2017) çalışmalarında, Van ilinde faaliyet gösteren SMMM'lerin tükenmişlik düzeylerinin alt boyutlarıyla (duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıda düşme hissi) belirlenmesi amaçlanmış, ilde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarının orta düzeyde duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarıya sahip oldukları, erkek meslek mensuplarının kadınlara göre duyarsızlaşma tükenme düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

3.2. Vergi Mükellefi-Mali Müşavir İlişkisi Bakımından Ortaya Çıkan Sorunların Genel Çerçevesi

Meslek mensubu olarak mali müşavirlerin de diğer mesleklerde olduğu gibi ülkenin beşeri, sosyal, kültürel, ticari ve hukuki faktörlerinden etkilendikleri, diğer bir deyişle değişik etkenlere bağlı olarak mesleklerini icra ettikleri söylenebilir (Karabınar, 2005: 13). Yukarıda, literatürde birer meslek mensubu olarak mali müşavirlerin karşılaştıkları ve yaşadıkları sorunlara ilişkin çalışmaların bulguları da bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Bu bölümde, yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular bağlamında mali müşavirlik mesleğine ilişkin temel ve yapısal sorunlar ana başlıklar altında özetlenmeye çalışılacaktır.

3.2.1. Toplumsal Yapıyı Oluşturan İnsan ve Eğitim Sorunu

Genel insani kalite muhasebe mesleğinin yapılabilirliğini ve sorunlarını doğrudan etkilemektedir. Genelde temel insani ve toplumsal sorunların temelinde de kaliteli eğitim ve öğretim sorunlarının yattığı söylenebilir. Bu bakımdan diğer problemlerin temelinde insan ve eğitim sorunu önemli bir yer teşkil etmektedir. Tabiatı gereği mali müşavirlik mesleği de, içerisinde yer aldığı toplumsal yapıdan ve insani gelişmişlik düzeyinden etkilenmektedir. Toplumsal yapıyı oluşturan bireylerin genel insani kalitesi, mevzuata, etik değerlere, erdemlere bağlılık derecesi ve sosyal sorumluluk bilinci muhasebe mesleğinin de zeminini olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir (Demir, 2012: 114).

Muhasebe ve vergi uygulamaları yeni gelişmelerden ve değişimlerden etkilenmekte, mesleğin icrası son derece dinamik bir süreci gerektirmektedir. Bu bakımdan mesleğin gereklerinin yerine getirilmesi için mali müşavirlerin sürekli olarak kendilerini yenilemeleri ve güncel tutmaları gerekmektedir. Mali müşavirlerin kendi olanaklarıyla çeşitli etkinlik ve eğitim faaliyetlerine katılması söz konusu olabilir. Diğer taraftan, yapılan çalışmaların da ortaya koyduğu üzere meslek mensuplarının meslek odalarından en önemli isteklerinden bir tanesi de meslek içi eğitimin artırılması (Kalaycı ve Tekşen, 2006: 99), hatta meslek içi eğitimin zorunlu hale getirilmesidir (Uzay ve Güngör, 2004: 94-104).

3.2.2. Kurumsallaşma Düzeyi

İşletmelerde kurumsallaşma, işletmenin kurallara, standartlara, rasyonel yönetim ilkelerine, prosedürlere sahip olması, değişen çevre koşullarını izleyen sistemleri kurması, gelişmelere uygun örgütsel yapının oluşturulması şeklindeki faaliyetleri kapsamaktadır (Gümüştekin ve Adsan, 2006: 219). Kurumsal yönetim anlayışı işletmelerde kurumsallaşmanın önemli göstergelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Muhasebe ve vergi uygulamaları bakımından da işletmelerin kurumsallaşması ve kurumsal yönetim anlayışı önem arz etmekte (Cevher, 2014: 589-590), kurumsal yönetim anlayışı ile muhasebe ve vergi uygulama ve sistemleri arasında önemli ve doğrusal bir ilişki bulunmaktadır (Dinç ve Abdioğlu, 2009: 177). Kurumsallaşma ile muhasebe ve vergi sistemleri arasında çift yönlü bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Nitekim yapılan bir araştırmaya göre etkin bir muhasebe bilgi sisteminin kurumsallaşma düzeyini, kurumsallaşma düzeyinin de muhasebe bilgi sistemini de olumlu yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır (Dinç ve Karakaya, 2014: 44).

Vergi hukuku ilişkisinin bir tarafını vergi mükellefleri ve ağırlıklı olarak da işletme ve şirketler oluşturmaktadır. Hukuk, muhasebe ve vergi teori ve uygulamalarının bilinmesine dayalı bir mesleğin icra edilebilmesi ve tecrübenin elde edilebilmesi uzun yıllar isteyen bir süreçtir. Avrupa ve Amerika'daki örnekleri bakımından muhasebe meslek kanunlarının yaklaşık 200 yıllık bir geçmişe sahip olduğu bilinmektedir (Ayboğa, 2002: 52).

Türkiye'de 1980'li yıllarda serbest piyasa ekonomisine geçilmesi özel kesim girişimlerinin sayısını artırmış, dışa açılma başlamış, 1981 yılında Sermaye Piyasası Kanunu kabul edilmiş, yasallaşma ve kurumsallaşma süreci hızlanmış, tüm bu gelişmeler muhasebe ve vergi uygulamalarını da yakından etkilemiştir (Banar ve Aslan, 2009: 99). 1984 yılında Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri benimsenmiş, Sermaye Piyasası Kurulu'na tabi işletmeler için geçerli olan Sermaye Piyasası Kurulu Standart Hesap Planı yayımlanmıştır. Bu düzenleme, özel sektöre yönelik muhasebe alanında gerçekleştirilen ilk çalışmalardan birisi olmuştur (Dinç ve Atasel, 2016: 271). Ülkemizde 1980'li yıllardan itibaren özel sektörün gelişmesine paralel olarak 3568 sayılı Kanun'la 1989 yılında muhasebe mesleği yasal bir statü kazanmıştır

Türkiye'de kayıtlı işletmelerin önemli bir kısmının (% 95) aile şirketlerinden oluştuğu görülmektedir (Birbil ve Özdemir, 2007). Bu oran Dünya ortalaması olan yüzde 65-80'in üzerindedir (Sönmez ve Toksoy, 2011: 68). Yapılan çalışmalarda, aile işletmesi olmayan kurumlarda, profesyonelleşme, etkin örgüt yapısı, etkin karar verme ve yönetim anlayışının aile işletmelerine göre daha yüksek bir ortalama sahip olduğu ortaya konulmuştur (Yazıcıoğlu ve Koç, 2009: 505). Bulgular bakımından değerlendirildiğinde, Türkiye'de ekonomik göstergeler açısından önemleri ve sayılarının yüksekliğine rağmen, az sayıda aile işletmelerinin

uzun ömürlü kalabildiği, çoğunda ikinci veya üçüncü nesle geçişin sağlanmadığı (Sönmez ve Toksoy, 2011: 70), her 10 aile işletmesinden ancak 3'ünün ikinci nesle devredilebildiği çekmektedir (Sarrafoğlu, 2009).

Türkiye'de kurumsallaşmada yaşanan problemlerden birisi de muhasebe ve bilgi sistemlerinin ağırlıklı olarak, işletmelerin ödeyeceği vergileri hesaplayan ve vergisel yükümlülükleri takip eden vergi odaklı bir işlev olarak kabul edilmesidir (Gençoğlu ve Ertan, 2012: 7). Türk muhasebe sisteminin devlet muhasebesinden doğduğu ve vergi sistemindeki gelişmelere paralel olarak gelişme gösterdiği savlarına karşılık (Özçelik, 2017: 411), vergisel faaliyetlerin muhasebe mesleğinin fonksiyonlarından sadece birisi olduğu ve işletme sahipleri ve yatırımcılar için karar süreçlerinde güvenilir ve yeterli bilginin sağlanabilme fonksiyonunun da harekete geçirilmesi (Sayım ve Usman, 2016: 110) gündemdeki yerini korumaktadır.

Vergi odaklı muhasebe anlayışının, muhasebe mesleğini icra eden mali müşavirler açısından doğurduğu bazı problemler de bir gerçektir. Yapılan saha araştırmalarında mali müşavirlerin, devlet tarafından mükellefin bütün işlemlerini yüklenen, mükellefler tarafından da kendilerinin her türlü işini yapmak zorunda olan kişiler olarak algılandıkları ortaya çıkmaktadır (Alagöz ve Ceran, 2007: 306). Oysaki modern çağın vergileme anlayışında mali müşavirler, vergi mükellefi ile vergi idaresi arasında köprü görevi görmelerinin yanı sıra, mükelleflere mali, finansal, ekonomik, yargılama alanlarında da danışmanlık hizmeti veren kişiler olarak algılanmaktadırlar (Daştan, 2011: 183). Özet olarak mali müşavirlerin sadece işletmelerin vergilerini hesaplayan, mali işlemlerini kayıt altına alan kişiler olarak değil, raporlanan bilgileri karar alma sürecinde kullanılabilir hale getiren, ilgili taraflara sunan ve görüş veren kişiler olarak algılanmalarının sağlanması bir gereklilik olarak durmaktadır (Altan, 2004: 30).

3.2.3. Haksız Rekabet ve Tahsilat Problemleri

Meslek mensuplarının mesleki faaliyetlerini yerine getirirken karşılaştıkları başlıca mesleki sorunlardan birisi de meslek mensupları arasında yaşanan haksız rekabettir (Uzay ve Güngör, 2004: 104). Yapılan çalışmalarda ortaya çıkan gerçeklerden birisi de, mali müşavirlerin meslek odalarından ve TÜRMOB'tan en önemli beklentilerinden birisinin meslek mensupları arasındaki haksız rekabetin önlenip gerekli müeyyidelerin uygulanmasıdır (Gökgöz ve Zeytin, 2012: 490-491).

Söz konusu çalışmalarda haksız rekabet noktasında ele alınan sorunlar üç nokta etrafında toplanmaktadır; (i) asgari ücret tarifesinin düşüklüğü, (ii) asgari ücret tarifesinin altında ücret teklifi, (iii) ücret tahsilinde yaşanan problemler.

Meslek mensupları verdikleri hizmet karşılığında normal şartlarda Maliye Bakanlığı tarafından belirlenen asgari ücret tarifesini uygulamaktadırlar. Yapılan araştırmalarda meslek mensupları verilen hizmet karşılığında aldıkları ücretlerin düşük olmasını önemli bir sorun olarak ifade etmektedirler. Hatta birçok meslek

mensubu ücret tarifesinin düşüklüğünü sözleşme özgürlüğüne yapılan bir müdahale olarak görmektedir (Sayım ve Usman, 2016: 111). Muhasebe meslek mensuplarının sarf ettikleri emek ve zamanla doğru orantılı bir ücret alamaması ve yoğun iş yükü sosyal hayatlarını da olumsuz etkilemektedir (Uzay ve Güngör, 2004: 94-104).

Meslek mensupları için ücret tarifesi bulunmakla birlikte, müşteri kaybetme endişesi, piyasada yer edinme çabaları gibi nedenler bu tarifenin olması gerektiği şekilde uygulanmasına engel teşkil etmekte, bazı meslek mensuplarının asgari ücret tarifesinin altında usulsüzce iş kabul etmeleri ise ciddi bir haksız rekabete yol açmaktadır.

Yapılan saha çalışmalarında muhasebecilerin mükelleflerle ilgili en büyük sorunlarından birisi de, tahsilat sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır (Alagöz ve Ceran, 2007: 301).

3.2.4. Bürokratik İşlemlerin Yoğunluğu ve Yavaşlığı

Muhasebe mesleğinin sorun alanlarından birisini de bürokratik işlemlerin çokluğu ve kamu kurumları ile ilişkilerde yaşanan sorunlar oluşturmaktadır. Yapılan bir saha çalışmasında sorun alanlarının dağılımında muhasebeciler en önemli sorun alanı olarak kamu kurumları ile ilişkileri göstermişlerdir (Alagöz ve Ceran, 2007: 300). Diğer bir çalışmada da meslek mensuplarının kamu kurumları ile ilişkilerde en önemli talepleri arasında; bürokratik işlemlerin azaltılması, vergi sisteminin daha basit hale getirilmesini, muhasebe standartlarının uygulamaya geçirilmesi yer almıştır (Gökgöz ve Zeytin, 2012: 487).

Bürokratik işlemlerin yoğun ve yavaşlığının yaşandığı bir diğer alan yargı alanı olarak görülmektedir. Adalet anlayışı açısından uyumsuzlukların hızlı bir şekilde çözümlenmesi önem arz etmektedir. İhtilafların çözümünün zamana yayıldığı ve vergi yargısının hızlı karar veremediği durumlarda, adalet anlayışı zedelendiği gibi, muhasebe meslek mensupları da bundan olumsuz yönde etkilenmektedir. Yapılan saha çalışmaları, muhasebecilerin '*vergi yargısının yavaş işlemlerini mesleki bir sorun olarak gördüklerini*' ortaya koymuştur. Örneğin, Bilecik ve Yalova illerinde yapılan bir çalışmada meslek mensupları % 96,7'si "*vergi yargısının daha hızlı karar vermesinin sağlanması*" hususunda ortak bir düşünceye sahip olmuşlardır (Gökgöz ve Zeytin, 2012: 488). Yine Kayseri ve Nevşehir illerinde yapılan bir çalışmada meslek mensupları '*vergi yargısının etkin çalışmasını*' (Uzay ve Güngör, 2004: 94-104) ve Burdur ilinde yapılan bir çalışmada da '*vergi yargısının daha hızlı karar vermesinin sağlanmasını*' talep etmişlerdir (Tuğay ve Tekşen, 2014: 228).

Son yıllarda bürokratik işlemlerin hızlandırılması, kırtasiyeciliğin azaltılmasına yönelik olarak elektronik devlet (e-devlet) uygulamalarının hız kazandığı görülmektedir. Vergi hukuku ilişkisinin idare tarafında Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) bulunmaktadır. Günümüzün ulaştığı teknoloji seviyesinde

GİB’de gelinen noktaya ayak uydurmak üzere çalışmalar yapmaktadır. Bu bağlamda öne çıkan uygulamalar e-Haciz, e-tebligat, e-defter, e-Fatura, KEYS(Kurumsal Elektronik Belge Yönetim Sistemi), İş Takip, E-VDB, DATAP (Dava Takip Projesi), M-Dos (Müdür Denetim Otomasyon Sistemi)’dur. GİB’in bu uygulamaları kullanmasındaki temel amaçlar ise idarede kağıt ortamında görülecek işlerin 7/24 elektronik ortamda gerçekleştirebilmek, böylece idare açısından iş yükünü ve kırtasiyeciliği azaltmak, mükellefler ve meslek mensupları bakımından ise idareye en az giderek işlemlerini elektronik ortamda gerçekleştirebilmek ve böylece ulaşım ve kırtasiyeciliği düşürerek maliyetlerini minimize edebilmektir. İdare açısından elektronik uygulamaların söz konusu faydalarının ortaya çıkması için en önemli gösterge vergi toplama maliyetlerinin düşürülebilmesidir.

E-devlet ve e-maliye uygulamalarının meslek mensupları üzerindeki olumlu etkilerinin yanı sıra e-haciz, e-tebliğ uygulamalarında karşılaşıldığı üzere bazı problemleri de beraberinde getirebildiği bilinmektedir. Özellikle iş yükünün gün geçtikçe idareden meslek mensuplarının üzerine aktarıldığı konusunda yoğun eleştiriler bulunmaktadır. Burada önemli olan nokta teknolojinin nimetlerinden azami faydalanılmasının yanı sıra hukuka aykırılıkların giderilmesi ve iş yükünün dengeli dağılımının gerçekleştirilebilmesidir.

3.2.5. Hak, Yetki ve Sorumluluk Dengesinin Kurulması

Mali müşavirlik mesleği açısından yetki ve sorumluluk dengesi gözetilmediği, meslek mensuplarına sorumluluklarla doğru orantılı mali haklar tanınmadığı konusu eleştirilmektedir. Yapılan saha çalışmalarında da buna ilişkin bulgular mevcuttur.

Aşağıda mali müşavirlerin yetki-sorumluluklarına ilişkin bilgiler hem mevzuat boyutu hem de bazı yargı kararları bakımından ayrı bir başlık altında incelenecektir.

4. MALİ MÜŞAVİRLERİN YETKİ-SORUMLULUK DURUMLARI

Bir kişinin sorumluluğundan bahsedebilmek için yetkiyle donatılmış olması gerekmektedir. Yetkinin olmadığı durumlarda sorumluluk da ortaya çıkmamaktadır. Bu husus devlet muhasebesi açısından 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun 8. maddesinde de açıkça ifade edilmektedir.

Özel sektörü teşkil eden işletmelerin muhasebe işlemlerini yürüten mali müşavirlerinde de sorumluluklarından söz edebilmek için yetki ve sorumluluk dengesinin kurulması gerekmektedir. Mesleğin yüklendiği sorumluluklar çerçevesinde kamu hukuku açısından korunması ve özelliğine uygun olarak yetkiler verilmesi önemlidir (Seviğ, 1991).

Yapılan saha çalışmalarında muhasebecilerin sorunlarından birisi, yüklenen sorumluluğun verilen yetkilerden daha fazla olduğudur. Kayseri ve Nevşehir illerinde yapılan bir çalışmada meslek mensupları *‘sorumluluğun yetkiden fazla*

olduğunu ifade etmişlerdir (Uzay ve Güngör, 2004: 94-104). Uşak ilinde yapılan bir saha çalışmasında, meslek mensupları, *'kendilerine yüklenen sorumlulukların verilen yetkiye kıyasla çok yüksek olduğunu'* belirtmişlerdir (Yıldırım ve Güney, 2012: 70). Isparta il merkezinde yapılan bir çalışmada ise, *'sorumluluklarının azaltılması için TÜRMOB'un ilgili kurumlarla istişare etmesini'* talep etmişlerdir (Kalaycı ve Tekşen, 2006: 101). Bir diğer çalışmada da muhasebe meslek mensupları karşılaştıkları en büyük sorunlardan birisi olarak *'Mesleki yeterlilik ve sorumluluklara karşın muhasebe meslek mensuplarının kazancının düşük olmasını'* göstermişlerdir (Aydemir, 2015: 77).

Kamu mali yönetiminde bir ilke olarak benimsenen hak, yetki ve sorumluluk dengesinin özel sektör muhasebesinde de gözetilmesi ve muhasebe mesleğinin icrasında hak, yetki ve sorumluluk dengesinin kurulması önem taşımaktadır. Bu noktada devlet ile meslek odaları işbirliği önem arz etmektedir. Zira muhasebe mesleğinde meydana gelecek pozitif gelişmeler doğrudan doğruya kamusal faydaya dönüşmektedir.

Serbest muhasebeci mali müşavirlerin yetki alanlarına ilişkin hükme 3568 Sayılı Kanunun *"mesleğin konusu"* başlıklı ikinci maddesinde rastlanılmaktadır. Buna göre *"muhasebecilik ve mali müşavirlik mesleğinin konusu: Gerçek ve tüzelkişilere ait teşebbüs ve işletmelerin; a) Genel kabul görmüş muhasebe prensipleri ve ilgili mevzuat hükümleri gereğince, defterlerini tutmak, bilanço, zarar-zarar tablosu ve beyannameleri ile diğer belgelerini düzenlemek ve benzeri işleri yapmak, b) Muhasebe sistemlerini kurmak, geliştirmek, işletmecilik, muhasebe, finans, mali mevzuat ve bunların uygulamaları ile ilgili işlerini düzenlemek veya bu konularda müşavirlik yapmak, c) Yukarıdaki bentte yazılı konularda, belgelerine dayanılarak, inceleme, tahlil, denetim yapmak, mali tablo ve beyannamelerle ilgili konularda yazılı görüş vermek, rapor ve benzerlerini düzenlemek, tahkim, bilirkişilik ve benzeri işleri yapmak"* şeklinde belirlenmiştir.

Mali müşavirlerin sorumlulukları ise VUK mükerrer madde 227'de *"...Yukarıdaki fıkra hükümlerine göre beyannameyi imzalayan veya tasdik raporunu düzenleyen meslek mensupları, imzaladıkları beyannamelerde veya düzenledikleri tasdik raporlarında yer alan bilgilerin defter kayıtlarına ve bu kayıtların dayanağını teşkil eden belgelere uygun olmamasından dolayı ortaya çıkan vergi ziyasına bağlı olarak salınacak vergi, ceza, gecikme faizlerinden mükellefle birlikte müştereken ve müteselsilen sorumlu tutulurlar"* şeklinde hüküm altına alınmıştır.

3568 sayılı Kanunla meslek mensuplarına verilen yetkilere ilişkin mali sorumluluk, Vergi Usul Kanununun mükerrer 227. maddesi ile düzenlenmiş ve hüküm altına alınmış bulunmaktadır. Mali müşavirler bakımından müteselsil sorumluluk müessesesinin getirilmesinin temel amacı vergi alacağının güvence altına alınmasıdır. Müteselsil sorumluluk kavramı, bir zararın giderilmesi

bakımından birden çok kişinin her birisinin teker teker, bir kısmı veya hepsinin birden sorumlu tutulabilmesini ifade etmektedir (Gündoğdu, 2005: 9).

Serbest muhasebeci mali müşavirlerin sorumluluk kapsamı kanundan kaynaklanmakta olup, imzaladıkları vergi beyannameleri veya düzenledikleri tasdik raporlarında yer alan bilgilerin defter ve kayıtlar ile bu kayıtların dayanağını teşkil eden belgelerin uygun olmasıyla sınırlı tutulmuştur. Bu bakımdan, bu tür sorumluluğa “*uygunluk sorumluluğu*” denilmektedir. Uygunluk denetimi kapsamında mesleki yükümlülüklerini gereği gibi yerine getirmemeleri halinde vergi kaybı ortaya çıkarsa, meslek mensupları vergi aslı, vergi ziyana bağlı ceza ve gecikme faizlerinden mükellefle birlikte müştereken ve müteselsilen sorumlu olurlar. Ancak mükellefin işlediği fiil genel usulsüzlük ve özel usulsüzlük kabahatlerinden meslek mensupları sorumlu tutulmamıştır (Şenyüz, Yüce ve Gerçek, 2018: 103).

Gerek 3568 sayılı Kanunda verilen yetkilendirme ve gerekse de VUK’da öngörülen mali sorumluluk hükümleri birlikte değerlendirildiğinde mali müşavirlerin yetki-sorumluluk bağlamında denetim yetkilerinin ‘sınırlı uygunluk denetimi’ ile sınırlandırılmış olduğu söylenebilir. Bu sınırlı denetimin bir boyutu vergi beyannamelerinin imzalanmasında meslek mensubunun yüklediği görev ve sorumluluğun defterlere dayanan bilgilerle sınırlandırılmış olmasıdır. Diğer boyutu ise defterlerdeki kayıtların, dayanaklarını oluşturan belgelere uygun olmasıdır. Meslek mensubunun VUK’nun mükerrer 227. maddesinde belirtilen hükümler çerçevesinde yapacağı şekli inceleme ile defter kayıtlarının genel kabul görmüş muhasebe ilke ve kuralları ile vergi mevzuatına uygunluğunun araştırılması bu kapsamda düşünülebilir. Diğer taraftan bu denetimin yerine getirilmesinde üçüncü kişiler nezdinde uygunluk denetimi yapılması ve belgelerin doğruluğunu araştırılması gibi yükümlülükler bu kapsamın dışında kalmaktadır. Diğer bir deyişle sınırlı uygunluk denetimi karşıt inceleme ve üçüncü kişilerle uygunluğu içermemektedir (Gündoğdu, 2005: 22).

İdare ile meslek mensupları arasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözümü bakımından mali müşavirlerin müşterek ve müteselsil sorumluluğunun ne zaman başlayacağı konusu önem arz etmektedir. Bu konuda Maliye Bakanlığı tarafından çıkarılan Genel Tebliğ’de yer alan hükme göre, VUK’nun verdiği yetkiye istinaden çıkarılan genel tebliğ hükümlerine göre müşterek ve müteselsil sorumluluğu vergi inceleme raporu ile tespit edilen meslek mensupları hakkında vergi dairelerince yapılacak takibatın, vergi ve ceza tahakkukunun kesinleşmesinden sonra başlatılacağı ve tahakkuku kesinleşen vergi ve cezanın tahsiline yönelik olacağı belirtilmektedir.

İlgili mevzuat hükümleri birlikte değerlendirildiğinde meslek mensuplarının sorumluluklarının ne zaman başlayacağı belirlenmiş olmakla birlikte, vergi idaresi işlemlerinin uygulamada farklılaşabildiği ve bu bakımdan birçok durumda

konunun yargıya taşındığı görülmektedir. Yargı kararları bakımından da vergi mahkemeleri ile Danıştay arasında da zaman zaman görüş farklılıkları ortaya çıkabilmektedir.

Nitekim Danıştay 4. Dairesinin bir kararında¹ meslek mensuplarının sorumluluğunun, vergi ve ceza tahakkukunun kesinleşmesinden sonra başlayacağı, kesinleşmiş bir kamu alacağı için de müşterek ve müteselsil sorumlu tutulan meslek mensupları adına yeniden ihbarname düzenleme zorunluluğunun bulunmadığı belirtilmekte, takibe konu vergi alacağının miktar ve mahiyet itibarıyla kesinleşip kesinleşmediğinin kararı verecek olan mahkemece tespit edilmesi gerektiği, kesinleşen alacaklarda ise davacı iddialarının araştırılması gereği üzerinde durulmaktadır. İlgili kararda ilgili tespitlerin yapılmadığı ve iddiaların araştırılmadığı gerekçesiyle vergi mahkemesi kararının bozulduğu görülmektedir.

Görüldüğü üzere vergi idaresi ile meslek mensupları arasında sorumluluk konusunda ortaya çıkan uyumsuzluklar bakımından gerek müşterek ve müteselsil sorumluluğun anlamı ve gerekse de sorumluluğun başlangıç noktasının yargı kararları bakımından önem arz ettiği dikkati çekmektedir. Tarhiyat öncesi uzlaşmaya varılmasına rağmen ödenmeyen vergi ve cezalar için sorumlu sıfatıyla meslek mensubuna öncelikle ihbarname gönderilmesine gerek olmadığı, sorumluya ödeme emri gönderilmesinde hukuka aykırılık bulunmadığı gerekçesiyle, vergi mahkemesinin kararının bozulmasına karar veren Danıştay kararı² bunu teyit eder niteliktedir.

Tebliğde belirtilen ‘bilerek kullandıkları veya harici araştırmayı gerektirmeden sahte veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı olduğu anlaşılabilen belgelerden’ meslek mensuplarının sorumlu olacağı hususu yargı kararlarında dikkate alınan önemli bir husustur. Bu bakımdan vergi inceleme raporlarında, tespit edilen matrah farkı ile bu matrah farkından mali müşavirin sorumlu olup olmadığının somut delillerle ortaya konulabilmesi, vergi idaresinin yargı organı önünde haklılığını kanıtlayabilmesi açısından temel hususlardan birisidir. Aynı şekilde, dava konusu ödeme emri içeriği cezanın, beyannamelerde yer alan bilgilerin defter kayıtlarına ve bu kayıtların dayanağını oluşturan belgelere uygun olup olmadığı hususu da sorumluluğun belirlenmesinde dikkate alındığından, yargı kararları açısından önem arz etmektedir (Baykul, 2007).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Mali müşavirler günümüzde muhasebe ve vergi uygulamalarında olduğu kadar, kanunun kendilerine verdiği yetkiler çerçevesinde devletle vergi

¹ Dnş. 4. Dairesi, Esas No: 2004/2404, Karar No: 2005/207.

² Dnş. 7. Dairesi, Esas No: 2002/2790, Karar No: 2003/3685.

mükellefleri arasında köprü vazifesi gören önemli meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün için TÜRMOB çatısı altında 9.377 serbest muhasebeci, 92.437 serbest muhasebeci mali müşavir, 4.724 yeminli mali müşavir olmak üzere toplam 106.538 meslek mensubu faaliyet göstermektedir. Toplam meslek mensuplarının % 9'u serbest muhasebeci, % 87'si serbest muhasebeci mali müşavir ve % 4'ü yeminli mali müşavirlerden oluşmaktadır.

Mali müşavirlerin vergi mükellefleri ile olan ilişkileri bakımından geniş bir faaliyet alanı, ilişkide bulunulan çok sayıda kurum ve kuruluş ve geniş bir mevzuat alanı söz konusudur. Mali müşavirlerin hakim olması gereken böyle geniş bir alan mevcut iken, çeşitli sorunların gündeme gelmesi de kaçınılmaz olmaktadır. Meslek mensuplarıyla ilgili saha çalışmaları genel olarak değerlendirildiğinde, ortaya çıkan sorunların belirli başlıklar altında özetlendiği görülmektedir. Toplumsal yapıyı oluşturan insan ve eğitim sorunu, kurumsallaşma düzeyi, haksız rekabet ve tahsilat problemleri, bürokratik işlemlerin yoğunluğu ve yavaşlığı, hak, yetki ve sorumluluk dengesizliği bu anlamda üst başlıklar olarak ortaya çıkmaktadır. Tüm bu başlıkların birbirleriyle doğrudan ve dolaylı ilişkilerinin bulunduğu söylenebilir. Çalışmada mali müşavirler açısından yetki-sorumluluk problemi ayrı bir başlık olarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Mali müşavirlerin sorumluluğu bir vergi sorumluluğu olmayıp, kanunda belirtilen şekilde ortaya çıkan vergi ziyayı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ceza ve gecikme faizlerinin ödenmesini içeren mali sorumluluğu kapsamaktadır. Böylece hem verginin güvenliği ilkesinin sağlanması, hem de yapılan işin özenli ve titizlikle gerçekleştirilmesi amaçlanmış olsa da, söz konusu mali sorumluluğun ağır yaptırımları söz konusu olmaktadır. Yapılan saha çalışmalarında, mali müşavirlerin sorumluluklarının yetkilerini aştığı, verilen yetkiye oranla sorumluluğun yüksek olduğu, devlet kurumları ve TÜRMOB ilişkilerinin güçlendirilerek yetki-sorumluluk dengesinin kurulmasına yönelik çalışmaların yapılması talepleri ortaya çıkmaktadır. İdare ile meslek mensupları arasında sorumluluk konusunda ortaya çıkan uyuşmazlıklar ve bu uyuşmazlıklara yargı organlarının bakış açıları önem arz etmektedir. Tarafların sorumluluk konusunu yorumlamalarında temel argümanlar, 'ödeme emri', 'ihbarname', 'sorumluluğun ne zaman başlayacağı', 'tebliğ' olarak ortaya çıkmaktadır. Yargı kararları açısından değerlendirdiğimizde ise vergi mahkemeleri ile Danıştay arasında çıkan yorum farklılıkları kanımızca hem yukarıdaki argümanlar bakımından, hem de 3568 sayılı Kanundaki yetkilendirmeye karşın, VUK'nun mükerrer 227. Maddesinde hüküm altına alınan sorumluluk tanımının birlikte yorumunda esas alınan kriterler bakımından ortaya çıkmaktadır. Nitekim tebliğde yer verilen 'bilerek kullandıkları veya harici araştırmayı gerektirmeden sahte veya muhteviyatı itibarıyla yanıltıcı olduğu anlaşılabilen belgelerden' meslek mensuplarının sorumlu olacağı hususunun somut

delillerle kanıtlanabilmesinde karşılaşılan güçlükler yetki-sorumluluk bakımından farklı yorumlara yol açabilmektedir.

Genel olarak değerlendirdiğimizde, mali müşavirlerin sorumluluğunun, mesleklerinin özen ve dürüstlük ilkelerini gözeten ve gözetmeyenleri dikkate alarak daha objektif esaslara bağlanması bir gereklilik arz etmektedir. Kasti ve ihmali davranışları olmaksızın yine de sorumluluğun ağır yaptırımlarına maruz kalınmaması gerekir. Diğer taraftan yetki-sorumluluk dengesi iyi kurulan bir sisteme geçilmesinde fayda bulunmaktadır. Örneğin çok yetki verip buna istinaden ağır sorumluluk yüklenmesinden ziyade, objektif ve rasyonel bir yetkilendirme karşısında ölçülü bir sorumluluk dengesi kurulmalıdır. Böylece objektif kriterlerin getirildiği bir sistemde mesleğini özenli, dikkatli ve doğru bir şekilde yapanlar ile yapmayanların ayırt edilmesinden sonra, verilecek cezalar da kendi içerisinde idari para cezası, uyarma, kınama, meslekten men ve hapis cezaları şeklinde derecelendirilerek uygulanabilir. Dolayısıyla söz konusu yetki-sorumluluk bakımından ortaya çıkan sorunların yeniden gözden geçirilmesi ve bu sorunların giderilmesine yönelik düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alagöz, Ali, Yunus Ceran, 2007, “Muhasebe Meslek Mensuplarının Sorunları, Meslek Örgütünden Beklentileri ile Mesleki Vizyon Algılarını Belirlemeye Yönelik Bir araştırma: Konya İli Uygulaması”, *S.Ü. İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı.14, 291-312.
- Altan, Mikail, 2004, “Muhasebecilik Mesleğinin Toplumda Algılanma Biçimi Üzerine Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 11, 29-54.
- Atabey, N. Ata, Baki Yılmaz, Mustafa Ay, 2005, “Avrupa Birliğine Katılım Sürecinde Muhasebenin Sosyal Sorumluluk Kavramı Açısından Kurumsal Yönetim”, *IV. Orta Anadolu İşletmecilik Kongresi*, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara, 13-14 Mayıs.
- Ayboğa, Hanifi, 2002, “Globalleşme Sürecinde Muhasebe Alanındaki Gelişmelere Ülkemizin Uyumu”, *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 8, 39-55.
- Aydemir, Oğuzhan, 2015, “Muhasebe Meslek Mensuplarının Karşılaştıkları Sorunlar ve Beklentiler”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 71-84.
- Ayyıldız Yaşar, Yunus Demirli, 2017, “Muhasebe Meslek Mensuplarının Vergi Mahkemelerinin İşleyişine İlişkin Görüşleri: Bolu İli Alan Araştırması”, *Maliye Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, 291-306.
- Banar, Kerim, Ümmühan Aslan, 2009, “İktisat Politikalarının, Yasal Düzenlemelerin ve Teknolojik Gelişmelerin Yüksek Öğretimde Muhasebe

- Eğitimine Olan Etkisi”: EİTİA ve Anadolu Üniversitesi İİBF Örneği-I, *Muhasebe ve Finans Dergisi*, Sayı: 42, 90-102.
- Baykul, Gencer, “Bağımlı Çalışan Meslek Mensuplarının Müteselsil Sorumluluğu”, <http://www.mersinsmmmo.org.tr/odamiz/bagimli-uyeler/makaleler-incelemeler/muteselsil-sorumluluk.aspx>, (10.01.2018).
- Bıyan Özgür, 2012-1, “Muhasebe Meslek Mensuplarına Yönelik Bir Çalışma: Meslek Mensuplarının Demografik Durumları, Mesleki Sorunları ve Değerlendirilmesi”, *Sosyoekonomi*, 105-134.
- Cevher, Ezgi, 2014, “Kurumsallaşma Küçük İşletmeler İçin Bir Çözüm Müdür Yoksa Yok Olma Nedeni Midir?”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 32, 583-594.
- Daştan, Abdülkerim, 2011, “Muhasebe Meslek Mensuplarının Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Önlenmesindeki Rolü: Doğu Karadeniz Bölgesine Yönelik Bir Araştırma”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 2, 181-206.
- Demir, Berna, 2012, “Muhasebeye Yön Veren Gelişmeler ve Meslek Yüksekokullarında Verilen Muhasebe Eğitimine Yansımaları”, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 4, 109-120.
- Dinç, Engin, Hasan Abdioğlu, 2009, “İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi: İMKB-100 Şirketleri Üzerinde Ampirik Bir Araştırma”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:12, Sayı:21, 157-184.
- Dinç, Engin, Oğuz Yusuf Atasel, 2016, “Türkiye'deki Muhasebe Anlayışının Gelişim Süreci ve Mevcut Durumun İncelenmesi”, *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 6, Sayı:12, 267-283.
- Dinç, Engin, Aykut Karakaya, 2014, “Muhasebe Bilgi Sistemi ve Kurumsallaşma Düzeyi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 27, 21-50.
- Durmuş Ahmet Fethi, Hakan Sekizsu, 2017, “Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Değerlendirmeleri ve Sorunlarının Analizi: Malatya İli Örneği”, *International Journal of Academic Value Studies*, Vol:3, Issue: 16, 429-438.
- Gençoğlu, Ümit Gücenme, Yasemin Ertan, 2012, “Muhasebe Kalitesini Etkileyen Faktörler ve Türkiye'deki Durum”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 53, 1-24.
- Gökgöz, Ahmet, Mustafa Zeytin, 2012, “Muhasebe Meslek Mensuplarının Mesleki Faaliyetlerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Beklentileri: Bilecik ve Yalova İlleri Uygulaması”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:17, Sayı:1, 477-493.

- Gümüştekin, Gülten, Adsan, E., 2006, "Aile işletmelerinde Kurumsal Yönetim ve Kurumsal Yönetim İlkelerinin Uygulanmasına İlişkin Bir Araştırma", 2. *Aile İşletme Kongresi*, İstanbul, 219-235.
- Gündoğdu, Burhan, 2005, "Serbest Muhasebeci, Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirlerin Mesleki Sorumlulukları", TÜRMÖB yayınları, 273, Ankara.
- Güney, Selami, Orhan Çınar, 2012, "Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin (SMMM) Etik Algıları: Erzurum Örneği", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 2, 91-106.
- Haftacı, Vasfi, Rexiti Zainiguli, 2016, "Muhasebe Uygulamalarını Etkileyen Faktörler ve Çin Muhasebe İklimi", *İşletme Bilimi Dergisi (JOBS)*, 4(1), 141-159.
- İbiş, C., 2002, "Bilgi Çağında Muhasebecilik Mesleğinin Geleceği ve Yeni Muhasebeci Kimliği", *XVII. Türkiye Muhasebe Kongresi*, Türmob Yayınları, İstanbul.
- Kalaycı, Şeref, Ömer Tekşen, 2006, "Muhasebecilik Mesleğinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri: Isparta İl Merkezi Uygulaması", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı 31, 90-101.
- Karabınar, Selahattin, 2005, "Kültür – Muhasebe Etkileşimi Açısından Muhasebe İklimi – Muhasebeye Kültürel Bakışlar", Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Kara Ekrem, Enes Said Öztürk, 2016, "Vergi Kayıp ve Kaçağının Önlenmesine Yönelik Muhasebe Meslek Mensuplarının Yaklaşımları Gaziosmanpaşa İlçesinde Bir Araştırma", *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, 25-36.
- Kotan, Leyla, Mehmet Aygün, 2017, "Muhasebe Meslek Mensuplarının Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi: Van İli Örneği", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(4), 158-173.
- Kutlu, H. A., 2008, *Muhasebe Meslek Ahlakı*, Nobel Yayınları, Ankara.
- Meriç, Arzu, Yusuf Akpınar, 2017, "Adıyaman'daki Muhasebe Meslek Mensuplarının Muhasebe Kültür Değerleri Üzerine Bir Araştırma", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 51, 426-440.
- Özçelik, Katkat Münevver, 2017, "Türk Muhasebe Sisteminin Gelişmesinde Vergi Etkisi", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 60, 396-413.
- Sarrafoğlu, F., 2009, "Aile Şirketleri Niye Uzun Olmuyor?", <http://www.sarrafoğlu.com/aile-sirketleri-niye-uzun-olmuyor/>, (Erişim Tarihi: 03.02.2018).
- Sayım, Ferhat, Özlem Usman, 2016, "Muhasebe Mesleği İçin Mesleki Durum Analizi Kriterlerinin Belirlenmesi", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 7, Sayı:12, 122-134.

- Seviğ, V., 1991. “Muhasebecilik Mesleğinde Görev Sorumluluk ve Yetki”, (archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/06MaliCozum/06-VEYSI%20SEVIG14.doc), (Erişim Tarihi: 03.02.2018).
- Sönmez, Asuman, Andaç Toksoy, 2011, “Kurumsal Yönetim İlkelerinin Türkiye’deki Aile Şirketlerine Uygulanabilirliği”, *Maliye Finans Yazıları Dergisi*, 25(92), 51-90.
- Şenyüz, Doğan, Mehmet Yüce, Adnan Gerçek, 2018, *Vergi Hukuku (Genel Hükümler)*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Tuğay, Osman Ömer Tekşen, 2014, “Muhasebe Meslek Mensuplarının Sorunları: Burdur İlinde Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 19, Sayı:1, 223-232.
- Uzay, Şaban, Şükran Güngör, 2004, “Muhasebecilerin Sorunları ve Beklentileri: Kayseri ve Nevşehir İlleri Uygulaması”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 22, 94-104.
- Yanık, Ahmet, 2017, “Muhasebe Meslek Mensuplarının Algıladıkları Stres düzeyine Yönelik Bir Araştırma”, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 100-107.
- Yazıcıoğlu, İrfan, Hakan Koç, 2009, “Aile İşletmelerinin Kurumsallaşma Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Karşılaştırmalı Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:21, 497-507.
- Yıldırım, Suat, Selami Güney, 2012, “Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Genel Sorunları: Erzurum İli Örneği”, *Muhasebe ve Denetim Bakış*.

**AN OBJECT RELATIONS PERSPECTIVE ON IAN McEWAN'S
ATONEMENT: BRIONY'S CREATIVE APPERCEPTION IN LIGHT OF
ATTACHMENT THEORY GENRE, AND NARRATIVE FORM**

*IAN McEWAN'IN ATONEMENT ADLI ROMANINA NESNE KURAMI
AÇISINDAN BAKIŞ: BRIONY'NİN BAĞLANMA TEORİSİ AÇISINDAN
YARATICILIĞI, YAZINI VE SESİ*

Gamze SABANCI UZUN*

*Geliş Tarihi: 15.11.2017
(Received)*

*Kabul Tarihi: 02.04.2018
(Accepted)*

ÖZ: Ian McEwan'ın Atonement adlı eserinin odağı, Briony'nin onu çevreleyen gerçekliğe hakim olma çabası üzerinedir. Bununla birlikte, Briony'nin gerçeği, kendini romanın kahramanı olarak yeniden yaratmasının nedeni açısından bir boşluk oluşmuştur. Bu makale, gerçekliği ortadan kaldırarak Briony'nin doğrudan romantizm türünün zeminini terk ettiğini ve Bildungsroman türüne girdiğini öne sürerek, yazın türünün geleneklerini yıkmasının sebebinin kendi anlatılarını kontrol etme arzusu olmasını tartışacaktır. Makale aynı zamanda romanın genelinde görülen bu kontrol takıntısının sebebinin de ise Briony'nin kendini kahraman olarak yaratma isteği olduğunu savunacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Atonement, Nesne ilişkisi, Yaratıcılık, Bildungsroman*

ABSTRACT: The general focus on Atonement has been on Briony's attempt to dominate the reality that surrounds her. However, there is a gap in respect of Briony's motive for subverting reality in such a way that she can recreate herself as the heroine of her writing, consequently allowing her to "dispel her insignificance" (McEwan 2001; 72). The argument put forth in this article will be based around the suggestion that by subverting reality, Briony directly leaves the ground of the romance genre and enters the Bildungsroman genre. Thus, although Ian McEwan claims this to be his "Jane Austen" novel, no heroine of that genre would come to the conclusion that Robbie is a sex maniac and thus follow that narrative trajectory to its tragic conclusion. It is the very tedium of her own "romantic" big-house existence, which indeed resembles that of a Jane Austen novel, that leads Briony to subvert the romance genre and thus assert her independence from her environment. For a reader in a small urban house, the Tallis/Jane Austen existence seems romantic, but for Briony in her large romantic house, it represents the tedium of daily life, which she thus subverts to create some measure of differentiation from her mother and her home context. As well as subverting conventions, Briony's projection of the "sex maniac" theory onto the narrative can be interpreted as her urge to be creative and imaginative. She thus plays with the conventions of the genre to demonstrate her primary creativity that will allow her to gain control of her own narrative.

Key Words: *Atonement, Object relations, Creativity, Bildungsroman*

* Dr. Öğrt. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı, gamzesabanci11@gmail.com.

1. INTRODUCTION

Catherine Morland, the heroine of Jane Austen's *Northanger Abbey* [1817], was a girl so full of the delights of Gothic fiction that she causes havoc around her when she imagines a perfectly innocent man to be capable of the most terrible things. For many, many years I've been thinking how I might devise a hero or heroine who could echo that process in Catherine Morland, but then go a step further and look at, not the crime, but the process of atonement, and do it in writing- do it through storytelling, I should say (Reynolds and Noakes 2002; 20).

In *Newsweek*, Ian McEwan describes his 2001 novel *Atonement* as "my Jane Austen" novel and so it begins with an epigraph from *Northanger Abbey* that steers the reader to engage with the story as part of the romance genre and to conclude that Briony's worldview is shaped by novels with "principles of justice, with death and marriage the main engines of housekeeping" (2001; 7). To date, the dominant interpretations of critics such as Martin Jacobi have focused on Briony's various misreadings as "a version of romantic melodrama" and noted that she looks at the world "as if it is a literary text... expect[ing] to see certain conventions of plot and character development" (2001; 57). As can be seen, since the novels Briony reads are crucial to her vision of the world as well as of herself, *Atonement* has largely been analyzed in relation to its narrative structure. For instance, Brian Finney has argued that it is "a work of fiction that is from the beginning to end concerned with making a fiction" (2004; 70) and that it establishes the idea that life imitates fiction. Kathleen Angelo also suggests that *Atonement* deals with the "reading of fiction" (2009; 88) and thus analyzes it in light of reader-response criticism to emphasize the active role of the reader, who is guided through the novel's intertextual elements to create multiple meanings. Likewise, David K. O'Hara focuses on *Atonement's* metafictional quality and claims that, in addition to presenting a relationship between the text and reader, its storytelling marks a beginning "of stories not just being told from one to another, but by one for another" (2011; 74).

In addition to the reader-response criticism, however, a large body of psychoanalytic readings of *Atonement* is also available. J. Hillis Miller, among others such as Erin O'Dwyer (2016), Tomosz Dobrogaszcz (2015), and Nick Bently (2005), use Freud's theory on trauma, suggesting that Briony is traumatized by her "witnessing of adult copulation" (p. 93). Erin O'Dwyer, meanwhile, applies Lacanian gaze theory to the novel's epistolary mood to suggest that "the letter as signifier is a meaningless construct, a thing that sets the characters in motion, moving them from their initial positions to take up other positions within the gaze structure" (2016; 184). In other words, the letter functions as a signifier that initiates subjectivity.

In both the reader-response and psychoanalytic critiques, the general focus has been on Briony's attempt to dominate the reality that surrounds her. However, there is a gap in respect of Briony's motive for subverting reality in such a way that she can recreate herself as the heroine of her writing, consequently allowing her to "dispel her insignificance" (McEwan; 72). The argument put forth in this article will be based around the suggestion that by subverting reality, Briony directly leaves the ground of the romance genre and enters the *Bildungsroman* genre. Thus, although Ian McEwan claims this to be his "Jane Austen" novel, no heroine of that genre would come to the conclusion that Robbie is a sex maniac and thus follow that narrative trajectory to its tragic conclusion. It is the very tedium of her own "romantic" big-house existence, which indeed resembles that of a Jane Austen novel, that leads Briony to subvert the romance genre and thus assert her independence from her environment. For a reader in a small urban house, the Tallis/Jane Austen existence seems romantic, but for Briony in her large romantic house, it represents the tedium of daily life, which she thus subverts to create some measure of differentiation from her mother and her home context. As well as subverting conventions, Briony's projection of the "sex maniac" theory onto the narrative can be interpreted as her urge to be creative and imaginative. She thus plays with the conventions of the genre to demonstrate her primary creativity that will allow her to gain control of her own narrative.

This article will begin by explaining object-relations theory to suggest that Briony's labeling of Robbie as a "sex maniac" is an act of primary creativity, and comprises her declaration of independence and her psychological and moral development from youth to maturity. I will then argue that Briony's wish to go beyond mere attachment to the conventions of the romance genre and her consequent entering of the *Bildungsroman* genre is the means by which she asserts her independence.

The argument put forward will pivot around Nancy Chodorow and Donald Winnicott's object-relations' perspectives to connect it with the conventions of the *Bildungsroman*, as both focus on the process of self-cultivation. As well as conducting an object-relations analysis, other potential readings of the novel that reflect and deflect from the object-relations reading will also be introduced. In particular, sibling rivalry will be presented as an alternative theory to explain Briony's simultaneous desire to separate from and merge with her sister Cecilia, as a consequence of how she apperceives the same event in a totally different way, thus leading to the climax of the novel.

2. DISCUSSION

Object-relations theory focuses on pre-oedipal relations, particularly those with the mother, to trace the development of a subject in relation to objects, and claims that human relations can be considered the primary motivating force in subject formation. Presented as a reaction to Freud's drive theory, which claims that humans are marked by sexual drives that are regulated by the pleasure principle, object-relations theorists such as Melanie Klein, Donald Winnicott, and Nancy Chodorow, stress dependence on others as the defining human experience. According to them, humans are motivated by the search for someone with whom to relate, and thus they view the individual as a product of social relations that is in constant revision. The traditional psychological approach presents the mother as the first person to whom the child relates, on whom s/he depends, and from whom s/he obtains satisfaction.

In response to this typical approach, Chodorow adds that, for the child, satisfaction is not solely dependent on the relationship with the mother but also "with the person or people with whom she also has her earliest relationship of infantile dependence" (1999: 52), which includes the father. While Freudian theory would suggest that a daughter forms a relationship with her mother simply to imitate her and with the ultimate aim of excluding her from the mother-daughter-father triangle, object-relations theorists privilege human interaction over separation. Moreover, claims Chodorow, "a girl does not turn absolutely from her mother to her father, but adds her father to her world of primary objects" in the process of identity formation. The question of subjectivity then arises: In what way does the infant establish its subjectivity without wholly abandoning its attachment to primary objects? Or, how would Luce Irigaray's desire to be "so close to the mother [you] and already so far" or "both of them [us] to be present" (1985: 61) be possible?

Chodorow answers this by explaining that an infant's subjectivity is established through attachment to an object besides the mother. The separation of the infant from the mother only occurs if there is another object to attach to. Although such a transition may seem to resemble Freudian substitution, "objects of attachment" (p. 62) differ insofar as total abandonment of the mother is not the expected outcome. Janice L. Doane and Devon L. Hodges note that "separateness can only be established by a sense of relatedness to and difference from another. This ambivalent process of separation and individuation involves loss as well as gain" (1992: 42). In other words, the subject manages to view its position as a differentiated being, as it can manage to relate to something other than the mother. Therefore, such separateness comprises the loss of sameness and the gain of difference.

Donald Winnicott claims that such loss, i.e., separation from the mother, is inevitable in the process of subject formation, but does not necessarily have to be traumatic. He suggests that a healthy transition from total dependence to substantial independence can be achieved through transitional objects, which are the infant's first "not-me" objects. The function of these objects is to guarantee the continuity of the experience of wholeness with the external world, but at the same time increase the outside reality. As the infant does not perceive these objects as totally separate from her/him, s/he does not perceive them as threatening external realities but rather as a third reality that is necessary to ensure continuity of the experience with the mother. For instance, in the case of a comfort blanket used to replace the mother's breast, one might say that the transitional object is neither within nor without, or in other words, it is neither the baby nor the object itself.

From the outset, transitional objects provide an illusionary unity as created by the infant and, in Winnicott's theory, this comprises the child's "primary creativity" where fantasy and reality overlap, as these objects can signify whatever the infant likes, and it can treat them in any way it chooses. Winnicott proposes an "in-between space," also called a "transitional space," in which there is neither separation nor connection, but in which there exist simultaneously subjectivity and objectivity and boundaries that are both there and not there. This space also harbors imagination and creativity as a transition from total dependence to relative dependence by depending on the objects created by the infant's imagination and creativity. Winnicott assumes that this space between mother and infant, which is created by adopting and playing with "transitional objects," is the first step for a child in gaining control of its own world. In this respect, he states the following: "to control what is outside one has to do things, not simply to think or to wish, and doing things takes time. Playing is doing" (2005: 55). Moreover, by playing, the infant creates its own world.

The stage that follows the child's ability to play with toys emerges when s/he learns to play "in the presence of someone who ... the person loves" and who is therefore available to "reflect back what happens in the playing" (Winnicott, 2005: 64):

The searching can come only from desultory formless functioning or perhaps from rudimentary playing, as if in a neutral zone. It is only here in this unintegrated state of the personality, that which we call creative, can appear. This, if reflected back, but only if reflected back, becomes part of the organized individual personality and eventually this in summation makes the individual to be, to be found, and eventually enables himself or herself to postulate the existence of the self (Winnicott, 2005: 64).

Without adult interference in the child's play, the child seeks recognition and discovers himself through the mirroring face of the mother that reflects the child's nonsense (Winnicott, 2005: 75) without judgment. Only then can the child be found and "the details dealt with in this way become part of you, and do not die" (Winnicott, 2005: 82). Winnicott expands his theory by pointing out that:

It is creative apperception more than anything else that makes the individual feel that life is worth living. Contrasted with this is a relationship to external reality which is one of compliance, the world and its details being recognized but only as something to be fitted in with or demanding adaptation (2005: 87)

Stressing the relationship between creativity and life, and noting that by engaging in creativity the infant feels significant in the world it occupies, Winnicott claims that without such imagination, the infant would consider itself insignificant, viewing the world from outside as something to which s/he must adapt. Without denying the existence of reality by means of "not-me objects," fantasy is permitted for a while in order for the infant to safely achieve awareness of objective reality.

Just as object-relations theorists stress the importance of objects in the process of child development, the conventions of the *Bildungsroman* efficiently rely on the steps of this theory to demonstrate the same growth. Wilhelm Dilthey suggests that the *Bildungsroman* presents "a culture of inwardness" (1985: 272), as the focus is on the psychologically motivated development of a central character. Mikhail Bakhtin calls it "the image of man in the process of becoming" (1986: 19) and, according to Jerome Hamilton Buckley, this process should include the elements of "childhood, the conflict of generations, provinciality, the larger society, self-education, alienation, ordeal by love, the search for vocation and a working philosophy" (1974: 18). As a result, it becomes clear that this literary genre frequently relies on the withdrawal of the child protagonist from the social world in order to follow a course of self-development. It is through this withdrawal that s/he manages to observe the clash between his/her poetic ideals and the materialist reality. The *Bildungsroman* thus employs a protagonist that is so divided between utopian dreams and real facts that George Lukács has termed it the "romance of disillusionment," (1914: 146) illustrating how the materialist world is in opposition to the protagonist's poetic ideals and thus the period of withdrawal from the social world is the period of illusions. Nevertheless, this period is only a step through development, and must be adapted to the external reality if the protagonist is to continue to be a social individual. Therefore, according to Manfred Engel, rather than an eternal existence in the illusionary world, the self is formed through "some sort of compromise or even synthesis between mere self-realization, subjectivity, and a mere adaptation to reality,

objectivity” (2008: 266). In short, the *Bildungsroman* fictionalizes the process of cultivation “within a field structured by forces of power and authority” (Donald, 1992: 173), which ends with the character’s recognition of his or her stance in the world by becoming a part of the social environment and its attendant thriving harmony between the external and internal worlds. Thus, it can be seen as a process of individualization that follows socialization.

The relationship between object-relations theory and *Bildungsroman* can be summarized by the function of illusion in the process of individuation. While the infant is “illusioned” due to his/her creative ability during the transition from dependence to independence, the protagonist of the *Bildungsroman* is “illusioned” as a result of the clash between his/her poetic ideals and the materialist reality. Although both models seem to focus on a similar process, the plot structure of the *Bildungsroman* constrains the independent potential for play and creativity. Martin Swales points to this limitation, which ensues from the “recognition that practical reality—marriage, family, a career—is a necessary dimension of the hero’s self-realization” (1978: 51). Therefore, while in object-relations theory, the infant’s self is constructed through unconstrained (albeit monitored) play and creativity, in the *Bildungsroman*, which involves the progression from adolescence to adulthood, the self is constructed through play and creativity that is necessarily constrained as a result of the unbending social order.

This function of illusion leading to disillusionment strengthens the reading of *Atonement* as a novel about the significance of play and creativity as part of the individuation process. The novel opens by introducing the thirteen-year-old Briony and the play she has written as a welcome present for her brother Leon, in the summer of 1935. Her sister Cecilia, cousin Lola, and Lola’s twin brothers are also visiting the family home. When these characters arrive in this setting (discussed further below as an allegory of the plot structure of the story), Briony writes that she feels secondary and obliged to “dispel her insignificance” (McEwan, 2001: 72). This desire to be significant leads Briony to turn her attention first to Robbie.

She [Briony] said, “If I fell in the river, would you save me?”

“Of course.”

He was bending over the basket as he said this and he heard, but did not see, her jump in [...] There was no choice - he stepped into the water, shoes, jacket and all [...] He pushed her onto the bank and, with great difficulty in his sodden clothes, struggled out himself.

“Thank you,” she kept saying. “Thank you, thank you”.

“That was a bloody stupid thing to do.”

[...]

“Do you know why I wanted you to save me?”

“No.”

[...]

“Because I love you.”

[...]

He restrained an impulse to laugh.

[...]

Lines, surely from one of her books, one she had read lately, or one she had written.

He said, “That’s all right. But don’t do it again, for me or anyone else. Promise. (2001: 218)

In the romance genre, longing is usually directed at a person, someone who can be considered potential husband material. Courtship is always semi-public and practiced through certain conventions, while marriage is the ultimate goal for young women. Briony’s design of the above scene evokes characters in Jane Austen novels, such as Jane Bennet in *Pride and Prejudice* or Mary Crawford in *Mansfield Park*, who view marriage as “a maneuvering business” (Ch. 5). In a similar fashion, Briony creates a scene to maneuver Robbie into loving her, but Robbie’s answer does not align with her expectation, leading her to step aside and discard her desire to be an Austen-like heroine who lives happily ever after. What is also specific to Jane Austen novels, and similar to Briony’s writing, is that Austen wrote not from observing reality, but from reading imitations of reality. She has therefore been called an artist who imitates the imitation. As Richard Simpson explains:

The realism of her [Jane Austen] works arose, not from direct imitation of nature, but from looking through and amusing herself with, the aberrations of pretended imitators- that is she trained herself into an artist less through observation than through reading other fiction which purported to represent life. (2001: 129)

The technique of Austen’s writing has led to the general consensus that her materials have certain limitations, and do not transgress the characteristics of their period. As an imitator of Austen, Briony also indirectly imitates Austen’s limitations, until confronted with the fact that Austen’s discourse does not help her understand the happenings around her. When Briony places herself by the window and watches Cecilia and Robbie by the lake, she can only make sense of the event to a certain point:

Closer within the boundaries of the balustrade, were the rose gardens and, nearer still, the Triton fountain, and standing by the basin’s retaining wall was her sister, and right before her was Robbie Turner. There was something rather formal about the way he stood, feet apart, head held

back. A proposal of marriage. Briony would not have been surprised. She herself had written a tale in which a humble woodcutter saved a princess from drowning and ended by marrying her. What presented here fitted well... What was less comprehensible, however, was how Robbie imperiously raised his hand now, as though issuing a command which Cecilia dared not disobey... At his insistence she was removing her clothes, and at such speed. She was out of her blouse, now she had let her skirt drop to the ground and was stepping out of it, while he looked on impatiently, hands on hips... Briony leaned back against a wall and stared unseeingly down the nursery's length... At the time there may have been no precise form of words; in fact, she may have experienced nothing more than impatience to begin writing. (2001:37-38)

Briony first sees the scene as a marriage proposal, a typical romance element; however, she later assumes that Robbie is attempting to dominate Cecilia, an element that does not fit in with what she is accustomed to reading and writing. Although, in reality, Robbie is trying to help Cecilia when she decides to jump in the fountain to retrieve the pieces of the broken vase, Briony's perception is clearly distorted, and implicit in this distortion is that she views the scene as one that will eventually benefit her. Rather than rushing to help or "save" Cecilia (for in Briony's perception, Cecilia needs to be saved from her attacker), Briony experiences "impatience to begin writing" about it. This resembles a third-person narration, where the narrator observes in order to narrate. Therefore, in this crucial scene, Briony creates herself ironically as a third-person narrator of Cecilia's story, watching her from a distance[†], in contrast to Austen who writes not through direct observation but through her readings. The question then arises: Why does Briony suddenly subvert the conventions of the romance genre by dispensing with the possibility of a marriage proposal, thus moving away from her Austen-like narration?

"To answer this question, it is worth examining Briony's relation with the other women in the house to see the link between her subversion of the conventions of the genre and her rejection of the conventions laid down by the female characters in the Tallis house as a means to assert her independence.

[†]The intertextual link between Henry James's *Turn of the Screw* and *Atonement* can be seen, in terms of Briony's imaginative capacity, as a revision of the nameless governess's imagination in *The Turn of the Screw*. The governess assumes that she is the only one to save the household from the dangers when she declares that "our being almost as lost as a handful of passengers in a great drifting ship. Well, I was strangely at the helm" (156), which will allow her to be the heroine. Briony's intention is similar as, by being the provider of the solution, she will cease to be insignificant.

Although Emily is represented as a mother who is unavailable to her children, her relation to Briony is worth noting with regard to how it illustrates the Winnicottian transition from dependency to independence. In the following passage, Emily reads the play Briony has written:

with the author's arm around her shoulder... She took her daughter in her arms, onto her lap - ah, that hot smooth little body she remembered from infancy, and still not gone from her, not quite yet -... (2001: 4).

The symbolic wholeness of mother and daughter is cherished by the mother and happily received by the daughter, yet Emily is painfully aware that her daughter will move away from her, as Emily herself did from her mother, and as Cecilia has moved away from Emily. Such wholeness shows that the physical boundary between mother and daughter has not yet been entirely breached. However, Briony's play may be seen as a Winnicottian object of creativity and imagination that ensures the continuity of the mother-child bond while slowly increasing the dose of external reality. In addition to the play as a transitional object, or as the child's not-me object that links the mother's presence and absence, Briony, who is a major devotee of nineteenth-century novels, and her attachment to her play, presents an alternative perspective. As Marianne Hirsch notes:

... in nineteenth century realist writing by women the maternal is located precisely in the interplay between absence/silence and determining significance. It is the mother's absence which creates the space in which the heroine's plot and her activity of plotting can evolve. (1989: 57)

Thus, as a typical nineteenth-century woman writer, Briony writes to negotiate her mother's absence. Such absence is also a crucial characteristic of the *Bildungsroman*, since the development of the child relies on the distance between the self and the environment. However, both ideas, that she is trying to move away from her mother and that she wishes to reconnect with her, arrive at the same conclusion: fantasy and reality overlap as a consequence of the mother's position in the child's life, while the absence of the mother eventually engenders imagination and creativity. As Freud notes, such absence finds its fulfillment in the creative work (1907: 143) and for this reason is crucial in the work of imagination.

Hence, one can conclude that the novel implicitly underlines the absence of the mother as a trigger for Briony's writing. Furthermore, with the arrival of other characters to the Tallis house, we see how Briony unconsciously removes all the substitute mother figures around her, so that she may continue to benefit from their absence to fuel her creative ability. However, this absence from which her creativity would benefit is continuously restricted with the appearance of other female characters, such as Cecilia and Lola. As another dominant female character

in the novel, Cecilia has provided a motherly tenderness to Briony when she is most vulnerable.

Cecilia had always loved to cuddle the baby of the family. When she was small and prone to nightmares - those terrible screams in the night - Cecilia used to go to her room and wake her. "Come back," she used to whisper. "It's only a dream. Come back." And then she would carry her into her own bed. (2001: 41)

Perceiving Cecilia as a substitute mother for Briony allows for an additional symbolic mother/daughter relationship to be posited. Since the mother-daughter bond becomes fluid with the absence of the mother, when Cecilia reappears during Briony's semi-dependent development, she feels threatened at the possibility that she will be deprived of the transitional space, and consequently of her creativity. However, we can also see that removing Cecilia from the stage in order to formulate a space in which to create is not Briony's sole motive; she also distances herself from Cecilia so that she can observe and write about her.

In addition to a metaphorical mother/daughter relationship, Cecilia and Briony's relationship can also be seen as an example of sibling rivalry, wherein the different effect of Cecilia on Briony in comparison to that of her mother emerges.

Through her relationship to Cecilia, Briony is presented with and must cope with an alternative role, that of a younger sister. Toni McNoran claims that a sister is "someone who is both ourselves and very much not ourselves - a special kind of double" (1985: 7) and that sisters are "like two blossoms in one stem" (Rosetti: 188), desiring to occupy separate places in the world. Although object-relations theorists would stress the fundamentality of relating to someone, the sisterly bond requires polarization in the process of individuation. In the same manner, Amy K. Levin points out that "the identical position of sisters within the family further created a need to insist on difference" (1992: 17) and, as Louise Bernikow argues, "Competition seems to be the language we use for the process of separation; seems to be the kind of activity we throw up against the desire to merge" (1981: 99). What these suggestions show is that sisters compete to prove their difference from each other, yet the "desire to merge" is worth noting.

Competition can thus be seen as a language of separation that is a prevalent theme in Jane Austen novels, as presented between two sisters who seek to draw the attention of the same man. In *Persuasion*, for example, Henrietta and Louisa compete for Captain Wentworth's attention, while in *Mansfield Park*, Maria and Julia compete for Henry Crawford[‡]. In *Atonement*, likewise, Briony and Cecilia

---

[‡]For further analysis of the reproduction of Jane Austen's novels in *Atonement*, please see Juliette Wells, "Shades of Austen in Ian McEwan's *Atonement*": *The Jane Austen Journal* 30 (2008): 101-12.

both compete for Robbie's attention. However, none of these Austen scenes has a sexual inclusion. Therefore, branding Robbie a sex maniac and unjustly accusing him of raping Lola are not guided by Briony's readings of romantic novels, but are the product of her primary creativity.

After Lola's rape, Briony is adamant to prove that Robbie is a sex maniac, by showing the letter he has written to Cecilia, which contains erotic language.

She [...] was taking the stairs two at a time, energized now by a sense of doing and being good, on the point of springing a surprise that could earn her praise. It was rather like that Christmas morning sensation of being about to give a present that was bound to cause delight, a joyful feeling of blameless self-love. (2001: 165)

According to Erin O'Dwyer, Robbie's mistaken letter to Cecilia is a "signifier in the story" (2016: 179) as "it displaces the characters from their original position" (2016: 185) by unfolding the main secret of the novel that Robbie and Cecilia have mutual feelings. Deriving pleasure from revealing her sister's secret, the reader is encouraged to view Briony's action as the outcome of an allegorical fight between the two women that involves refuting the general assumption that women are the same and have the same interests in life. What is more, with this creation Briony manages to create some measure of differentiation and signification within the expectations of both the genre and her home context.

Leaving the borders of the genre and the Tallis house with her false accusation of Robbie, she, in ignorance, steps into the adult world and thus the novel takes the shape of a *Bildungsroman*.

4. CONCLUSION

To conclude, this article has presented the ways in which Briony creates a fictional world for herself and removes the significant female characters around her, especially her sister, so that she can create a space in which to write. In Winnicottian object-relations theory, this may be termed a transitional space, which harbors imagination and allows the infant to transit from total to relative dependence. Briony, however, finally realizes that her significance is constrained by the very novels she seeks to mimic. Therefore, I have argued, her ignorance of the reality of the external world and her consequent dependence on her surroundings is an outcome of the novels she reads and learns from. Moreover, this article has drawn a symbolic link between the Tallis house and the romance genre, both of which limit Briony's significance and creativity. She is both constrained by the house she grows up in and thus by the genre that forms her. However, as this article has shown, Briony's claim that Robbie is a sex maniac subverts the conventions of the genre and thus comprises a metaphorical declaration of her

difference from her home context. Therefore, I argue, as well as seeing the novel as a process of atonement, as Ian McEwan intends it to be, it can also be read as Briony's process of "becoming" in the Bakhtinian sense.

KAYNAKÇA

Bakhtin, Mikhail. (1986). "The Bildungsroman and Its Significance in the History of Realism (Toward a Historical Typology of the Novel)". *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin, University of Texas Press. 1986.

Bernikow, Louise. *Among Women*. New York. 1981.

Blanchot, Maurice. *The Writing of the Disaster*. Trans. Ann Smock. Lincoln, University of Nebraska Press. 1995.

Boes, Tobias. "Modernist Studies and the *Bildungsroman*: A Historical Survey of Critical Trends". *Literature Compass*. Vol. 3, no. 2, 2006, pp. 230-243. *JSTOR*.

Buckley, Jerome Hamilton. *Season of Youth: The Bildungsroman from Dickens to Golding*. Harvard University Press. 1974.

Childs, Peter (ed.). *The Fiction of Ian McEwan: A Reader's Guide to Essential Criticism*. Palgrave Macmillan. 2006.

Chodorow, Nancy. *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. University of California Press. 1999.

D'angelo, Kathleen. "'To Make a Novel': The Construction of a Critical Readership in Ian McEwan's 'Atonement'" *Studies in the Novel*, vol. 41, no. 1, 2009, pp. 88–105. *JSTOR*

Dilthey, Wilhelm. *Poetry and Experience*. Princeton University Press. 1985.

Doane, Janice L. and Devon L. Hodges. *From Klein to Kristeva: Psychoanalytic Feminism and the Search for the "Good Enough" Mother*. The University of Michigan Press. 1992.

Dobrogoszcz, Tomosz. "Narrative as Expiative Fantasy in Ian McEwan's Atonement". *Roczniki Humanistyczne*, vol. 63, no. 5, 2015, pp.115-127.

Donald, James and Ali Rattansi (eds.). *Race, Culture and Difference*. London: Sage. 1992.

Engel, Manfred. "Variants of the Romantic Bildungsroman in Romantic Prose Fiction". Ed. By Gerald Gillespie, Manfred Engel and Bernard Dieterle. *Romantic Prose Fiction*. John Benjamins Publishing Company. 2008.

Finney, Brian. "Briony's Stand against Oblivion: The Making of Fiction in Ian McEwan's 'Atonement.'" *Journal of Modern Literature*, vol. 27, no. 3, 2004, pp. 68–82. *JSTOR*

Giles, Jeff. "Luminous Novel from Dark Master." *Newsweek* 18 March 2002: 62-63

Groes, Sebastian. *Ian McEwan: Contemporary Critical Perspectives*. Continuum. 2009.

Hirsch, Marianne. *The Mother/Daughter Plot: Narrative, Psychoanalysis, Feminism*. Indiana University Press. 1989.

O'Hara, David K. "Briony's Being-For: Metafictional Narrative Ethics in Ian McEwan's *Atonement* ." *Critique* 52 (2011): 74-10

Irigaray, Luce. *This Sex which is No One*, trans. Catherine Porter with Carolyn Burke. Ithaca, Cornell University Press. 1985.

Kontje, Todd. *The German Bildungsroman: History of a National Genre*. Colombia. Camden House, 1993.

Luckas, George. *The Theory of Novel*. MIT Press. 1974.

Levin, Amy K. *The Suppressed Sister: A Relationship in Novels by Nineteenth- and Twentieth Century British Women*. London and Toronto: Associated University Presses. 1992

Martin Jacob. "Who Killed Robbie and Cecilia? Reading and Misreading Ian McEwan's *Atonement*." *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, vol. 52, no. 1, 2011, pp. 55-73.

Mathews, Peter. "The Impression of a Deeper Darkness: Ian McEwan's *Atonement*." *ESC: English Studies in Canada*, vol. 32 no. 1, 2006, pp. 147-160. *Project MUSE*.

McEwan, Ian. *Atonement*. Anchor Books, 2001.

McNaron, Toni A. H. *The Sister Bond: A Feminist View of a Timeless Connection*. Oxford: Pergamon Press, 1985.

Miller, J. Hillis. "Some Versions of Romance Trauma as Generated by Realist Detail in Ian Mc Ewan's *Atonement*". Ganteau, Jean-Michel and Sísana Onega (eds.). *Trauma and Romance in Contemporary British Literature*. Routledge, 2013.

Noakes, Jonathan, and Margaret Reynolds. *Ian McEwan: The Child in Time, Enduring Love, Atonement*. London: Vintage, 2002.

O'Dwyer, Erin. "Of Letters, Love, and Lack: A Lacanian Analysis of Ian McEwan's Epistolary Novel *Atonement*". *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 2016. 57:2, 178-190,

O'Hara, David K. "Briony's Being-For: Metafictional Narrative Ethics in Ian McEwan's *Atonement*. *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 2010. 52:1, pp. 74-100.

Winnicott, Donald. *Playing and Reality*. Routledge, 2005.

**YAYGIN GASTRONOMİ EĞİTİMİNDE ARZ VE TALEP
ETKİLEŞİMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR
ARAŞTIRMA**

*A STUDY RELATED TO EVALUATE THE INTERACTION BETWEEN SUPPLY
AND DEMAND WITHIN INFORMAL GASTRONOMY EDUCATION*

Mehmet SARIOĞLAN*

*Geliş Tarihi: 11.01.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 10.04.2018
(Accepted)*

ÖZ: Eğitim kurumlarının temel işlevlerinden birisi olarak nitelikli işgücü yetiştirme olduğu kabul edilmektedir. Bu çerçevede nitelikli işgören yetiştirme olgusunun, örgün eğitim kurumlarının etkinliği ile doğru orantılı olduğu varsayılmaktadır. Ancak günümüzde bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve küreselleşmenin getirdiği hızlı değişim örgün eğitimin ortaya çıkardığı nitelikli işgören kavramının süreliliğini tehlikeye atmıştır. Bu çerçevede her ne kadar nitelikli bir işgören olsa bile hayat boyu öğrenme felsefesi çerçevesinde belirli periyotlarda yaygın eğitim faaliyetlerini gerçekleştirmemesi durumunda hedeflenen işgören etkinliği gerçekleştirileme olasılığında azalmalar ortaya çıkabilecektir. Özellikle örgün gastronomi eğitiminin yaygın eğitimle desteklenmesiyle birlikte, hedeflenen işgören etkinlik ve devamlılık sağlanabilecektir.

Çalışmada, Türkiye’de yaygın gastronomi eğitimi alanında faaliyet özel nitelikli kursların arz yapısı ve bu kursların faaliyetlerine katılan bireylerin taleplerinin etkileşim düzeyleri ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada yaygın gastronomi eğitimindeki mevcut arz ve talep arasındaki etkileşimin ölçülmesi amacıyla, yaygın eğitim kurumlarında eğitim alan bireyler araştırma evreni olarak seçilmiştir. Çalışmada evreni temsil etme yeteneğine sahip 462 bireyle anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda bireylerin talepleri ile yaygın gastronomi eğitim kurumlarının verdikleri eğitimlerin büyük ölçüde etkileşim içinde olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Gastronomi, Gastronomi Eğitimi, Yaygın Eğitim*

ABSTRACT: Training skilled labors is regarded as one of the basic functions of educational institutions. In this context, it’s assumed that the phenomenon of training skilled labors is in direct proportion to effectiveness of formal institutions. Besides, the development of information and communication system, also the rapid change that emerged from globalization, endangers the sustainability of the “skilled labor” concept. In this context, even a very skilled labor cannot perform the targeted labor’s activity in case they do not perform the informal educational activities periods during their philosophy of life. Especially, effectiveness and continuity of targeted labor could be provided if both formal and informal gastronomy educations support each other.

* Doç. Dr, Balıkesir Üniversitesi, mehmet.sario@balikesir.edu.tr

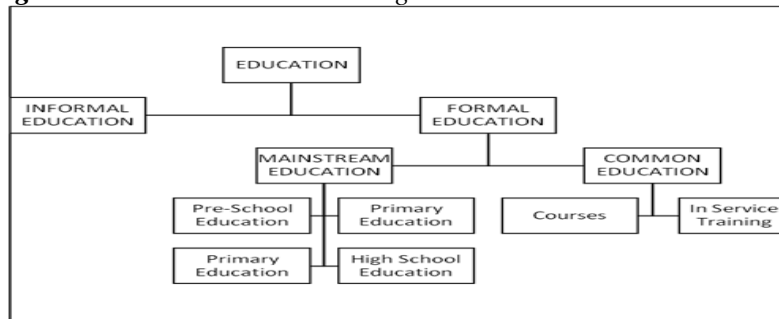
The purpose of this study is to measure the supply interaction levels of special quality operating in the field of gastronomy education and measuring the demand interaction levels of individuals who attended these types of courses. The individuals who attended modern gastronomical education courses were chosen as research population to measure the current interactions between supply and demand within the informal gastronomy education. Questionnaire method has been implemented on 462 individuals. As result of the research it has been determined that individual demands and modern gastronomy courses are in quite a positive interaction.

Key Words: Gastronomy, Gastronomy Education, Informal (Common) Education.

1. INTRODUCTION

Education which can be also described as “conscious enculturation process”, is a process that aims to create terminal behavior on human mind on purpose by their life. Education aims to equip individuals with knowledge, ability and values by turning individuals an adaptable person to both in today’s own world and own society. A nation must train their citizens with a high-valued system both qualitatively and quantitatively to bedveloped. For this reason, a country’s social and economic resources, can be used more productively and conspiratorially by well-trained individuals (Huang, 2017; Laska, 1984; Schmidtke and Chen, 2012).

Diagram 1: General Education Diagram

Reference: Laska, J. (1976). *Scholling and Education*, Van Nostrand Reinhold Company Publishing.

Duties and works which are created by qualified people would enrich a country and let people tolive happier with welfare. Besides, Education provides lots of significant tasks such as, raising democratic and citizenship awareness of individuals, gaining them analytical thinking skill, introducing, them the national culture then adopting and improving. In historical process, long-lived strong nations were established by the societies who advanced at science and technology

that gained with educations. Education means as a process, that two or more people come together and contact each other on purpose or with a plan and systematic. When education is examined as a process, it goes over the limits of the schools (Chambliss, 2009; Ertürk, 1988; McGrath and Powell, 2016; Suppes, 1996).

2. LITERATURE REVIEW

The knowledge, skills and educations gained during formal education are not always enough for get a promotion in their job, improving themselves or being a productive person. Rapid flourishes in science and technology could incapacitate the acquired knowledge in a short span of time. Formal educations do not continue during the whole life and. Thus, a necessity of informal education system occurs. Informal education is very important in terms of overcoming the deficiencies of formal educations and improving the adaptation levels of people to new conditions which are brought by the rapid social changes. In today's globalizing world informal education is very significant and indispensable for all nations (Deyo, 2007; Gloria, 2014; Murat, 2009; Romi and Schmida, 2009; Sunarto, 2017).

2.1. Philosophy and Concept of Informal Education

Informal education which is kind of an education activity represented in the form of certain procedures to mobilize social requirements according to the service manners, requests and demands of individuals and informal education supports the formal education. Informal education which aspires to serve the society within the principles of volunteering and sensitiveness, appears to be one of the most utilized education types by developing countries and less developed countries holding the unemployment issues. This programme has been created as predicated on requirements and demands of individuals not preconditioned as forcible implementation. Informal education is also called as audience education, adult education, community education and lifelong learning (Koçoğlu, Aküzüm and Ekici, 2014; Roger, 2005; Udouj, Grover, Belcher and Kacirek, 2017).

Informal education includes the education activities are arranged out of formal educations activities which are for people who has been involved into any stage of formal education or who left formal education in any stage. People have informal education while or after formal education in any subject that they need, or they are interested. It can be expressed that Informal education which aims to enhance the quality of skilled labors, is an education type that arises from the cooperation between special and public education institutions with the help of enterprises (Kuenzi, 2006; Murat, 2009; Vilcea, 2014). "Informal education" is mostly used with the concepts of "public- community education", "adult education", "community education" and "lifelong learning" (Deveci, Deveci and Avcıkurt., 2017; Türkoğlu and Uça, 2011). In this context, to make informal education as an activity with sociocultural implementation would be a meaningful

for both self-improvement and lifelong learning. Associating informal education with culture, social network and production is significant in terms of the productivity of adult education which is an important part of a lifelong education programme (Ökten and Acar, 2015; Yasunaga, 2014; Wim, 2006).

It can be expressed that informal education is an education type which includes all teaching activities with or without formal education. It can be given for people who cannot continue to formal education or who left formal education. Thanks to informal education, it could be possible to reach the populations that formal educations could not. So, professional knowledge of people increases, and development of community remains (Duguid, Mündel and Schugurensky 2013; Fidan, 2012; Türkoğlu and Uça, 2011; Wayer, 2009). Informal education can also be described in short as "out of school education". It is a functional education field because it makes individuals to reach their goals. This education does not aim to give graduation certificates to people but gives useful information, make people gain their informal national values, and help to the community to have more prosperity (Bulut, 1993; Hassan, Osman and Pudín, 2009; Khalil, Ardoin and Wojcik, 2016). Informal education is a process based on output, individualization and applicability. The social and cultural dimension of learning is prioritized in this process. For this, individuals should create social and cultural interaction with their learning strategies (Gallacher and Feutrie, 2003; Ökten and Acar, 2015).

Informal education can be given in or out of education institutions and there is no age limitation. Besides informal educations have no obligations about following the echelon education system such as formal education type. Also, this type of programmes can be organized at any time of day (Oloube and Egbezor, 2012). Informal education has an important role in human life because it includes all the people at any ages, continues till the end of life and it develops less developed and developing nations (Altınışik, 1996; Moldovan and Bintintan, 2015).

2.2. Purposes and Principles of Informal Education

Common education includes whole learning activities during life to improve individuals' skills and knowledges in a social, personal or employing principal. Common education has made available the investments only on people and knowledge, supports the idea about gaining basic skills to people in order that they will be able to live productively. Common education emphasizes the necessity that learning should be more flexible and facilities should be expanded for innovations. So, individuals can have different kinds of learning equally and they have opportunity to reach high quality learning (Archibald, 2015; Güleç, Çelik and Demirhan, 2012; Mensah, 2003).

The main purpose of the informal education is to gain individuals basic skills and knowledge, to improve their acquired knowledge and prepare them for life. The other purpose of informal education is to make contribution to social

wealth by improving individual's intelligence and skills. The intended population consists of adults and the people who are not involved any kind of education. These programmes are prepared by picking each adult from different groups to success because the intended population has very different features in terms of age, gender, education level, eagerness to learn (Kalenda, 2015; Tudor, 2013).

Informal education consists of 5 topics. These are Completing Education, Vocational Technical Education, Health and Parenting Education, Citizenship Education, Saturation Education (Bülbül, 1987: p.15-16; Raluca and Lorand, 2013).

Completing Education: These programmes are mostly organized for people who did not complete their primary, secondary and high school degrees. It is called "formal adult education" and this programme can include both general and technical education.

Vocational Technical Education: These programmes aim to acquire profession for individuals and make them advanced in their jobs.

Health and Parenting Education: These programmes can be exemplified with health education, nutrition, family planning, home economics, marriage education, parental education, old age education etc.

Citizenship Education: These programmes can be exemplified with communal life education, solidarity education, social cooperation education, democracy education, legal education, rights and duties Education etc.

Saturation Education: These are mostly consisting of culturally explicit programmes such as fine arts, music, literature, handcrafts etc.

The main principles of informal education consist clarity, pertinence to requirements, continuity, validity, being planned, desire to innovation and development, lifelong learning, being scientific and integrity, cooperation and coordination (Official Journal: 21.05.2010).

The general features of informal education are summarized below;

- Informal Education Programme appears as an innovation to solve problems of a specific community.
- That's why It focuses on the purpose and objective, not on certificates.
- It focuses on solving problems instead of learning abstract topics.
- It can be helpful to trigger a project or scientific works after experimental stage.
- The programme is flexible, learning and entrepreneurial spirit based.
- This programme is practical rather than theoretical.
- This programme is autonomous and closed to external audits.
- This programme is more economic because it can use current resources.
- It is a process till the end of life.

It can be expressed that informal education is an implementation, a guidance or learning activities that can be given with formal education or not, to mobilize

social needs, demands, service manner of individuals in accordance with the purposes and principles of education system (Carron and Hill, 1991; Pandya and Maniar, 2014; Wildermeersch, 2016).

2.3. Implementation of Informal Gastronomy Education

In the growing social and economic structure, enterprises need not only workforce which has theoretical knowledge, but they also need practical knowledge which improves the productivity. Therefore, informal education can provide the continuity of practical knowledge that is required to be structured upon the theoretical knowledge obtained from formal education activities. The only one which will provide the continuity is the enterprise itself. Enterprises should identify the deficiencies of labors, set up a meeting and give considered necessity knowledges to them in different methods (Cavicchi and Stancova, 2016; Çeken, Alkan, Karadağ and Karadağ, 2017; Sarioğlan and Sezen, 2017; Şahin and Güçlü, 2010; Vigo, 2014). We are currently living the globalization process that the improvement of informatics and technology has begun to speed considerably. In this process, most of leisure times and increased incomes have caused a habit of eating outside. This development has brought Food&Beverage Industry to significant dimensions. Also, this development has revealed the necessity of gastronomy courses which aim to train individuals qualitatively. Gastronomy education trains the culinary professionals and includes the gastronomy culture in society and there is an increasing demand on it (Sarioğlan, Sezen, Çetinkaya and Doğan, 2017). Although gastronomy Education has made enormous strides, it needs to develop qualitative and quantitative approaches within itself (Pedersen, 2012; Sarioğlan, 2014-a). One of the approved alternative methods is Informal Education Method. There are lots of special gastronomy education institutions to achieve this goal (Blaak, Openjuru and Zelen, 2013; Coombs, 1989).

Informal gastronomy education which differs from known unprescribed education types, gives training about general cuisine. Informal gastronomy education teaches to be innovative and create new recipes to people in kitchen by integrating rudiments and technics in cause and effect relation. Also informal education aims to train chefs or master chefs who will be able to compete nationally and internationally in culinary (Hegarty, 2011; Tolppanen et al. 2015; Wang and Tsai, 2017; Zahari et al., 2009).

The reasons which force people to informal education in Food&Beverage Enterprises, are listed below (Selimoğlu and Biçen Yılmaz, 2009; Şahin and Güçlü, 2010):

- The insufficient or missing information given before service with the rapid change of the Food& Beverage Enterprise's development,

- Employees in enterprises can only adapt to rapid changes by the help of informal education because the community is based on consistent change and progress in terms of economically, socially and culturally.
- Employees in enterprises think constantly about building a career and ambition of self-improvement.
- The usage of new equipment and tools in culinary can only be learned with the help of informal education process.
- Even the new employees have skill and knowledge about the production of Food&Beverage they should be adapted to new job.
- There is always an obligation related to hindering time/effort losses systematically in the modern competitive world.

In the light of such data, skills and knowledges which are acquired with the help of formal educations should be supported by informal gastronomy education in order to gain sustainability. But it has been assumed that the strategies towards complementary formal and informal gastronomy education are required to be developed to actualize this concept (Güney, Çeken and Göller, 2017; Komariah, Rahmawati and Harsana, 2017).

3. METHOD

The preferential permission has been received from the Life-Long Learning General Management of Ministry of National Education before the research. Inducted method has been conducted by means of taking positivist paradigm as reference to reach the main purpose of the study. In this context quantitative data collection method has been preferred. So, questionnaire method has been used to gather information (Arıkan, 2011; İslamoğlu, 2009; Serper and Gürsakal, 1989; Seyidoğlu, 1997; Yazıcıoğlu and Erdoğan, 2014; Yıldırım and Şimşek, 2011; Yıldırım, 2001).

3.1. Creating Questionnaire Form

Question method consists of two chapters. There are demographical questions related to attendant's profiles in the first chapter. There is also statement pool made by way of literature review in the second chapter (Garcia, Cuencas and Garay, 2011; Kurnaz, Kurnaz and Kılıç, 2014; Sarıoğlu, 2014-b; Tekin and Çidem, 2015). The statement pool which was formed according to research purposes, has been created by taking expert's opinions. Total 59 pilot study has been conducted on gastronomy company officials and individuals who use them.

3.2. The Choice of Population and Sample in Study

In Turkey, the number of attendants who receive education from universities, municipalities, ministries, syndicates and confederations, is totally 7.425.138 in 2016 (TÜİK, 2016). The average capacity of special institutions which give education for a certain fee, is approximately 12.800 in Turkey. In this

context, the population of this study has been determined as 12.800. Monographically method which is based on one of the nonprobable methods has been used as a sample method. The number 373 has been found adequate for sample according to the $(n = N \frac{t^2 pq}{d^2 (N-1) + t^2 pq})$ method that calculates the sample quantity. Besides, KMO (Kaiser Meyer Olkin) value has been calculated to evaluate the structure of data availability. The calculated value is 0,864 and it is a perfect value to use factor analysis (Altunışık, Çoşkun and Yıldırım 2010; Arıkan, 2011; İslamoğlu, 2009; Serper and Gürsakal, 1989; Seyidoğlu, 1997; Yazıcıoğlu and Erdoğan, 2014; Yıldırım and Şimşek, 2011; Yıldırım, 2001)

3.3. Data Collection

Research data have been obtained with questionnaire method (face to face interview). This method has been conducted on trainees who get education from the special gastronomy institutions. Although, data has been conducted on 511 trainees who receive education from special gastronomy institutions in İstanbul between the dates September 2016 and May 2017, 462 questionnaireforms have been incorporated into the research to increase the research reliability and validity (Altunışık et al., 2010; Arıkan, 2011; İslamoğlu, 2009; Serper and Gürsakal, 1989; Seyidoğlu, 1997; Yazıcıoğlu and Erdoğan, 2014; Yıldırım and Şimşek, 2011; Yıldırım, 2001).

3.4. Analysis of Data

Obtained data from field research have been analyzed with a computer based statistical programme (SPSS 22.0). The demographical frequency analyses of trainees have been used as an analyze method. This method categorizes one or more variables or features of individuals and calculates the values of the frequency and percentage distribution between the specified variables (Altunışık et al., 2010; Arıkan, 2011; Büyüköztürk, 2017; İslamoğlu, 2009; Serper and Gürsakal, 1989; Seyidoğlu, 1997; Yazıcıoğlu and Erdoğan, 2014; Yıldırım and Şimşek, 2011; Yıldırım, 2001).

4. FINDINGS

Findings which were obtained from research, have been analyzed in two main stages: the first is the demographical profiles of individuals who get training from gastronomy education, the second is individual's demands from special informal gastronomy enterprises that give education for a certain fee. In table 1, analyzed demographical profiles of trainees are demonstrated. Primarily, ages of individuals who get informal gastronomy education, have been analyzed. Most of these individuals is in between 19 and 50 age range (afterteenage-medianage). The majority of these individuals are female. The majority field of occupations consist of financial and technical services such as banking business, insurance business, brokering.

Table 1: Findings Related to Demographical Profiles of Trainees

Variables	Frequency (n)	Percentage (%)
Age Range of Trainees		
18 and below	41	8,76
19-25 age	89	19,31
26-35 age	154	33,37
36-50 age	93	20,13
51-65 age	58	12,57
66 age and above	27	5,86
Total	462	100,0
Genders of Trainees		
Female	243	52,59
Male	219	47,41
Total	462	100
Profession Groups of Trainees		
Health (Doctor, Nurse etc.)	38	8,23
Education (Teacher, Academician etc.)	73	15,81
Technical Services (Engineering etc.)	102	22,08
Financial Services (Banks-Insurance etc.)	132	28,54
Retired	19	4,13
Culinary (Cooks, Chefs)	17	3,67
Student	32	6,95
Others	59	10,59
Total	462	100
Average Incomes of Trainees		
0-2000 TL	18	3,91
2001-4000 TL	79	17,12
4001-6000 TL	168	36,34
6001-8000 TL	153	33,08
8001-10000 TL	41	8,89
10001 TL and above	3	0,66
Total	462	100
Education Levels of Trainees		
Primary	3	0,66
Secondary	2	0,44
High School	39	8,46
Two-year degree	84	18,17
Bachelor	287	62,07
Master	33	7,16
Doctorate	14	3,04
Total	462	100
Residence Cities of Trainees		
İstanbul	368	79,53

Ankara	17	3,72
İzmir	21	4,59
Other Cities	56	12,16
Total	462	100
Attendance Frequency to Informal Gastronomy Education Activities		
Only once	137	29,63
2-5 times	286	61,91
6 or more times	39	8,46
Total	462	100

It can be expressed that majority of attendants has medium or above incomes. Nearly whole attendants are 4-year university graduates. Large number of individuals lives in İstanbul. In line with these analyzed it can be summarized that majority of trainees have medium or high incomes, received higher education, lives in metropole cities.

In table 2, the reasons why individuals receive from informal gastronomy education, have been tried to measure. The majority of individuals answers respectively: I'm attending this course to spend my leisure time more effectively, I'm attending this course to improve my practical knowledge level, I'm attending this course because I'm interested in food-beverage activities and I'm attending this course to improve my general knowledge about food-beverage activities.

Table 2: The Reasons of Attendants Related to Attending the Gastronomy Courses

Expressions	Frequency (n)	Percentages(%)
I'm attending this course to spend my leisure time more effectively	351	75,82
I'm attending this course to improve my general knowledge about food-beverage activities	214	46,23
I'm attending this course to improve my theoretical knowledge level	71	15,34
I'm attending this course to improve my practical knowledge level	288	62,21
I'm attending this course to improve my professionalism level	63	13,61
I'm attending this course because I'm interested in food-beverage activities	249	53,78
I'm attending this course to become socialized	116	25,06
I'm attending this course because I show interest to the name of education	148	31,97
Other Reasons	16	3,46

Table 3 has been created to measure the focusing themes of individuals in Informal Gastronomy Education. The majority of individuals have focused into these themes respectively, desserts, international cuisines, main courses, starters and special meals.

Table 3: Focusing Themes of Individuals in Informal Gastronomy Education

Education Themes	Frequency (n)	Percentages (%)
Main Courses	211	45,57
Starters	176	38,02
Soups	41	8,89
Desserts	308	66,59
International Cuisines	254	54,86
Native Cuisines	86	18,57
Special (Specific) Tastes	144	31,12
Other	29	6,27

The preferences of individuals have been focused in mainly desserts and international cuisines. Besides special tastes have significant amount of percentage in Table 3.

5. CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

Distance education is one of the education methods in Turkey, which is being performed by different universities at different levels. In case of practising an effective integration between non-formal education and distance education, distance education can be expressed as electronic education or digital education which is the under title of non-formal education (Kaya, 2002; Leone, 2014).

There are Directorate General for Life Long Learning, Public Education Centers, Centers for Development of Vocational Training, Non-Formal Education Institute and Tourism Training Centers in Turkey. Besides there are also special institutions such as İşkur, Kosgeb, Meksa and several municipalities that give common gastronomy education.

This study has no duplicates about examining the interactions between supply structure and demand situation as part of special common gastronomy courses within literature that's why this study is a special one. There are also several directing findings towards special gastronomy courses. The most considerable finding which was determined by trainees is related to the conclusion that gastronomy courses is a good activity to spend people's leisure time more effectively. It has been assumed that Special Common Gastronomy Courses aim to give individuals to spend their time effectively rather than the aim of improve their

skills. The more important conclusion besides this, individuals perceive the gastronomy courses as an activity to spend leisure times more enjoyable and effective. That's why several recommendations have been developed towards special institutions which provide education in gastronomy:

- Special Gastronomy courses should focus on improving the quality of employees who work at Food/Beverage Enterprises, so they can verify the structure of demand.

- Special Gastronomy courses should include corporate institutions in sales and marketing activities of Food/Beverage Companies to contribute to the development of industry.

- Providing self-rule to special education institutions such as gastronomy courses, will be able to increase the effectiveness of courses.

With the help of this study, interactions between supply and demand in Special Institutions such as Special Common Gastronomy Courses in Turkey, have been revealed substantially. The subject about supply and demand interactions between special common gastronomy education and formal gastronomy education would be performed for following researchers.

REFERENCES

- Altunışık, R., Coşkun, R., & Yıldırım, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, Sakarya Yayıncılık.
- Altunışık, S. (1996). Hizmetiçi Eğitim ve Türkiye'deki Uygulama, *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 2 (3), 329-348.
- Archibald, T. (2015). "They Just Know": The Epistemological Politics of "Evidence-Based" Non-formal Education, *Evaluation en Program Planning*, 48(1), 137-148.
- Arıkan, R. (2011). *Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Nobel Yayıncılık.
- Blaak, M., Openjuru, G.L., & Zelen J. (2013). Non-Formal Vocational Education in Uganda: Practical Empowerment Through a Workable Alternative, *International Journal of Educational Development*, Volume: 33, 88-97.
- Bulut, M. (1993). Yaygın Din Eğitimi, *Diyanet İlmî Dergisi*, 29(3), 1-9.
- Bülbül, S. (1987). *Dünya'da ve Ülkemizde Yaygın Eğitim (Kavram, Kapsam ve Eğilimler)*, *Yaygın Eğitim ve Sorunları*, Şafak Matbaacılık, 1987, Ankara.
- Büyüköztürk, Ş. Çokluk, O., & Köklü, N. (2017). *Sosyal Bilimler İçin İstatistik*, Pegem Yayıncılık.
- Carron, G., & Hill, R.A. (1991). *Non-Formal Education: Information and Planning Issue*, International Institute For Educational Planning, UNESCO.
- Cavicchi, A., & Stancova K.C. (2016). *Food and Gastronomy As Elements of Regional Innovation Strategies*, European Commission JRC Science For

- Policy Report, Institute for Prospective Technological Studies, Spain. EUR 27757 EN; doi:10.2791/284013.F.
- Çeken, H., Alkan, A., Karadağ, Ü, & Karadağ, L. (2017). *Turizm Sektöründe Mesleki Eğitim Alan Gençlerin İstihdam Eğilimi: Marmaris Örneği*, II. Uluslararası Gençlik Araştırmaları Kongresi-2017.
- Chambliss, J.J. (2009). Philosophy of Educational Today, *Journal of Educational Theory*, 59(2), 233-251.
- Coombs, P.H. (1989). *Formal and Nonformal Education: Future Strategies, Lifelong Education for Adults* (Edt. Titmus, C.J.), Pergamon Press.
- Deveci, B. Deveci, B. & Avcıkurt, C. (2017). Yeme Davranışı: Gastronomi ve Mutfak Sanatları Öğrenciler, Üzerine Bir Araştırma, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(3), 118-134.
- Deyo, L. (2007). *Afghanistan Non-Formal Education*, Education for All Global Monitoring Report.
- Duguid, F., Mündel, K., & Schugurensky, D. (2013). *Volunteer Work, Informal Learning and Social Action*, Sense Publishers, Rotterdam-Netherlands.
- Ertürk, S. (1988). Türkiye’de Eğitim Felsefesi Sorunu, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 11-16.
- Fidan, N. (2012). *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Pegem Akademi Yayınları, 2012.
- Gallacher, J., & Feutrie, M. (2003). Recognising And Accrediting Informal And Non-Formal Learning In Higher Education: An Analysis of The Issues Emerging From A Study of France And Scotland, *European Journal of Education*, 38(1), 71–83.
- Garcia, A.A., Cuencas, B.C., & Garay, A.G. (2011). *Gastronomic, Botany and Molecular Gastronomy*, Proceedings of ICERI 2011, Madrid-Spain, 2631-2637.
- Gloria, R. Tatiana, D., Constantin, R.B., & Marinela, R. (2014). *The Effectiveness of Non-formal Education in Improving the Effort Capacity in Middle-School Pupils*, Procedia-Social and Behavioral Sciences, Volume:116, 2722-2726.
- Güleç, İ., Çelik, S., & Demirhan, B. (2012). Yaşamboyu Öğrenme Nedir? Kavram ve Kapsamı Üzerine Bir Değerlendirme, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(3), 34-48.
- Güney, D. Çeken, H., & Göller, V. (2017). Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Kırsal Turizmi Algılama Düzeyleri, I. International Rural Tourism and Development Congress-2017.
- Hassan, A. Osman, K., & Pudın, S. (2009). *The Adults Non-Formal Environmental Education (EE): A Scenario in Sabah*, Malaysia, Procedia-Social and Behavioral Sciences, 1(1), 2306-2311.

- Hegarty, J.A. (2011). Achieving Excellence by Means of Critical Reflection and Cultural Imagination in Culinary Arts and Gastronomy Education, *Journal of Culinary Science & Technology*, 9(2), 55-65.
- Huang, F. (2017). Higher Education Financing in Japan: Trends and Challenges, *International Journal of Educational Development*, 58, 106-115.
- İslamoğlu, H. (2009). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Beta Yayıncılık, Kocaeli.
- Kalenda, J. (2015). *Development of Non-Formal Adult Education in The Czech Republic*, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Volume:174, 1077-1084.
- Khalil, K.A., Ardoin, N.M., & Wojcik, D.J. (2016). The Company You Keep: Network in A Community of Informal Education Evaluators, *Studies in Education Evaluation*, 51, 7-16.
- Koçoğlu, E., Aküzüm, C. & Ekici, Ö. (2014). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin “Yaygın Eğitim Kavramlarına İlişkin Sahip Oldukları Mental İmgeler”, *International Periodical For Language, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), 975-991.
- Komariah, K., Rahmawati, F., & Harsana, M. (2017). *Needs Assessment of model Career Bases Intervention As A Traverse For Culinary Vocational Education Graduates Work Readiness*, *Proceedings of The International Conference on Technology and Vocational Teachers-2017*, 350-353.
- Kuenzi, M. (2006). Non-formal Education and Community Development in Senegal, *Community Development Journal*, 41(2), 210-222.
- Kurnaz, A., Kurnaz, H.A., & Kılıç, B. (2014). Önlisans Düzeyinde Eğitim Alan Aşçılık Programı Öğrencilerinin Mesleki Tutumlarının Belirlenmesi, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 41-61.
- Laska, J. (1976). *Scholling and Education*, Van Nostrand Reinhold Company Publishing.
- Laska, J. (1984). The Four Basic Methods of Instruction, *Educational Technology*, 24, 42-45.
- McGrath, S., & Powell, L. (2015). Skills for Sustainable Development: Transforming Vocational Education and Training Beyond, *International Journal of Educational Development*, 50, 12-19.
- Mensah, S.M. (2003). Fostering Educational Participation in Pastoral Communities Through Non-Formal Education: The Ghanaian Perspective, *International Journal of Educational Development*, 23(6), 661-677.
- Moldovan, O., & Bintitan, V.B. (2015). *The Necessity of Reconsidering the Concept of Non-Formal Education*, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 337-343.

- Murat, S. (2009). *Dünden Bugüne İstanbul'da Yaygın Eğitim*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 2009-8, İstanbul.
- Oloube, N.P., & Egbezor D.E. (2012). A Critical Assessment Of The Role/Importance of Non-Formal Education To Human And National Development in Nigeria: Future Trends, *International Journal Of Scientific Research In Education*, 5(2), 71-93.
- Ökten, C. E., & Acar, S. (2015), Yüksek Öğretim ve Yaygın Eğitim İşbirliği: Annemin Masalı, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(2), 21-35.
- Pandy, R., & Maniar, A. (2014). *Non-Formal Education: An Indian Context*, International E-Publication (E-Book).
- Pedersen, L.B. (2012). *Creativity in Gastronomy*, Copenhagen Business School.
- Pollack, G. (2007). Philosophy of Educational As Philosophy: A Metaphilosophical Inquiry, *Journal of Educational Theory*, 57(3), 239-260.
- Raluca, M., & Lorand, B. (2013). *School Physical Activities Between The Formal an Nonformal Education*, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Volume: 76, 503-510.
- Roger, A. (2005). *Non-Formal Education Felxible Schooling or Participatory Education?*, Kluwer Academic Publishers, Hong-Kong.
- Romi, S., & Schmida, M. (2009). Non Formal Education: A Major Educational Force in The Postmodern Era, *Cambridge Journal of Education*, 39(2), 257-273.
- Schmidtke, C., & Chen, P. (2012). Philosophy od Vocational Education in Chain: A Historical Overview, *Journal of Philosophy of Educational*, 46(3), 432-448.
- Sarioğlan, M., & Sezen, T.S. (2017). Project Based Learning Approach in Fusion Cuisine Education: A Proposal, *New Trends and Issues Proceedings on Humanities and Social Sciences*, 4(1), 574-578.
- Sarioğlan, M., Sezen, T.S., Çetinkaya, V., & Doğan, E. (2017). *A Research About The Present Situation of Graduate Level Gastronomy Education In Turkey*, 8th International Congress on New Trends in Education, (18-20 May 2017), Abstracts Book, 137.
- Sarioğlan, M. (2014-a). *Gastronomi Eğitiminde Yeni Bir Yaklaşım: Sınıf Dışı Eğitim*, IX. Uluslararası Balkan Eğitim ve Bilim Kongresi (16-18 October 2014), Proceedings, 753-757.
- Sarioğlan, M. (2014-b). Expectations of Employee in Food&Beverage Firm and Gastronomy Education (Case of Turkey), *European Journal of Research on Education*, 2(6), 198-202.
- Serper, Ö., & Gürsakal, N. (1989). *Araştırma Yöntemleri*, Bursa.

- Şahin L., & Güçlü, F.C. (2010). *Genel Olarak Hizmet İçi Eğitim: Ülker Şirketler Topluluğu Hizmet İçi Eğitim Süreci ve Uygulamaları*, Sosyal Siyaset Konferansları, 59(2), 217-270.
- Selimoğlu E., & Biçen Tılmaz, H. (2009). Hizmet İçi Eğitimin Kurum ve Çalışanlar Üzerine Etkileri”, *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, (e-dergi), 5(1), 1-12.
- Seyidoğlu, H. (1997). *Bilimsel Araştırma ve Yazma*, Güzem Yayınları, İstanbul.
- Sunarto, K. (2017). *The Rise of Quality Assurance in Indonesian Higher Education*, The Rise of Quality Assurance in Asian Higher Education (Edt. Shah M., Do Q.), Chandos Publishing.
- Supess, P. (1996). *The Aims of Education, Philosophy of Education Society* (Edt: Alven Neiman), University of Illinois at Urban-Champaign, 1996, 110-126.
- Tekin, Ö.A., & Çidem, G. (2015). Önlisans Turizm Öğrencilerinin Mutfak Departmanında Kariyere Yönelik Tutumları: Süleyman Demirel Üniversitesi Örneği, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 33-51.
- Tolppanen, S., Vartiainen, J., Ikavalko, V.M., & Aksela, M. (2015). *Relevance of Non-Formal Education in Science Education* (Book Chapter), Relevant Chemistry Education, Sense Publishers, 335-354.
- Tudor, S.L. (2013). *Formal, Non-Formal, Informal in Education*, Procedia-Social and Behavioral Science, 76(1), 821-826.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), (2016). Yaygın Eğitim Faaliyetleri Araştırması, Ağustos 2017, Sayı: 24678.
- Türkoğlu, A. & Uça, S. (2011). Türkiye’de Halk Eğitimi: Tarihsel Gelişimi, Sorunları ve Çözüm Önerileri, *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 48-62.
- Udoug, G., Grover, K., Belcher, G., & Kacirek, K. (2017). An Investigation of Perceptions of Programme Quality Support of Adult Basic Education Programmes, *Evaluation and Program Planning*, 61, 106-112.
- Vigo, I.M. (2014). *European Gastronomic Heritage: Cultural and Educational Aspects*, Secretary of European Parliament Report.
- Vilcea, A.M. (2014). Quality Culture in Universities and Influences on Formal and Non-formal Education.
- Wang, C.Y., & Tsai, M.J. (2017). Students Self-Efficacy and Attitudes Toward Web-Based Recipe Learning in Taiwan Culinary Education, *Asia-Pacific Education Researcher*, 26(3-4). 193-204.
- Wayer, F. (2009). Non Formal Education, Out of School Learning Needs And Employment Opportunities: Evidence From Mali, Compare. *A Journal of Comparative and International Education*, 39(2), 249-262.

- Wildermeersch, D. (2016). From Formal to Non-Formal: Education, Learning and Knowledge, *Studies in The Education of Adult*, 48(1), 115-117.
- Wim, H. (2006). Non-Formal Education and Basic Education Reform: A Conceptual Review, International Institute for Educational Planning (IIEP) UNESCO.
- Yasunaga, M. (2014). Non-Formal Education As A Means To Meet Learning Needs of Out-Of-School Children And Adolescents, UNESCO-Unicef.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan, S. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Detay Yayıncılık, 2014.

ARKEOLOJİK ÇAĞLARDA ANADOLU'DA MÜZİK

MUSIC IN ANATOLIA IN ARCHAEOLOGICAL TIMES

Burak KARAAĞAÇ*

Geliş Tarihi: 14.10.2017
(Received)

Kabul Tarihi: 10.04.2018
(Accepted)

ÖZ: 20. yüzyılın ortalarında başlayarak günümüze kadar geçen süreç içinde yürütülen arkeolojik kazı çalışmaları; Türkiye’de müzik tarihi açısından çok önemli belge ve bilgilere ulaşılmasını sağlamıştır. Elde edilen çok sayıda ve çeşitlilikteki yazılı ve görsel materyaller, bilinen müzik tarihini değiştirecek niteliktedir. Anadolu’da elde edilen belge ve bilgilerin tarihsel derinliği ve çeşitliliği, müzik tarihi açısından dünyada eşine az rastlanan bir merkezin varlığını ortaya çıkarmıştır. Bu belgelerin ışığında yazdığım bu makalede topladığım veriler kaynak kitapların yansıra müzelerde sergilenen parçalar ve sergi alanında bulunmayıp müze envanterlerinde bulunan ve müze depolarına izinle inerek teker teker yaptığım araştırmalar sonucu oluşmuştur. Fakat en büyük sorun bu müzelerin depolarına inmek için T.C. Kültür Bakanlığı Müzeler Genel Müdürlüğü’nün desteği ile olmuştur. Bu izinler alındıktan sonra bulduğum enstrümanların nasıl çalındığı fikri de Yanında müze depolarında inerken yardımcı olan arkeolog uzmanlar ya da müze müdürleri tarafından çözülmüştür. Bu makalede yer alan bilgiler yaklaşık M.Ö.12 bin yıl öncesi Arkeolojik çağlardaki Türkiye’nin, müzik kültürünü, M.S.395 yılına kadar dört farklı başlık altında incelemesi üzerine oluşmuştur. Makale; Neolitik - Kalkolitik Çağlar(M. Ö. 10 000 / 12 000 – 3.000), Eski Tunç Çağı(M.Ö. 3.000–2.000), Asur Ticaret Kolonileri – Hitit Çağları(M.Ö. 2.000 – 1.190), Demir ve Roma Çağları(M.Ö. 1.190 – M.S. 395) üzerine yapılan çalışmalarla, görsel resimler ve elde edilen veriler de kullanılarak bilimsel ölçüde tarihe ışık tutmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Anadolu’da Müzik Tarihi, Neolitik - Kalkolitik Çağlar, Eski Tunç Çağı, Asur Ticaret Kolonileri – Hitit Çağları, Demir ve Roma Çağları*

ABSTRACT: Archaeological excavations carried out from the middle of 20th century to the present day; have caused to achievement of very important information and documents about Turkish Music History. The resulting large number and diversity of written and visual materials have the characteristics of changing the known history of music. Historical depth and diversity of the documents and information obtained in Anatolia; has revealed the existence of a rare and important central about the music history. These documents that caused me to write this article are; the written sources that I’ve collected and displayed sources in the museums and taking place in the depot of the museums that can be seen with

*Doçent, Hacettepe Üniversitesi, Ankara Devlet Konservatuarı,
burak.karaagac@hotmail.com

permission. The problem of permission for the depots is solved with the support of General Directory of the Museums of the Ministry of Culture. The archaeologists who worked with me by the permission and some museum managers helped me about the way of playing some old instruments. With the assistance of information taking place in this article; I've researched the age of Turkish Musical Culture from BC 12000 to AC 395 under four basic headlines. The first is Neolithic - Chalcolithic Ages (BC. 10 000/12 000 - 3.000), the second is Early Bronze Age (BC.3000 to 2000), the third is Assyrian Colonies – Hittite Ages (BC. 2,000 - 1,190) and the fourth and last is Assyrian Colonies – Hittite Ages (BC. 2,000 - 1,190). The visual pictures and information about these four ages helped to clarify the history of music scientifically.

Key Words: *Music History in Anatolia, Neolithic - Chalcolithic Ages, the Early Bronze Age, Assyrian Colonies - Hittite Ages Iron and Roman Ages*

1. GİRİŞ

Yaklaşık 12 bin yıl önce başlayan ve bilim dünyasının “Anadolu’da Neolitik Devrim” olarak nitelediği süreçte insanlık, uygar dünyaya doğru çıktığı yolculuğun ilk adımlarını atmıştır. Bu devrimde artık yerleşik düzenin ilk yapıları ortaya çıkmaya başlamış, insanoğlunun yaşamında köklü değişiklikler oluşmuş, Paleolitik çağda yaşanan avcılık ve toplayıcılığa dayalı yaşam, tarım ve hayvancılığa dayalı olarak ilk ilkel köy sistemleri düzenine dönüşmüştür. Artık üreten ve biriktiren bir yapı meydana getiren Anadolu insanı, yerleşik düzene geçiş sürecinde, dünyada ilk kez yapılanan Çayönü (Diyarbakır), Cafer Höyük (Malatya), Aşıklı Höyük (Aksaray), Kuruçay (Burdur), Çatalhöyük (Konya) ve Hacılar (Burdur) gibi yerleşkelerde küçük gruplar halinde yaşamaya başlamıştır.

Tüm gelişmeler ve belgeler açıkça göstermiştir ki; İnsanlık tarihi açısından yeni bir yapı oluşturan Anadolu toplulukları, insanlığın uygarlığa yönelişinin merkezinde yer almış, elde ettikleri bilgi birikimi ve donanımları ile farklı bölgelerdeki toplulukları etkilemiş, onları kendi merkezlerine çekmişlerdir. Gerek doğudan ve gerekse batıdan göç eden topluluklar artık yerleşik düzene geçen Anadolu’nun yerli topluluklarıyla birlikte göçebe yaşam tarzını bırakıp yerleşik sisteme bağlı kalmışlardır. Beraberlerinde getirdikleri kültürel ve yaşamsal etkileşim ile yeni yaşam tarzlarını bir sentez haline getirip, uygar dünyanın kültür ve sanatının temelini mihenk taşlarının (yapı taşlarının) oluşmasını sağlamışlardır.

Sonuç olarak Anadolu’da yerleşik düzene geçildikten sonraki Türkiye ve Dünyanın önemli müzik kültürünün temelinde binlerce yıllık süreç içinde birikip oluşan çok zengin kültürel donanımı, dört farklı başlık altında inceleyebiliriz.

2. NEOLİTİK - KALKOLİTİK ÇAĞLAR (M. Ö. 10 000 / 12 000 – 3.000)

Anadolu’da, Neolitik ve Kalkolitik çağlarda (M. Ö. 10 000 / 12 000 – 3 000) üretilmiş olan ve kazılar sonucu ele geçen arkeolojik materyaller, müzik tarihi

açısından ilk önemli belgeleri oluşturmaktadır. İkonografik kanıtlar ve olasılıklar, ses çıkarmak için kullanılmış olan obje parçalarının bulunması, Anadolu’da müzik kültürünün en eski ifadesinin neolitik dönemden başladığının kuvvetle muhtemel olduğunu göstermektedir. Ancak neolitik öncesinde, göçebe avcı-toplayıcı grupların da benzer nesnelere kullanmış olabileceği ve uzun mesafelerde birbirleriyle iletişim kurabilmek için yüksek ses çıkarabilen nesnelere (düdükler, çubuklar vb.) kullanmak zorunda olduklarını ifade edebiliriz. Bununla birlikte, ele geçen bu arkeolojik nesnelere çoğunun parçalı olması, onların işlevi ve özellikleri ile kesin bilgi sahibi olmamızda önemli engel oluşturmaktadır. Etnografik benzerlerine dayalı olarak yapılan yorumlar, bu nesnelere çok amaçlı kullanımları olabileceğini göstermektedir.

Çömlekçilik öncesi, neolitik dönemin önemli yerleşim merkezleri arasında yer alan Çatalhöyük’te, MELLAART James tarafından yapılmış olan kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkarılan duvar resimleri üzerinde bulunan “Av sahnelerinde dans eden bir avcı grubu figürünün, çeşitli vurmaları kullandığı yönünde görüş oluşabilir. Burada, vurmaları çalgıların sesleri ile hayvanları ürkütüp, avcılarının olduğu yere yönlendirildiği yönünde öngörülebiliriz”. (Bkz.Görsel1)

Görsel 1: Çatalhöyük Duvar Resimleri¹

¹ Mellaart James (2001), *Çatalhöyük*, YKY Yayınları, İstanbul.

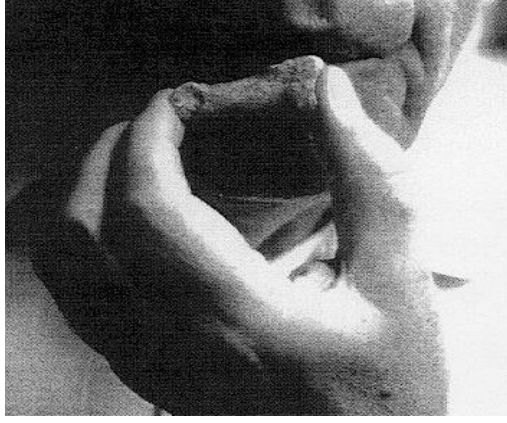
Bu çağın çömlekçilik öncesi, önde gelen çalgıları ya da ses elde edilen nesnelere İdiyon adı verilen, kendinden tınlayan çalgılardır. En ilkel haliyle; iki taşın ya da kemiğin birbirine vurularak çıkarılan sesle, tunç çağı öncesi zil görevi yapan İdiyonlar ile koyun, keçi ya da sığırların kürek kemiklerinin üzerine açılan çentiklere sert bir cisimle sürtülerek çalınan “Raspa” ve “Balık Sırtı” (bkz. Görsel 2) vb. gibi isimler verilen vurmali çalgılardır. Anadolu’da üretilmiş ve Raspa olarak adlandırılmış olan çalgının, Türkiye’deki müze ve depolarda 40 civarında örneklerine, rastlanmaktadır. Bu süreçte Nefesli Çalgılar da öne çıkmaktadır. Bunlar arasında kavallar, düdükler (bkz. Görsel 3) ve bir ipe bağlı tahta ya da benzeri sert bir cismin havada döndürülmesi ile ses elde edilen ve “Boğa Kükreten” olarak isimlendirilen çalgılar sıralanabilir. Bunların dışında, ses çıkaran nesnelere; Çayönü, Grikihacıyan, Hallan, Cemi Tepesi, Sakça Gözü, Norsuntepe ve Aslantepeler gibi yerleşkelerde dini bir çerçeve içinde kullanıldığını gösterecek şekilde mezarlarda ve tapınma alanlarında bulunmuştur.

Görsel 2: *Raspa ve Balıksırtı* ².

² Elbaş Oğuz (2011), *Türkiye’de Müzik Kültürü*, Tarihsel Süreç İçinde Türkiye’de Müzik Kültürü Makalesi (s.5-6), Atatürk Kültürü Merkezi, Ankara.

Görsel 3: *Kemik Düdük*³.

Giderek artan çeşitli kanıtlar, bu dönemde toplu dansların, bolluk ve bereket için dinsel ritüellerin yapıldığını ve bu etkinliklerde çalgıların kullanıldığını göstermektedir. Ancak bu sürecin müzik kültüründe eksik olduğu ve dayanıksız malzemelerden üretilmeleri nedeniyle önemli bir bölümünün yok olduğu söylenebilir. Sınırlı ölçüde ele geçen belgeler üzerine yapılan yorumlar ile dönemin müzikal yapısı kavranmaya çalışılmaktadır.

Bu dönemin sonlarına doğru Anadolu'da teknik gelişmeler olmuş, yeni ve farklı materyallerden çok çeşitli objeler üretilmiştir. Bu gelişme çerçevesinde, pişmiş toprak ve metalden çalgılar da üretime yansımıştır. Elde edilen kaynaklarda ki; duvar resimleri, çeşitli belgeler ve orijinal çalgılar, günümüzdeki benzerleriyle yapılan kıyaslamalar sonucunda, dönemin müziği üzerine öngörüler yapılmasını sağlayabilecek niteliktedir.

3. ESKİ TUNÇ ÇAĞI (M.Ö. 3.000–2.000)

Tunç çağı, Anadolu'da metalin kullanılmaya başladığı dönemdir. Bu süreçte, Anadolu yaşamında taşın kullanımı giderek azalmış ve metal objeler onların yerini almaya başlamıştır. Metalin kullanım alanı arttıkça, nitelikleri de değişmeye başlamış ve yeni alaşımlar ortaya çıkmıştır. Metal objelerin birbirine vurularak elde edilen yeni alaşımlar, metal İdiyonlar'ın kalitesini ve çeşitliliğini artırmıştır. Bu nedenle, Eski Tunç Çağında üretilen ve daha iyi tını özelliklerine sahip olan metal İdiyonlar, "dünyanın en eski zilleri" olarak tarihe geçerek, günümüzden yaklaşık

³ Elbaş Oğuz (2011), *Türkiye'de Müzik Kültürü*, Tarihsel Süreç İçinde Türkiye'de Müzik Kültürü Makalesi (s.5-6), Atatürk Kültürü Merkezi, Ankara.

4200 yıl önce Anadolu'da üretilmeye ve kullanılmaya başlamıştır. Bu metal idiofonlar; arsenikli bakır, bronz ya da gümüşten yapılmıştır. Anadolu'da bu döneme ait 100 civarında metal idiofon bulunmuştur. Bunlardan yaklaşık 70 tanesi, saplı zil (Anadolu'da bu dönemin karakteristiği) ya da çalparalardır. Dönemin öne çıkan bir başka metal idiofonu; tam ya da eksik olarak ele geçen ve sistrum (at nalı veya halka formunda bir çerçeve içine çekilmiş çubuklara geçirilmiş disklerden oluşan çalgı) olarak adlandırılan çalgıdır. Bunların dışında; "güneş kursu" ismiyle de anılan ve dairesel yüzeyler üzerine yerleştirilmiş metal nesnelere hareket etmesiyle ses elde edilen objeler, birbirine vurularak ses çıkaran düz metal çubuklar, zil gibi birbirine vurulan parmak çubukları ve çingiraklar dönemin diğer metal idiofonlarıdır. Çoğunluğu, törensel işlevler için cenaze törenlerinde kullanıldıkları açıkça görülen mezarlarda ya da obje istifleri arasında bulunmuştur. Alaca Höyük 'ün prens mezarlarından çıkarılan objeler (özellikle bronz dökümler), tasarım ve işçilik açısından son derece gelişmiştir. Bu Erken Bronz Çağı idiofonları, çoğunlukla Anadolu kültürünün kendine özgü ürünleri arasında olup, olasılıkla kişisel ihraç edilen ürünler dışında, bu bölgenin dışında bulunmamaktadır.

Saplı ziller, Alaca Höyük, Horoz Tepe nekropolislerinde ve mezar eşyaları arasında bulunmuştur. İlginç bir şekilde günümüze ulaşan tüm örnekler, oldukça kısa bir döneme (M.Ö.2400-2000)/ Erken Bronz Çağı III. Evre) aittir. Saplı zillerin çapları, 4 cm'den 12 cm'ye (normalde 6-8 cm) kadar değişmektedir. Hemen hemen tüm saplı zillerin disklerinin alt tarafının ortasında, içerlek yazma yer alır ve tutacak görevi yapan sapta genellikle hafifçe genişleyen bir baş kısmı vardır. Çoğu durumda, bu toprak biçimli çıkıntıda çalgıyı çalgıcının bileğine ya da iki zili birbirine bağlamak için köşegen veya yatay bir delik bulunur. Bazen baş kısmı oyuk ve koniktir. Saplı zillerin bazılarının baş kısmında hayvan figürleri, çeşitli süs çıkıntıları yer alırken, sap kısmı ve diskin üstü sanatsal kalıplar, paralel kazılmış çizgilerle süslenmiştir. Bu çalgılarda bakır alaşımının yanı sıra gümüşün de kullanılması onlara verilen yüksek değer önemli bir göstergesidir. Mezarlıklarda bulunmuş saplı zillerin çoğu, gömülmeden önce kasıtlı olarak kırılmış ya da çalınmaz hale getirilinceye dek büyük zarar verilmiştir.

Bu süreçte yer alan, ayrıntılı ve ince bir işçilik kullanılarak yapılmış ve çeşitli av hayvanları, boynuz çiftleri ve yonca biçimli figürlerle süslenerek üretilmiş olan bir diğer idiofon sistrumlardır. O dönemin ilkel koşullarında, Anadolu insanı bir idiofonun üretimi için, günler, haftalar ve hatta aylarca süren bir emek veriyordu. Zamanlarının büyük kısmını harcayarak bir çalgıyı üretmeleri, büyük olasılıkla onlar için çok önemli bir değer olduğunun ve yaşamlarının önemli alanlarında veya bir tapınma sırasında ya da yaşam kaynakları olan avcılığın verimli ve başarılı geçmesi amacıyla yakarıda buldukları sırada kullanıldığını göstermektedir. İşte tam da bu noktada; istediklerini gerçekleştirebilmek ve başarılı

bir yaşamı yakalayabilmek için, Anadolu insanının müziği kullandığını ve bunun için de çalgılar ürettiğini söyleyebiliriz. Eski Tunç Çağı'nda ilk kez görülen bu idiofon; Sistrum olarak adlandırılmıştır. Bir çerçeve ve bir saptan oluşan Sistrum, arsenik ve bakır alaşımından tek parça dökülmüştür. Çerçeve içinde, kare ya da yuvarlak ziller delinerek yan yana metal çubuklara dizilmiştir. Çerçeve içinde iki ya da üç paralel çubuğa dizili olan ziller, çeşitli doğrultuda hareket ettirilmesiyle ses vermektedir. Benzerlerinden farklı ve son derece zengin süslenmiş bir Sistrum örneği Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi koleksiyonunda yer almaktadır.(bkz. Görsel 4)'Bu idiofon, 1954'te Tokat bölgesi Horoztepe'de bir mezarlıkta bulunmuştur. Büyük oranda korunmuştur. İki adet sistrum da New York, Metropolitan Museum of Art koleksiyonunda bulunmaktadır.⁴ Bu idiofon da büyük olasılıkla Horoztepe'den gelmektedir.'" (bkz.Özgüç ve Akok, 1957, 201ff; 1958, sf.7) Bunların dışında, çeşitli sistrum parçaları, daire biçiminde delinmiş metal bir disk ve hayvan figürleri ile süslü hafif eğilmiş metal bir halka, Alaca Höyük'ten çıkarılmıştır. Bulunanlar arasında bir dizi süslemesi olan, delinmiş, dairesel altın diskler de vardır. Bunlar da sistrum parçaları olarak yorumlanmaktadır (Özgüç ve Akok: 1958, 49; Tezcan: 1960, 35) Değerli metallerin kült çalgı aletleri için kullanımı, bu tür objelerin ses çıkarmak için kullanılmalarının yanı sıra tapınmanın önemli ve değerli olduğu yönünde yorum yapmamıza da gerekçe olmaktadır. Saplı ziller ve sistrumlar, Anadolu'nun kendine özgü eserleri olarak ortaya çıkmışlardır. Bu ziller, değişip gelişerek geleneksel bir anlayış içinde günümüze kadar Türkiye'de üretilmişlerdir. Elimize geçen örneklerle göre bu çağın metal idiofonları, kemik, pişmiş toprak gibi diğer malzemelerden yapılmış çalgılara oranla çok daha fazla yapılmışlardır. Binlerce yıl öncesinde Anadolu'da üretilmeye başlayan bu ziller, yapısal özellikleri değişip, gelişip, çeşitlenerek günümüz Türkiye'sinde ve dünyada kullanılmaya devam etmektedirler. Bugün Türkiye hala, dünyanın en iyi zillerinin üretildiği yer olarak bilinmektedir. Yapılan tüm değerlendirmeler ve belgelerin ışığında, bu belirlemenin bir tesadüf değil, binlerce yıllık geçmişten gelen bir gelenek olduğunu görmekte ve anlamaktayız.

Alaca Höyük ve Horoz Tepe'nin prens mezarlarından çıkarılan bronz kült objeleri arasında, 17 adet ince işçilikli süslemeleri olan halka ya da yarım daire biçimli, çerçevesiz, sallamalı "kendi tınlar" çalgılar bulunmaktadır. Güneş kursu da denilen bu çalgılarda (bkz. Görsel 5) ses, bronz diskin üzerine yerleştirilmiş olan halkaların sallanması ile elde edilmektedir. Sembolizm yüklü ve büyük olasılıkla cenaze törenlerinde kullanıldığı düşünülen bu zengin süslemeli objelerin, güneşleri ya da evreni temsil ettiği ve "kült sancağı" olarak kullanıldığı düşünülmektedir. İki sivri uçlu iğnesi olan tabanın, olasılıkla objeyi yüksek rütbeli insanların cesetlerini

⁴ New York, *Metropolitan Museum of Art*, Envanter No: 55.137.1-2.

mezara taşıyan aracın direğine ya da boyunduruğuna tutturmaya yaradığı öngörülmektedir. Asılı gövdeye vurarak ses çıkaran halkaları olan bu çalgılar, daha sonra diğer kıymetli eşyalarla birlikte, ölünün öbür dünyaya yolculuğuna eşlik etmesi için mezarlarına yerleştirilmişlerdir.

Bu dönemde, Truva, Karaoğlan, Tarsus, İkiztepe, Bademağacı, Karahöyük(Konya), Norşuntepe, Lidar Höyük, Ahlatlıbel, Acemhöyük, Polatlı ve Demircihöyük gibi kazı alanlarında, önemli sayıda pişmiş topraktan üretilmiş çingiraklar bulunmuştur. Bunların çoğunlukla çocuk oyuncağı olarak kullanılmış olabileceği yönünde yorumlar olmasına karşın, kötülükleri kovmaya yarayan müzik tıslamları da olabileceği şeklinde görüşler vardır. Bu objelerin biçimleri; çoğunlukla küre ya da yarım küre formunda, kulplu-kulpsuz, delikli-deliksiz olabileceği gibi, insan, hayvan ve farklı biçimli çingiraklar da üretilmiştir. Bu farklı biçimli çingiraklardan bazıları yalnızca Anadolu'ya özgüdür.

Ünlü Alman müzik arkeoloğu BACHMANN Werner'in Anadolu'nun Tarih Öncesi Müzik Arkeolojisi Makalesi-Tarihsel Süreç İçinde Türkiye'de Müzik Kültürü (2011: 95-97), Erken Bronz Çağı'nın III. Evresinde, yaylı çalgıların da bulunduğu yönünde görüşü vardır. Malatya Arkeoloji Müzesinde bulunan⁵ M.Ö. Geç 3.bininci yıllardan kaldığı düşünülen seramik kap parçaları üzerindeki insan kabartmasında, Arpı anımsatan bir çalgı görülmektedir. Bachmann Malatya'nın kuzey doğusunda ki Arslantepe'de bulunmuş olan objedeki oturmuş arpçının, son derece stilize betimlendiği ve sadece ana hatlarıyla çizilmiş olan yaylı çalgıyı Mezopotamya ya da Mısır modelleri ile özdeşleştirmenin zor olduğunu da açıklamaktadır. Bu çalgıya en yakın olarak, Cycladic mermer heykelticiklerde görülen, üçgen çerçeveli arplardan olduğunu ve ancak onlarla mukayese edilebileceğini de söylemektedir.

---

⁵ *Malatya Müzesi*, Envanter No: 3047.

Görsel 4: *Sistrum*⁶.

Görsel 5: *Güneş Kursu*⁷.

⁶ Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Envarter No: 18519.

⁷ Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Envarter No: 18444.

4. ASUR TİCARET KOLONİLERİ – HİTİT ÇAĞLARI (M.Ö. 2.000 – 1.190)

Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda da metal ve pişmiş topraktan idiofonların kullanımının, birtakım farklılıklar görülmele birlikte devam ettiği yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkarılan eserlerden anlaşılmaktadır. Bu dönemde Samsat'ta bulunmuş bir vazo parçasından (bkz.*Görsel 6) uzun ve ince saplı, küçük, dairesel gövdeli, bağlama ailesinden iki telli bir çalgının da kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu dönemde ayrıca arp çalgısının da kullanıldığı, M.Ö.18.yüzyıla ait Karahöyük kral sarayında bulunan Suriye silindir mührü üzerinde belirlenmiştir.⁸

2010 yılında, Çorum'da gerçekleştirilen VII. Uluslararası Hititoloji Kongresinde, Hitit müziği üzerine bir konferans veren Oğuz Elbaş.⁹ Hitit insanların kendilerini; onları yönetenlere ve Tanrılara adadıklarını, yaratan-yöneten ulvi güçlere ulaşabilmek ve onları mutlu edebilmek yolunda çok çeşitli etkinlikler düzenleyip üretimlerde bulduklarını ifade ederek, bu dönemin o inanılmaz sanat eserlerinin oluşumunda böylesine bir iç dinamizmin yattığını belirtmiştir.

Tapınaklar, saray ve kralın çevresinde ortaya çıkan Hitit sanatı, başta Hatti, Hurri olmak üzere, Hitit müziği ve çalgıları ile ilgili belgeler, saraya ve tapınaklara aittir. Bunlar, müzik ve çalgılar ile doğrudan bilgi edinip, çalgıların yapısıyla ilgili teknik bilgileri, müziğin içeriği ve türleri hakkında fikir vermezler. Bu belgeler, ortostatlar, kabartmalı vazolar ve çeşitli arkeolojik materyaller üzerindeki betimlemeler ve Hitit yazılı metinleridir. Bu belgelerden Hititlerin, müzik eşliğinde yaptıkları akrobasi, dans ve savaş oyunlarını da çok sevdikleri görülmektedir.

Bugün elde edilmiş belgeler, genel anlamda Hititlerde müzik ve dansının, bayramlar, saray ve dini törenler gibi çok çeşitli etkinliklerde yer aldığı anlaşılmaktadır. Müzik törenlerde, önceden belirlenmiş kurallar çerçevesinde işlev görmekteydi. Müzisyenler törenlerin tüm aşamalarında kendilerine verilmiş olan görevi tam bir disiplin içinde yerine getirmek ve kurallara kesinlikle uymak zorundaydılar. Törenlerin bazı bölümlerinde sessizlik gerekli olduğu zaman, müzik susardı.

Müzisyenlerin, nasıl eğitildikleri konusunda kesin bir belge bulunmamakla birlikte Anadolu'nun geleneksel yapısına da bakarak müzisyenlerin usta-çırak ilişkisi ile müzik eğitimi aldıkları ve çalgılarını öğrendikleri söylenebilir. Bu durum, müzisyenlerin yakın bir çalışma ortamı içinde olduklarını ve belirli

⁸ Suriye Silindir Mührü, *Konya Arkeoloji Müzesi*, Envanter No:1971.32.425.

⁹Elbaş Oğuz (2010), VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi- *Hitit Müziği Üzerine Bir Konferans Metni*, Çorum.

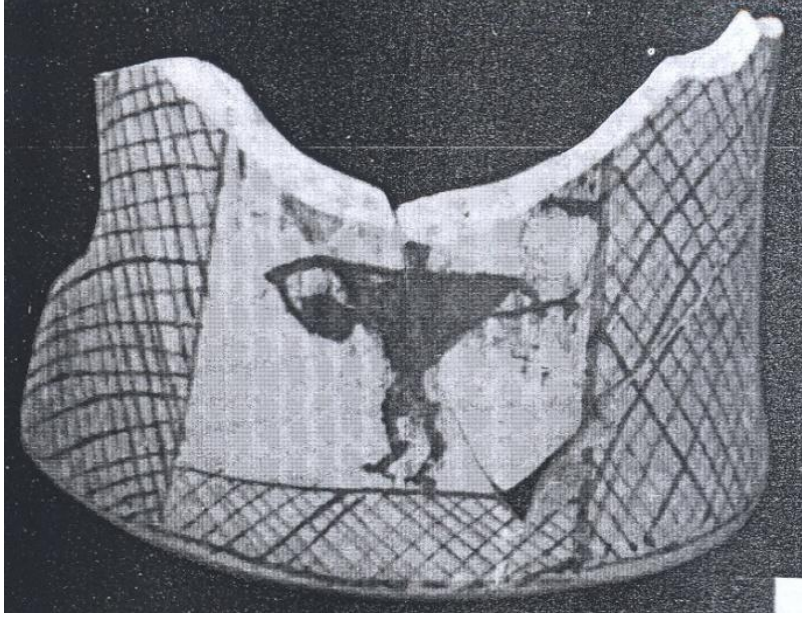

sürelerde, aynı yerde birlikte yaşadıklarını göstermektedir. Çeşitli kaynaklar, büyük ve varlıklı aileler ya da yapılarda çalgıcı ve şarkıcıların düzenli olarak beraber olduklarını göstermektedir. Bu kaynaklardan müzisyenlerin, Lallupiya gibi şehirlerde toplandıkları anlaşılmaktadır. Bu bölgelerde hazır hale gelen müzisyenler ve onların oluşturduğu korolar, festivallerde ya da bayramlarda ve çeşitli törenlerde üstlerine düşen görevleri yerine getiriyorlardı.

Belgeler Hititli müzisyenlerin, profesyonel bir anlayış içindeki yaşamlarını belirli zaman dilimleri içinde birlikte sürdürdüklerini göstermektedir.

Hititli müzisyenlerin kullandığı kendi tınlar çalgılar (idiophone) arasında: çalpara/zil; sistrum, derili vurmaları davul, tef, darbuka/dümbelek, telli çalgılar; lir, arp ve bağlamalar, nefesli çalgılar; kaval, çifte kaval ve boru sıralanabilir.

Görsel 6: Samsat Vazo Parçası (Bağlama Çalan Müzisyen)¹⁰

¹⁰ Adana Arkeoloji Müzesi, Envanter No: 3059.

5. DEMİR VE ROMA ÇAĞLARI (M.Ö. 1.190 – M.S. 395)

Hitit İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesinden sonra, M.Ö. 1.binyılın ilk yarısında, Anadolu'da birçok küçük devlet kurulmuştur. Güneydoğu'da Hitit geleneklerinin devam ettiği ve Geç Hitit olarak adlandırılan dönem oluşmuş, orta Anadolu'da başkent Gordion olan Frigya devleti ortaya çıkmış, doğu sınırında Urartu devleti, kuzeybatıda Lidya devleti kurulmuştur. Yunanlı göçmenler, batı sahillerinde şehirler kurmuşlardır.

Bu süreçte, Anadolu'da kullanılmış olan çalgılar arasında lirler, arplar, bağlamalar, çifte kavallar, davullar, ziller, çingiraklar, çanlar, pan-flütler ve borular sıralanabilir. Rölyeflerde, genellikle tapınma, saray törenleri ve bayramlarda müzik yapan solistler ya da topluluklar ve dans eşliğinde çalgılı gösteriler betimlenmiştir.

Demir ve Roma Çağı'nda metal ve pişmiş toprak çingiraklar karışık olarak kullanılmıştır. Ayrıca Lidyalılar batı Anadolu'da altın çingiraklar kullanmışlardır. Lirler ve Arplar, milattan sonraki süreçte de Anadolu'da yaşamaya devam etmiştir. Arplar, Osmanlı döneminde ise Çeng olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Çeng, birkaç yüzyıl öncesine kadar Türk müzik sistemi içinde yer alırken, özellikle çalması ve yapımı daha kolay olan santur ve kanun çalgılarının yaygın olarak kullanılmaya başlanmasından sonra gözden düşmüştür.

Milattan sonraki dönemde Anadolu'da egemenlik kurmuş olan Roma/Bizans, Selçuk, Osmanlı ve sonuçta Türkiye Cumhuriyetinde de müzik, eski çağın müzikleri ile bir etkileşim içinde gelişerek yaşamın birçok alanında yer almıştır. Türkiye, coğrafi konumu gereği Doğu, Batı, Ortadoğu, Akdeniz, Türk dünyası, İslam kültürü gibi birçok kültürel etki alanı içindedir. Dünyanın en eski yerleşim bölgelerinden biri olan Türkiye toprakları, binlerce yıllık geçmişi ve tarihinde var olan birçok farklı kültürün etkisiyle, yine dünyada ender görülen kültürel zenginliğe sahiptir. Tüm bu farklılığa karşın yine de kendine benzeyen bir bütünlük gösterir. "Kültür sürekli bir oluşur" kavramı; farklı kültür kaynaklarından yeni birleşimler doğar yaklaşımı, bu benzeşmenin gerekçesidir. Ancak aynı kültür ve coğrafya bölgesindeki köylerin, geleneksel benzerlikleri yanında etnografya ve folklor bakımından farklılıklar vardır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yukarıda yapılan değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere Türkiye, binlerce yıl öncesinden gelen oldukça köklü ve zengin kültürel yapısı ile Dünya Müzik Kültürü için önemli bir merkez konumundadır. Sürecin nasıl oluştuğunu; Neolitik - Kalkolitik Çağlar (M. Ö. 10 000 / 12 000 – 3.000), Eski Tunç Çağı (M.Ö. 3.000–2.000), Asur Ticaret Kolonileri – Hitit Çağları (M.Ö. 2.000 – 1.190), Demir ve Roma Çağları (M.Ö. 1.190 – M.S. 395) başlıkları altında topladım. Ayrıca tarihi kazılar ve çalışmalarda yer alan görsel resimler ve elde edilen verilerle birlikte, öğrencilerimize ve öğretmenlerimize yazılı tek bir bilimsel

kaynak sunmayı hedefleyerek bu bilimsel makaleyi yazdım. Bu makale ile bugüne dek çok fazla irdelenmeyen ancak "Müzik" tarihimiz açısından çok önemli bir konuya ışık tuttuğum inancındayım.

KAYNAKÇA

Akurgal Ekrem (1995), *Hatti Ve Hitit Uygarlıkları*, Yaşar Eğitim Ve Kültür Yayınları, İzmir.

Alp Sedat (1999), *Şarkı, Müzik Ve Dans*, Kavaklıdere Kültür Yayınları, Ankara.

Bachmann Werner (2011), *Anadolu'nun Tarih Öncesi Müzik Arkeolojisi*, sayfan95-97, Tarihsel Süreç İçinde Türkiye'de Müzik Kültürü, Atatürk Kültürü Merkezi, Ankara.

Bayburtluoğlu Cevdet (1982), *Arkeoloji*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Belli Oktay (2000), *Türkiye Arkeolojisi Ve İstanbul Üniversitesi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Ankara.

Brandau Birgit, Schickert, Hartmut (2003), *Dünya İmparatorluğu*, Çev: Nezihe Mertoğlu, Arkadaş Yayınları, Ankara.

Darga A.Muhibbe (1992), *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür Ve Sanat Kitapları, 56. Baskı, Ana Basım A.Ş., İstanbul.

Elbaş Oğuz (2010), *Hitit Müziği Üzerine Yayınlanmış Bir Konferans Metni*, VII. Uluslararası Hititoloji Kongresi, Çorum. Elbaş Oğuz (2011), *Türkiye'de Müzik Kültürü*, sayfa 5-6, Tarihsel Süreç İçinde Türkiye'de Müzik Kültürü, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.

Gurney Oliver Robert (2001), *Hititler*, Çev. Pınar Arpaçay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.

Güvenç Bozkurt (1974), *İnsan Ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Hodder Ian (2006), *Çatalhöyük Leoparın Öyküsü*, YYK Yayınları, İstanbul.

Karağuz Güngör (2001), *Hitit Mitolojisi*, Çizgi Kitabevi Akın Ofset Matbaacılık, Konya.

Mellaart James (2001), *Çatalhöyük -YKY Yayınları*, İstanbul.

Özgüç Tahsin, Akok Marnut (1957), *Afşin Yakınındaki Eshab-ı Kehf Külliyesi*, Sayı 2, sayfa.11-13, Ankara Üniversitesi Dergisi, Ankara.

Özgüç Tahsin, Akok Marnut (1958), *Horoz Tepe Kazıları*, Ankara Üniversitesi Dergisi, Sayı 3, sayfa 7-9, Ankara.

Picken Laurence (1975), *Folk Musical Instruments of Turkey*, Oxford University, England.

Say Ahmet (2003), *Müzik Tarihi*, Müzik Tarihi Yayınları, Ankara.

Schirmer Wulf (1982), *Hitit Mimarlığı*, Çev. Beral Madra, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul.

Umar Bilge (1999), *İlk Çağda Türkiye Halkı*, İnkılâp Yayınları, İstanbul.

Ünal Ahmet (2000), *Hititler Devrinde Anadolu (2)*, Arkeoloji Ve Sanat Yayınları, Atlan Matbaacılık, İstanbul.

Williams Raymond (1993), *Kültür*, İmge Yayınları, İstanbul.

Yıldırım Tayfun (2001), *Kabartmalı Vazosunda Betimlenen Dans Eden Bir Hititli*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: 41, Sayı: 1-2, sayfa 1-7, Ankara.

**ÖĞRETMEN ADAYLARININ TARTIŞMA BECERİLERİ İLE İLETİŞİM
BECERİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ**

*INVESTIGATING THE RELATIONSHIP BETWEEN DISSCUSSION AND
COMMUNICATION SKILLS OF PRE-SERVICE TEACHERS*

Gürbüz OCAK* Gülçin KARAKUŞ** İJLAL OCAK***

*Geliş Tarihi: 15.01.2016
(Received)*

*Kabul Tarihi: 10.04.2018
(Accepted)*

ÖZ: Çalışmanın amacı, öğretmen adaylarının tartışma ve iletişim becerileri arasındaki ilişkinin cinsiyet, mezun olunan okul türü, okumakta olduğu bölüm, günlük internet kullanım süresi ve akademik başarı değişkenleri açısından incelenmesidir. İlişkisel tarama modeli kullanılan çalışmada veriler iki ölçek aracılığıyla toplanmıştır. Öğretmen adaylarının tartışma becerileri için Ocak ve Karakuş (2015) tarafından geliştirilen “Öğretmen Adaylarının Tartışma Becerilerine İlişkin Tutum Ölçeği”, İletişim becerilerini için ise Dursun ve Aydın (2011) tarafından Türkçe’ye uyarlaması yapılan “İletişimci Biçimleri Ölçeği” kullanılmıştır. Çalışma 2015-2016 eğitim öğretim yılında Ege bölgesindeki bir devlet üniversitesinde okuyan 258 öğretmen adayıyla gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizinde, korelasyon ve çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının tartışmaya yönelik olumlu tutuma sahip oldukları, iletişim ve tartışma becerileri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu, cinsiyet ve iletişim düzeyi ile mezun olunan okul türü ve iletişim düzeyinin öğretmen adaylarını tartışma becerilerini etkilediği ancak bölüm ve iletişim düzeyinin öğretmen adaylarının tartışma becerilerini etkilemediği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Öğretmen adayı, iletişim becerisi, tartışma becerisi*

ABSTRACT: The purpose of the study is to identify the relationships between discussion and communication skills of pre-service teachers. The data of study have been gathered through the administration of two scales; Attitude Scale for Discussion Ability of Pre-service Teachers developed by Ocak & Karakuş (2015) and Communicator Style Instrument Developed by Dursun & Aydın (2011). The sample of study consists of 258 pre-service teachers at Afyon Kocatepe University. Results indicate that pre-service teachers have positive attitude towards discussion and there is a positive correlation between discussion and communication abilities, both gender and communication level and high school and communication level affect pre-service teachers’ discussion ability but departmen and communication level have no effect on pre-service teachers’ discussion ability.

Key Words: *Pre-service teachers, communication, discussion*

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, gocak@aku.edu.tr

** Öğretmen, Milli Eğitim, karakusgulcin@gmail.com

*** Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, e-mail: iocak@aku.edu.tr

1. GİRİŞ

Günümüzde her alanda meydana gelen değişme ve gelişmelere ayak uydurabilen, analiz, sentez, araştırma ve sorgulama yapabilen, üretebilen ve ürettiğini kullanabilen bireyler yetiştirmek önemlidir. Bu bağlamda eğitim bunları sağlayabilecek temel bir yapı olarak görülmelidir (Yılmaz, 2012). Bir eğitimcinin söze dönüşün ya da dönüşmesin tüm eylemleri aslında iletişimsel eylemlerdir. Eğitim temelde bir iletişim etkinliğidir ve öğrenme iletişimden ayrı düşünülemez, iyi bir öğrenmenin, iyi bir iletişimin ürünü olduğu bilinmelidir. Okulda iletişimin etkin olarak devam edebilmesi öğretmen ve öğrenciler arasındaki sağlam iletişim bağının kurulmasına bağlıdır. Bu nedenle, okulda gereken iletişim ortamı sağlanmalıdır (Bolat, 1996). Öğretmen bu amaç doğrultusunda en fazla sorumluluğa sahip etken olarak değerlendirilebilir.

İletişim süresince insan hem kendi özgürlüğünü, haklarını korumalı hem de diğer insanların özgürlüklerine ve haklarına saygı duymalıdır (Fidan ve Küçükali, 2014). İletişime katılan her iki tarafın da istekli olması, konu hakkında yönelimleri, bakış açısı önemlidir. Bu süreçte birey iletişim aracılığıyla sosyal hayatını düzenleme imkanı bulur. Bu açıdan bakıldığında iletişimin, insanın nitelikli bir yaşam geçirebilmesi için ön koşul olmaktan öte insan için zorunlu bir süreç olduğu söylenebilir (Deniz, 2003). Hatta bireyler arasındaki iletişim süreci sürekli tartışılmakta olan bir konudur (Ergün, 1987). İletişim insan davranışlarının tüm karışıklığından ve belirsizliğinden etkilenen aktif, dinamik ve karmaşık bir süreçtir (Dixon & O'Hara, 2013) ve günlük hayatımızın önemli bir parçasıdır. Bu sürecin öğrenme öğretme ortamına da olumlu bir katkı sağlayacağı öngörülebilir, bu nedenle iletişimin eğitim sürecine dahil edilmesi gerekmektedir.

Öğrencilerin, başkalarının düşünceleri anlamaya çalıştıkları ve saygı duymayı öğrendikleri okul ortamında öğrenenler ve öğretmenler iletişim yoluyla düşüncelerini paylaşırlar. Öğrenciler farklı görüşlerle karşılaştıkları zaman, farklı düşünmeye yönelik bakış açısı kazanabilir ve böylece başkalarının fikirlerine saygı duyabilme alışkanlığı kazanabilirler.

Eğitim ortamında düşünce alışverişinin bir başka doğal ve etkili yolu ise tartışmaktır. Tartışma ile öğrenci düşüncelerini organize eder, birbirlerini gözlemler, değerlendirir ve görüşlerini analiz eder. Tartışmada odak noktası doğru cümle kurmaktan öte öğrencinin doğru iletişim kurabilmesini desteklemektir ayrıca öğrencinin katılımı ve motivasyonunun yüksek olması gerekir, öğrencilerin motivasyonunu arttırmak ve ilgilerini çekmek için öğrencilere bir konu ile ilgili tartışmanın önemi vurgulanmalıdır (Ur, 1981). Günümüzde artık tartışma da bir iletişim türü olarak değerlendirilmektedir. Özellikle karşı tarafı ikna edebilme ve karşı taraf üzerinde etki oluşturmak tartışmanın iletişim sınırlarında önemini ifade eder. Elbette tartışma ortamı demokratik bir ortam olmalı. Tartışma ortamında her iki tarafın da özgür ve eşit konumda olması ve iki tarafa da öneri ve eleştirilerini

belirtmek için eşit imkan verilmesi gerekir (Fıratlı, 2006). Eğitim ortamında mümkün olduğu kadar öğrencilerin konuşmasına, iletişim kurmasına, tartışmasına fırsat verecek imkânlar sunulmalı. Asıl istenen tüm sınıfın katıldığı bir tartışma ortamı oluşturmaktır. Ancak bu noktada aynı anda konuşmak, her öğrencinin eşit konuşma imkânının olmaması gibi sorunlar ortaya çıkabilir (Yüce, 2004). Tartışmaya katılım konunun ilginç olmasına, öğrencilerin entelektüel düzeylerine ve dil seviyelerine uygun olmasına bağlıdır (Kaltinick & Kaltinick, 1974). Tartışma öğrencilerin bilimsel düşüncelerini ve öğretmenlerin ise öğrencileri değerlendirmelerini sağlar (Simon, Erduran & Osborne, 2002). Dolayısıyla sınıf içinde uygun şekilde kullanılırsa, hem öğrencinin derse katılmasını sağlar, hem de öğretmenin öğrenciyi, öğrencinin bilgisini değerlendirmesine imkan sunar. Okulda öğrenci ve öğretmen arasındaki iletişim okul ortamında sosyalleşmeyi destekler, böylece öğrenme sosyal bir yapı kazanır (Ergün, 1987).

Eğitim fakültelerindeki öğretmenlik programlarında özel öğretim yöntemleri, öğretim yöntem ve teknikleri gibi derslerde tartışma ve iletişim becerilerinin öğretmen adaylarına verilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan öğretmenler tartışmayı arzulamalı, konu ve amaca bağlı olarak uygun tartışma tekniklerini seçerek planlamalı, öğrencileri tartışmaya teşvik etmeli ve uygun bir tartışma ve iletişim ortamı sağlamalıdır (Tokdemir, 2013). Çünkü demokratik tartışma becerisi okullarda öğrenilmelidir. Öğretmen bu bağlamda en büyük sorumluluğa sahiptir ve öğrencilere rol model olmalıdır. Sınıf içinde öğrenci öğretmen iletişimi tartışma becerisinin kazandırılmasında etkilidir. Okulda öğrenci ve öğretmen iletişimi ile başlayan bu süreç zamanla tüm toplumda tartışma kültürünün oluşmasına zemin hazırlar. Bu nedenle okullarda tartışma ve iletişim becerilerine önem verilmelidir (Yeşil, 2004). Eğitim ortamlarında etkili bir iletişim kurulmaya çalışılmalı ve mümkün olan sınırlar dâhilinde tartışma yöntemi kullanılmalıdır.

Eğitim sürecinde en temel unsur olan öğretmenlerin hem iletişim hem de tartışma süreçlerinde öğrencilerin bazı kişisel özelliklerine dikkat etmeleri gerekmektedir. Birçok öğretmenin öğrencilerin psikolojik ve sosyolojik özelliklerine dikkat etmediği ve bu nedenle pek çok sorunla karşılaştığı görülmektedir (Ergün, 2001). Öğretmenler bilgi sunumunda yeterli olsalar da öğrencilerle iletişim boyutunda yeterli bir seviyede olmadıkları görülmektedir (Keçeci ve Taşocak, 2009). Bu durum öğretmen adaylarının yetersiz iletişim ve tartışma becerileriyle mezun olduklarını göstermektedir. Temel iletişim ortamı olan öğrenme ve öğretme ortamında öğretmen adaylarının hem öğrencileriyle hem de okul ve çevre ile iletişim kurabilmeleri mesleki davranışlarını da etkilemektedir. Mesleki ve kişisel olarak kendini geliştiren bir öğretmenin etkili iletişim becerilerine sahip olması muhtemeldir. Bu durum öğrencinin kişilik gelişimini ve başarısını etkiler (Pehlivan, 2005). Bir öğretmenin tartışma becerisinin gelişmesi

ise öğrencilerin muhakeme becerilerini geliştirir, düşüncelerini dışa vurmalarını sağlar. Tartışma ile öğrenci iç psikolojik alandan dış psikolojik alana yönelir (Simon, Erduran& Osborne, 2002). İletişim becerisi gibi tartışma becerisi de sosyal bir etkileşimin oluşmasına verilerin sözel olarak değerlendirilmesine, karşı çıkma ve destekleme sürecinde fikirlerin organize edilmesine yardımcı olur. Öğrenciler tartışma sayesinde hem kendi fikirlerini hem de arkadaşlarının fikirlerini geliştirirler, kişisel ve sosyal açıdan etkileşim kurarak ortak bilgi, değer ve inançların gelişmesini sağlarlar, iddia ve gerekçe arasındaki ilişki bağını anlamak öğrencilerin kritik düşünme becerilerini de geliştirir (Demirci, 2008). Tüm bu nedenlere bağlı olarak öğretmen adaylarının iletişim kurabilme ve tartışma becerilerinin gelişmesi, sınıf ortamında bunu kullanabilmeleri eğitimin etkinliğini arttıracaktır. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde bazı çalışmaların iletişim becerilerine odaklandığı (Pehlivan, 2005; Arslantaş, 1998; Şeker, 2000; Keçeci ve Taşocak, 2009), bazı çalışmaların ise tartışma becerilerine odaklandığı (Demirci, 2008; Tokdemir, 2013; Yeşil, 2004; Sarıgöz, 2013) görülmektedir. Ancak hem tartışma hem de iletişim becerisini birlikte inceleyen araştırmaya rastlanmamıştır. Tartışma bir iletişim türü olarak değerlendirilmektedir (Megep, 2007). Düşüncelerin karşılıklı olarak belirtildiği açık ve saygılı iletişimin kurulduğu bir tartışma ortamı her iki tarafın da birbirinden bir şeyler öğrenmesini sağlar (Wiley, 2007). Bu nedenle çalışmanın önemli olduğu ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, öğretmen adaylarının tartışma ve iletişim becerileri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu genel amaca bağlı olarak, bu ilişkinin cinsiyet, mezun olunan okul türü, okumakta olduğu bölüm, günlük internet kullanım süresi ve akademik ortalama değişkenlerine bağlı olarak değişip değişmediğini belirtmektir.

1.2. Problem Cümlesi

Öğretmen adaylarının tartışma becerileri ve iletişim becerileri arasındaki ilişki nasıldır?

Alt Problemler

1. Öğretmen adaylarının tartışma becerilerinin dağılımı nasıldır?
2. Öğretmen adaylarının iletişim becerileri ile tartışma becerileri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
3. Öğretmen adaylarının iletişim becerileri tartışma becerilerinin yordayıcısı mıdır?
4. Öğretmen adaylarının tartışma becerileri üzerinde
  - cinsiyet ve iletişim seviyelerinin
  - okumakta oldukları bölüm ve iletişim seviyelerinin
  - mezun olunan okul türü ve iletişim seviyelerinin ortak etkisi var mıdır?

2. YÖNTEM

Bu araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelinde tarama yolu ile bulunan ilişkiler bir neden sonuç ilişkisinden ziyade bir değişkendeki durumun bilinmesi halinde bunun diğer değişkenin kestirilmesini sağlaması bağlamında yorumlanır. İlişkisel tarama modelleri, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Gay, 1987).

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın örneklemini Eğitim Fakültesi Matematik Öğretmenliği, Fen Bilgisi Öğretmenliği, Okul Öncesi Öğretmenliği ve Sınıf Öğretmenliği bölümlerinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem sayısını belirlemek için Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2011)'de geliştirdiği örneklem büyüklüğü miktarlarını belirten tablodan yararlanılmıştır. Çalışma evreninde 370 öğrenci olduğu için, örneklem $\alpha = 0.05$ hata payı için 217 olması gerekirken 258 öğretmen adayına ulaşılmıştır. Araştırma 2015-2016 eğitim öğretim yılında gerçekleştirilmiştir. Örneklem tesadüfi örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Öğrencilerin % 84'ü kadın, % 16'sı erkektir. Öğrencilerin %19'u Matematik Öğretmenliği bölümünden, % 15'i Fen Bilgisi Öğretmenliği Bölümünden, %29'u Okul Öncesi Öğretmenliği Bölümünden,% 36'sı Sınıf Öğretmenliği Bölümünde öğrenim görmektedir. Öğrencilerin %24'ü Düz Lise mezunu, %34 'ü Anadolu Lisesi mezunu,%2'si Fen Lisesi mezunu, %23'ü Meslek Lisesi mezunu,%12'si Anadolu Öğretmen Lisesi mezunu,% 3'ü ise diğer liselerden mezundur.

2.2. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veriler Ocak ve Karakuş (2015) tarafından geliştirilen Öğretmen Adaylarının Tartışma Becerilerine İlişkin Tutum Ölçeği ve Norton (1978, 1983) tarafından geliştirilen ve uyarlama çalışmaları Dursun ve Aydın (2011) tarafında gerçekleştirilen İletişimci Biçimleri Ölçeği aracılığıyla toplanmıştır. İletişimci Biçimleri Ölçeğinde yer alan 11 ayrı iletişimci biçimi, bireylerin gerek günlük yaşamlarında gerekse öğrenme ortamlarında üstlendikleri temel karakter tiplerini göstermektedir. Ölçeğin doğrulanmış madde toplam korelasyon değerlerinin tamamı pozitif yönde olup, bu değerlerin ortalaması. 45 olarak bulunmuştur. Öğretmen Adaylarının Tartışmaya Yönelik Tutum Ölçeğinin ise faktör yüklerinin. 0.59 ile 0.76 arasında değiştiği, iç tutarlık katsayı (Cronbach alpha) değerinin $\alpha=0.865$ olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre araştırmaya konu edilen ölçeğin faktör dağılımları ve geçerlik-güvenirlilik değerleri açısından kullanılabilir bir yapıda olduğu söylenebilir. I. Faktörde (farkındalık) 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 12, 14 numaralı maddeler, II. Faktörde (etki) 16, 18, 19, 20, 21, 25 numaralı maddeler, III. Faktörde ise (çekingenlik) 36, 37, 38, 49, 50 numaralı maddeler yer almaktadır. Bu çalışmada İletişimci Biçimleri Ölçeğinin Cronbach

alpha değeri .912, Tartışma Becerilerine İlişkin Tutum Ölçeğinin Cronbach alpha değeri ise .827 olarak belirlenmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde, öğrencilerin verdikleri cevapların puanlarını hesaplamak amacıyla ölçekte yer alan maddeler; 4.20-5.00 “Tamamen katılıyorum (TMK)”, 3.40-4.19 “Katılıyorum (KTL)”, 2.60-3.39 “Kararsızım (KAR)”, 1.80-2.59 “Katılmıyorum (KTLM)”, 1-1.79 “Hiç katılmıyorum (HKTLM)” aralıkları temel alınarak yorumlanmıştır. Verilerin normal dağılım özelliği taşıdığı, grupların varyanslarının eşit olduğu tespit edilmiştir. Verilerin çözümlenmesinde, aritmetik ortalama, frekans, yüzde, basit korelasyon, regresyon, iki faktörlü anova istatistik işlemleri kullanılmıştır. Öğretmen adaylarını iletişim düzeyleri belirlenmiştir. Bunun için öğretmen adaylarını ölçekten alabilecekleri en düşük puan olan 47 puan ile en yüksek puan olan 235 puan aralığı üç eş parçaya ayrılmıştır. Böylece 47-109 arası puan alan öğretmen adayları düşük düzeye, 110-172 arası puan alan öğretmen adayları orta düzeye, 173-235 arası puan alan öğretmen adayları ise yüksek düzeye atanmıştır. Sadece üç öğretmen adayının düşük düzeyde yer alması nedeniyle bu üç öğrenci tüm çalışmadan çıkarılmıştır.

3. BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde bulgular, araştırmanın problemlerine göre sunulmuştur.

1. Öğretmen adaylarının tartışma becerilerinin dağılımı nasıldır?

Öğretmen adaylarının tartışma becerilerinin dağılımı Tablo 1.'de sunulmuştur.

Tablo 1. Öğretmen Adaylarının Tartışma Becerilerine Yönelik Dağılım

Alt boyut	Maddeler		1	2	3	4	5	X	Sonuç
Farkındalık	Tartışma yöntemi farklı görüşlere tahammül edebilmeyi sağlar.	F %	4 1.6	6 2.3	10 3.9	117 45.3	121 46.9	4.33	TMK
	Öğretmenle tartışırken kendi hakkımı savunmak hoşuma gider.	F %	1 0.4	16 6.2	44 17.1	124 48.1	73 28.3	3.97	KTL
	Öğretmenle tartışmak kendimi etkili	F %	1 0.4	22 8.5	61 23.6	118 45.7	56 21.7	3.79	KTL

	ve doğru ifade edebilmemi sağlar.								
	Öğretmenle tartışmak doğru bildiklerimin kalıcılığını artırır.	F %	1 0.4	29 11.2	52 20.2	103 39.9	73 28.3	3.84	KTL
	Öğretmenle tartışmak eksik bilgilerimi tamamlamamı sağlar.	F %	6 2.3	14 5.4	44 17.1	129 50.0	65 25.2	3.90	KTL
	Tartışma bana deneyim kazandırır.	F %	2 0.8	15 5.8	34 13.2	113 43.8	94 36.4	4.09	KTL
	Tartışma dersi sıkıcılıktan kurtarır.	F %	5 1.9	16 6.2	43 16.7	92 35.7	102 39.5	4.06	KTL
	Öğretmenle tartışmak farklı fikirlerin ortaya çıkmasını sağlar.	F %	4 1.6	13 5.0	30 11.6	125 48.4	86 33.3	4.07	KTL
	Öğretmenle tartışmam sınıfta demokrasi olduğunu gösterir.	F %	5 1.9	11 4.3	38 14.7	110 42.6	94 36.4	4.04	KTL
Etki	Öğretmenle tartışmam aramızdaki olumlu ilişkiyi zedeler.	F %	32 12.4	35 13.6	94 36.4	64 24.8	33 12.8	3.12	KAR
	Tartışma yöntemi bana tartışma	F %	25 9.7	33 12.8	93 36.0	84 32.6	23 8.9	3.18	KAR

	sanatını öğretmez.								
	Öğretmenle tartışsam konu dağılır.	F %	18 7.0	43 16.7	83 32.2	83 32.2	31 12.0	3.25	KAR
	Öğretmenimle tartışsam ona saygısızlık olur.	F %	17 6.6	19 7.4	62 24.0	107 41.5	53 20.5	3.62	KTL
	Öğretmenimle tartışsam gergin sınıf ortamından hoşlanmam.	F %	37 14.3	84 32.6	49 19.0	64 24.8	24 9.3	2.82	KAR
	Öğretmenle tartışarak dikkati üzerime çekmekten hoşlanmam.	F %	35 13.6	82 31.8	60 23.3	49 19.0	32 12.4	2.84	KAR
Çekingenlik	Derste kendimi rahat hissetmediğim için fikrimi söylemem.	F %	35 13.6	66 25.6	68 26.4	53 20.5	36 14.0	2.95	KAR
	Öğretmenle tartışmam çünkü o her zaman haklıdır.	F %	15 5.8	23 8.9	37 14.3	78 30.2	105 40.7	3.91	KTL
	Öğretmenle tartışmam çünkü küçük düşmekten korkarım.	F %	25 9.7	27 10.5	48 18.6	82 31.8	76 29.5	3.60	KTL
	Kendimi bir konu hakkında öğretmenle tartışabilecek kadar yeterli görmüyorum.	F %	11 4.3	42 16.3	73 28.3	88 34.1	44 17.1	3.43	KTL

Öğretmenen farklı düşünürsem bu görüşümü ifade etmem.	F %	17 6.6	34 13.2	69 26.7	82 31.8	56 21.7	3.48	TMK
---	-----	-----------	------------	------------	------------	------------	------	-----

Tablo 1'e göre öğretmen adaylarının tartışma ölçeğinde yer alan maddelere katıldıkları söylenebilir. Öğretmen adaylarının en çok 4.33 ortalama ile "Tartışma yöntemi farklı görüşlere tahammül edebilmeyi sağlar" maddesine katıldıkları, "Öğretmenimle tartışsam gergin sınıf ortamından hoşlanmam" maddesinde ise en az 2.82 ortalama ile kararsız oldukları görülmektedir.

2. Öğretmen adaylarının iletişim becerileri ve tartışma becerileri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

Öğretmen adaylarının iletişim becerileri ve tartışma becerileri arasındaki ilişki Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Öğretmen Adaylarının İletişim Becerileri İle Tartışma Becerileri Arasındaki İlişki

		İletişim	Tartışma
İletişim	Pearson Correlation	1	.223
	Sig.(2-tailed)		.000*
	N	258	258
Tartışma	Pearson Correlation	.223	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	258	258

*p<0.05

Tablo 2'ye göre öğretmen adaylarının iletişim becerileri ile tartışma becerileri arasındaki ilişki incelendiğinde iletişim becerileri ile tartışma becerileri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir.

3. Öğretmen adaylarının iletişim becerileri tartışma becerilerinin yordayıcısı mıdır?

Öğretmen adaylarının tartışma becerilerinin iletişim becerilerinin yordayıcısı olmasına dair elde edilen bulgu Tablo 3. de sunulmuştur.

Tablo 3. Öğretmen Adaylarının İletişim Becerileri Tartışma Becerilerinin Yordayıcısı mıdır?

Yordanan Değişken	Yordayıcı Değişken	R	R ²	F	B	Beta	Sig
Tartışma Becerisi	İletişim Becerisi	.223	.05	13.457	.247	.223	.000

Tablo 3'e göre iletişim becerilerinin öğretmen adaylarının tartışma becerilerini ne şekilde yordadığını ortaya koymak için yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda iletişim becerileri ile tartışma puanları arasında anlamlı bir ilişki gözlenmiş ($R=.223$, $R^2=.050$) iletişim becerilerinin tartışma puanının anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmüştür ($F_{1-256}=13.457$, $p<0.05$). İletişim Becerileri tartışma puanındaki değişimin %5'ini açıklamaktadır. Regresyon analizinin amacının yüksek R^2 değeri elde etmek değildir, regresyon katsayılarıyla ilgili güvenilir tahminler elde etmek ve istatistiksel çıkarımlarda bulunmaktır (Atılğan, 2012). Regresyon denklemine esas yordayıcı değişkenin katsayısı ($B=.247$) anlamlılık testi de iletişim becerilerinin anlamlı bir yordayıcı olduğunu göstermektedir ($p<0.01$) (Can, 2014). Regresyon analizi sonucuna göre, tartışma becerisi puanını yordayan regresyon denklemi şu şekildedir:

$$\text{Tartışma beceri puanı} = (.247 \times \text{İletişim becerisi}) + 2.773.$$

4. Öğretmen adaylarının tartışma becerileri üzerinde cinsiyet ve iletişim seviyelerinin, okumakta oldukları bölüm ve iletişim seviyelerinin ve mezun olunan okul türü ve iletişim seviyelerinin ortak etkisi var mıdır?

Tablo 4. İki Faktörlü Varyans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	Etki düzeyi
Cinsiyet *İletişim Düzeyi	1.788	1	1.788	7.280	.007	0.28
Hata	62.366	254	.246			
Toplam	3447.567	258				
Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	Etki düzeyi
Mezun olunan okul türü *İletişim Düzeyi	2.847	5	.569	2.321	.044	0.045
Hata	60.347	246	.245			
Toplam	3447.567	258				
Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	Etki düzeyi
Bölüm *İletişim Düzeyi	.169	3	.056	.222	.881	
Hata	63.422	250	.254			
Toplam	3447.567	258				

Tablo 4'e göre cinsiyet ve iletişim düzeyi değişkenleri ile okul türü ve iletişim düzeyi değişkenlerinin öğretmen adaylarının tartışma becerilerini etkilediği görülürken, bölüm ve iletişim düzeyi değişkenlerinin ise öğretmen adaylarının tartışma becerilerini etkilemediği görülmüştür. Anova tablosuna göre cinsiyet ve iletişim seviyelerinin tartışma becerisi üzerindeki ortak etkisi anlamlıdır (F1-254: 7.280, $p < 0.05$). Ortak etkiyi analiz etmek için yapılan gruplar arası karşılaştırmalara göre aynı iletişim becerisine sahip öğrencilerin tartışma becerilerine bakıldığında orta seviyedeki kız ve erkek öğrencilerin tartışma becerileri arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Yüksek iletişim seviyesindeki kız ve erkek öğrencilerin tartışma becerileri arasında ise anlamlı bir fark yoktur. Bu durumda kısmi olarak cinsiyetin sadece orta iletişim düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu söylenebilir. Farklı iletişim seviyelerine sahip öğrencilerin cinsiyetleri ayrıtısında tartışma becerilerine bakıldığında kız öğrencilerin orta iletişim düzeyi ile tartışma becerisindeki başarıları yüksek iletişim düzeyi ile tartışma becerileri arasındaki başarıdan anlamlı derecede düşüktür. İletişim beceri düzeyi kısmen sadece kızların tartışma becerileri üzerinde anlamlı bir etki göstermiştir. Bu analizler için elde edilen etki büyüklüğü (eta kare) değeri orta iletişim beceri düzeyine sahip kız öğrenciler için yüksek düzeydedir (Green ve Salkind, 2005, s.187).

Mezun olunan okul türü ve iletişim seviyelerinin tartışma becerisi üzerindeki ortak etkisi anlamlıdır (F5-246: 2.321, $p < 0.05$). Ortak etkiyi analiz etmek için yapılan gruplar arası karşılaştırmalara göre aynı iletişim becerisine sahip öğrencilerin tartışma becerilerine bakıldığında orta seviyede farklı okul türlerinden mezun olan öğrencilerin tartışma becerileri arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Yüksek iletişim seviyesindeki sadece düz lise ve meslek lisesi mezunu olan öğrencilerin ise tartışma becerileri arasında anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Bu durumda kısmi olarak okul türünün sadece yüksek iletişim düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu söylenebilir. Farklı iletişim seviyelerine sahip öğrencilerin mezun oldukları okul türü ayrıtısında tartışma becerilerine bakıldığında orta iletişim düzeyinde farklı okul türlerinden mezun olan öğretmen adaylarının tartışma becerisindeki başarıları yüksek iletişim düzeyi ile tartışma becerileri arasındaki başarıdan anlamlı derecede düşüktür. İletişim beceri düzeyi kısmen sadece düz lise ve meslek lisesi tartışma becerileri üzerinde anlamlı bir etki göstermiştir. Bu analizler için elde edilen etki büyüklüğü (eta kare) değeri yüksek iletişim beceri düzeyine sahip düz lise ve meslek lisesi mezunu öğrenciler için düşük düzeydedir (Green ve Salkind, 2005, s.187).

Ayrıca Anova tablosuna göre bölüm ve iletişim seviyelerinin tartışma becerisi üzerindeki ortak etkisi anlamlı olmadığı görülmektedir (F3-250: .222, $p > 0.05$). Bu durumda bölüm ve iletişim seviyelerinin tartışma becerileri üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Öğretmen adaylarının tartışma ölçeğinden aldıkları puanların dağılımına bakıldığında ölçekte yer alan maddelere ilişkin görüşlerinin genellikle katılıyorum düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu durum öğretmen adaylarının tartışmaya yönelik olarak olumlu bir tutuma sahip olduklarını ve farklı bakış açılarını dikkate almayı önemsediklerini göstermektedir. Bu durumda tartışma yönteminin sınıf ortamında olumlu etkilerinden kaynaklanıyor olabilir. Tartışma odaklı eğitim kullanılması hem öğretmenlerin etkinliğini artırır (Demirci, 2008) hem de öğrenci başarısını artırır (Sarıgöz, 2013). Tartışma öğrenmeyi destekleyen bir yöntemdir (Kazemi&Stipek, 2001) ve öğrencilerin toplumsal konularda düşünebilmelerini, farklı bilgi kaynaklarını eleştirel olarak değerlendirebilmelerini sağlar, öğrenci var olan bilgisi ile yeni öğrendiği bilgiyi karşılaştırma fırsatı bulur. Tartışma aktivitelerinin yer aldığı müfredata göre öğrenim gören öğrencilerin tartışma becerileri yüksektir (Martunena, Laurinena, Litosselitib & Lundc, 2005). Bu nedenle tartışma, eğitim öğretim ortamında bazı açılardan ders çıkarma, ders alma, öğrencinin zihnini ya da düşüncesini harekete geçirme gibi konularda uygulanması gereken önemli ve etkili bir yöntemdir (Sarıgöz, 2013). Bununla birlikte öğretmen adaylarının tartışma becerileri testine yönelik puanlarının dağılımında en düşük puanı “Öğretmenimle tartışırsam gergin sınıf ortamından hoşlanmam” maddesinden aldıkları belirlenmiştir. Bu durum öğretmen adaylarının tartışmanın sınıfta gergin bir ortam sunacağı görüşünde kararsız olduklarını göstermektedir. Ancak Marttuen (1994) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin bir konuyu tartışırken tartışma becerilerini kullanmakta yetersiz olduğu belirlenmiştir. Bunun nedeni öğretmenlerin tartışma yöntemini kullanmaktan çekinmeleri olabilir (Kukuru, 2012).

Öğretmen adaylarının iletişim becerileri düzey olarak sınıflandırıldığında orta ve yüksek düzey olmak üzere iki düzey tespit edilmiştir. Düşük iletişim düzeyinde öğretmen adayına rastlanmadığı için öğretmen adaylarını iletişim düzeylerinin yeterli olduğu söylenebilir. Benzer şekilde Saracoğlu, Yenice ve Karasakaloğlu (2009) , Pehlivan (2005), Gürşimşek, Vural ve Demirsöz (2008), Piji-Küçük (2012) ve Yılmaz ve Çimen (2008) tarafından yapılan çalışmalarda da öğretmen adaylarının iletişim düzeylerinin yeterli olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte öğretmen adaylarının iletişim becerileri arttıkça kendilerine daha çok güvenmeleri, daha girişken, daha sosyal olmaları ve iletişime açık olmaları söz konusu olacaktır (Tunçeli, 2013).

Öğretmen adaylarının iletişim becerileri ile tartışma becerileri arasındaki ilişki incelendiğinde iletişim becerileri ile tartışma becerileri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu gözlenmiş ve iletişim becerilerinin tartışma becerilerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmüştür. Tartışma ve iletişim birbiriyle ilişkili

kavramlardır, örneğin tartışma bir sözel iletişim türü olarak değerlendirilebilir (Megep, 2007). Tartışabilme becerisi iletişim becerisinin gelişmiş olmasına bağlıdır. İletişim becerisi gelişmiş toplumlarda tartışma sonuca bağlanırken iletişim becerisi olmayan toplumlarda ise tartışma çatışma ile sonuçlanmaktadır (Cüceloğlu, 1997). Eğitim ortamında ise tartışma ile öğrenciler etkili olarak iletişim kurarlar (NCTM, 2000), karşılıklı fikirlerini paylaşırlar ve birbirlerinden fikirleri ile ilgili dönüt alırlar (Lamberg, 2013). Bu durum etkili bir tartışmanın gerçekleşmesinde iletişim becerisinin önemli olduğunu göstermektedir. Elde edilen sonuçlar da bu durumla paralellik göstermektedir. Tartışma sırasında iletişim sorunları çözülebilir ve iletişim kanallarının açılmasını sağlar. Tartışma süresince öğrenciler bir amaç doğrultusunda iletişim kurarlar (Toseland & Rivas, 2012), çoklu bakış açısıyla değerlendirme yapma imkanı bulurlar (Ikuenobe, 2001), tartışma, iletişim ortamını destekler (Kukuru, 2012).

Cinsiyet ve iletişim düzeyi değişkenlerinin birlikte ve okul türü ile iletişim düzeyi değişkenlerinin birlikte öğretmen adaylarının tartışma becerileri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip oldukları görülürken, bölüm ve iletişim düzeyi değişkenlerinin ise birlikte öğretmen adaylarının tartışma becerilerini etkilemediği görülmüştür. Cinsiyet ve iletişim düzeyinin ortak etkisi açısından tartışma becerilerinin kızların lehine anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni kadınlar için iletişimin sosyal ilişkilerin temelini oluşturması ve devamlılığını sağlaması, oysa erkekler için ise iletişimin sadece bir araç olarak algılanması ve var olan statünün devamını sağlamak amacıyla kullanılması olabilir (Wood, 1997). Literatürde cinsiyet ve iletişim düzeyinin tartışma becerisi üzerindeki ortak etkisine yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Literatürde yer alan çalışmalar genellikle cinsiyet açısından iletişim becerilerinin incelenmesine odaklanmıştır. Tepeköylü (2007) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerinin cinsiyet değişkenine göre iletişim becerisi algılarında kızların lehine anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Bulut-Bozkurt (2004), öğretmenlerden oluşan örneklem grubu üzerinde yaptığı çalışmada, kadınların erkeklere göre iletişim becerisi daha yüksek ortalamaya sahip olduklarını tespit etmiştir. Ocak ve Erşen (2015) tarafından yapılan çalışmada bayan öğretmenler lehine anlamlı fark tespit edilirken, Dilekmen, Başçı ve Bektaş (2008) ve Gülbahçe (2010) tarafından yapılan çalışmalarda ise cinsiyet değişkenine göre iletişim becerilerinde anlamlı bir fark bulunmamıştır. Martunena, Laurinena, Litosselitib & Lundc (2005) tarafından yapılan çalışmada ise kız öğrencilerin tartışma ortamlarında analitik düşünme becerileri erkeklerden yüksek olduğu tespit edilmiştir. Erdoğan (2010) ve Yalçın Çelik (2010) ve Ocak ve Karakuş (2015) tarafından yapılan çalışmalarda ise cinsiyet değişkeninin öğrencilerin tartışma becerileri üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

Mezun olunan okul türü ve iletişim düzeyleri açısından öğretmen adaylarının tartışma becerilerinde düz lise ve meslek lisesi lehine anlamlı fark bulunmuştur. Bunun nedeni meslek liselerin destek projeleri ile sosyal yönden gelişmiş olmaları olabilir (Sosyal Etki Raporu, 2010). Ayrıca fen lisesi öğrencilerinin sosyal ilişkilerde durağan olmaları da bu durumun nedeni olabilir (Davis&Rim, 2004, Akt. Birol ve Yazıcı, 2009). Literatürde ortak etki yönünde bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Tepeköylü (2007), Ocak ve Erşen (2015) ve Çevik (2011) tarafından yapılan çalışmalarda mezun olunan okul türü değişkeninin iletişim becerisi üzerindeki etkisine odaklanılmıştır ve mezun olunan okul türü değişkeni ile iletişim becerisi arasında anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmiştir.

Okumakta oldukları bölüm ve iletişim düzeyinin tartışma becerileri üzerindeki ortak etkisi incelendiğinde bölüm ve iletişim düzeyinin tartışma becerisi üzerinde tekili olmadığı tespit edilmiştir. Literatürde ortak etkiye yönelik bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Tepeköylü (2007) de çalışmasında okunulan bölüm değişkeni ile iletişim becerisi arasında anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmiştir. Özerbaş, Bulut ve Usta (2009) tarafından yapılan çalışmada öğretmen adaylarının iletişim becerileri ile öğrenim gördükleri bölüme göre anlamlı farkın olmadığı ifade edilirken, Gürşimşek, Vural ve Demirsöz (2008), Dilekmen, Başçı ve Bektaş (2008), Ocak ve Erşen (2015) ve Gülbahçe (2010) tarafından yapılan çalışmalarda okunulan bölüm değişkeni ile iletişim becerileri arasında anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir.

Öğretmen adaylarının iletişim becerilerinin geliştirilmesi amacıyla eğitim fakültelerinde iletişime ve empati kurabilmeye yönelik derslere yer verilebilir. Bununla birlikte iletişim becerisinin geliştirilebilmesi için dinlemenin, ses tonunun, konuşma hızının önemi ile ilgili konferans veya seminer çalışmalarına yer verilebilir. Tartışma becerilerinin geliştirilmesi için ise gözlem yapabilme, analiz edebilme, yorum yapabilme, eleştirel düşünebilme becerilerini geliştirecek uygulamalara yer verilebilir.

KAYNAKÇA

- Arslantaş, Y. (1998). *Sınıf yönetiminde öğretmen iletişim becerilerine ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Atılğan, K.Ö. (2012). *Marka denliğini oluşturan boyutların referans fiyat oluşumuna etkisinin hafif ticari araç markaları üzerinde incelenmesi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana
- Birol Z.N., Yazıcı H. (2009). *Fen ve sosyal bilimler lisesi öğrencilerinde mükemmeliyetçilik, benlik saygısı ve liderlik özellikleri*. Üstün Yetenekli Çocuklar II. Ulusal Kongresi, Eskişehir, 25-27 Mart 2009, ss.106-106

- Bolat, S. (1996). Eğitim örgütlerinde iletişim. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 75-80.
- Brookfield, S. & Preskill, S. (2005). *Discussion as a way of teaching: tools and techniques for democratic classrooms*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Can, A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Cüceloğlu, D.(1997). *İnsan ve davranışı. Psikolojinin temel kavramları*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Çevik, D. B. (2011). Müzik öğretmeni adaylarının iletişim becerileri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(1), 1-13.
- Çuhadar, C., Özgür, H., Akgün, F. (2014). Öğretmen adaylarının iletişim becerileri ve iletişimci biçimleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*,15(1), 295-311.
- Demirci, N. (2008). *Toulmin'in bilimsel tartışma modeli odaklı eğitimin kimya öğretmen adaylarının temel kimya konularını anlamaları ve tartışma seviyeleri üzerine etkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Deniz, İ. (2003). *İletişim becerileri eğitiminin ilköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin iletişim becerisi düzeyine etkisi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dilekmen,M., Başçı, Z. ve Bektaş, F. (2008). Eğitim fakültesi öğrencilerinin iletişim becerileri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 223-231.
- Dixon,T. and O'Hara, M.(2013). *Communication skills: making practice based learning*. Project No.174/2. University of Ulster.
- Ergün, M.(1987). *Eğitim sosyolojisine giriş*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Ergün, M. (2001). Üniversitelerde öğretim etkinliğinin geliştirilmesi. *Eğitimde Yansımalar IV-2000 yılında Türk Milli Eğitim Örgütü ve Yönetimi Ulusal Sempozyumu (Sempozyum Kitabı)*. Tekişik Yayıncılık Web Ofset Tesisleri, Ankara. 11-13 Ocak, 188-192.
- Erdoğan, S. (2010). *Dünya, güneş ve ay konusunun ilköğretim 5. sınıf öğrencilerine bilimsel tartışma odaklı yöntem ile öğretilmesinin öğrencilerin başarılarına, tutumlarına ve tartışmaya katılma istekleri üzerine etkisinin incelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak
- Fıratlı, E. (2006). *Demokratik tartışma ortamı açısından izleyici katılımlı televizyon tartışma programlarının değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Fidan, M. ve Küçükali, R. (2014). İlköğretim kurumlarında yöneticilerin iletişim becerileri ve örgütsel değerler. *Eğitim Bilimleri Araştırma Dergisi*, 4 (1), 317-334.
- Gay, L.R. (1987). *Educational research competencies for analysis and application*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Gülbahçe, Ö. (2010). K.K. Eğitim Fakültesi öğrencilerinin iletişim becerilerinin incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 12 (2),12-22.
- Gürşimşek, I., Vural, D. E. & Demirsöz, E. S. (2008). Öğretmen adaylarının duygusal zekâları ile iletişim becerileri arasındaki ilişki. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(16), 1-11
- Green, S.B. & Salkind, N. J. (2005). *Using Spss for windows and Macintosh: analyzing and understanding data (4th Edition)*. New Jersey: Pearson.
- Ikuenobe, P. (2001). Teaching and assessing critical thinking abilities an as outcomes in an informal logic courses. *Teaching in Higher Education*. 6, (1), 21-32
- Kaltinick, A. & Kaltinick, C. W. (1974). That elusive discussion class: some suggestions for ELS teachers. *TESOL Journal*, 8, 339-346.
- Kazemi, E. & Stipek, D. (2001). Promoting conceptual thinking in four upper-elementary mathematics classrooms. *Elementary School Journal*, 102, 59-80.
- Keçeci, A ve Taşocak, G. (2009). Öğretim elemanlarının iletişim becerileri: bir sağlık yüksekokulu örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 2 (4), 131-136.
- Kukuru, J. D.(2012). Encouraging representation and involvement of learners on discussion method's features towards ensuring effective teaching. *Prime Research on Education*, 2(2), 180-190,
- Lamberg, T. (2013). *Whole class mathematics discussions: Improving in-Depth mathematical thinking and learning*. VA: Pearson Publisher.
- Maden, S. (2010). Türkçe öğretmeni adaylarının sözlü iletişim becerileri üzerine bir araştırma. *Ekev Akademi Dergisi*,14(44), 145.
- Marttunen, M. (1994). Assessing argumentation skills among finnish university students. *Learning and Instruction*. 4 (2), 175-191.
- Marttunena, M., Laurinena, L. , Litosselitib, L. & Lundc, K. (2005). Argumentation skills as prerequisites for collaborative learning among finnish, french, and english secondary school students. *Educational Research and Evaluation*,11 (4), 365 – 384.
- Megep (2007). *Megep (meslekî eğitim ve öğretim sisteminin güçlendirilmesi projesi) gazetecilik iletişim süreci ve türleri*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

- National Council of Teachers of Mathematics (NCTM). (2000). *Principles and standards for school mathematics*. Reston, VA: NCTM
- Sarıgöz, O. (2013). Sınıfla ve grupla tartışma yöntemlerinin meslek yüksekokulu öğrencilerinin akademik başarılarına etkisi. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Aralık, 100-105.
- Simon, S., Osborne, J.& Erduran, S. (2002). Systemic Teacher Development to Enhance the use of argumentation in school science activities. In Wallace, J. And Loughran, J. (Eds), *Leadership and Professional development in science education: New possibilities for enhancing teacher learning*. London: Routledge Falmer.
- Sosyal Etki Raporu (2010). Meslek Lisesi Memleket Meselesi 27.12.2015 tarihinde <http://www.mesleklisesimemleketmeselesi.com/NR/rdonlyres/557DE19A-83D8-4813-8696-50E380FCCFF2/15421/MLMMSosyalEtkiRaporu.pdf> adresinden alınmıştır.
- Toseland, R.W. & Rivas, R. F. (2012). *An introduction to group work practice (7th edition)*. Boston: Allyn and Bacon.
- Tunçeli, H. İ. (2013). Öğretmen adaylarının iletişim becerileri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi*, 3(3), 51-58.
- Ur, P. (1981). *Discussions that work: task centered fluency practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ocak, G. ve Karakuş, G. (2015). Öğretmen adaylarının tartışma becerilerine ilişkin tutum ölçeği: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 8(1), 50-69.
- Ocak, G. ve Erşen, Z. B. (2015). Öğretmen adaylarının iletişim becerileri algılarının incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 1 – 19.
- Özerbaş, M. A., Bulut, M. ve Usta, E. (2007). Öğretmen adaylarının algıladıkları iletişim becerisi düzeylerinin incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 8(1), 123-135.
- Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*. Newbury Park, CA: Sage.
- Pehlivan, K. B. (2005). Öğretmen adaylarının iletişim becerisi algıları üzerine bir çalışma. *İlköğretim Online*, 4 (2), 17-25.
- Piji-Küçük, D. (2012). Müzik öğretmenliği anabilim dalı öğrencilerinin iletişim ve problem çözme becerileri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi (GEFAD)*, 32(1), 33-54.
- Saracaoğlu, A. S., Yenice, N. ve Karasakaloğlu, N. (2009). Öğretmen adaylarının iletişim ve problem çözme becerileri ile okuma ilgi ve alışkanlıkları

- arasındaki ilişki. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(2), 187-206.
- Şeker, A. (2000). *Sınıf Öğretmenlerinin İletişim Becerileri İle Sınıf Atmosferi Arasındaki İlişkinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Tepeköylü, Ö. (2007). *Beden Eğitimi Ve Spor Yüksekokulu (Besyo) Öğrencilerinin İletişim Becerisi Algılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Manisa.
- Tokdemir, A. M. (2013). *Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı Ortaöğretim Tarih Dersinin Öğretiminde Tartışma Yöntemine İlişkin Öğretmenlerin Görüş Ve Uygulamaları (Ankara İli Örneği)*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tunçeli, H. İ. (2013). Öğretmen adaylarının iletişim becerileri ile öğretmenlik mesleğine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Sakarya üniversitesi örneği). *Pegem Journal of Education & Instruction*, 3(3), 2013, 51-58.
- Yalçın Ç. A. (2010). *Bilimsel Tartışma (Argümantasyon) Esaslı Öğretim Yaklaşımının Lise Öğrencilerinin Kavramsal Anlamaları, Kimya Dersine Karşı Tutumları, Tartışma İsteklilikleri Ve Kalitesi Üzerine Etkisinin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yalman, M. ve Hamidi, N.B.(2014). Yabancı dil öğretmen adaylarının iletişim becerileri ile ilgili görüşlerinin değerlendirilmesi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish* 9, (8), 853-863.
- Yeşil, R.. (2004). Öğrenci ve öğretim elemanlarının tartışma tutum ve davranışları arasındaki ilişki. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*. (cilt: 5 sayı:2) 195-208
- Yılmaz, N. F. (2012). İletişim becerileri istasyonundan elde edilen öz değerlendirme ve puanlayıcı değerlendirmelerinin karşılaştırılması. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), ISSN: 2146-9199
- Yılmaz, İ. ve Çimen, Z. (2008). Beden Eğitimi öğretmen adaylarının iletişim becerileri düzeyleri. *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 12 (2), 223-231.
- Yüce, S. M. (2004). *Discussion technique in English conversation classes*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

- Wiley, A.R. (2007). Connecting as a couple: Communication skills for healthy relationships. *The Forum for Family and Consumer Issues*, 12 (1), 1-9.
- Wood, J. T. (1997). *Gendered lives: Communication, gender, and culture (2nd ed.)*. Belmont:Wadsworth.

Araştırma Makalesi/Research Article

**FARKLI VARYANSLIK VE YAPISAL KIRILMALAR ALTINDA
EKONOMİK BÜYÜME İLE TURİZM İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ**

*INVESTIGATING THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND
TOURISM UNDER STRUCTURAL BREAKS AND HETEROSCEDASTIC ERROR*

Berhan ÇOBAN* Esin FİRUZAN** Adil OĞUZHAN***

*Geliş Tarihi: 22.01.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 20.03.2018
(Accepted)*

ÖZ: Turizm; ödemeler dengesine yaptığı pozitif etki, döviz sağlaması, oluşturduğu istihdam, üretim çeşitliliğini artırması ve uluslararası ilişkiler bakımından ülke ekonomileri için çok önemlidir. Bu katkılarından dolayı turizm, özellikle Türkiye gibi birçok gelişmekte olan ülkeler için ekonomik kalkınmanın parçası olarak görülmektedir. Turizm verileri birçok veride olduğu gibi ekonomik kriz, güvenlik sorunları, doğal afet gibi etkenlerden etkilenmektedir. Bu faktörler veri setlerinde yapısal kırılmalara neden olabildikleri gibi testlerin sonuçlarına da etki etmektedirler. Bu çalışmanın temel amacı, turizm sektörü bileşenleri ile ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşik yapıyı yapısal kırılmalar ve farklı varyanslık durumları altında incelemektir. Analiz sonuçları incelendiğinde, turizmin Türkiye'nin ekonomik büyümesine ve dış ticaret dengesine olumlu etki ettiği bununla birlikte reel efektif döviz kurunun turizm açısından anlamlı bir etkisinin olmadığı, turist sayısının ise turizm geliri artırdığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Sonuçlara ek olarak, serilerdeki yapısal kırılmaların ve sabit varyans varsayımından sapmaların turizm-büyüme ilişkisine etki ettiği gözlemlenmiş, yapısal kırılmalar altında Gregory-Hansen, farklı varyanslık olduğunda ise RALS eşbütünleşme testleri kullanılması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eşbütünleşme, Yapısal Kırılma, Farklı Varyanslık, Turizm Sektörü

ABSTRACT: Tourism is very important for the country's economy in terms of the positive impact of the balance of payments, employment, source of foreign exchange, increase production diversity and international cultural relationship. Because of these contributions, tourism is accepted as part of economic development especially for many developing countries like Turkey. Tourism data is affected by factors such as economic crisis, security problems and natural disasters as well as many other time series. These factors may cause structural breaks in time series as well as affect the results of tests performance. The main purpose of this study is to examine the cointegration between tourism sector components and economic growth under structural breaks and heteroscedastic or nonnormal error. Results showed that tourism receipt has a positive effect on Turkey's economic growth and balance of payments. In addition real effective exchange rate has no meaningful effect on

*Dr., berhancoban@windowslive.com

**Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Fakültesi İstatistik Bölümü,
esin.firuzan@deu.edu.tr

***Doç.Dr., Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonometri Bölümü,
adiloguzhan@trakya.edu.tr

tourism receipt and the number of tourists increase tourism receipt. Additionally, it has been observed that structural breaks in the series and deviations from the assumption of constant variance affect the relationship between tourism receipt and economic growth. Gregory-Hansen and RALS cointegration test must be used in structural break and heteroscedastic error respectively.

Key Words: *Cointegration, Structural Break, Heteroscedasticity, Tourism Sector*

1. GİRİŞ

Ülke ekonomilerinin ilerlemesinde önemli bir araç olarak turizm sektörü ve dolayısıyla turizm gelirleri, ülkelerin iktisadi yapılarında oldukça önemli yer almalarının yanı sıra büyüme, istihdam, finansal denge gibi makroekonomik değişkenler üzerinde etkide bulunabilmektedir. Turizm sektörünün alt boyutlarının çeşitliliği, insan davranışlarına dayalı bir yapı olması, iktisadi ağlarının birçok parametre ile ilişkili olması bazı analiz zorluklarını oluşturmasına rağmen literatürde birçok çalışmaya konu olmaktadır.

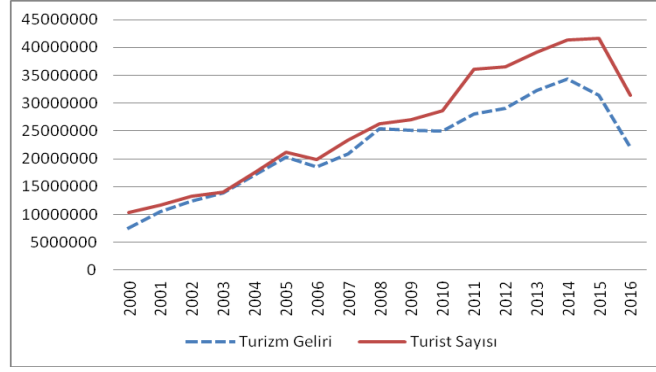
Çalışmanın bundan sonraki aşamalarında Türkiye turizm sektörü hakkında kısaca bilgi verildikten sonra turizm ile büyüme arasındaki güncel literatür verilmiş devamında birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik analiz sonuçları paylaşılmıştır. Sonuç ve değerlendirme kısmında ise analizlerin sonuçları yorumlanmıştır.

2. TÜRKİYE TURİZM SEKTÖRÜ VE LİTERATÜR

Türkiye'nin Asya ile Avrupa arasında bir köprü olması, mutfak çeşitliliği, Akdenize kıyısı olan plajlara ve tarihi zenginliklere sahip olması turizm potansiyelini yükseltmektedir. Doğru politikalar sayesinde Türkiye son yıllarda en çok turist çeken ülkeler sıralamasında 2015 yılında 6. sıraya kadar yükselmiştir.

Genel olarak ekonomi içerisindeki yeri incelendiğinde, Türkiye'nin GSYİH'si içindeki turizmin payı, 1980 yılında %0.6'dan 2010 yılında %2.6'ya; turizmin ihracat geliri içindeki payı ise aynı yıllar için %11.2'den % 18.3'e; dış ticaret açığını kapama payı ise %6.5'den % 34.4'ye çıkmıştır. (Çoban ve Özcan 2013). TURSAB verilerine göre turizmin dış ticaret açığını kapatma payı özellikle Türkiye'nin kriz yaşadığı yıllar olan 2001 ve 2009 dönemlerinde sırasıyla %133.63 ile %82.52 olmuştur. Bu bilgi sürdürülebilir bir turizm politikası sağlamanın ekonomik yapıya güçlü bir destek verebileceğini göstermektedir.

Şekil 1: Yıllara göre Türkiye'nin Turizm geliri ve Turist Sayısı

Kaynak: TÜİK Turizm İstatistikleri 2017

Yıllara göre Türkiye'nin turizm geliri ve turist sayısı incelendiğinde 2000' li yılların başından itibaren turizm gelirinin ve turist sayısının pozitif yönlü trende sahip olduğu son yıllarda ise bazı azalmaların olduğu gözlemlenmiştir. Bu düşüşler turizm sektörünün insanların dinlenme, eğlenme, gezme gibi ihtiyaçlarını karşılamasında ülkelerin güvenlik, politik yapı, ekonomik ortam, ulaşım, toplumsal esneklik yapılarından fazlasıyla etkilendiğini de göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Literatürde turizm kaynaklı büyüme hipotezi ile ilgili olarak yapılan çalışmalara bakıldığında, büyük bir bölümünün "turizm geliri ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü bir korelasyonun ve nedenselliğin olduğu" az sayıda da olsa bazı çalışmalarda da turizmin gelişiminin ülkedeki ekonomik büyümeye herhangi bir olumlu veya olumsuz etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Özellikle 2000'li yıllardan sonra yapılan çalışmaların bazıları turizm kaynaklı büyüme hipotezini desteklemekte, bazıları da desteklememektedir. Aşağıdaki tabloda belli başlı çalışmaların ayrıntılı bilgisi verilmiştir.

Tablo 1: Ekonomik Büyüme ile Turizm çalışmaları (2000 – 2016 Projeksiyon)

Yazar	Yıl	Veri Seti	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Yavuz N.Ç.	2006	1992-2004 çeyreklik	GSYİH, Turizm geliri	Zivot Andrews, Granger nedensellik, Toda-Yamamoto nedensellik	Hipotez red
Lee C., Chien M.	2008	1959-2003	GSYİH, Turizm Geliri, Döviz Kuru	Gregory Hansen, Johansen eşbütünleşme	Hipotez Destek
Öztürk İ., Acaravcı A.	2009	1987-2007	GSYİH, Turist Sayısı, Döviz Kuru, Turizm Geliri	VEC, Johansen eşbütünleşme	Hipotez red
Coşkun İ.O., Özer M.	2014	1992- 2014 çeyreklik	GSYİH, Turizm Geliri	Johansen Eşbütünleşme, Granger nedensellik	Hipotez Destek
Bozgeyik Y., Yoloğlu Y.	2015	2002-2014 çeyreklik	GSYİH, Turizm geliri	EKK+kırılma, Granger Nedensellik	Hipotez Destek
Tang C.F., Tan E.C.	2015	1991-2014 çeyreklik	GSYİH, Turist Sayısı, İhracat	Gregory Hansen, Johansen, Hatemi-J Eşbütünleşme, Granger nedensellik	Hipotez Destek

Güncel literatür incelendiğinde genel olarak turizm sektörü bileşenlerini turizm geliri ve turist sayısı temsil ederken, ekonomik büyüme göstergeleri GSYİH, KGSYİH, döviz kuru, dış ticaret dengesi, ekonomik büyüme oranı, sektörel büyüme oranları, sermaye birikimi, işgücü, ihracat gibi değişkenler temsil etmektedir. Çalışmaların veri seti aralıkları incelendiğinde, yıllık çalışılanların fazla olduğu bunun da güncel olmayan veriler ile analiz yapılmasına neden olduğundan hatalı sonuçlar doğurabileceği ifade edilebilir. Turizm sektörünün geçirdiği dönüşümler göz önüne alındığında, altı aylık veya çeyreklik verilerin kullanılmasının daha uygun olduğu gözlemlenmiştir. Turizm ve/veya ekonomik büyüme gibi finansal serilerin yapıları incelendiğinde yapısal kırılmalar ve farklı varyanslılığa sahip oldukları tespit edilmiştir(Coşkun ve Özer 2014). Literatürde kullanılan yöntemlerin bu özellikleri dikkate almayan klasik birim kök, eşbütünleşme ve nedensellik testleri olduğu, gözlemlenmiştir. Bu testlerin yapısal kırılmalar ve farklı varyanslık altında

var olan uzun dönem ilişkileri yokmuş gibi gösterdikleri, güç değerlerinin düştüğü daha önceki çalışmalarda ifade edilmiştir (Çoban ve Firuzan 2016).

Yapısal kırılma ve/veya farklı varyanslık özelliklerini dikkate alan çalışmaların sonuçları incelendiğinde Yavuz N.Ç. (2006), Öztürk İ., Acaravcı A.(2009) çalışmalarını dışında diğer çalışmalar hipotezi destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir.

Yavuz N.Ç.(2006) çalışmasında çeyreklik veriler ile 1992-2004 yılları arasında turizm geliri ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Analizlerde Zivot-Anreus yapısal kırılmalı birim kök testi kullanılarak 2000’li yıllardaki kriz kırılma olarak tespit edilmiş, Toda ve Yamamoto nedensellik testinde ise herhangi bir nedensel ilişki bulunamamıştır. Kırılmanın sadece birim kök analizine etkisi incelenmiştir.

Lee C.C ve Chien M. (2008) çalışmasında 1959-2003 yılları arasında Tayvan ekonomisi ile turizm gelişimi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. GSYİH, Turizm Geliri, Döviz Kuru değişkenlerinin kullanıldığı çalışmada Zivot-Anreus birim kök testi, Johansen ve kırılmaları dikkate alan Gregory Hansen eşbütünleşme testleri kullanılmış ve turizm geliri ile GSYİH arasında ilişki bulunmuştur.

Öztürk İ., Acaravcı A. (2009) Türkiye örneğini inceledikleri makalelerinde 1987 – 2007 çeyreklik verileri ile GSYİH, turist sayısı, turizm geliri ve reel efektif döviz kuru değişkenleri ile analiz yapmışlardır. Hata düzeltme modeli, Granger nedensellik testi, Zivot - Andrews birim kök testi ve ARDL sınır testleri sonucunda yapısal kırılmalar tespit edilmiş olunmasına rağmen eşbütünleşme ilişkilerine bu kırılmaların etkisi yansıtılmamıştır. Analizler sonucunda ekonomik büyüme ile turizm arasında herhangi bir uzun dönemli ilişki belirlenmemiştir.

Coşkun İ.O., Özer M. (2014) Türkiye verilerini inceledikleri çalışmalarında 1992 – 2014 yılları arasında çeyreklik GSYİH, turizm geliri ve reel efektif döviz kuru veri setlerini ve bu serilerin GARCH etkisi içeren serilerini modele dahil etmişlerdir. Birim kök testlerinde Zivot – Andrews testini kullanmış, farklı noktalarda kırılmalar tespit etmişlerdir. Granger nedensellik ve Johansen eşbütünleşme sonuçlarında uzun dönemli ilişkiler belirlenmiştir. Farklı varyanslılığa sahip serilerin sabit varyans varsayımı ile modellenmesinin sonuçlara olumsuz etki ettiği ifade edilmiştir.

Bozgeyik Y., Yoloğlu Y. (2015), Türkiye için yaptıkları çalışmada GSYİH ve turizm geliri verileri kullanmış en küçük kareler yöntemi ile analiz yapmışlardır. Ayrıca modele bir yapısal kırılma varsayımı ekleyerek kırılmanın etkisini kukla değişken yardımıyla modele eklemişlerdir. Çalışmanın sonucunda GSYİH ve turizm geliri arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Tang C.F., Tan E.C. (2015) Malezya için inceledikleri hipotez için 1991 – 2014 çeyreklik verileri kullanılmıştır. Yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök ve eşbütünleşme testlerini kullanmış, turizm ile ekonomik gelişme arasında uzun dönemli eşbütünleşme ve nedensellik ilişkileri bulunmuştur.

3. YÖNTEM

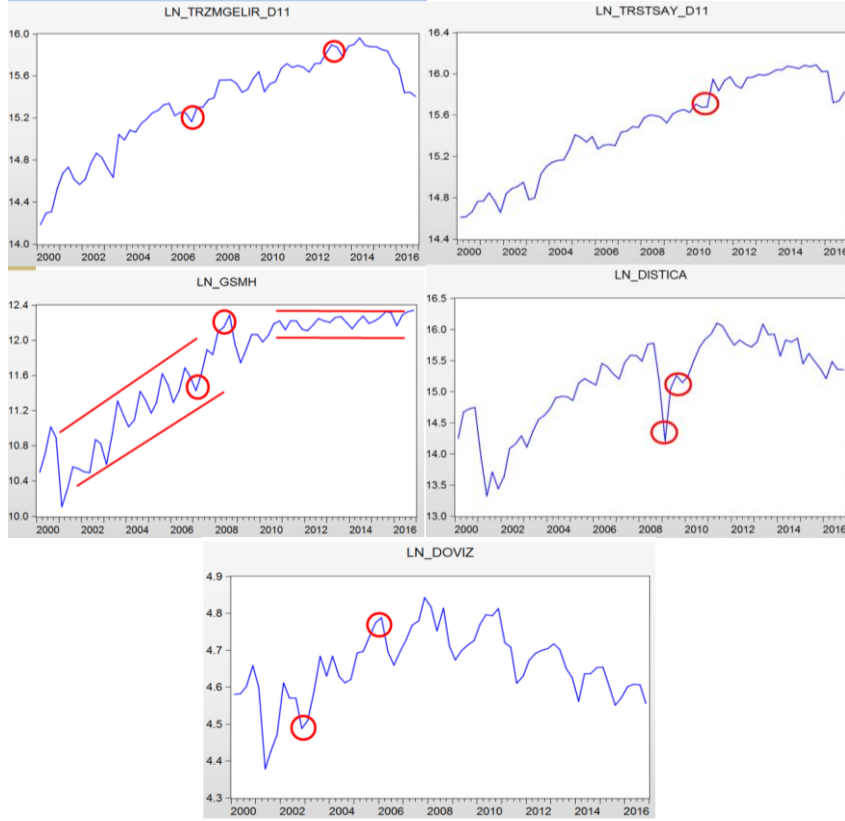
Tablo 1’de belirtilen çalışmaların çoğunda, turizm ve büyüme serilerinde yer alan yapısal kırılmalar ve farklı varyanslık durumları dikkate alınmamıştır. Bu özelliklerin dikkate alınarak yapıldığı çalışmalar sektörel ve ekonomik gerçekliğe uygun sonuçlar verirken, göz ardı edilmesi birim kök ve eşbütünleşme test sonuçlarını negatif etkilemektedir. Çalışmada tercih edilen yöntemler kırılmaların ve farklı varyanslıktan kaynaklı normal olmayan hata terimlerinin olumsuz etkilerini gideren güncel yöntemlerdir.

Serilerin durağanlık varsayımları; Arttırılmış Dickey Fuller, Lagrange çarpanları tabanlı (LM) ve Residual Augmented Least Squares (RALS-LM) birim kök testi testleri ile incelenmiştir. Normal olmayan hata terimlerine ve yapısal kırılmalara karşı duyarlı olan Gregory Hansen ve RALS eşbütünleşme testleri uzun dönemli denge ilişkisini ortaya çıkarmak için kullanılmıştır. Seriler arasındaki nedensellik ilişkilerinin analizi ise Granger Nedensellik yöntemi ile incelenmiştir.

3.1 Veri

Bu çalışmada, Turizm bileşenleri olarak toplam turizm geliri (\$) ve turist sayısı kullanılmıştır. Bu değişkenler turizm yatırımları, harcamaları, ekonomik katkısı hakkında temsil yeteneği yüksek bileşenler olduğu için tercih edilmiştir. Ekonomik büyüme göstergesi olarak GSYİH (\$), dış ticaret dengesi ve döviz kuru değişkenleri analiz edilmiştir. Belli bir dönem içerisindeki ekonomik artış ya da azalışı göstermesi ve turizm geliri kaleminin direk yansıması olduğu için GSYİH, ekonomik büyümenin ilk akla gelen serisi olmaktadır. İthalat ile İhracat arasındaki fark olarak ifade edilen dış ticaret dengesi, bir ithalat alt bileşeni olan turizmin döviz girdisi sağlamasıyla turizm sektörünün etkilediği bir hesaptır. Döviz kuru değişkeni diğer birçok sektörü etkilediği ve turist harcamalarının ölçüsü olduğu için tercih edilmiştir. Veriler Türkiye İstatistik Kurumu ve Hazine Müsteşarlığı veri tabanlarından derlenmiştir. Veri aralığı çeyreklik dilimler halinde 2000 – 2016 yıllarını kapsamaktadır. Birim kök analizine geçilmeden önce turizm gelirleri ve turist sayısı verilerine mevsimsellik düzeltmeleri yapılmış ve tüm veri setlerinin doğal lagaritmaları alınarak analize dâhil edilmişlerdir. Analizde kullanılan verilerin genel görünümü şekilsel olarak aşağıdaki verilmiştir.

Şekil 2: Logaritmik Dönüşüm Yapılmış Verilerin Grafıksel Gösterimi

Şekil 2’de LN_TRZMGELİRD11 dolar bazında turizm gelirini, LN_TRSTSAY_D11 turist sayısını, LN_GSYİH dolar bazında gayri safi yurtiçi hasılayı, LN_DISTICA dış ticaret dengesini LN_DOVİZ ise reel efektif döviz kurunu göstermektedir. Logaritmik dönüşümü yapılmış seriler incelendiğinde turizm geliri ile turiz sayısının doğrusal bir trende sahip olduğu 2011 ile 2015 yıllarda olası yapısal kırılmalar içerdiği gözlenirken GSYİH ile reel efektif döviz kurunun ise kırılmalar ile birlikte varyanslarında değişimler olduğu genel olarak ifade edilebilir. Tüm serilerin farklı tarihlerde kesmede/trend de yapısal kırılmalara sahip olduğu söylenebilir. Kırılmaların ve farklı varyanslığın daha detaylı analizleri birim kök analizi sonuçlarında yer almaktadır.

3.2. Birim Kök Analizi

Eşbütünleşme ve nedensellik gibi zaman serisi verileri kullanılan çalışmalarda yapılması gereken ilk işlem kullanılan verilerin durağanlığının sınanmasıdır. Eşbütünleşme analizi varsayımlarından biri serilerin aynı dereceden durağan olmasıdır. Yaygın kullanılan birim kök testleri Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF), Philips-Perron (PP), KPSS, LM testlerinin dışında son yıllarda serilerin içerdikleri bileşenlere özel olarak farklı birim kök testleri de üretilmiştir. Yapısal kırılma olması durumunda Zivot – Andrews (1992) ve Lee – Strazicich LM (2003) testleri tercih edilmektedir. Zaman serisi analizlerinde aşırı basıklık ve/veya çarpıklıktan kaynaklı değişkenlik (volatilité) kümelenmeleri oluşabilmektedir. Bu değişkenlik, modellemedeki sabit varyans varsayımını ihlal ederek modelin yapısını olumsuz etkilemektedir. Farklı varyanslık etkisi hata teriminin geçmiş değerlerinin karesini kullanan G/ARCH(p,q) modelleri ile belirlenip analize eklenmektedir. Çalışmada serilerin farklı varyanslı olma durumu ile kırılma içermesi durumunda daha etkin sonuçlar veren RALS-LM birim kök testi de kullanılmıştır.

RALS-LM testi normal olmayan hata terimlerinin momentlerini modele dahil ederek volatilitéyi azaltmakta, kukla değişken ekleyerek kırılmanın etkisini modele dahil etmektedir.

Zaman serisi y_t ile gösterilirse,

$$y_t = \psi + \delta' Z_t + e_t \quad e_t = \beta e_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklemden $Z_t = [1, t]'$ trendli bir serinin birim kök sınaması $\beta = 0$ olup olmaması ile ölçülür. Seriyi kesme ve trend kırılması eklenirse deterministik terim $Z_t = [1, t, D_{1b}, \dots, D_{Rb}, DT_{1b}, \dots, DT_{Rb}]'$ şeklinde ifade edilebilir. D_{it} ve DT_{it} kukla değişkenleri kesme ve trend kırılmalarını gösterirken R kırılma sayısını göstermektedir.

$$D_{it} = \begin{cases} 1 & t > T_{Bi} + 1 \\ 0 & d.d \end{cases} \quad DT_{it} = \begin{cases} t - T_{Bi} & t > T_{Bi} + 1 \\ 0 & d.d \end{cases} \quad i = 1, \dots, R$$

T_{Bi} ise i . kırılmanın konumunu göstermektedir. LM skor değeri prosedürü yardımıyla birim kök test istatistiği:

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi \tilde{S}_{t-1} + e_t \quad (2)$$

Denklemden $\tilde{S}_t$ trendden arındırılmış y_t serisini göstermekte ve $\tilde{S}_t = y_t - \tilde{\psi} - \tilde{\delta}' Z_t$ şeklinde hesaplanmaktadır. Lee and Strazicich (2003) geliştirdiği τ_{LM} istatistiği $\phi = 0$ sınaması ile yapılmaktadır. Meng, Lee ve Payne (2016)

çalışmalarında Lee and Strazicich (2003) LM testinde kırılma etkisini aşağıdaki modifikasyon ile modele dahil etmişlerdir.

$$\tilde{S}_t^* = \begin{cases} \frac{T}{T_{B1}} \tilde{S}_t & \text{for } t \leq T_{B1} \\ \frac{T}{T_{B2} - T_{B1}} \tilde{S}_t & \text{for } T_{B1} < t \leq T_{B2} \\ \vdots \\ \frac{T}{T - T_{BR}} \tilde{S}_t & \text{for } T_{BR} < t \leq T \end{cases} \quad (3)$$

Bu dönüşüm sayesinde testin asimptotikliğinde herhangi bir değişim olmadan kırılmanın etkisi modele eklenmiş olmaktadır. $\tilde{S}_t$ dönüşüm yapılmamış seriyi gösterirken $\tilde{S}_t^*$ dönüşümlü seriyi göstermektedir. Bu dönüşüme ek olarak testin gücünü arttırabilmek için normal olmayan hata terimlerinin bilgisini “residual augmented least squares” (RALS) yöntemini kullanarak modele dahil etmişlerdir. (Meng, Lee, Payne (2016).

RALS prosedürü incelendiğinde, eşitlik 4 de görüldüğü üzere $\hat{w}_t$ terimi hata terimi $\hat{e}_t$ nin bir fonksiyonu olarak aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

$$\hat{w}_t = h(\hat{e}_t) - \hat{K} - \hat{e}_t \hat{D}_2 \quad (4)$$

$$\hat{K} = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T h(\hat{e}_t) , \quad \hat{D}_2 = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T h'(\hat{e}_t) , \quad h(\hat{e}_t) = [\hat{e}_t^2, \hat{e}_t^3]$$

Normal olmayan hata terimlerinin bilgisini elde etmek için $\hat{e}_t$ nin $\hat{e}_t^2$ ve $\hat{e}_t^3$ momentleri modele eklenir ve $\hat{m}_j = T^{-1} \sum_{t=1}^T \hat{e}_t^j$ tanımlanırsa $\hat{W}_t$;

$$\hat{w}_t = [\hat{e}_t^2 - \hat{m}_2, \hat{e}_t^3 - \hat{m}_3 - 3\hat{m}_2 \hat{e}_t]^T \quad (5)$$

RALS-LM test istatistiği $\phi = 0$ boş hipotezi altında regresyon denklemi aşağıdaki şekilde ifade edilebilir.

$$\Delta y_t = \delta' \Delta Z_t + \phi \tilde{S}_{t-1}^* + \gamma' \hat{w}_t + u_t \quad (6)$$

Yeni test istatistiğinin hata terimi u_t nin varyansı ve ortalaması e_t ye göre daha düşük dolayısıyla etkindir.

Tablo 2: Serilerin Birim Kök Analizi ve Volatilite Modelleri

Düzeyde Kırılmasız Birim Kök Analizi ve Volatilite Modeli				
Değişkenler	ADF	LM	Volatilite Modeli	Fark alınmış Kırılmasız Birim Kök Analizi
GSYİH	-3.082	-3.057	ARCH(2)	(a) -5.127
Turizm Geliri	-1.318	-2.046	Yok	(a) -8.786
Turist Sayısı	-1.742	-2.245	Yok	(a) -9.341
Reel Efektif Döviz Kuru	-2.356	-2.479	Yok	(a) -7.851
Dış Ticaret Açığı	-2.446	-2.451	GARCH(1,1)	(a) -6.942
Kritik Değerler				
(a) 1%	-4.097	-3.63		-4.097
(b) 5%	-3.476	-3.06		-3.476

Serilerin düzeyde ve kırılmasız birim kök analizi sonuçları incelendiğinde, ADF ve LM test sonuçlarına göre tüm serilerin birim köke sahip olduğu yani durağan olmadığı bulunmuştur. Bununla birlikte serilerin bir farkı alındığında tüm serilerin durağan bir yapıya sahip olduğu I(1) ifade edilebilir. Serilerin volatilite modeli araştırıldığında, GSYİH modeli ARCH(2), Dış ticaret açığı ise GARCH(1,1) olarak ile modellenmektedir.

Tablo 3: Serilerin 1 ve 2 Kırılmalı Birim Kök Analizi

Bir Yapısal Kırılma ile			İki Yapısal Kırılma İler		
Değişkenler	t*RALS-LM	T _{B1}	t*RALS-LM	T _{B1}	T _{B2}
GSYİH	-3.646	III./2007	(a) -7.773	III./2007	IV./2008
Turizm Geliri	-1.609	I./2015	(a) -5.109	I./2006	III./2014
Turist Sayısı	-1.455	I./2015	(b) -4.260	III./2010	II./2011
Reel Efektif Döviz Kuru	-3.761	III./2003	(a) -8.931	II./2002	I./2006
Dış Ticaret Açığı	(c) -4.065	I./2013	(a) -6.728	III./2008	II./2009
Kritik Değerler					
(a) 1%	-4.723		-4.723		
(b) 5%	-4.205		-4.205		
(c) 10%	-3.937		-3.937		

Ekonomik büyüme ve turizm serilerinin 1 ve 2 kırılma varsayımı altında durağan olup olmadıkları RALS-LM testi ile incelendiğinde, tek kırılma için Dış ticaret açığının kırılmayla birlikte durağan olduğu diğer serilerin birim köklü oldukları gözlemlenmiştir. Kırılma noktaları incelendiğinde turizm geliri ve turist sayısının 2015 in ilk çeyreğinde, GSYİH'nın 2007 nin üçüncü çeyreğinde, Reel efektif döviz kurunun 2003 yılının üçüncü çeyreğinde kırılmalar tespit edilmiştir. Serilerin iki kırılma için sonuçları incelendiğinde tüm seriler durağan hale gelmişlerdir. Kırılma noktalarının da ekonomik değişkenler için duraklama dönemine, turizm için ise son yıllara denk geldiği gözlemlenmiştir. Analiz sonuçları, kırılmaların serilerin durağan yapılarını olumsuz etkilediğini göstermektedir.

3.3. Eşbütünleşme Analizi

Zaman Serisi analizleri içerisinde yaygın olarak kullanılan eşbütünleşme analizi, birden fazla seri arasında uzun dönemli doğrusal ilişkiyi ortaya çıkaran bir yöntemdir. Bu analiz sonucunda, eşbütünleşik serilerden birinin özelliklerinin bilinmesi, diğer serilerin tahminlenmesinde yarar sağlamaktadır. Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen Engle-Granger eşbütünleşme testi gerekse daha sonra Johansen ve Juselius(JJ)(1990) tarafından geliştirilen Johansen eşbütünleşme testi en çok kullanılan testler olmakla birlikte son yıllarda serilerin bileşenlerinin farklılaşmasına göre daha güçlü ve güvenilir testlerde üretilmiştir.

Bu bileşenlerden yapısal kırılma ve farklı varyanslık özelliklerini ayrı ayrı dikkate alan testlerden Gregory – Hansen (1996) ve RALS(2015) testleri ile ayrıntılı bilgi verilmiş EG(1987) testi ile karşılaştırma yapılmıştır. Ekonomik büyüme ile turizm sektörünün uzun dönemli ilişkisi, belirtilen eşbütünleşme testleri ile incelenmiştir.

3.3.1 RALS Eşbütünleşme Testi

Hata terimi tabanlı eşbütünleşme testlerinin öncülü olan Engle – Granger(1987) testinin regresyonu aşağıdaki denklemde gösterilmiştir.

$$y_t = \beta_o + \beta_1 x_t + u_t \quad \Delta u_t = \rho_1 u_{t-1} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Y_t ile X_t serileri arasındaki uzun dönemli ilişkiyi inceleyen eşitlikte, parametre tahmini en küçük kareler yöntemi (EKKY) ile yapılmaktadır. İki aşamalı bir prosedüre sahip olan testin ilk aşamasında denklem oluşturulup parametreler ve u_t hata terimi elde edilir, devamında ise hata teriminin durağanlık sınaması yapılmaktadır. Serinin durağan olması durumunda “seriler arasında eşbütünleşik ilişki yoktur” olarak ifade edilen boş hipotez red edilir. Diğer bir ifade ile seriler arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur.

RALS eşbütünleşme yaklaşımında ise Im ve Schmidt (2008) in çarpıklığı ve basıklığı regresyon denkelemine yeni değişkenler olarak eklemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu sayede normallikten sapmaların etkisi dikkate alınmış olmaktadır. Modelin hata terimine ilgili dönüşüm $\hat{w}_t = (\hat{\varepsilon}_t^3 - 3\hat{\sigma}^2 \hat{\varepsilon}_t, \hat{\varepsilon}_t^2 - \hat{\sigma}^2)'$ eklemesiyle yapıldığında yeni hata terimi sınaması aşağıdaki şekle gelmektedir;

$$\Delta u_t = \rho_1^* u_{t-1} + \gamma \hat{w}_t + \varepsilon_t \quad (8)$$

Denklemden ρ_1^* RALS eşbütünleşme parametresi olurken ρ_1^* varyansı ve test istatistiği aşağıdaki denklemlerdeki gibidir.

$$\hat{V}(\rho_1^*) = \tilde{\sigma}_A^2 (\tilde{x}'(I_T - \tilde{w}'(\tilde{w}'\tilde{w})^{-1}\tilde{w})\tilde{x})^{-1}$$

$$\tilde{w}_t = \hat{w}_t - \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \hat{w}_t ,$$

RALS test istatistiği $\hat{\rho}_1^* / \sqrt{\hat{V}(\hat{\rho}_1^*)}$ (9)

Hata teriminin normal olmayan özellikler göstermesi durumunda bu dönüşüm sayesinde hata teriminin varyansında azalma meydana gelmekte ve testin gücü artmaktadır. Klasik EG(1987) testi ile karşılaştırıldığında serilerin yapısında bir farklı varyanslık durumu yok ise test sonuçları benzer çıkmaktadır.

3.3.2 Gregory – Hansen Eşbütünleşme Testi

Yapısal kırılma olması durumunda kullanılan eşbütünleşme testlerinden Gregory–Hansen (1996), Engle-Granger yöntemine bazı kukla değişkenler ekleyerek yapısal kırılma belirlenmeye çalışılmaktadır. GH testi eşbütünleşme analizinde yapısal kırılmanın tespitini kesmede kırılma, trendli kesmede kırılma ve hem eğim hem de kesmede kırılma (rejim değişikliği) gibi üç farklı modelde incelemektedir. Bu modeller:

Kesmede Kırılmalı Model (C)

Kesmede kırılmayı gösteren model aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

$$Y_t = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1\tau} + \alpha' X_t + e_t \quad t = 1, 2, \dots, n \quad (10)$$

Modelde μ_1 kırılmadan önceki sabit terimi, μ_2 yapısal kırılma anında sabit terimde meydana gelen değişimi, α' bağımsız değişkenin katsayısını, $\varphi_{1\tau}$ kırılma etkisini modele yansıtan kukla değişkeni göstermektedir.

Trendli Kesmede Kırılmalı model (C/T)

Trendli kesmede kırılmayı gösteren model aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

$$Y_t = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1\tau} + \beta t + \alpha' X_t + e_t \quad t = 1, 2, \dots, n \quad (11)$$

Model kesmede kırılma modeli ile aynı parametrelere sahip olmakla birlikte ek olarak trend değişkenini de içermektedir.

Rejim Değişikliği Modeli (C/S)

Serilerin hem eğiminde hem de kesmesinde kırılmayı gösteren eşitlik 12'deki aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

$$Y_t = \mu_1 + \mu_2 \varphi_{1\tau} + \alpha_1' X_t + \alpha_2' X_t \varphi_{1\tau} + e_t \quad t = 1, 2, \dots, n \quad (12)$$

Modelde μ_1 ve μ_2 sabitte kırılma modeli ile aynıdır. α_1 kırılma öncesindeki eğim katsayısını gösterirken α_2 kırılmadan sonra eğim katsayısında meydana gelen değişimi göstermektedir. Rejim değişikliği modelinde trendli kesmede kırılma modelinden farklı olarak trend değişkeni yoktur.

Modellerde yapısal değişimi belirleyebilmek için eklenen kukla değişken aşağıdaki şekilde tanımlanabilir:

$$\varphi_{1\tau} = \begin{cases} 1, & t > [n\tau] \\ 0, & t < [n\tau] \end{cases}$$

Burada n gözlem sayısını gösterirken, τ ($0.15n, 0.85n$) aralığındaki kırılma dönemini gösteren bir katsayıdır ve sıfır veya bir değerlerini alır. GH testi, ADF^*, Z_a^*, Z_t^* test istatistiklerini kullanarak kırılmanın konumunu belirlemeye ve seriler arasındaki eşbütünlük yapısını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Kırılma döneminin önceden bilinmemesi nedeniyle, tüm veriler olası kırılma yılı olarak analiz edilir ve mutlak değer olarak en büyük test istatistiğini veren değer kırılma yılı olarak belirlenir. Eşbütünlük analizine geçmeden önce tüm serilerin aynı dereceden bütünlük olduklarının kontrolü birim kök analizi ile yapılmış ve sonuçlar bir Tablo 3'te gösterilmiştir.

Ekonomik büyüme ile turizm sektörü arasındaki ilişkiyi belirlemede kullanılan zaman serilerinin ikili karşılaştırmaları farklı eşbütünlük testleri ile yapılmıştır. GSYİH ile turizm geliri temel inceleme değişkenleri olurken turizm gelirinde etkili olduğu düşünülen turist sayısı ve reel efektif döviz kuru arasındaki yapı da incelenmiştir. GSYİH serisine paralel olarak turizm gelirinin dış ticaret açığının kapatılmasında önemli rolü olabileceğinden turizm geliri ile dış ticaret açığı serilerinin arasındaki ilişki de incelenmiştir. GH(1996), EG(1987) ve RALS test sonuçları Tablo 4'de gösterilmiştir.

Tablo 4: Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Eşbütünleşik Yapı	Gregory-Hansen				EG-ADF	RALS	Etkilik Kazancı %
	Model	L	Test İst.	T _{B1}			
GSYİH - Turizm Geliri	CS	1	-7.421	IV./2007	-3.508	-3.511	0.258
Turizm Geliri - R.E. Döviz Kuru	CS	1	-4.627	II./2011	-2.453	-2.096	0.017
Dış ticaret Açığı - Turizm Geliri	C	1	-4.310	II./2008	* -3.665	-4.892	0.341
Turizm Geliri - Turist Sayısı	C	2	-6.808	III./2010	-3.955	-4.181	0.064
Kritik Değerler							
(a) 1%			-5.47		-3.958	-4.01	
(b) 5%			-4.95		-3.410	-3.45	
(c) 10%			-4.68		-3.127	-3.15	

Not: (*)Karesel form trendli seri için EG kritik değerler %1: -4.3711, %5: -3.823, %10:-3.553 .Kritik değerler MacKinnon J. (2010) alınmıştır.

Eşbütünleşme analizi sonuçları incelendiğinde GSYİH ile turizm gelirleri arasında tüm test sonuçları uzun dönemli doğrusal bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. GH(1996) bir gecikme değeri ile 2007 yılının son çeyreğinde hem eğimde hemde kesmede bir kırılma (CS) olduğunu tespit etmiştir. Bu dönemin 2008 küresel ekonomik resesyona denk geldiği görülmektedir. ARCH(2) gibi farklı varyanslık özelliğine sahip olan GSYİH serisinin eşbütünleşik ilişkide hata teriminin varyansını da olumsuz etkilediği test sonuçlarından görülmektedir. RALS testi hata terimleri arasındaki normal olmayan yapıyı modele dahil ederek EG(1987) testinin varyansına göre daha küçük bir varyans elde etmektedir. Bu fark etkinlik kazancı olarak testlerin sonuçlarına yansımaktadır. GSYİH - Turizm Geliri ilişkisindeki RALS test sonucunda yaklaşık %26'lık etkinlik kazancı ile görülmektedir. Diğer bir ifade ile serilerden elde edilen hata teriminin varyansı artınca EG test etkinliği düşerken RALS testinin ki artmaktadır.

Turizm geliri ile reel efektif döviz kuru arasındaki eşbütünleşme sonuçları incelendiğinde tüm testler açısından herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Turistlerin Türkiye'yi tercih etmelerinde döviz kurunun dışındaki etkenlerin daha önemli olduğu ifade edilebilir. Bu sonuç literatürdeki çalışmalar ile uyumludur (Dinçer vd. 2015).

Dış ticaret açığı ile turizm geliri arasındaki ilişki incelendiğinde dış ticaret açığının GARCH(1,1) gibi bir farklı varyanslılığa ve karesel bir trende sahip olduğu bununda eşbütünleşik ilişkiye etki ettiği ifade edilebilir. GH(1996), EG(1987) testleri herhangi bir ilişki tespit edemez iken, RALS(2015) testi iki serinin eşbütünleşik olduğunu göstermektedir. RALS(2015) testi sonuçlarının daha güvenilir olduğu söylenebilir. Dış ticaret açığının GARCH(1,1) bileşenin eşbütünleşik yapının varyansını olumsuz etkilediği, %34 lük etkinlik kazancı ile RALS(2015) testinin bu değişkenliği modele dahil ederek daha sağlıklı bir sonuç elde ettiği gözlemlenmiştir.

Turizm geliri ile turist sayısının birbirleri ile ikame seriler olması, birçok çalışmada birbirlerinin yerine kullanılmalarına olanak sağlamaktadır. Bu çalışmada bu iki seri arasındaki eşbütünleşik yapı incelenerek serilerin birbirleri yerine tercih edilebilirliği kontrol edilmiştir. Tüm eşbütünleşme testleri bu iki serinin %99 güven seviyesinde eşbütünleşik olduklarını ortaya çıkarmışlardır.

3.4. Nedensellik Analiz

Çalışmada bir sonraki adım var olan uzun dönemli ilişkide nedenselliğin yönünün tespitidir. Granger nedensellik testi, değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla yapılmaktadır. Özellikle iktisadi teoride iki değişken ele alındığında, hangi değişkenin diğerini etkilediğini incelemek için Granger nedensellik testi kullanılır. Granger nedensellik analizinin denklemleri aşağıda eşitlik 13'te verilmiştir.

$$Y_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j Y_{t-j} + \varepsilon_{1t}$$

$$X_t = \sum_{i=1}^n \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^n \delta_j Y_{t-j} + \varepsilon_{2t} \quad (13)$$

X_t ve Y_t gibi, birbirinden bağımsız değişkenler için oluşturulan bu denklemde, n gecikme sayısı için, birbiriyle korelasyonsuz olan ε_{it} 'ler hata terimlerini göstermektedir. İlk eşitlikte, X 'ten Y 'ye doğru bir nedensellik var iken; ikinci eşitlikte ise tersi bir durum vardır. Granger nedensellik testinde, diğer değişkenin gecikmeli katsayıları anlamsız ise nedensellik bağı yoktur. Bir başka ifadeyle, birinci denklem için, α_i parametre tahminlerinin anlamsız olması, X 'in Y 'nin Granger nedeni

olmadığı söylenebilir. Ekonomik büyüme ile Turizm arasındaki nedensellik ilişki sonuçları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişken	İlişkinin Yönü	Değişken	lag	Test İst.	p-değeri
GSYİH	<	Turizm Geliri	1	4.075	0.0477
Turizm Geliri	<	R.E. Döviz Kuru	1	7.699	0.0072
Turizm Geliri	<>	Turist Sayısı	4	3.817	0.0105
Dış Ticaret Açığı	<>	Turizm Geliri	4	4.437	0.0035

Test sonuçları incelendiğinde bir gecikme ile turizm gelirinin GSYİH’nın nedeni olduğu benzer biçimde reel efektif döviz kurunun turizm gelirinin nedeni olduğu ifade edilebilir. Aynı zamanda Turizm geliri ile dış ticaret dengesinin ve turist sayısının 4 gecikme ile birbirlerinin nedeni oldukları gözlemlenmiştir. Eşbütünlük analizi ile kıyaslandığında reel efektif döviz kurunun 1 gecikmeli nedensellik bağının ortaya çıkması kısa dönemli bir etkinin var olduğunu ancak uzun dönemde bunun sürmediği sonucuna ulaşılmıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye ekonomisinin önemli dinamiklerinden olan turizm, çeşitli makroekonomik değişkenlerle etkileşim içerisinde olan önemli bir sektördür. Analiz sonuçları, turizmin Türkiye’nin iktisadi büyümesini farklı boyutlarda olumlu etkilediğini göstermektedir. Eşbütünlük ve nedensellik analiz sonuçları incelendiğinde toplam turizm gelirleri, turist sayısı, GSYİH, reel efektif döviz kuru ve dış ticaret dengesi serileri arasında uzun ve kısa dönemli ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte farklı yönlerde nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Bu sonuçlara ek olarak Türkiye’nin ve dünyanın yaşadığı ekonomik, politik krizlerin serilerde kırılmalara neden olduğu gözlemlenmiştir. Serilerin yapısındaki aşırı basıklık ve volatilitate kümelenmelerinin varyans farklılaşmasına sebep olduğu ve bunlarında test performanslarını olumsuz etkilediği ortaya çıkarılmıştır. Sonuçlara ek olarak, serilerdeki yapısal kırılmaların ve sabit varyans varsayımından sapmaların turizm-büyüme ilişkisine etki ettiği gözlemlenmiştir.

Bu bileşenlerin varlığı dikkate alındığında toplam turizm gelirleri, turist sayısı, GSYİH, reel efektif döviz kuru ve dış ticaret dengesi gibi yüksek frekanslı de-

ğişkenlerin birbirleriyle olan etkileşimlerinin analizinde klasik EG, ADF gibi birim kök ve eşbütünleşme testlerinden ziyade RALS-LM ve Gregory Hansen testlerinin kullanılmasının daha doğru olduğu ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

- Bozgeyik Y. ve Yoloğlu Y. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri İle Gsyh Arasındaki İlişki: 2002-2014 Donemi. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:8 Sayı: 40. ss:627-640.
- Coşkun İ.O. ve Özer M. (2014). Reexamination Of The Tourism-Led Growth Hypothesis Under Growth And Tourism Uncertainties In Turkey. European Journal of Business and Social Sciences, Cilt. 3, Sayı. 8, ss: 256-272.
- Çoban B. ve Firuzan E.(2016). The Role Of Structural Break And Volatile Innovations On Cointegration Tests: Tsunami And Global Economics Crisis. International Journal of Arts & Sciences, Cilt: 9, Sayı: 2, ss:211-223.
- Çoban, O. ve Özcan, C. C. (2013). Türkiye’de Turizm Gelirleri- Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(1): 243-261.
- Dincer, M. Z., Dincer, F. I., ve Ustaoglu, M. (2015). Reel Effective Exchange Rate Volatilities Impact on Tourism Sector in Turkey: An Empirical Analysis of 2003-2014. Procedia Economics and Finance, 23, 1000-1008.
- Engle,R.F.,ve Granger, C.W.J.,(1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. Econometrica 55, 251–276.
- Gregory, A. W., ve Hansen B. E. (1996). Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts. Journal of Econometrics, 70, 99-126.
- Gündüz, L. ve Hatemi-J,A. (2005). Is The Tourism-Led Growth Hypothesis Valid For Turkey?, Applied Economics Letters, 12(8): 499-504.
- Im,K.S. ve Schmidt,P.,(2008). More efficient estimation under non normality when higher moments do not depend on the regressors using residual augmented least squares. Journal of Econometrics. 144,219–233.
- Kum H., Aslan A. ve Güngör M. (2015). Tourism and Economic Growth: The Case of Next-11 Countries. International Journal of Economics and Financial Issues, 2015, 5(4), 1075-1081.
- Lee, J., ve M. C. Strazicich. (2003). Minimum Lagrange Multiplier Unit Root Test with Two Structural Breaks. Review of Economics and Statistics 85: 1082–1089.
- Lee C.C. ve Chien M.(2008). Structural Breaks, Tourism Development, And Economic Growth: Evidence From Taiwan. Mathematics and Computers in Simulation 77, 358–368.
- MacKinnon J.G.(2010). Critical Values for Cointegration Tests. Queen’s Economics Department Working Paper No. 1227.

- Meng, M., K. Im, J. Lee, ve M. Tieslau. (2014). More Powerful LM Unit Root Tests with Non-Normal Errors. The Festschrift in Honor of Peter Schmidt, edited by R. Sickles and W. Horrace, 343–357, Berlin, Germany: Springer Publishing Co.
- Meng M., Lee J. ve Payne J.E. (2016). RALS-LM unit root test with trend breaks and non-normal errors: application to the Prebisch-Singer hypothesis. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*. Doi: 10.1515/snde-2016-0050.
- Öztürk İ. ve Acaravcı A. (2009). On The Causality Between Tourism Growth and Economic Growth: Empirical Evidence From Turkey. *Transylvanian Review Of Administrative Sciences* 25(E) ss: 73-81.
- Pierdzioch C,Risse M., ve Rohloff S.(2015). Cointegration of the prices gold and silver: RALS-based evidence. *Finance Research Letters* Doi:10.1016/j.frl.2015.09.003.
- Tang, C.F., Tan, E.C. (2013). How stable is the tourism-led growth hypothesis in Malaysia? Evidence from disaggregated tourism markets. *Tourism Management*, 37, 52-57.
- UNWTO Tourism Highlights, 2015 Yılı Raporu.
- Yavuz N. (2006). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma Ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (2), 167-171.

ARİF'İN NÜSHA-İ ÂLEM MESNEVİSİNDE ÂLEM-İNSAN İLİŞKİSİ

UNIVERSE-HUMAN RELATIONSHIP IN ARIF'S NUSHA-İ ALEM

Fatih GÜNAY*

Geliş Tarihi: 03.01.2018
(Received)

Kabul Tarihi: 24.04.2018
(Accepted)

ÖZ: Eserlerindeki bilgilere göre 14. yüzyılın sonu ve 15. yüzyılın başında yaşadığı tahmin edilen Ârif, tasavvuf alanında, daha çok mesnevi türünde eserler kaleme almış bir şairdir. Şairin eserleri incelendiğinde, kendisinin geniş bir Kur'an ve hadis bilgisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada âlem kelimesinin anlamları, bunlardan hareketle âlemlerin özellikleri, insan, insan-âlem ilişkisi, üzerinde durulmuştur. Konu ile ilgili olarak, sözlük, ansiklopedi maddeleri ve bazı tasavvufi eserlerden yararlanılmış, Ârif'in Nüsha-i Âlem adlı mesnevisi taranmıştır.

Ârif eserinde, evren-insan karşılaştırmalarını, insanın kâinatın bir özeti olduğu ana fikri çerçevesinde yapmıştır. Yedi gök tabakası, yedi gezegen, bu gezegenlerin bulunduğu konumlar, on iki burç, ay, güneş ve yıldızlar, arş, kürsi, levh ve kalem, cennet ve cennete ait bazı özelliklerle iyi ve kötü kavramlarının insandaki karşılıkları ele alınmış; duyularımız, duyu organlarımız, içinde yaşadığımız bedene ve taşıdığımız cana ait özellikler sıralanmıştır. Ayrıca vakit kavramının insan hayatının dönemlerine olan benzerlikleri, insanın iç dünyasında barındırdığı keder ve kaygıların, göz yaşının, gülmenin ve çıkardığımız bazı seslerin, aldığımız nefesin, et, kas ve kemiklerimizin, damarlarımızda akan kanın, yön kavramlarının; katılık, öfkeli olmak, sabretmek gibi huylarımızın tabiatla ilişkisi kurulmuş ve bunlar çeşitli benzetmelerle anlatılmıştır.

Eserde insanın dünyaya gönderiliş amacı üzerinde durulmuş; iyi bir kul olmanın gerektirdiği doğru bir inanış, doğruluk içinde bir hayat, kısacası Allah'ın emirlerini yaşamak düşüncesi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Âlem, insan, tasavvuf, Klasik Türk Edebiyatı*

ABSTRACT: According to the information in his written works, Arif, estimated to have lived in the end of the 14th and the beginning of the 15th century, is a poet who has received written works in the field of Sufism, mostly in the form of masnavi. When the written works of the poet are examined, it is understood that he has a wide knowledge of Quran and hadith. In this research, the meanings of the word of the 'universe' and starting from this point of meanings the features of the universe, human, human-universe relation have been studied. For the research, dictionary, encyclopedia articles, and some Sufistic written works were used and the masnavis named Arif's Nüsha-i Âlem was scanned.

* Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi AD., fsmgunay@hotmail.com

In his written works, Arif made the universe-human comparisons within the framework of the idea that humanity is a summary of the universe. Seven sky layers, seven planets, locations of these planets, twelve signs, moon, sun and stars, the ninth heaven (arş), kürsi, levh, heaven, and heavenly properties have been handled. Additionally, the features of our senses, our sensory organs, the body we live in and the spirit we have are listed. Also, relationships, between the concept of time and the periods of human life, between the concept of direction and feelings such as grief, anxiety, tears, laughter, which are held in the inner world of humanity in addition to that the breath that a human takes, some voices that a human creates, human's muscles, flesh, bones, blood in her/his veins, between nature and human habits like obdurateness, hotheadedness, long sufferance was established and these relationships are described in various analogies.

The subjects which are discussed in his written works; the purpose of human sending to the world, the true belief to be a good servant, the life in righteousness. In short, it is emphasized to live the commandments of Allah in his written works.

Keywords: *Universe, Human, Sufism, Classical Turkish Literature*

1. GİRİŞ

Evren ve evrendeki soyut-somut nesnelerin varlığı ve bunların varlık gayesine ait merak tarih boyunca bir çok düşünce sisteminin doğmasına sebep olmuştur. Bu düşünceler somut alanda fen bilimlerini doğururken, soyut alanda da İslam dışında felsefe, İslami düşüncede ise Tasavvuf adı verilen bilimlere meydana getirmiştir. Farklı bilim dallarında ortaya atılan teorilerle ister felsefe gibi düşünceye dayalı isterse fen gibi ölçülebilir bilimler aracılığıyla evrene karşı duyulan merak tatmin edilmeye çalışılmıştır.

Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerifler, felsefe ve daha önceki düşünürlerin hikmetli sözlerinden yararlanılarak ortaya konulan İslami düşünce eserleri içinde, evren, sadece somut yönüyle değil görünenin ardındaki manasıyla da soyut-somut ilişkisi içinde sıkça ele alınmıştır. İslam toplumlarında “insan kimdir, varlık gayesi nedir, dünya hayatı nedir, nasıl olmalıdır, insan olarak evrendeki yerimiz, evrende nelere muhatap olduğumuz ve evren karşısındaki sorumluluklarımız nedir?...” gibi sorular ele alınarak bir duygu-düşünce dünyası var olmuştur. Gökler, göklerin yaratılışı, dünya ve dünya üzerindeki bütün canlı-cansız varlıklar, varlıkların birbirleriyle olan ilişkileri bazen felsefenin bazen de fen bilimlerinin ilgi alanlarında ele alınmıştır.

İslam tarihi boyunca evren ve insan merkezli konuların ele alındığı bir çok eser, Muhyiddin İbn-i Arabî, İmam Gazalî, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi İslam alimleri tarafından ortaya konulmuş ve bu eserler daha sonraki dönem düşünürlerine de yol göstermiştir. Varlığı anlamaya yönelik olarak geliştirilen düşünceler Klasik Türk Edebiyatında da ilgiyle ele alınmış ve bu konularda bir çok edebî eser verilmiştir.

2. ÂLEM VE İNSAN

Bir görüşe göre “alâmet ve nişan koymak” anlamındaki *alm*, başka bir görüşe göre de “bilmek” manasına gelen *ilm* kökünden türemiş olan “âlem” kelimesi, “yaratıcısının varlığına alâmet teşkil eden, onun mevcudiyetinin bilinmesini sağlayan” demektir. İnsanlar, cinler ve melekler gibi akıl sahibi varlıkları ifade etmek için *âlemûn-âlemîn* kelimeleri kullanıldığı gibi diğer varlıkları ifade etmek için de kelimenin çoğulu olan *avâlim* kullanılır. Hz. Ali’ye nisbet edilen ve insanın tek başına bütün âlemleri temsil ettiğini benimseyen görüşe dayanılarak âlem kelimesinin bazen sadece insan için kullanıldığı da olmuştur. Âlem kelimesi, genel olarak maddî ve manevî olan bütün varlıkları içine alır. Kur’an-ı Kerim’de *semâvât* ve *arz* kelimeleri birlikte düşünüldüğünde bu kelimelerin âlemi, yani kâinatı ifade ettiği anlaşılır.¹

Kur’an-ı Kerim’in bir çok ayetinde arş, kürsî, felek, semâvât, arz, yıldızlar, gezegenler gibi kozmik nesnelere yapılan atıflar, daha sonraki dönemlerde oluşan İslâm fikir ve ekollerinin kozmolojiye dair ürünleri içinde hususi ve sistemli kâinat modellerinin merkezî kavramlarını oluşturmuştur.²

Tasavvuf sahasında varlığın mahiyeti ve gayesini açıklamaya çalışan ilk sufiler, *âlem* kelimesini *kevn* (var oluş) ve *halk* (yaratılış) kelimeleri ile birlikte kullanmışlardır. Ebu Amr ed-Dımaşkî (ö. 932) tasavvufu “en mükemmel varlığı (Allah’ı) müşahade edebilmek için maddî âlemi noksan olarak görmek, hatta ona hiç bakmamak”³ şeklinde tarif ederken; tasavvufun bir ilim dalı olarak ortaya çıkmasında katkıları olan ilk sufilerden Ebû Bekir Şiblî (ö. 946), sufiyi “halktan (âlem) ilgisini kesen ve Hakk’a eren kişi” diye tarif etmiştir.⁴

İlk dönem sufilerinin genel anlayışına göre Hak-halk (Allah-âlem) ikilik teşkil etmektedir ve sufi bütün yaratılmışlardan yüz çevirip Allah’a yönelmek zorundadır.⁵ Âlem anlayışı Gazalî’den itibaren mutasavvıflar tarafından farklı görüşlerle ortaya konmuştur. Gazalî (ö. 1111), İhyâu Ulûmi’-d-Dîn adlı eserinde âlemi üç kısma ayırarak madde ve cisimler sahasına *mülk âlemi*, manevi varlıklar sahasına *melekût âlemi*, ikisi arasındaki sahaya da *ceberût âlemi* adını verir. Bir

¹Süleyman Hayri Bolay, “Âlem Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 357

²Süleyman Hayri Bolay, a.g.m.

³ Mustafa Bilgin, “Ebû Amr Ed-Dımaşkî Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, s. 97

⁴ Süleyman Uludağ, “Âlem Maddesi (Tasavvuf)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 360

⁵ Süleyman Uludağ, a.g.m.

diğer eseri olan Mişkâtü'l-Envâr'da ise âlemi maddi (şehadet, halk) ve manevi (gayb-emr) olmak üzere ikiye ayırır.⁶

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre Hak kendini hem zahir hem bâtın olarak tanımlamış, âlemi de *gayb* (melekût) ve *şehâdet* (mülk) olarak vücuda getirmiştir. Bâtını “emr”, zahiri “halk” diye isimlendirerek, “Bilin ki emr de halk da O'nundur” buyurmuştur (el-A'raf 7/54). Allah'ın Zahir ismi âlemin bütün görünen yönlerine, Bâtın ismi o görünenin örttüğü anlamlara karşılık gelir.⁷

İbnü'l-Arabî, âlemi Allah'ın sureti, Allah'ı da âlemin nuru şeklinde değerlendirir. Ona göre sadece Allah vardır, âlem ise O'nun varlığının çeşitli tecellilerinden ibarettir. Âlem her an yaratılmakta ve yine yaratıldığı anda yok olmaktadır. Bu anlamdaki yaratma ise sürekli tecelliden başka bir şey değildir. Bu tecelliler, *hazarât-ı hams*⁸ denilen beş mertebeye toplanır. Bu mertebeler şunlardır:

1. Gayb-ı mutlak: İnsan bilgisinin hiçbir şekilde ulaşamadığı bu mertebeye Allah'ın zatını ancak yine Allah bilir.

2. Gayb-ı izafi: Mücerret ruhlar ve akıllar âlemi.

3. Âlem-i emr: Sidretü'l-müntehâ, âlem-i melekût gibi isimlerle anılan, gayb-ı izafinin şehadet âlemine yakın kısmı.

4. Şehadet-i mutlak: İlk mertebenin mukabilidir. Âlem-i mülk, âlem-i his, âlem-i anâsır, âlem-i felekiyyât gibi isimlerle anılır.

5. İlk dört mertebeyi de kendinde toplayan hazret-i camia (âlem-i insan da denir) mertebesi: Buna göre insan, önceki bütün âlemleri de içine alır.

Mutasavvıflar bu beş mertebeye avâlim-i hamse veya tenezzülât-ı hams de demişlerdir ki *a'yân-ı sâbite*, *ceberût*, *melekût*, *mülk*, *insan* âlemleri gibi mertebelerden oluşur. Genellikle beş olarak kabul edilen mertebelerin sayısını bazı mutasavvıflar altıya, bazıları da yediye çıkarırlar⁹ Allah bu mertebelerin her birinde çeşitli şekillerde tecelli eder. Son hazret olan insan, yüксеle yüксеle (bu yükselişe tasavvufta seyr-i sülûk adı verilir) bütün mertebelerin kendisine görüneceği bir hâle geldiği zaman *insan-ı kâmil* mertebesine ulaşmış olur.¹⁰ Tasavvuf öğretisine göre

⁶ Süleyman Uludağ, a.g.m.

⁷ Nihat Azamat, “Melekût Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, s. 47-48

⁸ Hazret: Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de “varlığın genel mertebeleri ve âlemdeki bütün tecellileriyle birlikte ilâhî veya kevnî hakikat” anlamında kullanılmıştır. Mehmet Demirci, “Hazret Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998, s. 146

⁹ bkz. Süleyman Ateş, “Hazarât-ı Hams Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998, s. 115-116

¹⁰ Süleyman Ateş, a.g.m.

kâmil insan, hem ilahi tecellinin görüldüğü en yetkin varlık hem evrensel insan düşüncesi hem de âlemin var edilişindeki gayedir.¹¹

Kâinata bulunan her şeyin insanda bir örneği vardır. Kâinat Allah'ın isim ve sıfatlarının toplamı olduğu gibi kâinatın küçük bir örneği olan insan da Allah'ın isim ve sıfatlarının toplamı olduğundan Hz. Peygamber, "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı" demiştir.¹²

Tasavvufta genellikle üç âlemin varlığı kabul edilir. Akıl ve duyu ile bilinen *maddi âlem*, bu yolla bilinmeyen *manevi âlem* ve ikisi arasında köprü vazifesi gören *berzah âlemi*. Maddi ve manevi âlemler, yapılarına göre *cismani-ruhani*, şeffaf olup olmadıklarına göre *kesif-lâtif*, kaynaklarına göre *zulmani-nurani*, idrak edilir olup olmadıklarına göre *şehadet-gayb*, derecelerine göre de *süfli-ulvi* gibi çeşitli isimler alırlar. Bu âlemlerin sayısı ve genişliğini belirtmek için bir çok tasavvufi eserde on sekiz bin veya üç yüz altmış bin âlemin varlığından söz edilir.

İbnü'l-Arabî'den itibaren insana "küçük âlem" (âlem-i sagîr, âlem-i asgar), kâinata da "büyük âlem" (âlem-i kebîr, âlem-i ekber) denilmiş, insanın küçük âlem, âlemin büyük insan olduğu vurgulanmıştır.¹³ Bu konu İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* adlı eserinde daha da ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmiş, yukarıda belirtilen ve insanın küçük âlem olduğu düşüncesinin felsefeyle uğraşanların işi ve bunun insanın görünen yönü bakımından doğru bir düşünce olduğu söylenir; fakat ilahi hikmetle uğraşanlara göre de -ki bu hikmet ehilleri insanın hakikatiyle ilgilenirler- insan suret bakımından *küçük âlem*; mana bakımından ise *büyük âlem*dir. Arabî bu düşüncenin dayanağını Hz. Ali'nin "Sen, seni küçük bir cisim zannedersin. Hâlbuki büyük âlem sende dürüldür." sözüne dayandırır.¹⁴

Kur'an'da insana dair beyan edilen hakikatlerden biri de insanın yeryüzünde halife olarak bulunmasıyla ilgilidir. Ekseri düşünceye göre hilafet, esas itibarıyla yeryüzünü imar ve ıslah görevi olup insan bu görevin gerektirdiği özelliklerle donatılmıştır. Halife kelimesinin sözlük anlamının da işaret ettiği gibi art arda gelen nesiller boyunca insan bu görevin yükümlülük ve sorumluluğu altındadır.

İnsana iyilik ve kötülüğü kavrayıp bunlardan birini seçme yeteneği olan akıl verilmiştir. Bu sebeple insan kendini sorumlu kılmaya yetecek bir özgürlüğe sahiptir. Olayları gözlemlemesi ve değerlendirmesi için ona göz, kulak ve kalp verilmiş, kendisine doğru yol gösterilmiş, böylece değerlerin bilincine varmasını ve onlardan ahlak kanununun buyurduklarını, aynı zamanda kendisinin de iyiliğine

¹¹ İlhan Kutluer, "İnsan Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 321-323

¹² bkz. Süleyman Ateş, a.g.m.

¹³ Süleyman Uludağ, a.g.m.

¹⁴ Ahmet Avni Konuk, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, C. 1, "Âdem Fası", M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., No: 37, İstanbul 2005, s. 114

olanları seçmesini sağlayacak şekilde donatılmıştır. İnsanın böyle bir görevle yükümlü olması, bu önemli emaneti yüklenmiş bulunması, onun yeryüzündeki varlığının temel anlamlarından birini ifade eder. Bu görevi yerine getirme sürecinde aşması gereken en önemli engel yine insanın kendisidir. Çünkü onun imtihan varlığı olmasının bir gereği olarak nankörlük, geçici hazlara düşkünlük, cimrilik, umutsuzluk, unutkanlık, böbürlenme, acelecilik, gerçeğe karşı direnme, inkârcılık vb. zaafı vardır ve insan ahlaki gelişim sürecinde bu zaaflarını yenmeyi öğrenmelidir. Özünde en güzel şekilde yaratılan insan (ahsen-i takvîm), bunu başaramadığı zaman aşağıların aşağısına (esfel-i safilîn) düşmeye mahkûmdur. Unutulmaması gereken bir husus da dünya hayatının geçici olduğu ve ölümün kaçınılmazlığı karşısında insan için en akıllıca işin bu yeryüzü sınavını başarıyla geçme çabası içinde bulunması gerektiğidir.¹⁵

3. KLASİK TÜRK EDEBİYATINDA ÂLEM-İNSAN İLİŞKİSİ VE ÂRİF'İN NÜSHA-İ ÂLEM MESNEVİSİ

İslam medeniyetine kaynaklık eden Kur'an-ı Kerim ayet ve tefsirleri, hadis-i şerifler, felsefe, İslami düşünce, astronomi... gibi sahalarda üretilen eserler aynı zamanda klasik Türk edebiyatına da kaynaklık eder. Klasik Türk şiirinin ilk ürünlerinden itibaren insan merkezli duygu, düşünce ve ruh dünyası şiirde ele alınan konuları da belirlemiş ve insanı anlatan eserler ortaya konmuştur. İnsanın dünya hayatındaki yolculuğunu varoluş, varoluşun gayesi ekseninde ortaya koymaya çalışan tasavvufi eserlerde bu amaç daha da ön planda tutulmuş ve insan-yaratıcı, insan-evren ilişkisini anlamaya ve anlatmaya çalışan eserlerin konuları yine felsefenin, İslam ilimlerinin, fennin de yardımıyla ele alınmıştır.

Meh-rû, hilâl-ibrû, ahter-i baht, siyeh-sitâre gibi benzetmelerde olduğu gibi klasik Türk şiirinin bir çok nazım türünde evrene ait unsurlar daha çok bir teşbih unsuru olarak insanla ilişkilendirilirken, tasavvufi mesnevilerde evren direkt olarak insanla beraber anlatılır. Genel hatlarıyla hikmet bilgisi denebilecek bu eserlerin telif amacı çoğu zaman nasihat etmektir.

Hayatı hakkında elimizde ayrıntılı bilginin bulunmadığı Ârif'in yaşadığı dönemin, yine eserlerindeki kayıtlardan hareketle 14 ve 15. yüzyıllar olduğu söylenebilir. Zira eserlerinden biri olan Nüsha-i Âlem mesnevisinin tamamlandığı tarih miladi 1437 tarihine karşılık gelmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere bu eserde âlemin bir özeti olan insanoğluna ait bilgiler ve insanın varlık gayesi ortaya konulmuştur. Eser, Kur'an ve hadis temeli üzerine bina edilmiş, ayet ve hadislerin açıklamasında sık sık İslam düşünürlerinin ve Hak ehlinin sözlerine başvurulmuştur. Eser incelendiğinde öğretici bir tasavvufi nitelik taşıdığı, dil ve üslupta anlatım metodunun bir sohbet havası içinde uygulandığı görülür. "Hiç bilir

¹⁵ İlhan Kutluer, a.g.m.

misin” gibi sorularla başlayan beyitler, “dinle şimdi, bilesin ki..” gibi dikkat çekici söyleyişler anlatıma canlılık katar. Eserin geneline coşkulu bir söyleyiş; lirizm, canlılık ve cinaslı söyleyişler hâkimdir.

Nüsha-i Âlem mesnevisinin kütüphanelerimizde bilinen üç nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar şunlardır:

1. Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi Koleksiyonu Nu: 355/2 (İstinsah Tarihi: 1437)

2. Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu Nu: 06 Mil YzA 3529 (İstinsah Tarihi: 1507)

3. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Nu: 167/2 (İstinsah Tarihi: 1437)

Mesnevi üzerine akademik çalışmalar mevcuttur. Çalışmamıza esas teşkil eden metin ise Günay’ın hazırladığı “Ârif, Nüsha-i Âlem ve Şerhü’l-Âdem¹⁶, İnceleme, Metin, Dizin” adlı kitapta yer almaktadır.¹⁷

4. NÜSHA-İ ÂLEM’DE KÂİNAT-İNSAN KARŞILAŞTIRMALARI

4.1. İnsan ve Kâinat

Allah, insanı kâinatın özü-özeti olarak yaratmış, kâinatta her ne varsa hepsini insanda toplamıştır; fakat cahiller bunu anlayıp idrak edemez ve inkâra düşerler. Onların bu inkârına sebep olan şey bozuk inanışlarıdır ve onlar şöyle söyler: “Cennet de cehennem de yoktur. Bunlar insanın içindedir. İçinde yaşadığımız bu âlem yok olmayacaktır ve insan öldüğü zaman bu âleme tekrar gelecektir. Bu geliş eğer ölen kişi iyi bir insan ise yine insan görünümünde; kötü bir insan ise hayvan görünümünde olacaktır. Bu olaya Türkçede *ruh göçü*, *yeniden doğuş*; batı dillerinde geçtiği şekliyle *reenkarnasyon*, Arapçada *tenasüh* adı verilir. İzlerini eski Mısır, Yunan, Roma ve Kelt kültüründe gördüğümüz tenasüh inancına bugün bütün Hint kökenli dinlerde, bazı yerli Afrika dinlerinde, yahudi Kabala geleneğinde ve İslam’da Nusayrilik, İsmailiye, Dürzilik ve Yezidilik gibi heterodoks (aykırı)

¹⁶ Eserin adı şair tarafından “Ârif iş bu sözi çün hatm eyledi / Bil ki adın Nüsha-i Âdem kodı” dizelerinden hareketle “Nüsha-i Âlem” olarak belirlenmiştir. Eser üzerinde Sarıkaya’ya ait “Arif-Mürşidü’l-Ubbad, Nüsha-i Âlem ve Şerhü’l-Adem, Mevlid, (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Sözlük) adlı bir yüksek lisans tezi; Tunç’a ait “Ârif-Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Eserlerinin Tenkitli Metni” adlı bir doktora tezi bulunmaktadır.

¹⁷ bkz. Nesrin Günay, *Ârif, Nüsha-i Âlem ve Şerhü’l-Âdem, İnceleme, Metin, Dizin*, Parafiks Yay. No:111, Edirne 2015.

mezheplerde rastlanır.¹⁸ Bunlardan Yezidilere göre insan ruhu ölümden sonra iyilik veya kötülüklerine göre başka insanlara veya hayvanlara geçer. Cehennem kötü ruhların bu dünya hayatında çeşitli hayvan bedenlerinde çektiği ıstırap demektir; bunlar cezaları bittikten sonra iyi insanlara dönüşerek gökyüzüne yükselirler.¹⁹

Cahiller bu batıl düşünceleri sebebiyle “haşır”i inkâr etmişler, doğru yoldan sapmışlardır:

Bilesin kim gökde yirde her ne var
Şöyle eksüksüz kâmusı sende var (27)

İşbu sözden niçe câhil azdı yol
Doğru yolu koldı eğri gitdi ol (28)

Didi ger cennet ve ger şamu i yâr
Sende kâmu dağı yok kıl i'tibâr (29)

Didi kim 'âlem bozulmaz bâkîdür
Kâmu ölenler girü bunda gelür (30)

Şâlih olsa şekl-i insânda gelür
Tâlih olsa şekl-i hayvânda gelür (31)

Haşra inkâr eyledi ol bed-güher
Haşrı bunu şandı ol ebter meger (32)

4.2. Yedi Kat Gök ve İnsan Bedeni

Allah, gökleri yedi kat olarak yaratmıştır. Şair bu gök katlarının ne olduğu bilgisini vermeden bunların insan vücudunda hangi bölümlere karşılık geldiğini yukarıdan aşağıya doğru sıralayarak karşılaştırır: 7. Gök (Zuhâl-Satürn Göğü)=Baş; 6. Gök (Müşteri-Erendiz-Jüpiter Göğü)=Yüz; 5. Gök (Merih-Mars Göğü)=Boyun; 4. ve 3. Gökler (Güneş ve Zühre-Venus Gökleri)=İki el; 2. ve 1. Gökler (Utarit-Merkür ve Ay Gökleri)=İki ayak:

Hâk muṭabbâk yidi gök düzdi laṭîf
Sende yidi 'uzv yaratdı şerîf (43)

Biri baş birisi yüz biri boyun
İki el iki ayak iy zü-fünûn (44)

¹⁸ Ali İhsan Yitik, “Tenâsüh Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 441.

¹⁹ Mehmet Bulğen; Adnan Bülent Baloğlu, “Tenâsüh Maddesi” (İslam Düşünce Tarihinde), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011, s. 443-444.

4.3. On İki Burç ve İnsan Bedeni

Hamel (Koç), Sevr (Boğa), Cevza (İkizler), Seretân (Yengeç), Esed (Aslan), Sünbüle (Başak), Mîzân (Terazi), Akrep (Akrep), Kavs (Yay), Cedy (Oğlak), Delv (Kovav), Hût (Balık) burçları, adları belirtilmeden insan bedeniyle ilişkilendirilir. Bu ilişki bir benzetmeye dayalıdır. Yıldızlar-gezegenler karanlık gecede gökyüzündeki deliklere benzetilmiş bundan mülhem insan bedenindeki deliklerle ilişkilendirilmiştir. Bu delikler şunlardır: İki kulak, iki göz, iki burun, bir ağız, iki meme, bir göbek, iki boşaltım deliği:

Gökde düzdi on iki burc ol Qadîm
Sende on iki delük düzdi Muqîm (45)

İki kulak delügidür iki göz
İki burun delügidür bir ağız (46)

İki bici delügidür bir göbek
İki şu yolu delügi tütma şek (47)

Devam eden dizelerde kulakların hoş sözler veya Kur'an ayetlerini işitmesi; gözlerin âlemlere güzel nazarla bakması; meme deliklerinden sütün gelmesiyle onu içen bebeklerin beslenmesi; ana rahmindeyken göbek deliğinden gelen kanla bebeğin beslenmesi; iki boşaltım yoluyla bedenin rahatlaması; ağzın yediği nimetlerden zevk alması anlatılır ve bunun için Allah'a şükretmek gerektiği vurgulanır:

Bu kulak işidse âvâz-ı laţîf
Yâhu Qur'ân zevk ider cân-ı şerîf (49)

Göz çü itse hoş teferrüc 'âlemi
Zevk ider andan bu cân-ı âdemî (50)

Hem bici delüklerinden süd iner
Pâre-i rûh kim şabîdür hoş emer (51)

Hem şabîye kan göbekden vaşl olur
Raḥm içinde zevk idüp râhat olur (53)

Ol sebîleynüñ şafâsı âşikâr
'Âkıla hâcet degül dimek i yâr (54)

Ger ağız ni'met yise cân zevk ider
Şükr-i Hakk-ıla lisân bes şevk ider (55)

4.4. Arş, Kürsi, Levh, Kalem ve İnsan

Allah'ın kudret ve azametinin tecelli ettiği dokuzuncu kat gök olan arş, kürsi (levh-i mahfuzun bulunduğu yer), levh (Allah tarafından takdir edilen şeylerin yazılı bulunduğu manevi levha) ve kalem (Allah'ın takdir ettiği şeyleri levhe yazan

yazı aleti); fikretmek (düşünebilme yeteneği), himmet (yardım, lütuf), kalp ve kalbin taşıdığı özelliklerle ilişkilendirilir, bunların açıklaması yapılır:

“Müminin kalbi arş-ı Rahman’dır”²⁰ hadisinden hareketle mü’min kişinin kalbi arş-ı âlâya benzetilir. İnsan-ı kâmil olanların kalbi ise arştan daha büyüktür; çünkü sürekli olarak Allah onun kalbine nazar eder. Arşı gözleyen melekler dahi insanın kalbiyle kıyaslanamaz. Muhyiddin İbn-i Arabî Hz.’leri Fusûsu’l-Hikem adlı eserinde Bayezid-i Bistâmî Hz.’lerinden şu sözü naklede: “Arş-ı âlâ, yüz bin katı ve hatta kapladığı yerin yüz bin katı büyüklüğünde bile olsa mana bakımından genişlikte insan-ı kâmil olanın kalbine denk olamaz. Çünkü Allah, yerlere ve göklere değil, ancak mü’min kulunun gönlüne sığacağını buyurmuştur.”²¹

Kürsi, levh ve kalem, bütün gökler ve yerler ârifin gönlü yanında arşın kubbesinde asılı olan bir kandil gibi küçük kalır. Bütün gökler bu azametinin karşısında çok daha küçük kalır. Gönül öylesine yüce bir mekândır ki onun hastalıkları, rahatsızlıkları tamir edilmek zorundadır. Bunu yapabilen kişi gerçek hazineyi bulmuş demektir ve onun canı böylelikle temizlenir, arınır. Bir gönlü yıkan kişinin, Ka’be’yi yüz bin defa yalın ayak tavaf etse bile bu ibadeti Allah tarafından kabul edilmeyecektir. Gönül yaratan ve ona nazar eden Allah’ın kendisi; Ka’be’yi yapan ise İbrahim (A.S.)’dir. Dolayısıyla gönül yapmak hacc-ı ekberdir. Gönül levh gibidir. İnsan neyi düşünse bu düşünceleri gönlüne nakış nakış işlenir. Dil ise bu nakışları çeşitli anlamlar şeklinde telaffuz eder. Kısacası gönül levhe, fikir kaleme, dil ise kâtibe benzer. İnsan-ı kâmillerin himmeti ise kürsiden daha büyüktür. Bütün gayretleriyle gönül yapmaya çalışan arif kişilerin bu çabaları-himmetleri dağları yerinden oynatır:

Gökde ‘arş ü kürsî vü levh ü kalem
Sende fikr ü dahî himmet kalb ü hem (61)

Seyyidü’l-kevneyn ü hâtime’r-rüsûl
Kalb-i mü’min ‘arş-ı Raḥmân didi ol (62)

‘Arifün gönlini bil ‘arşdan ‘azîm
Dâyim ider nazar aña ol Raḥîm (63)

Şeyh-i A‘zam ki oldur şâhib-Fuşûş
Ol Velâyet Ḥatmi’ne buldı ḥuşûş (65)

Bâyezîd’den nakl kılmış bir haber
Ol Fuşûş’ında bu sözi iy mu‘teber (66)

²⁰ “Bu söz hadis değil, sufilere aittir.” Muhittin Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis, Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler*, Yediveren Yay., Konya 2001, s. 335

²¹ Bu söz için bkz.: Konuk, Ahmet Avni, *Muhyiddin İbnü’l-Arabî, Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, C.2, İshâk Fassı, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., No: 50, İstanbul 2005, s. 114

Dimiş ol kâmil ki 'arşca yüz biñ
Dağı 'arş kapladuğınca yüz biñ (67)

'Ārifüñ göñli bucağında i cān
Olsa-y-ıdı turmayaydı bī-gümān (68)

Bil ki kürsī vü dağı levḥ [ü] kalem
Gökler ü yirler kâmusı iy muḥterem (69)

Ḳubbe-i 'Arş'da çü bir kandîl durur
Var kıyās it bu gökler nice olur (70)

Çün göñül bu vech-ile ola 'azîz
İt 'imāret kim ola cānuñ temîz (77)

Ger yıķık göñli 'imāret kılasın
Gizlü genci Őeksüz anda bulasın (78)

Ka'be'yi itseñ ṭavāf biñ kez yayayık
Bir göñül yıķsañ kabül itmeye Ḥaḳ (79)

Göñli yapıdı vü naḳar kıldı Celîl
Ka'be'yi bildüñ ki anı yapıdı Ḥalîl (80)

Ḥacc-ı ekberdür göñül itmek ṭavāf
Gel bu Ka'be'yi ṭavāf it sen i şāf (81)

Ḳıl tefekkür levḥ durur göñül i yār
Yazılır fikr itdüğüñ anda aşıkār (82)

Bes göñül levḥ oldı fikr oldı kalem
Dil çü kâtib oldı bil iy muḥterem (84)

Himmetüñ kürsiden evsa'dur i yār
Himmet atına gel aḫî ol süvār (85)

Ol Resûl didi ki *himemü'r-ricāl*
Şekk getürmegil ki *kal'ider cibāl*²² (86)

4.5. Göklerde Yer Alan Diğer Unsurlar ve İnsan

Göklerde cennet ve cennette huriler vardır. İnsanın mutlulukları, sevinçleri, onun cennette bulunan bu hâlleri dünyada iken tatması demektir. Bunun zıddı olan gam çekmek ise insanın cehennem azabı çekmesine benzer. Göklerde cennet var ise insanda da gönül vardır ve gönül cennetten çok daha güzel ve iyidir. Çünkü insanda bulunan Őehvet duygusunun kaynağı ve yeri cennettir. Marifetin (Allah'ı

²² "Allah adamlarının himmetleri dağları yerinden oynatır" anlamındaki "Himemü'r-ricāl kal'ider cibāl" sözü hadis değil bir Arap atasözüdür. Ethem Cebecioğlu, Himmet Maddesi, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul 2005, s. 121

bilmek) mekânı ise mümin insanın kalbidir. Cennet hazinelerinin koruyucusu Rıdvân adlı melek iken mümin kulun kalbinin koruyucusu ve gözetleyicisi Allah'ın kendisidir:

Gökde cennet var dağı hoş hürîler
Sende şâzîlık dağı hoş ma'nîler (89)
Çuşşadur tamu mişâli bil i yâr
Göz açup bu sırra kılğıl i'tibâr (91)
Yâhu gökde cennet ü sende gönül
Bil ki cennetden dağı yigrekdür ol (92)
Zîre cennetdür mahalli şehvetüñ
Kalb-i mü'min hüd yiri ma'rifetüñ (93)
Cennetüñ hâzini bil Rıdvân durur
Kalb-i mü'min hâzini Raḥmân durur (94)

4.6. İnsan Bedeni ve İyi-Kötü Kavramları

İnsanın bedeni bir şehire benzer. İnsanın gönül ve fikir dünyasında yaşattığı iyilik ve kötülüğe ait her türlü duygu ve düşünce iki askere benzetilir. Bu askerler sürekli birbirleriyle savaş hâlinindedir. İyi düşüncelerin askeri seçkin bir akıldan güç alır; kötü düşüncelerin dayanağı ise lânetlenmiş nefstir (nefs-i emmâre). Akıl sürekli Allah'a kulluk etmeyi isterken nefs daima zevk peşindedir. İnanan insan iç dünyasında sürekli bu iki zıt gücün çatışması içinde yaşar. İnsan bazen aklının sesini dinler ve nefesine galip gelerek huzur içinde olur, bazen de nefesine uyarak iflas eden bir tüccar hâline gelir.

İyi düşünceler bir meleğe benzer, kötüler ise şeytana. İnsan çalışıp çabalayarak varlığında taşıdığı bütün kötülükleri yok etmelidir. Ancak bu şekilde varlığında meleklerin özelliklerini bulacaktır.

İnsan bedeni kendi içinde aralarında bir engel bulunmayan yekpâre bir göğe benzer. Melekler ise bu mekânda rahatça seyahat eder. Eğer insan bu beden şehrinin şeytana teslim ederse sonu cehennem ateşinde yanmak olacaktır. Allah, bedeni canı taşıyın diye yaratmıştır. Böylece insan kendisine verilen canlı bir bedenle Allah'a kulluk edecektir ve asıl görevi budur. İnsan eğer bu beden şehrinin düşmana teslim ederse kendine yazık etmiş olacaktır. Bunu ise kimse umursamayacaktır. Ateşe atılan kişi ise “keşke toprak olsaydım” diyerek ümitsizlik içinde kıvrınacaktır:

Kıl nazar kim bu tenüñ bir şehrdür
İki leşker içi anuñ toludur (101)
Dâyimâ cenk ider ol iki çerî
Diñle işbu ma'nîyi iy yol eri (102)
Birisi eyü fikirlerdür yakîn

- Birisi yavuz fikirler key şakın (103)
Bil eyü fikrūñ begi ‘aql-ı güzīn
Ol yavuz fikrūñ begi nefsi la‘īn (104)
‘Aql fikr eyler Hāk’a kulluk ide
Nefs fikr eyler ki dāyim zevk ide (105)
Geh yiñer ‘aqluñ çerisi şır anı
Dāyimā kulluk kırup olur ganī (107)
Geh bu nefsuñ leşkeri gālib olur
Ol şekāvet idüben müflis kalur (108)
Bes eyü fikir melā’ikdür i cān
Yavuz fikir hem-çü şeytān iy cüvān (109)
Sa‘y id ol yavuz fikirler öleler
Tā ki ol mülkde melekler olalar (110)
Bu tenüñ senüñ ola çün āsümān
Bī-felek anda melek ola revān (111)
Hayf ola kim işbu şehri sen i yār
Viresin şeytāna yağa anda nār (112)
Hāk-Te‘ālā yaptı anı cān-içün
Kulluk ide dāyimā ol hān-içün (113)
Ger sen ol şehri virürseñ düşmene
Sen saña zulm eyledüñ bil kime ne (114)
Diyesin *yā leytenī küntü türāb*²³
Cigerüñ kan ola vü bağruñ kebāb (117)

4.7. İnsan Bedeni ve Duyular

İnsan bedeni bir köşke, can ise bu köşkte yaşayan bir sultana benzer. Bu köşkün her biri başka bir bağa açılan beş kapısı vardır. Bu bağların hiç biri diğerine benzemez ve yine birbirine benzemeyen türlü yemişlerle doludur. Can, köşkün içinde bu beş kapıdan bağları seyrederek, o yemişlerden faydalanır. Bunlar duyu organlarıdır. Duyu organları insan bedeninin dış dünyaya açılan kapılarıdır. Onlar aracılığıyla dış dünyadan gelen etkileri algılar ve bu etkiler doğrultusunda tepkiler verir. Bir başka deyişle duyu organları insan bedeninin canlılığını hissettiren, hatırlatan görevleri ifa ederler. Metinde her bir duyu birer bağa benzetilmiştir. Bu bağların birisi *işitmek bağı*dır. İnsan, Allah’ın zikrini duyduğu zaman bütün gamı kederi yok olur. Diğer *görmek bağı*dır. İnsan dostlarını gördüğü zaman safa içinde

²³ Kur’an-ı Kerim, Nebe Suresi, 40. ayet. “Ah n’olaydı, ben bir toprak olaydım” mealinde.

olur. Diğeri *koklamak bağıdır*. İnsan dostlarının kokusunu duymakla kendinden geçer. Diğeri *tatmak bağıdır*. İnsan aşk şarabını tadıp ondan içtiğinde kendi varlığından geçecektir. Bağların bir diğeri ise *dokunmak bağıdır*. İnsan -mecazen- dostun yolunu tuttuğunda safa içinde olacaktır. İnsan bu duyuları sayesinde beden köşkünde rahatlık içinde yaşayan bir varlıktır. Ne zaman ki bu duyular insanda yok olur, o zaman insan da canlılık özelliklerini kaybeder:

İtibār it kim bu ten bir köşk-durur
Sultān olup cān içinde oturur (122)

Biş kapusu vardır ol köşkün laţif
Her biri bir bāğa açılmış şerif (123)

Birbirine beñzemez ol bāğlar
Her birinde dürlü yemişler biter (124)

Biri ol bāğun işitmek bāğıdur
Zikr işitseñ ğuşşafı hep tağıdur (128)

Biri görmek bāğıdur iy bü'l-vefā
Dostı görmekdür saña dīn ü şafā (129)

Biri koçmakdur işit sen iy ulu
Dost koçusu 'āşıkı kıldı delü (130)

Birisi dağı anuñ dadmak durur
'İşk şarābın her ki datdı mest olur (131)

Biri tutmak bāğıdur key añlağıl
Dost yolın dut hōş şafālar eylegil (132)

4.8. Bedenin ve Ruhun Özellikleri

İnsan bedeni bir ağaç budağına, can kuşu bu budağa konan bir kuşa benzer. Nasıl ki kuş bir ağacın dalına konar, o dal kuşu taşır ve kuş orada bulunan yemişlerle beslenirse insan ruhu da beden içinde konaklar, bedenin duyuları sayesinde türlü hazlar içinde yaşar:

Bil bu 'ālem bir budağdur aç gözi
Ol kıdem bāğından añla bu sözi (136)

Bu budağa çünkü cān kuşı gele
İşbunuñ gibi şafālarda ola (137)

4.9. Ay, Güneş ve Yıldızlar ve İnsan

Güneş, ay ve yıldızlar gökyüzünü nasıl aydınlatır ise insanın gönlündeki iman nuru da insanın tüm varlığını aydınlatır. Bu nur güneşin ışığından daha faziletlidir. Yine insanın dilinde zikrettiği şehadetin nuru, ayın ışığından daha

güzeldir. İbadetlerden gelen nur insanın bedenini aydınlatır. Oruç, abdest, salavat, Allah yolunda cihat, hac, zikir, zekat gibi ibadetlerin nuru yıldızların ışığından daha aydınlıktır. Kıyamet koptuğu zaman, güneş ve yıldızlar dürüldüğünde her şeyin nuru sönecek, o günde müminlerin nuru sırat köprüsünü aydınlatarak etrafa nur saçacaktır:

Gökde vardur ay-ıla güneş i yâr
Dağı yıldızlar kâmusı şu'le-dâr (145)
Sende îmân nûrı uş gön'lüñdedür
Bil güneş nûrından ol efdaldür (146)
Bağ dilüñde gör şahâdet nûrıdur
Bil kamer nûrından ol yigrek-durur (147)
Bu kalan a'zâda tã'at nûrıdur
Gice gündüz tûrmadın ol berķ urur (148)
Ol oruc nûrı hem âb-dest hem şalavât
Hem ğazâ vü hacc ü hem zikr ü zekevât (149)
Yigdür ılduzlar nûrından işbu nûr
Şol zamân ki İsrâfîl anda çala şûr (150)
Ol kıyâmetde kamu bî-nûr i cân
Ger güneş ger ay u ger yılduz 'ayân (151)
Lîk mü'minler nûrı ol gün berķ ura
Ol sırâtuñ zulmetini hep süre (153)

4.10. Yedi Gezegen ve İnsan

Yedi kat gökyüzünün isimlerini de belirleyen gezegenlerin (Kamer-Ay, Utarid-Merkür, Zühre-Venüs, Şems-Güneş, Merih-Mars, Müşteri-Jüpiter, Zuhâl-Satürn), insandaki bazı özelliklere benzediği söylenir. Göklerde yedi gezegen vardır. Bunların kendileri gizlidir fakat birbirlerinden farklı etkileri vardır. Şu yedi özellik de insana gözle görülemeyen ancak hissedilen duyular sağlar: İştme, görme, koklama, dokunma, tat alma, hafıza, düşünme gücü:

Vâr yidi seyyâre göklerde i cân
Sende vardur yidi hâsse iy cüvân (155)
Sâmi'a vü nâzıra vü şâmmiye
Lâmise hâfız müfekkire zâ'ika (156)

4.11. Şeref, Hubût Noktaları ve İnsan Zodyakta (burçlar kuşağı) kişinin yıldızının bulunduğu en yüksek nokta *şeref noktası*dır (burc-ı şeref). Bu noktada yıldızın tesirleri en yüksek düzeydedir. Yıldız bu noktada iken insana en üst

seviyede olumlu tesirler bırakır. Yıldızın bulunduğu en düşük nokta ise -burc-ı şerefın tam zıddı-, yıldızın etkisinin en düşük olduğu nokta *hubût noktası*dır. Bu noktada ise yıldız insana en olumsuz yönde tesir eder. Buna yıldızın düşüklüğü de denir.

İnsandaki sağlam bir mizaç ve kararlılık yıldızların şeref noktasında bulunmaya; bunun zıddı olan gevşeklik ve tembellik ise yıldızların hubût noktasında bulunmaya benzer:

Gökde iki 'ukde var-durur i yār
Kendüler gizlü eşerleri āşikār (157)

Sende dahı iki nesne gizlödür
Liki fi'li anlaruñ āşikāredür (158)

Birisi olmağ mizācuñ tendürüst
Biri de olmağ mizācuñ kıatı süst (159)

4.12. Vakitler ve İnsan Hayatı

İnsanın annesinden doğması, güneşin doğuşuna; kuşluk vaktine kadar geçen süre, sabıllık dönemine; öğle vaktine kadar geçen süre, yigitlik dönemine; ikinci vaktine kadar geçen süre, saçların ağarmaya başladığı yetişkinlik dönemine; akşam vaktine kadar geçen süre, ihtiyarlık dönemine; güneşin batması ise ölüme benzer. sonuç olarak insanın bu dünyadaki ömrü göreceli olarak bir gün kadar kısadır. Bu kadar kısa olan ömrü ahiretin varlığından habersizmiş gibi geçirmemek lazımdır:

Anadan toğmağ güneş toğmağ gibi
Kuşluğa degin hem olduñ sen şabı (165)

Öyleye degin yigitlik gibi i yār
Tā ikinci kırğıl ahvāli āşikār (166)

Ahşama deñlü hemān pırlık gibi
Gün tolunduğı dahı ölmek gibi (167)

İşbu bir gün 'ömr-ile iy bî-başar
Nişe gāfil olup olduñ bî-ħaber (168)

4.13. Diğer Tabiat Unsurları ve İnsan

İnsanın içinde yaşadığı keder ve kaygılar, buluta; gözlerinden akan yaşlar, inci tanesi gibi akan yağmura; insanın gülmesi, şimşeğe; insanın aldığı nefes, rüzgâra; bağırarak, gök gürültüsüne; vücuttaki damarlar, ırmağa; insanın sağ tarafı, güney yönüne; sol tarafı, kuzey yönüne; cömertlik, cennet safasına; cimrilik ise kısır, kuru, kara bir buluta benzer:

Ğuşşa bir buluda beñzer kim irer
Göz yaşı yağmura beñzer kim dürer (182)
Güldüğün şimşek gibi durur i cān
Hem nefes yil gibidür içden ‘ayān (183)
Ra‘de beñzer katı çağırsañ i yār
Aç bu ‘ibret kulağın kıl i‘tibār (184)
Hem tamarlar ırmağa beñzedi uş
Bağ bu ‘ibret göz-ile şükr eyle hōş (185)
Hem yemīnūñ bil cenūba beñzedi
Hem şimālūñ bil şimāle beñzedi (186)
Ma‘nide cömerdlüğüñ bil iy ata
Beñzemez mi ol şafā-yı cennete (187)
Beñzeyen kuru buluda buhl-i bed
Kara vü yābisdür iy şāhib-ıred (188)

4.14. Diğer Benzerlikler

İnsan vücudundaki kemikler dağlara benzer. Nasıl ki dağlar dünyanın direkleri-birer kazık²⁴ ise kemikler de insan vücudunu öylece ayakta tutar. Suyun ırmaklar hâlinde akıp gitmesi gibi kan da damarların içinde akıp durur. Vücuttaki etlerimiz toprağa benzer; katı bir gönül ise taşa. vücuttaki kıllar ota; akıl ağaca (beden bu ağacın meyveleriyle beslenir); insanın ön tarafı doğu yönüne; arka tarafı batı yönüne; uyku ölüme; uyanıklık hayata (diriliğe); gece mezara; gündüz mezardan kalkmaya (yeniden dirilişe); öfkelenmek ateşe; sabretmek sırttan geçmeye; ağız (tükrük) yarı tatlı suya; sümük acı suya; göz yaşı ise deniz suyuna benzer.

İnsan ibadetleriyle peygamberlere; Allah’ı tesbih (zikir) ile evliyaya benzer. İnkâr kapalı-bağlı kapıya; ikrar (tasdik) ise açık kapıya benzer. Küfür karanlık geceye; iman nuru gündüze benzer. Allah’ı tasdik etmek insan için baharda yaşamak gibidir. O mevsimde Allah’ın bütün nimetleri bulunur.

Yiğitlik-gençlik dönemi yaz mevsimine benzer; yetişkinlik sonbahar mevsimine; ihtiyarlık ise aşk ateşinin yanmadığı kış mevsimine benzer.

Bağ kemük anda tağa beñzer i yār
Hem elük ma‘den gibidür āşikār (213)
Bu tamar ırmağ gibidür uş ‘ayān
Kan içinde dāyimā olmuş revān (214)

²⁴ Kur’an-ı Kerim, Nebe Suresi, 7. Ayet meali.

- Et çü toprağ u dağı katı göñül
Taşa beñzer bil ki ayruksı degül (215)
- Qıllar ol etde nebāta beñzer uş
Ol ki ‘arīfdür bu sözi bildi hōş (216)
- ‘Aqluñ ağacı açılmış uş senüñ
Dürlü yimişler yir andan bil canuñ (217)
- Maşrıka beñzer yüzüñ bilgil i cān
Mağribe beñzer hem arkañ iy cüvān (218)
- Uyku beñzer ölüme fi’l-kā’ināt
Hem uyanuqluğa beñzer ol hayāt (219)
- Gice beñzer sinleye kılğıl nazar
Gündüz olsa sinleden şan kim kıpar (220)
- Qakımağ od gibidür sende yāre
Şabr itmeklik şırāt anda göre (221)
- Beñzer ağzuñ yarı tatlu şuya bil
Hem muhāt acı şuya gör iy halīl (223)
- Göz yaşı beñzer deñiz şuyına i cān
‘Aşiler gözinden oldı hoş revān (224)
- Bağ ‘ibādet enbiyāya beñzedi
Tesbiḥ itmek evliyāya beñzedi (230)
- Küfre bağsañ karañu gice gibi
Bağ bu imān nūr[ı] uş gündüz gibi (231)
- Bağlu kapu gibidür inkāra bağ
Uş açuğ kapu gibi ikrāra bağ (232)
- Bu zīyā-şüretde çün oldı bahār
Qanda bağsañ görünür nağş-ı nigār (233)
- Ol yigitlik yaya beñzer kıl nazar
Qırğıl olmağ güze beñzer iy piser (234)
- Qatı kışa beñzedi ol kıcalıq
‘Işğ odinsuz bil şafāsi yoğ bayıq (235)

4.15. İnsan Vücutunun Özellikleri

Allah, başta dört kemik, ağızda otuz iki inci gibi diş, elde otuz beş kemik; kolda iki, pazuda bir, omuzda sekiz; yanda on dokuz kaburga kemiği; belde on sekiz omur; kuyruk sokumunda üç; ayakta otuz beş; incikte iki; uylukta üç kemik; bütün bedende yedi organ, üç yüz altmış kas, üç yüz altmış damar, yüz yirmi dört bin kıl yaratmıştır. Bunların hepsine tek bir can vermiştir:

Başda dört süñük kodi bil iy hümām
Hem ağızda otuz iki dürr tamām (253)
Elde otuz biş yaratdı ol Kadīm
İki kolda bāzūda bir ol Raḥīm (254)
Hem omuzda bil sekiz düzdi Muḫīm
Yanda on tokuz eyegü iy nedīm (255)
Bilde on sekiz oñurğa kıl nażar
Üç de ucada kodi iy mu'teber (256)
Bil otuz biş düzdi ayakda o Şāh
İki de incikde eyledi İlāh (257)
Üç daḥı uylukda itdi ol Laṭīf
Fikr it kim Ḥaḫ seni itdi şerīf (258)
Sende yidi 'uzv itdi ol Aḥad
Üç yüz altmış mafşal itdi ol Şamed (259)
Daḥı üç yüz altmış itdi ol şamar
Kıl nażar kim yüzüñi kıldı kamer (260)
Yüz yigirmi dört bin ol kıl itdi baḫ
Kamusına añla bir cān kodi Ḥaḫ (261)

4.16. Vücuttaki Organların Görevleri

Alın secde etmek; kulak hikmetli sözler dinlemek; göz ibret almak; dil şahadet getirmek; gönül (kalp) iman etmek; el -cömertlik ederek- dağıtmak; ayak hizmet ederek Hakk'a yürümek için yaratılmıştır:

Uş alın yaratdı secde kılasın
Hem kulaḫ düzdi ki hikmet bilesin
Göz yaratdı baḫ ki 'ibret alasin
Dil yaratdı tā şahādet kılasın
Uş gönül yaratdı ki imān berk ola
El yaratdı kim şahāvetler kıla
Hem ayak yaratdı kim hizmet ide
Gice gündüz durmadın Ḥaḫḫ'a gide

5. SONUÇ

Klasik Türk edebiyatı şairlerinin daha çok insan üzerindeki etkileriyle ele aldıkları astronomik nesne ve olaylar, tasavvuf edebiyatı söz konusu olunca hikmet boyutuyla değerlendirilmiştir. Mutasavvıf bir şairin hikmet bilgisini ortaya koymaya çalıştığı tasavvufi eserlerde usul olarak çoğunlukla yaratılış mucizesinin izahı; insanoğlunun yer, gök, bütün varlık âlemi karşısındaki durumu ve konumu

ortaya konulmaya çalışılır; yaratılış amacı vurgulanır. Yöntem olarak ise bu bilgiler derin bir Kur'an ve hadis bilgisi temeline dayandırılır. Eserlerde çoğunlukla sade, anlaşılır ve sohbet havasında didaktik bir dil kullanılır.

Binlerce yıldan beri felsefenin ve İslam düşünürlerinin bu konuda ileri sürdükleri fikirler, insanı ve evreni anlamaya yönelik bir amaçla bugün de geçerliliğini korumakta ve bu yönde eserler verilmektedir. Bu konulardaki düşünceler bir çok âlim arasında farklı içerik ve sayılarla değerlendirilse bile evren hakkındaki çalışmalar bu düşüncelere ışık tutmaya devam edecektir. Söz konusu olan bilimsel düşünce olunca edebiyat ürünleri bir araç olarak kalmış, ilgili eserlerde ele alınan konuların hikmet ve düşünce boyutu her zaman için edebî kaygının önüne geçmiştir.

KAYNAKÇA

- Akgün, Tuncay, “Gazali’ye Göre Yaratma”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Haziran 2011, C. 14, Sayı 38, s. 17-40.
- Ârif (yazma), Nüsha-i Âlem ve Şerhü'l-Âdem, Milli Kütüphane, nu.:3529.
- Ârif (yazma), Nüsha-i Âlem ve Şerhü'l-Âdem, Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi Koleksiyonu, nu.: 355/2.
- Ârif (yazma), Nüsha-i Âlem ve Şerhü'l-Âdem, Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi, nu.: 167/2.
- Ateş, Süleyman, “Hazarât-ı Hams Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998.
- Azamat, Nihat, “Melekût Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004.
- Bilgin, Mustafa, “Ebû Amr Ed-Dımaşkî Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994
- Bolay, Süleyman Hayri, “Âlem Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989.
- Bulğen, Mehmet; Baloğlu, Adnan Bülent, “Tenâsüh Maddesi” (İslam Düşünce Tarihinde), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011
- Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 2. Baskı, İstanbul 2017
- Demirci, Mehmet, “Hazret Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1998.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 26. Baskı, Aydın Kitapevi, Ankara 2010.
- Erginli, Zafer, “İbn Arabî’ye Göre Hz. Âdem’de Temel İnsan Nitelikleri”, *Tasavvuf Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı)*, Sayı 21, 2008.
- Günay, Nesrin, *Ârif, Nüsha-i Âlem ve Şerhü'l-Âdem, İnceleme, Metin, Dizin*, Parafiks Yay. No:111, Edirne 2015.

Konuk, Ahmet Avni, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, C. 1, “Âdem Fası”, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., No: 37, İstanbul 2005.

Konuk, Ahmet Avni, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, C. 2, İshâk Fası, s. 114, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., No: 50, İstanbul 2005.

Kutluer, İlhan, “İnsan Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000.

Meyan, M. Faruk, *Erzurumlu İbrahim Hakkı-Marifetname*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1983.

Sarıkaya, Bekir, *Arif- Mürşidü'l-Ubbad, Nüsha-i Alem ve Şerhü'l-Adem, Mevlid (Giriş-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul 1992 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Şeker, Esmâ, *15. Yüzyıl Divanlarında Kozmik Unsurlar*, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ordu 2015 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Şentürk, Ahmet Atillâ, “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sâbiteler (Burçlar)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, No: 90, İstanbul 1994.

Tunç, Semra, *Ârif-Hayati, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Eserlerinin Tenkitli Metni*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Konya 1996 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Uludağ, Süleyman, “Âlem Maddesi (Tasavvuf)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili Meâli (Sadeleştirilen Prof. Dr. Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç)*, Akçağ Yay., Ankara 2012.

Yıldırım, Hafsanur, “Divan Şairlerine Göre Burçlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, Sayı 41, Aralık 2015.

Yitik, Ali İhsan, “Tenâsüh Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul 2011.

Derleme Makalesi/Review Article

**OSMANLI DÖNEMİNDE TEKİRDAĞ'DA YAPILAN HAYVANCILIĞIN
İSTANBUL'UN İAŞESİ İLE SANAYİ VE TİCARİ FAALİYETLERDEKİ
ROLÜ**

*THE ROLE OF STOCKBREEDING IN TEKİRDAĞ DURING THE OTTOMAN
PERIOD ON PROVISION, INDUSTRY AND COMMERCIAL ACTIVITY OF
İSTANBUL*

Kaya GÖKTEPE*

*Geliş Tarihi: 13.10.2017
(Received)*

*Kabul Tarihi: 16.05.2018
(Accepted)*

ÖZ: Osmanlılarda reyanın ve devletin önemli bir gelir kaynağı olan hayvancılık, tarımsal üretimden sonra gelen bir ekonomik faaliyet kolu olarak dikkati çekmektedir. Osmanlı Devleti'nde hayvancılığın temeli büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığa dayanmaktadır. Büyükbaş hayvancılık çift sürme ve nakliye işlerinin vazgeçilmez bir unsuru olarak tarımsal üretime katkı sağlamaktadır. Küçükbaş hayvancılık ise vergi nedeniyle devletin önemli bir gelir kalemi, bazı imalat kolları için hammadde kaynağı ve halkın gıda ihtiyacının karşılandığı oldukça geniş bir tüketim alanı olarak varlık göstermektedir. Bu çalışmada, Osmanlı Döneminde önemli bir ekonomik uğraş olan büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyeti, İstanbul'un temel gıda ihtiyacını karşılayan başlıca yerlerden biri olan Tekirdağ özelinden incelenmektedir. Tekirdağ'a özgü bu araştırmayla da Osmanlı Devleti'nin hayvancılık politikaları ve bu politikaların bölgesel yansımaları tahlil edilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul'un İaşesi, Hayvancılık, Büyükbaş Hayvancılık, Küçükbaş Hayvancılık, Tekirdağ.

ABSTRACT: Stockbreeding, which is an important source of income for the masses of the people and the state, is emerging as the most important branch of economic activities after the grain production. Cattle and livestock breeding are the basis of the stockbreeding activities for the economic life of the Ottoman Empire. Cattle breeding contributes to agricultural production through animals which are indispensable for double riding and transportation activities and it also plays a decisive role in the agricultural structure because of this contribution. Livestock breeding is an asset as an important source of revenue for the state due to taxes, raw materials for some manufacturing branches, and large production area which meets the consumption goods such as meat and milk. In this study, cattle livestock breeding activities, considered as an important economic activity during the Ottoman period, are examined in Tekirdağ, which is one of the main places to meet the necessity of food of Istanbul. The stockbreeding politics of the Ottoman Empire and regional reflections of these policies are tried to be understood with the Tekirdağ-specific

* Dr., Adalet Bakanlığı, Bakırköy Denetimli Serbestlik Müdürlüğü, Sosyolog, İstanbul/Türkiye, kayagoktepe@yahoo.com

research, which was accepted as a pilot region in terms of agriculture and breeding during the Ottoman period.

Key Words: *Provision of Istanbul, Stockbreeding, Cattle Breeding, Livestock Breeding, Tekirdağ.*

1. GİRİŞ

Temel gıda maddelerinin temin edildiği kaynaklardan biri olarak kabul edilen hayvancılık, Osmanlı Devleti'nde başta tarım olmak üzere sanayi ve ticaret sektörlerinin ayrılmaz bir parçası olarak ekonomik hayatta önemli işlevlere sahip olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde hayvancılık faaliyetleri ağırlıklı olarak büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık etrafında şekillenmiş ve sosyoekonomik hayat içerisinde hayvan varlığı, tarımla uğraşan bir köylü işletmesinin en önemli servet kaynakları arasında yer almıştır. Ayrıca hayvancılık, köylü işletmelerinin zirai üretimden sonra en fazla iştiğal ettiği ekonomik bir faaliyet kolu olarak dikkati çekmiş, iâşe meselesindeki öneminden dolayı da devlet tarafından yakından takip edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde hayvancılığın gelişmesinde nüfus ve toprak ilişkisi belirleyici bir konumda bulunmuştur. Özellikle nüfus yoğunluğunun azlığı hayvancılığı teşvik eden nedenlerin başında gelmiştir. Ayrıca tarım yapılamayan toprakların fazlalığı da hayvan yetiştiriciliğine elverişli bir ortam hazırlamış ve millî servetin önemli bir kısmı da hayvan varlığından meydana gelmiştir.¹ Bu yönüyle büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık, üretim faktörleri içerisinde yer alan toprak, emek ve sermaye üzerinde önemli bir etki yaparak Osmanlı tarım ekonomisinin gelişimine katkı sağlamıştır. Ayrıca büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık, tarım sektörü yanında sanayi sektörü için de itici bir rol oynamıştır. Bilhassa sanayi sektörü açısından Osmanlı sanayisinin de temelini teşkil eden dokumacılık ve dericiliğin başlıca hammadde kaynağını hayvansal ürünler meydana getirmiştir.

Hayvancılık, Osmanlı ekonomik hayatında tarım ve sanayi sektörüne yapmış olduğu katkılar yanında Osmanlı ticari hayatında da önemli fonksiyonlar icra etmiştir. Bilhassa İstanbul'un ve ordunun et iâşesinin temini açısından küçükbaş hayvan ticaretine devlet tarafından oldukça ehemmiyet gösterilmiş ve bu işin organizasyonunu yapan celepler, Osmanlı Devleti'nin zengin kabul ettiği tüccar sınıfları içerisinde yer almıştır.² Bütün bunlara ek olarak hayvancılık üzerinden alınan vergiler devletin önemli gelir kalemleri arasında sıralandığından

¹ Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayınları, İstanbul 1998, s. 100-101.

² Antony Greenwood, *İstanbul's Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşan System*, Basılmamış Doktora Tezi, Chicago Üniversitesi, 1988, pp. 77.

hayvancılık, devlet tarafından teşvik edilen ve geliştirilen bir ekonomik faaliyet kolu olarak görülmüştür.

Osmanlı Devleti topraklarında genel olarak desteklenen hayvancılık faaliyetleri bilhassa İstanbul'un, ordunun ve Sarayın iâşesinin temin edildiği yerlerde daha da fazla önem kazanmıştır. Bunlar içerisinde İstanbul'u, Sarayı ve orduyu besleyen yerlerden olan Tekirdağ bölgesindeki büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetleri de devlet tarafından dikkate değer nitelikte görülmüştür. Çünkü Tekirdağ, kara ve deniz ulaşım imkânlarının elverişliliği ve İstanbul'a yakınlığından dolayı Osmanlılar Döneminde İstanbul ile bütünleşmiş ve orayı besleyen noktalardan biri olmuştur. Bu yönüyle İstanbul'un iâşesini bölgede temin etme ve daha ileri bölgede yapılan hayvancılık faaliyetlerinden elde edilen ürünleri İstanbul'a sevk etme noktasında Tekirdağ'a önemli görevler düşmüştür.

2. OSMANLI İKTİSADİ HAYATINDA BÜYÜKBAŞ VE KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIK

Osmanlı toplumunda tahıl üretiminden sonra gelen önemli bir ekonomik faaliyet olarak kabul edilen hayvancılık, Üsküdar'dan Anadolu içlerine ve İstanbul sur dışından Trakya'ya doğru kurulan çiftliklerin ve köylü işletmelerinin en büyük kazanç kaynağını oluşturmaktaydı. Bu faaliyet, tarımsal üretimden daha az emek sarfiyatı gerektirdiğinden üreticiler açısından daha kârlı bir uğraş olarak görülüyordu.³

Osmanlılarda gelir getirici boyutu bulunan hayvancılık, aynı zamanda ulaşımın vazgeçilmez bir unsuru olma işlevine sahipti. Taşıma teknolojisinin yeterli olmadığı devirlerde ulaştırma gerekleri bilhassa deve, at, katır, eşek gibi hayvanlara talep oluşturuyordu. Bunun yanı sıra gıda ihtiyacı için özellikle et ve süt ürünleri, halkın günlük tüketiminde zorunlu ihtiyaç maddeleriydi ve şehirlerde bile birçok aile sırf kendi ihtiyaçları için birkaç koyun, keçi, inek gibi sağmal hayvan beslemeyi tercih ediyordu.⁴

Osmanlı zirai yapısı içerisinde gerek yerleşik yaşamı benimseyenler gerekse göçebeler, hayvancılığın günlük hayatta faydasını gördükleri için hayvancılık faaliyetlerini aksatmamaya gayret ederlerdi. Bilhassa göçebeler, pazara dönük küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine ağırlık verirdi. Yerleşik çiftçilik yapan ve bu arada hayvan beslemek durumunda olan topluluklar ise daha çok, çift sürme ve taşıma işlerinde güçlerinden yararlanmak için büyükbaş hayvan yetiştirir ve onlardan sağladıkları ürünleri de çoğunlukla kendi tüketimleri için kullanırlardı.⁵

³ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 6. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, 221-222.

⁴ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 221.

⁵ Güran, *a.g.e.*, s. 100-101.

Osmanlılarda tüketimin karşılanması önemli bir meseleydi ve iâşe politikası gereği üreticiler, kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra ellerinde kalanı, özellikle zaruri tüketim maddelerini, belli bir nizama göre devletin belirlemiş olduğu yerlere göndermek durumundaydılar. Bu şekilde örgütlenen esnafın faaliyetleri ile o kazanın ihtiyacı karşılandıktan sonra üretim fazlası, ordu ve Sarayın ihtiyaçlarını gidermeye tahsis edilir, geri kalan kısmı da İmparatorluğun merkezi olan ve nüfusu 500.000'i aşan İstanbul'a sevk edilirdi. Bütün bu kademeli ihtiyaçlar giderildikten sonra kalan mallar ihtiyaç olan diğer bölge ve şehirlere gönderilirdi.⁶

Osmanlılarda temel tüketim maddesi ihtiyacını sorunsuz karşılamayı içeren iâşe sistemi içerisinde hayvancılığa da büyük işler düşmekteydi ve temel tüketim maddesi olan etin de ayrı bir yeri vardı. Osmanlılarda et ihtiyacı olan yerlerin başında ordu geliyordu. Ordunun ihtiyacı için bir taraftan farklı bölgelerden hayvan tedarik edilirken diğer taraftan da belli noktalarda miri hayvan besleniyordu. Rumeli taraflarında ve özellikle Edirne civarında deve vs. hayvanlar için hazinenin otlakları vardı ve buralarda ordunun ulaştırma ihtiyaçlarına yönelik hayvan yetiştiriliyordu.⁷

Osmanlı Devleti'nde hayvansal ürün ihtiyacının karşılanmasında ehemmiyet verilen yerlerden biri de Saray'dı. Sarayın ihtiyaçlarını karşılamak için görevliler bulunmaktaydı ve bilhassa Sarayın koyun eti tüketimi fazla olduğundan bu ihtiyacın sorunsuz karşılanması gerekiyordu. Koyunlar, Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinden temin edilirdi. Rumeli'deki birçok Balkan şehri ve Anadolu'nun doğusundaki bazı şehirler Saray mutfağının et ihtiyacının önemli bir kısmının karşılandığı yerlerdi.⁸

Osmanlı Devleti'nde Saray ve ordu dışında hayvansal ürünlere en fazla ihtiyaç hisseden yerlerin başında birer tüketim merkezi olan büyük şehirler geliyordu. Bu şehirler içerisinde ise başkent İstanbul'un ayrı bir yeri vardı ve başkent in muazzam nüfusunun ihtiyaç duyduğu ihtiyaç maddelerinin kesintisiz bir şekilde temin edilmesi gerekiyordu. Çünkü İstanbul bir tüketim, dağıtım ve dönüştürme merkeziydi.⁹ İstanbul'un tüketim ihtiyaçlarının karşılanması bakımından çevresine bağımlı olması ise kapsamlı bir iâşe sistemini ve tarım politikasını zorunlu hâle getiriyordu. İstanbul'un ihtiyaçları açısından üretim ve ulaşım açısından elverişli bir konuma sahip olan Tekirdağ ve çevresinde yapılan

---

⁶ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 4. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005, s. 61.

⁷ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 221.

⁸ Arif Bilgin, "Matbah-ı Âmire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 28, İstanbul 2003, s. 118.

⁹ Robert Mantran, *XVII. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında İstanbul*, çev. M. Ali Kılıçbay-E. Özcan, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s. 173-176.

büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetleri de bu açıdan devlet tarafından önemli görülüyordu.

3. OSMANLI İKTİSADİ HAYATINDA TEKİRDAĞ'IN ÖNEMİ VE TEKİRDAĞ'DA BÜYÜKBAŞ-KÜÇÜKBAŞ HAYVANCILIK FAALİYETLERİ

Osmanlı Devleti'nde idari bir merkez olan ve bunun yanında büyük bir nüfusu barındıran başkent İstanbul, tüketim açısından dışarı bağımlı olduğu için bu büyük şehrin ihtiyaçlarının sorunsuz şekilde karşılanması, bir devlet politikasını gerektirmiştir. Başkent'in ihtiyaçlarının karşılanmasında ise başkente yeterince mal arzı sağlayan ve ulaşım açısından elverişli yerler önem kazanmıştır. Bunlar içerisinde yer alan Tekirdağ ve çevresi de Osmanlı Döneminde bölgede üretilen ürünlerin ve malların toplandığı, kısa sürede ve ekonomik şekilde kara ve deniz yoluyla İstanbul'a sevk edildiği önemli bir merkez olarak varlık göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nin Klasik Döneminden itibaren İstanbul'un iâşesinin sağlanmasında Marmara sahillerinde bulunan başka yerleşmelere de benzeri işlevler yüklenmiştir ama özellikle burası İstanbul'a hizmet eden bir liman olarak ayrı bir vazife görmüştür. Ayrıca Tekirdağ-Rodosçuk Limanı, İstanbul dışında gerekli durumlarda Edirne'ye de hizmet etmiştir.¹⁰ Tekirdağ'ın Klasik Dönemde Osmanlı Devleti'nin başkentliğini yapan iki kent arasında yer alması ve devletin iâşeye gösterdiği hassasiyet, bu güzergâhta üretim ve ulaşım açısından elverişli bir konuma sahip olan Tekirdağ'a düşen rolü de artırmıştır. Tekirdağ'ın öneminin süreç içerisinde artması, kendisini idari yapıda da göstermiş ve yetki alanı süreç içerisinde devamlı genişlemiştir.

Osmanlılar tarafından Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın Rumeli'ye geçişinden hemen sonra fethedilen ve bu dönemde bir kasaba olup ilk dönem kaynaklarında "Nâhiye-i Tekfurdağı" diye kayıtlı olan Tekirdağ, XVI. yüzyılın ortalarına doğru iâşedeki önemine paralel olarak nahiye statüsünden çıkarılarak kaza olarak kaydedilmeye başlamıştır. Bu dönemlerde kazanın Rodosçuk, İncelik ve Banados olmak üzere üç nahiyesi mevcuttu. Tekirdağ kadısının kaza merkezi Rodosçuk'ta ikamet ettiği, İncelik'te ise bir kadı naibinin görev yaptığı bilinmekteydi.¹¹

¹⁰ Suraiya Faroqhi, "İstanbul'un İâşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı (16. – 17. Yüzyıllar)", *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II*, ODTÜ Gelişme Dergisi 1979 – 1980 Özel Sayısı, s. 139, 142.

¹¹ Hacer Ateş, *Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), s. 18-19.

Tekirdağ, kaza haline geldikten sonra birçok sancağa bağlanmış ve bu doğrultuda XVI. - XVIII. yüzyıllar arasındaki kaynaklarda Rumeli Eyaleti'nin Çirmen ve Gelibolu Sancağı'na,¹² 1812 yılından itibaren de Silistre Eyaleti'nin Vize Sancağı'na tabi olarak varlık göstermiştir.¹³ Tanzimat süreciyle birlikte ise idari anlamda büyüyen Tekirdağ, artık Edirne Eyaleti'ne bağlı bir sancak statüsüne kavuşmuştur.¹⁴ 1867 Tarihli vilayet yapılanmasıyla da Edirne Vilayeti'ne bağlı sancak görünümünü devam ettiren Tekirdağ; Vize, Lüleburgaz, Midye, Hayrabolu, Malkara ve Çorlu kazalarının bağlı bulunduğu Doğu Trakya bölgesinde oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Sancak mutasarrıfının da ikamet ettiği ve bölgenin iâşe sevkiyat merkezi de olan Tekirdağ merkez kaza ise bu dönemde sancağın idari merkezi olma pozisyonunu sürdürmektedir.¹⁵ 1880'lere doğru gelindiğinde ise Edirne Vilayeti'ne bağlı Kırklareli Sancağı'nın oluşturulmasıyla Vize, Lüleburgaz ve Midye kazalarının Kırklareli'ne bağlanması, Tekirdağ Sancağı'nın topraklarının azalmasına neden olmuştur. Ancak topraklarının azalmasına rağmen göçlerle birlikte nüfusu artan Tekirdağ; verimli topraklara sahip Çorlu, Hayrabolu ve Malkara kazalarıyla önemli bir tarım ve hayvancılık merkezi olarak sancak statüsünü Cumhuriyet Dönemine kadar devam ettirmiştir.¹⁶

Osmanlı Klasik Döneminden itibaren Tekirdağ ve çevresine atfedilen bu önem, kendini hayvancılık alanında da hissettirmiştir. Bilhassa küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık, Osmanlı genelinde olduğu gibi Tekirdağ ve çevresindeki bilhassa kırsal kesimde tahılların hemen arkasından gelen bir ekonomik faaliyet kolu olarak sürdürülmüştür.

Osmanlı Klasik Döneminde iâşe sistemi çerçevesinde hayvancılık faaliyetleri itibarıyla fazla üretimi İstanbul'a gönderen Tekirdağ ve civarı, XIX. yüzyıl ortalarında da aynı işlevini devam ettirmiştir. XIX. yüzyıl ortalarında başkentin ihtiyacını karşılamak üzere çeşitli miri küçükbaş ve büyükbaş hayvanların beslenerek tüketim için canlı hayvan şeklinde düzenli olarak İstanbul'a

¹² Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, *Osmanlı Yer Adları I: Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve Abdullah Sivridağ, Ankara 2013, s. 21, 45; Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *İbnülemin Timar ve Zeamet (İE.TZ)*, nr. 11/1095, 16/03/1118; BOA, *Ali Emiri Abdülhamid I (AE.SABH.I)*, nr. 119/8086, 04/05/1199; BOA, *Cevdet Askeriye (C.AS)*, nr. 134, 18/Ca/1204.

¹³ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2006, s. 422, 484.

¹⁴ BOA, *Nüfus Defteri (NFS.d)*, nr. 4013, 29/12/1254; BOA, *NFS.d*, nr. 3971, 29/12/1255; BOA, *Cevdet Dâhiliye (C.DH)*, nr. 168/8398, 29/Z/1255.

¹⁵ Salname-i Vilayet-i Edirne 1293, s. 138-147; Salname-i Vilayet-i Edirne 1301, s. 112-113.

¹⁶ Salname-i Vilayet-i Edirne 1309, s. 355-374; Salname-i Vilayet-i Edirne 1310, s. 658. Salname-i Vilayet-i Edirne 1317, s. 215-240.

nakledilmesi bunun göstergelerindedir.¹⁷ Diğer taraftan XIX. yüzyılın ikinci yarısında ipe sistemi her ne kadar önemini kaybetse de bu süreçte bölge hayvancılığına devlet tarafından stratejik bakılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Çünkü XIX. yüzyılın ikinci yarısında tarım ve hayvancılıkta reform çabalarının uygulandığı pilot bölgelerden birini de Tekirdağ ve çevresi oluşturmuştur. Buna örnek olarak verimli bir cins olan İspanya koyunlarının Osmanlı'da yetiştirilmesi için Tekirdağ Hayrabolu civarının pilot bölge olarak seçilerek deneme çalışmalarının yapılması zikredilebilir.¹⁸ Ayrıca bazı hayvan cinslerinin ıslah edilmesi de bu dönemde bölgede görülen yeniliklerdendir.¹⁹ Yine hayvan sağlığının iyileştirilmesi ve hayvan verimini artırmaya yönelik çabalar kapsamında hayvancılık alanında eğitilmiş kişilerin istihdam edilmesinin yanı sıra, ilaç, aşı gibi yeni yeniliklerin tatbik edilmesi, bölge hayvancılığı açısından önemli sayılabilecek gelişmelerdendir.²⁰

3.1. Tekirdağ'da Büyükbaş Hayvancılık

Osmanlılarda hayvancılık faaliyetlerinin ağırlıklı kısmını küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık oluşturmuştur. Küçükbaş hayvanların aksine büyükbaş hayvanlar, ağırlıklı olarak yük ve çift hayvanı olarak yetiştirilmiş ve bu sıfatla genellikle vergiden muaf ve kayıt dışı kalmıştır. Aynı zamanda büyükbaş hayvanlar ekonomik açıdan yüksek bir değere sahip olduğundan kırsal toplumun geneli tarafından beslenememiştir. Örneğin mandalar, güçlü ve kuvvetli olmaları nedeniyle çiftçiler arasında genellikle çift sürmek için kullanılmış ancak muhtemelen küçük bir köylü azınlığı buna sahip olabilmıştır.²¹

Osmanlı zirai hayatının genelinde olduğu gibi Tekirdağ'da da büyükbaş hayvanlar ağırlıklı olarak büyük işletmelerde beslenerek süt ve süt ürünleri sağlamanın yanında yük taşıma ve çift sürme işlerinin vazgeçilmez vasıtası

¹⁷ Trakya'da yer alan kazalar, devletin ihtiyacı olan hayvanların beslendiği ve otlatıldığı yerlerdir. BOA, *Cevdet Nafia (C. NF)*, nr. 7/307, 06/C /1252; BOA, *Cevdet Maliye (C.ML)*, nr. 524/21430, 29/Z/1252.

¹⁸ İspanya'da verimli bir küçükbaş hayvan cinsi olan Merinos koyunları Hayrabolu bölgesinde numune olarak yetiştirilmişti. Ancak bu hayvanların iklim şartlarına uyum sağlamakta zorlanması üzerine birçoğu telef olmuştu bkz. BOA, *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A. MKT. NZD)*, nr. 204/88, 13/R/1273.

¹⁹ 1891-1897 yılları arasında Hayrabolu kazasındaki bazı çiftliklerde Macar, Ulah ve Rus cins at ve kısıraklarından alınarak beygirlerin yanı sıra manda cinslerinin ıslah edilmeye çalışılması bunlardan bazılarıdır bkz. Hayrabolulu Caferzade Mehmet Tevfik, *Tarihte Hayrabolu ve Çevresi*, haz. Aydın Oy, s. 44.

²⁰ BOA, *DH. MKT*, No: 1668/150, 27/S/1307; BOA, *Dahili Mektubat (DH. MKT)*, nr. 2192/132, 09/Z/1316.

²¹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Emine Sonnur Özcan (çev.), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006, s. 74-75.

olmuşlardır. Bu kapsamda 1762-1768 yılları arasında Tekirdağ'da bazı hayvanların adet başına akçe değerlerine bakıldığında; karasığır öküzü 1500 akçe, karasığır ineği ma'a buzak 600 akçe, karasığır tosunu 1000 akçe, bargir (beygir) 1800 akçe, câmus ineği ma'a malak 1800 akçe, karasığır düğesi 1000 akçe ve câmus düğesi 1200 akçe değerinde idi.²² Belirtilen dönemlerde kırsal alanda geçimlik ziraat yapan bir çiftçinin ortalama servet değerinin 10.000-15.000 akçe arasında olduğu göz önüne alındığında özellikle camus, beygir gibi hayvanlara çoğu çiftçinin kolay kolay sahip olamadığı anlaşılmaktaydı. Bu bakımdan tereke kayıtlarına göre büyükbaş hayvancılığın, daha çok, çiftliklerde yapıldığı görülmektedir.²³

Osmanlı Devleti'nde büyük çiftliklerde hayvancılığı cazip kılan birçok faktör vardı. Üretimi sürdürmek yüksek maliyetli ve pek çok bölgede tarımsal emek açığı olduğu için toprak sahipleri çiftliklerini komşu köylerin öküz ihtiyacını karşılayacak, yakınındaki kasabalara süt ve süt ürünleri sağlayacak sığır çiftliklerine ve mandıralara dönüştürmeyi tercih ediyorlardı. Bu tür çiftliklerin kâr oranları çok daha yüksekti ve daha çok şehirlerin yakınlarında yer alıyorlardı.²⁴

XIX. yüzyıl öncesinde iâşe açısından önemini koruyan Tekirdağ ve civarında özellikle çiftlik işletmelerinde yaygın olan büyükbaş hayvancılık, XIX. yüzyılda da değerini korumuştur. Nitekim 1844-1845 yılları verilerine göre örnek olarak ele alınan çiftliklerdeki hayvan varlıkları incelendiğinde büyükbaş hayvan besiciliğinin cazip olmaya devam ettiği anlaşılmaktadır.²⁵ Bölgedeki çiftlik

²² 1751 Numaralı Rodoscuk Şer'iyye Sicili, nr. 10/b; 1762-1768 yılları arasına ait Rodoscuk Şer'iyye Sicilinin transkripsiyonu için bkz. Emine Cengiz, *1751 No'lu Rodoscuk (Tekirdağ) Şer'iyye Sicili Transkripsiyon ve Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2008).

²³ 1751 Numaralı Rodoscuk Şer'iyye Sicili, nr. 27/b - 42/b; XVIII. yüzyılda özellikle Trakya civarında büyük çiftlik işletmelerinin oluşumunu ve bu çiftliklerdeki hayvancılığı göstermesi açısından Tekirdağ (Rodoşcuk) kazası Hasunlu karyesinde bölgede oldukça önemli ve üst düzeyde devlet görevinde bulunmuş olan Edirne Bostancıbaşı El-Hac Veliyüddin bin Habib'e ait çiftlik örnek olarak gösterilebilir. Buna göre, çiftliğin toplam değeri içerisinde gayrimenkuller önemli yer tutmaktadır. Bunlar içerisinde çiftlik evlerinin değeri çiftliğin toplam ekonomik değerinin yaklaşık %55'ini oluşturmaktadır. Hayvancılık bakımından ise bu çiftlikte küçükbaş hayvandan ziyade büyükbaş hayvanların mevcudiyeti dikkat çekicidir. 8 karasığır ineği, 9 tosun ve 20 tosun ve 11 camus öküzünün toplam değeri 41.200 akçeye ulaşmakta, bu da çiftliğin toplam değerinin yaklaşık %15'ine tekabül etmektedir bkz. 1751 Numaralı Rodoscuk Şer'iyye Sicili, nr. 18/a - 20/a.

²⁴ Halil İnalçık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2009. s. 27.

²⁵ Bu kapsamda Sarılar Hacı İbrahim Ağa çiftliğine bakıldığında çiftlikte mevcut hayvanların tamamının büyükbaş ve toplam sayısının 80 olduğu görülmekle birlikte, tarla ekim ve yük işlerinde kullanılan hayvanlar çıkarıldığında geriye kalan hayvanların

envanterleri genel olarak değerlendirildiğinde bu çiftliklerin onlarca büyükbaşa sahip olması ve bunların da çiftliklerin toplam varlıklarının önemli kısmını oluşturması, büyükbaş hayvancılığın küçük köylü işletmelerden ziyade çiftlikler için önemli bir ekonomik faaliyet olduğuna işaret etmektedir.

3.2. Tekirdağ'da Küçükbaş Hayvancılık

Osmanlı ekonomik hayatında koyun eti, halkın tüketiminde ayrı bir yere sahip olduğundan et tedariki devlet açısından önemli bir iase meselesi olarak kabul edilmiştir. Bilhassa büyük şehirlerin birer et tüketim merkezi olması, buralara düzenli şekilde et temin edilmesini gerekli kılmıştır.²⁶

Osmanlı iase meselesinde en önemli hususların başında İstanbul'un ihtiyaçları geliyordu. Ülkenin diğer yerlerinde olduğu gibi Trakya civarında da İstanbul şehrinin ihtiyaçlarına yönelik önemli sayılabilecek miktarda koyun yetiştiriliyor ve bunlardan birisi de Tekirdağ (Tekfurdağı) idi.²⁷ Bu kapsamda Tekirdağ köylerinin hemen hemen hepsinde adet-i ağnam vergisinin alındığına dair kayıtlar bulunması, küçükbaş hayvancılığın bölgede yaygınlığına işaret ediyordu.²⁸

Tekirdağ kırsal kesiminde küçükbaş hayvancılık, küçük köylü işletmeleri tarafından yapılan bir ekonomik faaliyet olmakla birlikte Tekirdağ'ın birçok yerindeki çiftliklerde de miri küçükbaş hayvanlar beslenmekteydi.²⁹ Bölgede

---

neredeyse yarısının süt ve süt ürünleri sağlayan büyükbaşlardan oluştuğu görülmekteydi. Nitekim çiftliğin peynir hâsılatına bakıldığında toplam hâsılatın 1200 guruşa ulaştığı tespit edilmekteydi. Bu da çiftlikteki toplam buğday hâsılatının yaklaşık olarak %27'lik kısmına tekabül etmekteydi. Yine Sarılar'da bulunan İbrahim Ağa çiftliğinde de büyükbaş hayvanların sayısı 124'e ulaşmakta ve aynı şekilde peynirden elde edilen hâsılat 1200 guruş civarında seyrederek toplam buğday hâsılatının %18'ine karşılık gelmekteydi bkz. BOA, *Maliye Nezareti Varidat-Temetuat Defterleri İslâm Der Kazâ-i Tekfurdağı (ML. VRD. TMT)*, nr. 05471; Tekirdağ bölgesindeki çiftliklerin hayvan varlığına örnek teşkil etmesi açısından büyük tarımsal işletme olan Çorlu Türkmanlı çiftliğinin hayvan varlığı ele alındığında burada da büyükbaş hayvancılığın cazip olduğu tespit edilmektedir. Bu çiftlikte büyükbaş hayvanların yaklaşık olarak dörtte biri zirai ekim işlerinde kullanılan hayvanlardan oluşurken diğerleri yük taşıma ve süt ürünleri sağlayan hayvanlar şeklinde sıralanmaktadır bkz. BOA, *ML. VRD. TMT*, nr. 05505.

²⁶ Tüketim açısından tamamen dışa bağımlı olan İstanbul'da kişi başı ortalama tüketilen koyun ve kuzu eti miktarının XIX. yüzyılın ilk yarısında yıllık 15-20 kg arasında olduğu tahmin ediliyordu. Ortalama olarak tüketilen bu miktar, et tedarikinin ne kadar önemli bir mesele olduğunu gösteriyordu bkz. Ahmet Uzun, *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 28.

²⁷ Ahmet Tabakoğlu ve Büşra Karataşer, "İstanbul'un İaşesinde Trakya Bölgesinin Rolü", *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2017/1, Namık Kemal Üniversitesi Yayını, Tekirdağ 2017, s. 15.

²⁸ Ateş, *a.g.t.*, s. 275.

²⁹ Faroqhi, "İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ-Rodoscuk Limanı (16. – 17. Yüzyıllar)", s. 150; Trakya civarında Tekirdağ kazası ve çevresi dışında özellikle Kırklareli'nde (Kırkkilise)

beslenen bu küçükbaş hayvanlar, belli bir nizam çerçevesinde satın alınarak Trakya sağ kolu üzerinden İstanbul'a sürüler hâlinde getirilir ve İstanbul'daki salhanelerde kesilerek İstanbul halkının tüketimine sunulurdu.³⁰ Burada devlet, özellikle et üzerinde meydana gelen kaçakçılığı önlemek için mubayaa edilen hayvanları Yedikule salhanesine canlı olarak getirerek kesim işlemini yapmayı tercih ederdi.³¹ Ayrıca bölgeden İstanbul'a sadece canlı hayvan gönderilmekle kalmaz, bu hayvanların ihtiyacı olan arpa ve yem de gönderilirdi.³²

Trakya'da beslenen küçükbaş hayvanlar bölge halkının kendi ihtiyacı ve İstanbul'un ihtiyacının yanı sıra Rumeli'de sefer zamanlarında askerî iâşesi için de önemli bir rol oynar ve burada beslenen koyunlar daha iç kesimdeki Çorlu, Bergos (Lüleburgaz) ve Pınarhisar yakınlarındaki askerî menzil noktalarına sevk edilirdi.³³ Ayrıca Osmanlı donanmasında etin temin edildiği yerlerden birisi de yine Tekirdağ ve çevresiydi.³⁴ Bütün bu faktörlerden dolayı Tekirdağ'da küçükbaş hayvancılık hem halkın kendi ihtiyacı hem de İstanbul'un, Sarayın ve ordunun zaruri gıda ihtiyaçları açısından XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar önemini korumuştur. Daha sonra ise iâşe sistemi XIX. yüzyılın ikinci yarısında önemini kaybetmiş olsa da küçükbaş hayvancılık Tekirdağ ve çevresinde, özellikle kırsal kesimde bir ekonomik faaliyet kolu olarak sürdürülmüş ve koyun varlığı hayvancılığın ağırlıklı kısmını oluşturmaya devam etmiştir.

---

başkent için yaygın şekilde koyun yetiştirilirdi. Bazı çiftlik sahiplerinin ellerinde oldukça fazla koyun bulunduğunu gösteren belgeler bulunmaktadır. Hatta bir kişinin elinde 4.000 koyun olması görülmemiş bir durumdu bkz. Faroqi, *a.g.e.*, s. 150-151.

³⁰ Ahmet Refik Altınay, *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, haz. Abdullah Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 114, 126, 139-143.

³¹ Ruh-ı Hızırın yaklaşması üzerine İstanbul havalisinde ve Çorlu, Silivri gibi kazalarda bulunan kuzuların toplanarak Yedikule salhanelerinde bahasıyla satılması hususunda emirname hakkında bkz. BOA, *Cevdet Belediye (C. BLD)*, nr. 49/2424, 08/R/1227.

³² "... mîrî arpa iştirâsına memûr olan Ahmed Ağa zîde kadruhû bade's-selâm inhâ olunur ki mîrî koyunlara iştirâ olunan arpadan iki bin keyl arpa virilmek fermân olunub...mîrî koyun için iki bin kîl-i İstanbulî arpa teslim idüb tereddüt etmeyesiz" 1596 Numaralı Rodoscuk Şer'iyye Sicili, nr. 37/2, 40/3. 1661 yılına ait Rodoscuk Şer'iyye Sicilinin transkripsiyonu için bkz. Necla Bostancı, *1596 Numaralı Rodoscuk (Tekfurdağı) Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

³³ BOA, *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566)*, Özet-transkripsiyon, haz. Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu ve diğerleri, Ankara 1994, Hüküm nr. 1092, 1153, 1588,1591; 1596 Numaralı Rodoscuk şer'iyye Sicili, Hüküm nr. 50/6.

³⁴ Tabakoğlu ve Karataşer, *a.g.m.*, s. 15.

3.3. Tekirdağ'da Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Varlığı

Osmanlı Klasik Döneminden itibaren Tekirdağ (Rodoscuk) ve çevresinde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık hem küçük köylü işletmelerinde hem de büyük zirai işletmelerde yaygın yapılan bir faaliyet olarak görülmüştür. Bunlar içerisinde bilhassa büyükbaş hayvancılık çiftlik işletmelerinin önemli servet kaynağını oluştururken, küçük köylü işletmelerinde kendi ihtiyacını giderecek çift koşum hayvanlarından fazlasına pek rastlanmamıştır. Küçükbaş hayvancılık açısından duruma bakıldığında ise küçük köylü işletmelerinde küçükbaş hayvancılığın yaygın olarak yapıldığını, ağnam vergisinin köylülerin temel bir vergisi olarak tahsil edilmesinden anlamak mümkündür.³⁵

Tekirdağ'da hayvan varlığının miktarına ve devletin özellikle küçükbaş hayvanlar üzerinden elde etmiş olduğu gelirin hangi düzeyde olduğuna ilişkin verilere XIX. yüzyılın sonlarını kapsayan Edirne vilayet salnameleri üzerinden daha ayrıntılı ulaşılabilmekte olup Tekirdağ merkez kaza, Çorlu, Malkara ve Hayrabolu kazalarını da içine alan sancağın toplam büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı Tablo 1'de gösterilmiştir.

---

³⁵ BOA, *ML. VRD. TMT. (İslâm Der Kazâ-i Tekfurdağı)*, nr. 06397; Tekirdağ'da büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın dikkate değer niteliğine ilişkin durum, bölgedeki diğer kazalar için de geçerlidir. Örneğin Çorlu geneli üzerine yapılan bir çalışmaya göre, hayvancılık gelirleri toplam tarımsal gelirler içerisinde %8 civarında bir orana sahip olup tarımsal üretimden sonra ikinci sırada gelmektedir bkz. Kaya Bayraktar, "1844 Yılı Temettuat Sayımlarına Göre Çorlu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 171, Kasım-Aralık 2007, s. 181; Yine XIX. yüzyıl ortalarında Çatalca'da yapılan bir sayıma göre Çatalca kazası nüfusunun 4,2 milyon guruş olarak değerlendirilen maddi servetlerinin üçte birini hayvan varlığı oluşturmaktadır bkz. Güran, *a.g.e.*, s. 100.

Tablo 1. *Tekirdağ Sancağı'nda Büyükbaş ve Küçükbaş Hayvan Varlığı (1891)*

Hayvan Türleri	Hayvan Sayısı	Toplam İçindeki Oranı (%)	Hayvan Türleri	Hayvan Sayısı	Toplam İçindeki Oranı (%)
Koyun	167.999	66,4	Karasığır İneği	8.675	3,4
Keçi	45.058	17,8	Malak	2.050	0,9
Öküz	13.661	5,2	At	2.812	1,1
Manda	2.347	0,9	Eşek	1.412	0,6
Dana	3.422	1,3	Katır	13	0,01
Manda Boğası	160	0,1	Deve	43	0,04
Sığır Boğası	301	0,1	Hergele	1,180	0,5
Manda İneği	4.000	1,6	Toplam	253.133	100

Kaynak: Salname-i Vilayet-i Edirne 1310, s. 661, 668.

Tablo 1'e göre XIX. yüzyılın son zamanlarına ilişkin Tekirdağ Sancağı'nın hayvan varlığına bakıldığında Tekirdağ ve bağlı bulunan yerlerde hayvancılık faaliyetinin ekonomik bir uğraş alanı olduğu görülmektedir. Buna göre büyükbaş ve küçükbaş hayvanlarından oluşan hayvan grupları içerisinde toplam hayvan varlığının 253.133'e ulaştığı, koyun ve keçiden oluşan küçükbaş hayvan sayısının ise yaklaşık olarak toplam hayvanların %84'lük kısmına denk geldiği tespit edilmektedir. Küçükbaş hayvanların ekonomik değerinin büyükbaş hayvan türlerine göre daha uygun olmasının, geçimlik ziraatla uğraşan ahalinin küçükbaş ilgi duymasında belli bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yine Tablo 1'e göre büyükbaş hayvanların ise toplam hayvan varlığının %16'sını oluşturduğu, bunun da kendi içinde yaklaşık olarak %14'ünün sığır grubu, %2'sinin de yük hayvanlarından oluştuğu görülmektedir.

Tekirdağ ve Trakya genelinde hayvancılığı etkileyen en önemli hadiselerden birisi de XIX. yüzyılın sonlarında zorunlu göçler yoluyla gelen nüfusun bu bölgede iskân edilmesidir. Nitekim göç meselesine bağlı nüfus artışı, hayvan varlığı sayısında da bir miktar artışa neden olmuş ve buna ilişkin durum Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Tekirdağ Sancağı'nda ve Osmanlı Devleti'nde Büyükbaş-Küçükbaş Hayvan Varlığı (1907)

Hayvancılık Alanı	Hayvan Türleri	Tekirdağ Sancağı			Osmanlı Geneli *	
		Hayvan Sayısı	Tekirdağ İçindeki Oranı %	Tekirdağ'ın Osmanlı İçindeki Oranı %	Hayvan Sayısı	Toplam İçindeki Oranı %
Büyükbaş	Sığır	29.232	8,2	0,8	3.808.656	9,6
	Öküz	26.305	7,3	1,1	2.332.894	5,9
	Manda	3.755	1,1	0,8	449.419	1,2
	Koşu Mandası	3.726	1,1	1,2	313.900	0,8
	At	8.142	2,3	0,9	855.128	2,1
	Katır	117	0,05	0,1	131.503	0,2
	Eşek	4.274	1,1	0,3	1.251.632	3,0
	Deve	165	0,05	0,1	167.468	0,3
	Domuz	1.881	0,6	2,8	66.818	0,1
Küçükbaş	Koyun	237.050	66,6	1,4	16.925.470	42,8
	Kıl keçisi	43.384	12,1	0,5	9.605.079	24,4
	Tiftik keçisi	-	-	-	3.842.933	9,7
Toplam		355.985	100	0,9	39.516.614	100

Kaynak: Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, *1323 Senesi Avrupay-i Osmanî Ziraat İstatistiği*, Dersaadet, 1326. ss. 70-85; Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, *1325 Senesi Asya ve Afrikay-i Osmanî Ziraat İstatistiği*, Dersaadet, 1327, ss. 165-175. * Osmanlı Devleti toplam verileri bugünkü Türkiye sınırları üzerinden hesaplanmış ve 1909 verileri esas alınmıştır.

Tablo 2'den de anlaşılacağı gibi XX. yüzyıl başlarında Tekirdağ Sancağı ve Osmanlı Devleti'nde hayvan miktarı açısından ağırlıklı grubu küçükbaş hayvanlar oluşturmaktadır. Tekirdağ'da hayvanların yaklaşık olarak %79'u küçükbaş iken Osmanlı genelinde bu oran yaklaşık olarak %77'dir. Tekirdağ Sancağı'nda özellikle

küçükbaş hayvanlar içerisinde yer alan koyunun toplam hayvan varlıkları içinde % 66,6 oranında yer alması dikkat çekicidir. Bu durum 1891 oranları ile paralellik oluştursa da aradan geçen kısa süre zarfında koyun varlığı %30 civarında artış göstermiş, keçi sayısı ve oranında ise herhangi bir artış yaşanmamıştır. Bu da bölgede iskân edilen göçmen nüfusun arazi yapısına uygun olmayan keçi yerine koyun beslemeyi tercih ettiğini göstermektedir.

Tablo 2'ye göre toplam hayvan varlığı içerisinde büyükbaş hayvanların oranlarının Tekirdağ ve Osmanlı genelinde birbirine yakın seyrettiği görülmüştür. Buna karşılık Tekirdağ Sancağı'nın idari sınırlarında 1891 ile 1907 arasında bir değişiklik yaşanmamasına rağmen çift koşum hayvanı miktarında 1891 yılına kıyasla yaklaşık olarak %100 oranında artış kaydedilmesi, göçmen iskânının bölge topraklarının işlenmesine olumlu katkı yaptığını ortaya koymaktadır. Tablo 2'de dikkati çeken hususlardan biri de domuz sayısıdır. Ülke içerisinde yetiştirilen toplam domuzların yaklaşık olarak %2,8'lik kısmını Tekirdağ karşılamıştır. Domuz payının genel ortalamasının bu kadar üzerinde seyretmesinde ise Tekirdağ'ın gayrimüslim ağırlıklı demografik yapısı göz önünde bulundurulmalıdır.

4. TEKİRDAĞ'DA HAYVANCILIĞA DAYALI SANAYİ VE TİCARİ FAALİYETLER

Osmanlı Klasik Döneminde genellikle kırsal alanda yaşayan nüfus, giyim eşyaları ve tarım aletleri gibi ihtiyaçlarını büyük ölçüde kendi üretimleriyle karşılardı. Özellikle yün ve pamuk, köylü kadınlar tarafından önce iplik daha sonra hemen her köy evinde bulunan el tezgâhlarında kumaş hâline getirilirdi. El emeğine dayanan sanayii sistemi, pamuklu dokumacılık gibi tarımla veya deri işlemeciliği, ipekli ve yünlü dokumacılık gibi hayvancılıkla yakın bir ilişki içerisindeydi.³⁶

Osmanlı Döneminde başta Edirne olmak üzere Trakya'daki diğer yerleşim merkezlerinde dokumacılık gelişme kaydetmişti. Dokumacılığın üretim ve pazarlama boyutuyla bölgede gelişiminde panayırların şüphesiz önemli katkısı vardı. Dokunan malların önemli kısmı, Tekirdağ İskelesi vasıtasıyla başka bölgelere satılırdı.³⁷ Bölgede ulusal ölçekte kurulan panayırlar yanında yerel ölçekte işlev gören pazarlar da bulunurdu. Bunlar içerisinde "Nefs-i Tekfurdağı" denilen merkez kazada kurulan "Kömür Pazarı"

³⁶ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 222.

³⁷ BOA, *Sadaret Mektûbi Kalemi*, (A. MKT), nr. 106/43, 21/M/1264 (1848); Bölgede kurulan büyük panayırlardan olan Uzuncaâbad-ı Hasköy panayırına Bursa ve Isparta tüccarı tarafından getirilerek pazarlanan mallar içerisinde dokuma ürünlerinin yaklaşık olarak %88,5 oranında önemli bir paya sahip olduğu görülmekteydi bkz BOA, *Cevdet İktisat*, nr. 1767, 28/S/1211

adı ile anılan pazar, her hafta Pazartesi ve Cuma ve günlerinde çeşitli büyükbaş ve küçükbaş hayvanların alınıp satıldığı bir hayvan pazarı niteliğindedir.³⁸

Osmanlı Klasik Döneminde Tekirdağ (Rodoscuk), imal edilen çeşitli ürünlerin nakledildiği bir merkez olarak dikkati çektiğinden hayvancılığa dayalı bazı ürünler, İstanbul piyasası için de önemli görülürdü. Bunların başında mum farklı bir yere sahipti. Balmumu oldukça değerli ve nadir bir mal olduğundan, günlük olarak kullanılan mumların çoğu kesilen hayvanların içyağlarından yapılırdı. Bu imalathaneler, sadece İstanbul'daki sivil piyasa için çalışmakla kalmaz, aynı zamanda Saray ve yeniçeriler için de mum üretirlerdi.³⁹ Tekirdağ mum imalathanelerinde (şemhane) dikkati çeken hususlardan birisi de mum üretimi yapan esnafın önemli kısmının Gayrimüslim tebaadan oluşmasıdır. Ayrıca Müslüman bazı idarecilerin de Gayrimüslim esnafla ticari ortaklık kurdukları ve önemli miktarda mal varlıklarına ulaştıkları yine tereke kayıtlarında tespit edilen hususlardandır.⁴⁰

Tekirdağ ve çevresinde hayvancılığa dayalı imalat ve ticaret faaliyetleri içerisinde hatırı sayılır nitelikte olanlar arasında deri, kürk ve yapağı da yer almaktaydı. Özellikle Edirne ve Tekirdağ-Rodoscuk İskelesi arasında ticarete de konu olan bu mallar sadece İstanbul'a gönderilmekle kalmıyor ayrıca dışarı da ihraç edilebiliyordu.⁴¹

Tekirdağ'da üretilen ve İstanbul için kıymetli olan mumculuk, dericilik ve yünlü dokumacılık gibi hayvancılığa dayalı imalat faaliyetlerinin, iâşe sisteminin önemini kaybetmeye başladığı XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar aynı şekil ve yöntemlerle devam ettiği ve devletin de bunlardan gelir elde ettiği anlaşılmaktaydı.⁴² Ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru geldiğinde artık fabrika sistemine geçiş aşamaları Tekirdağ'da da

³⁸ Salname-i Vilayet-i Edirne 1310, s. 670.

³⁹ Faroqhi, *a.g.m.*, s. 150.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. 1579 Numaralı Rodosçuk Şer'iyeye Sicili, nr. 42; 1579 Numaralı Rodosçuk Şer'iyeye Sicilinin transkripsiyonu için bkz. Agron İslami, *1579 Numaralı Rodosçuk (Tekfurdağı) Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010); 1751 Numaralı Rodosçuk Şer'iyeye Sicili, nr. 34/b.

⁴¹ Sicil kayıtlarına göre Dubrovnik ve Ceneviz tüccarlarının Rodosçuk İskelesi'nden işlenmiş derinin yanı sıra daha çok ham deri, kürk ve yapağı satın aldıkları anlaşılmaktadır bkz. Hacer Ateş, "Kuzey Marmara'da Bir Liman Kentinde Ticaret: XVI. Yüzyılda Tekirdağ-Rodosçuk Limanı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, Temmuz 2013, s. 31.

⁴² BOA, *Cevdet Maliye*, nr. 8981, s. 5.

görülmüş ve bu geleneksel imalat sistemi de yerini fabrikalara bırakmaya başlamıştı.⁴³

5. TEKİRDAĞ'DA HAYVANCILIK ÜZERİNDEN DEVLETİN ALMIŞ OLDUĞU VERGİLER

Osmanlı vergi sistemi, İslam hukukuna dayanan şer'î hukuk yanında şer'î hukukun düzenlemediği alanlarda günün koşullarına göre idarecilerin takdir yetkisine bırakılan örfî hukuk sisteminin belirlemiş olduğu esaslara dayanmaktadır.⁴⁴ Bu vergi sistemine göre hayvancılık alanında çeşitli vergiler alınmaktaydı. Bunlar genel hatlarıyla otlak resmi, yaylak ve kışlak resmi, ağıl resmi ve ağnam resmiydi. Özellikle hayvancılık üzerindeki vergiler içerisinde ağnam resminin ciddi bir ağırlığı bulunmaktaydı.⁴⁵

Osmanlı Devleti sınırlarında hayvancılık üzerinde alınan ve şer'î vergilerden sayılan ağnam vergisine bazı Osmanlı sancak kanunnamelerinde âdet-i zekât da denmekteydi.⁴⁶ Ağnam vergisi (resmi), merkez hazinesine ait bir koyun-keçi vergisiydi. Tımar kesiminde alınan koyun-keçi vergileri dirlik sahiplerine aitti. Padişah veya vezir haslarında âdet-i ağnam olarak bir koyundan bir akça şeklindeydi. Sair tımar ve zeametlerle, beylerbeyi ve sancakbeyi haslarında ve vakıflarda ise iki koyundan bir akça alınırdı.⁴⁷ Ancak bu miktar, bölgelerin özelliklerine göre değişiyordu.⁴⁸ Ağnam vergisi, Tekirdağ köylerinde ise her iki koyuna bir akça resm-i ganem ve her 300 koyuna 5 akça resm-i ağıl şeklinde tahsil

⁴³ Tekirdağ'a ilişkin salname kayıtlarına göre Tekirdağ Sancağı dâhilinde 1 salhane, 2 balikhane ve 3 mumhane üretimlerine devam etseler de Klasik Dönemden beri ürettiklerini İstanbul'a gönderen bu tesislerin üretim kapasiteleri giderek düşmeye başlamıştı bkz. Salname-i Vilayet-i Edirne 1310, ss. 662, 677, 686, 695.

⁴⁴ Halil İnalçık, "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, 2. Baskı, Eren Yayınları, İstanbul 1996, s. 26.

⁴⁵ Ağnam resmine, bazı kanunnamelerde resm-i merai, bazılarında resm-i ganem ve bir kısmında da koyun resmi denilmekteydi bkz. Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı V, Ankara 1947, s. 483-511; Hayvanlardan alınan vergiler, Osmanlı bütçelerinde çoğu kere dördüncü gelir kalemi olarak kaydedilmekteydi bkz. Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 222.

⁴⁶ Feridun Emecen, "Ağnam Resmi", *DİA*, C. 1, 1988, s. 478.

⁴⁷ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 205.

⁴⁸ Örneğin Vidin Sancağı'nda üç koyundan bir akçe, İmroz ve Limni adalarında ise koyun başına birer akçe alınmaktaydı. Emecen, *a.g.m.*, s. 478.

edilir, vergilendirme bahar aylarında yapılır ve kazadaki koyun ile kuzular Nisan başında sayılırdı.⁴⁹

Osmanlı Devleti'nde birçok bölgede tımarlar üzerinde ağnam resmi olarak benzer şekilde akça alınmasına ve Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında bir ayırım olmamasına rağmen sürülerin miktarı üzerinde alınan vergilerde bazı dönemlerde farklılıklar göze çarpardı. Ayrıca bazı bölgelerde ağnam resmi olarak akçe yerine belirlenen miktar üzerinden koyun alındığı da görülürdü.⁵⁰ Bu durumun özellikle Tekirdağ ve çevresi gibi İstanbul'un ihtiyacına belli ölçüde cevap veren yerler için de geçerli olduğu anlaşılmaktaydı.

Tablo 3. *Tekirdağ (Rodoscuk) Kazası'nda Ağnam Miktarları (1661 Yılı) Miktar Koyun Cinsinden*

Yer	Miktar	Yer	Miktar	Yer	Miktar
Merkez Kaza	1275	Kayı	15	Küçük Kılıçlı	30
Ermeni Cemaati	775	Maksudlı	19	Yazır	20
Banados	80	Göbekli	28	Aşklar	40
Hasunlu	20	Müsellem	30	Diğer Köyler	528
Büyük Pınarlı	30	Ortaca	30	Toplam	2920

Kaynak: 1596 Numaralı Rodoscuk Şer'iyeye Sicili. Tablo, 1596 Numaralı Rodoscuk (Tekfurdağı) Şer'iyeye Sicilindeki verilerin derlenmesiyle oluşturulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde diğer vergilerde olduğu gibi hayvancılık üzerinden alınan vergilerin tahsil edilmesi de önemli bir meseleydi ve bunların toplanmasında süreç içerisinde bazı değişiklikler yaşanabiliyordu. Bu çerçevede daha önce devlet görevlileri tarafından toplanan ağnam ve diğer vergiler artık XIX. yüzyılın ikinci yarısında iltizam yoluyla bazı şahıslara verilmişti.⁵¹

⁴⁹ Hacer Ateş, *a.g.t.*, s. 275.

⁵⁰ Çağatay, *a.g.m.*, s. 487.

⁵¹ 1867 verilerine göre iltizam yoluyla vergi tahsilâtı işini alanların vergilerin %66'ını topladıkları, buna karşılık geriye kalan %34'lük kısmın da Liva Meclisi tarafından toplandığı anlaşılmaktadır. Bu da vergilerin üçte ikisinin iltizam yoluyla, geriye kalan üçte birinin de uygun bir bedelle ihale edilememesinden Liva Meclisi tarafından emanet usulüyle tahsil edildiğini göstermektedir bkz BOA, *Maliyeden Müdevver Defter (MAD)*, nr. 11008; 1891 verileri içerisinde ayrıca 234.713 guruş emlak ve tapu harcı, 1.150.037 guruş bedel-i askeri vergisi ve diğer başlığı altında 546.621 guruş olmak üzere genel toplamda 10.457.916 guruş vergi hâsılatına ulaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Salname-i Vilayet-i Edirne 1310.

Tablo 4, 1867 yılında Tekirdağ'da iltizam yoluyla toplanan vergiler hakkında bir fikir oluşturmaktadır. Buna göre özellikle hayvancılık üzerinden alınan vergilerden olan ağnam rüsumu toplam içinde yaklaşık %20 oranındadır. Diğer taraftan 1891 verileri dikkate alındığında aşar dışındaki vergilerin 1867 yılına göre miktarlarında önemli bir değişiklik yaşanmadığı görülmüştür. Bu dönemde toplam vergiler içerisinde ağnam vergisinin (rüsununun) miktarı fazla bir artış göstermemiş ve bu dört vergi kalemi içinde oransal açıdan %15 civarında seyretmiştir.

Tablo: 4. 1867 ve 1891 Yıllarında Tekirdağ Sancağı'nda Toplanan Ağnam ve Diğer Vergilerin Miktarları (Guruş Cinsinden)

Vergi Türü	1867	1891*
Ağnam	1.161.232	1.182.160
Bedel-i Aşar	1.783.848,5	5.305.983
Varidat	1.022.234,5	833.339
Emlak ve Arazi	1.752.993	1.205.063
Toplam	5.720.308	8.526.545

Kaynak: 1867 verileri için Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Maliyeden Müdevver Defter (MAD)*, nr. 11008; 1891 verileri için *Salname-i Vilayet-i Edirne*1310, s. 661.

Osmanlı Devleti'nde vergilendirme kapsamında mümkün olduğu kadar gelirleri artırma çabası güdüldükçe savaş ve kıtlık gibi olağanüstü durumlarda, diğer vergilerde olduğu gibi ağnam vergilerinde de gerek ihaleyi alan kişilere gerekse halka, kolaylıklar sağlanabiliyordu. Böyle hâllerde devlet tarafından çeşitli krediler verilerek veya belli süreliğine muafiyetler getirilerek farklı uğraşlara olduğu gibi hayvancılıkla iştigal edenlere de yardımcı olunmaya çalışılıyordu.⁵² Bu da Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde dahi vergilendirmede belli bir kriterin olduğunu ve sosyal devlet anlayışının diğer alanlarda olduğu gibi vergilendirme meselesinde de sürdüğünü gösteriyordu.

⁵² 1877 senesi Tekirdağ Sancağı'nın Hayrabolu kazasının ağnam resmi 7.000 guruş bedel ile mültezime ihale olunmakla birlikte bu 41 günlük süre zarfında savaş nedeniyle kazanın istila olmasından dolayı mültezimin 950 guruş zararının olduğu, ayrıca öşür ve rusumat ile verilen yerlerde de aynı durumun yaşanmasından dolayı zararın toplam bedelden düşüleceği hususunda bkz. BOA, *Şuray-ı Devlet Evrakı*, nr. 276/9, 12/C/1296; BOA, *DH. MKT*, nr. 182/7, 3, 04/C/1311.

6. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde hayvancılık sektörü, tarımsal üretimle etkileşim hâlinde bulunan ve tarımsal üretimden sonra gelen en yaygın iktisadi faaliyet kolu olarak dikkati çekmiştir. Bu faaliyet, tarımsal üretimden daha kârlı olmakla birlikte daha az emek sarfiyatı gerektirdiğinden özellikle kırsal Osmanlı toplumunda avantajlı konumunu yüzyıllar boyunca devam ettirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde hayvancılık sektörü büyükbaş hayvancılık, küçükbaş hayvancılık, arıcılık, balıkçılık, ipek böcekçiliği ve kümes hayvancılığı şeklinde çeşitli alt kollar altında varlık göstermiş olsa da hayvancılık sektörünün temelini büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık oluşturmuştur. Çünkü bunlar içerisinde büyükbaş hayvancılık çift sürme ve taşıma işlerinin temel vasıtası, zirai üretimin de belirleyicisi konumundadır. Ayrıca büyükbaş hayvanlardan elde edilen süt ve süt türevi ürünler önemli gıda maddeleri arasındadır. Diğer taraftan küçükbaş hayvanlar ise buna benzer şekilde et ve süt sağlaması itibarıyla zorunlu gıda maddelerinin temin edildiği başlıca kaynak durumundadır. Ayrıca küçükbaş hayvancılık, vergilendirme yoluyla devlete önemli bir gelir sağlamaktadır.

Osmanlı genelinde olduğu gibi Tekirdağ Sancağı dâhilinde de hayvancılık faaliyetleri içerisinde en yaygın olanını küçükbaş hayvancılık oluşturmuştur. Küçükbaş hayvancılık içerisindeyse özellikle koyun varlığı, Tekirdağ Sancağı'nda toplam hayvan varlıklarının yarısından fazlasını teşkil etmiştir. Bu oranlar, Osmanlı genelinde koyun lehine yüksek seyretse de Tekirdağ Sancağı'ndaki oranların ülke genelinden daha yüksek gerçekleşmesi, koyunun yakın büyük merkezler için beslendiğine işaret etmektedir. Nitekim burada yapılan küçükbaş hayvancılık sadece bölge halkının ihtiyaçlarına yönelik değil, aynı zamanda ulaşım imkânlarının elverişliliğinden dolayı ordunun, Sarayın ve İstanbul'un tüketimi açısından dikkate değer niteliklere ulaşmıştır. Ayrıca bu hayvanlar, Osmanlı Klasik Döneminden itibaren yüne dayalı dokumacılık, dericilik ve hayvan iç yağlarından yapılan mumculuk gibi sanayi faaliyetleri için de hammadde kaynağı vazifesi görmüştür. Diğer taraftan Tekirdağ'da küçükbaş hayvanlardan alınan ağnam vergileri de Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü tüm dönemlerde hazinenin önemli gelir kaynaklarından biri olmuş ve bu yönüyle de bölgedeki küçükbaş hayvancılık devlet tarafından teşvik edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde başkent İstanbul'u besleyen yerlerden biri olan Tekirdağ Sancağı'nda yapılan hayvancılık içerisinde büyükbaş hayvancılık ise bir üretim faktörü olarak tarımsal üretimin başlıca belirleyicisi konumunda bulunmuştur. Büyükbaş hayvanlar, bölgenin verimli ve tarıma elverişli topraklarının işlenmesi için ekim işlerinde büyük faydalar sağlamıştır. Ayrıca elde edilen ürünlerin iskele gibi belli noktalara taşınması esnasında da bu hayvanlara fazlasıyla ihtiyaç duyulmuş ve bilhassa çiftliklerde süt, peynir gibi üretimler yapılarak buradan piyasaya pazarlanmıştır. Çiftliklerin sığır, at, deve gibi onlarca

büyükbaşta sahip olması ve bunların da çiftliklerin toplam varlıklarının önemli kısmını oluşturması, büyükbaş hayvancılığın, bölgedeki çiftlikler için dikkate değer bir ekonomik faaliyet olduğunu göstermiştir. Bütün bunların yanı sıra XIX. yüzyılın sonlarına doğru zorunlu göçlerle bölgede iskân edilen göçmenlerin tarıma özendirilmesi ve boş toprakların işletmeye açılması, çift koşum hayvanı ihtiyacını da artırmıştır. Nitekim 1891-1907 yılları arasında çift koşum hayvanı sayısının ikiye katlanması, bölgedeki tarımsal üretimde büyükbaş hayvancılığın önemini ortaya koymuştur. Bu da hayvancılık açısından Tekirdağ Sancağı ve bağlı bulunan çevrenin Osmanlı Devleti'nin genel ekonomi politikalarını yansıtan örnek bir bölge olduğunu göstermiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), 1994: *5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565–1566)*, Özet-transkripsiyon, haz. Hacı Osman Yıldırım, Vahdettin Atik, Murat Cebecioğlu ve diğerleri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

BOA, *Ali Emiri Abdülhamid I (AE.SABH.I)*, nr. 119/8086.

BOA, *Cevdet Askeriye (C.AS)*, nr. 134.

BOA, *Cevdet Belediye (C. BLD)*, nr. 49/2424.

BOA, *Cevdet Dâhiliye (C.DH)*, nr. 168/8398.

BOA, *Cevdet İktisat (C. İKS)*, nr. 1767.

BOA, *Cevdet Maliye (C.ML)*, nr. 524/21430, 8981.

BOA, *Cevdet Nafia (C. NF)*, nr. 7/307, 06/C /1252.

BOA, *Dahili Mektûbat (DH. MKT)*, nr. 1668/150, 2192/132, 182/7, 3.

BOA, *İbnülemin Timar ve Zeamet (İE.TZ)*, nr. 11/1095.

BOA, *Maliye Nezareti Varidat–Temettuat Defterleri İslâm Der Kazâ-i Tekfurdağı (ML. VRD. TMT)*, nr. 05471,05505, 06397.

BOA, *Maliyeden Müdevver Defter (MAD)*, nr. 11008.

BOA, *Nüfus Defterleri (NFS.d)*, nr. 4013, 3971.

BOA, *Sadaret Mektûbi Kalemi, (A. MKT)*, nr. 106/43.

BOA, *Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A. MKT. NZD)*, nr. 204/88.

BOA, *Şuray-ı Devlet Evrakı (ŞD)*, nr. 276/9.

1579 Numaralı Rodoscuk Şer'iyeye Sicili.

1596 Numaralı Rodoscuk Şer'iyeye Sicili.

1751 Numaralı Rodoscuk Şer'iyeye Sicili.

Altınay, A. R., 1987: *Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı*, haz. Abdullah Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.

Ateş, H., 2009: *Kuzey Marmara Sahilleri ve Ard Alanında Şehirleşmenin Tarihi Süreci: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Tekirdağ ve Yöresi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Ateş, H., 2013: "Kuzey Marmara'da Bir Liman Kentinde Ticaret: XVI. Yüzyılda Tekirdağ-Rodosçuk Limanı", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, Temmuz, ss. 21-38.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2013: *Osmanlı Yer Adları I: Rumeli Eyaleti (1514-1550)*, haz. Ahmet Özkılınç, Ali Coşkun ve Abdullah Sivridağ, Ankara.

Bayraktar, K., 2007: "1844 Yılı Temettuat Sayımlarına Göre Çorlu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 171, Kasım-Aralık, s. 181. ss. 171-200.

Bilgin, A., 2003: "Matbah-ı Âmire", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Cilt 28, İstanbul, ss. 115-119.

Çağatay, N., 1947: "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı V, Ankara, ss. 483-511.

Emecen, F., 1998: "Ağnam Resmi", *DİA*, C. 1, ss. 478-479.

Faroqhi, S., 1979–1980: "İstanbul'un İaşesi ve Tekirdağ-Rodosçuk Limanı (16.–17. Yüzyıllar)", *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II*, ODTÜ Gelişme Dergisi Özel Sayısı, ss. 139-154.

Faroqhi, S., 2006: *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, Emine Sonnur Özcan (çev.), Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Genç, M., 2005: *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 4. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Greenwood, A., 1988: *İstanbul's Meat Provisioning: A Study of the Celepkeşan System*, Basılmamış Doktora Tezi, Chicago Üniversitesi.

Güran, T., 1998: *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayınları, İstanbul.

Hayrabolulu Caferzade M. T., *Tarihte Hayrabolu ve Çevresi*, haz. Aydın Oy.

İnalçık, H., 1996: "İslam Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi", *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, 2. Baskı, Eren Yayınları, İstanbul, ss. 15-30.

İnalçık, H., 2009: "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, ss. 15-34.

Mantran, R., 1990: *XVII. Yüzyıl'ın İkinci Yarısında İstanbul*, çev. M.Ali Kılıçbay-E. Özcan, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, 1326: *1323 Senesi Avrupalı Osmanlı Ziraat İstatistiği*, Dersaadet.

Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, 1327: *1325 Senesi Asya ve Afrikay-i Osmanî Ziraat İstatistiği*, Dersaadet.

Salname-i Vilayet-i Edirne 1293.

Salname-i Vilayet-i Edirne 1301.

Salname-i Vilayet-i Edirne 1309.

Salname-i Vilayet-i Edirne 1310.

Salname-i Vilayet-i Edirne 1317.

Sezen, T., 2006: *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Tabakoğlu, A. ve Karataşer, B., 2017: "İstanbul'un İaşesinde Trakya Bölgesinin Rolü", *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2017/1, Namık Kemal Üniversitesi Yayınları, Tekirdağ, ss. 1-23.

Tabakoğlu, A., 2003: *Türk İktisat Tarihi*, 6. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Uzun, A., 2006: *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

**BİTLİS'TE GELENEKSEL AYAKKABICILIK: “HARİK” ve SON USTA
HAYDAR YILMAZ**

*TRADITIONAL SHOE-MAKING IN BİTLİS: “HARİK” AND THE LAST MASTER
HAYDAR YILMAZ*

Sultan SÖKMEN* Zeynep BALKANAL**

*Geliş Tarihi: 07.03.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 17.04.2018
(Accepted)*

ÖZ: El sanatları bir toplumun yaşam tarzını ve kültürünü yansıtan öğelerdir. Bu öğelerden bir tanesi de geleneksel ayakkabıcılıktır. Ayakkabı dış çevreden ayağı koruyan aynı zamanda giyimi tamamlayan bir unsurdur. Geçmişten günümüze Anadolu’da birçok ilde ayakkabıcılık önemli bir el sanatı dalı olmuş, bazı yörelerimiz geleneksel ayakkabısıyla ünlenmiştir. Geleneksel ayakkabıcılığın Bitlis’teki adı hariktir. Bu çalışmada, Bitlis’te unutulmaya yüz tutmuş bir gelenek olan harik yapımını ve günümüzdeki durumunu incelemek amaçlanmıştır. Bitlis’in yöresel ayakkabısı olarak nitelendirilen hariğin yapım aşamaları, yapımında kullanılan araç-gereçler ve günümüzdeki durumu hakkında elde edilen bilgiler fotoğraflarla desteklenerek açıklanmıştır. Tabanı kendir ipinden, üstü ise keçi kılı ya da koyunyünü ipliklerden örülerek yapılan harik, yaz aylarında ayağı serin tutması, romatizmal hastalıklara ve ayak mantarına iyi gelmesiyle tanınmaktadır. Harik, tamamen elde yapılmakta olup, bir çifti 4-5 günde tamamlanmakta ve günümüzde 300 TL.’ye satılmaktadır. Üretim aşaması zahmetli ve zaman almasından dolayı fiyatı yüksek olduğundan günümüzde pek rağbet görmemektedir. Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü bünyesinde çalışmalarına devam eden Haydar Yılmaz Bitlis’te yaşayan son harik ustasıdır. Mesleği devam ettirecek başka bireyler bulunamaz ve yeterince destek verilmezse, harik yapımını yakın bir gelecekte unutulmuş el sanatları arasına girmekten kurtulamayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, geleneksel ayakkabıcılık, harik, harik yapımını, Bitlis hariği.

ABSTRACT: Handicrafts reflects the life style and culture of a society. Shoe-making is one of these unique aspects . Shoe is not only covers the foot for protecting while doing various activities but also an wearing completes the modern style. Since past to present Shoe-making has been one of the most important handicrafts in many Anatolian cities besides some of them is famous for its traditional shoes. The name of the traditional shoe making is Harik. In this work it is aimed to study how to make Harik and its present day, a

* Dr. Öğr. Üyesi, Sultan SÖKMEN, Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, sultan.sokmen@hotmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Zeynep BALKANAL, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, zbalkanal@gmail.com

tradition which sinking into oblivion. The making of Harik, the traditional shoe of Bitlis, is explained step by step with the help of photographs. Harik made of hemp cord base and covers the the foot with woven goat hair and it is generally famous for its cooling the foot in summer and good for reumatizmal diseases. Totally hand made, Harik is completed in 4 or 5 days and sold about 300TL for one. Since it is expensive because of much laboured and time consuming it is popular today. Haydar Yılmaz is the last Harik master working under the Bitlis Provincial Directorate of Culture and Tourism. If it is not found anyone to carry and support this handicraft Harik as an art it will be forgotten soon.

Key Words: *Bitlis, Traditional Shoe making, Harik, Harik making, Harik of Bitlis*

1. GİRİŞ

Giyim insanlık tarihi kadar eskidir. İlk çağlardan beri insanların en temel ihtiyaçları arasında bulunan giysiler yaşanan coğrafyaya, iklim özelliklerine ve kültürel yapıya göre çeşitlilik göstermiştir. Geleneksel giysilerimiz her zaman Anadolu insanının hayatını ve dünya görüşünü yansıtır nitelikte olmuş ve bu doğrultuda biçimlenmiştir. Böylece, Türk giyimi alabildiğince zenginleşerek her bölgede kendine has giyinme biçimleri, yani giyim kültürü oluşmuştur (Kartal ve Ölmez, 2014: 26). Giysinin tamamlayıcı parçası olan ayakkabıların günümüzdeki şeklini alıncaya kadar birçok aşamadan geçtiği aşikârdır. Ayakkabı konusunda yapılan araştırmalar incelendiğinde, insanlar yaşadıkları toplumun kültürel durumuna göre potin, iskarpin, çizme, bot, pabuç, edik, fotin, mest, sandal, terlik, tomak, yemeni, çarık, harik vb. isimler alan ayakkabılar üretmiş ve kullanmışlardır. Koçu (1996), Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü adlı eserinde, “ayakkabı geçmişte; başmak, cermuk, tomak, edik, çedik, çapula, filar, fotin, Galata yemenisi, kaloş, kamerçin, katır, mest, mercan terlik, merkup, nalın, takunya, pabuç, postal, patik, pantufla, sandal, yemeni, kundura ve iskarpin olarak bilinmektedir” şeklinde ayakkabıya verilen isimleri sıralamıştır (Koçu, 1996: 20).

İlk çağlardan günümüze kadar her medeniyet farklı farklı hammaddelerden ayakkabı yaparak kullanmıştır. Farklı kaynaklar incelendiğinde, Pers ve Hintlilerin ahşaptan topuzlu sandalet, Japonların yüksekliği 2 inç ile 6 inç arasında değişen tahta tabanlı sandalet, İspanyolların ipten yapılmış sandalet, Slavların keçeden yapılmış sandalet (İmre, 2016: 194), Eski Mısırlıların papirüs ve deriden yapılmış sandalet (Dönmez, 2017: 18), Hun, Göktürk, Uygur ve Anadolu Selçukluların keçeden yapılmış çizme (Somçağ ve Akçakale, 2016: 217), Tatarların ıhlamur kabuğundan elde edilen ipten örülmüş ayakkabı (Çetin, 2008: 78), Osmanlıların atlas, kadife kumaş ve deriden yapılmış ayakkabı (Kuru ve Paksoy, 2008: 824) yapıp kullandıkları görülmektedir.

Ayakkabı, ilk çağlarda doğa ve iklim koşullarından korunma amacıyla hayvan derileri, ağaç kabukları ve yaprak gibi malzemelerin kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Ayakkabı yapımının ilk olarak nerede başladığına dair kesin bir bilgi

yoktur. Yazılı kaynaklara göre ayakkabı yapımına öncelikle Mısır'da sonra da Mezopotamya ve Anadolu'da başladığı görülmektedir. İlk çağlardan beri var olan deri kültürü ve onunla birlikte ortaya çıkan ayakkabıların en eski örnekleri, mağara duvarlarındaki resimlerde, kabartmalarda ve heykellerde görülmektedir (Kayabaşı ve Özdemir, 2004: 39). İlk ayakkabılara örnek olarak, 1938 yılında Amerika Birleşik Devletlerinde Fort Rock Mağarası'nda bulunan yavşan otunun liflerinden yapılmış sandalet gösterilmektedir. 10.500 yıllık ayakkabı Oregon Üniversitesi Doğa Kültür ve Tarih Müzesi'nde sergilenmektedir (Somçağ ve Akçakale 2016: 213).

Başka bir kaynağa göre ise ayakkabıya ait ilk bulgulara Avrupa ülkelerindeki mağara resimlerinde rastlanır. "M.Ö. 12000–15000 yıllarında İspanya'nın doğusundaki paleolitik mağara resimlerinde erkeklerin deri, kadınların kürk çizmeler giydikleri görülür" (Kastan, 2007: 13). Türkoğlu (2002), "Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam" adlı eserinde "*sandal biçimli ayakkabılar, geç Hitit döneminde görülür. Bunların günümüzde Doğu Anadolu bölgesinde giyilen ve altı kendirden, üstü yün örgü olarak yapılmış olan "harik" denilen ayak giysilerine benzemeleri dikkat çekicidir*" ifadesiyle hariğin Hitit döneminde giyilen ayakkabı formuna benzediğine dikkat çekmiştir (Türkoğlu, 2002: 32).

Osmanlı'ya ait eski belgelerde ayakkabı ve ayakkabıcı gibi kelimelere rastlanmaz ancak, "Babuçu (babuçi)", "başmakçı", "dikiçi", ve "haffaf" gibi kelimelere rastlanılmaktadır. Türk kültüründe ayakkabıda renk kullanımı da bazı kurallara bağlanmıştır. Çıkarılan fermanla insanların yaş, görev ve sosyal düzeylerine göre ayakkabının rengi belirlenmiştir (Kuru ve Paksoy, 2008: 823). Osmanlı'da ayakkabılar biçimlerine göre başmak, çizme, edik gibi isimler alırken boylarına göre de büyükten küçüğe battal, ulu ayak, ulu orta, orta ayak, kiçi ayak ve zenane şeklinde sıralanıyordu. Renkler ise kırmızı, gülnari, erguvani, bulgari ve limoni gibi isimler almıştır (Kayabaşı ve Özdemir, 2004: 40).

Osmanlı'da yüzleri atlas ve kadife kumaşlardan yapılmış, üzerleri sırma ile işlenmiş terlik ve hafif ayakkabılar ev içinde, deri ayakkabılar ve süslenmiş çizmeler de dışarıda giyilirdi. Osmanlı döneminde üretilen ayakkabılar yapıldıkları malzemeye, biçimlerine ve kullanıldıkları yerlere göre isimlendirilirdi. Başlıca ayakkabı çeşitleri; başmak, cicime, çapula, çizme, yarım çizme, pabuç, kundura, edik, çedik, fotin, galoş, mest, kalçın, merkub, sandal, nalın, tomak, terlik ve yemeni idi. Genellikle ökçesiz ya da alçak ökçeli, yumuşak deriden yapılmış rahat ayakkabılar tercih edilirdi (Kuru ve Paksoy, 2008: 824).

Osmanlı Devleti'nde halkın giydiği ayakkabılar 19. yüzyıla kadar yöresel ustalar eliyle şekillenirken, batıda başlayan sanayi devrimi ile birlikte, fabrikasyon üretimi etkinliğini artırmıştır. Ayakkabı da ucuzlayan sanayi ürünleri arasına katılmış, hızla Anadolu pazarlarında yerini almıştır. Bu durum el yapımı ayakkabıların üretiminin azalmasına ve zamanla ortadan kalkmasına yol açmıştır.

Bugün birçoğunu yalnızca isim olarak bildiğimiz çarık, yemeni, çedik, mest, başmak vb. gibi ayakkabılar yerlerini iskarpin, kundura, terlik, sandal, bot, mokason, espadril, sabo, kets vb. gibi yeni biçim ve isimli ayakkabalara bırakmıştır (Kırtunç, 1989: 69).

Yapılan araştırmalardan anlaşılacağı üzere el yapımı ayakkabılar eski önemini yitirmiş ve daha çok turistik veya folklor giyim kuşamında kullanılmak üzere üretilmektedir. Teknoloji ve makineleşme el yapımı ayakkabı üreticiliğini olumsuz yönde etkilemiştir. Bitlis yöresine has ve kaynak kişilerden edinilen bilgilere göre 600 yıllık bir geçmişi olduğu söylenen ve yörede “harik” adı verilen el sanatı ürünü ayakkabı, yapımında kullanılan araç-gereçler, yapım tekniği, renk, desen ve kompozisyon özellikleri açısından incelenmiş ve araştırma konusu olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada, Bitlis’te unutulmaya yüz tutmuş bir gelenek olan harik yapımıcılığı ve günümüzdeki durumu, son harik ustası Haydar Yılmaz’ın verdiği bilgiler ışığında incelenmiştir.

Ayağı serin tuttuğu için genellikle yaz aylarında tercih edilen hariği Serdar (2000) şu şekilde tarif etmiştir. “*Üstü keçi kılından örülmüş, altı ise kendir ipinden örülen bir ayakkabıdır*” (Serdar, 2000: 97). Savaş (2005) “Harik’a Zanaat” adlı gazete yazısında harik için “*Üzeri koyunyünü ile kaplı, keçi kılı ve kendirden yapılmış uzaktan sanki hasırdan, süs için yapılmış izlenimini uyandıran bir çeşit ayakkabı ve patik karışımı olan ayakkabıdır*” (Savaş, 2005), Akalın ve diğerleri (1993) Ayakkabıcılık Terimleri Sözlüğü’nde “*Kendirden yapılan bir çeşit ayakkabı. Kendir dışında keçi kılı veya koyunyünü de kullanılmaktadır*”, (Akalın vd. 1993: 79), (Çelik, 2010) “Anadolu’nun Geleneksel Ayakkabı Formlarından Günümüz Tasarım Anlayışına Ayakkabı Kültürü” adlı tez çalışmasında, “*Bitlis’te yapılan, yüzü koyunyünü, keçi kılı ve tabanı kendirden yapılan patik benzeri bir ayakkabıdır. Harik yapıldığı malzemeden dolayı evlerde kullanılmıştır. Günümüzde Bitlis’te sadece yaşlılar tarafından giyilmekte ve folklor amaçlı kullanılmaktadır*” (Çelik, 2010: 70) ifadeleri ile hariği tanımlamışlardır.

Günümüzde ekonomik açıdan makineleşme ve teknolojinin hızla ilerlemesi gibi nedenlerden dolayı çok gelir getirmediği için bazı el sanatları kaybolmuş, bazıları ise kaybolmaya yüz tutmuştur. El sanatlarına gereken önemin verilmemesi ve yeterince sahip çıkılmaması gibi nedenler de buna ek olarak sayılabilir. Türk kültürünün en önemli belgelerinden olan el sanatlarımızı gelecek nesillere canlı örnekler olarak aktarabilmek, yozlaşmasının önüne geçerek sürdürülebilirliğini sağlamak ve bu ürünlerin yaşatılması ve unutulmaması için gereken desteği vermek önem arz etmektedir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın materyalini basılı ve online literatür ile Bitlis ilinde harik üretimi yapan Haydar Yılmaz’ın ürettiği ürünler, üretimde kullandığı araç ve gereçler oluşturmaktadır. Araştırmamızda, alan araştırması yöntemlerinden yüz yüze

görüşme ve gözleme dayalı araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma kapsamında harik ustası Haydar Yılmaz'ın atölyesine gidilerek konu ile ilgili görüşmeler yapılmış, ürünün yapım aşamaları fotoğraflarla belgelenmiştir. Elde edilen veriler ışığında araştırma tamamlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Harik ve Çeşitleri

Harik, Bitlis'e has tamamen el işi olan, yörenin geçmiş yıllarda yaygın olarak kullandığı bir ayakkabı türüdür. Doğal olması, ayakta romatizmal rahatsızlıklara iyi gelmesi, yaz aylarında ayağı serin tutması, taşlı arazide yürümeyi kolaylaştırması gibi nedenlerle geçmiş yıllarda halkın tercih ettiği bu el sanatı, günümüzde daha çok folklor ekiplerince giyilmekte ya da hediyelik olarak kullanılmaktadır. Harik aynı zamanda ev içerisinde ve turistik yerlerde de giyilebilmektedir (Balcı, 2007: 166). Harik romatizmal hastalıkların yanı sıra ayağında mantar oluşan hastalar tarafından da tercih edilmektedir (K1).

Anadolu'da ayakkabıcılığının hammaddesi genellikle deri olurken Bitlis'in geleneksel ayakkabısı olan hariğin ana hammaddeleri kendir, keçi kılı ve yün ipliktir. Harik, 'üst örgü' ve 'alt taban' olmak üzere iki ana parçanın birbirine dikilmesiyle oluşmaktadır. Üst örgü keçi kılı ya da koyunyününden elde edilen ipliklerden çorap tarzında beş şiş örgüyle örülür. Alt taban ise kendirden örülür. Daha sonra bu parçalar dikilerek birleştirilir. Topuk kısmının biraz üstüne de hariğin ayağa daha sağlam oturması ve ayaktan çıkmaması için bağcık dikilir. İsteğe göre orlon ipliklerle de desen yapılabilir. Ancak hariğin orijinali ve kabul göreni desensiz olanıdır. Orlon iplik kullanımı ürünü orijinallikten uzaklaştırmaktadır. Haydar ustaya göre; 600 yıllık geçmişle Bitlis yöresine özgü olup başka bir bölgede görülmeyen bu el sanatının yapımı özel beceri istemektedir. Kendir iplik yapımı ve tabanın çuvaldız ile gergin bir şekilde örülmesi oldukça zordur. Bir çift harik için 2500-3000 çift yönlü dikiş gerekir. Kendir çok toz oluşturduğu için çalışma anında solunum yollarında rahatsızlık oluşabilmektedir. Ayrıca çuvaldız ile çok fazla sayıda gergin dikiş yapıldığı için elde tahriş, yaralanma ve kesilmeler olmaktadır. Bir çift harik en az 4-5 günde tamamlanabilmektedir (Fotoğraf 1) (K1). Bir kaynakta Urartu zanaatkarlarının ayakkabı üretiminde yün, kumaş ve deriyi kullandıkları, ayakkabıların altının deri, üstünün ise örme olduğu belirtilmiştir (Gökce, 2016: 428-431). Bu bağlamda Bitlis yöresinde yapılan hariğin Urartular döneminde yapılan ayakkabıyla kısmi benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Fotoğraf 1. Harik Çeşitleri

Harik, Hizan Tiplemesi ve Mutki Tiplemesi olarak iki farklı türde karşımıza çıkar. Mutki hariğinin üzeri keçi kılından, altı ise kendirden örülen bir yapısı vardır. Hizan hariğinin ise tabanı yine kendirden örülürken, üzeri yünden örülmektedir. Bu iki tipten en önemli farkı yanlardaki dikişlerin farklı olmasıdır (Salman, 2006: 337). Mutki hariği daha kalın iplikle, hizan hariği ise daha ince iplik ile dikilir (K1). Haydar usta, gerçek hariğin Mutki hariği olduğunu ancak Hizan hariğinin göze daha hoş görüldüğünü belirtmektedir. Modern ayakkabıların çıkmasıyla birlikte fonksiyonelliğini kaybeden hariğin pazar sorununu aşmak için hediyeelik ve süs amaçlı minyatür harikler de üretilmiştir. Fotoğraf 1a'da Mutki hariği, Fotoğraf 1c ve 1d'de Hizan hariği, Fotoğraf 1b'de ise hediyeelik ve süs için yapılan minyatür harikler görülmektedir.

3.2. Harik Yapımında Kullanılan Araç ve Gereçler

Harik yapımında çok sayıda araç gereç kullanılır. Bu araç ve gereçler; el makinesi denilen kirman benzeri bir alet, tahta kalıp, çuvaldız, yorgan iğnesi, örgü şişleri, leğen, makas, kendir elyafı ve kendir elyafından yapılmış iplik, keçi kılı ve koyunyününden yapılmış iplikler, orlon iplik, pamuk iplik ve astar bezidir.

El makinesi ile elyaf halde ayrılmış olan kendir eğrilerek iplik yapılır. Hariğin tabanının yapılabilmesi içinde tahta kalıplar kullanılır. Bunun için tahta kalıp, içinde sıcak su bulunan bir leğen içine koyulur. Tahta kalıbın içine de elyaf halde bulunan kendir ve keçi kılı doldurulur. Tahta kalıbın içine doldurulan kendir ve keçi kılı sabun ve sıcak su ile ovularak keçeleştirilir. Çuvaldız ile tabanın bezlendirme dikişi, iç dikiş ve yan dikişleri yapılır. Bezlendirme dikişinde pamuk iplik, iç dikiş ve yan dikişlerde kendir ipliği kullanılır. Yorgan iğnesi ile de bağcık dikimi ve desen işlemesi yapılır. Hariğin üst örgüsü de çorap örgü şişleriyle örülmektedir. Mutki hariğinde keçi kılı iplik, Hizan hariğinde ise koyunyünü iplik kullanılır. Üst örgünün üzerine desen işlenmesinde de orlon veya yün iplik kullanılmaktadır.

3.3. Harik Yapım Aşamaları

3.3.1. Ek Ayrımı

Ek ayrımı; kendiri ayıklayarak ekler halinde ayırmaktır. Ham haldeki kendir bağının düğümü çözüldükten sonra kendir silkelenerek gevşetilir ve içindeki yabancı maddeler ile tozların dışarı atımı sağlanır. Daha sonra yapılacak dikişe uygun gelecek şekilde belli tutamlarda tek tek ayrılarak, yerden yüksek bir şekildeki şerit üzerine yan yana sıralanır. Hariğin yan dikiş ipliği iç dikiş ipliğine nazaran biraz daha kalın olur. Bu yüzden yan dikiş ipliği için ayrılan tutamlardaki kendir sayısı daha fazla olur. Ayırma işlemi yapılırken kendirin içindeki yabancı maddeler de ayıklanır. Fotoğraf 2’de ek ayrımı yapan kursiyerler görülmektedir.

Fotoğraf 2. Ek Ayrımı (Haydar Yılmaz Arşivinden, 2018)

3.3.2. İplik Yapımı

Şerit üzerine belli kalınlıkta ve düzenli bir şekilde sıralanan kendir ekleri, el makinesi denilen kirman benzeri bir aletle eğrilir. İpliğe başlanırken ve bitirilirken ipliğin iğneden geçebilmesi için kendirin en ince yerinden çevirme işlemini yapmak gerekmektedir. İlk ekten sonra uzama işlemi tamamlanana kadar kendir ekleri inceldikçe yeni kendir ekleri eklenir. Kendir bağının uzunluğuna göre 8 ila 17 arasında ek kullanılarak eğrilen iplik uzadıkça el makinesi üzerine sarılır ve bu şekilde yaklaşık olarak 6-7 metre uzatılır. 6-7 metre uzatılan tek katlı iplik son işlem olarak ikiye katlanarak uzatılır ve el ile bükülerek iplik yapımı tamamlanır. Fotoğraf 3'te el makinesi ile kendir ipliği yapımı, Fotoğraf 4'te hazırlanan kendir iplikleri görülmektedir.

Fotoğraf 3. İplik Yapımı

Fotoğraf 4. Kendir İpliği

3.3.3. Kalıp ile Taban Yapımı

Bu aşamada hariğin taban kısmı kalıplar yardımıyla oluşturulur. Ayak tabanı şeklindeki tahta kalıp içinde sıcak su bulunan bir leğenin içine koyulur. Ardından tel tel ayrılan kendir elyafı ve keçi kılı sıcak suda ıslatılarak tahta kalıbın içine azar azar doldurulur. Kendir elyafı ve keçi kılı kalıbın içine yerleştirilirken sabun ile keçeleşinceye kadar ovulur. Bu işlem tabanın çift yönüne de uygulanır. Keçeleşen ve şekil alan taban tahta kalıplar içerisinden çıkarılır, suyu süzülerek kurutulmaya

birakılır. Taban yaz aylarında güneşte, kış aylarında ise ısıtıcı kullanılarak kurutulur. Kurutma işlemi yapılırken tabanın her iki yönünü belli kuruluğa geldikçe 3-5 kez çevirmek gerekir. Nemli bir kalıba dikim işleminin yapılması oldukça zor olduğu için kalıbın her iki yönünün tamamıyla kurumasına özen gösterilir. Fotoğraf 5 ve Fotoğraf 6'da kalıp ile taban yapımı görülmektedir.

Fotoğraf 5. Taban Yapımı
(Haydar Yılmaz Arşivinden, 2018)

Fotoğraf 6. Taban Yapımı
(Haydar Yılmaz Arşivinden, 2018)

3.3.4. Taban Bezlendirme (Astarlama)

Taban bezlendirme bir nevi astarlama işidir. Kurutulan tabanlar astar bez üzerine bırakıldıktan sonra çevresinde yaklaşık 1 cm fazlalık payı bırakılarak bez çizilir. Daha sonra astar bez çizilen yerden çift kat olacak şekilde kesilir. Kesilen astar bezler tabanın çift yönüne bırakılarak önce baş ve topuk kısımları, sonra yan kısımları yarımşar cm aralık bırakılarak tüm etrafı dönülecek şekilde pamuk iplik ile dikilir. Son olarak tabanın iç kısmı ikişer cm. aralıklarla üç sıra halinde dikilerek taban tamamlanır. Fotoğraf 7'de taban bezlendirme çalışması, Fotoğraf 8'de ise bezlendirilen tabanlar görülmektedir.

Fotoğraf 7. Taban Bezlendirme
(Haydar Yılmaz Arşivinden, 2018)

Fotoğraf 8. Bezlenen Tabanlar
(Haydar Yılmaz Arşivinden, 2018)

3.3.5. Taban Dikişi

Bu aşamada tabanın iç kısmı ve çevresi sık bir şekilde kendir ipliği ile dikilir. Taban dikişi iç dikiş ve yan dikiş olmak üzere iki aşamadan oluşur. İç dikiş, tabanın orta kısmı tamamen dolacak şekilde kendir iplik ile dikilmesidir. Dikiş için çuvaldız iğne kullanılır. İç dikiş, kalıbın topuk kısmından 5 cm içeriden başlanılarak baş kısmın 5 cm içerisine kadar çift yönlü olarak dikilir. Her bir dikiş boyunun 1 cm'yi geçmemesine ve son derece gergin olmasına dikkat edilir. İç dikişi bitirilen her iki tek tabanın kenar fazlalıkları birbirlerine eşit olacak şekilde kesilir. Yan dikiş iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada tabanın alt kısmından başlanılarak üste doğru çapraz dikiş atılır. İkinci aşamada ise çapraz dikişin arasından düz dikiş atılır. Bu şekilde tabanın tüm çevresi dikilir. Dikim işlemi çuvaldız iğne ve kendir iplik ile yapılmaktadır. Yan dikiş yapılırken her iki tek tabanın birbirine olan uyumu çok önemlidir ve defalarca ölçüm yapılarak yan dikiş tamamlanır. Fotoğraf 9'da iç dikiş yapımı, Fotoğraf 10'da ise iç ve dış dikişi tamamlanmış taban görülmektedir.

Fotoğraf 9. İç Dikiş
(Haydar Yılmaz Arşivinden, 2018)

Fotoğraf 10. Dikişleri Yapılmış Taban
(Haydar Yılmaz Arşivinden, 2018)

3.3.6. Üst Örgünün Hazırlanması, Dikilmesi ve Süslenmesi

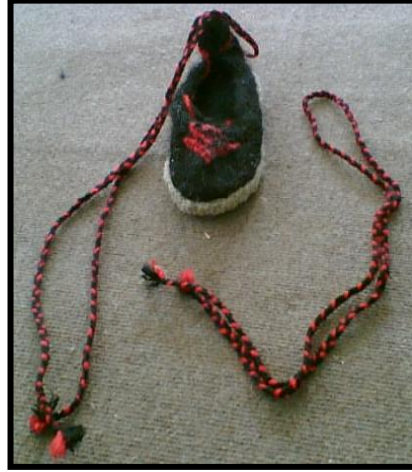
Taban hazırlandıktan sonra, tabanın üst örgüsünün hazırlanması gerekmektedir. Üst örgü, tamamlanan tabana uygun ölçüde, keçi kılı ya da koyunyününden yapılmış iplik ile beş şiş tekniğinde patik veya çorap şeklinde desensiz olarak örülür. Mutki hariğinin üst örgüsü keçi kılı gibi sert bir iplikten yapıldığı için 3-4 günde tamamlanabilmektedir. Hizan hariğinin üst örgüsü ise koyunyününden yapılmış iplikten örüldüğü için bu süre daha kısa olabilmektedir. Üst örgü tamamlandıktan sonra tabana ilente dikişiyle dikilir. İlente dikişi, normal dikiş atılmadan önce pamuk iplik ve yorgan iğnesiyle atılan geçici dikiştir. Taban ve üst örgü ilente dikişiyle birbirine tutturulduktan sonra iç kısımdan tüm çevre dönülecek şekilde kendir ipliğiyle dikiş atılır. Daha sonra dış kısımdan tüm çevre dönülecek şekilde daha sıkı bir dikiş daha atılır. Dikişler iç kısımdan 2 cm, dış kısımdan 0,5 mm aralıklı olacak şekilde dikilir. Üst örgüler tabana dikildikten sonra ilente dikişleri sökülür. Fotoğraf 11'de üst örgü dikimi görülmektedir.

Taban ile üst örgüsü birleştirilince harik büyük ölçüde tamamlanmıştır. Bu aşamadan sonra harik isteğe göre desen ile süslenir. Hariğin üst örgü bölümünün ön (burun) ve yan (ağız) kısımlarına genellikle mat renkli (kahverengi, bordo, koyu

yeşil v.s.) yün iplikler ve yorgan iğnesi kullanılarak yöresel desenler işlenir. İşlenen desenler genellikle baklava desenidir. Süsleme işlemi taban dikişinden önce de yapılabilmektedir. Hariğin ayağa daha sağlam tutunabilmesi için hariğe bağcık da bağlanmaktadır. Üst örgü yapılırken kullanılan keçi kılı iplik ve yöresel nakışlar dikilirken kullanılan yün iplikler yaklaşık 1 m uzunluğunda kesilir. Kesilen bu iplikler ikiye katlanarak saç örgüsü veya çift örgü gibi örgü teknikleri ile örülerek bağcıklar hazırlanır. Hazırlanan bağcıkların uç kısımlarına püsküllendirme yapıldıktan sonra püsküller birbirine denk gelecek şekilde ikiye katlanarak üst örgünün topuk kısmına yün iplikle yorgan iğnesi kullanılarak dikilir. Fotoğraf 12’de hazırlanmış bağcık ve bağcık dikilen harik görülmektedir.

Fotoğraf 11. Üst Örgü Dikimi
(Haydar Yılmaz Arşivinden, 2018)

Fotoğraf 12. Bağcık Dikilen Harik
(Haydar Yılmaz Arşivinden, 2018)

3.3.7. Ürün Kalıplama

Tüm işlemleri tamamlanan hariklerin üst örgü bölümünün iç kısımları kâğıt, astar bez veya kendir doldurularak kalıplanır ve su ile iyice ıslatılır. Su ile ıslatılmasının sebebi kendir ve keçi kılının su ile teması ile şişme yapıp en düzenli şekilde kalıba girmesidir. En az üç gün kurutulmaya bırakılan harikler en uygun şekli aldıktan sonra artık kullanıma hazırdır. Fotoğraf 13’te içine kâğıt doldurularak kalıplanmış harikler görülmektedir.

Fotoğraf 13. Ürün Kalıplama (Haydar Yılmaz Arşivinden, 2018)

4. SON HARİK USTASI HAYDAR YILMAZ VE HARİKİN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMU

1981 Bitlis doğumlu olan Haydar Yılmaz günümüzde Bitlis'te yaşayan son harik ustasıdır (Fotoğraf 14). Haydar usta, bu sanatı 1997 yılında katıldığı bir harik kursuyla öğrenmiş, 1998 yılından beri bu sanatı yaşatmaya devam etmekte olup Bitlis İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Binasında kendisine sağlanan küçük bir atölyede faaliyetini sürdürmektedir. Çocukluğunda geçirmiş olduğu bir ev kazası sonucu el ve ayaklarından bir miktar engelli olan usta, engeline rağmen yılmayarak çok zor bir iş olan bu mesleği 20 yıldır yaşatmıştır. Haydar Usta, yılda 2,5 ay düzenlenen harik kursunda kursiyerlere harik yapımını öğretmektedir. Usta, kendisinden başka harik yapımını tam olarak bilen başka birinin olmadığını, günümüzde kısa sürelerle verilen harik kurslarında da mesleğin yeterince öğrenilemediğini, öğrenenlerin de işin zorluğundan dolayı mesleği bıraktığını söylemektedir.

Fotoğraf 14. Bitlis'te yaşayan son harik ustası Haydar Yılmaz
(Haydar Yılmaz Arşivinden, 2018)

Yaptığı sanatın hammaddesini bulma konusunda sıkıntılar yaşadığını belirten Haydar usta, keçi kılından yapılmış ipliği Aydın'dan getirttiklerini, ürettikleri ürünler için de pazar bulma sıkıntısından dolayı sanata yönelenlerin sürekliliğinin olmadığını söylemektedir. Üretilen ürünlerin %90'ını halk oyunları ekipleri satın almakta olup bunun dışında yeterince sipariş alamadığını belirten usta, geçim sıkıntısı nedeniyle bu mesleği sürdürmekte zorlanmaktadır. Hiçbir aşamasında makine kullanılmadan üretilen ve günümüzde 300 TL'ye satılan bir çift hariğin fiyatı kullanıcılara yüksek gelmektedir. Ancak bir çift hariğin üretiminin 4-5 gün gibi uzun ve zahmetli bir süreç aldığı düşünüldüğünde fiyat hiç de yüksek değildir. Haydar usta, mesleği yaşatan son usta olmasına rağmen kendisine destek verilmediğine ve sabit getirili bir işi olmadığına çok üzülmemektedir. Yılda sadece 2,5 aylık kurs haricinde sabit bir getirisi olmayan, yatırılan 2,5 aylık sigorta nedeniyle yeşil kart bile çıkartamadığını söyleyen Haydar usta, destek görmediği için mesleği bırakmayı düşünmektedir. Haydar usta, atölyesinin bulunduğu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nde taşeron temizlik işçisi olmak için başvurduğunu, ancak bu isteğinin kabul görmediğini belirtmiştir. Haydar usta şöyle der; "hem temizliğimi yaparım, hem de hariğimi!". Ustanın bu durumu düşünüldüğünde harik sanatının geleceğinin pek de parlak olmadığı görülmektedir.

Fotoğraf 15. Harik Ustası Haydar Yılmaz'ın Yaptığı Harikler
(Haydar Yılmaz Arşivinden, 2018)

Yörede yapılan araştırmalarda halktan edinilen bilgilere göre, günümüzde harik kullanımı oldukça azalmış, halk oyunları ekipleri haricinde kullanan pek kalmamıştır. Üretilen hariklerin %90'ı halk oyunları ekipleri tarafından, %10'u ise romatizma ve mantar gibi rahatsızlıkları olan kişiler tarafından satın alınmaktadır. Meslek, ancak verilen kısa süreli kurslarla yaşatılmaya çalışılmaktadır. Bu da ne yazık ki yeterli değildir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Geçmişten günümüze insanların en temel ihtiyaçlarının başında giysi gelmiştir. Giysinin tamamlayıcı parçası olan ayakkabılar, eski çağlarda sadece ayakları dış etkilerden korumak için kullanılırken günümüzde Türk el sanatının önemli bir dalı haline gelmiştir. Geçmişte Anadolu'nun hemen hemen her yöresinde el yapımı ayakkabı üretilmiş ancak birçoğu bilim ve teknolojinin gelişmesi, yaşam koşullarının değişmesi, moda olgusu gibi nedenlerle günümüzde yok olmuş ya da yok olmak üzeredir. Bu teknolojik gelişmelerden Bitlis'in geleneksel ayakkabısı harikte nasibini almıştır.

Harik, geçmişte hem yaz hem kış aylarında yöre halkı tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Hariğin hammaddesi olan kendir ve keçi kılı su ile temas ettiğinde şiştiği için içine çok fazla su almaz. Bu nedenle ayakkabının olmadığı dönemlerde kış aylarında harik kullanılmıştır. Modern ayakkabıların çıkmasıyla birlikte hariğin kış aylarında kullanım fonksiyonelliği kalmamıştır. Harik, yaz aylarında ayağı

serin tuttuğu ve ayaktaki mantar ve romatizmalara iyi geldiği için günümüzde yörede az sayıda insan tarafından hâlâ kullanılmaktadır. Bitlis'te harik yapımının ne zaman başladığına dair herhangi bir belge olmamasına rağmen, harik ustası 600 yıldan beri yapıldığını belirtmiştir. Tamamen el işçiliği ile yapılan hariğin hiçbir yapım aşamasında makine kullanılmamaktadır. Yumak halinde alınan kendirin eklere ayrılması, ardından da el makinesi denilen bir aletle eğrilerek iplik haline getirilmesi, hariğin tabanının ve üst örgüsünün oluşturulması çok zorlu bir çalışmayla yapılabilmektedir. Üstelik kendirin çok fazla toz yaptığı düşünüldüğünde çalışma şartları daha da ağırlaşmaktadır. Bu zor çalışma şartlarına bir de üretilen ürünlerin pazarlama sorununu eklediğimizde bu mesleği sürdürecekt bireyler bulmak imkânsız bir hal almıştır. Bu nedenle olmalı ki Bitlis'te harik ustası olan sadece bir kişi kalmıştır. Haydar Yılmaz, Bitlis'te son harik ustasıdır. Haydar usta bu sanatı, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü bünyesinde kendisine tahsis edilen küçük bir atölyede yaşatmaya çalışmaktadır.

Bitlis merkezde bulunan Bisad Sanat Merkezi dâhilinde Kalkınma Bakanlığı Sosyal Destek Programı (SODES) kapsamında yapılan bir proje ile 2015 Eylül ayında tiyatro, halk oyunları, ebru, müzik, resim ve harik kursları açılmıştır. 2016 ve 2017 yılları arasında da harik kursları açılmıştır. Harik ustası Haydar Yılmaz günümüzde Bitlis Bisad Sanat Merkezi ve Kültür Merkezinde yöre halkına kurs vermektedir.

Bitlis'in unutulmaya yüz tutmuş bir kültürü olan harik yapımıcılığının sürdürülebilirliğinin önündeki en önemli engel mesleği öğrenecek çırak bulunamayışı ve ürünlerin pazarlanamayışıdır. Üretilen harikleri genellikle halk oyunları ekipleri kullanmakta, halktan pek rağbet görülmemektedir. Meslekte çalışacak kişi bulunsa bile pazarlama olanakları geliştirilmeden mesleğin sürdürülebilirliği pek mümkün görülmemektedir. Bu nedenle diğer el sanatı ürünlerinde olduğu gibi harik sanatında da pazarlama sorununun çözülmesi gerekmektedir. Ayrıca Türk kültür mirasının önemli parçalarından olan geleneksel ayakkabıcılığın yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılabilmesi için ustalara destek sağlanması, üniversitelerin ilgili bölümlerinde ve Halk Eğitim Merkezlerinde bu kültürel mirasın daha etkin bir şekilde tanıtılması ve öğrencilere öğretilmesi önem arz etmektedir. Harik ile birlikte yörenin tüm el sanatlarının tanıtımı yapılarak halk bilinçlendirilmeli, kültür varlıklarımızın korunması sağlanmalıdır. Harik kullanımının romatizmal hastalıklara ve mantar rahatsızlıklarına iyi geldiğine dair halk nezdinde olan bilginin bilimsel çalışmalarda teyit edilmesi, bu hastalıklara faydalı olduğu kanıtlanırsa da ilgililer tarafından hastalara tavsiye edilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akalın, Sami, Yılığör, Asuman ve Nezihe Seyhan, *Ayakkabıcılık Terimleri Sözlüğü*, 1. Basım, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 1993.

Balcı, Mehtap, *Proje Bitlis*, Ekbil Matbaacılık, 2007.

Çelik, Neslihan, "Anadolu'nun Geleneksel Ayakkabı Formlarından Günümüz Tasarım Anlayışına Ayakkabı Kültürü", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Çetin, Çulpan Zaripova, "Kazan Tatarlarında Giyim-Kuşam Kültürü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:2, 2008: 72-82.

Dönmez, Fatma Öztürk, "Antik Dönem Mısır Kıyafetleri ve Taçları", *Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Akademik Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, Sayı: 3, 2017: 10-21.

Gökce, Bilcan, "Urartu Giyim Kuşamına Sosyo-Kültürel Bir Bakış", *Tarih İncelemeleri Dergisi XXXI/2*, 2016: 421-444.

Haydar Yılmaz ile sözlü görüşme, 9 Şubat 2018, Yaş: 37, Harik Ustası, Bitlis.

İmre, H. Meryem, "Tarihsel Gelişim İçerisinde İnsan, Moda, Ayakkabı İlişkisi", *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, Volume: 2, Issue: 1, 2016: 189-204.

Kartal, Zerrin ve Filiz Nurhan ÖLMEZ, *Isparta Yöresel Kadın Giysileri*, T.C.Isparta Valiliği İl Kültür ve Turizm Müd. Yayınları:11,1.Basım, Şubat 2014.

Kastan, Cengiz, *Ayakkabı Teknolojisi*, Konya, 2007.

Kayabaşı, Nuran ve Melda Özdemir, "Geçmişten Günümüze El Yapımı Ayakkabılar", *Milli Folklor Uluslararası Halk Bilimi Dergisi*, Cilt: 8, Yıl: 16, Sayı: 62, Yaz, 2004: 39-48.

Kırtunç, Erkan, "Ayakkabı Deyip Geçmeyelim", *Kültür ve Sanat Dergisi*. (3), 1989: 67-69.

Koçu, Reşat Ekrem, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, (2. Basım), Güncel Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Kuru, Songül ve Candan Paksoy, "Anadolu'da Ayakkabı ve Cumhuriyet Dönemi Ayakkabı Kültürü", 38. *ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, 10-15.09.2007, II. Cilt, Ankara, 2008:821-836.

Salman, Fikri "Bitlis Geleneksel Giysileri", I. Van Gölü Havzası Sempozyumu, 08-10 Eylül 2014, T.C. Van Valiliği İl Özel İdaresi, İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası, 2006: 333-339.

Savaş, S., "Harik'a Zanaat" Star Pazar Gazetesi, İstanbul, 2005.

Serdar, Mehmet Törehan, *Rüyalar Şehri Bitlis*, Bitlis, Bitlis Valiliği Yayınları No:7, 2000.

Somçağ, Hatice ve Nurettin Akçakale, "Yün liflerinden Keçeleştirme Yöntemi İle Ayakkabı Yapımı", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 9, 2016: 212-226.

Türkoğlu, Sabahattin, *Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam*, Atılım Basım San. A. Ş, İstanbul, 2002.

**ARAP ÜLKELERİNDEN GELEN TURİSTLERİN ETKİLERİNE
YÖNELİK YEREL HALKIN ALGISI: SAPANCA ÖRNEĞİ**

*PERCEPTION OF LOCAL PEOPLE TOWARDS THE INFLUENCES OF
TOURISTS FROM ARAB COUNTRIES: SAPANCA SAMPLE*

Hüseyin ÇEKEN* Gülay ÖZDEMİR YILMAZ** Nur ERTÜRK***

*Geliş Tarihi: 19.02.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 16.05.2018
(Accepted)*

ÖZ: Türkiye'ye yönelik uluslararası turizm hareketleri incelendiğinde, Arap ülkelerinden gelen turist sayısının giderek arttığı görülmektedir. Türkiye, sahip olduğu eşsiz doğal güzellikler ile birlikte tarihi, coğrafi ve kültürel yakınlığı, dizi ve filmlerin etkileri, sosyal medya gibi daha birçok nedenle Arap turistlerin gözde ziyaret yerlerinden biri haline gelmiştir. Arap turistler, ülkemizde özellikle sıcak yaz dönemlerinde yeşil ve suyun bulunduğu serin ve sakin yerleri olarak yoğun bir şekilde tercih etmektedirler. Sapanca yöresi başta sahip olduğu gölü ile Arap turistler için başlı başına bir çekim yeridir. Sapanca yaz aylarında birçok Arap turisti ağırlamakla birlikte her geçen gün yöreyi ziyaret eden turist sayısı artmaktadır. Hatta bu turistlerin kalıcı bir hale gelmesi emlak satışlarını da başlatmıştır. Sapanca' da görülen Arap turizmi ekonomik, sosyo-kültürel, çevresel birçok değişimi de beraberinde getirmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Sapanca'da yaşayan halkın Arap ülkelerinden gelen turistlerin yöreye etkilerini nasıl değerlendirdiklerini belirleyebilmektir. Yapılan araştırma sonucunda, Arap turistlerin ziyaretlerinin yerel halk tarafından olumlu karşılanmadığı, Sapanca halkına yarardan çok zarar verdiği düşüncesine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Arap turistler, Algı, Turizmin etkileri, Yerel halk, Sapanca*

ABSTRACT: When examining international tourism movements towards Turkey, there is an increase in the number of tourists from Arab countries. Turkey, with its unique natural beauty with its historical, geographical and cultural proximity, and the impact of the series and films, has become one of the favorite places to visit more Arab tourists as the influence of social media. Arab tourists prefer the cool and calm places of our country, particularly in the hot summer months, where green and water meets. The Sapanca region is a major attraction for Arab tourists with the lake that it has in the first place. Sapanca has attracted many Arab tourists in the summer months, and the number of tourists visiting the region is increasing day by day. The fact that these tourists become permanent has also

*Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Öğretim Üyesi, Muğla/KÖTEKLİ,
huseyin_cken2001@yahoo.com

**Dr. Öğretim Üyesi, Balıkesir Üniversitesi Öğretim Üyesi, Balıkesir/ÇAĞIŞ,
gulay@balikesir.edu.tr

***Yüksek Lisans Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı,
Balıkesir/ÇAĞIŞ, nurerturkkk@hotmail.com

started estate sales. The Arab tourism seen in Sapanca brought with it many changes in economic, socio-cultural and environmental. The aim of working in this direction is to be able to determine how the people living in Sapanca evaluated the tourists' influences from the Arab countries on the locality. As a result of the research, it has been found that the visits of Arab tourists are not favored by the local people, and they think that they are harmful to the people of Sapanca.

Key Words: Arab Tourists, Perception, Tourism impacts, Local people, Sapanca.

1.GİRİŞ

Türkiye, sahip olduğu doğal güzellikleri, zengin tarihi, kültürü ve dört mevsimin yaşandığı iklim yapısıyla son yıllarda uluslar arası turizm pazarında önemli bir yere sahip olan Arap ülkeleri için çekici bir varış yeri haline gelmeye başlamıştır. Ekonomisi, turizm potansiyeli, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin yaygın olmasıyla birlikte Arap dünyasıyla olan tarihi, kültürel ve coğrafi yakınlığı sebebiyle turizm açısından diğer bölgelere göre avantajlı konumda yer almaktadır. Kişi başına düşen yüksek milli gelir ve diğer ülkelerde gelir kaynaklarının artması sonucunda Arap ülkeleri uluslar arası turizm açısından ülkemiz ve diğer ülkeler için son derece önemlidir (Mengü 2012). Arap turistlerin ülkemize artan ilgisi ve yüksek gelir bırakan pazar konumunda olmaları (Sarı ve Yıldırım 2015: 385) Arap dünyasının Türkiye için de önemli bir pazar haline gelmesini sağlamıştır. Son yıllarda Kültür ve Turizm Bakanlığı Tanıtma Genel Müdürlüğü'nün yapmış olduğu çalışmalar, televizyonda yayınlanan diziler, Arap ülkelerinde faaliyet gösteren seyahat acentaları ve tur operatörlerinin pazarlama çalışmaları Türkiye'nin Arap dünyasıyla olan yakınlığına büyük katkı sağlamıştır (Mengü 2012). Özellikle 2000'li yıllarda Türk dizilerinin Ortadoğu ve Balkanlardaki televizyon kanallarında gösterime girmesi ve beğenilmesi ülkemizde belirgin olarak Arap turist sayısında değişim yaşanmasını sağlamıştır (Nuroğlu 2013:8).

Günümüzde uluslararası turizm pazarında önemli bir yere sahip olan Arap dünyası, ülkemizde turizm talebini oldukça etkilemektedir. Arap Baharı'nın başladığı 2010 yılından sonraki yıllarda Türkiye'nin turist sayısında ve turizm gelirlerinde artış görülmektedir. Arap Baharı sonrası dönemde Fas, Cezayir, Sudan'dan, Mısır, Tunus ve Irak'tan Türkiye'ye gelen turist sayılarında artışlar yaşanmıştır (Hacıoğlu ve Saylan, 2014). 2017 yılı itibariyle ise, Türkiye'yi ziyaret eden Arap turist sayısı 3 milyona yaklaşmıştır (<http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html>).

Türkiye'yi ziyaret eden Arap turistler, özellikle belirli yerleri tercih etmektedirler. Sapanca, Arap turistler tarafından gözde yerlerden biri haline gelmiştir. Bu çalışmada, Sapanca'da yaşayan yerel halkın Arap turistlerin ziyaretlerinin etkilerine yönelik algıları belirlenerek, bu ziyaretleri destekleyip desteklemedikleri araştırılmaktadır.

2. ARAP TURİSTLERİN SAPANCA'YI ZİYARET ETME NEDENLERİ VE ETKİLERİ

Arap turistlerin Türkiye’de özellikle belirli yerlere ziyaretlerinin yoğun olduğu görülmektedir. Turistlerin en çok tercih ettikleri yerler İstanbul, Yalova Bursa illeridir. Bu illerin tercih edilmesinde en önemli etkenler; ulaşım kolaylığı, aşına olunan yerler olmaları, iklim koşulları ve doğal güzelliklerdir. Son yıllarda yeni deneyimler yaşamak isteyen Arap turistler için Sapanca, Abant, Trabzon/Uzungöl de sıcak yaz dönemlerinde yeşil ve suyun bulunduğu serin ve sakin yerler olarak yoğun bir şekilde tercih edilmektedir (<https://www.baka.org.tr/uploads/32034768862650Korfez-Turizm-Stratejileri.pdf>).

Araştırmanın yapıldığı yer olan ve sahip olduğu doğal çekicilikleri ile gelişen bir destinasyon adayı olan Sapanca, son yıllarda özellikle bahar ve yaz aylarında Arap turistler tarafından en çok ziyaret edilen yerlerden biri haline gelmeye başlamıştır. Herhangi bir destinasyonun turizm pazarlarında başarı sağlayabilmesi için geniş tüketici kitleleri arasında tanınması, benimsenmesi ve pazarda tutunması gerekmektedir (Doğanlı 2006: 106). Sapanca’nın coğrafi konumu, iklim özellikleri, İstanbul’a fiziksel yakınlığı, başta Sapanca Gölü olmak üzere pek çok doğal güzelliği, Arap turistlerin hem tatil hem de yatırım için çekici faktörleri olarak değerlendirilmektedir. Genel olarak Arap turistlerin seyahat kararlarında aile ve arkadaşlarının etkili olduğu (akt. Sarı ve Yıldırım 2015) göz önüne alındığında yörenin eşsiz çekiciliklerini ve memnuniyetlerini birbirlerine aktarmaları sonucunda gelecek yıllarda da ziyaretlerin artacağı düşünülmektedir. Zengin vd.(2014)’nin yapmış olduğu çalışmada da, Arap ülkelerinden gelen turistlerin Sakarya ilinde en çok Sapanca ilçesini tercih ettikleri, tur firmaları tarafından son 2 yıldır yöreye 20 binin üzerinde Arap turist geldiği, yörede bulunan 5 yıldızlı otellerde konakladıkları belirtilmiştir. Yapılan çalışmada, turistlerin doğal güzellikleri görmek amacıyla yapmış oldukları gezilerin ardından Sapanca Gölü kenarına gelip burada deniz bisikletlerine bindikleri, sahil kenarında hediyelik eşya satanlardan alışveriş yaptıkları ifade edilmiştir. Ayrıca, Sakarya’ya gelen Ortadoğu ve Arap kökenli turistlerin bu şehri tekrar ziyaret etmek istediklerini ve daha uzun süre kalmak amacıyla konut projelerine ilgi gösterdiklerini belirterek bunu yörede yaşanan gelişme olarak vurgulamışlardır. Yazarlar, doğal güzelliğe sahip yörede Arap turistler için yapılan konut projelerinin sonucu olarak yakın gelecekte bu turistlerle daha sık karşılaşılacağı, yeni iş fırsatlarının ortaya çıkacağı, otel ve yiyecek içecek işletmelerinin uygun yeni paketler oluşturmaya da yol açacağı öngörüsünde bulunmuşlardır.

Sapanca’ya yönelik Arap turistlerin artan ziyaretleri turizmin doğal sonucu olarak yörede birtakım ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel etkilerin yaşanmasına neden olmuştur. Bir bölgede turizmin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için ancak yerel halkın desteğinin sağlam olması gerekmektedir. Ayrıca yerel halka

turizmin olumlu etkileri ne kadar çok aktarılırsa yerel halkın hem turistlere olan bakış açıları olumlu yönde değişecek hem de turizme olan destekleri artacaktır (Türker ve Türker 2014: 83). İlgili alan yazın incelendiğinde, bu konu ile ilgili birçok araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda çalışmanın devamında, yerel-halk turist etkileşimi üzerine yapılan çalışmalar incelenmektedir.

3. YEREL HALKIN TURİZME YÖNELİK TUTUM VE DAVRANIŞLARINA İLİŞKİN ÇALIŞMALAR

Turizm faaliyetlerinin yerel halk tarafından nasıl algılandığının, halkın turizme olan bakış açısının nasıl olduğunun belirlenmesine yönelik çok sayıda çalışma mevcuttur. Bunlardan ilki olan Eralp (1974)'in çalışmasında, turizmin etkilerinden uzak olan Ankara'nın Kalecik ilçesi ile Balıkesir'in Erdek ilçesi karşılaştırılmıştır. Çalışmada, turizmin sosyal ve ekonomik etkileri üzerinde durulmuştur (akt. Türker ve Türker, 2014). Butler (1980) ise çalışmasında, bir yörede turizm faaliyetlerinin başlamasıyla, turizm gelişimi için yerel halkın verdiği desteğin önemini vurgulamaktadır. Çalışmada, turizmin gelişmesiyle birlikte yerel halkın ekonomik açıdan olumlu, sosyo- kültürel açıdan ise olumsuz yönde etkilendiği, böylelikle turizme olan bakışın olumsuzlaştığı ve hatta turizme yönelik desteklerinin giderek azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ap (1992) yapmış olduğu çalışmada, yerel halkın turizme yönelik tutumu ve yerel halkın turizme desteğinin algılanan durumlara göre değişkenlik gösterdiğini vurgulamıştır. Yani yerel halk tarafından algılanan fayda, algılanan zarara göre fazlaysa halk turizme yönelik olumlu tutum ve davranış sergilemektedir. Tam tersi durumda ise, algılanmakta olan zarar yarardan fazlaysa halk turizmi desteklememektedir. Yerel halkın çevresel, sosyal, kültürel veya ekonomik problemlerin temelinde turizmin olabileceğini düşünmesinin asıl sebebinin turistlerle yakın ilişki kuramayışlarından kaynaklanabileceğini vurgulamıştır. Yoon vd. (2001) çalışmalarında, yerel halkın turizmin olumlu ekonomik, sosyal, çevresel ve kültürel etkileri olduğunu, ekonomik ve çevresel etkileri daha fazla algıladıklarını tespit etmişlerdir. Akova (2006) ise, yerel halkın turizmin etkilerine ilişkin algılamalarında ve turizme yönelik tutumlarında bir farklılık olup olmadığını incelemiştir. Çalışmada, turizme yönelik olumsuz algıların olumluya doğru ilerlediği sonucuna ulaşılmıştır. Alaeddinoğlu (2007) Van ilinde yerel halkın turizmi algılama şekli ile ilgili yaptığı çalışmada, ildeki yöre halkının turiste ve turizme karşı pozitif bir bakış açısı sergilediği ve yöre halkının turizm sektörünün desteklenmesine karşı olumlu yaklaşımları tespit edilmiştir. Çalışkan ve Tütüncü (2008), turizmin yerel halk üzerindeki etkilerini Kuşadası örneği üzerinden incelemiştir. Yazarlar, turizm ve halk arasındaki iletişimi çeşitli boyutları ile ele almışlar, turizmin yerel halk üzerindeki etkilerini vurgulayarak, yerel halkın da sürdürülebilir gelişim için turizme bakış açısının iyi bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Gümüş ve Özüpekçe (2009)'nin yapmış oldukları çalışmada, Foça halkının turizme

karşı, sosyo-kültürel, çevresel ve ekonomik algıları belirlenmeye çalışılmaktadır. Çalışmada, bölgedeki yerel halkın turizmin çevresel etkilerine karşı olumsuz, ekonomik etkilerine karşı ise, olumlu bir tutum sergiledikleri belirlenmiştir. Doğan ve Üngüren (2012) ise çalışmalarında, Isparta halkının turizme yönelik bakış açılarını değerlendirmektedirler. Çalışmada, turizmin gelişimi için bölgede ekonomik ve sosyo-kültürel gelişmenin hızlanacağı ifade edilmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, yerel halkın yörenin turizm potansiyeli hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı, bölgede turizm için alt yapı kaynaklarının yetersiz olduğu ve tanıtım çabalarının istenilen düzeyde olmadığı tespit edilmiştir. Avcıkurt (2015) yaptığı çalışmasında, yerel halkın turizme ve turistlere olan bakış açısının geçici olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca, genellikle tatilin kısa süreyi kapsamaması ve ilişkilerin tekrarlanmayan özellik taşımasının turist-yerel halk ilişkisini sınırlandırdığını, halkın kendilerini yabancı turistlere karşı daha aşağı hissederek bir takım gücenmelerin yaşandığını, turist- yerel halk karşılaşmalarında yenilik arama isteğinde doyuma ulaşma kısımlarında bir takım eşitsizliklerin meydana geldiğini belirtmektedir. Boğan ve Sarıışık (2016) Antalya’da yerel halkın turizm faaliyetlerine yönelik algıları üzerine yaptıkları çalışmada, yerel halkın turizm faaliyetlerinin bölgeye olumsuz etkilerinden çok olumlu etkilerinin olduğu düşüncesine sahip olduklarını belirlemişlerdir.

Halkın turizmin gelişme sürecine katılımını sağlayarak görüşlerini almak, bilinçlendirmek, eğitmek, turizmin faydalarından nasıl yararlanılabileceğini öğretmek kendilerini turizmin bir parçası olarak görmelerini sağlayacaktır (Avcıkurt 2003: 85). Fransa, İtalya, İspanya, Yunanistan gibi destinasyonların turizm açısından gelişmelerinin en önemli nedenlerinden biri de, sahip oldukları turistik arz kaynakları ile birlikte yerel halkın turistlere olan yaklaşımlarıdır (Cengiz ve Kırkbir 2007: 20).

Yapılan çalışmalar ışığında, uluslararası turizm hareketleri içerisinde önemi giderek artmaya başlayan Arap turistlerin ziyaretlerinin etkilerinin yerel halk tarafından nasıl algılandığına yönelik bir araştırma yapılmasının yerinde olacağı düşünülmüştür. Araştırmanın amacı ve önemi ise, çalışmanın devamında açıklanmaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Yapılan bu araştırmanın amacı, Sakarya ilinin turizm açısından en önemli ilçelerinden biri olan Sapanca’ya yönelik Arap turistlerin ziyaretlerinin, yörede yaşayan halk tarafından nasıl algılandığının belirlenebilmesidir. Sapanca, coğrafi konumu ve doğal güzellikleri ile yerli turistler açısından oldukça gözde bir destinasyondur. Son yıllarda Arap turistlerin ziyaretleri sonucunda yöreyi ziyaret edenlerin profili de değişmeye başlamıştır. Arap turistlerin ziyaretleri sonucunda yörede ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel birtakım değişikliklerin de olduğu bilinmektedir. Bu değişikliklerin yörede yaşayanlar tarafından nasıl algılandığı

oldukça önemli bir konudur. Sapanca'nın bu pazarda kalıcı hale gelmesi ve gelen ziyaretçi sayısını artırabilmesinin koşullarından biri yörede yaşayanların bu ziyaretlerden memnun kalmalarıdır. Turizmin gelişmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için ne kadar tedbir alınırsa alınsın yörede yaşayanlar memnun kalmazsa ve olumlu tutum içerisinde olmazlarsa tüm çabalar boşa çıkacaktır. Sapanca'ya yönelik yapılan bu ziyaretlerin etkilerinin ölçülmesi önemlidir. Yapılan ziyaretlerin etkilerini ölçmenin birçok yolu vardır. Bu çalışmada yörede yaşayanların düşüncelerinin tespiti amaçlanmıştır. Araştırmanın konusu yerel halkın turizmi desteklemesine yardımcı olabilecek ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel faktörleri irdelemektir. Böylelikle Arap turistlere ilişkin tutumları da belirlenebilecektir. Sadece Sapanca'da yaşayan halk arasından örnek kütleye ulaşılmıştır. Yerel halkın turizme ve turistlere yönelik tutumlarına yönelik çok sayıda araştırma olmasına karşın Sapanca için ve Arap turistlere yönelik bir araştırmaya rastlanamamıştır. Araştırma kapsamına Sapanca'da yaşayan yerel halk dahil edilmiş ve bunların görüşleri değerlendirmeye alınmıştır. Dolayısıyla bu araştırmanın sonuçları yalnızca kapsam içindeki anket uygulanan yerel halk için geçerli olup genellenemez.

Bahsedilen amaca ulaşmayı hedefleyen çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Sapanca'da yaşayanlar Arap turistlerin ziyaretlerinin ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel etkilerini nasıl algılamaktadırlar?
2. Sapanca'da yaşayanlar demografik özellikleri açısından algılanan etkilere ilişkin farklılık göstermekte midir?

5. YÖNTEM

Araştırmada veri ve bilgilere ulaşmak için nicel araştırma yöntemlerinden olan yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın amacına yönelik çok fazla veri toplanabilmesi ve bireylerin davranışsal, güdüsel ve algısal özelliklerine ilişkin bilgilerin sağlanabilmesi nedenleriyle anket tekniği tercih edilmiştir (Ural ve Kılıç 2013: 54).

5.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmanın evrenini, Sakarya ilinin şehir merkezine 17.km uzaklıkta bulunan ve Sakarya'nın doğal güzellikleri ile en gözde turizm mekanlarından olan Sapanca'da yaşayan halk oluşturmaktadır. Sapanca 40.045 nüfusa sahiptir (tüik.gov.tr). Söz konusu ilçede yaşayan halka olasılığa dayalı olmayan kolayda örnekleme tekniği yolu ile 450 adet anket dağıtılmış; 400 tanesinden geri dönüş alınabilmiştir. Anketlerden 384 tanesi değerlendirmeye alınmış; 16 anket ise çeşitli nedenlerden değerlendirmeye alınamamıştır. Evren büyüklüğüne karşılık örneklem büyüklüğü tablosuna göre; evren büyüklüğü 40.000 ise, gereken örneklem sayısı 380 (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2012, s. 137) dikkate alınmış ve yeterli örneklem büyüklüğüne ulaşılmıştır.

5.2. Veri Toplama Aracı

Araştırma anketi 15.03.2017-24.04.2017 tarihleri arasında uygulanmıştır. Anket formu hazırlanırken daha önce yapılan yerli ve yabancı yazın incelenmiştir. Anket soruları oluşturulurken Akova (2006), Gümüş ve Özüpekçe (2009) ve Boğan ve Sarıışık (2016)'ın çalışmalarından yararlanılmıştır. *Anket formu toplamda 2 bölümden oluşmaktadır. Anketin birinci bölümü demografik özelliklerle ilgili soruların yer aldığı Kişisel Bilgi Formu'ndan oluşurken, ikinci bölüm, Arap turistlerin Sapanca'yı ziyaretlerinin algılanan etkilerine yönelik sorulardan oluşmaktadır. Algılanan etkilere yönelik toplam 22 tane 5' li Likert ölçeği türünde önermeler yer almaktadır. Halkın bu bölümde yöneltilen önermeleri, "1.Kesinlikle Katılmıyorum, 2.Katılmıyorum, 3.Kararsızım, 4.Katılıyorum, 5.Kesinlikle Katılıyorum" arasında yanıtlamaları istenmiştir.*

5.3. Verilerin Analizi

Anket uygulaması gerçekleştirildikten sonra, değerlendirilmeye alınan verilerden ankete katılan halkın demografik özellikleri yüzde ve frekans yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Halkın algılarına yönelik ifadelerin ise aritmetik ortalama ve standart sapma analizleri yapılmıştır. Yapılan Kolmogorov-Smirnov testi neticesinde verilerin normal dağılım gösterdikleri anlaşılmış ve daha sonra parametrik testlerden olan t-testi ve "tek faktörlü varyans (Anova) analizi yapılarak, verilerin istatistiki açıdan anlamlılık düzeyleri anlaşılmaya çalışılmıştır. İki'den fazla olan gruplarda ortaya çıkan farklılığın hangi gruplar arasında gerçekleştiğini ortaya koymak amacıyla "Çoklu Karşılaştırma-Tukey HSD Analizi" yapılmıştır. Analizlerdeki anlamlılık düzeyi " $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

5.4. Önermelere Ait Güvenirlilik Analizi

Güvenirlilik analizi için Cronbach's Alpha katsayıları hesaplanmıştır. Bir ölçeğin güvenilirliği, ölçme aracının farklı zamanlarda tekrarlanan ölçümlerde aynı sonucu verme derecesini ifade etmektedir (Eymen, 2007: 74). Cronbach' s Alpha değerinin 0,70 ve üstü olduğu durumlarda ölçeğin güvenilir olduğu kabul edilir. Ancak, soru sayısı az olduğunda bu sınır 0,60 değeri ve üstü olarak kabul edilebilir (Kalaycı, 2006: 405). Algılanan etkiler ölçeğinin güvenilirlik katsayısı Cronbach's Alpha 0,65 olarak bulunmuştur.

6. BULGULAR

Araştırmanın örneklem grubunda yer alan bireylerin bireysel özelliklerine ilişkin dağılım Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Ankete Katılanların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

Kişisel Özellikler (n=384)				Kişisel Özellikler (n=384)			
Gruplar	F	%		Gruplar	F	%	
Cinsiyet	Kadın	112	29,2	Sapanca'lı olma durumu	Sapanca	292	76
	Erkek	272	70,8		Sapanca dışı	92	24
Yaş	18-27 arası	71	18,5	Meslek	Öğrenci	55	14,3
	28-37 arası	45	11,7		Kamu personeli	22	5,7
	38-47 arası	220	57,3		İşçi	79	20,6
	48-57 arası	29	7,6		Esnaf	107	27,9
	58 ve üzeri	19	4,9		Öğretmen	22	5,7
Medeni Durum	Bekâr	154	40,1	Ev hanımı	20	5,2	
	Evli	230	59,9	Emekli	16	4,2	
Öğrenim Düzeyi	İlköğretim	48	12,5	Turizm Çalışanı	28	7,3	
	Lise	201	52,3	Turizm Esnafı	15	3,9	
	Önlisans	112	29,2	Diğer	20	5,2	
	Lisans	20	5,2	İkamet	5 yıl ve altı	29	7,6
	Lisansüstü	3	0,8		6-15 yıl	55	14,3
			16 yıl ve üzeri		300	78,1	

Tablo 1'e göre, araştırmaya katılanların 272'sinin (%70, 8) erkek olduğu belirlenmiştir. Yaş grubu dağılımlarına bakıldığında, 38-47 yaş grubunda olanlar 220 kişi (%57,3) ile ağırlıklı yüzdeye sahiptir. Katılımcılardan 230 kişi (% 59,9) evlidir. Öğrenim düzeyleri ile ilgili dağılım incelendiğinde, lise mezunlarının en yüksek yüzdeye sahip olduğu 201 kişi (%52,3) görülmektedir. Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu 292 kişi (% 76) Sapanca'lıdır. Meslek dağılımı açısından bakıldığında, esnaf olanların 107 kişi (% 27,9) diğer meslek gruplarına göre fazla olduğu, çoğunun 16 yıl ve üzeri (%78,1) Sapanca'da ikamet ettiği belirlenmiştir.

Tablo 2'de Arap turistlerin Sapanca'yı ziyaretlerinin yörede yaşayanlar tarafından algılanan etkilerine yönelik katılım durumları yer almaktadır. Olumsuz bir ifadeye katılım ortalamasının yüksek olması, algılanan etkinin olumsuz olduğu görüşünün hakim olduğunun göstergesidir. Genel olarak bir değerlendirme yapıldığında, ekonomik etkilere yönelik ifadelerden en yüksek ortalamaya sahip olanlar; "Arap turistlere konut ve arsa satışı artmaktadır" ($\bar{x}=4,64$), "Sapanca'da emlak fiyatlarının aşırı yükselmesine neden olmaktadır" ($\bar{x}=4,42$), "Sapanca'da birçok ürün ve hizmetin fiyatı artmaktadır" ($\bar{x}= 4,22$), "Hediyelik eşya sektörünün canlanmasını sağlamaktadır" ($\bar{x}= 3,85$) şeklindedir. En düşük katılım ortalamasına sahip ifadeler ise; "Sapanca'da birçok kişiye iş imkânı sağlamaktadır" ($\bar{x}=2,55$),

“Sapanca’da Arap turistlerin fazla para harcamaları sayesinde yaşam standartlarımız hızlı bir şekilde yükselmektedir”(x̄=2,55), “Sapanca’ya zenginlik getirmektedir”(x̄=2,72) ifadeleridir. Çevresel etkilere yönelik ifadelerden en yüksek ortalamaya sahip olanlar; “Sahilin, parkların rahatsız edici bir şekilde kalabalıklaşmasına neden olmaktadır” (x̄= 4,29), “Sapanca’nın dokusu bozulmaktadır”(x̄=3,86), “Trafik yoğunluğuna neden olmaktadır” (x̄= 3,80) ifadeleri iken, “Sapanca’da doğal kaynakların tahribatına neden olmaktadır” (x̄=2,76) ifadesi en düşük ortalamaya sahiptir. Sosyo-kültürel etkilere yönelik ifadelerden en düşük ortalamaya sahip olanlar; “Arap turistlerden yeni bilgiler öğrenilmektedir”(x̄=2,34), “Arap turistlerle bir arada olmak mükemmel bir deneyim”(x̄=2,41), “Arap turistler ile yerel halk arasında kültür alışverişi sağlamaktadır”(x̄= 2,51),“Sapanca’nın geleneksel kültüründe olumsuz değişmelere neden olmaktadır”(x̄= 2,89) ifadeleridir.

Yörede yaşayanların, “Genel olarak değerlendirdiğimde, Arap turistlerin ziyaretleri Sapanca halkına yarardan çok zarar vermektedir”(x̄= 4,05) ifadesine katılım ortalamasının da yüksek olduğu görülmektedir. Yani yörede yaşayanlar tarafından Arap turistlerin ziyaretlerinin genel olarak yararlı bulunmadığı belirlenmiştir.

Tablo 2: Yerel Halkın İfadelere Verdikleri Yanıtlara İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

İfadeler	Ortalama	Standart Sapma
Sapanca’da Arap turistlerin fazla para harcamaları sayesinde yaşam standartlarımız hızlı bir şekilde yükselmektedir.	2,55	1,28
Sapanca’nın ekonomisi canlanmaktadır.	2,84	1,34
Sapanca’da birçok ürün ve hizmetin fiyatı artmaktadır.	4,22	1,32
Yeni iş olanakları ortaya çıkmaktadır.	3,51	1,24
Sadece küçük gruplara fayda sağlamaktadır	3,03	1,18
Hediyelik eşya sektörünün canlanmasını sağlamaktadır.	3,85	0,82
Sapanca’da birçok kişiye iş imkânı sağlamaktadır.	2,55	0,94
Sapanca’ya zenginlik getirmektedir.	2,72	1,34
Sapanca’da emlak fiyatlarının aşırı yükselmesine neden olmaktadır.	4,42	0,68
Arap turistlerle bir arada olmak mükemmel bir deneyim.	2,41	0,96
Sapanca’nın geleneksel kültüründe olumsuz değişmelere neden olmaktadır.	2,89	1,19
Sapanca’nın tanınmasına katkı sağlamaktadır.	3,63	1,23
Arap turistler ile yerel halk arasında kültür alışverişi sağlamaktadır.	2,51	1,21

Arap turistlerden yeni bilgiler öğrenilmektedir.	2,34	1,07
Sapanca'da doğal kaynakların tahribatına neden olmaktadır.	2,76	1,33
Sahilin, parkların rahatsız edici bir şekilde kalabalıklaşmasına neden olmaktadır.	4,29	1,04
Çevre kirliliğine yol açmaktadır.	3,40	0,97
Trafik yoğunluğuna neden olmaktadır.	3,80	0,91
Sapanca'nın dokusu bozulmaktadır.	3,86	0,99
Arap turistlere konut ve arsa satışı artmaktadır.	4,64	0,83
Genel olarak değerlendirdiğimde, Arap turistlerin ziyaretleri Sapanca halkına yarardan çok zarar vermektedir.	4,05	0,95
Genel olarak değerlendirdiğimde, Arap turistlerin ziyaretleri Sapanca'ya zarardan çok yarar sağlamaktadır.	3,29	1,25
Ölçeğin Genel Ortalaması: 3,35		
Ölçeğin Standart Sapması: 0,38		
Ölçeğin Güvenilirliği: 0,65		

6.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri Açısından Algılanan Etkilere İlişkin Farklılık Testleri Sonuçları

Sapanca'da yaşayan ve araştırmaya katılanların cinsiyet, öğrenim düzeyi, meslek ve Sapanca'lı olma durumuna göre değerlendirmelerinde algılanan etkilerin istatistiksel açıdan farklılık gösterip göstermediğini incelemek amacıyla yapılan t testi ve tek faktörlü varyans (Anova) analizi sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4'te verilmektedir.

Tablo 3: Yerel Halkın Cinsiyetine ve Sapanca'lı Olma Durumuna Göre Arap Turistlerin Ziyaretlerine Yönelik Algılarının Karşılaştırılmasına İlişkin t Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	Ort.	s.s.	t	Sig.(p)
Cinsiyet	Kadın	112	3,39	0,37	1,23	0,51
	Erkek	272	3,34	0,34		
Sapanca'lı Olma Durumu	Sapanca	292	3,26	0,32	7,61	0,00 *
	Sapanca dışı	92	3,64	0,44		

*p<0,05

Tablo 3'te yerel halkın cinsiyeti ile Arap turistlerin ziyaretlerine yönelik algılarının karşılaştırılmasına ilişkin t testi sonuçları incelendiğinde p<0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunamamıştır (p=0,51). Yani, yerel halkın kadın veya erkek olması, Arap turistlerin ziyaretlerine yönelik algıda farklılık göstermemektedir. Yerel halkın Sapanca'lı olup olmama durumuna göre ise, p<0,05 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmuştur (p=0,00). Sapanca'lı olmayan halk ($\bar{x}$ =3,64) Sapanca'lı halka göre ($\bar{x}$ =3,26) Arap turistlerin ziyaretlerinin etkilerini daha olumlu algılamaktadırlar.

Tablo 4'e göre, yerel halkın mesleklerine göre karşılaştırılmasına ilişkin Anova testi sonuçları incelendiğinde $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmuştur ($p=0,02$). Yapılan Tukey testi sonucunda, öğretmenler ($\bar{x}=3,60$) esnaflara ($\bar{x}=3,31$) ve turizm çalışanlarına göre ($\bar{x}=3,21$) daha olumlu algılamaktadır. Yerel halkın öğrenim düzeylerine göre karşılaştırılmasına ilişkin Anova testi sonuçları incelendiğinde ise, $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı fark bulunmuştur ($p=0,00$). Yapılan Tukey testi sonucunda, ilköğretim mezunu olanlar ($\bar{x}=3,54$) önlisans mezunlarına göre ($\bar{x}=3,23$), lise mezunu olanlar ($\bar{x}=3,38$), önlisans mezunlarına göre ($\bar{x}=3,23$) daha olumlu algılamaktadır.

Tablo 4: Yerel Halkın Mesleklerine ve Öğrenim Düzeylerine Göre Arap Turistlerin Ziyaretlerine Yönelik Algılarının Karşılaştırılmasına İlişkin Anova Testi Sonuçları

Değişkenler	Gruplar	N	Ort.	s.s.	F	Sig. (p)	Tukey
Meslek	Öğrenci(a)	55	3,37	0,40	2,96	0,02*	e>d,h
	Kamu Personeli(b)	22	3,25	0,15			
	İşçi(c)	79	3,40	0,41			
	Esnaf(d)	107	3,31	0,44			
	Öğretmen(e)	22	3,60	0,35			
	Ev Hanımı(f)	20	3,52	0,22			
	Emekli(g)	16	3,45	0,34			
	Turizm Çalışanı(h)	28	3,21	0,18			
	Turizm Esnafı(i)	15	3,20	0,23			
Eğitim	İlköğretim (a)	48	3,54	0,48	6,10	0,00*	a>c b>c
	Lise(b)	201	3,38	0,29			
	Önlisans(c)	112	3,23	0,46			
	Lisans(d)	20	3,32	0,17			

* $p < 0,05$

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizmin geliştiği bir yörede ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel birçok değişiklik yaşanmaktadır. Yörede yaşayan halk bu değişiklikleri olumlu ya da olumsuz algılayabilmektedir. Eğer olumsuz algılanıyorsa ve olumsuz tutum sergileniyorsa turizmde sürdürülebilirliğin sağlanması oldukça güçtür. Bu düşünceden yola çıkarak son yıllarda Arap turistlerin gözde ziyaret yerlerinden biri olan Sapanca'ya yönelik bir araştırma yapılmıştır. Sapanca, sahip olduğu turistik arz kaynakları ile binlerce Arap turistin ziyaret merkezi haline gelmiştir. Tur firmaları tarafından düzenlenen tur programları ile birlikte yöreye gelen Arap

turistler, doğal güzelliklere duydukları hayranlık sonucunda yörede bulunma sürelerini de uzatmaya başlamışlardır. Son zamanlarda, yörede Araplara yönelik konut ve arsa satışları da artmıştır. Genellikle bahar aylarında seyahate çıkmaya başlayan, mücevher alışverişine meraklı olan, Avrupalı turistlere göre 4 kat daha fazla harcama yapan ve bu özellikler ile önemli bir kaynak pazar haline gelen (Şahin ve Cesur, 2016) Arap turistlerin Sapanca'ya ziyaretlerinin sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için birtakım önlemler alınması gerekmektedir. Nisan ayında Arap Turizm Örgütü Başkanı ve Yemen Turizm Bakanı'nın Sakarya'yı ziyaretlerinin ana teması Sapanca olmuştur. Ülkelerinden daha fazla turist ve daha fazla turizme yönelik yatırımcı getirmek için çalışmalar yaptıklarını belirtmişlerdir. Her ne kadar yöneticiler ve plancılar gerekli girişimler de bulunsa da yerel halkın turizmi benimsemesi gerekmektedir. Oysa ki yapılan araştırma sonucunda, bu ziyaretlerin Sapanca halkına yarardan çok zarar vermekte olduğu görüşünün hakim olduğu belirlenmiştir. Bu zararların neler olduğunun belirlenmesine yönelik çalışmalar yapıp gerekli önlemler alınmalıdır. Özellikle, halkın ekonomik ve çevresel etkilere yönelik olumlu görüş içerisinde olmadıkları tespit edilmiştir. Sahilin, parkların rahatsız edici bir şekilde kalabalıklaştığı, trafik yoğunluğu yaşandığı, Sapanca'nın dokusunun bozulduğu yönünde olumsuz çevresel görüşe sahiptirler. Sapanca'nın özellikle sahilinin aşırı kalabalıklaşması hem halkın hem de yöreye gününbirlik gelen diğer ziyaretçilerin memnuniyetsizliğine neden olmaktadır. Sapanca, her yeri eşsiz güzelliklere sahip, farklı turizm çeşitlerinin geliştirilebileceği, çok çeşitli aktivitelerin yapılabileceği bir yöredir. Buna yönelik projeler geliştirilerek, sahildeki kalabalığın her yere dağılması sağlanabilir. Arap turistlerin harcama oranlarının yüksek olduğu bilinmektedir. Fakat yapılan araştırma sonucunda, Sapanca'da yaşayanların yaşam standartlarının yükselmediği, Sapanca'nın ekonomisinin canlanmadığı, halka çok fazla iş imkânı yaratmadığı ve Sapanca'ya zenginlik getirmediği yönünde olumsuz ekonomik görüşe sahiptirler. Arap turistlerin daha fazla alışveriş yapmalarını sağlayacak cazip yatırımların artırılması gerekmektedir. Kültürel etki boyutuyla değerlendirme yapıldığında ise, "Arap turistler ile yerel halk arasında kültür alışverişi sağlamaktadır.", "Arap turistlerden yeni bilgiler öğrenilmektedir." ifadelerine katılım oranlarının düşük olması yerel halk ve Arapların etkileşiminin yeterli düzeyde olmadığını çağırıştırılmaktadır. "Sapanca'nın geleneksel kültüründe olumsuz değişmelere neden olmaktadır" ifadesine katılımın düşük olması ise, olumlu bir algı olarak görülmektedir. Arap kültürüne yakınlık böyle bir algı oluşmasına neden olabilir. Araştırma bulgularında en yüksek ortalamaya sahip olan ifadeler ise, Arap turistlere konut ve arsa satışı arttığı, Sapanca'da emlak fiyatlarının aşırı yükselmesine neden olduğudur. Yapılan görüşmeler sonucunda bu durum, konut ve arsa satışından gelir sağlayanlar için bir avantajken, halk genel olarak bundan rahatsızdır.

Yapılan araştırma sonucunda, yerel halkın Arap turistlerin ziyaretlerinden beklenen olumlu etkileri algılamadıkları tespit edilmiştir. Turizm planlamacılarının ve yerel yönetimlerin bu konuyu dikkate almaları önemlidir. Halkın olumlu tutum içerisinde olmaması gelecekte bu ziyaretlerin seyrini olumsuz etkileyebilir. Yerel halk, turizm ve Arap turistlerin ziyaretlerinin yöre için önemine yönelik bilgilendirilmelidir.

Yukarı da belirtildiği gibi, Sapanca her ne kadar Arap turistler için gözde ziyaret yerlerinden biri olsa da, yapılan araştırma sırasında yörede yaşayanlar artık eskisi kadar turist gelmediğini düşünmektedir. Sapanca bir zamanlar iç turizmde yaşadığı gelişmeyi çeşitli nedenlerden dolayı fırsata dönüştürememiş ve gerileme yaşamıştır. Aynı durumun Arap turizmi için yaşanmaması ve turizmin olumlu etkilerini artırabilmek için yukarıda bahsedilen önlemlerin alınması şarttır.

KAYNAKÇA

- Akova, O. (2006). “Yerel Halkın Turizmin Etkilerini Algılamalarına ve Tutumlarına Yönelik Bir Araştırma”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2,(1).
- Alaeddinoğlu, F. (2007). “Van Halkının Turisti ve Turizmi Algılama Şekli”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 5,(1). 1-16.
- Altunışık, R., Çoşkun, R., Bayraktaroğlu S. ve Yıldırım E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yay.
- Ap, J. (2014). “Residents' Perceptions on Tourism Impacts.” *Annals of Tourism Research*, 19,(4). 665-690.
- Avcıkurt, C.(2003). *Turizm Sosyolojisi*, Ankara: Detay Yayıncılık
- Avcıkurt, C.(2015). *Turizm Sosyolojisi*, Ankara: Detay Yayıncılık
- Bayram, Y. (2016). “Türk-Arap İlişkileri Bağlamında Türk Toplumunda Değişen Arap İmajının Turizme Yönelik Haber Çerçevesinde Temsili”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 43,(9). 1683-1967.
- Boğan, E., ve Sarıışık, M. (2016). “Yerel Halkın Turizm Faaliyetine Yönelik Görüş ve Algılamalarının Belirlenmesi Üzerine Alanya’da Bir Araştırma”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12. 326-342.
- Butler, R. W.(1980)“The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources”, *Canadian Geographer*, 24.5-12.
- Cengiz, E. ve Kırbir, F.(2007). “Yerel Halk Tarafından Algılanan Toplam Turizm Etkisi İle Turizm Desteği Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Model Önerisi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1). 19-37.
- Çalışkan, U., ve Tütüncü, Ö. (2008). “Turizmin Yerel Halk Üzerindeki Etkileri ve Kuşadası İlçesi Uygulaması”, *IV. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi*. 128-148.
- Doğan, H., ve Üngüren, E. (2012). “Yerel Halkın Isparta Turizmine Yönelik Görüşleri Üzerine Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(1). 103-122.

- Doğanlı, B. (2006). "Turizmde Destinasyon Markalaşması ve Antalya Örneği, Süleyman Demirel Üniversitesi", İşletme Bölümü Doktora Tezi.
- Eymen, E., U. (2007). SPSS 15.0 Veri Analiz Yöntemleri. İstatistik Merkezi Yayın No:1, www.istatistikmerkezi.com.
- Gümüş, N., ve Özüpekçe, S. (2009). "Foça'da Turizmin Ekonomik, Sosyal, Kültürel ve Çevresel Etkilerine Yönelik Yerel Halkın Görüşleri", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2(6). 399-417.
- Hacıoğlu, N., ve Saylan, U. (2014). "Arap Baharının Turizme Yansımaları Arap Ülkeleri ve Türkiye", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Aralık, 32(17). 55-79.
- Türkiye İstatistik Kurumu, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, <http://www.tuik.gov.tr> (18.01.2017)
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü Sınır Giriş Çıkış İstatistikleri, <http://www.yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (06.02.2018)
- Kalaycı, Ş. (2006). (Ed.), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara:Asil Yayın Dağıtım
- Mengü, C. (2012). "Türkiye- Arap Dünyası Turizm İlişkilerinde Durum ve Beklentiler", *Ortadoğu Analiz*, Haziran, 42(4). 102-112.
- Nuroğlu, E. (2013). "Dizi Turizmi: Orta Doğu ve Balkanlar'dan Gelen Turistlerin Türkiye'yi Ziyaret Kararında Türk Dizileri Ne Kadar Etkili?", 5. *Uluslararası İstanbul İktisatçılar Zirvesi*, Aralık. 1-12.
- Sarı, Y., ve Yıldırım, G. (2015). "Türkiye Turizmi Bağlamında Ortadoğu Pazarı Üzerine Bir Araştırma", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(1).
- Şahin, S., ve Cesur, E. (2016). "Turistlerin Şikayet Davranışları ve Şikayetlerin Çözümüne Yönelik Beklenti Farklılıkları", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 42(9). 2033-2045.
- T.C. Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, <http://www.baka.org.tr/uploads/32034768862650Korfez-TurizmStratejileri.pdf> (01.02.2018)
- Türker, Ö., G., ve Türker, A. (2014). "Yerel Halkın Turizm Etkilerini Algılama Düzeyi Turizm Desteğini Nasıl Etkiler: Dalyan Destinasyonu Örneği." *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Mayıs, 4(1). 81-98.
- Ural, A.ve Kılıç,İ.(2013), *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*,Ankara: Detay Yayıncılık
- Yoon, Y., Gursoy, D., ve S.Chen, J. (2001). "Validating a Tourism Development Theory With Structural Equation Modeling", *Tourism Management*, Ağustos, 22(4). 363-372.
- Zengin, B., Yıldırım, R., ve Bilgiçli, İ. (2014). "Sakarya'ya Gelen Ortadoğu Kökenli Turistlerin Talep Profiline Yönelik Bir Araştırma", XIII. Geleneksel Turizm Paneli, Nisan, 1.

**KIRSAL TURİZMDE İŞLETMELERİN ROLÜ:
CUMALIKIZLIK ÖRNEĞİ***

*THE ROLE OF TOURISM ESTABLISHMENTS IN RURAL TOURISM:
A SAMPLE OF CUMALIKIZLIK*

Reyhan ARSLAN AYAZLAR** Miray KILIÇALP***

*Geliş Tarihi: 08.03.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 08.05.2018
(Accepted)*

ÖZ: Alternatif turizm türlerinden biri olan kırsal turizm, turizm endüstrisi içinde giderek büyüyen bir alan olarak karşımıza çıkmakta ve gelişimi desteklenmektedir. Bir bölgedeki kırsal turizmin gelişmesinde paydaşların ve bu paydaşlardan biri olan turistik işletmelerin katkılarından söz edilebilir. Bu araştırmada işletmecilerin kırsal turizme yönelik tutumlarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Araştırma, kırsal turizmin uygulandığı ve UNESCO Dünya Miras Listesinde yer alan Bursa Cumalıkızık ilçesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada nitel bir yaklaşım benimsenmiş ve 18 işletmeci ile görüşmeler yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre, işletmecilerin kırsal turizme karşı olumlu bir tutum içinde olduklarını söylemek mümkündür. Bununla birlikte özellikle bölgedeki restorasyon çalışmaları noktasında işletmeciler ve yerel yönetim arasında birtakım uyumsuzluklar bulunmaktadır. Bu konuda yerel yönetim ve işletmelerin karar almada birlikte hareket etmesi gerekmektedir. İşletme sahiplerinin yalnızca turist sayısına odaklanmalarından ziyade yerel dokuyu korumaya yönelik eğitimleri gerektiği araştırmanın bir diğer bulgusudur. Araştırma ile kırsal turizmin önemli paydaşlarından biri olan turistik işletmelerin kırsal turizme yönelik bakış açısını anlamada ve bu noktada çözüm önerileri getirmede katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal turizm, turistik işletme, Cumalıkızık

ABSTRACT: Rural tourism as an alternative type has been one of the areas which has gradually grown in tourism industry. Stakeholders, specifically tourism establishments, have an important role in the development of rural tourism in a region. This study aims to reveal tourism managers' attitude towards rural tourism. The research was carried out in Bursa-Cumalıkızık which is implemented rural tourism and in UNESCO World Heritage List. A qualitative approach was adopted and data was gathered from 18 tourism managers. According to the results, tourism managers have a positive attitude towards rural tourism. However, there are some incompatibilities, specifically in restoration, between tourism managers and local authorities. Local authorities and managers need to take joint action for

* Bu araştırma 1st International Rural Tourism and Development Congress'te özet bildirisi olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğrt. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, reyhanayazlar@gmail.com

*** Doktora Öğrencisi, Adnan Menderes Üniversitesi, mryonal@gmail.com

decision. The other finding of the study is that managers mustn't focus only tourist numbers but also local texture protection of the region. This study aims to contribute understanding tourism managers' attitude towards rural tourism and offer solutions in this context.

Key Words: *Rural tourism, tourism managers, Cumalıkızık*

1. GİRİŞ

Çoğu batı ülkesinde, kırsal bölgelerde ekonomik faaliyetlerin azalması, tarım sektörünün yeniden yapılandırılması, kırsal sanayileşmenin gittikçe azalması ve eğitilmiş genç nüfusun kırsal bölgelerden sanayi alanlarına göç etmesi, turizmin kırsal bölgelerin ekonomik ve sosyal olarak yeniden canlanması ve kalkınması için alternatif bir kalkınma stratejisi olarak benimsenmesini sağlamıştır (Briedenhann ve Wickens, 2004: 71). Özellikle AB ülkeleri ekonomik ve sosyal dayanışma açısından kırsal turizm alanında liderlik yapan ülkeler olmuştur. Başta İtalya, İspanya, Fransa, Almanya ve Yunanistan ile birlikte İngiltere kırsal turizmin geliştirilmesi ve kırsal alanların kalkındırılması amacıyla önemli çalışmalar yürütmektedir (Aydın, 2012: 39).

Turizm, ülkelerin kırsal alanları için birçok potansiyel faydayı barındırmaktadır (Azimi, 2015: 1). Kırsal turizmin yararları ön plana çıktıkça Batı ülkelerinin yanı sıra birçok Asya ülkesi de bu alana yönelik yatırımlarını arttırmaya başlamıştır. Örneğin, İngiltere Çevresel Gıda ve Kırsal Departmanı, 2013 yılında kırsal turizm çekiciliklerinin kalitesini artırma noktasında 25 milyon \$ yatırım yapmıştır. Bunun dışında Tayland, Vietnam, Endonezya, Malezya gibi Asya ülkeleri de bu konudaki girişimlerini arttırmıştır (Akbar, Zahari ve Dusi, 2016: 154).

Türkiye nüfusunun %35'inin kırsal alanlarda yaşadığı ve geçimini tarımdan sağladığı göz önünde bulundurulduğunda ülkenin modernleşme çabaları doğrultusunda kırsal alanların geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Kırsal alanlarda yaşayanların yaşam kalitesini iyileştirme ve ülke genelindeki gelişmişlik farkını en aza indirme noktasında girişimler bulunmakla birlikte istenilen düzeye ulaşamadığı ifade edilmektedir (DPT, 2006). Dolayısıyla bu noktada kırsal turizmin kırsal alanların kalkınmasında etkili ve öncü sektörlerden biri olduğu değerlendirilmektedir (Çeken, Karadağ ve Dalgın, 2007: 9).

İlgili literatür incelendiğinde kırsal turizm ve yerel halkın kırsal turizme karşı tutumunu inceleyen bir çok çalışmanın bulunduğu görülmektedir (Chun-Chu, 2005; Chazapi ve Sdrali, 2006; Ertuna, Güney, Güven ve Aydemir, 2012; Chuang, 2013; Uçar vd. 2012; Torun, 2013; Abdollahzadeh ve Sharifzadeh, 2014; Ayazlar, 2017). Benzer şekilde kırsal turizm alanlarında faaliyet göstermekte olan yerel işletmeler açısından kırsal turizmin etkilerini ekonomik açıdan inceleyen çalışmalar bulunmaktadır (Briedenhann ve Wickens, 2004; Cawley ve Gillmor, 2008; Drăgulănescu ve Druțu, 2012; Uçar vd. 2012). Bununla birlikte yerel işletmelerin

kırsal turizm karşı tutumlarının incelendiği araştırma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu alanda az sayıda çalışmanın gerçekleştirilmesi ve Bursa-Cumalıkızık'ta faaliyet gösteren işletmelerin görüşlerine yönelik bir çalışmanın bulunmaması bu araştırmanın gerekçeleri arasında yer almaktadır. Bu kapsamda bir sonraki bölümde ilgili literatür taraması gerçekleştirilmekte, ardından araştırma yöntemine geçilmektedir. Sonrasında araştırma bulguları sunulmakta ve sonuç bölümünde elde edilen bulgular doğrultusunda öneriler getirilmektedir.

2. KIRSAL TURİZM

Kırsal turizm, tamamlayıcı bir turizm ürünü olarak endüstride giderek büyüyen bir bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kırsal alanların (Othman, Sazali ve Mohamed, 2013: 65), ekonomik gelişime çözüm üretmede (Rid, Ezeuduji ve Haider, 2014: 102) uzun vadeli ve doğrudan sağlamış olduğu katkılar bu gelişimi desteklemektedir. Kırsal turizm, doğaya ve köklerine geri dönmelerini sağlaması açısından da turistlere yarar sağlamaktadır (Othman vd, 2013: 67).

Kırsal turizm özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından mevcut turizm türlerine bir alternatif olmanın ötesinde diğer turizm türlerinin tamamlayıcısı olarak değerlendirilmektedir. Geleneksel üretim şekillerinin eskisi gibi gerçekleştirilmediği ve dolayısıyla yerel halkın geçim sıkıntısı yaşadığı durumlarda ek iş olanakları oluşturması ve yerel halkın yaşam standardını yükseltmesi noktasında kırsal turizm önemli bir rol oynamaktadır (Avcıkurt ve Köroğlu, 2008: 67-68). Kırsal turizmin geliştirilmesinde kırsal turizmin yerel halk için gelir veya ek gelir sağlaması, yeni iş alanları oluşturması ve iç göçün önüne geçerek engellemesi gibi önemli rolleri bulunmaktadır (Soykan, 1999: 73).

Kırsal turizmin gelişimi değerlendirilirken ele alınan kuramlardan biri paydaş kuramıdır. Freeman'a (1984) göre paydaş, "bir örgütün amaçlarını başarılmasından etkilenen ya da bu durumu etkileyen grup veya birey"dir. Turizm endüstrisinin paydaşları turistler, yerel halk, girişimciler (turizm işletmeleri) ve yerel yönetim olmak üzere dört ana gruptan oluşmaktadır (Byrd vd, 2009: 693). Kurama göre, turizm endüstrisinin gelişmesinde söz konusu paydaşların sürece dahil edilmesi önem taşımaktadır (Kruja ve Hasaj, 2010: 2). Buradan hareketle turizm işletmelerinin kırsal alanlardaki turizmin gelişiminde önemli bir rolü olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla turistik işletme yöneticilerinin kırsal turizme yönelik görüşlerini anlamak bölgenin gelişimi açısından önem taşımaktadır.

3. KIRSAL TURİZMDE İŞLETMELERİN ÖNEMİ

Kırsal turizm, "kırsal çevrede sürdürülebilir işletmenin turistik aktiviteleri" şeklinde tanımlanmaktadır (Ayaz, Yeşiltaş ve Türkmen, 2012: 104). Kırsal

turizmin gelişiminde turistik işletmeler önemli bir rol oynamaktadır. Ashley, Brine, Lehr ve Wilde'e (2007: 6) göre yönetim ve küçük ya da büyük tur operatörleri gibi turizm paydaşları turistlerin bölgeye getirilmesinde önemli bir rol oynamakta ve kırsal alanlardaki ekonomik gelişime katkıda bulunmaktadır.

UNWTO'ya (2002) göre kırsal turizmin başarılı olmasında etkili bir organizasyon gerekmektedir. Kırsal turizm organizasyonu, toplumsal örgütler, konaklama sağlayıcıları, aracı işletmeler ve diğer sağlayıcıları kapsamakta ve söz konusu örgütler aşağıda geçen geniş aralıkta etkinliklerden sorumlu olmaktadır:

- Vizyon ve stratejinin belirlenmesi,
- Sınıflandırma/derecelendirme sistemlerinin organizasyonu ve sürdürülmesi,
- Kırsal turizmin pazarlama faaliyetleri,
- Kırsal turizm operatörlerine destek hizmetlerin sağlanması,
- Kırsal turizm operatörleri arasında bir ağın geliştirilmesi,
- Eğitim desteğinin sağlanması,
- Devlete karşı lobi faaliyetleri yürütmek ve
- Bağış elde etmek.

Amatör bir turizm yönetimi anlayışı ile çoğunlukla yerel halkın istihdam edildiği kırsal turizmde, yine yerel işletme sahipleri vardır. Bu yönüyle bakıldığında kırsal turizm kırsal alanların bir kalkınma aracı olarak görülmektedir (Aydın, 2012: 46). Kırsal turizm, bölgedeki küçük ölçekli işletmeler için uygun bir turizm şekli olarak değerlendirilmektedir (Getz ve Carlsen, 2000: 547). Bu bağlamda kırsal kesimde yer alan küçük aile işletmelerinin teşvik edilmesi bölgenin ekonomik kalkınmasına olumlu yönde katkıda bulunmaktadır (Fleischer ve Felsenstein, 2000: 1013).

Kırsal turizmde turizm işletmelerinin rolünün ortaya konduğu çeşitli araştırmalara rastlamak mümkündür. Uçar ve arkadaşları (2012: 80) kırsal turizmin sosyo-ekonomik yapıya etkisini araştırdıkları çalışmaları sonucunda Fethiye bölgesinde faaliyet gösteren kırsal turizm işletmelerinin daha önce kitle turizmiyle uğraştıklarını ve bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda kırsal turizm faaliyetlerine yöneldiklerini belirlemişlerdir. Diğer taraftan yerel halkın, kırsal turizm ile ilgili bir işletme açma imkanı sağlandığında böyle bir işe girişme konusunda istekli olduklarını saptamışlardır. Eren ve Aypek (2012: 47) tarafından Cumalıkızık Köyü'nde gerçekleştirilmiş olan ve kırsal turizm bölgesinde yerel halkın turizmin gelişimine karşı tutumlarının araştırıldığı çalışma sonucunda Cumalıkızık'ta turizmin önemli reel karakterli etkilerinde istihdamın Cumalıkızık'ta da etkili olduğu ve yerel halk tarafından olumlu olarak görüldüğü vurgulanmıştır. Yerel halk da turizmin yeni iş fırsatları oluşturduğunun farkında olmanın yanı sıra bu işleri cazip olarak nitelendirmektedir. Ayazlar (2017: 53)

kırsal turizmde yerel halkın tutumunu araştırdığı çalışmasında yerel halkın “kırsal turizmden gelir elde etmesi” ve özellikle kadınlar açısından “istihdam sağlaması” olmak üzere kırsal turizmin 2 yararına vurgu yapıldığını ve kadınların tarımsal etkinliklerden arta kalan zamanlarda ya da bu tarımsal etkinlikleri yapamayacak durumda olan kadınların el işi ürünleri ya da doğal yiyecek ürünlerini satarak para kazandıklarını saptamıştır.

4. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu araştırmada kırsal bir bölgede faaliyet gösteren turistik işletme sahiplerinin kırsal turizme yönelik tutumunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmada nitel bir yaklaşım benimsenmiştir. Araştırma verilerini elde etmede yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemleri içerisinde görüşme tekniği, değişik ve anında değişen koşullara uyabilme esnekliği; okuma yazma bilmeyenler dahil hemen herkese uygulanabilirliği; geri besleme mekanizmasının anında işleyebilmesi; derinliğine bilgi elde edebilme, alınan ilk tepkilere göre izleyici ve zaman zaman da kontrol edici soruların sorulabilmesi ile yanlış anlaşılmanın azaltılması; cevaplarda bireyselliğin korunması; soruları cevaplama oranını yüksek tutabilme ile, özellikle, karmaşık ve duygusal ağırlıklı kişisel sorunların ortaya çıkarılmasında uygun bir teknik olarak nitelendirilmektedir (Karasar, 2008; 175). Görüşme metni oluşturulurken Uçar vd'nin (2012) araştırmasından yararlanılmıştır. Katılımcılara yöneltilmesi planlanan sorular önceden hazırlanarak turistik işletme sahipleri ile tek tek görüşülmüş ve verdikleri yanıtlar kaydedilmiştir.

Araştırma evrenini Bursa'nın Cumalıkızık ilçesinde faaliyet gösteren turistik işletme sahipleri oluşturmaktadır. Cumalıkızık'ta kırsal turizm faaliyetlerinin gerçekleştiriliyor olması, çeşitli turistik destinasyonlara yakın olması ve bu destinasyonlara alternatif bir turizm şekli sağlaması ve destinasyonun UNESCO Dünya Mirası'nda yer alması Cumalıkızık'ın araştırma bölgesi olarak seçilmesinde etkili olmuştur. İlçede gözleme, kahvaltı ve restoran hizmeti veren 52 işletme ve 4 pansiyon bulunmaktadır. Aynı zamanda 100'ün üzerinde hediyelik eşya ve yerel ürünlerin satıldığı tezgahlar yer almaktadır. İlçede bulunan evler mimari açıdan UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne girmeye hak kazanmıştır. Aktif olarak kullanılan 180 evin yanı sıra 270 evin daha restorasyon çalışmaları devam etmektedir. Restorasyon çalışmaları kamu tarafından ev sahibinin en az 10 yıl boyunca evi üçüncü şahıslara satmaması koşuluyla ücretsiz olarak gerçekleştirilmektedir. Bazı turistik işletmelerin kış döneminde kapalı olmasından dolayı 18 turistik işletme sahibi ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılanların belirlenmesinde kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Cumalıkızık Köyü'nde kırsal turizm faaliyetlerini yürüten işletme sahiplerinin hemen hemen hepsi yöre halkından oluşan bireylerdir. Özellikle

hediyelik eşya satışının gerçekleştirildiği tezgah sahiplerinin hepsi yerel halktan oluşan kişilerdir.

Görüşmeler sırasında ses kaydı yapılarak katılımcıların ifadeleri kaydedilmiştir. Elde edilen ses kayıtları araştırma sonunda yazıya dökülmüş ve ifadeler yorumlanmıştır.

5. ARAŞTIRMA BULGULARI

Bursa'nın Cumalıkızık ilçesinde yapılan araştırmaya katılan turistik işletme sahiplerinin profili Tablo 1'de gösterilmiştir. Araştırmaya katılanların önemli bir bölümünün orta yaşlı ve ortaöğretim düzeyinde eğitime sahip olduklarını söylemek mümkündür. Bazı katılımcılar yalnızca kahvaltı evi işletirken bazıları kahvaltı evinin yanı sıra hediyelik eşyalar da satmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Profili

Katılımcı No	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Faaliyet Türü
1	50	Kadın	İlköğretim	Kahvaltı, gözleme, restoran, yerel ürünler
2	32	Kadın	Ortaöğretim	Kahvaltı, gözleme, restoran, yerel ürünler
3	53	Erkek	İlköğretim	Kahvaltı, gözleme, restoran, yerel ürünler
4	24	Kadın	Ortaöğretim	Hediyelik eşya, yerel ürünler
5	30	Erkek	Ortaöğretim	Hediyelik eşya, yerel ürünler
6	48	Kadın	İlköğretim	Kahvaltı, gözleme, restoran, hediyelik eşya, yerel ürünler
7	64	Kadın	Okur-Yazar	Kahvaltı, gözleme, restoran, hediyelik eşya, yerel ürünler
8	38	Kadın	Ortaöğretim	Hediyelik eşya, yerel ürünler
9	50	Kadın	İlköğretim	Hediyelik eşya, yerel ürünler
10	46	Kadın	Ortaöğretim	Hediyelik eşya, yerel ürünler
11	35	Erkek	Ortaöğretim	Kahvaltı, gözleme, restoran, hediyelik eşya, yerel ürünler
12	32	Kadın	Ortaöğretim	Kahvaltı, gözleme, restoran, hediyelik eşya, yerel ürünler
13	40	Kadın	İlköğretim	Kahvaltı, gözleme, restoran, hediyelik eşya, yerel ürünler

14	43	Erkek	İlköğretim	Kahvaltı, gözleme, restoran, yerel ürünler
15	43	Kadın	İlköğretim	Hediyelik eşya, yerel ürünler
16	52	Erkek	İlköğretim	Pansiyon, Kahvaltı, gözleme, restoran, yerel ürünler
17	54	Kadın	İlköğretim	Pansiyon, Kahvaltı, gözleme, restoran, yerel ürünler
18	57	Erkek	İlköğretim	Kahvaltı, gözleme, restoran, yerel ürünler

Genel anlamda katılımcıların bölgelerindeki kırsal turizme karşı olumlu bir tutum içinde olduklarını söylemek mümkündür. Bu noktada katılımcıların tamamının ana geçim kaynağı olarak turizmi belirtmelerinin etkili olduğu düşünülmektedir. Köyde bulunan turistik işletmelerin hemen hemen hepsi yerel halk tarafından işletilmektedir. Bununla birlikte köyde tarımsal faaliyetler de devam etmektedir. Kestane, ceviz, ıhlamur, orman meyveleri ve bu meyvelerden elde edilen ev yapımı reçeller ile bal başlıca tarım ürünleridir. Söz konusu ürünler yerel halk tarafından belediyenin ücretsiz olarak sunduğu tezgahlarda satışa sunulmaktadır. Köyde mandıra ürünlerinin üretim ve satışının gerçekleştirildiği bir adet çiftlik de yer almaktadır. Araştırma sonucunda elde edilen diğer bulgular aşağıda sunulmaktadır.

Katılımcıların işletmelerinde yöreye özgü ürünler satma eğilimi: Katılımcıların tamamı bal ve orman meyveleri, narenciye, ayva ve incirden elde edilen ev yapımı reçelleri işletmelerinde sunduklarını ifade etmiştir. Aynı zamanda ev yapımı tarhana ve erişte gibi ürünlerin de satışını gerçekleştirmektedirler. Patik, yelek, şal, yemeni, havlu kenarı gibi el işi ürünler de belediye tarafından ücretsiz olarak sunulan tezgahlarda satılmaktadır. Tezgahı olmayan köy kadınları evlerinin önünde el işi ürünlerini satma girişiminde bulunmaktadır.

Cumalıkızık'ta kırsal turizmin gelişimi için yapılması gerekenler hususunda turistik işletme yöneticilerinin bakışı: Katılımcıların önemli bir bölümü kamu desteği ve hizmetlerinin artırılması yönünde görüş bildirmişlerdir. Köyde kamusal alanda bir tuvaletin bulunmaması, otopark sorununun olması, genel alan temizliğinin yeterince yapılmaması gibi durumlar nedeniyle köyde kırsal turizm gelişiminin olumsuz yönde etkilendiğini belirtmişlerdir. Bu noktada en çok verilen yanıtlar arasında, restorasyon çalışmaları konusunda belediye ve turistik işletme yöneticileri ve yerel halk arasındaki anlaşmazlık ön plana çıkmaktadır. Katılımcılar restorasyon çalışmalarının hızlanması gerektiğini ifade etmektedir. Şimdiye kadar belediyenin kahvaltı ve gözleme evlerinden ruhsat istemediğini ancak bu sene itibarıyla ruhsat zorunluluğu geldiğini söyleyen katılımcılar bu konuya olumsuz bakmaktadır. Özellikle kış döneminde yalnızca hafta sonu işletmesini açan ve SİT

alanı olması nedeniyle herhangi bir tadilat yapamayan katılımcılar için bu durum son derece olumsuz bir şekilde algılanmaktadır.

7 katılımcı ruhsat almada çok zorlandıklarını, bunun için yerine getirilmesi gereken zorunlulukları ise SİT alanı olmaları nedeniyle gerçekleştiremediklerini ifade etmişlerdir. Bu konuda Anıtlar Kurulu ve belediyenin kendilerine yardımcı olmadıklarını söylemişlerdir. Köyde evlerinin restore edilmesini bekleyen çok sayıda sakin bulunmaktadır. Evleri kullanılamayacak durumda olanlar (yalnızca evlerini ön cephesi ayakta) kapı önlerinde açtıkları tezgahlar ile yöresel ürünleri satmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda köy girişinde yer alan ve belediyenin ücretsiz olarak sunduğu tezgahlarda satışlar yapanlar da bulunmaktadır. Buna karşılık 8 katılımcı bu tezgahların köyün genel görünümünü bozması nedeniyle kaldırılmaları gerektiğini savunmaktadır. Restorasyon çalışmaları bitmiş ve/veya iyi durumda olan konaklar bu konuda bir sorun belirtmemektedir. Bununla birlikte belediyenin izin vermesi durumunda daha çok turistin gelmesi için bahçede değişiklikler yapma arzusu içindedirler.

Katılımcılar köylerinde kırsal turizmin gelişmesi için tanıtım faaliyetlerinin artırılması gerektiğini bildirmişlerdir. Köye gelen yabancı turist sayısı az olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada en çok Arap turistlerin gelmesini isteyen katılımcılar onların damak tadının kendi kültürlerine yakın olduğunu, yeme-içme ve hediyelik eşya satın alma konusunda en fazla harcamayı onların yaptığını belirtmektedirler.

Katılımcıların üçü, köyün gençlerini turizme yönlendirmek ve kırsal turizmin gelişimine katkıda bulunmak amacıyla kamu kuruluşları tarafından çeşitli meslek (marangozluk, demircilik, cam işçiliği, aşçı, garson vb) ve dil kurslarının açılması gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Köyde satılan hediyelik eşyaların dışarıdan temin edildiğini, bu kursların açılması halinde üretimin köyde yapılabileceğini düşünmektedirler. Köyde turistik faaliyetlerde bulunanların çoğunluğunun ilköğretim ya da ortaöğretim düzeyinde eğitime sahip olmaları eleştirilmektedir. Bazı işletmeci ve/veya tezgah sahiplerinin turistlere karşı davranışlarında görgülerinin artırılması ve turistlere yalnızca ürün satma derdinden uzaklaşmaları gerektiği ifade edilmektedir. Bu anlamda turist davranışı konusunda eğitimlerin verilmesi gerektiğini savunmaktadır.

Katılımcıların bölgede kırsal turizmin gelişimi için yaptıkları: Katılımcıların hepsi turistlere güler yüzlü ve içten davrandıklarını ve onlara uygun fiyatlar sunmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Aynı zamanda işletmelerindeki ürün çeşitliliğini artırarak turistlere hizmet vermeye çalıştıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte katılımcılar işletmelerini büyütmek istediklerini bu noktada binada ve bahçede çeşitli düzenlemeler yapmak istediklerini ancak SİT alanı olmasından dolayı istedikleri tadilatları gerçekleştiremediklerini belirtmektedirler. Örneğin ahşap görümlü sundurma veranda, çatı ve/veya balkon ile kendilerince tarihe

uygun düzenlemeler yaptıklarını söyleyen katılımcılar belediyeden bunlar için izin alamadıklarını ifade etmişlerdir. Bu konuda restorasyon işini yüklenen özel firmaların ise çok yüksek meblağlar istemelerinden dolayı bunu karşılayamadıklarını söylemişlerdir.

Katılımcıların kırsal turizmden elde ettikleri geliri yeterli bulup bulmadıklarına yönelik görüşleri: Katılımcıların önemli bir bölümü kırsal turizmden yeterli gelir elde edemedikleri görüşündedir. Katılımcıların üçü yaşadıkları evin konaklardan daha küçük olduğunu, üst katta kendilerinin yaşadığını, alt katı kahvaltı ve gözleme evi olarak kullandıklarını belirtmiştir. Yoğun sezonda sürekli açık olduklarını düşük sezonda yalnızca hafta sonu işletmelerini açtıklarını belirtmişlerdir. Söz konusu katılımcılar yeterince para kazanamadıklarını ancak evde oturup hiçbir şey yapmaktan daha iyi durumda olduklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte evlerinin bazı alanlarını (mutfak, bahçe gibi) istedikleri gibi düzenledikleri takdirde daha fazla turist geleceği ve daha fazla para kazanabileceklerini düşünmektedirler.

Katılımcılardan 8'i daha büyük ve restorasyonu tamamlanmış konaklarda faaliyet göstermektedir. Bu işletme sahipleri tek geçim kaynaklarının kırsal turizm olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla tüm aile bireyleri işletmede görev almaktadır. Buna ek olarak yoğun dönemlerde civar köylerden ve hatta üniversite öğrencilerinden 150-200 kişinin çalışmak için bölgeye geldiğini belirtmişlerdir. Bu anlamda söz konusu katılımcılar bölgelerindeki kırsal turizmin civar köyler açısından da bir gelir oluşturduğunu rapor etmektedir.

Hediyelik eşya satışı yapan 3 katılımcı SGK'dan emekli olduklarını ve ek gelir elde etmek için kırsal turizmde çalıştıklarını belirtmiştir. Bu katılımcılar sattıkları ürünleri kendileri üretmek yerine toptancıdan satın almaktadır. Tezgah sahiplerinin çoğunluğunun benzer şekilde ürünleri toptancıdan aldıklarını, hemen hemen her tezgahta aynı ürünlerin aynı fiyata satıldığını dolayısıyla yeterince kar edemediklerini ifade etmişlerdir. Öte yandan kendi yaptıkları el işi ürünlerini ve yerel gıdayı satan katılımcılar, turistlerin ürünlerini çok pahalı buldukları için pazarlık yaptıklarını ya da hiç almadan geçip gittiklerini ifade etmişlerdir. Bu nedenle el işi ürünleri satan katılımcılar da elde ettikleri gelirin yeterli olmadığını belirtmişlerdir.

Katılımcıların turistlerle arkadaşlık kurmaya yönelik görüşleri: Katılımcıların tamamı özellikle yerli turistlerle arkadaş olduklarını ifade etmiştir. Bu arkadaşlığın aynı zamanda sürekli müşterilere dönüştüğünü ifade eden katılımcılar özellikle Bursa, İstanbul gibi yakın yerlerden gelen yerli turistlerin hafta sonu sıklıkla bölgeye geldiğini ve ürünlerinden aldıklarını söylemişlerdir.

Katılımcıların turistlerin neden bölgelerine geldiklerine yönelik görüşleri: Araştırmaya katılanlar, Cumalıkızık'ın UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde olmasından, 700 yıllık bir köy olmasından, kınalı kar adlı dizinin burada çekilmiş

olmasından ve yerel lezzetleri tatmak amacıyla turistlerin köylerine geldiklerini düşünmektedir.

Katılımcıların ürünlerini değerinde satıp satmadıklarına yönelik görüşleri: Katılımcılar yerel ürünlerin yerli turistlere pahalı geldiği için pazarlık yaptıklarını dolayısıyla ürünlerini gerçek değerinde satmadıklarını ifade etmiştir. Buna karşılık yabancı turistlerin daha çok el işi ürünlere yöneldiklerini ve ürünleri gerçek değerinde satın aldıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların turistlerin olumsuz görüşlerine yönelik algıları: Katılımcıların çoğunluğu turistlerin tuvalet, çevre kirliliği ve otopark konularından şikayetçi olduğunu ifade etmiştir. Katılımcıların 3'ü müşterilerinin işletmelerindeki tuvaletlerden şikayetçi olduğunu ancak tadilat yapamadıklarını belirtmiştir. Katılımcılardan 4'ü yabancı turistlerin köyde yabancı dil bilen sayısının az olmasından yakındıklarını ifade etmiştir. 6 katılımcı turistlerin personelin yeterli bilgi aktaramadığından yakındığını, 8 katılımcı ise işletmelerde sunulan yiyecek- içecek ürünlerinin vasat ve buna karşılık pahalı olduğundan şikayet ettiklerini belirtmiştir. Katılımcıların 2'si köy meydanındaki tezgahların görüntüsünden ve satıcıların ısrarından şikayet edildiğini söylemiştir. 3 katılımcı ise cadde üzerindeki tezgahlar nedeniyle turistlerin evleri göremediklerine dair olumsuz görüş bildirmiştir.

Turist şikayetlerini giderme noktasında katılımcılara ne yaptıkları sorulduğunda belediyenin tezgahları ücretsiz dağıttığını bu konuda kendilerinin yapabilecekleri bir şey olmadığını ifade etmişlerdir. Bu konuda belediyenin çözümü getirmesi gerektiğini belirten katılımcılar köydeki herkesin gelir elde etmeye hakkının olduğunu, bu konudaki kötü görüntünün düzeltilmesinin belediyeye ait olduğunu söylemişlerdir.

Katılımcıların işletme kurarken devlet desteği alıp almadığına yönelik cevapları: Katılımcıların hiçbiri işletmelerini kurarken devlet desteği almadıklarını belirtmiştir. Bu konuda herhangi bir resmi kuruma başvuruda bulunmamışlardır. Bununla birlikte devlet tarafından bu konuda bir fon oluşturulmasını desteklemektedirler.

Katılımcıların bölgelerinde kırsal turizme yönelik denetleme yapıp yapılmadığına ilişkin görüşleri: Düzenli aralıklarla olmamakla birlikte belediyenin zabıta ekiplerinin denetleme yaptıkları bildirilmiştir. Mutfak, tuvalet gibi hijyen denetimlerinin yanı sıra en fazla kaçak yapı denetiminin yapıldığını belirtmişlerdir. Katılımcıların tamamı tüm denetlemeleri desteklemektedir. 8 katılımcı köydeki kaçak yapılaşmanın önüne geçilmesi adına denetlemelerin yapılması gerektiğini ifade ederken, katılımcıların 6'sı köydeki uygulamaların bir standardı olmasını sağlaması açısından denetlemeleri desteklemektedir. Katılımcıların 4'ü tezgahta faaliyet gösterenlerin sürekli denetlenmeleri gerektiğini böylelikle yer kavgalarının önüne geçilebileceğini rapor etmişlerdir.

Katılımcıların kırsal turizm kapsamında turistlerin en çok tercih ettikleri ürünler hakkındaki görüşleri: Katılımcıların 8'i turistlerin en çok küçük hediyelik eşyalardan satın aldıklarını, 4'ü ev yapımı reçel ve bal satın aldıklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan 5'i turistlerin mevsimsel ürünlere yöneldikleri ve bu kapsamda en çok kestane, çilek, ahududu, böğürtlen gibi köyde yetiştirilen taze meyvelerden satın aldıklarını, 1'i ise en çok ev yapımı tarhana, turşu, erişte gibi ürünleri satın aldıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların faaliyet gösterme zamanları: Cumalıkızık köyünde kırsal turizm açısından en yoğun dönemlerin ilkbahar ve sonbahar olduğunu söylemek mümkündür. Bu kapsamda katılımcıların 13'ü yılın 12 ayı faal olduklarını ifade etmişlerdir. 5 katılımcı buldukları yerin kış aylarındaki kötü hava şartlarından dolayı faaliyette bulunmak için uygun ve yeterli olmadığını, restorasyon çalışmalarının bir an önce bitirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. İşletmelerin çoğunluğu kış döneminde yalnızca hafta sonu işletmelerini açtıklarını ifade etmiştir. İşletmelerin yılın 12 ayı hizmet verebilmesi için ne yapılması gerektiği sorusuna 5 katılımcı restorasyon çalışmalarının bitirilmesi gerektiği şeklinde cevap vermiştir. Diğer katılımcılar daha fazla tanıtım yapılması gerekliliğine işaret etmiştir.

Katılımcıların ürünleri yerelden temin edip etmemelerine yönelik görüşleri: 8 katılımcı işletmelerinde kullandıkları mandıra ürünlerini köyde bulunan çiftlik ve mandıra evinden temin ettiğini aynı zamanda hayvancılıkla uğraşmaya devam eden yerel halktan da ürün aldıklarını ifade etmiştir. 5 katılımcı çok yoğun dönemlerde peynir, kaymak, tereyağı, yumurta gibi ürünleri süpermarketlerden almak zorunda kaldıklarını belirtmiştir.

Bir katılımcı işletmesinde kullandığı tüm ürünleri yöreden temin ettiğini belirtmiştir. İşletme sahibi kaymak ve tereyağını kendisinin yapma imkanı varken mandıradan hazır aldığını çünkü kendi yaptığı ürünlerin müşteriler tarafından beğenilmediğini söylemiştir. Katılımcılardan 2'si yumurtaları kendi kümesinden, salatalık, biber ve domatesi de yazın kendi bahçesinden elde ettiğini söylemiştir. Kış aylarında ise sebzeleri süpermarketten temin ettiklerini bildirmiştir. Tezgahlarda sunulan ürünlerin önemli bir bölümü köye düzenli olarak gelen toptancılardan temin edilmektedir. El işi ürünlerini katılımcıların ya kendisi yapmakta ya da akraba/komşularına yaptırmaktadırlar.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada kırsal turizmde faaliyet gösteren turistik işletme sahiplerinin bu turizm şekline yönelik görüşlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında Bursa Cumalıkızık'ta faaliyet gösteren işletme sahiplerinden görüşme yöntemi ile veri elde edilmiştir. Araştırma bulgularına göre turistik işletme yöneticilerinin kırsal turizme yönelik olumlu görüşler bildirdiklerini söylemek

mümkündür. Kırsal turizmle birlikte köylerine gelen yerli ve yabancı turistler sayesinde gelir elde ettikleri için bu durumu desteklemektedirler.

Turistik işletme sahipleri, köylerinin UNESCO dünya Miras Listesi'nde olmasından ve köylerinin bu şekilde tanınmasından memnun olduklarını bildirmişlerdir. Bununla birlikte SİT alanı olmasından dolayı işletmelerinde diledikleri şekilde tadilat yapamadıklarını ve faaliyet gösteremediklerini ifade etmektedir. Bu noktada yerel yönetim ile işletme yöneticileri arasında önemli bir iletişim sorunu olduğunu söylemek mümkündür. Öncelikli olarak yerel yönetimin işletme sahiplerini UNESCO, SİT alanı gibi konularda bilgilendirmesi ve bu alanların neden korunmasına ekstra özen gösterilmesi gerektiği mutlaka anlatılmalıdır. Bu kapsamda yapılan kaçak denetimlerin önemi paydaşlara doğru bir şekilde aktarılmalıdır. Yılmaz ve Gürol (2012: 30) kırsal turizmde faaliyet gösteren işletmelerin bu amaca hizmet edecek bir şekilde doğaya uygun ve çevre dostu olması gerektiğinden söz etmektedir. İşletmelerin yalnızca kuruluş aşamasında değil faaliyetleri esnasında da dönemsel olarak denetimlerinin gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Yerel yönetimin işletme sahiplerinin turizmin önemli bir paydaşı olduğunu göz önünde bulundurarak işbirliği içerisine girmesi gerekmektedir. Bu konuda yapılması gereken en önemli unsur turistik işletme sahiplerinin dinlenerek sorunlara birlikte çözümler getirilmesi gerekliliğidir. Bununla birlikte çözüm üretme noktasında yerel yönetimin paydaşlara da görevler düştüğünü açıklamaları gerekmektedir. Yerel yönetimin aynı zamanda tuvalet, otopark, genel alan temizliği gibi konulardaki faaliyetlerini daha düzenli bir şekilde yerine getirmesi ve yine bu konuda nasıl davranılması gerektiği konusunda paydaşları eğitmesi gerekmektedir.

Katılımcılar köylerinde yaşayan özellikle genç nüfusun kırsal turizme katılmasını desteklemektedir. Ayaz vd. (2012: 108) turizm eğitimi alan öğrenciler üzerinde yaptıkları araştırmalarında katılımcıların yarısına yakınının kırsal alanda faaliyet gösteren bir turizm işletmesinin patronu olmak istediklerini ortaya koymuşlardır. Ayrıca öğrencilerin %25'inin yönetici, %9.8'inin işgören olarak kırsal turizm işletmelerinde çalışmaya gönüllü oldukları belirlenmiştir. Dolayısıyla turizm eğitimi alan genç bireylerin kırsal turizme yönelik ilgilerinin arttığını söylemek mümkündür. Buradan hareketle Bursa Cumalıkızık ilçesinde üniversitelerin turizm bölümlerinin açılması bu ilgiye olan desteği artırma noktasında etkili olabilir. Bunun yanı sıra yabancı dil ve çeşitli meslek kursları ile genç nüfusun gelişimine destek olunabilir. Böylelikle köyün ürün satın alma ve işgücü konusunda dışa bağımlılığı azaltılmış olacak ve aynı zamanda yerel ekonominin daha fazla canlanmasına katkıda bulunulacaktır. Bu kurslar kapsamında işletme sahiplerinin turist davranışı konusunda da eğitilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Çolak'a (2009: 67) göre kırsal kalkınmanın hızlandırılmasında önemli bir rol oynayan unsurlardan biri kırsal işgücünün eğitim düzeyinin

iyileştirilmesidir. Örneğin turizm işletme sahiplerinin yabancı dil bilgisine sahip olması kırsal alanların kalkınmasında önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Katılımcılar kendilerine fırsat sunulması halinde (tadilat, restorasyon gibi) turistlere daha iyi hizmet verebileceklerini söylemektedir. Ahipaşaoğlu ve Çeltek (2006: 74) kırsal turizmdeki kaynakların devamlılığının sağlanması amacıyla restorasyon çalışmalarının doğal çevreyi koruma altına alma noktasında önemli olduğunu vurgulamaktadır. Kırsal turizmde tarihsel yapılardan yararlanıldığı için bölgenin sürekli olarak iyileştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır (Soykan, 2006: 75). Dolayısıyla Cumalıkızık'ta faaliyet gösteren işletmelerin UNESCO Dünya Miras listesine girmelerine olanak tanıyan kaynaklarını sürekli iyileştirme yöntemi ile korumaları ancak bunu yaparken bu konudaki kriterleri göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Bir diğer deyişle turizm işletmeleri yerel yönetimin belirlediği uygulamalar çerçevesinde restorasyon işlemlerini gerçekleştirmeleri gerekmekte, yerel yönetimin de işletme sahiplerinin bu konudaki farkındalığını arttırmaları gerekmektedir.

Köye gelen turist sayısını (özellikle yabancı turistler) oldukça az bulan katılımcılar köy tanıtımının artırılması gerektiğini ifade etmektedir. Yerel yönetim köyün tanıtımını yapabileceği gibi aynı zamanda tanıtıma katkıda bulunacak dizi, film vb. çekimlerini de desteklemesi gerekmektedir.

Katılımcılar turistlerin köyelerine gelmelerinde otantikliğin önemli bir rolü olduğu görüşündedirler. Bununla birlikte otantik yapının korunmasında yalnızca yerel yönetime iş düşmemekte bu konuda turistik işletme sahiplerinin de destek sağlaması gerekmektedir. Ürünleri pahalıya satmamak, turistlerin önünde kavgaya etmemek, ürünlerin mümkün olduğunca yerel olmasını sağlamak gibi konularda işletme sahiplerine de önemli görevler düşmektedir. Katılımcıların müşterilerine çoğunlukla yerel ürünleri sunmaktan ziyade bu ihtiyaçlarını süpermarketlerden karşıladıkları tespit edilmiştir. Hatipoğlu, Zengin, Batman ve Şengül (2013: 6) Gelveri'de faaliyet gösteren konak sahiplerinin de müşterilerine bölgeye özgü yiyecek-içecek ürünlerini tam anlamıyla sunmadıklarını tespit etmiştir. Dolayısıyla kırsal alanlardaki otantikliğin turistlere yansıtılması noktasında işletme sahiplerinin hizmet sunumlarında daha fazla yerel ürünlere yer vermesi gerekmektedir.

Çalışmanın sağladığı katkıların yanı sıra bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma Bursa Cumalıkızık'ta faaliyet gösteren işletme sahipleri ile sınırlıdır. Gelecek araştırmalar destinasyon yaşam dönemini dikkate alarak farklı yöreleri ele alabilir. Araştırmada veri toplamak amacıyla nitel bir yöntem olarak görüşmeden yararlanılmıştır. Diğer araştırmalar gözlem gibi nitel tekniklerin yanı sıra nicel teknikleri de birleştirerek çoklu analizler gerçekleştirebilir. Gelecek araştırmalar kırsal turizmin diğer önemli paydaşlarını da dahil edebilirler.

KAYNAKÇA

- Abdollahzadeh, G. ve Sharifzadeh, A. (2014). "Rural Residents' Perceptions Toward Tourism Development: A Study From Iran", *International Journal of Tourism Research*, 16, 126-136.
- Ahipaşaoğlu, S. ve Çeltek, E. (2006). *Sürdürülebilir Kırsal Turizm*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akbar, S. N.A., Zahari, M.S.M. ve Dusi, D. D. (2016). "Is Rural Tourism Important To Malaysian Tour Operators?", *Tourism, Leisure and Global Change*, 3, 153-162.
- Ashley, C., Brine, P.D., Lehr, A. ve Wilde, H. (2007). *The Role of the Tourism Sector in Expanding Economic Opportunity. Corporate Social Responsibility Initiative Report No.23*. Cambridge: MA: Kennedy School of Government, Harvard University.
- Avcıkurt, C. ve Köroğlu, Ö. (2008). *Kırsal Turizm, İçinde Turistik Ürün Çeşitlendirmesi* (Ed. Necdet Hacıoğlu ve Cevdet Avcıkurt), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ayaz, N., Yeşiltaş, M. ve Türkmen, F. (2012). "Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Kırsal Turizme Bakış Açıkları ve Algıları Üzerine Bir Araştırma", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 103-112.
- Ayazlar, R. A. (2017). "Kırsal Turizmde Yerel Halkın Tutumu", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 53-69.
- Aydın, O. (2012). "AB'de Kırsal Turizmde İlk 5 Ülke ve Türkiye'de Kırsal Turizm", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), 39-46.
- Azimi, F. (2015). "The Priorities of The Government's Role in Rural Tourism Development in Tehran Province (From Local People, Tourists And The Authorities' Point of View)", *American Journal of Rural Development*, 3(1), 1-4.
- Briedenhann, J. ve Wickens, E. (2004). "Tourism Routes As A Tool For The Economic Development of Rural Areas—Vibrant Hope or Impossible Dream?", *Tourism Management*, 25(1), s. 71–79.
- Byrd, E.T., Bosley, H. E. ve Dronberger, M. G. (2009). "Comparisons of Stakeholder Perceptions of Tourism Impacts in Rural Eastern North Carolina", *Tourism Management*, 30, 693-703.
- Cawley, M. ve Gillmor, D. A. (2008). "Integrated Rural Tourism:: Concepts and Practice", *Annals of Tourism Research*, 35(2), 316–337.
- Chazapi, K. ve Sdrali, D. (2006). "Residents' Perceptions of Tourism Impacts on Andros Island, Greece", *Sustainable Tourism*, 197, 127–136.
- Chuang, S.-T. (2013). "Residents' Attitudes Toward Rural Tourism in Taiwan, A Comparative Viewpoint", *International Journal of Tourism Research*, 15, 152-170.

- Chun-Chu, L. (2005). "Residents' Attitudes to Rural Tourism Development in South Taiwan", *Journal of Applied Sciences*, 5(8), 1361-1368.
- Çeken, H., Karadağ, L. ve Dalgın, T. (2007). "Kırsal Kalkınmada Yeni Bir Yaklaşım Kırsal Turizm ve Türkiye'ye Yönelik Teorik Bir Çalışma", *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 8(1), 1-14.
- Çolak, O. (2009). *Turistik ürün çeşitlendirme kapsamında kırsal turizm ve kırsal turizm işletmeciliği: Şirince örneği*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Turizm Anabilim Dalı.
- DPT (2006). Ulusal Kalkınma Stratejisi, www.ekonomi.name, Erişim Tarihi: 17.10.2017.
- Hatipoğlu, A., Zengin, B., Batman, O. ve Şengül, S. (2013). "Yöresel Yemeklerin, Kırsal Turizm İşletmeleri Mönülerinde Kullanımı: Gelveri Örneği", *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 3(1), 6-11.
- Drăgulănescu, I.-V. ve Druțu, M. (2012). "Rural Tourism for Local Economic Development. International Journal of Academic Research in Accounting", *Finance and Management Sciences*, 2(1), 196-203.
- Eren, R. ve Aypek, N. (2012). "Kırsal Turizm Bölgesinde Yerel Halkın Turizmin Gelişimine Karşı Tutumları: Cumalıkızık Köyü Örneği", *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 43-47.
- Ertuna, B., Güney, S., Güven, Ö. ve Aydemir, N. (2012). "Yerel Halkın Kırsal Turizm Gelişimine Katılma İsteğini Etkileyen Unsurlar: Kastamonu Örneği", *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 2(2), 59-66.
- Fleischer, A. ve Felsenstein, D. (2000). "Support For Rural Tourism Does It Make A Difference", *Annals of Tourism Research*, 27(4), 1007-1024.
- Freeman, R. E. (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*, Boston: Pitman.
- Getz, D. ve Carlsen, J. (2000). "Characteristics And Goals of Family And Owner-Operated Businesses in The Rural Tourism And Hospitality Sectors", *Tourism Management*, 21, 547-560.
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 18. Baskı, Nobel Yayın: Ankara.
- Kruja, D. ve Hasaj, A. (2010). "Comparisons Of Stakeholders' Perception Towards The Sustainable Tourism Development And its Impacts in Shkodra Region (Albania)", *Turizam*, 14(1), 1-12.
- Othman, F., Sazali, F. ve Mohamed, B. (2013). "Rural And Community Based Tourism Development in Malaysia: Prospects For Homestays As A Social Economy Enterprise", *TEAM Journal of Hospitality and Tourism* . 65-76.
- Rid, W., Ezeuduji, I.O. ve Haider, U.P. (2014). "Segmentation By Motivation For Rural Tourism Activities in The Gambia". *Tourism Management*. 102-116.

- Soykan, F. (1999). "Doğal Çevre ve Kırsal Kültürle Bütünleşen Bir Turizm Türü: Kırsal Turizm", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 10, 67-75.
- Soykan, F. (2006). Avrupa'da kırsal turizme bakış açısı ve kazanılan deneyim, *II. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi*, 20-22 Nisan 2006, 71-87.
- Torun, E. (2013). "Kırsal Turizmin Bölge İnsanına Katkıları", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(24), 31-37.
- Trunfio, M., Petruzellis, L. ve Nigro, C. (2006). "Tour Operators and Alternative Tourism in Italy. Exploiting Niche Markets to Increase International Competitiveness", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 426-438.
- Uçar, M., Uçar, H., Kurnaz, A. ve Kurnaz, H. A. (2012). "Kırsal Turizmin Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkisi ve Fethiye Örneği", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 75-82.
- UNWTO (2002). Rural tourism in Europe: Experiences and perspectives, <http://sdt.unwto.org/sites/all/files/docpdf/ruralt-sem-2002-concl.pdf> Erişim Tarihi: 17.10.2017
- Yılmaz, G. Z. Ve Gürol, N. K. (2012). "Balıkesir İlinin Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(23), 23-32.

**ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE YENİ PERSPEKTİF:
ASTROPOLİTİĞE GİRİŞ**

*NEW PERSPECTIVE IN INTERNATIONAL RELATIONS:
INTRODUCTION TO ASTROPOLITICS*

Tolga ERDEM*

Geliş Tarihi: 06.09.2017

Kabul Tarihi: 08.05.2018

(Received)

(Accepted)

ÖZ: 1957 yılında Sputnik I isimli Sovyet uydusunun başarıyla uzaya gönderilmesinin ardından başlayan “Uzay Çağı”, uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemin başlamasına vesile olmuştur. Yumuşak güç anlayışının ön plana çıktığı bu dönemde teknolojinin önemi daha iyi anlaşılmiş ve elektronik bilgisayar sistemleri, radar, uydu, balistik füze, roket, atom bombası, nükleer silah vb icatlar birbirini izlemiştir. Uzay teknolojisi, devletler açısından hem prestij hem de bilgi kaynağı olarak görülmeye başlamıştır. Uluslararası ilişkilerde meydana gelen bu yeniliği açıklama hususunda ise jeopolitik teorilerin yetersiz kaldığı gözlenmiştir. Bu bağlamda dış uzayın jeopolitiği olarak geliştirilen astropolitik, sürekli gelişen ve değişen teknolojilerin stratejik olarak uzaya aktarılmasını küresel perspektifte ele almaya çalışmaktadır. Bu çalışma ile uluslararası ilişkilerdeki uzay çalışmaları gelişmelerinin astropolitik perspektiften analizi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası İlişkiler, Uzay, Uzay Çalışmaları, Jeopolitik, Astropolitik*

ABSTRACT: The “Space Age”, which started in 1957 after successfully sending Soviet satellite of Sputnik I to space, has been conducted to the beginning of a new era in international relations. The concept of soft power was at the forefront of this period and the importance of technology was better understood, and then various inventions followed each other, such as; electronic computer systems, radar, satellite, ballistic missile, rocket, atomic bomb etc. Space technology has begun to be seen as both prestige and source of information in terms of states. Geopolitical theories were observed to be inadequate in explaining this new era which has taken place in international relations. In this context, astropolitics developed as the geopolitics of outer space that seeks to address the strategic transfer of evolving and changing technologies continuously to space in a global perspective. This study aims to analyze the developments of space studies in international relations from the astropolitical perspective.

Keywords: *International Relations, Space, Space Studies, Geopolitics, Astropolitics*

* Arş. Gör., Trakya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, tolgaerdem@trakya.edu.tr.

1. GİRİŞ

Tarih boyunca insanlık açısından var oluşun gizemini ve acziyetin özünü barındıran “bilinmez”in bizatihi tezahürü olarak kabul edilen uzay, özellikle 1950’lerden itibaren insanlığın üzerine gittiği, anlamaya ve anlamlandırmaya yönelik müspet çalışmalar ürettiği ve bilimselliğini çok yönlü olarak şekillendirdiği bir alana dönüşmüştür. Bahsedilen yaklaşık yetmiş yıllık bu süreç, bir insan adına uzun bir zaman olarak görülebilir fakat insanlık tarihi açısından bakıldığında ise okyanustaki bir kum tanesinden çok daha küçük bir karşılığa tekabül etmektedir. İşte bu derece dar zaman aralığında uzaya ve uzay teknolojilerine yönelik gerçekleştirilen böylesi hızlı keşifler insanlık açısından son derece önemli ve takdire şayandır.

Şüphesiz bu derece hızlı gelişen ve değişen uzay teknolojisinin uluslararası ilişkileri etkilememesi mümkün değildir. Bilhassa I. Dünya Savaşı sonrasında başlayan füze ve roket çalışmaları, II. Dünya Savaşı ve sonrası dönemde hız kazanarak devam etmiş ve elde edilen neticeler doğrultusunda da uluslararası ilişkilerde devletlerin özellikle askeri güç anlayışlarında yepyeni bir çağı başlatmıştır. Son otuz yıllık döneme bakıldığında ise küreselleşmenin de katkısıyla dünyanın, total olarak uzay sistemlerine ve bu sistemlerden kaynaklanan çeşitli kolaylıklara giderek bağımlı hale geldiği görülmektedir. Bu bağımlılık, giderek bir stratejik çevre haline alan uzayın kontrolünü ve hâkimiyetini devletler açısından gerekli kılarken diğer taraftan ise bu hâkimiyet mücadelesinde belirleyici olabilecek nükleer silahların daha da ön plana çıkmasına neden olmakta ve insanlık açısından küresel bir tehdidi de beraberinde getirmektedir.

Bu çalışmada, uluslararası ilişkiler açısından tarihsel olarak var olagelen klasik güç anlayışında ortaya çıkan değişimler uzay çalışmalarında gösterilen ilerlemeler paralelinde incelenecek olup, 21. yüzyıl uluslararası ilişkilerindeki jeopolitik teorilerden astropolitik teorilere dönüşüm çok yönlü olarak ele alınacaktır. Uluslararası ilişkilerde uzay çalışmaları ve astropolitik teoriler bağlamında uluslararası literatürün oldukça yeni ve dinamik olduğu göz önüne alınırsa, bu alandaki çalışmalara ciddi anlamda ihtiyaç olduğu görülmektedir. Öte yandan Türkçe uluslararası ilişkiler yazını incelendiğinde ise uzay çalışmaları ve astropolitiğin 21. yüzyıl uluslararası ilişkilerindeki önemiyetinin ve gelecekteki belirleyiciliğinin farkına teorik perspektifte yeterince varılamamış olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda söz konusu çalışmanın astropolitiğe giriş mahiyetinde olacağı ve bu alanda çalışmalar yapmayı planlayan araştırmacılara cesaret vereceği ümit edilmektedir.

2.UZAY VE UZAY TERMİNOLOJİSİ

Son yüz yıllık dönem içerisinde sıklıkla kullanılan ve günlük hayatta sürekli karşımıza çıkan “uzay” kavramının üzerinde hukuki olarak mutabakata varılmış bir

tanım bulunmamaktadır. Birleşmiş Milletler'in (BM) çevrimiçi sayfası incelendiğinde Dış Uzay İşleri Bürosu (*Office for Outer Space Affairs*) adı altında tanımlanmış bir birimin uluslararası uzay hukukunun gelişmesine yönelik çeşitli anlaşmalar ve çalışmalar yaptığı görülmektedir.¹

Bu birim tarafından oluşturulan Birleşmiş Milletler Dış Uzayın Barışçıl Amaçlarla Kullanımı Komitesi (*United Nations Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, COPUOS*), uzayla ilgili çeşitli çalışmalarını düzenleyen beş uluslararası mutabakat ile beş tane de bildiri ve ilkeler tanzimi oluşturmuştur. Buna göre yapılan uluslararası mutabakatlar şu şekildedir:

- 10 Ekim 1967 tarihli “Dış Uzay Antlaşması” olarak bilinen “Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dâhil, Uzayın Keşif ve Kullanılmasında Devletlerin Faaliyetlerini Yöneten İlkeler Hakkında Antlaşma” (*Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies*),
- “Kurtarma Anlaşması” olarak bilinen 3 Aralık 1968 tarihli “Astronotların Kurtarılması, Astronotların ve Uzaya Fırlatılmış Olan Cisimlerin Geri Verilmesi Anlaşması” (*Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of Objects Launched into Outer Space*),
- “Sorumluluk Sözleşmesi” olarak bilinen 1 Eylül 1972 tarihli “Uzay Cisimlerinin Verdiği Zarardan Dolayı Uluslararası Sorumluluk Hakkında Sözleşme” (*Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects*),
- “Tescil Sözleşmesi” olarak bilinen 15 Eylül 1976 tarihli “Dış Uzaya Fırlatılan Cisimlerin Tescili Hakkında Sözleşme” (*Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space*),
- “Ay Anlaşması” olarak bilinen 11 Temmuz 1984 tarihli “Devletlerin Ay ve Diğer Gök Cisimlerindeki Faaliyetlerini Yöneten Anlaşma” (*Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies*).²

Bu beş uluslararası mutabakat dışında ilan edilen beş hukuki prensip beyanı ise şu şekildedir:

- “Hukuk Prensiplerinin Beyanı” olarak bilinen 13 Aralık 1963 tarihli “Dış Uzayın Keşfi ve Kullanımında Devletlerin Faaliyetlerini Düzenleyen

¹ United Nations, Office for Outer Space Affairs, <http://www.unoosa.org/oosa/index.html>, (Erişim tarihi: 28.08.2017).

² United Nations, Office for Outer Space Affairs, “Space Law Treaties and Principles”, <http://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties.html>, (Erişim tarihi: 28.08.2017).

Hukuk İlkeleri Beyanı” (*Declaration of Legal Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Uses of Outer Space*),

- “Yayın İlkeleri” olarak bilinen 10 Aralık 1982 tarihli “Uluslararası Doğrudan Televizyon Yayıncılığında Yapay Dünya Uydularının Devletlerce Kullanımını Yöneten İlkeler” (*The Principles Governing the Use by States of Artificial Earth Satellites for International Direct Television Broadcasting*),
- “Uzaktan Algılama İlkeleri” olarak bilinen 3 Aralık 1986 tarihli “Dünyanın Dış Uzaydan Uzaktan Algılanmasına Dair İlkeler” (*The Principles Relating to Remote Sensing of the Earth from Outer Space*),
- “Nükleer Güç Kaynakları İlkeleri” olarak bilinen 14 Aralık 1992 tarihli “Nükleer Güç Kaynaklarının Uzayda Kullanımına Dair İlkeler” (*The Principles Relevant to the Use of Nuclear Power Sources in Outer Space*),
- “Menfaatler Bildirgesi” olarak bilinen 13 Aralık 1996 tarihli “Özellikle Gelişmekte Olan Devletlerin İhtiyaçlarını Dikkate Alarak Bütün Devletlerin Yararı ve Menfaati İçin Uzayın Keşfinde ve Kullanımında Uluslararası İşbirliğine Dair Bildiri” (*The Declaration on International Cooperation in the Exploration and Use of Outer Space for the Benefit and in the Interest of All States, Taking into Particular Account the Needs of Developing Countries*).³

Yukarıda belirtilen tüm uluslararası mutabakatlar, bildiri ve ilkeler tanzimi, her yönüyle uzayı ve uzaya yönelik işlemleri ele alırken müspet bir “uzay” tanımlamasında bulunmamıştır. Yapılan anlaşmalarda kullanılan terminoloji dikkate alındığında, “uzay” (*space*) kavramı yerine çoğunlukla “dış uzay” (*outer space*) kavramı kullanılmıştır. Bu durum da bizlere “dış uzay” ve “iç uzay” – çoğunlukla “hava sahası” olarak geçmektedir– arasında sınırsal bir ayrımın olduğunu göstermektedir ancak hava sahasını (*airspace*) dış uzaydan (*outer space*) ayıran sınırların evrensel olarak tam kabul edilmiş hukuki, teknik veya siyasal bir tanımlaması da ne yazık ki mevcut değildir.

Söz konusu sınırlandırma sorununa yönelik uluslararası hukuk uyarınca iki görüş ön plana çıkmaktadır: İşlevsel Yaklaşım ve Uzamsal Yaklaşım.⁴ İşlevsel yaklaşıma göre dış uzay ile hava sahası, sınırlamayı gerektirmeyen tek bir yerüstü

³ United Nations, Office for Outer Space Affairs, “Space Law Treaties and Principles”, <http://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties.html>, (Erişim tarihi: 28.08.2017).

⁴ Rhys Monahan, The Sky’s the Limit? Establishing a Legal Delimitation of Airspace and Outer Space, Durham Üniversitesi, 12 Haziran 2008, http://theses.dur.ac.uk/2248/1/2248_258.pdf, (Erişim tarihi: 29.08.2017), s.3.

zemin olarak görülmektedir. Bu sebeple dış uzay ve hava sahasının düzenlenmesi, Dünya'dan uzaklığına göre gerçekleştirilen faaliyetlerin niteliğine dayanmaktadır. Bu nedenle uzay çalışmaları ve aktiviteleri, dünyadan ayrıldığı andan itibaren uzayın fizik yasalarına göre düzenlenmelidir. Dolayısıyla bu yaklaşım, hava sahası ve uzayın tanımlanması ya da sınırlandırılması ihtiyacını net bir şekilde ortadan kaldırmaktadır.⁵ Uzamsal yaklaşım ise dış uzay ve hava sahasının hukuki formları arasındaki farklılıklara odaklanmaktadır. Buna göre; bir taraftan uzayı keşfetme özgürlüğü ilkesinin, diğer taraftan ise ulusal hava sahası üzerindeki devlet egemenliği ilkesinin uygulanışını belirleyen uzamsal sınırlamaların tanımlanmasına yönelik bir takip gerekliliği vardır. Dolayısıyla, uluslararası açıdan hava sahası olarak tanınan sahada belli yasalar geçerliken, dış uzay sınırına ulaşan belirli uzamsal mesafelerde ise farklı bir dizi uluslararası düzenleme geçerli olmaktadır.⁶

Bu sınır sorununa yönelik bir başka popüler çözüm önerisi ise Macar bilim insanı (havacılık ve uzay mühendisi) Theodore von Kármán tarafından üretilmiştir. Buna göre; deniz seviyesinden 100 km'lik hattın üzerine çıkan uçuşlar "uzay uçuşu" olarak kabul edilmiş ve "Kármán Hattı" olarak ünlenmiştir. Bu tanım, Uluslararası Astronotik Federasyonu (*The Fédération Aéronautique Internationale, FAI*) tarafından Spor Yasasının 8. Bölümünde yer almış ve kabul görmüştür.⁷ Örneğin; ABD Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (*USA The National Aeronautics and Space Administration, NASA*) tarafından gerçekleştirilen ve 108 km (354.200 feet) yüksekliğe ulaşan pilotlu, roket gücüne sahip hipersonik araştırma aracı olan *North American X-15* uçuşu, o dönemin resmi olmayan dünya irtifa rekoru olarak kayıtlara geçerek 1960'lı yılların öncü uçuşlarından olmuştur.⁸ X-Prize Vakfı'nın dünya genelindeki roket uzmanları için bir yarışma başlattığı 1996 yılına kadar kayıtlara geçen bu tarz başka uçuş gerçekleştirilmemiştir. 21 Haziran 2004 tarihinde, özel bir şirket tarafından geliştirilen pilotlu ve roket gücüne sahip *SpaceShipOne* isimli hava-uzay aracının 100 km'lik yüksekliği aşması (yaklaşık 62,5 mil) uzay çalışmaları açısından yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiştir.⁹

Bu arada uzay teknolojileri bağlamında kullanılan bazı araç (roket, füze, uzay aracı vb.) terminolojilerinin de netleştirilmesi olası karışıklıkların önüne

⁵ Michael Listner, "Could Commercial Space Help Define and Delimitate the Boundaries of Outer Space?", *The Space Review*, 29 Ekim 2012, <http://www.thespacereview.com/article/2180/1>, (Erişim tarihi: 29.08.2017).

⁶ Aynı yerde.

⁷ The Fédération Aéronautique Internationale, "FAI Sporting Code, Section 8 – Astronautics", <http://www.fai.org/fai-documents>, (Erişim tarihi: 29.08.2017), s. 3.

⁸ Rhys Monahan, *The Sky's the Limit? Establishing a Legal Delimitation of Airspace and Outer Space*, Durham Üniversitesi, 12 Haziran 2008, http://etheses.dur.ac.uk/2248/1/2248_258.pdf, (Erişim tarihi: 29.08.2017), s.43.

⁹ Aynı yerde.

geçilmesi açısından faydalı olacaktır. Roketler (*rockets*), Ortaçağ'dan bu yana kullanılmakta olan bir kavramdır ve temel olarak kendi yakıt ve oksijen ihtiyacını taşıyan, kendi kendine yeten ve otomatik tahrikli bir mermi çeşididir. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana ise, yalnızca otomatik tahrikli mermiler için yerleşik yönlendirme sistemleri olmadan uygulanmıştır. Tahrik sistemi olarak bir araca – araba, uçak, uzay aracı vb– yerleştirilmek üzere tasarlanmış bir roket, teknik olarak “roket motoru”dur.¹⁰ Füzeler (*missiles*) ise, bir çeşit yönlendirme sistemine sahip kendine yeten otomatik tahrikli mermi çeşididir. İlk yönlendirme sistemleri 1930'lu yıllarda geliştirilmiş olup, II. Dünya Savaşı sonrasında kelimenin dar anlamı – “yönlendirmeli füzeler”den kısaltılmış– olarak yaygın şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Almanya'nın V-2'leri modern anlamda füze olmalarına rağmen Londra ve Antwerp'e düştükten sonra iki taraf açısından da roket şeklinde bahsedilmiştir. Füzeler, genellikle roket motorları ile güçlendirilirler. Örneğin; 1940'larda icat edilen ve 1980'den beri yaygın olarak kullanılan Cruise füzeleri, havayı hem bir oksitleyici hem de bir akışkan olarak kullanan jet motorları ile itilirler. Fırlatma araçları (*launch vehicles*), uyduları ve uzay araçlarını dünya yörüngesine göndermek için fırlatmada kullanılan roket güçlü araçlardır. 1957'de Uzay Çağı'nın başlangıcından beri kullanılan fırlatma araçlarının çoğu askeri füzelerden uyarlanmıştır. Son olarak uzay aracı (*spacecraft*), insan mürettebatlı olsun ya da olmasın Dünya'nın atmosferinin ötesine geçebilme gücüne sahip araçlara verilen addır. Uzay Mekiği gibi kendi gücüyle Dünya'dan ayrılabilirler ya da Soyuz gibi bir fırlatma aracı tarafından uzaya taşınabilirler. Uzay araçları, uydulardan farklıdır çünkü insan pilotları veya yerdeki denetleyiciler tarafından yönlendirilme özelliklerine sahiptirler. Uzay araçlarının teorik olarak roket tahriki kullanmalarına gerek yoktur ancak bugüne kadar Dünya atmosferinin ötesine geçebilen her uzay aracı, roket gücüyle bunu gerçekleştirmiştir.¹¹

3. UZAY ÇAĞI VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

“Uzay” kavramının anlamı ya da “hava sahası-dış uzay ayrımı” muğlaklığının aksine “Uzay Çağı” olarak adlandırılan çağın başlangıcına dair daha geniş bir konsensüs bulunmaktadır. Buna göre Almanların 1940'larda geliştirmeye başladığı V-2 balistik füzeleri ve ABD'nin geliştirdiği atom bombasıyla uzay çağının tohumları atılmış ancak bu çağın başlangıç tarihi olarak Sovyetler Birliği tarafından uzaya gönderilen Sputnik I isimli Dünya'nın ilk yapay uydusunun yörüngeye oturduğu 4 Ekim 1957 tarihi kabul edilmiştir.¹²

¹⁰ A. Bowdoin Van Riper, *Rockets and Missiles: The Life Story of A Technology*, Greenwood Press, Westport, Connecticut 2004, ss. 5-6.

¹¹ Aynı yerde.

¹² Bob Preston ...[et al.], *Space Weapons Earth Wars*, RAND, California 2002, ss. 6-10.

ABD için askeri ve ekonomik açılardan her daim son derece önemli bir alan olan Dünya'nın yörüngesel uzayı yani dış uzay, 1940'larda Almanların başlatmış olduğu V-2 balistik füzelerinin operasyonel denemeleri neticesinde adeta bir savaş alanına dönüşmüştür.¹³ 1920-1930 arası dönemde, genç havacılık meraklıları arasında sıvı yakıtlı roketlerin geliştirilmesine yönelik yoğun bir ilgi söz konusu olmuş ve bu ilgi II. Dünya Savaşı döneminde devletlerin füze geliştirme programlarına gösterdikleri ilginin özünü oluşturmuştur. Bu dönemde Almanya, Avrupa'daki diğer ülkelere kıyasla roket teknolojisinin askeri uygulamalarında öncü konumdadır. Hatta 1930'ların sonunda Alman ordusu tarafından roket meraklılarının çalışmalarının teşviki için çeşitli finansal ve personel desteği imkânları sunulmuştur.¹⁴ Nazilerin iktidara gelmesiyle beraber Alman füze programı fonu ciddi anlamda genişletilmiştir. 1933 yılında ilk roket programı olan A-1 (*Aggregat 1*); 1,4 metre uzunluğunda, 135 kg ağırlığında ve 300 kgf (661Ibf) itme gücü üreten bir motora sahiptir fakat kalkışı esnasında infilak etmiştir. 1934 yılında A-2 adıyla yeniden tasarlanan bu roketten 2 uçuş gerçekleştirilmiş ve yerden yaklaşık 3,5 km'lik yüksekliğe ulaşılmıştır. Başarısız kabul edilen bu iki denemenin ardından 1935 yılında geliştirilen A-3 roketiyle 1500 kgf'lik (3308 Ibf) itme gücü elde edilmiş ve yerden yaklaşık 18 km'lik yüksekliğe ulaşılmıştır. Yetersiz kabul edilen bu denemelerin ardından 1936 yılında Alman ordusu tarafından ilk defa silah olarak tasarlanan A-4 füze programının geliştirilmesi kabul edilmiş ve bu füzeler daha sonraları propaganda adı olan "V-2" ile tanınmıştır. 1943 yılına kadar yapılan testler ve geliştirmeler doğrultusunda yaklaşık 190 km'lik uzaklığa ve yerden 83 km'lik yüksekliğe ulaşılmış ve 1943 yılından itibaren seri üretime geçilmiştir.¹⁵ II. Dünya Savaşı esnasında V-2 balistik füzelerinden Antwerp'e 1610, Londra'ya 1358 olmak üzere toplamda müttefik hedeflerine 3172 tane ateşlenmiştir.¹⁶ II. Dünya Savaşı sonlarına doğru ve ardından özellikle "Soğuk Savaş" olarak adlandırılan dönemde, uluslararası arenadaki devletler balistik füze geliştirme programlarına verdikleri önemi daha da arttırmışlardır. Bunun nedeni olarak; Almanlar tarafından geliştirilen V-2 balistik füzelerinin II. Dünya Savaşı esnasında yaratmış olduğu güçlü tahribat gösterilmektedir. Dolayısıyla V-2 füzeleri, modern füze programlarının öncüsü kabul edilmektedir.

Öte yandan Almanya'daki V-2 balistik füze çalışmalarının yapıldığı dönemde ABD'de ise atom bombası üzerine çalışmalar yapılmıştır. İlk kontrollü atomik zincirleme reaksiyon 2 Aralık 1942 tarihinde Chicago'da gerçekleştirilmiş

¹³ Howard Kleinberg, "On War in Space", *Astropolitics*, Cilt 5, Sayı 1, 2007, s.1.

¹⁴ Steven J. Zaloga, *V-2 Ballistic Missile 1942-52*, Osprey Publishing, Oxford 2003, s. 3.

¹⁵ Zaloga, *a.g.e.*, ss. 4-9.

¹⁶ *A.g.e.*, s. 33.

ve bunu 6 Ağustos 1945 tarihinde atom bombasının ilk kullanımı izlemiştir.¹⁷ Nükleer silahların ve modern roketçiliğin aynı dönemde ciddi ilerlemeler sergilemesi, beraberinde füzelerin, silahların ve uyduların hızla gelişebilmesi adına teşviklerin güçlenmesine sebebiyet vermiştir. Silahların, uçaklara kıyasla daha hızlı ulaşabilen ve hava savunma sistemlerini atlabilecek füzelere uyacak kadar küçük yapılması fikri daha da derinleştirilmiştir. Silahların muazzam yıkıcı gücü, daha önceleri marjinal askeri değere sahip olan füzeleri potansiyel olarak belirleyici silahlar haline getirmiştir. Füzelerin ulaşılabilirlik mesafelerinin sürekli geliştirilmesi, uyduların yörüngeye yerleştirilebilmesi hususunda onları uygun hale getirmiştir. Uydular, bilhassa kapalı toplumların iç bölgelerinde kurulu silahların yarattığı tehditlerin ayırt edilebilmesi için gerekli platformlar haline gelmişlerdir. Nükleer silahların yıkıcı gücü ve uzun menzilli füzelerin etki alanı, uzay araçları ve uzay çalışmalarıyla ilgili genel tutumlar için zemin oluşturmuştur.¹⁸

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki kutuplu dünyanın başat güçleri arasındaki mücadelede de bu genel tutumların görülmesi söz konusudur. Uydu geliştirme çalışmalarına giden sürecin başlangıcını roket geliştirme programları yerine atomik savaş başlığı taşıyabilen kıtalararası balistik füze (*intercontinental ballistic missile, ICBM*) geliştirme programları oluşturmuştur. Ancak atomik savaş başlıklarının ağırlığı sebebiyle Amerikalı üst düzey danışmanlar tarafından *ICBM*'nin asla mümkün olamayacağı belirtilmiştir. Bu durum 1950'lerin başında çok daha küçük savaş başlıklarına ihtiyaç duyan hidrojen bombasının geliştirilmesiyle değişmiş ve 1954 yılında ABD Hava Kuvvetleri tarafından Atlas Programı'nın en yüksek önceliğinin *ICBM*'nin geliştirilmesi olduğu ilan edilmiştir.¹⁹ Enteresan şekilde aynı yıl SSCB de *ICBM* programına başlamıştır. SSCB'nin başına geçen Nikita Kruşçev, Sovyet askeri gücü ve ekonomisini modernize etmek ve SSCB'nin imajını ve hükümet biçimini bir dünya gücü ve teknolojik açıdan gelişmiş bir toplum olarak yansıtabilmek için füzelerin ve uzay çalışmalarının önemini kabul etmiş ve bu doğrultuda ciddi bir ivme kat etmiştir.²⁰ 1950'lerin sonunda ABD, uydu teknolojileri ile ilgilenmeye başlamıştır ancak bu ilginin özünü bilim dünyasına katkı arzusundan ziyade SSCB'nin gözlemlenebilmesi ihtiyacı oluşturmaktadır. Bu doğrultuda 1955 yılında Lockheed firması tarafından maksimum 25.000 metreye (80.000 feet) yükselebilen yüksek

---

¹⁷ Bob Preston ...[*et al.*], *a.g.e.*, s. 6.

¹⁸ Aynı yerde.

¹⁹ Len A. Fisk, "The Impact of Space on Society: Past, Present and Future", *Space Policy*, Cilt 24, 2008, s. 175.

²⁰ *A.g.m.*, ss. 175-176.

irtifa yani Sovyet uçaksavar ateş menziline çok üzerinde radara yakalanmadan uçabilme özelliğine sahip U-2 keşif uçakları üretilmiştir.²¹

1960 yılında bu uçaklardan birinin SSCB üzerinde uçuşu esnasında vurulması, Eisenhower yönetimi adına “U-2 Krizi” olarak da bilinen uluslararası bir soruna neden olmuştur. Ancak bu sorunun da ötesinde, radara yakalanmayan bir yüksek irtifa keşif uçağının SSCB tarafından nasıl vurulduğu sorusu, zaten ABD tarafında 1950’lerden beri var olan Sovyetlerin sahip olabileceği güce ve teknolojiye dair endişeyi daha da arttırmıştır. Hatta 1957-1958 yılları arasında gerçekleşen ve Uluslararası Jeofizik Yılı (*International Geophysical Year*) olarak adlandırılan 67 ülkenin katıldığı uluslararası bilimsel işbirliği projesi kapsamında alınan “uzaya yapay uyduların gönderilmesi” kararının ABD tarafından yoğun destek görmesinin de altında, yüksek menzil keşif uçaklarının gerçekleştirdiği uçuşlara meşru bir zemin yaratılabilme fırsatı bulunmaktadır.²² Bu doğrultuda ABD hükümeti tarafından Vanguard Programı kapsamında ulusal roket ve uydular geliştirilmesi için Deniz Araştırmaları Laboratuvarı (*Naval Research Laboratory, NRL*) görevli olarak atanmıştır. *NRL*’nin seçilme sebebi; esasen sivil bir örgüt olması ve hükümetin ordu ile dolaylı bağ kurulmasını istemesidir. Ancak *NRL*, Vanguard Roketini geliştirmede başarısız olmuş ve SSCB tarafından Sputnik I isimli roket uzaya başarıyla gönderilmiştir. 4 Ekim 1957 tarihinde Dünya yörüngesine oturan Sputnik I, Dünya’nın ilk yapay uydusu olmuştur.²³ Aralık 1957’de yapılan uçuş denemesinde Vanguard’ın patlaması neticesinde ABD hükümeti Wernher von Braun’a²⁴ dönüş yaparak Explorer 1 isimli ilk Amerikan uydusunu başarıyla geliştirmiş ve 31 Ocak 1958 tarihinde Dünya yörüngesine oturtmuştur.²⁵

Peter L. Hays & Charles D. Lutes’a göre; Sputnik I’in 1957 yılında yörüngeye oturmasından bu yana Dünya, her birinin insanlık meseleleri üzerinde önemi ve nüfuzu bulunan iki farklı tanımlanabilir uzay çağı görmüştür: Birinci

---

²¹ National Security Archive, *The Central Intelligence Agency and Overhead Reconnaissance: The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, C00190094, 1992, Approved for Release: 25.06.2013, p 59-60.

²² Fae L. Korsmo, “The Birth of the International Geophysical Year”, *The Leading Edge*, Ekim 2007, s. 1316.

²³ Fisk, *a.g.m.*, s. 176.

²⁴ “Roket Adam” olarak da bilinen Wernher von Braun, dünyada roket teknolojisinin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. 1932 yılında Alman ordusu için roket üretim çalışmalarına başlamış ve II. Dünya Savaşı boyunca Alman roket sanayinin başında yer alarak V-2 balistik füzelerinin geliştirilmesinden sorumlu olmuştur. 1955 yılında ABD vatandaşlığına geçen von Braun, ekibiyle birlikte Jüpiter balistik füzelerini geliştirerek 1958 yılında ABD’nin ilk uydusu olan Explorer I’in uzaya başarıyla gönderilmesini sağlamış ve böylelikle ABD’nin uzay programı resmi olarak doğmuştur. Detaylı bilgi için bkz: Karen Baxter, “Rocket Man: The Life and Times of Dr. Wernher Von Braun”, *BOSS*, Bahar 2006, ss. 18-21.

²⁵ Aynı yerde.

Uzay Çağı (1957-1991) ve İkinci Uzay Çağı (1991-günümüz).²⁶ Buna göre Birinci Uzay Çağı, sıklıkla “uzay yarışı” terimiyle ilişkilendirilmektedir. Bu çağda uzay etkinliği, küresel jeostratejik ortamın bir mikrokozmosu haline gelmiştir. Keza iki kutuplu Soğuk Savaş ortamının zorlukları da uzay teknolojisinin ve uzay faaliyetlerinin ilerlemesini hızlandırmıştır. ABD ve SSCB açısından bu rekabet; teknolojik, ekonomik ve askeri gücün tezahürü olarak ortaya çıkmış, dış uzayda ve özellikle de Ay’da keşiflerde bulunabilmek için kamusal bir rekabet halini almıştır. Ardından stratejik avantaj sağlayabilmek için geniş çaplı bir askeri ve istihbarat yarışına dönüşmüş ve nihayetinde yavaş yavaş gelişen ekonomik girişimler olarak kabul görmüştür. Dolayısıyla bu ilk uzay çağının temel ürünü prestijdir.²⁷ İkinci Uzay Çağı’nın tanımlayıcı içeriğini ise SSCB’nin dağılması oluşturmuştur. Kimi kaynaklarda “ilk uzay savaşı” olarak da tanımlanan 1991 Körfez Savaşı, bu çağın bir diğer tanımlayıcı olayıdır. İkinci Uzay Çağı’nın baskın özellikleri ise yine Hays ve Lutes tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: Küreselleşmenin yükselmesiyle birlikte uydu teknolojisinin küresel perspektifi tarafından sağlanan iletişim ve bilgi akışlarının önemli seviyelerde artması, uzay kullanımının kara savaşlarında stratejik yeteneklerin geliştirilmesinden operasyonel ve taktiksel avantajlar kazanabilme yönünde askeri değişim ve sivil uzaya dair vurgunun azalarak değişmesi. Bu özelliklerden dolayı ikinci uzay çağının temel ürünü bilgi oluşturmaktadır. Günümüzde bazı aktörler uluslararası uzay çalışmaları arenasına prestijlerini arttırmak için girmelerine karşın ileri seviyedeki aktörler uzayı bilgi çağına geçiş için geliştirmekte ve kullanmaktadır. Dolayısıyla bugünün dünyasında, uzaydan alınan bilgilerin uluslararası aktörlerin askeri, ekonomik ve siyasal güçlerini arttırmalarında etkisi son derece büyüktür ve ABD uzay olanaklı bilgi alanının en baskın gücü olarak kabul edilmektedir.²⁸

4. JEOPOLİTİK TEN ASTROPOLİTİĞE

Jeopolitik, belirli bir coğrafi ortamdaki devletler ya da imparatorluklar arasındaki etkileşimle alakalı en geniş ölçekli anlayışı ifade etmektedir. Coğrafya, tarih boyunca çeşitli ulusların ve imparatorlukların çarpıştığı aşama olmuştur. Bundan dolayı uluslararası politikada her daim en kalıcı faktör ve aynı zamanda da en önemli unsur coğrafyadır. Bir devletin coğrafyası yani coğrafi bir bölgedeki konumu ve bir bütün olarak ele alınan dünyadaki spesifik pozisyonu, o devlet adına çeşitli fırsatlar sunabildiği gibi beraberinde çeşitli sınırlamalar da getirebilmektedir. Bu nedenle coğrafya, devlet liderlerinin perspektiflerini de şart koşmakta ve

²⁶ Peter L. Hays & Charles D. Lutes, “Towards a Theory of Spacepower”, *Space Policy*, Cilt 23, 2007, s. 206.

²⁷ Hays & Lutes, *a.g.m.*, ss. 206-207.

²⁸ *A.g.m.*, s. 207.

böylelikle dış politika konularında karar vermelerini etkilemektedir.²⁹ Öte yandan coğrafya, yine tarih boyunca devletlerin jeopolitik yönelimini hem kara gücü hem de deniz gücü bağlamında etkilemiştir. Örneğin; ada konumu bir ülkeyi denize yönlendirirken, kıta sahası ise muhtemelen bir ülkeyi karaya doğru yönlendirecektir. Ayrıca bazı ülkeler kıta üzerinden okyanusa hazır bir erişime sahip olarak konumlanmışlardır ve bu tarz bir konum, söz konusu ülkeleri deniz ya da kara yönelimine kaydırabilir. Fakat bir ülkenin deniz ya da kara yönelimi mutlak değildir ve deniz yönelimli bir ülkenin kara üzerinde iktidara gitmesi ya da kara yönelimli ülkenin deniz üzerinde hâkimiyete yönelmesi söz konusu olabilir.³⁰ Bu noktada çeşitli yazarlar, devletlerin diğer devletlere üstünlük sağlayabilmeleri adına jeopolitiğe dair spesifik bir alanın önemini ön plana çıkaran çeşitli çalışmalar ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda Alfred Thayer Mahan, deniz gücünün öneminin gerek ülkelerin ekonomileri gerekse askeri güçleri anlamında belirleyici olduğunu ileri sürmüştü³¹; Halford John Mackinder ise tarihin, deniz güçleri ile kara güçleri arasındaki mücadelelerden oluştuğunu ve 20. yüzyıl itibarıyla çeşitli teknolojik gelişmelerin de etkisiyle üstünlüğün kara gücüne geçtiğini ve dolayısıyla artık kara gücünün uluslararası politikada belirleyici olduğunu ileri sürmüştü³²; öte taraftan Alexander Nikolaievich Prokofiev de Sevversky ise hava gücünü ön plana çıkararak devletler arasındaki ilişkilerde ve özellikle savaş durumlarında asıl belirleyici unsurun hava gücü olduğunu belirtmiştir.³³ Jeopolitik literatürün bu öncü isimlerinin farklı alanları ön plana çıkarmalarına rağmen ortak bir noktaları bulunmaktadır: Teknoloji ile coğrafya arasındaki etkileşimin devletlerin güç algılarında yarattığı değişiklik vurgusu. Değişen teknolojiler değişen coğrafya tasavvurlarıyla birlikte yeni coğrafyalar yaratmakta ve buna bağlı olarak da yeni güç anlayışları doğmaktadır. Uluslararası ilişkilerde son dönemlerde yoğun şekilde kullanılmaya başlanan “yumuşak güç” kavramı da bu değişimin en müspet neticelerinden biridir.

²⁹ Francis P. Sempa, *Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century*, Transaction Publishers, New Jersey 2002, ss. 3-5.

³⁰ Sempa, *a.g.e.*, s. 5.

³¹ Alfred T. Mahan, *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, Little, Brown and Company, 12. Basım, Boston 1890, http://www.gutenberg.org/files/13529/13529-h/13529-h.htm#Page_1, (Erişim tarihi: 01.09.2017), s.1.

³² Harold J. Mackinder, “The Geographical Pivot of History”, *The Geographical Journal*, Cilt 23, Sayı 4, Nisan 1904, ss. 421-422.

³³ Col Philip S. Meilinger, “Alexander P. De Sevversky and American Airpower”, *The Paths of Heaven: The Evolution of Airpower Theory*, Editör: Col Philip S. Meilinger, Air University Press, Alabama 1997, s. 239.

Yumuşak güç, “gücün ikinci yüzü” yani istenileni elde etmenin dolaylı yolu olarak tanımlanır.³⁴ Yani diğerlerinin senin istediğin sonuçları istemelerini sağlamak, insanları zorlamak yerine kendi yanına çekmektir.³⁵ Uluslararası sistem içerisinde ise bunu yapabilmeyen yolu yumuşak güç kaynaklarından (demokrasi, siyasi sistem, kültür, ticaret anlayışı, insan hakları, teknoloji, kitle iletişim araçları, müzik, yeme-içme alışkanlıkları, giyim tarzı, televizyon ve sinema kültürü vb³⁶) geçmektedir. Özellikle bir yumuşak güç kaynağı olarak teknolojik gelişmeler ve ilerlemeler ele alındığında, 20. yüzyılın ortalarından itibaren uluslararası ilişkilerde son derece belirleyici olmaya başladığı gözlenmiştir. Öyle ki Dwight Eisenhower’dan beri tüm ABD Başkanları, uzaya geçiş özgürlüğünün tüm insanlık adına korunması gerektiğini ve bunun da ABD’nin hayati öneme sahip çıkarlarından biri olduğunu belirtmişlerdir.³⁷ Yine 1957 yılında Sovyetlerin Sputnik I uydusunu ABD’den önce başarıyla uzaya göndermesi, Başkan Kennedy döneminde yapılan anketlerde ABD’nin genel anlamda SSCB’den daha popüler olmasına rağmen uzay programı ve nükleer program açısından kamu nezdinde Sovyetlerin gerisinde olduğunu göstermiş ve bu durumdan doğan kaygı sonraki süreçte ABD dış politikasına yön vermiştir.³⁸

Yukarıdaki örneklerden hareketle ortaya çıkan bu uzayı tahlil etme sürecinin, klasik jeopolitik teorinin bir türevi olarak jeopolitiğin ilgi alanı içerisindeki en ileri aşama olduğu kabul edilmektedir.³⁹ Everett Carl Dolman’a göre; Dünya için geliştirilen jeopolitik teori ve onun coğrafi konumu, yeni ve gelişmekte olan teknolojilerin coğrafi, topografik ve uzamsal bilgi çerçevesinde stratejik uygulanması ile uzaya aktarılabilir. Şüphesiz dış uzayın kendisine has belirgin ve tanımlanabilir bir coğrafyası bulunmaktadır ve bu bağlamda mevcut jeopolitik ve jeostratejik önerilerin, açıklanan uzay modeli ile ilişkilendirilmesi ve genişletilmesi gerekmektedir.⁴⁰ İşte bu noktada Dolman tarafından “astropolitik” olarak tanımlanan bir yapı geliştirilmiştir. Bu görüşe göre astropolitik, mevcut stratejilerin en büyüğüdür. Dünyanın tamamı, total yaklaşımın tek bir bileşenine indirgenmiştir ancak çoğu durumda çevresel bir bileşenden ibarettir. Taktiksel ya

³⁴ Joseph S. Nye, *Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu*, Çeviren: Rayhan İnan Aydın, 1. Basım, Elips Kitap, Ankara Ekim 2005, s. 14.

³⁵ A.g.e., s. 15.

³⁶ Latif Pınar, “Amerika Birleşik Devletleri’nin Yumuşak Gücü ve Hollywood”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2014, s. 261.

³⁷ Robert L. Pfaltzgraff, Jr., “International Relations Theory and Spacepower”, *Toward a Theory of Spacepower: Selected Essays*, Editörler: Charles D. Lutes ... [et al.], CreateSpace Independent Publishing Platform, National Defense University Press, Washington 2015, s. 31.

³⁸ Nye, a.g.e., s. 18.

³⁹ Pfaltzgraff, Jr., a.g.m., s. 33.

⁴⁰ Everett C. Dolman, *Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age*, Frank Cass Publishers, Londra 2002, s. 52.

da operasyonel bir hesap değildir. Savaş teknolojileri ve güç uygulama karmaşıklığı yalnızca stratejik politikayı aydınlatıp rasyonalize ettiği ölçüde dikkate alınmaktadır.⁴¹ En dar anlamda ise astropolitik, başta on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl küresel jeopolitik teorilerinin dış uzayın insanlık tarafından fethine dâhil olmasıdır. Daha genel ve kapsayıcı bir yoruma göre ise devlet rekabetinin önde gelen ve gerçekçi vizyonunun dış uzay politikasına uygulanması, özellikle de insanlığın kozmosa girmesi için siyasal ve hukuki bir rejimin evrimi ve geliştirilmesi söz konusudur.⁴² Uzayın eşsiz bir coğrafyası olmasına rağmen, yine de karasal jeopolitik ilişkileri düzenleyen stratejik ilkeler uygulanmaya çalışılabilir. Devletler davranışsal özelliklere sahiptirler; özellikle de ulusal güvenlik arayışı Dünya üzerinde var olduğu halde aynı zamanda uzaydaki devlet davranışlarını da yönlendirebilir ve böylece devletlerin uzaydaki menfaatleri ve yetenekleri elde etmeleri gibi ulusal çıkarlara ilişkin teorileri değerlendirmenin yolunu açar.⁴³ Bundan dolayı astropolitik mevcut yaklaşımı, sosyal bilimler ve beşeri bilimler dâhil olmak üzere çeşitli disiplinler arası işbirliğinin kapsayıcı stratejisini içermektedir.⁴⁴

Teknoloji gelişmeye devam ettikçe, jeostratejik teorinin ayrıntıları uygulanabilir kararlara dönüşürken temel mantık aynen devam etmiştir. Hava ve füze gücü için benzer tartışmalar yapılmış ve şimdi de yine benzer tartışmalar uzay gücü için rağbet görür olmuştur. Dolman'a göre astropolitik yaklaşım derinlemesine incelendiğinde şu temel sonuçlar tespit edilmektedir⁴⁵:

- 1- Klasik jeopolitik, uluslararası sistemdeki değişim için en sağlam gerçekçi açıklamaları sağlamaktadır.
- 2- Çoğu klasik jeopolitik teorinin, dış uzay alanına kolayca uyarlanabilir olduğu anlaşılmaktadır.
- 3- Deniz, demiryolu, hava ve füze gücü için özel olarak hazırlanan bu teoriler, evrim sürecinin parçaları olarak görülebilir. Uzay gücü, onların mantıksal ve görünür bir varisi olarak tanımlanabilir.
- 4- Dış uzaydaki birtakım spesifik yerler, uzay kaynaklarının verimli kullanılması için taktikler ve stratejiler belirleyebilmektedir.
- 5- Günümüzde uzay, ulusal güç tabanlıdır. Uzay varlıklarının en uygun şekilde konuşlandırılması ise mevcut karasal ve gelecekteki olası uzay temelli savaş alanları için elzemdir.

---

⁴¹ Dolman, *a.g.e.*, s. 1.

⁴² Aynı yerde.

⁴³ Pfaltzgraff, Jr., *a.g.m.*, s. 33.

⁴⁴ Jim Pass, "Astrosociology as the Missing Perspective", *Astropolitics*, Cilt 4, Sayı 1, 2006, s. 92.

⁴⁵ Everett C. Dolman, "New Frontiers, Old Realities", *Strategic Studies Quarterly*, Cilt 6, Sayı 1, 2012, s. 81.

Son olarak; bugünün dünyasında Rusya Federasyonu, Çin, Avrupa Birliği gibi aktörlere kıyasla yalnızca ABD'nin dış uzayda egemenlik için tüm fırsatlara sahip olduğu görülmektedir. Dolman'a göre ABD'nin her şeyi kontrol altına alması, dış uzayda olası bir savaşı önleyebilecek yumuşak ve liberal hegemonya şeklinde tanımlanmaktadır. Oysaki ABD'nin dış uzayda hâkimiyet stratejisini seçmesi, kaçınılmaz olarak Rusya Federasyonu, Çin ve diğer dış uzay güçlerinin karşı karşıya gelmesi anlamına gelecektir. Dış uzaydaki faaliyetler planlanırken, insanlık bugün iki seçeneğe sahip görünmektedir: a) Jeopolitik bir süreklilik olarak astropolitik (serbest çatışmaya giden yol); b) İnsan uygarlığının devamı olarak astropolitik (dış uzayın askerileştirilmesi yerine Avrupa Uzay Programı gibi nitelikli ve bilimsel temelli araştırmalara yönlendirilmesi).⁴⁶

5. SONUÇ

İnsanlık tarihi boyunca var oluşun ve bilinmezin merkez noktasında yer alan uzaya dair çalışmaların 20. yüzyılın ortalarından itibaren özellikle Soğuk Savaş ortamında ivme kazanmasıyla beraber uluslararası ilişkilerde yepyeni bir döneme girilmiştir. Devletlerin uluslararası arenadaki pozisyonlarını belirleyen güç algısı, klasik anlayışın ötesine geçerek çok yönlülüğe evrilmiştir. Kültür, teknoloji, sanat, spor, moda, sinema gibi çeşitli alanlar söz konusu çok yönlülük kapsamında yumuşak gücün temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Uzay çalışmalarının ivme kazanmasının özünü de teknoloji alanında ortaya çıkan müspet gelişmeler – elektronik bilgisayar sistemleri, radar, uydu, balistik füze, roket, nükleer silah, atom bombası vb– oluşturmuştur. Küreselleşmenin de etkisiyle genişleyen ve derinleşen teknolojik imkânlar sayesinde Dünya, insanlık adına küçülmüş ve mobilizasyon artmıştır. Uluslararası ilişkilerde yumuşak gücü ön plana çıkaran bu gelişmeler ışığında uzay ve uzay çalışmaları 21. yüzyıl itibarıyla birincil öneme haiz olmuştur. Bu bağlamda Dünya üzerindeki coğrafya merkezli devletlerarası ilişkileri tahlil eden jeopolitik teorilerinin, dış uzay olarak adlandırılan uzayın kendine has coğrafyasının olmasından mütevellit güncellenme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. İşte bu ihtiyacı gidermek adına Everett Carl Dolman tarafından “astropolitik” kuramı geliştirilmiştir. Dış uzayın jeopolitiği anlamına gelen astropolitik, her geçen gün gelişmekte ve değişmekte olan teknolojilerin farklı enformasyon süzgeçlerinden geçirilerek stratejik olarak uzaya aktarılmasına ve bu aktarımın rasyonelize edilmesine odaklanmaktadır. Astropolitik göstermektedir ki; günümüz uluslararası ilişkilerinde uzaya yani uzay bilgisine ve uzay teknolojilerine hâkim olanlar, dünyaya hâkim olacaktır. Fakat bu hegemonya mücadelesinin insanlık adına beraberinde getirdiği ciddi bir nükleer silahlanma tehdidi de

---

⁴⁶ Vadim Volovoj, “Peace and War in Outer Space (I)”, 08.04.2007, <http://www.geopolitika.lt/?artc=612>, (Erişim tarihi: 02.09.2017).

bulunmaktadır. Bu bağlamda gerek Dünya jeopolitiği içerisinde gerekse dış uzay jeopolitiğinde ulusal çıkarlar ile küresel çıkarların dengesini sağlayacak detaylı ve muğlaklık içermeyen uluslararası işbirliği anlaşmaları gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki; uluslararası sistem içerisinde istikrarlı bir ortam yaratıldığı müddetçe uzay çalışmaları uluslararası sistemi daha da güçlendirebilir ve geliştirebilir. Diğer taraftan, daha uzay kavramının tanımı hususunda dahi bir mutabakata varamamış ulus devletlerin, uzayın faydalarını uluslararası toplum ve kendi ulusal çıkarları adına nasıl paylaşacakları merak konusudur. Bu bağlamda astropolitiğe yönelik çalışmaların artırılması ve derinleştirilmesi, hem uluslararası ilişkiler hem de insanlık adına hiç şüphesiz yol gösterici olacaktır.

KAYNAKÇA

- Baxter, Karen, "Rocket Man: The Life and Times of Dr. Wernher Von Braun", *BOSS*, Bahar 2006, ss. 18-21.
- Dolman, Everett C., *Astropolitik: Classical Geopolitics in the Space Age*, Frank Cass Publishers, Londra 2002.
- Dolman, Everett C., "New Frontiers, Old Realities", *Strategic Studies Quarterly*, Cilt 6, Sayı 1, 2012, ss. 78-96.
- Fisk, Len A., "The Impact of Space on Society: Past, Present and Future", *Space Policy*, Cilt 24, 2008, ss. 175-180.
- Hays, Peter L. & Charles D. Lutes, "Towards a Theory of Spacepower", *Space Policy*, Cilt 23, 2007, ss. 206-209.
- Kleinberg, Howard, "On War in Space", *Astropolitik*, Cilt 5, Sayı 1, 2007, ss.1-27.
- Korsmo, Fae L., "The Birth of the International Geophysical Year", *The Leading Edge*, Ekim 2007, ss. 1312-1316.
- Listner, Michael, "Could Commercial Space Help Define and Delimitate the Boundaries of Outer Space?", *The Space Review*, 29 Ekim 2012, <http://www.thespacereview.com/article/2180/1>, (Erişim tarihi: 29.08.2017).
- Mackinder, Harold J., "The Geographical Pivot of History", *The Geographical Journal*, Cilt 23, Sayı 4, Nisan 1904, ss. 421-437.
- Mahan, Alfred T., *The Influence of Sea Power Upon History, 1660-1783*, Little, Brown and Company, 12. Basım, Boston 1890, http://www.gutenberg.org/files/13529/13529-h/13529-h.htm#Page_1, (Erişim tarihi: 01.09.2017).
- Meilinger, Col Philip S., "Alexander P. De Seversky and American Airpower", *The Paths of Heaven: The Evolution of Airpower Theory*, Editör: Col Philip S. Meilinger, Air University Press, Alabama 1997, ss. 239-277.

- Monahan, Rhys, *The Sky's the Limit? Establishing a Legal Delimitation of Airspace and Outer Space*, Durham Üniversitesi, 12 Haziran 2008, http://etheses.dur.ac.uk/2248/1/2248_258.pdf, (Erişim tarihi: 29.08.2017).
- National Security Archive, *The Central Intelligence Agency and Overhead Reconnaissance: The U-2 and OXCART Programs, 1954-1974*, C00190094, 1992, Approved for Release: 25.06.2013.
- Nye, Joseph S., *Yumuşak Güç: Dünya Siyasetinde Başarının Yolu*, Çeviren: Rayhan İnan Aydın, 1. Basım, Elips Kitap, Ankara Ekim 2005.
- Pass, Jim, "Astrosociology as the Missing Perspective", *Astropolitics*, Cilt 4, Sayı 1, 2006, ss. 85-99.
- Pfaltzgraff, Jr., Robert L. "International Relations Theory and Spacepower", *Toward a Theory of Spacepower: Selected Essays*, Editörler: Charles D. Lutes ... [et al.], CreateSpace Independent Publishing Platform, National Defense University Press, Washington 2015, ss. 29-44.
- Pınar, Latif, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Yumuşak Gücü ve Hollywood", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2014, s. 253-274.
- Preston, Bob, Dana J. Johnson, Sean J. A. Edwards, Michael Miller & Calvin Shipbaugh, *Space Weapons Earth Wars*, RAND, California 2002.
- Sempa, Francis P., *Geopolitics: From the Cold War to the 21st Century*, Transaction Publishers, New Jersey 2002.
- The Fédération Aéronautique Internationale, "FAI Sporting Code, Section 8 – Astronautics", <http://www.fai.org/fai-documents>, (Erişim tarihi: 29.08.2017), ss. 1-13.
- United Nations, Office for Outer Space Affairs, <http://www.unoosa.org/oosa/index.html>, (Erişim tarihi: 28.08.2017).
- United Nations, Office for Outer Space Affairs, "Space Law Treaties and Principles", <http://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties.html>, (Erişim tarihi: 28.08.2017).
- Van Riper, A. Bowdoin, *Rockets and Missiles: The Life Story of A Technology*, Greenwood Press, Westport, Connecticut 2004.
- Volovoj, Vadim, "Peace and War in Outer Space (I)", 08.04.2007, <http://www.geopolitika.lt/?artc=612>, (Erişim tarihi: 02.09.2017).
- Zaloga, Steven J., *V-2 Ballistic Missile 1942-52*, 1. Basım, Osprey Publishing, Oxford 2003.

**ÖĞRETMENLERİN ÖZYETERLİLİK ALGILARININ ÇEVİRİMİÇİ
ÖĞRENMEYE YÖNELİK HAZIRBULUNUŞLULUKLARI İLE İLİŞKİSİ***

*THE RELATIONSHIP BETWEEN TEACHERS SELF-EFFICACY SENSE AND
THEIR LEVEL OF READINESS FOR ONLINE LEARNING*

Mehmet Fatih YORDAM** Tuncer BÜLBÜL***

*Geliş Tarihi: 03.04.2018
(Received)*

*Kabul Tarihi: 16.05.2018
(Accepted)*

ÖZ: Bu araştırmanın amacı; ortaokul ve liselerde görev yapan öğretmenlerin özyeterlilik algıları ile çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırma ilişkisel tarama modelindedir. Araştırmanın örneklemini 2016-2017 eğitim-öğretim yılında Bursa İl merkezi ve ilçelerinde görev yapmakta olan 397 öğretmen oluşturmaktadır. Öğretmenlerin özyeterlilik algılarını belirlemek için “Öğretmen Özyeterlilik Ölçeği”, çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeylerini belirlemek için ise “Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazırbulunuşluluk Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırma bulguları, öğretmenlerin özyeterlilik algıları ile çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeyleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Öğretmenlerin özyeterlilik algıları yaş değişkenine göre disiplin, eğitim-öğretim süreci ve sınıf yönetimi alt boyutları ile toplam öğretmen özyeterlilik boyutunda farklılık göstermektedir. Öğretmenlerin özyeterlilik algıları cinsiyet değişkenine göre yalnızca sınıf yönetimi alt boyutunda farklılık göstermektedir. Öğretmenlerin özyeterlilik algıları öğretmenlik hizmet süresi değişkenine göre ise disiplin, eğitim-öğretim süreci ve sınıf yönetimi alt boyutları ile toplam öğretmen özyeterlilik boyutunda farklılık göstermektedir. Öğretmenlerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeyleri yaş ve cinsiyet değişkenine göre yalnızca bilgisayar/internet özyeterliliği alt boyutunda farklılık göstermektedir. Öğretmenlerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeyleri öğretmenlik hizmet süresi değişkenine göre ise bilgisayar/internet özyeterliliği, öğrenci kontrolü ve çevrimiçi iletişim alt boyutlarında farklılık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ortaokul, Lise, Öğretmen, Özyeterlilik, Çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk.

* Bu çalışma, ikinci yazarın danışmanlığında ilk yazarın Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi Teftişi Planlaması ve Ekonomisi Bilim Dalında 2017 yılında tamamladığı “Öğretmenlerin Özyeterlilik Algılarının Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazırbulunuşlulukları İle İlişkisi” başlıklı yüksek lisans projesinden üretilmiştir.

** Öğretmen, Bursa Mustafakemalpaşa Yalıntaş İmam Hatip Ortaokulu, e-posta: mfyordam@gmail.com

*** Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, e-posta: tuncerbulbul@trakya.edu.tr

ABSTRACT: The purpose of this study is to examine the relationship between teachers' self-efficacy sense and their level of readiness for online learning. The research is in relational screening model. The sample of the study consists of 397 teachers at different districts and center of Bursa during the Academic year of 2016-2017. To determine teachers' self-efficacy sense, "Teacher Self Efficacy Scale", to determine their level of readiness for online learning, "Readiness for Online Learning Scale" were used. The research findings show that there is a positive relationship between self-efficacy senses and readiness for online learning levels. Senses of teachers' self-efficacy varies according to the age variable for total self-efficacy attitude with discipline, during the education and classroom management sub-dimensions. According to the gender variable only classroom management sub-dimension varies for the levels of teachers' self-efficacy senses. Senses of teachers' self-efficacy varies according to the period of service variable for total self-efficacy attitude with discipline, during the education and classroom management sub-dimensions. Teachers' readiness for online learning levels vary according to the age variable for only computer/internet efficacy sub-dimension. According to the gender variable only computer/internet efficacy sub-dimension varies for teachers' readiness for online learning levels. Teachers' readiness for online learning levels vary according to the period of service variable for computer/internet efficacy, control of learner and online communication sub-dimensions.

Key Words: *Secondary school, High school, Teacher, Self-efficacy, Readiness for online learning.*

1. GİRİŞ

Örgütler, teknolojik gelişmeler sonucunda oluşan rekabet koşulları içinde yaşamlarını sürdürebilmek ve gelişmelere uyum sağlayabilmek için bilgiyi sürekli kullanmak zorundadırlar. Bunun için örgütlerin geleneksel örgüt yapılarını değiştirip, bilgiye ulaşma, işleme ve değerlendirme yollarını örgütsel yapısına oturtarak yeniden yapılandırmaları gerekmektedir. Öğrenerek kendini yenileyen ve çevresine uyum sağlayabilen örgütlerin amaçlarını daha çabuk gerçekleştirerek etkililiklerini sağlayabilecekleri şüphesizdir (Bozkurt, 2014).

Teknolojik gelişmelerin etkilediği örgütlerin başında gelen okullarda geleceğin nesillerini yetiştiren öğretmenlerin, günümüzün hızla gelişen ve değişen eğitim-öğretim ortamlarının koşullarına hazırlıklı olması, kendini yeni materyalleri kullanma ve öğretmenlik becerileri konusunda yeterli hissetmesi ve yeterli olmadığına inandığı yönlerini geliştirmeye çalışması kaçınılmazdır. Bu nedenle içinde bulunduğumuz dönemde özyeterlilik, çevrimiçi öğrenme, hazırbulunurluluk ve bilişim teknolojileri kavramları büyük önem arz etmektedir.

1.1. Öğretmen Özyeterliliği

Öğretmen özyeterliliği, öğretmenlerin karar verme mekanizmalarının bir parçası olarak nitelendirilen ve sıklıkla diğer tutum ve inançlarla birlikte araştırılan, öğretmen inançlarının arasında yer alır (McBryde, 2013).

Öğretmen özyeterlilik algısı, genel olarak öğretmenin sahip olduğu becerilerle öğrencide istenen sonuçları oluşturup oluşturamayacağına ilişkin yargısını (Tschannen-Moran ve Woolfolk Hoy, 2001) ve eğitim hedeflerine ulaşmak için planlama, düzenleme, etkinlik hazırlama gibi konularda kendi yeteneği hakkındaki inancını (Skaalvik ve Skaalvik, 2010) ifade etmektedir. Yüksek düzeyde özyeterlilik algısına sahip öğretmenler yeni fikirlere karşı daha açıktırlar ve öğrencilerinin gereksinimlerini daha iyi karşılamak için yeni yöntemleri denemeye isteklidirler (Tschannen-Moran ve Woolfolk Hoy, 2001, Akt. Koç, 2013: 240-255).

Öğretmen yeterlilikleri, mesleğin başarılı bir şekilde yerine getirilebilmesi için öngörülen bilgi, beceri ve tutumlardır. Geleneksel olarak alanla ilgili kaynaklarda öğretmenlik mesleğinin yeterlilikleri; öğretmenlik meslek bilgisi, alan bilgisi ve genel kültür olarak ifade edilmektedir. Bu sınıflama yanlış olmamakla birlikte öğretmenlik mesleği ile ilgili belirlenen roller ve bu rolleri oynayabilmek için gereken yeterlilikleri açıklamada yetersiz kaldığı ifade edilmektedir. Alanyazında yer alan araştırmalar öğretmen yeterliliklerinin yukarıda sayılan sınıflamaları da içerecek biçimde 5 grupta toplanmakta olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlar aşağıda sıralanmıştır (Gündüz, 2005, Akt. Karşı ve Güven, 2011):

1. Öğretmenin kişisel nitelikleri
2. Öğrencilere ilişkin nitelikler
3. Toplumsal nitelikler
4. Eğitim süreç ve hizmet alanlarına ilişkin nitelikler
5. Mesleğe ilişkin nitelikler.

Öğretmen yeterlilikleri Milli Eğitim Bakanlığının etkili öğretim ve öğrenim için geliştirilen yeni müfredat programlarını hayata geçirecek içinde bulunduğumuz yüzyılı hazırlayacak öğretmenlerde bulunması gereken bilgi, beceri, tutum ve özellikleri içermektedir. Bu bakımdan öğretmen yeterlilikleri, Milli Eğitim Bakanlığı'nca (MEB) pedagojik kuram ve uygulamalardaki son gelişmelerle uyumlu bir yaklaşımla hazırlanan öğretim programları anlayışını destekleme eğitim açısından son derece önem taşımaktadır (Ada ve Baysal, 2013).

1.2. Öğrenme, Teknoloji ve Çevrimiçi Öğrenme İlişkisi

Çevrimiçi öğrenme kavramı ile beraber öğrenme kavramını da gözden geçirmekte fayda vardır. Tüm öğrenme kuramları, öğrenmede, bireyin doğrudan ilgili olması, aktif olması noktasında birleşmektedirler. Bu durum, J. Dewey'in de söylediği "yaparak öğrenme" ilkesinde özetlenebilmektedir (Karasar, 2014).

Öğrenme de, araştırma gibi, bir problem çözme sürecidir. Araştırmadaki verilerin toplanması, değerlendirilmesi ve rapor ya da pratik bir uygulamaya aktarılması gibi, öğrenme de, bireyin, yokluğundan rahatsızlık duyduğu bir konuda, bir takım verilerin toplanması, değerlendirilmesi ve davranışa dönüştürülmesini

içerir. Bu anlamda öğrenme, bir "arama" (search), "yeniden arama" (re - search) ya da kısaca "araştırma" (research)'dır. Bu ise, "yaparak öğrenme" ilkesinin en güzel ve bilinen tek uygulamasıdır (Karasar, 2014). Bu bilgiler ışığında öğrenmenin temelinde yatan yeni bilgiler edinme, çağımızda en çok teknoloji ile iç içe ve etkileşim halindedir.

İnsan gereksinmelerini en iyi biçimde karşılamada ve toplumların kalkınmasında belirleyici role sahip teknolojik değişimin kaynağı ve ona güç veren bilgidir. Hem bilgi hem de teknoloji birbirini karşılıklı olarak etkilemekte ve biri diğerinin sonucu olmaktadır (Tabancalı, 2014).

Teknolojik gelişmeler sonucunda çevrimiçi öğrenme (e-öğrenme), eğitim ortamının girdileri olan öğretmen ve öğrenci için çok önemli bir hale gelmiş bulunmaktadır.

E-öğrenme, bu modern çağda en çok kullanılan teknolojilerden biridir. E-öğrenme, temelde elektronik ortamın ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kullanımını sağlayan bir öğrenme platformudur. E-öğrenme, çevrimiçi eğitim, bilgisayar tabanlı eğitim ve teknoloji ile geliştirilmiş öğrenme alternatif terimler ile de ifade edilebilir (Hashim ve Tasir, 2014).

Çevrim-içi eğitim, öğrenme-öğretme etkinliklerinin ve hizmetlerinin öğrenenlere bilgisayar (ağları) desteğiyle sunulduğu bir öğrenme biçimini ifade eder. Yeni iletişim teknolojileri özellikle İnternet insanların bir araya gelmelerine olanak sağlayarak farklı gereksinimlerini gidermelerine yardımcı olmuştur. Öğrenme toplulukları da bu iletişim olanağından yararlanarak çevrim-içi öğrenme toplulukları ya da sanal öğrenme toplulukları adını almışlardır (Celen, Çelik ve Seferoğlu 2011).

1.3. Hazırbulunuşluluk ve Çevrimiçi Öğrenme Ortamları

Hazırbulunuşluluk sinir sisteminin öğrenmeye hazır olması, bireyin bir öğrenme etkinliğini gerçekleştirebilmesi için gerekli ön koşul davranışları kazanması, bireyin bir gelişim görevini olgunlaşma ve öğrenme vasıtasıyla yapabilecek düzeye ulaşması, bir etkinliği yapmak için bilişsel, duyuşsal, sosyal ve devinişsel açıdan hazır olması ve hazır olma düzeyinin ölçüsüdür. Bu ölçü bireyin konuya giriş seviyesinin bir temsilidir. Ayrıca bireyin konuyla ilgili ön bilgi ve tutumunu da içerir (Harman ve Çeliker, 2012).

Öğretmenlerin hazırbulunuşlulukları aynı zamanda onlardan beklenen yeterliliklere ne derece sahip olduklarını düşündükleri ile de ilgilidir. Bu bağlamda, MEB tarafından geliştirilen öğretmen yeterliliklerinin öğretmen yetiştirme politikalarının geliştirilmesinde kullanılması gündeme gelmiştir. MEB tarafından geliştirilen öğretmen yeterlilikleri genel yeterlilikler anlamında öğretmenlerin kişisel ve mesleki değerleri, mesleki gelişimleri, öğrenciyi tanıma, öğretme ve öğrenme süreci, öğrenmeyi ve gelişimi izleme ve değerlendirme, okul, aile ve toplum ilişkileri ve program ve içerik bilgisi yeterlilik alanları ve bu alanlar altında

tanımlanmış alt yeterlilikler ve performans göstergelerinden oluşmaktadır (MEB, 2008).

E-öğrenmeye hazırbulunuşluluk, Lopes (2007) tarafından herhangi bir organizasyon veya kişinin e-öğrenmenin sunduğu avantajlardan yararlanma becerisi olarak tanımlanmıştır. Kaur ve Abas (2004) ise e-öğrenmeye hazırbulunuşluğu, öğrenmenin kalitesini arttırmak amacıyla bireylerin e-öğrenme kaynakları ve çoklu ortam teknolojilerinden yararlanabilme yeteneği olarak tanımlamıştır. E-öğrenmeye hazırbulunuşluluk kısaca, bir bireyin veya kurumun e-öğrenme deneyimini en etkili şekilde yaşayabilmek için gerekli olan ön bilgi/becerilere ve duyuşsal özelliklere (tutum, motivasyon gibi) sahip olma derecesini ifade etmektedir (Yurdugül ve Demir 2016).

Hazırbulunuşluluk düzeylerinin belirlenmesi e-öğrenmenin geliştirilmesi açısından en önemli adımlardan biri olarak görülmektedir. E-öğrenmeye karşı hazırbulunuşluluk düzeylerinin belirlendiği birçok araştırma mevcuttur. En genel anlamda yapılan çalışmalar hazırbulunuşluluk düzeyinin kabul etme faktörü ile beraber kullanıcıların teknolojik yenilikleri benimsemelerinde anlamlı bir etkiye sahip oldukları sonucunu doğurmaktadır (Yakın ve Tınmaz 2013).

Çağın ihtiyaç duyduğu insan profilini bugünün teknolojileri ile yetiştirebilmek adına eğitim alanında ve öğrenme ortamlarında geleneksel sınıflardan siber sınıflara doğru bir dönüşümün olduğundan bahsedilebilir. Çünkü e-öğrenme ortamları kullanarak öğrenciler, istedikleri bilgiye istenilen yer ve zamanda ulaşabilmekte ve istediği kişilerle iletişim kurabilmektedir. Ayrıca e-öğrenme ortamları birbirinden bağımsız platformlarda kullanılacak çeşitli iletişim teknolojilerini bir arada bulundurabilme özelliğine de sahiptir (Önal ve İbili, 2017).

Teknolojiyi eğitim ortamları ile kaynaştırma işlemi bir yandan öğretmenin sınıfta yaptığı işi daha etkili hale getirirken, diğer yandan da onların yeni yöntemleri işe koşmalarını gerekli kılmaktadır. Bu da, yeni bilgi ve becerilerin öğrenilmesi anlamına gelmektedir. Bir devlet politikası haline gelen “eğitimde teknoloji kullanımı” konusunda araştırmalar yapan akademisyenler ve öğretmenler büyük çaba göstermektedir. Özellikle son yıllarda MEB’in eğitimde teknoloji kullanımına ilişkin teşvikleri ve gerçekleştirdiği projeler bunun bir kanıtı olarak gösterilebilir (Önal ve İbili, 2017).

2010 yılına gelindiğinde Türkiye’de eğitimde BİT entegrasyonuna ilişkin olarak oldukça geniş kapsamlı bir proje olan "Eğitimde Fırsatları Arttırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH) Projesi'nin” başlatıldığı görülmektedir. FATİH Projesi kapsamında entegrasyon uygulamaları:

- Donanım ve yazılım altyapısının sağlanması,
- Eğitsel e-içeriğin sağlanması ve yönetilmesi,
- Öğretim programlarında etkin BİT kullanımı,

- Öğretmenlerin hizmetiçi eğitimi ve
- Bilinçli, güvenli, yönetilebilir ve ölçülebilir BİT kullanımının sağlanması olmak üzere beş temel boyutta yürütülmektedir (Bardakçı ve Keser, 2017).

Bu projenin en büyük risklerinden biri ise öğretmenlerden yeteri kadar yararlanılamama olasılığıdır. Fatih Projesi kapsamında öğretmenlere verilecek olan eğitim hem dijital bilgiyi hem de pedagojiyi içine alması bakımından araştırmacılar tarafından dijital pedagojik olarak adlandırılmıştır. Proje sürecinde öğretmenlerin dijital pedagojik bilgi eksikliklerinin giderilmesi için hizmetiçi eğitimler planlanmıştır. Ancak bununla birlikte alanyazında teknolojinin sınıflara taşınmasında öğretmenlerin kendilerini tam anlamıyla yeterli görmediklerinden bahseden çalışmaların çokluğu ne yazık ki dikkat çekici olmuştur (Önal ve İbili, 2017).

1.4. Araştırmanın Amacı

Araştırmada öğretmenlerin özyeterlilik algılarının çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazır bulunuşlulukları ile ilişkisinin saptanması amaçlanmıştır.

Araştırmanın genel amacı çerçevesinde, şu sorulara yanıt aranmıştır.

- a) Öğretmenlerin özyeterlilik algıları hangi düzeydedir?
- b) Öğretmenlerin özyeterlilik algıları;
  - 1) Yaşa
  - 2) Cinsiyete
  - 3) Öğretmenlik hizmet süresine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
- c) Öğretmenlerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazır bulunuşlulukları hangi düzeydedir?
- d) Öğretmenlerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazır bulunuşlulukları;
  - 1) Yaşa
  - 2) Cinsiyete
  - 3) Öğretmenlik hizmet süresine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?
- e) Öğretmenlerin özyeterlilik algıları ile çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazır bulunuşlulukları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma ilişkisel tarama modelindedir. Araştırmada öğretmenlerin özyeterlilik algılarının çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazır bulunuşluluk düzeyleri ile ilişkisi incelenmiştir.

2.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini 2016-2017 eğitim- öğretim yılı ikinci yarısında Bursa ili merkez Yıldırım ve Osmangazi ilçeleri ile Mustafakemalpaşa, Karacabey ve Orhangazi ilçelerinde bulunan 335 ortaokul ve 494 lisede görev alan toplam 22799 öğretmen oluşturmuştur. Örneklem büyüklüğünün hesaplanmasında kabul

edilebilir hata payı .05 (%5) olarak alınmış, 10000 kişilik bir evrende % 95’lik güven düzeyi ve % 4’lik sapma miktarı dikkate alındığında evreni temsil edebilecek örneklem büyüklüğü 378 olarak belirlenmiştir. Örneklem için küme örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Küme örnekleme, özellikle örnekleme girmesi gereken birimlerin listelenmesinin zor olduğu durumlarda, benzerlik gösteren birimler bir araya getirilerek kümeler oluşturulmasıyla belirlenir (Balcı 2001: 52-117). Araştırma evrenden seçilmiş kümeler üzerinde yapılmıştır. Bursa ilinin her ilçesi bir küme olarak kabul edilmiştir. Bu ilçelerden 5 tanesi küme örnekleme yolu ile yine aynı yolla 5 ilçeden altı resmi okul random olarak seçilmiş ve her okuldan 15 öğretmene, anket ve tutum ölçekleri yöneticilerin yardımı ile dağıtılmıştır. Bu doğrultuda 413 adet ölçek uygulanmış, geri dönen ölçeklerden eksik ve özensiz doldurulanlar çıkarıldıktan sonra 397 ölçek, araştırma için kullanılmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken	n	%
Yaş		
30 yaş ve altı	114	28,7
31-35	80	20,2
36-40	69	17,4
41-45	48	12,1
46 ve üstü	86	21,7
Cinsiyet		
Kadın	235	59,2
Erkek	162	40,8
HizmetSüresi		
10 yıl ve aşağısı	187	47,1
11-15 yıl	58	14,6
16-20 yıl	58	14,6
21-25 yıl	44	11,1
26 yıl ve üstü	50	12,6
Toplam	397	100,0

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kişisel bilgiler formu, öğretmen özyeterlilik ölçeği ve çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk ölçeği kullanılarak veriler toplanmıştır. Araştırmanın bağımsız değişkenleri hakkında veri toplamak amacıyla araştırmacı tarafından ölçeklerin başına eklenen kişisel bilgiler formu, öğretmenlerin kişisel-demografik bilgilerini belirlemeye yönelik 6 sorudan (bağımsız değişken) oluşmaktadır.

2.3.1. Öğretmen Özyeterlilik Ölçeği

Araştırmada öğretmen özyeterliliğine ilişkin veri, Senemoğlu, Demirel, Yağcı, Üstündağ (2009) tarafından geliştirilen ve Barut (2011) tarafından geçerlik

ve güvenilirlik çalışmaları tekrar yapılan “Öğretmen Özyeterlilik Ölçeği” ile toplanmıştır. Özyeterlilik ölçeğine Barut (2011) tarafından yapılan faktör analizi sonucunda beş faktör elde edilmiştir. İlk faktör (dersin işleniş süreci) ölçeğe ilişkin toplam varyansın % 15,59’unu, ikinci faktör (öğrenci katılımı) % 15,58’ini, üçüncü faktör (disiplin) % 11,61’ini, dördüncü faktör (eğitim-öğretim süreci) % 10,11’ini, beşinci faktör (sınıf yönetimi) % 9,36’sını açıklamaktadır. Ölçeğin faktör boyutlarının toplamı ise ölçeğin % 62,25’ini açıklamaktadır (Barut, 2011). Ölçeğin özgün formu toplamda 24 maddeden oluşan beş alt boyuttan meydana gelmektedir. Bu beş alt boyut; Dersin İşleniş Süreci, Öğrenci Katılımı, Disiplin, Eğitim-Öğretim Süreci ve Sınıf Yönetimi olarak açıklanmaktadır. Bu çalışma için hesaplanan ölçekteki maddelerin ve alt boyutların iç tutarlılık güvenilirliği, Cronbach Alfa istatistiği ile belirlenmiştir. Ölçeğin tümüne ilişkin Cronbach Alfa değerinin .93 ve alt boyutlara ilişkin Cronbach Alfa değerinin ise .89 olduğu görülmektedir. Ölçek, beşli Likert tipinde olup, 24 maddeden oluşmaktadır. Puanlama, “Çok iyi düzeyde 5, İyi düzeyde 4, Orta düzeyde 3, Zayıf düzeyde 2, Yetersiz düzeyde 1” şeklinde yapılmıştır.

2.3.2. Çevrimi Öğrenmeye Yönelik Hazırbulunuşluluk Ölçeği

Öğretmenlerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluklarını belirlemek üzere uygulanmış olan ölçek Hung, Chou, Chen ve Own (2010) tarafından geliştirilmiş, Yurdugül ve Alsancak Sarıkaya (2013) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Çevrimiçi Öğrenme İçin Hazırbulunuşluluk Ölçeği’nin Türkçe formunu elde edebilmek için alan ve dil uzmanlarından oluşan 6 kişilik bir uzman grubu oluşturulmuş ve orijinali İngilizce olan ölçek maddeleri komisyon tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Çevrimiçi öğrenenler İçin Hazırbulunuşluluk Ölçeğinin ölçmeye yöneldiği yapıyı ölçüp ölçmediğine ilişkin yapı geçerliği; a) yakınsama geçerliği (convergent validity) ve b) iraksama geçerliğinin (divergent validity) bir başka versiyonu olan ayırt edici geçerlilik (discriminant validity) teknikleri ile irdelenmiştir. Orijinal ölçekte tanımlanan tüm maddelere ilişkin madde puanlarının hipotez edilen yapıya yakınsadığı (yordadığı) ve aynı zamanda alt boyutların ayrıştığı (ayırt edici geçerlik) gözlenmiştir (Yurdugül ve Alsancak Sarıkaya, 2013: 185-200).

Ölçeğin özgün formu toplamda 18 maddeden oluşan beş alt boyuttan meydana gelmektedir. Bu beş alt boyut; Bilgisayar/İnternet Özyeterliliği, Özgüdümlü Öğrenme, Öğrenci Kontrolü, Öğrenme İçin Motivasyon ve Çevrimiçi İletişim Özyeterliliği olarak açıklanmaktadır. Bu çalışma için hesaplanan ölçekteki maddelerin ve alt boyutların iç tutarlılık güvenilirliği, Cronbach Alfa istatistiği ile belirlenmiştir. Ölçeğin tümüne ilişkin Cronbach Alfa değerinin .89 ve alt boyutlara ilişkin Cronbach Alfa değerinin ise .79 olduğu görülmektedir. Ölçek 18 sorudan oluşmaktadır. Öğretmenlerin özyeterlilikleri bağımsız değişken alınırken, öğretmenlerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşlulukları bağımlı değişken

olarak alınmıştır. Tutum ölçerde derecelendirme, “Kesinlikle katılıyorum 5, katılıyorum 4, kararsızım 3, katılmıyorum 2, Kesinlikle katılmıyorum 1” cevaplarıyla yapılmıştır.

2.4. Verilerin Çözümlemesi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler SPSS paket programı yardımı ile çözümlenmiştir. Verilerin çözümlenmesinde aritmetik ortalama, standart sapma, yüzde ve frekans gibi betimsel istatistikler hesaplanmıştır. Bağımlı değişkenin bağımsız değişkenlerle etkileşimi analiz edilirken ise t testi, varyans analizi, LSD ve Tamhane’s T2 istatistik teknikleri kullanılmış, araştırmada anlamlı çıkan sonuçlar için etki değeri Cohen (1988)’e göre yorumlanmış olup eta-kare (η^2) değeri incelenmiştir (küçük: .01; orta: .059; büyük: .138). Öğretmen özyeterlilik düzeyinin yordayıcılarını belirlemek için stepwise regresyon analizi teknikleri kullanılmıştır. Analizler .05 manidarlık düzeyinde sınanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Öğretmen Özyeterlilik Bulguları

Araştırmada öğretmenlerin özyeterlilik algılarına ilişkin betimsel istatistik değerler incelenmiştir. Buna göre elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Öğretmenlerin Özyeterlilik Algılarına İlişkin Ortalamalar

Değişken	n	k	$\bar{x}$	$\bar{x}/k$	ss
Dersin İşleniş Süreci	397	7	28.70	4.10	.46
Öğrenci Katılımı	397	6	23.16	3.86	.55
Disiplin	397	3	12.27	4.09	.59
Eğitim-Öğretim Süreci	397	5	21.15	4.23	.46
Sınıf Yönetimi	397	5	11.82	3.94	.52
Özyeterlilik	397	24	97.10	4.05	.43

Tablo 2’de yer alan verilere göre, öğretmen özyeterlilik ölçeğinin alt boyutların aritmetik ortalamalarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Aritmetik ortalamalara göre öğretmen özyeterlilik algısına yönelik alt boyutlardan “Dersin işleniş süreci” $\bar{x}=4.10$, öğrenci katılımı $\bar{x}=3.86$, disiplin $\bar{x}=4.09$, eğitim-öğretim süreci $\bar{x}=4.23$ ve sınıf yönetimi $\bar{x}=3.94$ şeklinde olmuştur. Öğretmenlerin özyeterlilik alt boyutlarına ilişkin en olumlu tutumları eğitim-öğretim süreci alt boyutundayken; daha düşük katılım gösterdikleri tutumları öğrenci katılımı alt boyutundadır.

Araştırmada öğretmenlerin özyeterlilik algılarının yaş değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Anova testinden yararlanılmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonucu elde edilen bulgular Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 3. Yaş Değişkenine Göre Öğretmenlerin Özyeterlilik Algıları

Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	η^2
Dersin İşleniş Süreci						
<i>Gruplar Arası</i>	1.59	4	.40	1.92	.10	
<i>Gruplar İçi</i>	80.97	392	.21			
<i>Toplam</i>	82.57	396				
Öğrenci Katılımı						
<i>Gruplar Arası</i>	1.69	4	.42	1.38	.24	
<i>Gruplar İçi</i>	119.54	392	.30			
<i>Toplam</i>	121.23	396				
Disiplin						
<i>Gruplar Arası</i>	7.19	4	1.80	5.36	.00	
<i>Gruplar İçi</i>	131.61	392	.34			.05
<i>Toplam</i>	138.80	396				
Eğitim-Öğretim Süreci						
<i>Gruplar Arası</i>	2.85	4	.71	3.39	.01	
<i>Gruplar İçi</i>	82.28	392	.21			.03
<i>Toplam</i>	85.13	396				
Sınıf Yönetimi						
<i>Gruplar Arası</i>	3.42	4	.85	3.28	.01	
<i>Gruplar İçi</i>	102.07	392	.26			.03
<i>Toplam</i>	105.49	396				
Toplam Özyeterlilik						
<i>Gruplar Arası</i>	2.03	4	.51	2.76	.03	
<i>Gruplar İçi</i>	71.96	392	.18			.03
<i>Toplam</i>	73.99	396				

Tablo 3'te görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğretmenlerin dersin işleniş süreci ($F_{(4-392)}=1.92$, $p>.05$) ve öğrenci katılımı ($F_{(4-392)}=1.38$, $p>.05$) alt boyutlarındaki tutumları yaş değişkenine göre farklılık göstermemektedir.

Öğretmenlerin disiplin ($F_{(4-392)}=5.36$, $p<.05$) alt boyutundaki tutumları yaş değişkenine göre farklılık göstermektedir. Disiplin alt boyutu için anlamlı farkın etki değeri .05 ile Cohen'e (1988) göre orta büyüklüğe çok yakındır.

Eğitim-öğretim süreci ($F_{(4-392)}=3.39$, $p<.05$) alt boyutundaki tutumları yaş değişkenine göre farklılık göstermektedir. Eğitim-öğretim süreci alt boyutu için anlamlı farkın etki değeri .03 ile Cohen'e (1988) göre küçüktür.

Sınıf yönetimi ($F_{(4-392)}=3.28$, $p<.05$) alt boyutundaki tutumları yaş değişkenine göre farklılık göstermektedir. Ancak Levene testine göre homojen dağılım göstermeyen bu alt boyut için Tamhane's T2 istatistik tekniği uygulanmış ve 30 yaş ve altı ile 46 yaş ve üstü yaş gruplarında bulunan öğretmenler arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Sınıf yönetimi alt boyutu için anlamlı farkın etki değeri .03 ile Cohen'e (1988) göre küçüktür.

Toplam öğretmen özyeterlilik ($F_{(4-392)}=2.76$, $p<.05$) tutumları yaş değişkenine göre farklılık göstermektedir. Toplam öğretmen özyeterlilik için anlamlı farkın etki değeri .03 ile Cohen'e (1988) göre küçüktür.

Öğretmenlerin özyeterlilik algılarının cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla t testinden yararlanılmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonucu elde edilen bulgular Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. Cinsiyet Değişkenine Göre Öğretmenlerin Özyeterlilik Algıları

Değişken	Grup	n	$\bar{x}$	s	t	sd	p
Dersin İşleniş Süreci	Kadın	235	4.10	.45	.13	395	.90
	Erkek	162	4.10	.47			
Öğrenci Katılımı	Kadın	235	3.87	.55	.22	395	.82
	Erkek	162	3.86	.56			
Disiplin	Kadın	235	4.04	.61	1.91	395	.06
	Erkek	162	4.16	.56			
Eğitim-Öğretim Süreci	Kadın	235	4.25	.46	1.16	395	.25
	Erkek	162	4.20	.46			
Sınıf Yönetimi	Kadın	235	3.88	.51	2.46	395	.01
	Erkek	162	4.01	.52			
Özyeterlilik	Kadın	235	4.04	.43	.32	395	.75
	Erkek	162	4.05	.44			

Tablo 4'te yer alan bulgulara göre dersin işleniş süreci, öğrenci katılımı, disiplin, eğitim-öğretim süreci alt boyutları ile toplam özyeterlilik cinsiyete göre farklılık göstermemektedir ($p>.05$). Sınıf yönetimi alt boyutunda ise cinsiyete göre kadın ve erkek öğretmenler arasında farklılık göze çarpmaktadır ($t_{(395)}=2.46$, $p<.05$).

Kadın öğretmenlerin, eğitim-öğretim süreci algıları ($\bar{x}=4.25$) erkek öğretmenlere göre ($\bar{x}=4.20$) daha yüksektir. Erkek öğretmenlerin disiplin ($\bar{x}=4.16$) ve sınıf yönetimi ($\bar{x}=4.01$) algıları kadın öğretmenlerin disiplin ($\bar{x}=4.04$) ve sınıf yönetimi ($\bar{x}=3.88$) algılarına göre daha yüksektir.

Kadın ve erkek öğretmenlerin dersin işleniş süreci ve öğrenci katılımı alt boyutları ile toplam öğretmen özyeterlilik algıları birbirine yakın düzeydedir.

Araştırmada öğretmenlerin özyeterlilik algılarının öğretmenlik hizmet süresi değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Anova testinden yararlanılmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonucu elde edilen bulgular Tablo 5’de gösterilmektedir.

Tablo 5. Hizmet Süresi Değişkenine Göre Öğretmenlerin Özyeterlilik Algıları

Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	η^2
Dersin İşleniş Süreci						
<i>Gruplar Arası</i>	1.63	4	.41	1.97	.10	
<i>Gruplar İçi</i>	80.94	392	.21			
<i>Toplam</i>	82.57	396				
Öğrenci Katılımı						
<i>Gruplar Arası</i>	1.04	4	.26	.85	.50	
<i>Gruplar İçi</i>	120.19	392	.31			
<i>Toplam</i>	121.23	396				
Disiplin						
<i>Gruplar Arası</i>	6.81	4	1.70	5.05	.00	
<i>Gruplar İçi</i>	131.99	392	.34			.05
<i>Toplam</i>	138.80	396				
Eğitim-Öğretim Süreci						
<i>Gruplar Arası</i>	2.42	4	.60	2.87	.02	
<i>Gruplar İçi</i>	82.71	392	.21			.03
<i>Toplam</i>	85.13	396				
Sınıf Yönetimi						
<i>Gruplar Arası</i>	3.18	4	.79	3.04	.02	
<i>Gruplar İçi</i>	102.32	392	.26			.03
<i>Toplam</i>	105.49	396				
Toplam Özyeterlilik						
<i>Gruplar Arası</i>	1.93	4	.48	2.62	.03	
<i>Gruplar İçi</i>	72.06	392	.18			.03
<i>Toplam</i>	73.99	396				

Tablo 5’de görüldüğü üzere araştırmaya katılan öğretmenlerin dersin işleniş süreci ($F_{(4-392)}=1.97$, $p>.05$) ve öğrenci katılımı ($F_{(4-392)}=.85$, $p>.05$) alt boyutlarındaki tutumları öğretmenlik hizmet süresi değişkenine göre farklılık göstermemektedir.

Öğretmenlerin disiplin ($F_{(4-392)}=5.05$, $p<.05$) alt boyutundaki tutumları öğretmenlik hizmet süresi değişkenine göre farklılık göstermektedir. Disiplin alt

boyutu için anlamlı farkın etki değeri .05 ile Cohen'e (1988) göre orta büyüklüğe çok yakındır.

Eğitim-öğretim süreci ($F_{(4-392)}=2.87$, $p<.05$) alt boyutundaki tutumları öğretmenlik hizmet süresi değişkenine göre farklılık göstermektedir. Eğitim-öğretim süreci alt boyutu için anlamlı farkın etki değeri .03 ile Cohen'e (1988) göre küçüktür.

Sınıf yönetimi ($F_{(4-392)}=3.04$, $p<.05$) alt boyutundaki tutumları öğretmenlik hizmet süresi değişkenine göre farklılık göstermektedir. Ancak Levene testine göre homojen dağılım göstermeyen bu alt boyut için Tamhane's T2 istatistik tekniği uygulanmış ve 30 yaş ve altı ile 46 yaş ve üstü yaş gruplarında bulunan öğretmenler arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Sınıf yönetimi alt boyutu için anlamlı farkın etki değeri .03 ile Cohen'e (1988) göre küçüktür.

Toplam öğretmen özyeterlilik ($F_{(4-392)}=2.62$, $p<.05$) tutumları öğretmenlik hizmet süresi değişkenine göre farklılık göstermektedir. Toplam öğretmen özyeterlilik için anlamlı farkın etki değeri .03 ile Cohen'e (1988) göre küçüktür.

3.2. Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazırbulunuşluluk Bulguları

Araştırmada öğretmenlerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeylerine ilişkin betimsel istatistik değerler incelenmiştir. Buna göre elde edilen bulgular Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6. Öğretmenlerin Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazırbulunuşluluk Düzeylerine İlişkin Ortalamalar

Değişken	n	k	$\bar{x}$	$\bar{x}/k$	s
Bilgisayar/İnternet Özyeterliliği	397	3	12.21	4.07	.72
Özgüdümlü Öğrenme	397	5	21.65	4.33	.47
Öğrenici Kontrolü	397	3	11.91	3.97	.60
Öğrenme İçin Motivasyon	397	4	18.32	4.58	.45
Çevrimiçi İletişim Özyeterliliği	397	3	12.75	4.25	.67
Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazırbulunuşluluk	397	18	76.86	4.27	.42

Tablo 6'da yer alan verilere göre, öğretmen özyeterlilik ölçeğinin alt boyutların aritmetik ortalamalarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Ortalama puanların madde sayısına bölünmesi sonucu elde edilen puanlara göre çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeylerine yönelik alt boyutlardan Bilgisayar/internet özyeterliliği $\bar{x}=4.07$, özgüdümlü öğrenme $\bar{x}=4.33$, öğrenici kontrolü $\bar{x}=3.97$, öğrenme için motivasyon $\bar{x}=4.58$ ve çevrimiçi iletişim özyeterliliği $\bar{x}=4.25$ şeklinde olmuştur. Öğretmenlerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk alt boyutlarına ilişkin en olumlu tutumları öğrenme için motivasyon alt boyutundayken; daha düşük katılım gösterdikleri tutumları öğrenici kontrolü alt boyutundadır.

Araştırmada öğretmenlerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeylerinin yaş değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Anova testinden yararlanılmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonucu elde edilen bulgular Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7. Yaş Değişkenine Göre Öğretmenlerin Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazırbulunuşluluk Düzeyleri

Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	η^2
Bilgisayar/ İnternet Özyeterliliği						
<i>Gruplar Arası</i>	9.00	4	2.25	4.50	.00	
<i>Gruplar İçi</i>	195.88	392	.50			.04
<i>Toplam</i>	204.88	396				
Özgüdümlü Öğrenme						
<i>Gruplar Arası</i>	.13	4	.03	.14	.96	
<i>Gruplar İçi</i>	87.62	392	.22			
<i>Toplam</i>	87.75	396				
Öğrenici Kontrolü						
<i>Gruplar Arası</i>	2.41	4	.60	1.70	.15	
<i>Gruplar İçi</i>	139.18	392	.35			
<i>Toplam</i>	141.58	396				
Öğrenme İçin Motivasyon						
<i>Gruplar Arası</i>	.14	4	.03	.16	.96	
<i>Gruplar İçi</i>	81.84	392	.21			
<i>Toplam</i>	81.98	396				
Çevrimiçi İletişim						
<i>Gruplar Arası</i>	3.69	4	.92	2.07	.08	
<i>Gruplar İçi</i>	174.89	392	.45			
<i>Toplam</i>	178.59	396				
Toplam Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazırbulunuşluluk						
<i>Gruplar Arası</i>	1.09	4	.27	1.54	.19	
<i>Gruplar İçi</i>	69.32	392	.18			
<i>Toplam</i>	70.40	396				

Tablo 7’de görüldüğü üzere öğretmenlerin özgüdümlü öğrenme ($F_{(4,392)}=.14$, $p>.05$), öğrenici kontrolü ($F_{(4,392)}=1.70$, $p>.05$) ve öğrenme için motivasyon ($F_{(4,392)}=.16$, $p>.05$) ile toplam çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk ($F_{(4,392)}=1.54$, $p>.05$) düzeyleri yaş değişkenine göre farklılık göstermemektedir.

Öğretmenlerin bilgisayar/ internet özyeterliliği ($F_{(4,392)}=4.50$, $p<.05$) alt boyutundaki tutumları yaş değişkenine göre farklılık göstermektedir. Ancak

Levene testine göre homojen dağılım göstermeyen bu alt boyut için Tamhane's T2 istatistik tekniği uygulanmış ve 10 yıl ve aşağısı ile 26 yıl ve üstü hizmet süresine sahip öğretmenler arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Bilgisayar/ internet özyeterliliği alt boyutu için anlamlı farkın etki değeri .03 ile Cohen'e (1988) göre küçüktür.

Öğretmenlerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla t testinden yararlanılmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonucu elde edilen bulgular Tablo 8'de gösterilmektedir.

Tablo 8. Cinsiyet Değişkenine Göre Öğretmenlerin Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazırbulunuşluluk Düzeyleri

Değişken	Grup	n	$\bar{x}$	s	t	sd	p
Bilgisayar/İnternet Özyeterliliği	Kadın	235	3.99	.72	2.79	395	.00
	Erkek	162	4.19	.70			
Özgüdümlü Öğrenme	Kadın	235	4.33	.45	.06	395	.95
	Erkek	162	4.34	.50			
Öğrenici Kontrolü	Kadın	235	3.98	.60	.37	395	.71
	Erkek	162	3.96	.60			
Öğrenme İçin Motivasyon	Kadın	235	4.60	.43	.95	395	.34
	Erkek	162	4.55	.48			
Çevrimiçi İletişim Özyeterliliği	Kadın	235	4.23	.67	.89	395	.37
	Erkek	162	4.29	.68			
Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazırbulunuşluluk	Kadın	235	4.26	.41	.73	395	.47
	Erkek	162	4.29	.44			

Tablo 8'de yer alan bulgulara göre öğretmenlerin özgüdümlü öğrenme, öğrenici kontrolü, öğrenme için motivasyon ve çevrimiçi iletişim özyeterliliği alt boyutlarına ait tutumları ile toplam çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeyleri cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermemektedir ($p > .05$).

Bilgisayar/İnternet özyeterliliği ($t_{(395)}=2.79$, $p < .05$) alt boyutundaki algı cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermektedir.

Kadın öğretmenlerin, Bilgisayar/İnternet özyeterliliği tutumları ($\bar{x}=3.99$) erkek öğretmenlere göre ($\bar{x}=4.19$) daha düşüktür. Diğer tüm alt boyutlarda kadın öğretmenler ile erkek öğretmenlerin tutumları birbirine çok yakinken, erkek öğretmenlerin toplam çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeyleri ($\bar{x}=4.29$), kadın öğretmenlerin düzeylerine göre ($\bar{x}=4.26$) daha yüksektir.

Araştırmada öğretmenlerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeylerinin öğretmenlik hizmet süresi değişkenine göre farklılık gösterip

göstermediğini belirlemek amacıyla Anova testinden yararlanılmıştır. Gerçekleştirilen analiz sonucu elde edilen bulgular Tablo 9’da gösterilmektedir.

Tablo 9. Hizmet Süresi Değişkenine Göre Öğretmenlerin Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazırbulunuşluluk Düzeyleri

Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p	η^2
Bilgisayar/ İnternet Özyeterliliği						
<i>Gruplar Arası</i>	7.26	4	1.81	3.60	.01	
<i>Gruplar İçi</i>	197.62	392	.50			.03
<i>Toplam</i>	204.88	396				
Özgüdümlü Öğrenme						
<i>Gruplar Arası</i>	.54	4	.13	.61	.66	
<i>Gruplar İçi</i>	87.21	392	.22			
<i>Toplam</i>	87.75	396				
Öğrenici Kontrolü						
<i>Gruplar Arası</i>	4.19	4	1.05	2.99	.02	
<i>Gruplar İçi</i>	137.39	392	.35			.03
<i>Toplam</i>	141.58	396				
Öğrenme İçin Motivasyon						
<i>Gruplar Arası</i>	.55	4	.14	.66	.62	
<i>Gruplar İçi</i>	81.43	392	.21			
<i>Toplam</i>	81.98	396				
Çevrimiçi İletişim						
<i>Gruplar Arası</i>	6.99	4	1.75	3.99	.00	
<i>Gruplar İçi</i>	171.59	392	.44			.04
<i>Toplam</i>	178.59	396				
Toplam Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazırbulunuşluluk						
<i>Gruplar Arası</i>	1.62	4	.40	2.31	.06	
<i>Gruplar İçi</i>	68.78	392	.17			
<i>Toplam</i>	70.40	396				

Tablo 9’da görüldüğü üzere öğretmenlerin özgüdümlü öğrenme ($F_{(4-392)}=.61$, $p>.05$) ve öğrenme için motivasyon ($F_{(4-392)}=.61$, $p>.05$) alt boyutları ile toplam çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk ($F_{(4-392)}=2.31$, $p>.05$) tutumları öğretmenlik hizmet süresi değişkenine göre farklılık göstermemektedir

Öğretmenlerin bilgisayar/ internet özyeterliliği ($F_{(4-392)}=3.60$, $p<.05$) alt boyutundaki tutumları öğretmenlik hizmet süresi değişkenine göre farklılık göstermektedir. Ancak Levene testine göre homojen dağılım göstermeyen bu alt boyut için Tamhane’s T2 istatistik tekniği uygulanmış ve 10 yıl ve aşağısı ile 26 yıl

ve üstü hizmet süresine sahip öğretmenler arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Bilgisayar/ internet özyeterliliği alt boyutu için anlamlı farkın etki değeri .03 ile Cohen'e (1988) göre küçüktür.

Öğrenci kontrolü ($F_{(4-392)}=2.99$, $p<.05$) alt boyutundaki tutumları öğretmenlik hizmet süresi değişkenine göre farklılık göstermektedir. Öğrenci kontrolü alt boyutu için anlamlı farkın etki değeri .03 ile Cohen'e (1988) göre küçüktür.

Çevrimiçi iletişim özyeterliliği ($F_{(4-392)}=3.99$, $p<.05$) alt boyutundaki tutumları öğretmenlik hizmet süresi değişkenine göre farklılık göstermektedir. Ancak Levene testine göre homojen dağılım göstermeyen bu alt boyut için Tamhane's T2 istatistik tekniği uygulanmış ve 10 yıl ve aşağısı ile 26 yıl ve üstü hizmet süresine sahip öğretmenler arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Çevrimiçi iletişim özyeterliliği alt boyutu için anlamlı farkın etki değeri .04 ile Cohen'e (1988) göre küçüktür.

3.3. Öğretmen Özyeterlilik Algısı ile Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazırbulunuşluk Düzeyleri Arasındaki İlişki Bulguları

Araştırmada öğretmenlerin özyeterlilikleri ve çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluk özellikleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 10'da sunulmaktadır.

Tablo 10. Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazırbulunuşluk Ve Alt Boyutları İle Öğretmen Özyeterlilik Arasındaki İlişki

	Bilgisayar /Internet Özyeterliliği	Özgüdümlü Öğrenme	Öğrenci Kontrolü	Öğrenme İçin Motivasyon	Çevrimiçi İletişim Özyeterliliği	Çevrimiçi Öğrenmeye Yönelik Hazırbulun uşluk
Öğretmen Özyeterlilik	.22**	.52**	.36**	.36**	.30**	.48**

**Korelasyon.01 düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 10'da da görüldüğü gibi gerçekleştirilen korelasyon analizinden elde edilen bulgulara göre öğretmen özyeterlilik ile çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluk ölçeğinin tüm alt boyutları (bilgisayar/internet özyeterliliği ($r=.22$), özgüdümlü öğrenme ($r=.52$), öğrenci kontrolü ($r=.36$), öğrenme için motivasyon ($r=.36$) ve çevrimiçi iletişim özyeterliliği ($r=.30$) ile toplam çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluk ($r=.48$) arasında pozitif bir ilişki vardır. Öğretmenlerin özyeterlilik algı düzeyleri arttıkça çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluk düzeyleri de artmaktadır.

Araştırmada öğretmenlerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbuluşluluklarını oluşturan boyutlar arasında öğretmen özyeterliliğini yordayan bir değişken olup olmadığı da incelenmiştir. Bu amaçla gerçekleştirilen çoklu regresyon analizi bulguları Tablo 11’de sunulmaktadır.

Tablo 11. Öğretmenlerin özyeterliliklerini yordayan değişkenler

Yordayan Değişkenler	B	Standart Hata	β	t	P
Sabit	1.84	.17		10.53	.00
Özgüdümlü Öğrenme (X_1)	.42	.04	.46	9.34	.00
Öğrenici Kontrolü (X_2)	.09	.04	.13	2.60	.01

$$Y=1.84+.42X_1+.09X_2$$

Tablo 11’de görüldüğü gibi özgüdümlü öğrenme ile birlikte öğrenici kontrolü alt boyutu öğretmen özyeterlilik algısını yordayan değişkenler olup ($R^2=.28$, $F=79.82$, $p<.01$) her iki boyut aynı anda toplam varsansın %28’ini açıklamaktadır.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırmada öğretmenlerin özyeterlilik algıları ile çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbuluşluluk düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin özyeterlilik algıları ve çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbuluşluluk düzeyleri arasında pozitif bir ilişki vardır. Özyeterlilik algısı arttıkça çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbuluşluluk düzeyi de artmaktadır.

Alanyazında bu araştırma sonuçlarına destekler nitelikte çalışmalar yer almaktadır. Hsiao, Chang, Tu ve Chen’in (2011) ortaokul öğretmenlerine yönelik özyeterlilik ve yenilikçi iş davranışları konusunda yaptıkları araştırmaya göre, özyeterliliği yüksek olan öğretmenler, işyerlerinde daha yüksek yenilikçi davranış sergilerler sonucuna vararak yenilikçi iş davranışlarını arttırmanın en önemli yollarından birinin özyeterliliği geliştirmek olduğunu ifade etmişlerdir. Sancar ve Deryakulu’nun (2017) bilgisayar öğretmeni adaylarına yönelik yaptıkları araştırmalarının ortaya koyduğu bulgulara göre, öğretmen adaylarının bilgisayar öğretmenliği özyeterlilikleri ile çevrimiçi teknolojilere yönelik özyeterliliklerinin orta düzeyde ilişkili olduğu görülmüştür. Ercan, Sağır, Mutluay, Şimşek, Başaran, Baysal ve Doğruluk’un (2017) eğitim fakültesi öğrencilerine yönelik yaptıkları araştırma sonucuna göre eğitim fakültesi öğrencilerinin eğitim teknolojisi standartlarına yönelik özyeterlilik algıları ile e-öğrenme ortamlarına yönelik sosyal bulunuşluluk düzeyleri arasında pozitif yönde doğrusal bir ilişki olduğu tespit

edilmiştir. Tsai, Chuang, Liang ve Tsai'nin (2011) 1999'dan 2009'a kadar İnternet tabanlı öğrenme ortamlarındaki özyeterlilik konusunda inceledikleri 46 bildiriye göre çoğunlukla öğrenenlerin özyeterlilik algıları onların performans, motivasyon ve internet tabanlı sistemlerin etkililiğinin algılanışı ile ilişkilidir. Genel olarak, öğrenenlerin özyeterlilikleri, internet tabanlı öğrenmeden kaynaklanan akademik başarılarında olumlu etkilere sahiptir. Özdemir'e (2008) göre, öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının nitelikli biçimde öğretim yapmasında ve öğretim sürecinde karşılaştıkları sorunların üstesinden gelmesinde, kendi yeteneklerine ve becerilerine ilişkin kişisel yargıları, özyeterlilik inançları ve algıları önemli rol oynamaktadır (Yeşilyurt, 2013: 88-104).

Bazı araştırma sonuçları öğretmenlerin özyeterlilik algısı ile öğretimsel yenilikleri uygulamaya çalışma, öğretime daha fazla zaman ayırma (Czerniak ve Lumpe, 1996; Guskey, 1988; Stein ve Wang, 1988), sınıfta istenmeyen öğrenci davranışlarını önleme, sınıf yönetimi becerilerine sahip olma (Enochs, ve diğ., 1995; Henson, 2001; Woolfolk ve Hoy, 1990; Woolfolk ve diğ.,1990), mesleki bağlılık (Colodarci, 1992; Caprara ve diğ., 2006) gibi etkili öğretmen özelliklerinin ilişkili olduğunu gösteren pek çok çalışma bulunmaktadır (Üstüner, Demirtaş, Cömert ve Özer, 2009: 1-16).

Schwarzer ve Hallum'un (2008) özyeterliliğin önemi üzerine yaptıkları araştırma sonucuna göre, özyeterlilik duygusunun düşük olduğunu bildiren öğretmenler, yüksek özyeterlilik duygusu olan öğretmenlere kıyasla, daha çok iş stresi ve iş tükenmişliği yaşamaktadırlar (Huber, Fruth, Avila-John ve López-Ramírez, 2016: 46-54).

Yılmaz ve Çokluk Bökeoğlu'nun (2008) ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin yeterlilik inançlarını belirlemek üzere yaptıkları çalışmada öğretmenlerin "Öğretim Yeterliği" faktörü ile ilgili görüşlerinin "çok katılıyorum", "Kişisel Yeterlik" faktöründeki görüşlerinin ise "orta derecede katılıyorum" düzeyine karşılık geldiği belirlenmiştir. "Kişisel Yeterlik" faktöründe cinsiyet, branş, kıdem ve yaşa göre anlamlı fark bulunmamışken, eğitim durumu ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısına göre anlamlı düzeyde farklılaşma göze çarpmıştır.

Kelekçi ve Yılmaz'ın (2015) öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri ile yeterlik inançları arasındaki ilişkinin belirlenmesi üzerine yaptıkları araştırma sonucunda öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri ile genel yeterlik inançları arasında ise pozitif yönde düşük düzeyde ilişki olduğu saptanmıştır. Buna göre öğretmenlerin pozitif psikolojik sermayeleri yükseldikçe kişisel yeterlik ve genel yeterlik inançları yükseldiği ifade edilmiştir. Bu durum özyeterliliği etkileyen faktörlerin de bulunduğunu göstermektedir.

Özyeterlilik inancı yüksek öğretmenler öğrencileri için daha iyi yaşantılar oluşturmakta; buna karşılık, düşük özyeterlilik inanca sahip öğretmenler ise,

öğrencilerin bilişsel gelişimlerini desteklememektedir. Öğretmen özyeterlilik inancı, öğrenci başarısını ve öğrencinin çeşitli alan ve düzeylerdeki başarı inançlarını tahmin etmektedir (Pajares, 2002, Akt. Oğuz, 2009: 281-290). Yüksek özyeterliliğe sahip öğretmenler geliştirilen yeni öğretim yöntem ve materyallerini deneme eğilimi gösterirler (Henson, 2001: 1-24).

Tüm bu bilgiler öğretmenlerin özyeterlilik inançlarının iyileştirilmesinin eğitim-öğretim ortamına olumlu etki sağlayacağını göstermektedir. Araştırmada elde edilen bulgulara göre genel olarak öğretmenlerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunmuşluk düzeylerinin puanları özyeterlilik algılarının puanlarına göre daha yüksektir. Özyeterlilik algılarının iyileştirilmesine yönelik merkezi hizmet içi eğitim seminerlerinin düzenlenmesi ve öğretmenlerin bu seminlere katılmaya teşvik edilmesinin faydalı olacağı söylenebilir.

Öğretmenlerin özyeterlilik algılarına etki eden faktörler göz önünde bulundurulduğunda ders içi faaliyetlerin dışında derse hazırlık süreci ile öğretmenin kendi alanındaki yeterliliği ve pedagojik formasyon alanındaki bilgi ve becerisini de birer etken olarak ele alınmasında fayda vardır. Özellikle bazı okul türlerinde problem durumu olarak görülen öğrenci katılımı, disiplin ve sınıf yönetimi faktörlerinde öğretmenlerin özyeterlilik algılarını iyileştirebilmeleri için ders dışı etkenleri iyi özümsemeleri gerekmektedir.

Araştırmada disiplin alt boyutunda 30 yaş ve altı yaş grubunda bulunan öğretmenler ile 10 yıl ve aşağısı öğretmenlik hizmet süresine sahip öğretmenlerin diğer yaş ve hizmet süresi gruplarında bulunan öğretmenlere göre algılarının daha düşük olduğu görülmüştür. Benzer şekilde Eğitim-öğretim süreci alt boyutunda 46 yaş ve üstü yaş grubunda bulunan öğretmenlerin diğer yaş gruplarında bulunan öğretmenlere göre algılarının daha yüksek olduğu fark edilmiştir. Toplam öğretmen özyeterlilik algısı için 46 yaş ve üstü yaş grubunda bulunan öğretmenlerin diğer yaş gruplarında bulunan öğretmenlere göre algılarının daha yüksek olduğu araştırma sonucundan anlaşılmaktadır.

Araştırmanın bulgularına göre eğitim-öğretim süreci alt boyutu ile toplam öğretmen özyeterlilik için 21-25 yıl öğretmenlik hizmet süresine sahip öğretmenlerin diğer hizmet süreleri aralığında bulunan öğretmenlere göre algılarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Özellikle disiplin ve eğitim-öğretim süreci alt boyutları ile toplam öğretmen özyeterlilik algılarının iyileştirilmesi için 46 yaş ve üstü yaş grubunda bulunan öğretmenlerin tecrübelerinden daha düşük yaş gruplarında bulunan öğretmenlerin faydalanmalarını sağlayacak okul içi etkinlik ve uygulamaların okul yönetimince planlanmaması gerektiği düşünülmektedir. Öğretmenlerin günümüzdeki uygulama ile atandıktan sonra rehber öğretmen eşliğinde bir dönem boyunca staj yapmalarının faydalarının ilerleyen süreçte etkisini göstereceği düşünülürse, bu uygulamanın geliştirilerek devam ettirilmesinin faydalı olabileceği söylenebilir.

Araştırma bulgularına göre öğretmen özyeterlilik düzeyleri cinsiyet değişkenine göre toplam öğretmen özyeterlilik ve tüm alt boyutlarda fark göstermemektedir. Elde edilen bulgu alanyazındaki çeşitli araştırmalar ile de benzerlik göstermektedir (Üstüner, Demirtaş, Cömert ve Özer, 2009: 1-16).

Araştırmada Öğretmenlerin çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeyleri yaş değişkenine göre özgüdümlü öğrenme, öğrenici kontrolü ve öğrenme için motivasyon alt boyutları ile toplam çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeyinde farklılık göstermemişken, bilgisayar/internet özyeterliliği ve çevrimiçi iletişim tutumları 30 yaş ve altı yaş grubunda bulunan öğretmenlerin düzeylerinin 46 yaş ve üstü yaş gruplarında bulunan öğretmenlerin düzeylerine göre çok daha yüksek olacak şekilde farklılık göstermiştir.

Bilgisayar/internet özyeterliliği ve çevrimiçi iletişim özyeterliliği alt boyutları ile toplam çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeylerinin üst yaş grubu ve yüksek kıdeme sahip öğretmenler içerisinde iyileştirilebilmesi gerektiği söylenebilir. Bunun için bilişim teknolojileri öğretmenlerinin bulunmadıkları okullarda 30 yaş ve altı yaş grubunda bulunan bilişim teknolojilerini kullanma konusunda daha deneyimli öğretmenlerin 46 yaş ve üstü yaş gruplarında bulunan öğretmenlere bilgi aktarmalarını sağlayacak okul içi etkinlik ve uygulamaların okul yönetimince planlanmasının faydalı olabileceği söylenebilir. Bu etkinliklerin özellikle meslek grubu öğretmenlerinin çalıştığı okullarda meslek grubu öğretmenlerinin uygulama becerilerinden faydalanılarak yapılmasının daha etkili olabileceği düşünülmektedir.

Cinsiyet değişkenine göre özgüdümlü öğrenme, öğrenici kontrolü, öğrenme için motivasyon ve çevrimiçi iletişim alt boyutları ile toplam çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeyinde farklılık göstermezken, bilgisayar/internet özyeterliliği tutumu farklılık göstermektedir. Kadın öğretmenlerin, Bilgisayar/İnternet özyeterliliği düzeyleri erkek öğretmenlere göre daha düşüktür. Bu sonuç bu konuda daha önce yapılmış olan araştırma sonuçlarını desteklemektedir (Tekinarslan, 2008: 186-205).

Bilgisayar/internet özyeterliliği alt boyutunda sözel kültür grubunda bulunan öğretmenlerin düzeyleri meslek grubu öğretmenlerinin düzeylerine göre çok daha düşüktür. Bu durumun meslek dersi öğretmenlerinin daha çok uygulamaya dayalı eğitim-öğretim ile iç içe olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Öğretmenlik hizmet süresi değişkenine göre özgüdümlü öğrenme ve öğrenme için motivasyon alt boyutları ile toplam çevrimiçi öğrenmeye yönelik hazırbulunuşluluk düzeyinde farklılık göstermezken, bilgisayar/internet özyeterliliği, öğrenici kontrolü ve çevrimiçi iletişim tutumları 10 yıl ve aşağısı hizmet süresine sahip öğretmenlerde 26 yıl ve üstü hizmet süresine sahip öğretmenlere göre çok daha yüksek olacak şekilde farklılık göstermektedir. Teknolojinin son 20 yıl içerisinde gelişimi ve eğitim-öğretim ortamlarına girişinin

10 yıl ve aşığı hizmet süresine sahip öğretmenlerin bilgisayar/internet özyeterliliğı, öğrenci kontrolü ve çevrimiçi iletişim tutumları üzerinde olumlu bir etki yapmış olabileceğı söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ada, S. ve Baysal, Z. N. (2013), “Öğretmen Yeterlilikleri ve Adaylık Eğitimi”, *Pedagojik-Androgojik Formasyon ve Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme*, Ankara: Pegem Akademi.
- Alsancak Sarıkaya, D. ve Yurdugül, H. (2016), “Öğretmen Adaylarının Çevrimiçi Öğrenme Hazır Bulunuşluluk Düzeylerinin İncelenmesi: Ahi Evran Üniversitesi Örneğı”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 185-200.
- Balcı, A. (2001), *Sosyal Bilimlerde Araştırma: Yöntem, Teknik ve İlkeler*, Ankara: Pegem Akademi.
- Bardakçı, S. ve Keser, H. (2017), “Eğitimde BİT Entegrasyonu Uygulamaları”, *Bilişim Teknolojilerinin Eğitime Entegrasyonu*, Ankara: Nobel Akademik.
- Barut, E. (2011), “İlköğretim II. Kademe Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Özyeterliliklerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (Ankara İli Örneğı)”, *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Ana Bilim Dalı*, Yüksek Lisans Tezi.
- Bozkurt, A. (2014). “Öğrenen Örgütler”, *Yönetimde Çağdaş Yaklaşımlar Uygulamalar ve Sorunlar*, (Edt. Elma, C. ve Demir, K). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Ercan, O., Sağır, M., Mutluay, Y., Şimşek, M., Başaran, A. R., Baysal, S. ve Doğruluk, S. (2017), “Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Eğitim Teknolojisi Standartlarına Yönelik Öz-Yeterlik Algıları ile E-Öğrenme Ortamlarına Yönelik Sosyal Bulunuşluk Düzeylerinin İncelenmesi”, *11. Uluslararası Bilgisayar Ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu*, Bildiri Özeti.
- Harman, G. ve Çeliker, D. (2012), “Eğitimde Hazır Bulunuşluğun Önemi Üzerine Bir Derleme Çalışması”, *Journal of Research in Education and Teaching*, 1(3), 147-156.
- Hashim, H. ve Tasir, Z. (2014), “E-Learning Readiness: A Literature Review”, *International Conference on Teaching and Learning in Computing and Engineering*, Doi: 10.1109/LaTiCE.2014.58.
- Henson, R. K. (2001). “Teacher Self-Efficacy: Substantive Implications and Measurement Dilemmas”, *University of North Texas, Teacher Efficacy Research*, 1-24.

- Hsiao, H., Chang, J., Tu, Y. ve Chen, S. (2011), "The Impact of Self-efficacy on Innovative Work Behavior for Teachers", *International Journal of Social Science and Humanity*, 1(1), 31-36.
- Huber, M. J., Fruth J. D., Avila-John, A. ve López-Ramírez, E. (2016). "Teacher Self-Efficacy and Student Outcomes: A Transactional Approach to Prevention", *Journal of Education and Human Development*, 5(1), 46-54.
- Karasar, N. (2014), "Bilimsel Araştırma ve Eğitime Toplu Bakış", *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Akademik.
- Karlı, M. D. ve Güven, S. (2011), "Öğretmen Yetiştirme Politikaları", *Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme*, Pegem Akademi, Edt. Aynal Kilimci, S.
- Kelekçi, H. ve Yılmaz, K. (2015), "Öğretmenlerin Pozitif Psikolojik Sermayeleri ile Yeterlik İnançları Arasındaki İlişki", *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 992-1007.
- Koç, C. (2013), "Sınıf Öğretmenlerinin Öz Yeterlik Algıları ve Yapılandırıcı Öğrenme Ortamı Oluşturma Becerilerinin İncelenmesi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.1, 240-255.
- McBryde, F. (2013), "Teacher self-efficacy and teacher practice: An exploration of existing research and dynamics of teacher self-efficacy in the Philosophy for Children classroom", *Newcastle University School of Education, Communication and Language Sciences*, Doktora Tezi.
- Oğuz, A. (2009), "Öğretmen Adaylarının Öğretmen Öz Yeterlik İnançlarının İncelenmesi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.24, 281-290.
- Önal, N. ve İbili, E. (2017), "E-Öğrenme Ortamları", *Eğitimde Bilişim Teknolojileri*, (Edt. Şahin, S.). Pegem Akademi,
- Sancar, R. ve Deryakulu, D. (2017), "Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü Öğrencilerinin Bilgisayar Öğretmenliği Öz-Yeterlik İnançları ile Çevrim İçi Teknolojilere Yönelik Öz-Yeterlik İnançları Arasındaki İlişki", *11. Uluslararası Bilgisayar Ve Öğretim Teknolojileri Sempozyumu*, Bildiri Özeti.
- Tabancalı, E. (2014). "Değişim Yönetimi", *Yönetimde Çağdaş Yaklaşımlar Uygulamalar ve Sorunlar*, (Edt. Elma, C. ve Demir, K). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Tekinarslan, E. (2008), "Eğitimciler İçin Temel Teknoloji Yeterlikleri Ölçeğinin Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(26), 186-205.
- Tsai, C., Chuang, S., Liang, J. ve Tsai, M. (2011), "Self-efficacy in Internet-based Learning Environments: A Literature Review", *Educational Technology & Society*, 14(4), 222-240.

- Üstüner, M., Demirtaş, H., Cömert, M. ve Özer, N. (2009), “Ortaöğretim Öğretmenlerinin Öz-Yeterlik Algıları”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, s.17, 1-16.
- Yakın, İ. ve Tınmaz, H. (2013), “Uzaktan Eğitimde Önemli Bir Boyut: Öğretmen Adaylarının E-Hazır Bulunuşlukları”, *XV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Yılmaz, K. ve Çokluk Bökeoğlu, Ö. (2008), “İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Yeterlik İnançları”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 41(2), 143-167.
- Yeşilyurt, E. (2013), “Öğretmen Adaylarının Öğretmen Öz-Yeterlik Algıları”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(45), 88-104.
- Yurdugül, H. ve Demir, Ö. (2016), “Öğretmen Yetiştiren Lisans Programlarındaki Öğretmen Adaylarının E-öğrenmeye Hazır Bulunuşluklarının İncelenmesi: Hacettepe Üniversitesi Örneği”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Doi: 10.16986/HUJE.2016022763.

T. C. TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

T. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi'nde, aşağıda belirtilen şartlara uyan eserler yayınlanır.

1. Makalelerin, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanabilmesi için, daha önce başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile kabul edilebilir.
2. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
3. Yazılarda Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu'na uyulması tavsiye edilir.
4. Yazılar, Word programına göre kağıdın bir yüzüne 11 punto, Times New Roman yazı karakteriyle, tek satır aralığında, A4 kağıdına kenar boşlukları, üst 6.2 cm, alt 5.5 cm, sağ ve sol 4 cm, üst bilgi 5.2 cm, alt bilgi 5 cm, cilt payı 1 cm şeklinde ve 20 sayfayı geçmeyecek biçimde düzenlenir. Yazılar üç nüsha (iki nüshasında isim, ünvan ve çalıştığı kurum belirtilmeden) ve bir CD olarak Editöre gönderilir. 20 daktilo sayfasını geçen yazılar dergide basılamaz.
5. Basılmayan yazılar yazarına iade edilmez.
6. Metindeki paragrafların ilk satırı 1 cm içeriden başlayacaktır. Ana başlık büyük harfle ve metin gövdesini ortalayacak şekilde, sayfanın üstünden 4 satır aşağıda; alt başlıklar ise paragraf düzenine uygun olarak (1 cm içeriden) konulacaktır. Başlık yazısının sağ alt tarafına yazar veya yazarların adları yan yana yazılır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik ünvan belirtilmez. Yazarın akademik ünvanı, çalıştığı kurum (üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adları dipnot biçiminde sayfanın altına yazılmalıdır. Akademik ünvan dışında başka ünvan kullanılmaz.
7. Türkçe özet, başlık yazısı ve yazar adlarından hemen sonra yer alır. Büyük

harfle ve sayfanın ortasına gelecek şekilde Özet sözcüğü yazılır. Konunun Türkçe özeti 200 kelimeyi geçemez. Türkçe özetten sonra İngilizce özete yer verilir. Her iki özeti altında Anahtar Kelimeler-Key Words yazılır. Büyük harflerle yazılmış özet (Abstract) başlığının altına eserin yabancı dildeki adı küçük harflerle kaydedilir.

8. Araştırma ve inceleme dalındaki yazılar Özet, Abstract, Giriş, İnceleme ve Sonuç şeklinde düzenlenir. Yabancı dilde yazılan yazılarda yukarıdaki bölümlerin yabancı dildeki karşılıkları kullanılır ve aynı düzenlemeye uyulur.

Dipnotlar

9. Bilimsel çalışmada kullanılan kaynakların künyesi dipnot olarak sayfa altında gösterilir. İstifade edilen kaynaklar ilk geçtikleri yerlerde ayrıntılı ve aşağıdaki örneklerde belirtilen sıralamaya uygun olarak verilir.

a. Kitaplar:

Yazar Adı, Soyadı, Kitap Adı (italik), Baskı Sayısı, Yayınevi¹, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 9. Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul 2003, s. 34.

b. Makaleler:

Yazar Adı, Soyadı, Makale Adı (tırnak içinde), Dergi/Kitap Adı (italik), Cilt No, Sayı, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Ali Berat Alptekin, “Azerbaycan ve Türkiye’de Tanınan Ortak Aşıklar”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 7, Ankara 1999, s. 33.

---

¹ Gerektiği hallerde yayınevi de verilebilir.

c. Bültenler ve Yıllıklar:

Yayınlayan Kurum, Yayın Adı (italik), Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, s.17-21.

d. İnternet Tabanlı Kaynaklar:

Yazar Adı ve Soyadı, Belgenin Başlığı, Eserin Başlığı (varsa), Edisyon veya Dosya Numarası (ilgili ise), Adres ve Erişim Yolu, Ziyaret Tarihi (parantez içinde) verilir. Varsa sayfa numarası belirtilir. İnternet ortamından yararlanılan kitap ve makalelerde normal atıf uygulamasına göre genel dipnot usulüne uyulur. Ancak belirtilen veri uygulamalarına da yer verilir.

Örnek: Beytullah Yılmaz, “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi”, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak%202004/kucuk.htm>, (18.02.2006), s. 3.

Örnek: Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

Kaynakça Bağlacı

10. İstifade edilen kaynaklar metin içerisinde kaynakça bağlacıyla “yazar ve yıl” yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

a. Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

Örnek: Yıldırım (1966). ya da sayfa no vererek, Yıldırım (1966: 70-97).

b. Bazı durumlarda yazarın adı parantez içinde verilebilir.

Örnek: Bu alanda yeni gelişmeler kaydedilmektedir. (Raths, 1967: 40-85).

c. Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, aşağıdaki şekilde verilir.

Örnek: Gates (1967a: 45-50; 1967b: 130-170).

d. Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

Örnek: Massialas ve Cox (1966: 37-66).

e. Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırılır.

Örnek: Smith, O. ve Smith, B. (1958: 251-251).

f. Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verilişte bütün soyadları yer alır.

Örnek: Bursalıoğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145).

g. Daha sonraki verilişlerde “vd.” kullanılır.

Örnek: Bursalıoğlu vd. (1995: 120-145).

h. Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgül ile ayrılır.

Örnek: Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31).

Kaynakça

11. Sayfanın ortasına büyük harflerle KAYNAKÇA yazılacaktır. Kaynakçadaki eserler yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralandığından, eserlere ayrıca sıra veya bölüm numarası verilmeyecek ve yazarların ünvanları kullanılmayacaktır. Kaynak listesi, Yazarın Soyadı, Adı, varsa Makalenin Başlığı (tırnak içinde), Dergi veya Kitabın Adı (italik), varsa Derleyen veya Çevirenin Adı, Cildi, Sayısı, birden fazla basıldıysa kaçınıcı baskı olduğu, Basım Yeri ve Yılı biçiminde verilir. Aynı yazarın birden fazla eseri kaynak olarak kullanılmışsa basım tarihine veya alfabetik sıraya göre eskiden yeniye doğru dizilmelidir. Kaynakçada her kaynak 1 cm içeriden yazılmalıdır.

a. Kitaplar

Örnek: Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisâdî ve İctimâî Tarihi*, C. 1, İstanbul 1974.

b. Dergiler

Örnek: Sağsan, Mustafa, "Devlet: Gelişen Teknolojiler ve Kamu Sektörü", *Stratejik Analiz*, Sayı: 19, Kasım 2001.

12. Gönderilen yazılara ait resim, şekil ve grafikler sayfa yazım alanını taşmayacak biçimde net ve ofset baskı tekniğine uygun olmalıdır. Bunların sıra numarası ve adı her şeklin veya grafiğin altında verilir.

13. Derginin bir sayısında, ilk isim olarak bir yazarın ikiden fazla eseri basılamaz. Dönemler içerisinde ikiden fazla gönderilmişse ilk ikisi dışında kalanlar, daha sonraki sayılara aktarılır.

14. Makale, tercüme ve eleştirisi yayımlananlara 25 adet ayrı basım ile iki adet dergi verilir.

Not: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri'nde bulunmayan hususlar için Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım İlke ve Kuralları'na bakılabilir.

Not: Makaleler elektronik ortamda aşağıdaki ileti adresine gönderilebilir.

E-posta: trakyasobedergi@gmail.com

TRAKYA UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Academic studies complies with the following requirements below are published in Trakya University Social Sciences Journal.

1. In order for any article to be published in Trakya University Social Sciences Journal, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.
2. All researches subjected comparison of the products with their trade names are not in the scope of our journal.
3. While writing the papers, it is recommended to obey The Spelling Book of Turkish Language Society.
4. Manuscripts should be typed on A4 format (29/7x21cm) paper with 11 pt and 1 line space. They are arranged properly margined (6.2 cm from top, 5.5 cm from bottom, 4 cm from right, 4 cm from left, 5.2 cm from header, 5 cm from footer), and not exceeding 20 pages. The printed version manuscripts must be submitted to the editor as three copies (without including name, title and working institution in two copies) and along with a CD. Articles should not exceed 20 pages if not they may not published on the journal.
5. Unpublished articles are not sent back to the writer.
6. First line of the paragraphs in the text will start 1 cm from inside. Title of the article will be written with capital letters starting from the left top of the page by leaving 4 lines empty space. Subtitles will be placed in accordance with the paragraph order (1 cm from inside). Name/names of the writer is written right bottom of the title side by side. Any kind of academic title of the writer is not written while writing the name/names of the writer. Academic title of the writer, institution where he/she works (university, faculty, department or others) should be written as footnotes at the bottom of the page. Any kind of titles are not used except for the academic titles.
8. Articles in the field of research and examination are submitted according to the order of Abstract, Introduction, Methods and Results.

Footnotes

9. Tags of resources used in the academic study are displayed at the end of the paper as footnotes. Resources exploited in the academic study are

given in the first pass and in accordance with the order of the following detailed examples.

a. Books:

Author's Name, Last name, Name of the Book (italics), Printing,
Publisher² Place and Year of Publication, Page Number

Example: Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*,
Geliştirilmiş Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul 2003, p.34

b. Articles:

Author's Name, Last name, Title of the Article (in quotations), Title of the
Journal/Book (italics), Volume Number, Issue, Place and Year of
Publication, Page Number.

Example: Ali Berat Alptekin, "Azerbaycan ve Türkiye'de Tanına Ortak
Aşıklar", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Volume 7, Ankara 1999, p:
33.

c. Journals and Annuals:

Publishing Institution, Title of the Publication (italics), Place and Year of
Publication, Page Number.

Example: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara
1998, p: 17-21.

d. Internet-based Resources:

Author's Name, Last name, Title of the document, Title of the Article (if
available), Edition or File Number (if related), Address and Access Path,
Date of Visit (in parenthesis). Page numbers are indicated if available.
General footnote style is used according to the normal citation in the books

---

² Publisher can be given if necessary

and articles taken from internet environment. However, specified data applications are also stated.

Example: Beytullah Yılmaz, "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi",
<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGİ/ocak%202004/kucuk.htm>,
(18.02.2006), p.3

Example: Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel,
http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf
(07.10.2005)

Connective References

10. References which are quoted must be given in the text with the connective references according to the technique of "writer and year", surname of the author, publishing date and page number.

a. If the name of the author is mentioned in the text, year of the references must be written in brackets.

Example: Yıldırım (1996). or by giving the page number, Yıldırım (1996: 7097).

b. In some cases, the name of the author can be given in brackets.

Example: New developments have been made in this field. (Raths, 1967: 4085)

c. If the references written by the same author in the same year are mentioned, it is given as below:

Example: Gates (1967a: 45-50 (1967b: 130-170).

d. If the references have two authors only their surnames are written.

Example: Massialas and Cox (1967: 37-66)

e. If the two writers have the same surname and their works which were published at the same year can be distinguished by the first letter of their names.

Example: Smith, O. and Smith, B. (1958: 251-251)

f. If the reference has more than two authors, the surnames are mentioned at

first.

Example: Bursalıoğlu, Aydin, Kaya, (1995: 120-145)

g. In the next mentioning et al. is used.

Example: Bursalıoğlu , et al. (1995: 120-145)

h. The references which are given as a line should be ordered from the oldest date to the recent one and must be separated with semicolon in the brackets.

Example: According to the recent developments about this subject (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31)

References

11. In the middle of the page, REFERENCES are written in capital letters. As the references are listed alphabetically according to the author's surname, any sequence or category number is not given and the titles of the authors are not mentioned. List of references is given stating the Surname and Name of the Author, the Title of the Article if available (in quotations), The Title of the Journal or Book (*italics*), The Name Of the Editor or Translator if available, Volume, Issue, the number of the printing if it is published more than once, the Year and the Place of Publication. If more than one work of an author is used as references, they should be given from the oldest to the recent one.

a. Books

Example: Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Volume 1, İstanbul 1974.

b. Journals

Example: Sağsan, Mustafa, "Devlet: Gelişen Teknolojiler ve Kamu Sektörü", *Stratejik Analiz*, Number: 19, November 2001.

12. Pictures, figures, graphics belonging to the articles which will be sent must be clear and suitable for the technique of offset printing and should not

exceed the area of writing. Their sequence number and names are given below the each figure or graphic.

13. In one of the issues of the journals, more than two manuscripts of an author as the first name cannot be published. If more than two manuscripts are sent in the terms, the ones except from the first and second are transmitted to the other issues.

14. 25 separate editions with two journals are given to the authors whose articles, translations and critics have been published.

Note 1: For the subjects that are not available in the Publishing Principles of Trakya University Social Sciences Journal, more information can be obtained from Trakya University Social Sciences Institute The Rules and Principles for Writing Graduate Theses.

Note 2: Articles can be sent to the following e-mail address.

e-mail: trakyasobedergi@gmail.com

Balancing innovation and tradition in science editing

Information for sponsors and exhibitors

14th EASE GENERAL ASSEMBLY AND CONFERENCE

University of Bucharest, Romania

8-10 June, 2018

08-10 Haziran 2018 tarihleri arasında Romanya'nın başkenti Bükreş'te Avrupa Bilim Editörleri Birliği EASE tarafından düzenlenen "Balancing Innovation and Tradition in Science Editing" adlı konferansa Trakya Üniversitesi bünyesinde yayınlanmakta olan dergilerin editörleri Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Cem Uzun başkanlığında katılım sağladı.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi ekibinden Müge Atakan "EVALUATION OF THE TRANSPARENCY OF THE PEER-REVIEW PROCESS AT TRAKYA UNIVERSITY JOURNALS" adlı çalışması ile poster sunumu gerçekleştirmiştir.